

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 05 / ΜΑΪΟΣ 2021

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 05 / ΜΑΪΟΣ 2021 / 10,00 €

ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΝ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ:

ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης καὶ Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:

Πρωτ. Θεμιστοκλῆς Α. Μουρτζανός

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Σ. Μπαλατσούκας, Κ. Σπανός, Ν. Παπαθεοδώρου, Ά. Χρυσοβέργης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Ἰωαννίνων 3, 413 34, Λάρισα

ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: 2410 61 76 85 καὶ 6945 152 571 / e-mail: info@imlaris.gr

Τὸ περιοδικὸ ἀναρτᾶται ἠλεκτρονικά στὸν ἰστότοπο www.imlaris.gr καὶ στό Facebook στό προφίλ ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

Συνεργασίες γίνονται δεκτές σταλμένες σέ ἠλεκτρονική μορφή

Οἱ θέσεις καὶ ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τῶν κειμένων εἶναι προσωπικές καὶ δὲν ἀπηχοῦν κατ' ἀνάγκη τίς θέσεις τῆς Ἱεράς Μητροπόλεως Λαρίσης

ΘΕΜΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρῆστος Παπανικολάου

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιάννης Πέτρου

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Βασίλης Μαλισιόβας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Λυχνία Α.Ε.

ISSN: 2654-0223

Περιεχόμενα

EDITORIAL: 200ετηρίδα τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας

7

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 - ΑΠΟ ΤΟ ΧΘΕΣ ΣΤΟ ΑΥΡΙΟ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΕΝΔΙΑΣ

*Ἡ Ἑλλάδα δέν φοβάται τόν διάλογο, ἡ Τουρκία πρέπει νά σεβαστεῖ
τό Διεθνές Δίκαιο καί τό εὐρωπαϊκό κεκτημένο*

11

ΑΡΧΙΜ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΙΒΗΡΙΤΗΣ

Ἡ μεγάλη ἰδέα ἑνός μικροῦ λαοῦ

15

ΑΡΧΙΜ. ΕΛΙΣΑΙΟΣ ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΙΤΗΣ

Ἅγιον Ὅρος καί Ἐπανάσταση 1821

31

ΠΡΩΤ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ

Ὁ Ἅγιος Κοσμάς Αἰτωλός καί οἱ Τούρκοι

47

ΝΤΙΝΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΗ

Τό 1821 καί ἡ Κύπρος

59

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ

Οἱ νεομάρτυρες κατά τόν Ἅγιο Νικόδημο τόν Ἄγιορείτη

71

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΘΕΣΣΑΛΙΑ, ΛΑΡΙΣΑ, ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ, ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ

*Ἡ πρώτη μουσουλμανική μειονότητα τοῦ νέου κράτους:
οἱ μουσουλμάνοι τῆς Θεσσαλίας*

79

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΛΙΟΥΓΚΑΣ

Ἡ Λάρισα κατά τήν ὀθωμανική περίοδο (1423-1881)

105

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

Οἱ Θεσσαλικές κοινωνίες καί ἡ ἐξέλιξή τους κατά τά νεότερα ἱστορικά χρόνια

113

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ
*«Βίος του άμαρτωλού Πολυκάρπου»: Μύηση και Μαρτυρία
του έκ Δάρδας Ἡπείρου Μητροπολίτη Λαρίσης*
131

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ
Οί Μελέτιοι Μητροπολίτες τῆς Λάρισας
165

ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΠΑΝΟΣ
Ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου Κύριλλος Α΄ Βογάσσης
171

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Θεόκλητος Φαρμακίδης
177

ΜΠΕΤΥ ΜΑΓΡΙΖΟΥ
Μπαρούχ «ὁ εὐλογημένος»
207

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΠΕΡΜΑΘΟΥΛΗ
*Ὁ νεομάρτυρας διδάσκαλος τῆς Ραφάνης
Σχολιάζοντας τὴν περίπυστη εἰκόνα του*
221

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
Ι. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης (Παναγίας) - Ἱστορική διαδρομή
233

ΜΕΡΟΣ Γ΄
ΘΕΜΑΤΑ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

Δρ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΑΚΡΙΔΗΣ
«Ὁ Ὄρθόδοξος ἀντιδυτικισμός στὴν Ἑλλάδα σήμερα
249

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
*Ὄρθόδοξη θεολογία - Ἁγιορείτικος μοναχισμός
Ἐνωτικές προσπάθειες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἄλωση*
279

ΙΕΡΟΔΙΑΚ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΚΙΑΦΗΣ
Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα μπροστὰ στὴν μεταναστευτικὴ πρόκληση
297

ΜΕΡΟΣ Δ΄
ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΛΑΡΙΣΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΣ

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ
Περιοδική Έκθεση «Εκκλησία: Τέχνη και λαϊκή λατρεία, 18ος-20ός αι.»
317

ΧΡΥΣΑ ΒΟΥΛΓΑΡΑΚΗ
Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο τῆς Λάρισας ἔχει ἱστορία ἀλλά καί μέλλον
325

ΠΡΩΤ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ
Πρωτοπρεσβύτερος π. Δημήτριος Ζάχος
331

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ
Κωνσταντῖνος Δ. Κωστούλης
335

ΜΕΡΟΣ Ε΄
ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
Ἀναστάσιμο μήνυμα 2021
343

ΑΡΧΙΜ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΠΕΤΡΑΚΟΣ
Σχόλια στήν Κυριακή τῶν Μυροφόρων
345

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Χαῖρε, βακτηρία πιστῶν ἠ ἀκλόνητος
349

ΑΡΧΙΜ. ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΣ ΖΑΜΠΕΛΗΣ
Ἵδεν ἔοικε τὴν φυσίζων Κόρην. Ἡ Θεοτόκος στό Ὑπερῶν
355

ΠΡΕΣΒ. ΣΕΡΓΙΟΣ ΠΑΡΑΛΙΚΑΣ
Οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι
365

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄
ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
Χρονικά Νοεμβρίου 2020 - Απριλίου 2021
375

ΜΑΡΙΟΣ ΞΗΡΟΜΕΡΙΤΗΣ
Πίστη καί Έπιστήμη
385

ΜΙΧΑΗΛ ΑΝΕΣΤΟΠΟΥΛΟΣ
Ἡ πνευματική διάσταση τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης
391

ΒΑΡΒΑΡΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ
Προσωπικότητα καί ἀσθένεια
395

200ΕΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ

Μεγάλη επέτειος ή φετινή! Μοναδική για όσους τήν ζοῦμε! Ἀσύλληπτη στό βάθος της! Ἀπέραντη στήν ἔκτασή της! Λαμπρή στά γεγονότα της! Τρομακτική στήν εὐθύνη! Ἐνθουσιάζεσαι νά τήν τιμήσεις καί ἀναδείξεις! Παραλύεις ὅταν σκέφτεσαι τό πῶς καί τί! Σέ κάνει νά περπατᾶς μέ ψηλά τό κεφάλι ὅλος περηφάνια γιά τό ἦθος, τό φρόνημα, τίς ἀξιακές ἀρχές τῶν προγόνων μας! Σέ κάνει νά κρύβεις τό πρόσωπο γεμάτος ντροπή γιά τήν ἀναίρεσή τους ἀπό τούς ἐπιγενομένους! Ἐκθαμβωτική σάν τόν ἥλιο, ἀλλά καί μέ μαῦρες κηλίδες ὅπως ὁ ἥλιος! Ὁρόσημο γιά τούς πολλούς, σημεῖο ἀντιλεγόμενο γιά κάποιους! Πῶς νά μιλῆσεις στόν νεοέλληνα γιά τήν ἰδρυτική πράξη τῆς ἐθνικῆς του ὑπόστασης; Καί πόσοι, πόσα θά καταλάβουν πέραν τῆς περιγραφῆς τῶν στρατιωτικῶν καί κάποιων πολιτικῶν γεγονότων; Πῶς νά πείσεις γιά τόν διεθνή ἀντίκτυπο, ὅταν τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἓνα κράτος περιορισμένο σέ ἔκταση; Πῶς νά περιγράψεις τήν αἴσθησι τῆς καταπίεσης καί τῆς τυραννίας σέ ἓναν κόσμο πού διακατέχεται ἀπό ἄρνησι πρὸς ὅ,τι τόν ἀφυπνίζει; Πῶς νά τολμήσεις νά θέσεις τό ἐρώτημα «κι ἀπό ἴδω καί μπρός τί;» γιά τήν πατρίδα, ὅταν οἱ περισσότεροι, μέ μοναδική κουφότητα, δέν σκέπτονται κἄν τό μέλλον τους ἢ τήν πορεία τῆς ζωῆς τους, παρὰ μόνον τήν τσέπη τους;

Κάποιοι, ἀντιπαρερχόμενοι τά ἀνωτέρω καί γιά νά μᾶς φέρουν σέ δύσκολη –ὅπως νομίζουν– θέσι, θά σπεύσουν ἐπικριτικά νά ρωτήσουν· καί πῶς εἶναι δυνατόν ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία πού πλειοδοτεῖ σέ κηρύγματα ἀγάπης, νά χαίρεται καί μάλιστα νά πρωτοστατεῖ σέ ἑορτασμούς Ἐπανάστασης πού συνεπέφερε ποταμούς αἱμάτων κι ἔγινε αἰτία ἀπώλειας τόσων ζωῶν; Καί ποιός εἶπε πῶς ἡ Ἐκκλησία προβάλλει ἢ καλλιεργεῖ τό μίσος; Ἡ Ἐκκλησία ἔχει τί διδασκαλία Της περί πολέμου, τήν ὁποία δέν εἶναι ἡ θέσι νά ἀναλύσουμε ἐδῶ, ὑπερμαχεῖ σταθερά τῆς εἰρήνης, ἀλλά εὐλογεῖ τά ὅπλα στόν ἀμυντικό πόλεμο ὑπέρ βωμῶν καί ἐστιῶν. Κανείς δέν θά μπορούσε νά ἀποτυπώσει καλύτερα ἀπό ἓναν γνήσια Ὁρθόδοξο ὅπως ὁ Κολοκοτρώνης, τό γιατί ἡ Ἐκκλησία ὄχι ἀπλῶς συμμετεῖχε, ἀλλά πρωταγωνίστησε στήν Ἐπανάστασι. Ξεκινῶντας τήν πολιορκία τῆς Τριπολιτσᾶς, μάζεψε τά παλικάρια γύρω του καί τούς εἶπε τήν ἐξῆς ἱστορία: «Θά σᾶς πῶ», ἄρχισε μέ τί βροντερή φωνή του, «ἓνα παραμῦθι· τό παραμῦθι τοῦ φιδιοῦ μέ τόν κάβουρα. Ὁ κάβουρας καί τό φίδι ἔκαναν φιλία καί κουμπαριά κι ἀποφάσισαν νά πεθάνουν μαζί κι ἔτρεχαν καί τά δύο παντοῦ. Μιά μέρα νυχτώσανε μακριά ἀπό τήν τρύπα τοῦ κάβουρα καί κοντά

στήν τρύπα του φιδιού. Τό φίδι δέχτηκε τόν κάβουρα στήν τρύπα του, τόν προτίμησε σάν κουμπάρο και του είπε να μπει μέσα πρώτος αυτός. Έπειδή όμως, ο κάβουρας δεν χώραγε, σγάρλισε με τα πόδια του την τρύπα και χώρεσε. Άφου μπήκαν μέσα και τα δύο, τό φίδι άμέσως έκουλουριάστη κι άφησε στή μέση της κουλούρας τόπο, πού μπήκε ο κάβουρας να κοιμηθεί. Τή νύχτα τό φίδι έσφιγγε τόν κάβουρα να τόν ξελεπιάσει. Ο κάβουρας φώναζε: “Κουμπάρε, μή με σφίγγεις, πεθαίνω!”. Τό φίδι του άποκρίνεται: “Όνειρο βλέπω” κι όλο τόν έσφιγγε. Άμα είδε ο κάβουρας πώς χάνεται, του λέει: “Κουμπάρε, ζύγωσε κοντά τό αυτί σου για να σου πω ένα μυστικό να ευτυχίσεις”. Τό φίδι ζύγωσε τό αυτί του κοντά στό στόμα του κάβουρα, αυτός τσακώνει με τί δαγκάνα του τό φίδι στό λαμίο, τό σφίγγει, τό κρατεί πολλή ώρα, τό φίδι στρίβεται, ξαναστρίβεται, πάει ψόφησε. Τότε ο κάβουρας τό πήρε τραβώντας τή νύχτα όξω από την τρύπα του · κι ήταν ξαπλωμένο ίσια σα ραβδί. Την αυγή όπου είδε τό φίδι ο κάβουρας, του είπε: “Άν ήσουν και τί νύκτα έτσι ίσιος, μαυρε κουμπάρε, ούτε θα πέθαινες, ούτε όνειράτα θαβλεπες”. Έτσι κι οι Τούρκοι, αν περπάταγαν ίσια, δεν θα τους είχαμε έτσι, στον όβωρο · μά καλά τους έχουμε, δεν ήσύχαζαν, όλο κακά μας έκαναν». Ούτε λέξη για μίσος, ούτε ύποψία έθνικιστικής έπαρσης, ούτε όσμή ρατσιστικής διάκρισης και ύποτίμησης! Μέσα από την απλότητα, λόγια σταράτα. Μας άδίκισαν και έμεις έπρεπε να διαφεντέψουμε τους δικούς μας, ιδίως τους άνήμπορους και τους πιό τυραγνισμένους. Γι’ αυτό και τόσο παράλογη ή συζήτηση για τόν χαρακτηρισμό της Έπανάστασης. Δεν άφορούσε στή γενιά του ’21, ούτε καν στους Άγωνιστές. Ήταν κάτι τό επείσακτο από την Έσπερία και άταιρίαστο με την Έλληνική Παράδοση και τό Όρθόδοξο Ήθος. Η Έπανάσταση έγινε για να άποκατασταθεί ή Θεία Δικαιοσύνη και να λυτρωθεί ο ραγιας από τό άδικο πού του έπνιγε τή ζωή, τα όσια και τα ιερά του, γι’ αυτό και ή ευλογία της Έκκλησίας κι ή ένθερμη ύποστήριξη, αλλά και τα τόσα θύματα από τόν Ίερό Κλήρο!

Όμως, για να είμαστε ούσιαστικοί και πρακτικοί, αν θέλουμε πραγματικά να τιμήσουμε τό ’21, μάλλον πρέπει μέσα από μία σύνθετη προοπτική, του τότε και του τώρα, να προσπαθήσουμε να ατενίσουμε ή τουλάχιστον να αναλογιστούμε τό αύριο πού έρχεται, πού δεν περιμένει και πού θα άποτελέσει τό πεδίο σύγκρισής μας με τους Άγωνιστές προπάτορές μας. Προσπαθώντας να ανταποκριθούμε στή μεγάλη τιμή πού μας έκανε τό Λαογραφικό Μουσείο της πόλης μας, να συντάξουμε τόν πρόλογο στό υπέροχο ήμερολόγιό του για τό 2021, τομήσαμε και γράψαμε: «Έχουμε σήμερα κοινό στόχο; Κοινό όραμα; Κοινή προοπτική για τή χώρα μας; Ή δεν μας ενδιαφέρει, καθώς προτιμάμε

τὴν ἐγκλωβιστικὴ παραμονὴ στό μικρόκοσμό μας μέ τὰ μικροσυμφέροντά μας καί τίς κοντόφθαλμες διεκδικήσεις, ἀνίκανοί γιά τὰ σπουδαῖα καί ὑψηλά; Τά ἐρωτήματα αὐτά εἶναι πού πρέπει νά μᾶς βασανίσουν καθώς θά ἐξελιχθεῖται τό 2021. Κάποιοι θά κάνουν ἀναλύσεις γιά τὴν γεωπολιτικὴ, τὴν διεθνή οικονομία, τὴν στρατηγικὴ, τοὺς γείτονές μας, τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι... Πρέπει νά ἔχουμε καταλάβει ὅτι οικονομικά, στρατηγικά, πληθυσμιακά μᾶλλον εἴμαστε μικροί. Μᾶλλον ὁ κόσμος θά προχωρήσει καί χωρὶς ἐμᾶς, καθώς οἱ μεγάλοι δέν συνηθίζουν νά περιμένουν ἢ νά ρωτᾶνε τοὺς μικροὺς. Κι αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ λάθος τους. Ὅτι μετρᾶνε τοὺς ἀριθμούς καί δέν κατανοοῦν τὸ ψυχῶμα τῆς καρδιάς. Ὅσες φορές διακριθῆκαμε, ποτέ δέν εἶχαμε ἀσφαλῆ ἐγγύγια ὅτι θά πετύχουμε. Πάντα πηγαίνομε οἱ λίγοι, οἱ ἐλάχιστοι ἀπέναντι στό πλῆθος, τοὺς πολλοὺς, τὴν πλημμύρα τῶν μέσων καί τῶν ἀριθμῶν. Κι ἐνωμένοι κι ἀποφασισμένοι νικᾶμε, κυρίως μέ τὴν ἔννοια ὅτι ἐπικρατεῖ τὸ πλέον δίκαιο, τὸ πλέον ἠθικό, τὸ πλέον συμφέρον γιά τὴν ὁλότητα.

Ἡ ἐποχὴ τῆς νεωτερικότητος ἀνατέλλει προκλητικῶς. Ἀλυσίδες σφυρηλατοῦνται στό ὄνομα τῆς ἀσφάλειας, κοινωνικά ἐπιδόματα προγραμματίζονται γιά τὴν ἀποφυγὴ τῆς ἀναδιανομῆς τοῦ πλοῦτου, ὁ ἄνθρωπος καί τὸ περιβάλλον γίνονται ἀντικείμενα ἐκμετάλλευσης χάριν τῆς “ἀνάπτυξης”, ὅ,τι μπορεῖ νά στηρίξει ψυχικὰ τὸν ἄνθρωπο βάλλεται καί ὑπονομεύεται, καλλιεργεῖται ὁ ἀπροσδιόριστος φόβος πού παραλύει τίς κοινωνικὲς ἀντιδράσεις καί ἀκυρῶνει τὴν ὅποια ἀντίδραση πρὶν κἂν σχεδιασθεῖ. Πῶς ἀντιμετωπίζονται ὅλα αὐτά; Μά πῶς ἄλλιῶς; Μὲ τὸ ἀθάνατο κρασί τοῦ Ὁ! Γι’ αὐτὸ ἔχει καί νόημα ἡ ἐνασχόλησις μέ τὴν ἐπέτειο, ὅχι γιά νά ντύσουμε τὰ ἀγόρια τσολιαδάκια καί τὰ κορίτσια Ἀμαλίες, πού κι αὐτὸ καλὸ καί χρήσιμο εἶναι, ἀλλὰ γιά νά βασανιστοῦμε πῶς θά συνεχίσουμε αὐτὸ πού οἱ πρόγονοί μας ξεκίνησαν καί μᾶς παρέδωσαν καθιστῶντας μας ὑπόλογους γιά τὴν διαχείρισι τῆς θυσίας τους καί τῆ συνέχεια τοῦ ἐγγχειρήματος στίς προκλήσεις τοῦ σύγχρονου κόσμου. Ὅχι γιά νά διεκδικήσουμε κι ἄλλα ἐδάφη καλλιεργῶντας παράκαιρα ἀλτρωτικούς πόθους, ἀλλὰ γιά νά ἀναδειξομε τὸ φρόνημα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ἦθος τῆς ἐνότητας, τὸ φῶς τῶν ἀξιῶν καί τῶν ἰδανικῶν σέ ἕναν κόσμο πού ἐπιμένει νά «κεῖται ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ» (Α΄ Ἰω. 5, 19) προτιμῶντας τὸ πηχτῆς σκλαβιάς χειροπιαστὸ σκοτάδι.

Αὐτονόητες εἶναι οἱ εὐχαριστίες στοὺς συντελεστές καί αὐτοῦ τοῦ τεύχους. Μιά διευκρίνισι. Συμπεριλάβαμε τὰ κείμενα δύο ἀνθρώπων πού ἀσχολοῦνται μέ τὴν τρέχουσα πολιτικὴ καί κατέχουν θέσεις κυβερνητικὲς, ὅχι ἀποβλέποντας στὴν κομματικὴ τους ιδιότητα ἢ τὸ παραταξιακὸ τους παρελθόν, ἀλλὰ στὴν

ικανότητά τους να παραθέτουν επιχειρήματα, να έχουν όραμα και να εξηγοῦν υπεύθυνα, χωρίς συναισθηματικές κορῶνες ἢ βερμπαλισμό. Τούτου δοθέντος, πιστεύουμε πῶς δέν θά μπορούσε κανείς νά περιγράψει καλύτερα ἀπό τόν Ἐξοχώτατο κ. Ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν μας τήν πορεία καί τήν προοπτική τῶν Ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων. Ἡ ἐμβριθής ματιά του, ἡ υπεύθυνα καί ψύχραμη στάση του, ἡ ἐπιτυχία του στήν ἀνέλιξη τοῦ διπλωματικοῦ status τῆς χώρας μας, ἀλλά καί ἡ ἐπιμονή του σέ εἰρηνικές σχέσεις συνεργασίας γιά τήν ἐπίτευξη συνολικοῦ ὀφέλους ὑπέρ ὄλων τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, τόν καθιστοῦν ἐγγυητή μᾶς διεισδυτικῆς ἀνάλυσης γιά τήν ἀκολουθητέα διπλωματική ὁδὸ πού θά ἐξασφαλίζει τό αὔριο τῆς χώρας μας ὡς πόλου σταθερότητας καί ἀξιόπιστο ἑταῖρο. Ἐπίσης, κανείς δέν θά μπορούσε καλύτερα ἀπό τόν Ἐντιμότατο κ. Γενικό Γραμματέα Ὁρθοσκευμάτων νά δώσει ἓνα κείμενο γιά τή ζωὴ τῶν Μουσουλμάνων στή Θεσσαλία μετεπαναστατικά καί μέχρι τήν ἐνσωμάτωση, περίοδο πού κάποιοι συστηματικά δείχνουν νά ἀγνοοῦν ἢ καί νά παραλείπουν. Ἡ ἐπιστημονικότητα τῆς συγγραφῆς καί τά παρατιθέμενα στοιχεῖα μᾶς ὑποχρεώνουν νά ἐκφράσουμε εὐγνώμονα διάθεση γιά τήν ἀποκάλυψη ἑνός ἀγνωστοῦ κομματιοῦ τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου μας.

Ἀλλά καί τά λοιπά κείμενα, ἐκφράζοντας τή δυναμικότητα καί τήν ἐπιστημονική κατάρτιση γνωστῶν, πλέον, συγγραφέων ἀπό προηγούμενες συνεργασίες τους μέ τό περιοδικό μας, μᾶς κάνουν ὄχι μόνον νά χαιρόμαστε γιά κάτι πού ξεκίνησε δεῖλά πρὶν δυόμισι χρόνια καί ἐξελίσσεται πέραν πάσης προσδοκίας, ἀλλά καί νά γεμίζουμε καμάρι γιά τούς συνεργάτες μας καί ἐλπίδα γιά τό πνευματικό αὔριο αὐτοῦ τοῦ τόπου! Πάντα λεύτερο!

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἰερώνυμος

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821- Από τό χθές στο αὔριο

* * *

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΕΝΔΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Ἡ ΕΛΛΑΔΑ ΔΕΝ ΦΟΒΑΤΑΙ ΤΟΝ ΔΙΑΛΟΓΟ, Ἡ ΤΟΥΡΚΙΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΣΕΒΑΣΤΕΙ ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΚΤΗΜΕΝΟ

Μέ τίν συμπλήρωση τῶν 200 χρόνων ἀπό τίν ἔναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ἡ πατρίδα μας ἀτενίζει τό μέλλον της μέ αὐτοπεποίθησι καί αἰσιοδοξία, παρά τίς σημαντικές προκλίσεις πού ὀρθώνονται μπροστά μας. Ἡ συνεχιζόμενη κρίση τῆς πανδημίας, ἡ κατάσταση τῆς διεθνούς οἰκονομίας, ἡ κλιματική ἀλλαγί, σειρά περιφερειακῶν κρίσεων ἀλλά καί ἔθνικά ζητήματα, καθιστοῦν περισσότερο ἀναγκαῖα ἀπό ποτέ τίν ἔθνική συνεννόηση καί ἐγρήγορη.

Στά 200 χρόνια ἀνεξαρτησίας ἡ Ἑλλάδα οἰκοδόμησε τί δική της ξεχωριστή πορεία στό ἱστορικό γίνεσθαι τῆς περιοχῆς. Ἡ ἐξέλιξή της, τό παρόν καί τό μέλλον της ἐκ τῶν πραγμάτων βρίσκονται συνυφασμένα μέ τίς διεθνείς ἐξελίξεις τόσο στήν εὐρωπαϊκί ἡπειρο ὅσο καί στήν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολί.

Ἡ ἀπαρχί τῆς γέννησης τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τό 1821, σηματοδοτεῖ καί τίν σταδιακί ὑποχώρηση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπό εὐρωπαϊκά ἐδάφη. Ἡ γένεση τοῦ μετὰ-ὀθωμανικοῦ κράτους (1923) τῆς σύγχρονης Τουρκίας συνδέεται, ὁμως, μέ τίν ὀδυνηρή ἀποχώρηση τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἰωνίας καί τίν ἀποκοπή του ἀπό τίς πατρογονικές του ρίζες-ἐστίες τριῶν χιλιετιῶν.

Ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης (1923) ἔθεσε τέλος σέ μία περίοδο παθῶν καί συγκρούσεων, καθορίζοντας –ὀριστικά– τα ὄρια τῶν γειτονικῶν κρατῶν τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, στοχεύοντας στή δημιουργία ἑνός πλαισίου εἰρηνικῆς

συνύπαρξης μεταξύ των λαών. Για τόν λόγο τουτο ή Συνθήκη τής Λωζάννης θεωρείται ως ή σύγχρονη ιδρυτική πράξη και ό πυλώνας συμβατικών κανόνων πού διέπουν τήν περιοχή.

Ή Έλλάδα θεωρεί ζωτικής σημασίας τόν σεβασμό τής διεθνούς νομιμότητας έτσι όπως ορίζεται από τόν Χάρτη τών Η.Ε., τήν Συνθήκη τής Λωζάννης και από τό πλέγμα τών διεθνών συμβάσεων και συνθηκών στίς όποιες ή χώρα μας έχει προσχωρήσει, συμπεριλαμβανομένης τής Σύμβασης του ΟΗΕ για τό Διεθνές Δίκαιο τής Θάλασσας, ή όποία αντικατοπτρίζει έθιμικό δίκαιο.

Μέ τό πέρασμα τών χρόνων, ή Έλλάδα πραγματοποίησε στρατηγικές έπιλογές πού τήν έφεραν στήν καρδιά τής συμμαχίας τών δυτικών κρατών (Βορειοατλαντική Συμμαχία) αλλά και στόν πυρήνα τών εξελίξεων μέ τήν ένσωμάτωσή μας στήν ευρωπαϊκή οικογένεια, στίς αρχές τής δεκαετίας του '80, τή σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ή σχέση μας μέ τή γειτονική Τουρκία άκολούθησε πορεία συγκλίσεων και άποκλίσεων, έντάσεων και ύφέσεων. Στήν προσπάθειά μας νά έδραιώσουμε τήν ειρηνική συνύπαρξή μας, έπιδιώκουμε τήν επίλυση τών όποιων ζητημάτων μέ διάλογο και συνεργασία υπό τόν όρο σεβασμού του διεθνούς δικαίου, τής διεθνούς νομιμότητας και τής τήρησης τών κανόνων καλής γειτονίας.

Όπως γνωρίζουμε, τό τελευταίο και πλέον έτος, οί σχέσεις μας διήλθαν περίοδο πρωτοφανούς κλιμάκωσης σέ ένταση και διάρκεια, μέ τήν Τουρκία νά προβαίνει σέ συνεχείς προκλήσεις και παράνομες ένέργειες κατά τής κυριαρχίας και τών κυριαρχικών δικαιωμάτων τής Έλλάδος και τής Κυπριακής Δημοκρατίας. Ή Τουρκία άποφάσισε, έν τέλει, νά προσχωρήσει σέ άποκλιμάκωση, άπόρροια, μεταξύ άλλων, τής συνεπούς και σθεναρής στάσης πού επέδειξε ή χώρα μας. Ή άποκλιμάκωση αυτή οδήγησε στήν έπαναλειτουργία τών διμερών διαύλων, όπως οί διερευνητικές επαφές και οί πολιτικές διαβουλεύσεις.

Ή Έλλάδα δέν φοβάται, ούτε άλλωστε έχει κανέναν λόγο νά φοβάται, τόν διάλογο. Οί θέσεις τής χώρας μας βασίζονται στό Διεθνές Δίκαιο και ειδικότερα στό Διεθνές Δίκαιο τής Θάλασσας. Γι' αυτό και ή Έλλάδα παγιώς τάσσεται υπέρ τής διεξαγωγής καλόπιστου διαλόγου μέ τήν γείτονα επί τή βάση του Διεθνούς Δικαίου και τών αρχών καλής γειτονίας, για τήν διευθέτηση τής μίας και μοναδικής διμερούς μας διαφοράς: τής όριοθέτησης θαλασσιών ζωνών (ΑΟΖ και ύφαλοκρηπίδας) σέ Αιγαίο και Άνατολική Μεσόγειο.

Ή επανεκκίνηση τών διμερών διαύλων πού προανέφερα άποτελεί ένα πρώτο θετικό βήμα για τήν επικράτηση ενός κλίματος ήρεμίας. Ωστόσο, δέν άποτελεί εκείνο τό βήμα πάνω στό όποιο θά οικοδομηθούν εκ νέου οί

έλληνοτουρκικές σχέσεις. Για τήν επιστροφή τῶν διμερῶν μας σχέσεων στήν κανονικότητα, ἡ Τουρκία ὀφείλει νά ἀπέχει, τόσο στήν πράξη ὅσο καί στήν ρητορική, ἀπό παράνομες καί προκλητικές ἐνέργειες.

Εἶναι πλέον ὀρατή στους πάντες, ἡ ἐπεκτατική στρατηγική ἀναθεωρητισμοῦ τοῦ καθεστῶτος τῆς Λωζάννης, ἡ ὁποία ἔχει ἐπισήμως υἱοθετηθεῖ ἀπό τήν γειτονική χώρα. Ἀνάλογες πολιτικές ἐπιλογές τῆς Τουρκίας, ἀντί νά ἐπιχειροῦν νά δημιουργήσουν γέφυρες φιλίας καί ἀλληλεγγύης μεταξύ Χριστιανισμοῦ καί Ἰσλάμ –ὅπως θά ἦταν, ἄλλωστε, τό ἐνδεδειγμένο σέ μιά τέτοια περίοδο– βαθαίνουν παλαιά ρήγματα καί δημιουργοῦν δυστυχῶς καινούργια. Σέ αὐτό τό πλαίσιο ἐντάσσεται φυσικά καί ἡ συνεχῆς καταπίεση τῶν θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν τῆς ἑλληνικῆς μειονότητας καί ἄλλων Χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Τουρκίας, ὅπως καί ἡ μετατροπή μνημείων ὅπως τῆς Ἁγίας Σοφίας καί τῆς Μονῆς τῆς Χώρας σέ ἰσλαμικά τεμένη.

Ἡ Ἑλλάδα, ἀλλά καί ἡ Κύπρος, σέ μιά κρίσιμη γιά ὅλη τήν ἀνθρωπότητα συγκυρία, ἀποδεικνύουν περίτρανα ὅτι ἀποτελοῦν πυλώνες σταθερότητας γιά τήν εἰρήνη καί τή συνεργασία στήν εὐρύτερη περιφέρεια, οἰκοδομῶντας στενές σχέσεις μέ γειτονικά κράτη καί περιφερειακούς ἐταίρους, μέ γνώμονα τήν ἀσφάλεια καί τή σταθερότητα τῆς περιοχῆς. Οἱ ἐξαιρετικές μας σχέσεις μέ σημαντικά κράτη τῆς Μεσογείου καί τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἀποτελοῦν τήν καλύτερη ἀπόδειξη τοῦ ρόλου πού πλέον διαδραματίζει ἡ χώρα μας στήν εὐρύτερη περιοχή.

Στό πλαίσιο αὐτό, φυσικά καί προσβλέπουμε σέ μιά στενή καί ἀμοιβαία ἐπωφελῆ συνεργασία μέ τήν Τουρκία, βασισμένη στή διεθνή νομιμότητα καί σέ κοινά συμφέροντα. Ὡστόσο, γιά νά καταστῆ κάτι τέτοιο ἐφικτό, ἡ Τουρκία θά πρέπει νά ἀποδείξει στήν πράξη τόν ἀπαρέγκλιτο σεβασμό της πρὸς τό διεθνές δίκαιο καί τό εὐρωπαϊκό κεκτημένο. Ὅποιαδήποτε ἄλλη προσέγγιση ἡ ὁποία θέτει διλήμματα τοῦ τύπου ὑποχωρητικότητα ἢ ἀλλιῶς προκλήσεις, ἢ διάλογος ἔναντι παράνομων καί μονομερῶν διεκδικήσεων, εἶναι καταδικασμένη σέ ἀποτυχία. Ὅπως μᾶς διδάσκει ἡ ἱστορία, ἄλλωστε, ἡ πολιτική τοῦ κατευνασμοῦ δημιούργησε περισσότερα προβλήματα ἀπό ὅσα ἰσχυρίζοταν ὅτι ἐπιχειροῦσε νά ἐπιλύσει. Ἀντιθέτως, ἡ προσίληψη στό διεθνές δίκαιο ἀποτελεῖ τόν μόνο τρόπο μέ τόν ὁποῖο τά σύγχρονα δημοκρατικά κράτη μποροῦν καί πρέπει νά ἐπιλύουν τίς ὅποιες διαφορές τους.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ ΕΝΟΣ ΜΙΚΡΟΥ ΛΑΟΥ

Με την εύκαιρία της έπετείου των διακοσίων χρόνων
από την Έλληνική Έπανάσταση

Υπάρχουν δύο παραδόσεις στην ανθρώπινη ιστορία: Η πρώτη είναι αυτών που είναι «οί δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν» και θέλουν να ἐπικρατίσουν και να ὑποτάξουν τους ἄλλους. Και ἡ δεύτερη είναι ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ζητοῦν να γίνῃ τὸ θέλημα τοῦ Ἐνός.

Οἱ πρώτοι σταδιοδρομοῦν πρόσκαιρα και βασανίζουν τὸν κόσμο. Οἱ δεύτεροι ἀναδεικνύονται «κλέος ἀένιον θνητῶν». Ανατέλλει ἀπὸ μέσα τους μιὰ αἴγλη που δὲν δύει ἀλλὰ φωτίζει και ὀδηγεῖ τους ἀνθρώπους.

Οἱ Ἕλληνες εἶναι μικρὸς λαὸς με μεγάλες ἀπαιτήσεις. Ὁ Δημόκριτος ζητᾶ να βρῆ τὴ μιὰ αἰτιολογία τῆς ζωῆς και ὄχι τὴν τῶν Περσῶν βασιλείαν. «Ἔλεγε βούλεσθαι μᾶλλον μίαν εὐρεῖν αἰτιολογίαν ἢ τὴν τῶν Περσῶν οἱ ἑαυτοῦ βασιλείαν γενέσθαι». Οἱ ἀπαιτήσεις και ἡ σταδιοδρομία τους ξεπερνοῦν τὴν ἱστορία.

Ὁ Ἡράκλειτος ζητᾶ τὸν τρόπο τῆς τοῦ παντός διοικήσεως. Τὰ θυσιάζει ὅλα για τὸ ἓνα και τοῦ χαρίζεται ἡ γνῶσι τῶν πάντων. Κάνει διάγνωσι ὅτι ὑπάρχει νόμος που ἐπιβάλλει να ὑπακούωμε στη θέλησι τοῦ ἑνός, ὄχι τοῦ ὁποιοῦδήποτε, ἀλλὰ τοῦ κοινῶ και θείου Λόγου, τοῦ Λόγου και Θεοῦ που διοικεῖ τὰ πάντα διὰ πάντων.

Ὅταν ὑπακούωμε στη θέλησι τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀληθεύωμε. Ὅταν ἰδιαζώμε (θεωροῦμε τὸν ἑαυτὸν μας τὴν αὐθεντία) ψευδόμεθα. Στη βάσι αὐτῆς τῆς ὑπακοῆς στηρίζονται οἱ ἄριστοι. Και ὁ ἓνας εἶναι τρισμῦριοι, οἱ δὲ ἀναρίθμητοι κανεῖς.

Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἓνας ἄριστος, γεννημένος με μιὰ ἄσβεστη δίψα και ἀναζητήσι για τὸ ἓνα και μακρινό. Ὁ ἴδιος δὲν τὸ γνωρίζει ἀλλὰ εἶναι βέβαιος ὅτι ὑπάρχει και τὸν συγκλονίζει. Αὐτὸς ὁ συγκλονισμὸς τὸν κάνει μιὰ αἴσθησι που κρίνει και ἀπορρίπτει ὅσα βλέπει και ἀκούει να γίνονται ἀπὸ τους συγχρόνους του.

Δέν ἀντιπαράβάλλει τὴ δική του ἄποψι μὲ ἐκεῖνη τῶν ἄλλων. Νοιώθει τὴν ἀδυναμία τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου. Ἀποφαίνεται «μὴ εἶναι λογικὸν τὸν ἀνθρώπον, μόνον δ' ὑπάρχειν φρενῆρες τὸ περιέχον». Δέν εἶναι ἀπὸ μόνος του λογικὸς ὁ ἀνθρώπος [«χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν» (Ιω. 15,5)]. Εἶναι ὅμως πλήρες φρονίσεως αὐτὸ ποὺ τὸν περιβάλλει στὸ ὅποιο τὰ πάντα κυβερνῶνται διὰ πάντων ἀπὸ τὸν Ἔνα.

Δέν θέλει νὰ πρωτεύσῃ στὴ φθορὰ καὶ νὰ διαπρέψῃ στὸν χρόνο ἀτομικά. Δέν κλείνονται ἐκεῖ οἱ φιλοδοξίες καὶ οἱ δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου.

Δέν τὸν καταλαβαίνουν οἱ συμπατριῶτες του. Τὸν χαρακτηρίζουν σκοτεινὸ, ὑπερόπτη καὶ ὀγκολοῖδορο. Αὐτὰ δέν τὸν ἀγγίζουν γιατί δέν ἔχουν σχέσι μὲ τὴν πραγματικότητα. Φεύγει μόνος του στὸ βουνό. Συνεχίζει τὸν ἀγῶνα. Ἐρευνᾷ τὸν ἑαυτό του. Πλησιάζει καὶ γνωρίζει «εὔ μάλα» ὅλους τοὺς φιλοσόφους καὶ ποιητές, τοὺς παλαιούς καὶ τοὺς νέους. Βλέπει πῶς ἀντιδρᾷ τὸ φορτισμένο εἶναι του μὲ αὐτὸ τὸ πλησίασμα καὶ τὴ γνῶσι.

Μετὰ τὴν τελικὴ του διάγνωσι γυρίζει καὶ ἀπευθύνεται στοὺς Ἐφεσίους: Σᾶς εἶπα ὅτι οἱ πολλοὶ εἶστε πονηροί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί. Τώρα σᾶς λέω ὅτι δυνάμει ὅλοι εἶστε ἀγαθοί. «Πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑωυτοὺς καὶ σωφρονεῖν»· εἶναι δυνατὸν σὲ ὅλους νὰ φτάσουν στὴν αὐτογνωσία καὶ τὴ σωφροσύνη. Δέν θέλω νὰ σᾶς ὑποτιμίσω οὔτε νὰ μὲ τιμήσετε. Θέλω νὰ σᾶς πῶ ὅτι, ὅταν ἤμουν νέος, δέν γνώριζα τίποτε. Ὅταν ἔφτασα στὴν τελειότητα τὰ γνώρισα ὅλα. Αὐτὸς ποὺ πιστεύει στὴ φανταστικὴ του αὐθεντία ψεύδεται. Ἐνῶ κάνει τὸν δάσκαλο, φτάνει σὲ ἀδιέξοδο ἀπογνωσεως καὶ βασανίζει τὸν κόσμο.

Αὐτὸς ποὺ ὑπακούει στὸν Θεὸν Λόγον ἀληθεύει. Τὰ θυσιάζει ὅλα χάριν τοῦ Ἐνός. Τοῦ χαρίζονται τὰ πάντα χάριν τῶν πολλῶν. Ζῆ τὴν ταύτισι τῶν ἀντιθέτων.

Τὸ νὰ κρίνης, κατὰ τὸν λογισμόν σου δίκαια, καὶ νὰ πληγῶνης ἀνώφελα τοὺς ἄλλους εἶναι ὑπόθεσι ἐνοχλητικὴ καὶ στεῖρα. Τὸ νὰ ἀπορρίπτῃς ὅλους καὶ νὰ συγκεντρῶνῶνται γύρω σου, σημαίνει ὅτι κάτι ἰδιαίτερο συμβαίνει μὲ σένα. Κάπου ἔφτασες, κάτι βρῆκες.

Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἓνα φαινόμενο στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία. Ἐνῶ ἀπορρίπτει σχεδὸν τοὺς πάντες, ὅλοι συγκεντρῶνῶνται γύρω του θεωρῶντας τὸν πατέρα πνευματικὸ καὶ ὁδηγό.

Περνοῦν οἱ χιλιετίες καὶ ἡ παρουσία του ταράζει ζωηφόρος τὴν οἰκουμένη. Ὅλοι, καὶ οἱ μετὰξὺ τους ἀντίθετοι, τὸν θεωροῦν πνευματικὸ τους πατέρα καὶ θεμελιωτὴ τῆς θεωρίας των. Ὁ Κίρκεγκωρ (1813-1855) αὐτοεπικαλεῖται μαθητῆς τοῦ Ἡρακλείτου. Ὁ Λένιν (1870-1924) τὸν θεωρεῖ πατέρα τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλι-

σμοῦ. Ὁ Χάιντεγκερ (1889-1976) τὸν βλέπει ὡς τὸν πρῶτο δυτικὸ στοχαστή. Καὶ ὁ Ὅσσο (1931-1990) λέει ὅτι εἶναι γκουρὸν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὄχι Ἕλληνας ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης.

Αὐτὰ συμβαίνουν σ' αὐτὸν ποὺ δὲν εἶναι κατὰ φαντασία μεγάλος, ἀλλὰ πραγματικά ἐλεύθερος ἀπὸ τὴν ὕβρι καὶ τὴν οἴησι.

* * *

Οἱ Ἕλληνες μπαίνουν στὸ στίβο τῆς ἱστορίας μὲ γενάρχες τοὺς ἄριστους ποὺ θυσιάζουν τὰ πάντα γιὰ τὸν Ἕνα. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τέλος βρίσκεται ἡ δία τους γιὰ τὸ ἀπόλυτο καὶ ἡ αἴτησι νὰ γίνετα τὸ θέλημα τοῦ Ἐνός. Αὐτὸ χαρίζει τὴν ἐνότητα τῶν πάντων στὴν ἐλευθερία τῆς ἀειζωίας.

Ζητοῦν τὴ σοφία καὶ τὸ κάλλος ποὺ ἐξυψώνουν τὸν κόσμο, ὄχι τὴν ἐξουσία καὶ τὴ δύναμι ποὺ εὐτελίζουν τοὺς ἀνθρώπους, ὡς κατακτητὲς καὶ νικημένους.

Ἔχουν δοσοληπίες μὲ τοὺς γνωστούς λαούς. Ὅ,τι καλὸ παίρνουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τὸ καλλιεργοῦν περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἐκείνοι ποὺ τὸ εἶχαν. Ζητοῦν τὸ ξεπέραςμα καὶ τὴ μεταμόρφωσι ὄλων. Γίνεται γι' αὐτοὺς φιλοσοφία ἢ μελέτη τοῦ θανάτου, καὶ φιλοκαλία ἢ προσπάθεια νὰ δώσουν μορφὴ στὸ ἄμορφο, νὰ πετύχουν τὸ ἀγαθμα, τὴν ἀγαλλίασι τοῦ κάλλους καὶ τῆς ζωῆς.

Οἱ δοκιμασίες καὶ τὰ ἀδιέξοδα τῆς ζωῆς γίνονται ἀφορμὴ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ δύναμι νὰ λύσουν τὰ προβλήματα, νὰ φτάσουν στὴν κάθαρσι καὶ τὴν ἀνάπαυσι.

Γεννιοῦνται οἱ τραγωδίες. Ἐκφράζουν τὶς φιλοσοφικὲς τους ἀναζητήσεις μὲ τὴ γλῶσσα τῶν θεατρικῶν παραστάσεων. Ἐκπαιδεύουν καὶ ψυχαγωγοῦν τὸν κόσμο μὲ τὸ θέατρο. «Δημοτερπέστατόν τε καὶ ψυχαγωγικώτατον ἢ τραγωδία» (Πλάτων). Δὲν ἱκανοποιοῦνται μ' αὐτὸ ποὺ πετυχαίνουν. Συνέχεια συζητοῦν καὶ ζητοῦν νὰ ἀκούσουν κάτι νεώτερο (Πράξ. 17,21).

Ἀπορρίπτουν τὴν ὕβρι ὡς πυρκαγιὰ καὶ τὴν οἴησι ὡς ἐπιληψία. Ἀποκοτοῦν τὴν ὑγεία μὲ τὴν ἀναζήτησι τοῦ μέτρου. Μπαίνουν στὸν δρόμο τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴν ὑπακοὴ στὸν κοινὸ καὶ θεῖο Λόγο. Τοὺς ἀποκαλύπτετα ὁ τρόπος τῆς τοῦ παντός διοικήσεως σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Εἶναι ἐραστὲς τῆς σοφίας καὶ τοῦ κάλλους, ὄχι σφετεριστὲς τῶν θείων δωρεῶν.

Ἐὰν συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ θεωρῆς τὸν ἑαυτὸ σου κριτήριο τῆς ἀληθείας, καὶ προβάλῃς τὴν ἀποψὶ σου ὡς τὴ μόνη ὀρθή, πῆρες στραβὸ δρόμο καὶ φτάνεις σὲ ἀδιέξοδο. Αὐτοφυλακίζεσαι σὲ φαντασιώσεις. Παριστάνεις τὸν μεγάλο ἐνὼ λὲς ψέματα. Φτάνεις σὲ συσκοτίσι ἀπογνώσεως καὶ τελεσίδικη καταδίκη. Ἄντι

νά σωπάς, ισχυρίζεσαι ότι τὰ πάντα καταλήγουν σὲ συντρίμια συμφορᾶς. Ντύνεσαι τὸν ἥρωισμό τῆς ψευδαισθήσεως καμαρώνοντας ὡς προφήτης καταστροφῆς. Βλέπεις τὰ πράγματα ἀνάποδα. Σὰν νὰ μὴν ἔχης ἐσὺ ἀνάγκη τοῦ Ἐνός, ἀλλὰ ὁ Θεὸς ζητᾷ βοήθεια ἀπὸ σένα. Κατατάσσεις τὸν ἑαυτό σου στοὺς σωτῆρες τοῦ Θεοῦ, *Salvatores Dei*.

Οἱ ἄριστοι ὑπακούουν στὴ θέλησι τοῦ Ἐνός καὶ κατακλύζονται ἀπὸ γνώσεις ποὺ τοὺς κάνουν νὰ ἀγαποῦν τὴν ταπεινώσι.

Ὅταν θυσιάζης τὰ πάντα γιὰ τὸν Ἔνα, τὰ βρίσκεις ὅλα μεταμορφωμένα. Φτάνεις μετὰ ἀπὸ τὸν κόπο στὴν ἀνάπαυσι καὶ ἀπὸ τὴν ἐλπίδα στὸ ἀνέλπιστο. Ἀπολαμβάνεις τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὰ φθαρτὰ καὶ τὴν μετατροπὴ τῶν πάντων σὲ εὐλογία.

Οἱ ἄριστοι προτιμοῦν τὸ ἕνα ἀντὶ πάντων καὶ τοὺς διδεται κάτι ἐλάχιστο μὲ ἀνεξάντλητο δυναμισμὸ ποὺ τοὺς τρέφει ὡς ἄρτος ζωῆς. «Οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηνται ὅπως περ κτήνεα»· οἱ πολλοὶ τρῶνε τοῦ σκασιμοῦ σὰν κτήνη καὶ μένουν νηστικοί, γιὰτὶ δὲν εἶναι κτήνη ἀλλὰ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν ἀνάγκη ἄλλης τροφῆς. Ἀσχολοῦνται μὲ χίλια θέματα, «ἀνθρώπινα δοξάσματα», παιδιαιρίσματα, ποὺ δὲν ὀδηγοῦν πουθενά. Μοιάζουν μὲ τροφὴ ἀκατάλληλη γιὰ τὸν ἄνθρωπο. «Θάλασσα ὕδωρ καθαρῶτατον καὶ μαρῶτατον, ἰχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἄποτον καὶ ὀλέθριον» (61).

Οἱ ἄριστοι δὲν ἀκολουθοῦν γνωστὰ μονοπάτια ἀνθρωπίνων διαλογισμῶν ποὺ ἀρχίζουν καὶ τελειῶνουν στὴ φθορά. Ζητοῦν νὰ γίνεταὶ τὸ θέλημα τοῦ Ἐνός καὶ τοὺς ἀνοίγονται δρόμοι ἐλευθερίας. Σβῆνουν τὰ γνωστὰ καὶ παρερχόμενα. Ἀνατέλλουν τὰ καινὰ καὶ ἀνανεούμενα.

Στὸν χώρο τῆς φθορᾶς ὅλα εἶναι αἰόλα καὶ σχετικὰ. Τὰ κακὰ εἶναι νοσηρὰ καὶ ἀπορριπτέα. Τὰ καλὰ εἶναι ἀνεπαρκῆ καὶ ἐφήμερα.

Προσφέροντας τὸ λίγο ποὺ ἔχεις στὴ θέλησι τοῦ Ἐνός κατακλύζεσαι ἀπὸ θεῖες δωρεές. Ὁ χορτασμὸς τῆς τροφῆς ποὺ δυναμώνει τὸν ἄνθρωπο ἀκτινοβολεῖται ὡς ἐνέργεια ζωῆς ποὺ ἐνισχύει ὅλους καὶ φανερώνει ὅτι ὅλα εἶναι ἕνα.

Οἱ βάρβαροι εἶναι κλεισμένοι στὰ στενὰ ὄρια τοῦ φθαρτοῦ γιὰτὶ τοὺς λένε ψέματα οἱ αἰσθήσεις. «Κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισι ὀφθαλμοὶ καὶ ὄτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων» (107). Δὲν ὑποψιάζονται τὸν χώρο τῆς ἐλευθερίας ποὺ προσφέρεται σ' αὐτὸν ποὺ θυσιάζεται γιὰ τὸ Ἔνα. Προσπαθοῦν νὰ παριστάνουν τὸν πολιτισμένο ἀλλὰ προδίδονται γιὰτὶ ἡ βαρβαρότητα ἔχει διαπλάσσει ἕνα ἀλλόκοτο ἄνθρωπο μέσα τους. Δὲν δέχονται ἐπιδράσεις ἀνωτέρου πολιτισμοῦ γιὰτὶ δὲν ὑποψιάζονται τὴν ὑπαρξί του.

Ἀντίθετα, μὰ μυστικὴ φλέβα διατρέχει τὴν ἱστορία μας καὶ διατρέφει τὴν

οικουμένη με άκαταίσχυντη έλπίδα που φτάνει στην κατάργηση του θανάτου. Ξεκινά από την αίτηση να γίνεται το θέλημα του Ένός. Και καταλήγει στην κλήση των πάντων στην πανήγυρι της ζωής.

Οί ιδιάζοντες προκαλούν σύγκρου ψευτιάς γιατί στηρίζονται στον εαυτό τους. Γράφουν βιβλία. Κάνουν θεωρίες. Θέλουν να σώσουν τον κόσμο· ό ένας υπόσχεται φανταστικές κατακτήσεις, και ό άλλος προβλέπει αναπόφευκτες καταστροφές. Όλοι λένε ψέματα.

Για τους άριστους όλα βρίσκονται εν εξέλιξει και ταυτόχρονα απολαμβάνουν την τελική καρποφορία γιατί στηρίζονται στη θέληση του Ένός. Σβίνουν οί εφιάλτες των ψευδαισθήσεων. Ανατέλλει το φως της αλήθειας.

Άν θελήσης να τους κλείσης τον δρόμο, τους πολλαπλασιάζεις τη δύναμη γιατί στηρίζονται στον Ένα, και ή αποστολή τους είναι εύλογια για όλους.

Στην πορεία της αναζητήσεως των τιμών: "Η τα παραδίσεις όλα στη θέληση του Ένός, και σου χαρίζεται ή εκπληξη της άτελευτήτου επέκτάσεως. "Η παραμένεις δέσμιος στην άτομική σου αυθεντία που γεννά τους κακοήθεις όγκους του ολοκληρωτισμού και του σχολαστικισμού.

* * *

Όταν ό απόστολος Παύλος έρχεται στην Αθήνα, βρίσκει την πόλι «κατείδωλον», γεμάτη βωμούς στους γνωστούς θεούς. Άλλά βλέπει και ένα βωμό «τῷ άγνωστῷ Θεῷ». Αυτό του ανοίγει την καρδιά και του χαρίζει τη δυνατότητα να μιλήσει ως οικείος στην όμνυρι των Αθηναίων. Αρχίζει σχολιάζοντας τους δικούς τους ποιητές και φιλοσόφους, που βάζουν τους ανθρώπους στον δρόμο της αναζητήσεως του Ένός.

Άκοϋνε το μήνυμα της καινής κτίσεως ως απάντησι στα έρωτήματα που τους βασανίζουν μια ζωή. Δέχονται την αλήθεια του Θεού Λόγου που τους έλκει και τους άλλοιώνει ως έρωτας θεϊκός. «Έθελξας πόθῳ με Χριστέ και ήλλοιώσας τῷ θεῷ σου έρωτι...»

Μπολιάζεται ή δίψα και ή τόλμη της θυσίας των πάντων χάριν του Ένός, στην καλλιέλω της χάριτος. Μπορούμε να ποϋμε ότι μ' αυτήν τους την ενέργεια δεν μεταστρέφονται σε κάποια νέα πίστι, αλλά βρίσκουν στο μήνυμα του Άποστόλου την απάντησι στη βαθειά τους αναζήτησι.

Έπειδη δεν θέλουν την των Περσών βασιλεία, τους δίδεται ή πολυεθνική αυτοκρατορία, γιατί δεν θα μείνουν σ' αυτή. Ό άνθρωπος, όπως τον γνωρίζουν, δεν αναπαύεται σε τίποτε φθαρτό και παρερχόμενο όσο μεγάλο και αν φαίνεται.

Λέχονται την αυτοκρατορία ως κάτι σημαντικό αλλά χρονικό που κάποτε τελειώνει. Και πρέπει να άγιασθῆ για να σωθῆ και να προσφερθῆ σὲ ὅλους ὡς εὐλογία και δύναμι ζωῆς. Τοὺς δίδεται μὲ τὸ νὰ τοὺς τὴν ἀρνοῦνται πάνω στὰ πράγματα. Ὑποτάσσονται οἱ Ἕλληνες στοὺς Ρωμαίους. Καὶ νικοῦν οἱ ἠττημένοι τοὺς κατακτητές, ὄχι μὲ τὴ δύναμι τῶν ὅπλων (χαμένη ὑπόθεση), ἀλλὰ μὲ τὴ χάρι τοῦ Πνεύματος ποὺ ὁμορφαίνει τὴ ζωὴ και καθιστᾷ ὅλους νικητές.

Τὸ ζητούμενο εἶναι ὄχι νὰ ὑποτάξῃς και νὰ ταπεινώσῃς τὸν ἄλλο, ἀλλὰ νὰ γίνῃς κοινῶν τῆς Δυναμῆς ποὺ ὅλους τοὺς ἐλευθερώνει και τοὺς ἀδελφώνει στὴν ἐκπληξὶ τῆς ἀειζωίας.

Ἡ θυσία τῶν πάντων χάριν τοῦ Ἐνὸς τοποθετεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν καρδιά τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς. Τοῦ χαρίζει τὴν ἀσταμάτητη διαστολὴ και τὴν τελικὴ ἀπλότητα ὅπου ἐνώνονται τὰ ἀντίθετα. Συνέρονται τὰ μακρινά. Ἀνακεφαλαιώνονται ὅλα σὲ ἓνα. Καὶ δίδεται στὸν καθένα μιὰ ἐλάχιστη μερίδα ποὺ ἔχει ἐν σμικρῷ τὸ ὅλο.

Ὅταν δεχθῆς τὸ πλήρωμα τῆς γνώσεως ὡς δύναμι ζωῆς, δὲν καυχᾶσαι γιὰ τὶς ἐπιτυχίες σου, ἀλλὰ συγκλονίζεσαι ἀπὸ δέος γιὰτὶ σώζονται ὅλοι.

Ἡ τόλμη τῆς θυσίας γιὰ τὸν Ἐνα βάζει τὰ πάντα σὲ κίνησι ἢ μᾶλλον σοῦ ἀποκαλύπτει τὸν τρόπο τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως. Συζη ὅλος ὁ κόσμος, ὄχι προσπαθῶντας ὁ ἓνας νὰ ὑποτάξῃ τὸν ἄλλον, ἀλλὰ «τῆ ταπεινοφροσύνη ἀλλήλους ἠγουμένοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν» (Φιλίπ. 2,3).

Οἱ δοκέοντες, ὡς τέκτονες (κατασκευαστές) ψευδῶν τιμωροῦνται ἀπὸ τὴ θεία Δίκη. Ἐνῶ οἱ ἄριστοι τιμῶνται ἀπὸ ὅλους.

Οἱ πρῶτοι μένουν μόνου και διερωτῶνται γιὰτὶ συνέβη αὐτό. Οἱ ἄριστοι συγκεντρῶνουν ὅλους γιὰτὶ τοὺς στέλνουν σ' αὐτὸν ποὺ εἶναι τὰ πάντα ἐν πᾶσι.

Ὅταν θυσιάσῃς τὸ λίγο ποὺ ἔχεις, σοῦ χαρίζεται τὸ «ὑπερεκπερισσοῦ» ποὺ δὲν φανταζόσουν. Ὅταν θέλῃς νὰ πετύχῃς αὐτὸ ποὺ προσδιορίζεις γιὰ νὰ δοξασθῆς, τότε ἔχεις ἄδοξο τέλος.

Οἱ Ἕλληνες σπίνουν βωμὸ στὸν ἄγνωστο Θεό. Καὶ φτάνουν στὴ θεία Λειτουργία ὅπου λατρεύουν τὸν Θεὸ ποὺ εἶναι «ἀνέκφραστος, ἀπερινόητος, ἀόρατος, ἀκατάληπτος». Μπαίνουν στὴν εὐρυχωροτέρα τῶν οὐρανῶν Ἐκκλησία ὅπου τὰ φοβερά τελεσιουργεῖται.

* * *

Ὅταν μεταφέρεται ἡ πρωτεύουσα τῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας ἀπὸ τὴ Δύσι στὴν Ἀνατολί, ὅλα ἀκολουθοῦν τὴ γνωστὴ ἐξέλιξι.

Ἐπικρατεῖ φυσιολογικὰ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἀναζήτησι. Τὸ πρωτεῖο δίδεται στὴ μίᾳ ζύμῃ ποῦ ζυμοῖ ὅλο τὸ φύραμα. Προχωροῦμε πρὸς τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ὅλα προσλαμβάνονται καὶ μεταμορφώνονται.

Ἀπὸ τὸν κοινὸ καὶ θεῖο Λόγο τοῦ Ἡρακλείτου προχωροῦμε στὸν σεσαρκωμένον Θεὸν Λόγον τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τὴ φιλοσοφία ὡς μελέτῃ τοῦ θανάτου προχωροῦμε στὴ λειτουργικὴ θεολογία ὡς κατάργησι τοῦ θανάτου καὶ δύναμι ζωῆς.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαία τραγωδία ὡς θεατρικὴ παράστασι προχωροῦμε στὴ θεία μυσταγωγία ὡς θεολογικὴ ἱερουργία.

Ἀπὸ τὴ μέθη καὶ τὴ μανία τῶν ἀρχαίων ὀργίων φτάνουμε στὴ νηφάλια μέθη καὶ σὺφρονα μανία τῶν ἱερῶν μυστηρίων. Ὅλα μεταμορφώνονται καθαιρόμενα.

Ἡ Ἐκκλησία ἐντοπίζει καὶ σώζει τὸν δυναμισμὸ τῆς ζωῆς καὶ ἐνισχύει τὴν υἰεΐα τοῦ πνεύματος. Ἀφαιρεῖ τὴν ἀρρώστια τῆς διαστρωφῆς. Ἀπορρίπτει τὴν ὕβρι καὶ τὴν οἴησι. Μεταμορφώνει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κάνει μιὰ αἴσθησι. Ὅλα ξεπερνοῦνται. Καὶ προχωροῦν ἀκατάπαυστα ἐπὶ τὰ πρόσω.

Καταξιώνεται ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴν ὑπακοὴ στὸν θεῖον Λόγον, «δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο» καὶ γίνεται.

Μετὰ τὴν ἀποδοχὴ αὐτῆς τῆς ὑπακοῆς καὶ τοῦ χρέους ὅλα ἀνατέλλουν φωτισμένα καὶ πασίχαρα. Ὅταν τελειῶνῃ ἡ Σαρακοστή τῆς ζωῆς, ὅλοι καλοῦνται «εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου».

* * *

Ἐφ' ὅσον ἄρχισες καὶ προχωρεῖς, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἡρακλείτου ποῦ θυσιάζει τὰ πάντα χάριν τοῦ Ἐνός.

Ἐφ' ὅσον τὸν βλέπεις νὰ προχωρῇ ἀπὸ τὴ φθαρτὴ κίνησι τῶν φθαρτῶν στὴν αἴδια τῶν αἰδίων. Νὰ συγκεντρῶνῃ, μέσα στὴς χιλιετίες ποῦ ἀκολουθοῦν, ὅλα τὰ ἀνήσυχα πνεύματα. Καὶ νὰ δίδῃ κουράγιο σὲ ὅλους τοὺς ἀπαιτητικοὺς δείχνοντάς τους τὸν δρόμο πρὸς τὴν αἴδια κίνησι τῶν αἰδίων ὅπου δεσπάζει ὁ κυβερνῶν τὰ πάντα διὰ πάντων.

Ἐφ' ὅσον προχωρεῖς στὴν Ἐκκλησία ὅπου βρίσκεις τὸν Θεάνθρωπο νὰ εἶναι ὁ προσφέρων καὶ προσφερόμενος στὴ λειτουργία τῆς σωτηρίας τοῦ σύμπαντος κόσμου.

Ἐφ' ὅσον αὐτὰ συμβαίνουν· ἀποκτᾶς ἄλλο ἦθος, χρέος καὶ ἰσχύ. Παραδί-

δεσαι στη θέλησι του Ένός. Ἀγαπᾶς τοὺς ἐχθρούς σου καὶ γίνεσαι ἀδελφός με τοὺς ξένους.

Τὰ πάντα λειτουργοῦν ὡς εὐεργεσία γιὰ σένα. Καὶ σὺ εἶσαι εὐλογία γιὰ ὅλους. Ἦρεμεις γιὰτὶ ὅλα σοῦ κάνουν καλό. Δὲν διαπληκτίζεσαι με κανένα γιὰτὶ εἶσαι εὐγνώμων πρὸς ὅλους καὶ γιὰ ὅλα.

Ὅπως βιολογικὰ γιὰ νὰ ζήσει ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ ἥλιου καὶ τὸ ὀξυγόνο τοῦ ἀέρα· πνευματικὰ γιὰ νὰ ἀναπτυχθῆ καὶ νὰ βρῆ τὸν ἑαυτό του, χρειάζεται τὴ θέρη τῆς ἀγάπης καὶ τὴν εὐρυχωρία τῆς ἐλευθερίας.

Τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς ἔχει θεολογικὲς προεκτάσεις. Παρέχεται στὸν ἄνθρωπο ἡ δυνατότητα τῆς πίστεως γιὰ νὰ πετύχῃ τὴ θεία ἀλλοίωσι καὶ τὴν ἐπέκτασι ἐπὶ τὸ ἀόριστον τῆς ἐλευθερίας. Δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἕνα βιολογικὸ πλάσμα ποὺ ἀρχίζει καὶ τελειώνει στὸ πεπερασμένο καὶ φθαρτό. Ἔχει μέσα του τὴν πνοὴ τοῦ Ἄναρχου καὶ Ἀτελεύτητου, ποὺ διὰ τῆς πίστεως τοῦ χαρίζει τὴ γνώσι τῶν θείων καὶ ἀνεπίστων. «Τῶν θείων τὰ πολλὰ διαφυγγάνει, μὴ γινώσκεσθαι ἀπιστίην» (86). (Τὰ πῶς πολλὰ τῶν θείων πραγμάτων μᾶς ξεφεύγουν καὶ δὲν τὰ γνωρίζομε λόγῳ ἀπιστίας).

* * *

Ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἔχουν ἀρχὴ καὶ τέλος. Πρὶν τελειώσῃ ἡ ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς αὐτοκρατορίας, πρὶν ἀκουσθῆ τὸ «ἑάλω ἡ Πόλις», καὶ ἀρχίσουν τὰ μοιρολόγια τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἤδη ἔχουμε ἀναχθῆ λειτουργικὰ στὴν εὐρυχωρία τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν ἐλευθερία τῶν ἐσχάτων. Ζοῦμε καὶ ψάλλομε μέσα στὴν Ἐκκλησία τὸν παιᾶνα τῆς παγκοσμίου χαρᾶς. «Ἐάλω ὁ θάνατος θανάτω». Ὁ θάνατος τεθανάτωται καὶ ζωὴ πολιτεύεται. Πατίσαμε τὸ πόδι μας στὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Ἦλθε ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν. Ὅλα ἀλλάζουν στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Μὲ τὴν πτώσι τῆς Πόλεως, ἄλλοι ἀρχίζουν νὰ θρηνοῦν γιὰ τὴν ἀπώλεια αὐτῶν ποὺ ἔχασαν· ἄλλοι νὰ χαίρωνται γιὰ τὴν κατάκτησι ποὺ πέτυχαν. Αὐτὰ ἔχει ἡ ἱστορία, καὶ συνεχίζεται ὁ ἕνας ἀγώνας. Ἡ χάρι τοῦ Πνεύματος φανερώνει ποιά εἶναι ἡ τελικὴ ἐπιτυχία γιὰ ὅλους τοὺς θνητούς· νικητὲς καὶ νικημένους.

Οὔτε αὐτὴ ἡ νίκη σοῦ χαρίζει τὴν αἰώνια ζωὴ ποὺ ζητᾶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Οὔτε ἡ ἦττα σοῦ ἀποκλείει τὴ δυνατότητα νὰ προχωρήσῃς στὴν ἐλευθερία τῆς ἀειζωίας. Ὅλοι κρινόμαστε καὶ βοηθιόμαστε ἀπὸ ὅλα.

Ἡ νίκη, ὡς ἐπιτυχία δυνάμεως, ἔχει ἀνάγκη μεταμορφώσεως. Καὶ ἡ ἦττα, ὡς δοκιμασία ζωῆς, περιέχει τὴ δύναμι ποὺ σοῦ χαρίζει τὰ ἀκατόρθωτα.

Γι' αὐτὸν ποὺ ζητᾶ τὰ ἀνθρωπίνως ἀνέφικτα, ὅλες οἱ δοκιμασίες γίνονται ἀναβαθμοὶ ἀνόδου καὶ προϋπόθεσι πρὸς ἐπίτευξι τῶν ἀνεπιπέδων. Καὶ ὁ ἴδιος εἶναι ἀφορμὴ χαρᾶς ὄλων.

Εἴτε εἶναι πολίτης αὐτοκρατορίας εἴτε ὑπόδουλος τυρανίας, ὁ ἄνθρωπος ζητᾶ τὸ ξεπέραςμα τῆς ἱστορίας. Οὔτε ἡ δουλεία μπορεῖ νὰ τὸν καταστρέψῃ. Οὔτε ἡ αὐτοκρατορία νὰ τὸν ξεδιψάσῃ. Θέλει τὴν αἰδιότητα τῆς ἀειζωίας, ὄχι τὸν θρίαμβο τῆς φθορᾶς.

Στὸ πιὸ μικρὸ παρεκκλίσι τῆς τουρκοκρατίας καὶ στὴν πιὸ μεγάλη ἐκκλησία τῆς αὐτοκρατορίας ἱερουργεῖται ἡ ἴδια θεία Λειτουργία ποὺ προσφέρει στὸν πιστὸ τὸν οὐράνιο ἄρτο, Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ εἰς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν, εἰς βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν.

* * *

Ὅταν κατεβαίῃ στὸ κήρυγμα ὁ ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός (1714-1779), βρίσκει τὰ πάντα ἀνυπόφορα μπλεγμένα καὶ ἀπολύτως ἀπλᾶ, γιὰ τὸ ξέρεῖ τι θέλει νὰ κάμῃ, σὲ ποιὸν ἀπευθύνεται καὶ πῶς τὸ πετυχαίνει. Δὲν μιλά ὡς μελλοθάνατος, ἔστω τολμηρὸς. Μιλά ὡς νεκρὸς καὶ ἀείζωος. Δὲν διατυπώνει σκέψεις ἀλλὰ δίδει ζωή.

Λέει: «ὄχι μόνον δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ σᾶς διδάξω, ἀλλὰ μίτε τὰ ποδάρια νὰ σᾶς φιλήσω, διὰ τὸ καθέναν ἀπὸ λόγου σας εἶναι τιμιώτερος ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον». Ἀλλὰ ὁ νεκρὸς ἑαυτὸς μου «ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ διδάσκῃ βασιλεῖς καὶ πατριάρχας, ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς, ἄνδρας καὶ γυναῖκας, παιδιὰ καὶ κορίτσια, νέους καὶ γέροντας καὶ ὅλον τὸν κόσμον».

Δὲν σχολιάζει τὰ βάσανα ποὺ περνοῦν, οὔτε ἐρεθίζει τοὺς κατακτητὲς ποὺ τοὺς καταπιέζουν. Χαρίζει σὲ ὅλους τὸν Παράδεισο ποὺ ἀπολαμβάνει.

Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσῃ τὸν νεκρὸ ποὺ μιλά γιὰ ζωή. Ὅλοι θέλουν νὰ ἀκοῦνε αὐτὸν ποὺ ξέρεῖ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «ὅλος φῶς, ὅλος χαρὰ, ὅλος εὐσπλαγχνία, ὅλος εὐεργεσία, ὅλος ἀγάπη».

«Ἡ δουλειὰ ἡ ἐδική μου εἶναι ἐδική σας, εἶναι τῆς πίστεώς μας, τοῦ γένους μας». Εἶναι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Τοὺς ἀνεβάζει στὸν οὐρανὸ πᾶνω ἀπὸ αὐτοκρατορίες καὶ τουρκοκρατίες. Τοὺς βάζει στὴ ζωὴ τους τὸν Χριστό.

Τὸν ἀκοῦνε οἱ ραγιαδες καὶ ζωογονοῦνται. Τὸν ἀκοῦνε οἱ Τοῦρκοι, οἱ Φράγκοι, οἱ Ἑβραῖοι καὶ προβληματίζονται. Τὸν ἀκοῦνε οἱ ὀμιλητὲς καὶ οἱ λογοτέχνες καὶ νοιώθουν βραδύγλωσσοι ποὺ τραυλίζουν.

Εἶναι χειρουργὸς ποὺ κινεῖ τὰ χέρια καὶ τὰ νυστέρια μὲ ἀσυγκράτητη ταχύτητα καὶ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Εἶναι ἀριστοτέχνης τοῦ λόγου, ἐμψυχωτὴς τοῦ ἀνθρώπου, διοργανωτὴς τῆς παιδείας.

Λέει· ἔμαθα ὅτι δὲν εἶστε Ἑλλήνες εἰδωλολάτρεις, ἀλλὰ χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι. Γι' αὐτὸ νὰ ἀνοίξετε σχολεῖα, νὰ μαθαίνουν τὰ παιδιά σας ἑλληνικά, νὰ ξεσκεπάξετε τὰ μυστήρια τῆς πίστεως ποὺ κρύβονται ἐκεῖ. Καὶ ὅποιος μαθαίνει ἑλληνικά νὰ τοῦ χαρίζετε τὰ χρέγια.

Αὐτὸ τὸ κήρυγμα ἔγινε μιὰ φορὰ καὶ ἀκούγεται γιὰ πάντα. Σφραγίσε τὶς ψυχὲς καὶ τὰ σώματα τῶν ἀκροατῶν, τὴν ἱστορία καὶ τὸν τόπο τους.

Δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερη ἀπόλαυσι· νὰ πλησιάζεις τὸν κόσμον σὰν πεθαμῆνος καὶ ἀνυπαρκτος. Καὶ νὰ τοὺς γεμίσεις τὴν καρδιά μὲ τὴ χαρὰ ποὺ ξεπερνᾷ τὸν θάνατο.

* * *

Ὅποιος κηρύττει τὴν ἀλήθεια ποὺ σώζει τὸν κόσμον σταυρώνεται ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ σκότους ποὺ δὲν ἀνέχονται τὴν τῶν πάντων ἐλευθερία καὶ ἐνότητα. Εἶναι γι' αὐτοὺς ἀπαράδεκτη ἡ παρουσία τοῦ Θεανθρώπου ποὺ τὰ πάντα ὑπομένει γιὰ νὰ σώσῃ ὅλους. Δὲν θέλουν τὴν ἀγάπη του, οὔτε ὑποφέρουν τὴν ἐλευθερία του, γιὰ τὸν τοὺς ἀκυρώνει τὴν προοπτικὴ τῆς ζωῆς καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν ἀπασχολήσεών τους. Αὐτοὶ θέλουν τὸ καθεστῶς τῆς βαρβαρότητας γιὰ νὰ τρέφονται ἀπὸ τὶς σφαγὲς τῶν ἀδυνάτων καὶ τὸ πλιάτσικο τῶν ξένων.

* * *

Βρισκόμαστε σὲ μιὰ περίοδο εἰρήνης. Μετὰ ἀπὸ διεθνεῖς συνθήκες μένουν κάποιες χιλιάδες μουσουλμάνοι στὴ Θράκη. Καὶ ἀντίστοιχα μένουν ἀνάλογες χιλιάδες ὀρθόδοξοι Ῥωμοὶ στὴν Πόλι.

Φτάνομε στὰ «Σεπτεμβριανά» (6η καὶ 7η) τοῦ 1955. Ἐφαρμόζεται ἡ ὀργανωμένη ἐξόντωση, σὲ λίγες ὥρες, τῶν ὀρθόδοξων Ῥωμῶν. Παρουσιάζεται τὸ κεκρυμμένο πρόσωπο τῆς μανίας ποὺ περιμένει πολὺ γιὰ νὰ δράσῃ μιὰ στιγμὴ.

Συγκεντρώνονται ἀθόρυβα ἑκατὸ χιλιάδες κακοποιοί. Βγαίνουν ἀπὸ τὶς φυλακὲς εἰκοσιπέντε χιλιάδες ἐγκληματίες.

Ἐξοπλίζονται μὲ ρόπαλα, λοστάρια καὶ τσεκούρια. Ἐξαπολύονται γιὰ τὴν ἐπίθεσι κατὰ ἀπροστάτευτων καὶ ἡσυχῶν πολιτῶν.

Καλύπτονται ἀπὸ τὰ σώματα ἀσφαλείας. Ξαφνιάζουν ἀνυποψίαστους καὶ

νομοταγείς ανθρώπους που πρέπει να εξαφανισθούν επειδή έχουν διαπράξει το έγκλημα να είναι γηγενείς ορθόδοξοι χριστιανοί.

Δεν πρόκειται για έκτροπη άκρικών στοιχείων που ξεσπούν παράφορα (αυτό μπορεί να συμβῆ σε κάθε κοινωνία) αλλά για έγκληματική ενέργεια που συλλογικά και εν ψυχρώ οργανώνεται από την κρατική εξουσία.

Σε λίγες ώρες καταστρέφουν 4.348 έμπορικά καταστήματα, 2.000 σπίτια, 110 ξενοδοχεία, 21 εργοστάσια, 26 σχολεία, 29 φαρμακεία, 73 εκκλησίες.

Πετούν στους δρόμους τὰ ἱερὰ κειμήλια τῆς πίστεως· τὴν περιουσία καὶ τὸν κόπο μᾶς ζωῆς. Κανένα τουρκικὸ κατὰστημα δὲν θίγεται. Κανένα ἑλληνικὸ δὲν σώζεται. Φανερόνεται τὸ μέγεθος τῆς μοχθηρίας καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς προετοιμασίας. Βεβηλώνουν καὶ γκρεμίζουν ἐκκλησίες. Βιάζουν γυναῖκες καὶ παιδιὰ. Ἀφοδεύουν στὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων. Κατασκάβουν τοὺς τάφους τῶν Πατριαρχῶν. Σκορποῦν τοὺς δρόμους τὰ σώματα τῶν πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες κεκοιμημένων. Φανερόνουν ἔνστικτα φρικτῆς μοχθηρίας.

Δὲν ἱκανοποιοῦνται μὲ τὸ νὰ κακοποιήσουν τοὺς ζωντανούς. Θέλουν νὰ ἐξαφανίσουν τὰ ἴχνη τῶν αὐτοχθόνων κεκοιμημένων. Αὐτὸ φανερῶνει τὸ ἐσωτερικὸ τους περιεχόμενο καὶ τὸ μέγεθος τῆς διαστροφῆς. Δὲν ὑποφέρουν τὴν εἰρήνη τῆς συμβίσεως μὲ κάποιους ἄλλους. Τοὺς εἶναι ἀπαράδεκτη ἡ ζωὴ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀδελφοσύνης. Στηρίζονται πάνω σὲ δικές τους βάσεις καὶ σχέδια, ποὺ ἐπιβάλλουν τὸν ὀλοκληρωτισμὸ καὶ τὴν ἐξουθένωσι.

Τὸ νὰ θεωρῆς τὸ ἐγκλημα θεῖα ἐντολή, εἶναι τὸ ἔσχατο κατάντημα τῆς διαστροφῆς. Καὶ τὸ νὰ ἔχη διαμορφώσει αὐτὸ τὸν ἐσωτερικὸ σου κόσμον, σὲ καθιστᾷ μόνιμον κίνδυνον γιὰ κάθε γείτονα σου. Ἀλλὰ τίποτε δὲν συμβαίνει χωρὶς νόημα.

* * *

Ἡ ἱστορία τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν μπορεῖ νὰ εἶναι γεμάτη ἀνθρώπινα πάθη, διενέξεις πολυχρόνιες καὶ συρράξεις μὲ ἑκατόμβες θυμάτων. Ὅλα ὅμως βρῖσκονται μέσα σὲ γνωστὰ πλαίσια. Συνέχεια κάτι γίνεται. Περνᾷ ὁ καιρὸς. Καταλαγιάζουν τὰ πάθη. Ἠρεμοῦν τὰ πνεύματα. Συνεργάζονται οἱ λαοί.

Οἱ σχέσεις Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος εἶναι ἄλλης φύσεως, ἐντάσεως καὶ διαρκείας. Ξεπερνοῦν τὰ συνηθισμένα καὶ εὐκόλως θεραπευόμενα. Ἐδῶ συγκρούονται δύο ξένοι κόσμοι διαφορετικῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξία τῆς ζωῆς.

Ὑπάρχει ὅμως ὁ ἰατρὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ποὺ θεραπεύει τοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἀνασταίνει τοὺς νεκρούς.

Ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατερχόμενος σωτήρας, ὡς καλὸς Σαμαρεῖτης, ρίχνει ἔλαι-

ον και οἶνον εἰς τὸν περιπεσόντα εἰς τοὺς ληστές. Καὶ δὲν παραβλέπει τοὺς ληστές ποὺ εἶναι θύματα ληστείας διεστραμμένων δοξασιῶν καὶ ἐπιδιώξεων. Θεωροῦν ἐπιτυχία νὰ κατασφάζουν τοὺς ἄλλους γιὰ νὰ ἐπιβληθοῦν, χωρὶς νὰ καταλαβαίνουν ὅτι σκοτώνουν τὸν ἄνθρωπο ποὺ κρύβεται μέσα τους. Ὁ Θεάνθρωπος θυσιάζεται γιὰ νὰ σώσῃ καὶ αὐτοὺς ποὺ τὸν μισοῦν καὶ τὸν σταυρώνουν.

Ἐνῶ τόσοι δῆμοι πέρασαν στὴν ἱστορία καὶ ἔσβησαν ἀφήνοντας ἀνάμνησι φρικῆς, ἡ ἱστορία συνεχίζεται μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα καὶ ἄλλα ὀνόματα.

Χωρὶς τὴν κατάργησι τοῦ θανάτου ἡ ζωὴ εἶναι καταδίκη εἴτε κατέχεις κοσμικὴ ἐξουσία εἴτε ὑποφέρεῖς βάρβαρη δυναστεία. Ἡ θεία Λειτουργία χαρίζει τὴν ἐλευθερία τῆς αἰωνιότητος σὲ ὅποιον καταφεύγει στὴν ἀγάπη τοῦ Δυνατοῦ.

Μέσα στὸν ὀλοκληρωτισμὸ τῆς τρομοκρατίας ὑπάρχουν ψυχὲς ποὺ ζοῦν τὸν πλοῦτο τῆς χάριτος καὶ δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν γιὰ τὴ δύναμι τῆς πίστεως. Τὸν ἴδιο καιρὸ, σὲ χώρους ἐλευθερίας, ἄλλοι ἀσελοῦν πάνω στὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσα τῆς ἀλήθειας τῆς ζωῆς.

Ἡ Ἀλήθεια μένει ἔκθετη καὶ κτυπᾶται ἀπὸ ὄλους, τοὺς οἰκείους καὶ τοὺς ξένους. Ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ, ἐνῶ τὴν ἀντιπροσωπεύουν, τὴν ἀγνοοῦν καὶ τὴν προοδίδουν. Καὶ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὴν ἀπορρίπτουν καὶ τὴν σταυρώνουν.

Ἐνῶ βρίσκεσαι στὸ καταμεσίμερο ποὺ σὲ τυφλώνει ὁ Ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης, ἔρχεται ὁ ἄλλος μὲ ἓνα σπαρματσέτο νὰ σὲ θαμπώσῃ μὲ τὴ λάμπι τοῦ «διαφωτισμοῦ». Ἡ θέλει νὰ σὲ ζεματίσῃ μὲ ἓνα κουβᾶ βραστὸ νερό, τὴ στιγμὴ ποὺ ἔρχεσαι ἀπὸ τὸ καμίνι ποὺ λειώνει τὸ ἀτσάλι.

Ἐὰν κάποιος πετᾶ πέτρες γιὰ νὰ σβήσει τὸν ἥλιο, δὲν θὰ τὸν παρακαλέσῃς νὰ μὴν τὸ κάνῃ ἐπειδὴ ὁ ἥλιος μᾶς χρειάζεται.

Ἡ προπαγάνδα τῶν ὀλοκληρωτισμῶν σὰν βιτριόλι κατακαίει τὴ σύστασι τοῦ νοός. Ὁ σχολαστικισμὸς σὰν ναρκωτικὸ ἀποκομίζει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν καταντᾶ ἐξάρτημα μηχανῆς.

Ἡ ὀργάνωσι τοῦ παντὸς ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν παροχὴ τῆς ἐλευθερίας ἐκ μέρους τοῦ Ἐνός νὰ κάνῃ ὁ καθένας ὅ,τι θέλει. «Ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι, καὶ ὁ ρυπαρὸς ρυπαρευθήτω ἔτι, καὶ ὁ δίκαιος δικαιοσύνην ποιησάτω ἔτι, καὶ ὁ ἅγιος ἁγιασθήτω ἔτι» (Αποκ. 22,11).

Τὸ ἐπικίνδυνα θαυμαστὸ βρίσκεται στὸ μέγεθος τῆς ἀνοχῆς καὶ τοῦ σεβασμοῦ ὄλων. Δὲν ἐμποδίζει ὁ Ἀόρατος τοὺς ἐλεύθερους νὰ ἀνοπταίνουν καὶ νὰ ἀσχημονοῦν παριστάνοντας τοὺς δυνατοὺς. Οὔτε ἀφίνει χωρὶς ἐπίσκεψι παρηγοριάς τοὺς φυλακισμένους στὰ κάτεργα τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Κρίνει καὶ σώζει ὄλους τὸ φῶς τῆς παρουσίας Του.

Τὸ ὅτι βρισκόμαστε σ' αὐτὴ τὴν κατάστασι εἶναι φανερώσει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν

εἶναι δυνάστης ποὺ δίδει ἐντολὲς ἀλλὰ πατέρας ποὺ ἀγαπᾷ. Ἡ ἀλήθεια τῆς σωτηρίας δὲν ἐπιβάλλεται ὡς ἐντολὴ ἀλλὰ χαρίζεται ὡς εὐλογία στοὺς ἥρωες τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ὑπομονῆς. Γι' αὐτὸ ὅλοι εἴμαστε ὑπεύθυνοι γιὰ ὅλα.

Ὁ Ἀναστημένος Χριστὸς κυκλοφορεῖ κεκλεισμένων τῶν θυρῶν παντοῦ καὶ πάντοτε σεβόμενος τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπισκεπτόμενος τοὺς τρομοκρατημένους ποὺ δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν.

* * *

Ἐπειδὴ αὐτοὶ ποὺ μᾶς γέννησαν ἔβαλαν τὸν πῆχυ τῶν ἀπαιτήσεων πολὺ ψηλά, μᾶς χάρισαν δυνατότητες ἀπεριόριστες καὶ μᾶς φώτωσαν μὲ ὑποχρεώσεις ἀναπόφευκτες. Αὐτοὶ ποὺ δὲν ἀνέχονται τὴν παρουσία μας εἶναι πλάσματα τοῦ Θεοῦ ποὺ ἔχουν ἀνάγκη ἀπο τὴν ἐλευθερία τοῦ Πνεύματος.

Ὁ ὀρθόδοξος χριστιανὸς δὲν ἀντιπροσωπεύει μιὰ ἄποψη ἀπὸ τὶς πολλές. Οὔτε στρατεύεται μὲ μιὰ παρατάξι τῆς ἱστορίας ποὺ χτυπᾷ κάποιαν ἄλλη. Ἀλλὰ ἀνίκηει λειτουργικὰ στὸν Θεάνθρωπο ποὺ τὰ πάντα ὑπομένει γιὰ νὰ σώσῃ ὅλους. Βρίσκεται μέσα στὴ θεουργικὴ μίτρα τῆς Ἐκκλησίας, δι' ἧς νεουργεῖται ἡ σύμπασα καὶ θεουργεῖται.

Ἡ ἀξία ἐνὸς ἀνθρώπου δὲν ὑπολογίζεται ἀπὸ τὸ πόσα χρόνια ἔζησε ἀλλὰ τί κέρδισε μὲ τὴ ζωὴ του καὶ τί ἀφήνει φεύγοντας στοὺς ἄλλους ποὺ εἶναι ὁ ἑαυτὸς του.

Ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία, ποὺ ὀνομάστηκε Βυζαντινὴ, δὲν ἀξίζει γιὰ τὰ χίλια χρόνια ποὺ ἔζησε καὶ γιὰ τὴν οἰκουμένη ποὺ περιέλαβε ἀλλὰ γιὰ τὸ ἕνα τέκνο ποὺ ἐγέννησε. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ λειτουργικὴ θεολογία ὡς αὐτοκρατορία τῆς ἀγάπης ποὺ οὐδέποτε ἐκπίπτει (Α' Κορ. 13,8). Αὐτὴ εἶναι ἡ προσφορὰ τῆς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ θεία Λειτουργία προσφέρεται ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης. Σαρκοῦται ὁ Θεὸς Λόγος. Συστέλλεται στὸ ἐλάχιστο. Καὶ διαστέλλει στὸ ἀπεριόριστο τὸν ἄνθρωπο.

Ἡ δύναμις ποὺ νικᾷ τὸν θάνατο διαμορφώνει τὴν Πόλι καὶ κτίζει τὴν Ἁγία-Σοφία. Ἡ ἴδια δύναμις τὴν κρατᾷ ἐλεύθερη καὶ διενεργεῖ τὴν ἄλωσις ποὺ ἐλευθερώνει τοὺς δεσμίους. Αὐτὴ τὴν ἄλωσις κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὴ σταματήσει γιατί ὅλοι τὴν προσδοκοῦν. Ἐκούσια καὶ ἀκούσια τὴν ὑπηρετοῦν. Εἶναι τὸ τέλος μιᾶς πορείας καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς καινῆς πολιτείας.

Ἡ καρδιὰ τῆς Πόλεως λειτουργεῖ καὶ ψάλλει. Ἡ καρδιὰ τῆς Πόλεως πάλαι καὶ πάλαι. Ἡ Ζωὴ δὲν θνήσκει, μόνον κατεβαίνει στὸν Ἄδη, παίρνει ὅλους τοὺς πεπεδημένους καὶ τοὺς ἀνεβάζει στὸ φῶς.

Όταν περνᾶς δοκιμασία πού σέ διαλύει τελείως, χωρίς νά ἀφήνη ὑπόνοια σωτηρίας, τότε ἔρχεται ἄλλη Δύναμι. Σέ ἐπισκέπεται ἐκεῖ πού εἶσαι καταδικασμένος. Σοῦ δίδει ξένη χάρι καί ζωή, μέ ὕφος καί ἦθος ἄλλο, πέρα ἀπό τὰ γνωστά καί σχολιαζόμενα στήν ἀγορά.

Ένα πάναγνο βλαστάρι θάλλει μέσα στή συμφορά· γεννᾶται ἀπό τὸ θάνατο καί φέρνει μινύματα ζωῆς σέ ὄλους. Χαίρει ἐν τοῖς παθήμασι. Δυναμιώνει ὅταν ἀσθενῇ. Καί εἶναι εὐγνώμον σ' αὐτὸν πού τὸ ἀρνεῖται καί θέλει νά τὸ ἐξαφανίσῃ.

Αὐτὸ τὸ ἄνθος τῆς ζωῆς εἶναι φάρμακο ἀθανασίας καί γι' αὐτὸν πού θέλει νά τὸ κάμῃ.

* * *

Σ' αὐτὸ τὸν τόπο διαρκῶς κάτι ἱερουργεῖται. Δίδεται μιὰ μαρτυρία πού ξεπερνᾶ τὴν ἱστορία. Ένεργοῦνται σεισμικὲς δονήσεις. Συγκρούονται τεκτονικὲς πλάκες. Κάτι συμβαίνει πού δὲν ρυθμίζεται ἀπὸ ἀνθρώπινες ἐπεμβάσεις. Ὁ ἀγώνας τῆς ἑλληνικῆς Παραδόσεως, ἔξαγνισθεὶς μέ τὴν ἀποδοχὴ τῆς Χάριτος, ἀνέρχεται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀναζήτησι καί φτάνει στήν οὐράνια ἀνάπαυσι ὡς εὐλογία ὄλων.

Οἱ Έλληνες θεωροῦσαν ὁμαλὸ τῆς γῆς τοὺς Δελφούς. Καί αὐτὸ τὸν ὁμαλὸ τὸν μετέφεραν στὸν χῶρο τῆς Ἁγια-Σοφίας.

Αὐτὸ τὸν τόπο τὸν λεπλάτησαν σταυροφορίες τῆς Δύσεως καί τῆς Ἀνατολῆς. Εἶναι πεδίο οἰκουμενικῶν διεκδικήσεων καί συρράξεων. Καί μαρτυρία τῆς τελικῆς ἀπελευθερώσεως καί γαλήνης. Δὲν μιᾶ μιὰ ἀνθρώπινη ἄποψι. Κυριαρχεῖ μιὰ θεία παρουσία. Ένῶ μέσα στοὺς αἰῶνες ἔρχονται τόσο ξένοι σφετεριστές· ποιός θὰ ἐπικρατήσῃ καί πόσο. Ὑπάρχει ὁ Δεσπότης τῶν ἐπουρανίων καί τῶν ἐπιγείων πού ρυθμίζει ὡς θέλει τὰ πάντα. Εἶναι τόσο μεγάλος, ὡς αἰτία καί φρουρὰ τοῦ παντός, πού παρουσιάζεται ὡς ἀδύνατος καί ἀνύπαρκτος.

Άγεται ἀπὸ τὸν Ἄννα στὸν Καϊάφα κρινόμενος ὁ κρινὼν τὴν οἰκουμένην. Ψευδῆ πορφύραν περιβάλλεται ὁ ἀναβαλλόμενος τὸ φῶς ὡς ἱμάτιον.

Ὡς τζαμί ἢ ὡς μουσεῖο ἐμφανίζεται ἡ Ἁγια-Σοφία. Καί δι' ὄλων τῶν ἀλλαγῶν φανερόνεται ἀναλλοιώτως αὐτὸ πού εἶναι. Έρμινεύεται γιατί ὄλοι γυρίζουν γύρω ἀπὸ τὴν σαρκωθεῖσαν τοῦ Θεοῦ Σοφίαν καί δύναμιν.

* * *

Μπαίνοντας μέσα στήν Ἁγια-Σοφία βγαίνεις στὸ ὑπαιθρο τῆς ἐλευθερίας πού εἶναι τὸ σπίτι σου. Τὸ ἀπέραντο γίνεται ἡ ζεστὴ φωλιὰ τῆς οἰκουμένης.

Σὲ περιβάλλει μιὰ οὐράνια ὀπτασία μὲ ὑλικὴ ὑπόστασι. Ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ναοῦ δονεῖται θεϊκά.

Ὅταν συντονισθῆς στὸν παλμὸ τῆς Ἁγία-Σοφιάς, καὶ ἀκούσης τὸν λόγο τῆς σιωπῆς, συγκλονίζεσαι ἀπὸ τὴ δύναμι πού ζωοποιεῖ τὰ σύμπαντα.

Ἀενάως συντελεῖται τὸ θαῦμα. Ἡ γῆ γίνεται οὐρανός, ἐπεὶδὴ ὁ Θεὸς σαρκούται καὶ θεώνει τὸν ἄνθρωπο. Γεμίζεις ἀπὸ θαυμασμό καὶ ἀνάπνουσι. Αἰσθάνεσαι τὸ ἀπαύγασμα τῶν πόνων πού προηγήθηκαν καὶ τὴν ἀνάσα τῆς ἐλευθερίας πού χαρίζεται.

Βρίσκεσαι στὴν ὥρα τοῦ ξεπεράσματος τῆς φθορᾶς. Διερωτᾶσαι πού στηρίζεται αὐτὴ ἢ μοναδικὴ οἰκοδομῇ. Ποιὰ βαθύριζι παράδοσι βλάστησε αὐτὸ τὸ ἀμάραντο ἄνθος.

Δὲν εἶναι ἀνθρώπινο κατόρθωμα ἀλλὰ οὐράνια δωρεὰ Αὐτοῦ πού τὰ πάντα ὑπομένει γιὰ νὰ σώσῃ ὅλους. Βρίσκεσαι στὴν οὐρανώσασα τὸ γεῶδες ἡμῶν φύραμα Ἐκκλησία.

Ὑπάρχουν εὐκτίριοι οἴκοι πού ξεπερνοῦν σὲ μέγεθος τὴν Ἁγία-Σοφία. Ἀλλὰ δὲν περιγράφεται τὸ ἀπερίγραπτο. Οὔτε ἀξιολογεῖται μὲ διαστάσεις μετρούμενες τὸ θαῦμα.

Ἀρχίζομε ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ φτάνομε στὴν αἰωνιότητα. Ἀρχίζομε ἀπὸ τὴν ταραχὴ τοῦ πολέμου καὶ φτάνομε στὴν εἰρήνη τῆς θείας περιχωρήσεως. Ὁμολογοῦμε ὅτι ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου εἶναι φανέρωσι πανσόφου ἀγάπης καὶ παροχῆ ἐλευθερίας. Καὶ τελειώνει μὲ τὴ χαρὰ τῆς καινῆς πολιτείας· τῆς ἐκουσίου ἀντιπροσφορᾶς τῶν πάντων πρὸς τὸν ἐλεήμονα Δημιουργὸ καὶ εὐεργέτη.

Ὅλοι εἴμαστε θνητοί, καὶ κανεὶς δὲν θέλει νὰ πεθάνῃ. Ὅλοι καταλίγομε στὸν τάφο, ἀλλὰ ὑπάρχει μιὰ χαρὰ πού περιγεῖλᾷ τὸν θάνατο.

Ὁ ἀθέρας τῆς ζωῆς πού χαρίζει τὴν αἰωνιότητα εἶναι θεία δωρεὰ στοὺς ἥρωες τῆς πίστεως καὶ τῆς ὑπομονῆς. Ὁ Δημιουργὸς καὶ προνοητὴς τοῦ παντὸς ἔχει τὴ θέλησι καὶ τὴ δύναμι νὰ ὑπομένῃ τὰ πάντα γιὰ νὰ σώσῃ ὅλους· καὶ αὐτοὺς πού τὸν μισοῦν καὶ τὸν σταυρώνουν.

* * *

Τελικὰ ἡ μεγάλη ἰδέα τοῦ Γένους μας εἶναι ἡ μεγάλη ἰδέα τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Δὲν εἶναι ἢ κατάληπι ἑνὸς γεωγραφικοῦ τόπου ἀλλὰ ἢ ἀνάληπι σὲ μιὰ λειτουργικὴ ἐλευθερία.

Σκοπὸς εἶναι νὰ σωθῆ ὁ ἄνθρωπος. Νὰ νικίσουν ὅλοι. Νὰ μὴν μείνῃ κανεὶς νεκρὸς ἐπὶ μνήματος. Νὰ φωτισθοῦν τὰ σύμπαντα. Νὰ βασιλεύσῃ ἡ ζωὴ. Νὰ

δέχεται ὁ ἄνθρωπος μιὰ στιγμὴ τὴν αἰωνιότητα, καὶ μὲ ἓνα ἅγιο Μαργαρίτη ὅλο τὸν Παράδεισο, εἰς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν, εἰς βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν. Αὐτὸ δὲν τὸ πετυχαίνει ἄνθρωπος ἀλλὰ τὸ δωρίζει ὁ Θεάνθρωπος ποὺ τὰ πάντα ὑπομένει γιὰ νὰ σώσῃ ὅλους.

Σταματᾶ ἡ ταραχὴ τοῦ πολέμου καὶ τῆς διαμάχης ποὺ ἄλλους ἀναδεικνύει δούλους καὶ ἄλλους ἐλεύθερους. Παραδίδονται τὰ σκῆπτρα τῆς ἀδιαδόχου βασιλείας σὲ ἓνα παιδί: «παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰῶνων Θεός».

Δὲν ὑπάρχουν πιά νικητὲς καὶ νικημένοι. Ὅλοι εἶναι νικητὲς γιὰτὶ ζωὴ, νίκη καὶ χαρὰ εἶναι τὸ παιχνίδι ποὺ δὲν σταματᾶ. «Ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά, οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. 18,3). Ἐκεῖ καταλήγει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ δὲν μᾶς ὑπόσχεται ἀλλὰ μᾶς χαρίζει ἀπὸ τώρα τὰ μέλλοντα Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, οὗ τὸ κράτος καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 1821

Εἶναι γνωστή ἡ προσφορά τοῦ Ἁγίου Ὁρους στήν Παλιγγενεσία τοῦ Ἑθνους, μέ ποικίλους τρόπους, διά προσφορῶν, διά προσευχῶν, διά θυσιῶν, καί κυρίως διά μαρτύρων, καθῶς καί τά φοβερά δεινά τά ὁποῖα ὑπέστη γιά τήν συμμετοχή του στήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση.

Γιά αὐτό δέν θά ἀναφερθοῦμε γενικά στήν συμβολή αὐτήν, ἀλλά θά ἐξιστορήσουμε κάποιες εἰδικότερες πτυχές της, βασιζόμενοι κυρίως σέ δύο κείμενα τοῦ ἐκ Λέσβου Μοναχοῦ τῆς Μονῆς Κωνσταμονίτου Δοσιθέου¹, ὁ ὁποῖος ἔζησε ἀπό κοντά τά γεγονότα καί τά κατέγραψε ἀργότερα, μᾶλλον μεταξύ τῶν ἐτῶν 1830-1844, στό «*Νέον Ὑπόμνημα τῶν νεοφανῶν Ἱερομαρτύρων καί Ὀσιομαρτύρων, τῶν νῦν λαμπάντων Ἁγιορειτῶν Ὁσίων Πατέρων, κατά τήν Ἐπανάστασιν τῆς Ἑλλάδος, ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν θανατωθέντων*»², καί μία διήγησι ἡ ὁποία ἐξιστορεῖ γενικά τά γεγονότα³.

Ὁ Δοσιθεός ἀρχίζει τήν διήγησή του παρακαλῶντας τούς ἐν Χριστῷ ἀδελφούς του ὡς ἑξῆς: «*ἵνα ἀνοίξητε μικρόν τούς αἰσθητούς καί νοητούς ὀφθαλμούς τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος, νά θρηνήσωμεν τοῦ Ἁγίου Ὁρους τήν ἐρήμωσιν, καθῶς τόν παλαιόν καιρόν ἔκλαυσαν οἱ Ἰσραηλιταί, καί ὁ Προφήτης Ἱερεμίας τήν πόλιν Ἱερουσαλήμ. Οὕτω καί ἡμεῖς τώρα νά θρηνήσωμεν τό Ἅγιον Ὁρος, τόν ἐπίγειον Παράδεισον*»⁴.

¹ Εὐχαριστοῦμε τήν Ἱερά Μονή Κωνσταμονίτου γιά τήν παραχώρησι τῶν δύο κειμένων, πού ἔχουν καταγραφῆ στόν βομβύκινο δερματόδετο Κώδικά της ὑπ' ἀρ. 107, διαστάσεων 30X24 ἐκ., ἀπό τόν μοναχό Δοσιθεό ἀπό τήν Λέσβο, τοῦ ἔτους 1855, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει κατά βάσιν πανηγυρικά κείμενα (λόγους) γιά τόν προστάτη τῆς Μονῆς ἅγιο Πρωτομάρτυρα Στέφανο.

² Τό Ὑπόμνημα καταλαμβάνει τίς σελίδες τοῦ Κώδικα τῆς Μονῆς 169-192. Ἔχει δημοσιευθεῖ μέ παραλείψεις ἀπό τόν Ἰωάννη Μαμαλάκη, «*Δοσιθέου Κωνσταμονίτου Νέον ὑπόμνημα τῶν νεοφανῶν Ἱερομαρτύρων καί ὀσιομαρτύρων*», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 46 (1963), 332-342.

³ Ἡ διήγησι αὐτή ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπό τόν Ἰωάννη Μαμαλάκη, «*Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους ἐν καιρῷ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821*», *ΕΕΦΣ ΑΠΘ* 7 (1956), σσ. 217-237.

⁴ Ἰ. Μαμαλάκη, *Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους*, ὁ.π., σ. 224.

Ἡ Ἐπανάσταση στό Ἅγιον Ὄρος εἶναι στενά συνδεδεμένη μέ τό πρόσωπο τοῦ ἐκ Σερρών ἐμπόρου καί τραπεζίτη Ἐμμανουήλ Παππᾶ, τοῦ ἄρχοντα Μανολάκη, ὅπως τόν ὀνομάζει ὁ Δοσίθεος, ὁ ὁποῖος καταφθάνει στό Ὄρος ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη γιά νά ὀργανώσει τήν ἐξέγερση τῆς Μακεδονίας, κατὰ τόν Φεβρουάριο τοῦ 1821, κομίζοντας χρήματα ἀπό τήν προσωπική του περιουσία καί ὄπλα γιά τίς ἀνάγκες τοῦ ἐγχειρήματος. Ἀρχικά πῆγε στήν Μονή Μεγίστης Λαύρας καί στήν συνέχεια στήν Μονή Ἰβήρων, ὅπου εἶχε ἐπαφές μέ τόν Νικηφόρο Ἰβηρίτη, πού ἐπρόκειτο νά γίνει στενός συνεργάτης του στό ἐγχείρημα τῆς Ἐπαναστάσεως. Τελικά ὄρισαν ὡς κέντρο διαμονῆς τους τήν Μονή Ἐσφιγμένου, ἡ ὁποία θά λέγαμε ὅτι ἦταν κατά κάποιον τρόπο τό Κέντρο Ἐπιχειρήσεών τους. Οἱ λόγοι τῆς ἐπιλογῆς της ἦταν ἀφ' ἑνός ἡ στρατηγική θέση της κοντά στόν λαμό τῆς χερσονήσου τοῦ Ἅγίου Ὄρους καί σέ παραλιακό σημεῖο, πού παρείχε εὐκόλη πρόσβαση ἀπό θαλάσσης, ἀφ' ἑτέρου ἡ σχέση στενῆς φιλίας ἀνάμεσα στόν Ἡγούμενο της Εὐθύμιο καί στόν Ἐμμανουήλ Παππᾶ.

Τότε φάνηκε, σύμφωνα μέ τήν ἐξιστόρηση τοῦ Δοσιθέου, «*σημεῖον μέγα ἐν τῷ οὐρανῷ κατὰ τήν τρίτην ὥραν τῆς νυκτός, εἶχε δηλαδή ἡ Σελήνη ὀλόγυρα τούς σταυρούς, οἵτινες ἐδηλοῦσαν καί ἐφανέρωναν βέβαια τήν θλίψιν ὅπου ἐμελλε νά δοκιμάσῃ τό γένος τῶν χριστιανῶν*»⁵.

Στό ἴδιο διάστημα, ὁ ἡγεμόνας τῆς Θεσσαλονίκης Γιουσοῦφ μπέης, γιά νά ἀποτρέψει τήν ἐξέγερση, συλλαμβάνει τοὺς προκρίτους τῶν χωριῶν τῆς Χαλκιδικῆς, τοὺς οἰκονόμους τῶν ἀγιορειτικῶν μετοχιῶν καί ἀρκετοὺς ἀπό τοὺς ἐξέχοντες πολίτες τῆς Θεσσαλονίκης, καί τοὺς ἐγκλείει στίς φυλακές ὡς ὁμίρους. Αὐτοὶ ἀναδείχθηκαν οἱ πρῶτοι μάρτυρες πού προσέφερε τό Ἅγιον Ὄρος στήν Ἐπανάσταση, ἀφοῦ ἀργότερα, ἐφονεύθησαν.

Ὅπως ἀναφέρει ὁ Δοσίθεος, «*...τότε λοιπὸν ὅσοι Γέροντες καλόγηροι εὐρέθησαν ἔξω τοῦ Ἅγίου Ὄρους εἰς τὰ καλογερικά μετόχια, ὅλοι ὁμοῦ ἐφυλακώθησαν εἰς τὸ κάστρον τῆς Θεσσαλονίκης, προτοῦ νά ἔλθῃ ὁ ἡγεμὼν Ἀμποῦτ Ρομποῦτ Πασιάς εἰς Κασσάνδραν, ὁμοῦ μέ πολλοὺς ἄλλους προεστούς τῶν χωριῶν, ὅπου τοὺς εἶχον οἱ Θεσσαλονικεῖς Ἀγαρνηοὶ εἰς τήν φυλακίν, τοὺς ὁποίους ὅλους τότε ἐθανάτωσαν ὁμοῦ μέ τοὺς καλογήρους*»⁶. Ἡ πληροφορία αὐτή εἶναι γνωστή ἀπό πολλές πηγές, ὅπως ἀπό τὰ Ἀμερικανικά Ἀρχεῖα τῆς ἐποχῆς, πού ἔγραφαν: «*...Οἱ ὄμηροι πού συγκέντρωσε ὁ μουτεσελίμης Γιου-*

⁵ Διήγησις περὶ Ἅγίου Ὄρους, ὁ.π., σ. 228.

⁶ Διήγησις περὶ Ἅγίου Ὄρους, ὁ.π., σ. 229.

σουφ μπέης, μόλις έξερράγη ή επανάστασις στην Χαλκιδική και έφυλάκισε στην Θεσσαλονίκη, είχαν ανέλθει σέ 1700 και προέρχονταν από την Χαλκιδική, τὰ Άγιορείτικα μετόχια και την Θεσσαλονίκη»⁷.

Ό Δοσίθεος μᾶς έξιστορεῖ πρώτο τό μαρτύριο τοῦ «έν Ίερομονάχοις άγίου Βενεδίκτου» από τέσσερις μοναχούς τῆς Ί. Μονῆς Κωνσταμονίτου πού υπέστησαν μαρτυρικό θάνατο. Ό Βενέδικτος προερχόταν από τό χωριό Έξοβα Σερωῶν, τήν σημερινή Δάφνη, και εἶχε έγκαταβιώσει νέος, μαζί με τόν πατέρα του στό Κοινόβιο τοῦ Κωνσταμονίτου. Υπηρετήσε μέ θειο ζῆλο στά διακονήματα τῆς Μονῆς και ὅταν έφθασε σέ μεγαλύτερη ήλικία, και ἦταν πλέον δοκιμασμένος μοναχός, έλαβε και τό αξίωμα τῆς ιερωσύνης. Αὐτός λοιπόν παρέστη ανάγκη νά σταλῆ στό μετόχι τῆς Μονῆς στήν περιοχή τῆς Καλαμαριάς, μαζί μέ άλλους Κωνσταμονίτες αδελφούς, γιά κάποια μυστική και έξαιρετικά έπείγουσα υπόθεση. Όταν ξεσπασε ή Έλληνική Έπανάσταση, οἱ άλλοι πατέρες έφυγαν από τό Μετόχιο, ένῶ ὁ Βενέδικτος συνελήφθη από τούς Όθωμανούς και σύρθηκε δέσμιος στήν Θεσσαλονίκη, μαζί μέ άλλους μοναχούς τῶν άλλων Μετοχίων τοῦ Άγίου Όρους. Έκεῖ, αφού υπέμεινε πολλές θλίψεις, αποκεφαλίστηκε στίς 12 Ίουνίου τοῦ 1821, «μέ πολλούς και άλλους προσετώτας από τά έξωθεν χωρία τῆς Θεσσαλονίκης, τούς όποίους χριστιανούς, άλλους μέν έφοῦρκισαν⁸ οἱ άσεβεῖς, και άλλους έκοπαν τάς κεφαλάς»⁹. Ό Δοσίθεος αναφέρει ένα θαῦμα πού έγινε σέ αὐτούς τούς μάρτυρες: «τήν νύκτα εκείνην εφάινετο άπάνωθεν εκείνων τῶν μαρτυρικῶν λειψάνων, σταυρός αστραπτῶν ώσάν τόν ἥλιον. Τοῦτο τό θαῦμα βλέποντες οἱ στρατιῶται όπου ἦσαν διωρισμένοι νά φυλάττουν τήν νύκτα τά λείψανα εθαύμαζον· ὅθεν μή δυνάμενοι νά σκεπάσουν τό θαυμάσιον αὐτό, τό ὡμολόγησαν οἱ ἴδιοι εἰς τούς παρευρεθέντας τότε χριστιανούς»¹⁰. Γιά αὐτό τόν λόγο έδωσε ή τουρκική έξουσία τήν ἄδεια στους χριστιανούς και «εθαψαν ὅλα εκείνα τά άδίκως θανατωμένα λείψανα τῶν χριστιανῶν»¹¹.

Ένα σημαντικό περιστατικό έπρόκειτο νά γίνει ή άφορμή τῆς ενεργοῦ αναμείξεως τοῦ Άγίου Όρους στά τῆς Έπαναστάσεως: μπροστά από τήν Ίερά

⁷ Ι. Κ. Βασδραβέλλη, «Ίστορικῆς πληροφορίες, κουρσάρικα, κλέφτικα και δημοτικά τραγούδια τῆς Χαλκιδικῆς», Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς 2 (1961), σ. 141.

⁸ Δηλαδή εκρέμασαν.

⁹ Δοσιθέου Κωνσταμονίτου, Νέον υπόμνημα τῶν νεοφανῶν ἱερομαρτύρων και ὀσιομαρτύρων, σ. 178.

¹⁰ Δοσιθέου Κωνσταμονίτου, ὁ.π.

¹¹ Δοσιθέου Κωνσταμονίτου, ὁ.π.

Μονή Ξηροποτάμου, δηλαδή στην θάλασσα περιοχή της Δάφνης, Ύδριώτες αγωνιστές, υπό τον Καπετάν-Κανέλο, έκαψαν μία τουρκική φρεγάδα¹². Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα στο πρώτο δεκαήμερο του Μαΐου ο Όθωμανός Διοικητής της Θεσσαλονίκης Γιουσούφ μπέης να διατάξει τους διοικητές της Καλαμαριάς και της Παζαρούδας¹³ να εισβάλουν στην Χαλκιδική και στο Άγιον Όρος με τριακόσιους στρατιώτες.

Η είδηση αυτή προκάλεσε πανικό και οδήγησε τους Άγιορείτες σε βεβιασμένες ενέργειες, «χωρίς να σκεφθούν και να βαθύνουν εις τό τέλος των πραγμάτων, και τό συμφέρον του Αγίου Τόπου αυτούτου, όπου εφυλάχθη τόσους αιώνας από της αιχμαλωσίας των πειρασμών», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Δοσίθεος¹⁴.

Καθώς επίσης οι Άγιορείτες πληροφορούνται ότι ο Πολύγυρος, ο Λογκός¹⁵ και η Κασσάνδρα «εσήκωσαν τὰ ἄρματα», αποφασίζουν και αυτοί να διανοίξουν την τάφρο στον Πρόβλακα, δηλαδή στην περιοχή των σημερινών Νέων Ρόδων, όπου ανοίχθηκε και η διώρυγα του Ξέρξη, και να προτάξουν εκεί αντίσταση, συμπαραστατούμενοι από θαλάσσης με τὰ ἤδη ἐνοικιασθέντα ψαριανά πλοία. Η περιοχή αυτή ήταν κατάλληλη για ἄμυνα, καθώς είναι τό στενότερο σημείο εισόδου της Ἀθωνικῆς Χερσονήσου. Διὰ τοῦτο ἀποφασίζει ἡ Κοινότης ὅλες οἱ Ἱερῆς Μονῆς νὰ συνεισφέρουν ἀναλογικά σέ τροφίμα καὶ ἐργαλεῖα. Η τροφοδοσία ἀρχίζει τὴν 28η Ἀπριλίου.

Στό πρώτο εικοσαήμερο του Μαΐου, ἀφοῦ οἱ Ἑλλήνες φονεύουν ἢ ἐκδιώκουν τοὺς λιγοστοὺς Τούρκους τῆς ὑπαίθρου Χαλκιδικῆς, προχωροῦν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη. Ὁ ἐνθουσιασμός καὶ ἡ πίεση τῶν γεγονότων συνεπαίρουν καὶ τοὺς Ἁγιορείτες, οἱ ὁποῖοι σέ εἰδικὴ τελετὴ στό Πρωτάτο, ἀνακηρύσσουν τὸν Ἐμμανουὴλ Παππᾶ ἀρχιστράτηγο τῆς Μακεδονίας καὶ κηρύττουν τὴν ἔναρξη τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀφοῦ πρῶτα συνέλαβαν τὸν Τούρκο διοικητὴ καὶ τὸν ἐνέκλεισαν στὴν Μονὴ Κουτλουμουσίου. Τό γεγονός ὅτι δέν τὸν ἐφόνευσαν ἔπαιξε σημαντικό ρόλο ἀργότερα γιὰ νὰ φανοῦν οἱ Τούρκοι λιγότερο σκληροί, ὅταν θὰ ἀποτύχει ἡ Ἐπανάσταση. Ὁ Ἄρχων, ὅπως ὀνόμαζαν οἱ Ἁγιορείτες τὸν Ἐμμανουὴλ Παππᾶ, στρατολογεῖ μοναχοὺς καὶ λαϊκοὺς, καὶ προχωρεῖ ἐκτὸς Ἁγίου Ὁρους γιὰ τὴν φύλαξη τῆς γραμμῆς Ρεντίνιας-Σερρών. Ὁ Δοσίθεος περιγράφει ὡς ἔξῃς τὸ ξεκίνημα αὐτό: «Ἐξεστράτευσε λοιπὸν ὁ

¹² Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους, ὅ.π., σ. 229.

¹³ Σημερινὴ Ἀπολλωνία, στὴν περιοχή τῆς λίμνης Λαγκαδᾶ.

¹⁴ Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους, ὅ.π., σ. 229.

¹⁵ Σιθωνία.

έκλαμπρότατος εκείνος Ἄρχων Μανολάκης μετὰ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ, πεζοὺς καὶ καβαλαραίους, καὶ μὲ φλάμπουρα. Καὶ κατ' ἀρχὰς ὤρμησαν πρὸς τοὺς Σταγειρίτας¹⁶ καὶ ἦτον μὲ τὴν συνοδίαν αὐτοῦ τότε ζηλωτῆς καὶ ὑπέρμαχος πρῶτος ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὁ ἅγιος Μαρωνείας Κωνστάντιος λεγόμενος· εἶτα ὁ ἐξοχώτατος ἄρχων ἱατρὸς Εὐάγγελος μὲ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ, καὶ μὲ πατιέρας¹⁷, ὡς ἔθος εἶναι εἰς τὰ στρατεύματα»¹⁸. Ἄλλοι σημαίνοντες Ἄγιορείτες πού συμμετείχαν ἐνεργά στὰ στρατεύματα τοῦ Ἐμμανουὴλ Παππᾶ ἦταν ὁ Θεόφιλος Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Βατοπαιδίου, Ἡσαΐας Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Κουτλουμουσίου, «ὅστις ἐπροπορεύετο μὲ πολλοὺς στρατιώτας καὶ παργιάκια», ὁ Ναθαναὴλ Προηγούμενος τῆς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, καὶ ὁ Καθηγούμενος τῆς Μονῆς Ἐσφιγμένου Εὐθύμιος¹⁹, ἐπιστήθιος φίλος τοῦ Ἐμμανουὴλ Παππᾶ.

Ἡ μάχη στὴν ὁποία κρίθηκε ἡ Ἐπανάσταση τῆς Χαλκιδικῆς καὶ στὴν ὁποία ἔλαβαν ἐνεργὸ μέρος οἱ Ἄγιορείτες, ἔγινε στὰ στενὰ τῆς Ρεντίνας, τοῦ Ἐγρί-μπουτζιάκ ὅπως λεγόταν τότε στὰ τουρκικά ἢ περιοχί, τὴν 15η Ἰουνίου 1821. Ἐκεῖ ὁ στρατὸς τοῦ Παππᾶ βρέθηκε ἀντιμέτωπος μὲ τὸν ὑπέρτερο τακτικὸ τουρκικὸ στρατὸ τοῦ Μπαϊράμ πασᾶ, πού ἐξεστράτευε πρὸς καταστολὴν τῆς Ἐπαναστάσεως στὴν Πελοπόννησο. Ὅπως ἦταν φυσικό, μπροστὰ στὴν ὑπεροπλία καὶ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ ἰππικοῦ τοῦ Μπαϊράμ, οἱ μαχητῆς τοῦ Παππᾶ διελύθησαν, κερδίζοντας τὴν σωτηρία τους, ὅσοι ἐπέζησαν, μὲ τὴν φυγὴ στὰ βουνά.

Ἕνας Χαλκιδικιώτης αὐτόπτης τῶν γεγονότων, ὁ γέρο-Ἀργυρός, περιγράφει στὴν διήγησή του ὡς ἐξῆς τὰ τῆς μάχης: «*Στὸ Γκκριμποτζιάκι λοιπὸν ἀντικρήσθηκαν πρώτη φορὰ μὲ τὰ σωστὰ Τοῦρκοι καὶ χριστιανοί. Ζῆλον καὶ ὀρμὴ ἐτοῦτοι εἶχαν πολὺ, γιὰ νὰ κομματιάσουν τοὺς τυράννους τους, ἀλλὰ οὔτε ἄρματα εἶχαν καλὰ καὶ πολλὰ οὔτε γυμνασμένοι ἦταν στὴν τέχνη τοῦ πολέμου, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οὔτε οἱ καπετανεοὶ ἐγνώριζαν ἀπὸ πόλεμον καὶ δὲν ἐμποροῦσαν νὰ τοὺς κρατήσουν σὲ τάξη καὶ ὑποταγῇ, καὶ κάθε ἕνας γιὰ νὰ δοξάσῃ τὸν ἑαυτὸν του ἔκαμε παλληκαριές, εἶναι ἀλήθεια, ἀλλ' ὅταν ἄνοιξε περισσότερο ὁ πόλεμος καὶ χύθηκεν ἐπάνω σ' αὐτοὺς ἡ καβαλαρία τοῦ*

¹⁶ Ἐννοεῖ Ὀθωμανοὺς ἀπὸ τὴν περιοχί τῆς σημερινῆς Στρατονίκης, πού ἦταν ἐγκατεστημένοι στὰ λεγόμενα Μαντεμοχώρια, γιὰ τὴν ἐξόρυξη τῶν μεταλλευμάτων ἀπὸ τὰ ἐκεῖ μεταλλεῖα.

¹⁷ Διπλαδὴ σημαῖες.

¹⁸ *Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους*, ὅ.π., σσ. 230-231.

¹⁹ *Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους*, ὅ.π., σ. 231.

έχθρου και άρχισε να τους θερίζει, τότε έτρεξαν να φύγουν και οί Τούρκοι τούς πῆραν κατά πόδι κυνηγώντας...»²⁰.

Ο Έμμανουήλ Παππᾶς διασώζεται στην Κασσάνδρα, τῆς οποίας ὀργανώνει τὴν ἄμυνα στὸ διατείχισμα μετὰ τὸν ἰσθμὸ. Ἀπὸ ἐκεῖ μαζί με τὸν Νικηφόρο Ἰβηρίτη ἔρχεται στὸ Ἅγιον Ὅρος, ὅπου σὲ Σύναξη ἀποφάσισαν νὰ ἀνοίξουν τὸ χαντάκι τῆς Ἱερισσοῦ, δηλαδὴ τὸν Πρόβλακα. Ἀφοῦ ὁ Έμμανουήλ Παππᾶς ὀργάνωσε τὴν ἄμυνα καὶ διοίκηση τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἐπέστρεψε πάλι διὰ θαλάσσης στὴν Κασσάνδρα.

Μετὰ τὶς μάχες τῆς Ρεντίνας καὶ τῶν Βασιλικῶν, οἱ Τούρκοι, τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι, ἐφορμοῦν καὶ λεηλατοῦν, καταστρέφοντας καὶ καίγοντας τὰ χωριά, φονεύοντας ταυτόχρονα ὄσους ἐκ τῶν χριστιανῶν προφθάνουν. Ἀνάσχεση τῆς καταδίωξης καὶ ἀπώθηση τῶν Τούρκων πραγματοποιεῖται μετὰ τὴν ἐπιτυχή ἀντίσταση στὴν Λιαρίγκοβη (Ἀρναία) τῶν Χριστοδοῦλου, σεργάρη Ἁγίου Ὁρους, καὶ Χατζῆ παππᾶ Ἰγνατίου, ἀρχηγῶ τῶν κελλιωτῶν Ἁγίου Ὁρους.

Ἐνῶ ὅμως αὐτὰ συνέβαιναν στὸ Ὅρος, ἔρχεται στὴν Θεσσαλονίκη εἰδικὸς στρατιωτικὸς ἀπεσταλμένος ἐκ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὁ Μεχμέτ Ἐμὴν Ἀβδουλλάχ πασᾶς, μετὰ ἐντολὴ νὰ καταστείλει τὴν ἐπανάσταση στὴν Χαλκιδική. Ὁ Ἐμὴν ἦταν ἐξωμότης γεωργιανῆς καταγωγῆς, υἱὸς Ὀρθοδόξου ἱερέως ἀπὸ τὴν Ἀμπχαζία, τὸν ὁποῖο εἶχαν ἀπαγάγει σὲ νεαρὰ ἡλικία καὶ πωλίσει στὸς Τούρκους, ὅπου ἐξισλαμίστηκε. Τὴν 2α Νοεμβρίου ἐξαπέλυσε γενικὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐξεπτόρησε τὴν Κασσάνδρα, γιὰ νὰ ἀκολουθήσει ὀλοσχερῆς σφαγὴ, πυρπόληση καὶ καταστροφή. Ὁ Παππᾶς διεσώθη στὸν Ἄθωνα. Λίγο μετὰ τὴν ἀφίξί του ἐκεῖ, ὁ Έμμανουήλ ἀνεχώρησε μαζί με τὸν Νικηφόρο Ἰβηρίτη γιὰ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, καθὼς θεωροῦσαν πλέον μάταια κάθε προσπάθεια ἄμυνας. Στὸν δρόμο πρὸς τὴν Ὑδρα πέθανε ἀπὸ τὴν λύπη του καὶ ἐτάφη στὸ νησί.

Μετὰ τὴν ἔκβαση αὐτῆν τῶν πραγμάτων, μεγάλο μέρος τῶν Ἀγιορειτῶν ἔφυγαν μαζί με τὰ σημαντικότερα κειμήλια στὰ νησιά Σκόπελο, Σκιάθο, Ψαρά, Ὑδρα, στὴν Πελοπόννησο, ἢ ἀκόμη καὶ στὴν Εὐρώπη. Ὅσοι ἔμειναν ἀποφάσισαν νὰ ζητήσουν ἀμνηστία. Ἐστάλησαν τότε ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ Ὁρους οἱ Ἀντιπρόσωποι τῶν Μονῶν Χιλανδαρίου, Δοχειαρίου καὶ Φιλοθέου, φέροντας μαζί τους τὸν Ζαμπίτη τοῦ Ἁγίου Ὁρους Χαλῆλ μπέη καὶ τὸς μουχτάρηδες²¹ τῶν χωριῶν ποὺ εἶχαν καταφύγει στὸ Ὅρος. Ὁ πασᾶς τοὺς δέχθηκε καὶ τοὺς

²⁰ Βλ. «Ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τῆς Χαλκιδικῆς τοῦ 1821», *Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς* 1 (1961), σ. 19.

²¹ Δημογέροντες.

διαβεβαίωσε να μί φοβούνται. Μετά την δήλωση ύποταξης, μετακινήθηκε προς τὸ Ὅρος καὶ στρατοπέδευσε στὰ σύνορα, στὸ μετόχι τῆς Χιλανδαρίου, στὴν Κομίτσα (περιοχὴ Ἱερισσοῦ), ὅπου πέρασε τὸν χειμῶνα. Ἀπὸ ἐκεῖ πρόσταξε νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὸ Ὅρος ὅλοι οἱ κοσμικοί, ποὺ εἶχαν καταφυγεῖ γιὰ νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὶς σφαγές, καὶ νὰ παραδώσουν οἱ Μονές καὶ οἱ μοναχοὶ τὸν ὄπλισμό. Ἐνῶ ἀρχικά ὁ Ἐμὴν Ἀβδουλλάχ φαινόταν μειλίχιος καὶ γλυκὺς, μόλις κατάλαβε ὅτι δὲν ὑπῆρχαν πλέον στρατεύματα γιὰ νὰ ἀντισταθοῦν, μεταβλήθηκε σὲ ἄγριο θηρίο: συνέλαβε δώδεκα Ἐπιτρόπους τῶν Ἀγιορειτικῶν Μονῶν καὶ τοὺς ἔστειλε ὀμίρους στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπέβαλε ὑπέρογκα ποσά ὡς τιμωρία στοὺς Ἀγιορεῖτες, τὰ ὁποῖα καταχρέωσαν τὶς Μονές γιὰ μία δεκαετία καὶ εἶχαν δυσβάστακες οικονομικὲς συνέπειες²².

Τὸ χειρότερο ὅμως ποὺ ἔκανε ἦταν ὅτι «εὐθύς ἐγένευσεν ὅλα τὰ εὐαγῆ καὶ ἱερά καταγῶγια καὶ ἅγια Μοναστήρια ἀπὸ ἀτάκτους, ἀχρεῖους καὶ κακίστους στρατιώτας, τῶν ὁποίων αἱ κακίαι δὲν γράφονται ὅλαι καταλεπτῶς διὰ τὸ ἀδύνατον ὅσας μετεχειρίσθησαν. Μῆτε αὐτοὺς τοὺς θεῖους ναοὺς ἀφῆκαν οἱ ἀσεβεῖς, χωρὶς νὰ τοὺς βεβηλώσουν καὶ νὰ τοὺς μολύνουν, διαφθεύραντες τὰς ἱστορίας των²³. Τότε λοιπὸν κατ' ἀρχάς τῶν τοσοῦτων δεινῶν, πολλοὶ καλόγηροι καὶ κοσμικοὶ ἐθανατώθησαν ἀναίτιως ὑπὸ τῶν ἀχρεῶν ἐκείνων στρατιωτῶν, καὶ πολλὰ παιδιά ἐσκληρώθησαν. Ὅσα δὲ κακὰ ἔγιναν τότε εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀπὸ τὰ στρατεύματα δὲν γράφονται καταλεπτῶς», ἔγραφε ὁ Δοσίθεος²⁴.

Σὲ δημοσιευμένη ἐνθύμησι ἀναφέρεται «... λοιπὸν εἰς τόσον διάστημα καιροῦ τὰ κακὰ ὁποῦ ἐκάμασι γλῶσσα ἀνθρώπου νὰ τὰ εἰπῆ εἶναι ἀδύνατον, ἀφίνω νὰ λέγω πῶς ἐκαίγασι τοὺς παπάδες μὲ πυρωμένα σίδερα καὶ μὲ λάδι τοὺς ἐξοματουῦσασι, καὶ λέγω διὰ τὰ ὅσα ἐκάμασι εἰς τὴν ἐκκλησίαν ... ἐπέρνασι τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ στρωσίδια τῆς ἀγίας Τραπέζης καὶ τὰ ἐκάμασι φορέματά τους, ἀσπμῆνια δισκάρια ... τὰ ἐπήρασι καὶ ἐτινάξασι τὰ βρωμερὰ τους τζμπούκια...»²⁵. Καὶ στὴν διήγησή του ὁ γερο-Ἀργυρὸς γράφει: «... Μὰ καὶ τὰ μοναστήρια δὲν ἐτράβιζαν λιγώτερα μὲ τὸ ἀσκέρι ποὺ ἄφησεν ἐκεῖ ὁ Λομποῦτ πασᾶς. Κατατυραννοῦσαν καὶ αὐτοὶ τοὺς πατέρας παίρνοντας χρήματα καὶ

²² Γιὰ αὐτὲς βλ. Θεόκτιστος Δοχειαρίτης καὶ Κοσμῆς Σιμωνοπετρίτης, «Οἱ οικονομικὲς συνέπειες τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ του στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821», *Τὰ Οἰκονομικά τοῦ Ἁγῶνα - Ἡ ἐπίτευξη καὶ ἡ ἀναγνώριση τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας*, Θ' Διεθνὲς Συνέδριο τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ὑπὸ διημ.).

²³ Ἀπλάδι τὶς τοιχογραφίες τους.

²⁴ *Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους*, ὁ.π., σσ. 234-235.

²⁵ Ἀλεξ. Δημητριάδης, *Τυπικά*, τ. γ', Πετρούπολη 1917, σ. 509.

ζημιώνοντας με πολλούς άλλους τρόπους. Και εκεί ακόμη έχάθηκαν για την χριστιανοσύνη κάμποσες άθώες ψυχές ...»²⁶.

Πρίν την Έπανάσταση βρισκονταν στο Όρος τρεις με πέντε χιλιάδες άνθρωποι. Μετά τα δεινά που συσσωρεύσε η παρουσία των οθωμανικών στρατευμάτων, δέν έμειναν ούτε πεντακόσιοι.

Την ίδια εποχή στην Μονή Σίμωνος Πέτρας ήγούμενος ήταν ο εκ Τριπόλεως Διονύσιος, ο οποίος προερχόταν από την Σκίτη της Άγιας Άνας²⁷ και ήταν ύποτακτικός του πρώην Μητροπολίτη Λακεδαμονίας Θεοφάνους, ενός άγιου άρχιερέως, που συναισθανόμενος το βάρος της άρχιερωσύνης είχε αφήσει την μητρόπολή του για να ζήσει ως άπλός μοναχός στο Άγιον Όρος. Καθώς η Σιμωνόπετρα υπέφερε μέχρι τότε από λειψανδρία, είχαν φροντίσει για την επάνδρωσή της ο Μητροπολίτης Θεοφάνης και ο τότε έφησυχάζων στο Άγιον Όρος Πατριάρχης ιερομάργης Γρηγόριος Ε΄, ενεργώντας για να αναλάβει την ήγουμενία ο Διονύσιος. Προσπαθώντας αυτός να άνορθώσει και οικονομικώς την Μονή, ταξίδευσε ήδη από το 1819 στο σημαντικό και πλούσιο μετόχι του Άγιου Νικολάου, που είχε η Σιμωνόπετρα στο Βουκουρέστι της Ρουμανίας. Εκεί όμως θα βρεθεί μέσα στην δίνη των γεγονότων στις υπερδυναμίες ήγεμονίες, όπου η Έπανάσταση καταπνίγηκε, κατά την οποία διμεύθηκαν προσωρινά και τα άγιορειτικά μετόχια της Ρουμανίας²⁸.

Την διοίκηση της Σιμωνόπετρας, μετά την φυγή του Διονυσίου, άσκοῦσαν τότε έπιτροπικώς οι Γέροντες Ζωσιμιάς και Ίωάσαφ²⁹. Ο ήγούμενος Διονύσιος έγκλωβίστηκε στην Ρουμανία, συρόμενος ως αιχμάλωτος από κριτηρίου εις κριτήριο, όπως αναφέρει σε δραματική έπιστολή του προς τους Έπιτρόπους του Άγιου Όρους στην Κωνσταντινούπολη³⁰. Οι προεστώτες της Σιμωνόπετρας, με έπικεφαλής τον μοναχό Ίωάσαφ, αφού συγκέντρωσαν άγια λείψανα, σκεῦη, άμφια και ό,τι άλλο πολύτιμο υπήρχε, απέπλευσαν προς την ελεύθερη Ύδρα, όπου τα άσφάλισαν σε μοναστήρι, μέχρι να ειρηνεύσει η κατάσταση το 1830³¹. Η προσωρινή Κυβέρνηση της ελεύθερης Ελλάδος έκποίησε κατά

²⁶ Από την επανάσταση της Χαλκιδικής του 1821, ό.π., σ. 22.

²⁷ Κώδιξ Β΄ Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας, σ. 86.

²⁸ Κώδιξ Β΄ Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας, σσ. 86-87.

²⁹ Κώδιξ Β΄ Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας, σ. 87.

³⁰ Βλ. Γ. Αλεξάνδρου Λαυριώτου (Λαζαρίδου), *Έγγραφα του Άγιου Όρους της Μεγάλης Ελληνικής επανάστασως 1821-1830*, τ. Α΄. Αθήνα 1966, σ. 117-118.

³¹ Κώδιξ Β΄ Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας, σσ. 87-88.

καιρούς για τις ανάγκες τῆς ἐπανάστασης ἀπὸ τὰ κεμῖλια τῆς μονῆς μεταλλικὰ σκευῆ ἀξίας 2.309 γροσιῶν, τὰ ὅποια καταγράφονται σὲ ἐνσφράγιση ἀπόδειξη ποὺ χορήγησε στὴν μονὴ ὁ ἔκτακτος διοικητὴς Ὑδρας καὶ Σπετσῶν Γεώργιος Μαυρομάτης, στίς 26 Αὐγούστου 1830.

Οἱ λιγοστοί, ὄχι πᾶνω ἀπὸ πέντε, καὶ ἥρωικοὶ Σιμωνοπετρίτες πατέρες ποὺ ἔμειναν στὴν Μονὴ γιὰ τὴν φύλαξή της ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ μερμινοῦν γιὰ τὴν διατροφή καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν μελῶν τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς. Μὴ ἀντέχοντας τὰ βάρη καὶ τὴν καταπίεση, ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλο δραπέτευσαν. Ἔτσι τὸ μοναστήρι ἔμεινε στὸ ἔλεος τῶν Τούρκων στρατιωτῶν, ποὺ ἐπίσης τὸ ἐγκατέλειψαν, ἀφοῦ «ἔπραξαν ὅ,τι ἀσεβὲς καὶ ἀπεικταῖον», ὅπως χαρακτηριστικὰ σημειώνει ἀργότερα ὁ Ἠγούμενος τῆς Μονῆς Νεόφυτος ἀπὸ τὰ Ἀλάτσατα τῆς Σμύρνης (1861-1906)³². Οἱ Τούρκοι ἀφαίρεσαν τὴν μολύβδινη στέγη τῆς ἐκκλησίας γὰ νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ μολύβι σὲ πολεμοφοδία, ἔκαυσαν στασίδια, ἱερὰς εἰκόνες, χειρόγραφα καὶ ὅ,τι ἄλλο κατάλληλο νὰ ξεδιψᾶσει τὴν μανία τους. Στὸ τέλος ἐγκατέλειψαν καὶ αὐτοὶ τὴν Μονή, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχαν μοναχοὶ νὰ τοὺς τρέφουν³³. Ὁ ἠγούμενος Διονύσιος δὲν κατάφερε ποτὲ νὰ ἐπιστρέψει στὴν Μονὴ τῆς Μετανοίας του. Ἐκοιμήθη στὸ Βουκουρέστι τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1828. Ὅταν ἀποχώρησαν τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἀπὸ τὸν Ἄθωνα τὸ 1830, τὴν διοίκηση τῆς Σιμωνόπετρας ἀνέλαβε ὁ ἐκ τῶν προϋσταμένων τῆς Ἱερομόναχος Ἀμβρόσιος (1788-1847), ἀπὸ τὸ Βογατσικὸ τῆς Καστοριάς, ὁ ὁποῖος στὰ χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς ἔμενε στὸ σιμωνοπετρίτικο μετόχι τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους στὴν Θεσσαλονίκη³⁴.

Μία μεγάλη ἀπώλεια ποὺ εἶχε ἡ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας στὴν διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης ἦταν σημαντικὸς ἀριθμὸς χειρογράφων καὶ βιβλίων. Ὅπως ἔγραφε ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος Σιμωνοπετρίτης, ἠγούμενος τῆς Μονῆς στὴν περίοδο 1920-1931, κατὰ τὴν ἐγκατάλειψή της μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 οἱ μοναχοὶ ποὺ ἀναχώρησαν γιὰ μίαν πενταετία «ἐναπέθεσαν εἰς κρύπτῃν τὰ σπουδαιότερα καὶ σημαντικότερα τῶν βιβλίων», τὰ ὅποια ὅμως «εὔρον ἐκεῖ τὴν παντελῆ αὐτῶν καταστροφὴν. Τοιοῦτος δὲ ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν (καταστραφέντων) βιβλίων ὥστε οἱ μοναχοὶ ἐπαναστρέψαντες ἔκαυσαν αὐτὰ καὶ τρεῖς ἐγέμισαν τὸν φούρνον τῆς μονῆς παραδόντες αὐτὰ τῷ πυρί».

Ὅπως γράφει ὁ Δοσίθεος, μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς Ἐπαναστάσεως, «ἔμει-

³² Κώδιξ Β΄ Ἱ. Μονῆς Σίμωνος Πέτρας, σ. 88.

³³ Κώδιξ Β΄ Ἱ. Μονῆς Σίμωνος Πέτρας, σ. 88.

³⁴ Κώδιξ Β΄ Ἱ. Μονῆς Σίμωνος Πέτρας, σσ. 88-89.

ναν ἔρημα τὰ ἱερά τοῦ Ἁγίου Ὁρους Μοναστήρια ἀπὸ καλογήρους, ἐκτός ὀλίγων γερόντων καὶ χωλῶν καὶ ἀναπήρων, οἵτινες δι' ἀδυναμίαν ἔμειναν ὅθεν εὐρέθη ὁ καθεὶς»³⁵. Τὸ μεγάλο πρόβλημα ποῦ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ Ἅγιον Ὅρος ἦταν ἡ ἀδυναμία τῶν μοναχῶν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ὑπέρογκες οἰκονομικὲς ἀπατησεις τοῦ Λουμπόυτ Πασᾶ, ὁ ὁποῖος γιὰ αὐτὸν τὸν λόγο «θυμωθείς, πολλοὺς ἀθῶους καλογήρους ἔβαλεν εἰς τὴν φυλακὴν τῆς Θεσσαλονίκης, τρεῖς φοραῖς κατὰ σειρὰν ἀσκήσεν ἀπὸ τὸ Ὅρος, καὶ κάθε ἡμέραν τοὺς ἐράβδιζεν ὁ τύραννος, χωρὶς λύπην εἰς τοὺς πόδας, ἕως ὅπου εἰς τὴν τυραννίαν αὐτὴν τὴν ἀδικον, ἔδωκαν τὸ κοινὸν χρέος οἱ μακάριοι, ἀδίκως ἐκχέοντες τὰ αἵματά των ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν μωαμεθανῶν, ἐκεῖ μέσα εἰς τὴν φυλακὴν τοῦ Πασᾶ, ὄντες τὸν ἀριθμὸν ὅλοι ὀγδοήκοντα καὶ δύο. Ὁ τύραννος ὅμως ἤθελε βέβαια ἀκόμη καὶ ἄλλους νὰ ἀποκτείνει, πλὴν δὲν ἐπρόφθασε, διότι ἤλθεν ἄλλος ἡγεμῶν, καὶ οὕτω ἠλευθερώθησαν παραδόξως ὅλοι οἱ φυλακισμένοι»³⁶.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ μαρτύρησε καὶ ὁ Γέρο-Σάββας ὁ Σταγειρίτης, ἓνας ἀπλὸς μοναχὸς τῆς Μονῆς Κωνστανινοῦ, ὅπως περιγράφει ὁ Δοσιθέος³⁷. Ὁ Σάββας προεγνώρισε τὸν θάνατό του, διότι κατὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴν μονή, ὅταν εἶχε ἀποσταλῆ στὴν Ἱερισσό, εἶπε σὲ κάποιον ἀδελφὸ τοῦ Κοινοβίου ὅτι εἶδε σέ ὄραμα ὅτι «διώκοντες τον οἱ ἐχθροὶ τὸν ἐθανάτωσαν· καὶ οὕτω ἐφάνη τὸν μακάριον ὅτι ἡ ψυχὴ του ἐπέταξεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, τὸ δὲ σῶμα του ἔμεινε εἰς τὴν γῆν»³⁸. Πράγματι, περνώντας ἀπὸ τὴν Μονὴ Ζωγράφου, τὸν σκότωσαν οἱ Ὀθωμανοὶ στρατιῶτες μαζί μὲ ἓναν λαϊκὸ ὑπηρέτη τοῦ ἐπίσης ἀπὸ τὰ Στάγειρα.

Οἱ δύσκολες αὐτὲς περιστάσεις ἦταν κατάλληλες γιὰ νὰ ἀναδείξουν νέους μάρτυρες καὶ ὁμολογητές. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν ὁ περιφημὸς Ἁγιορείτης Ἰλαρίων, μεγάλος ἀσκητὴς τοῦ 19ου αἰ. ἀπὸ τὴν Γεωργία, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταβεῖ στὴν Θεσσαλονίκη μὲ σκοπὸ νὰ μαρτυρήσει³⁹. Ἐπισκεπτόταν τὸν αἰμοβόρο Λουμπόυτ Πασᾶ στὸ παλάτι του στὴν Θεσσαλονίκη, ὅταν ἄρχιζε τὸ Ραμαζάνι, καὶ τὸν ἤλεγε γιὰ τὶς σφαγὲς καὶ τὰ ἐγκλήματα ποῦ εἶχε διαπράξει στὴν

³⁵ *Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους*, ὁ.π., σσ. 236.

³⁶ *Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους*, ὁ.π., σσ. 236-237.

³⁷ Δοσιθέου Κωνστανινοῦ, *Νέον ὑπόμνημα τῶν νεοφανῶν ἱερομαρτύρων καὶ ὁσιομαρτύρων*, σ. 188.

³⁸ *Δοσιθέου Κωνστανινοῦ*, ὁ.π.

³⁹ Γιὰ τὴν ὁμολογία καὶ τὴν δράση τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνα κατὰ τὴν διάρκεια τῶν γεγονότων ποῦ ἀκολούθησαν τὴν Ἐπανάστασι στὸ Ἅγιον Ὅρος βλ. Ἱερομονάχου Ἀντωνίου, *Ἁγιορεῖτες Πατέρες τοῦ 19ου αἰ.*, τ. 3', Ἱ. Κοινόβιον Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Ὁρμύλιας - ἐκδ. «Ἰνδικτος», Ἀθῆναι 1995, σσ. 41-69.

Νάουσα και κυρίως για τὸν ἀναγκαστικὸ ἐξισλαμισμὸ 400 παιδιῶν καὶ ἐφήβων ποὺ εἶχε μαζέψει ὁ Λουμπουτ ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ ἄλλα μέρη, οἱ ὁποῖοι ὅλοι τούρκεψαν, ἐκτὸς ἀπὸ δύο ποὺ ὁμολόγησαν τὴν πίστη καὶ μαρτύρησαν. Ὁ ἅγιος Ἰλαρίων εἶχε τέτοιο πόθο γιὰ τὸ μαρτύριο, ποὺ ἔφθασε στὸ σημεῖο νὰ ὑβρίζει φανερὰ τὸν Πασᾶ, ἀποκαλώντας τὸν ἄθεο, κακοῦργο καὶ ζῶο, μπροστὰ στὰ ἐπιφανέστερα μέλη τῆς κοινωρίας τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἦταν μαζεμένοι γιὰ τὴν ἰσλαμικὴ γιορτὴ, καὶ μάλιστα Ἄγγλους, Γάλλους, Ἑβραίους καὶ Ἀρμενίους. Ὅλοι αὐτοὶ ἀποροῦσαν πῶς ὁ θηριώδης Λουμπουτ Πασᾶς ἀνεχόταν νὰ ἀκούει τὶς μομφές ἐνὸς ρακενδύτου μοναχοῦ. Τὸ σκηνικὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβανόταν ἐπὶ τρεῖς μέρες. Ὁ π. Ἰλαρίων διανυκτέρευε στὴν οἰκία τοῦ εὐεργέτη τοῦ Ἁγίου Ὅρους Σπανδωνῆ. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ τρία βράδια ὤρμησε στὸ δωμάτιό του ἕνας Τοῦρκος στρατιώτης γιὰ νὰ κατασφάξει τὸν ἅγιο μὲ τὸ γιαταγάνι του, φωνάζοντας «τώρα θὰ σὲ κομματιάσω». Τὸ χέρι του ὅμως πέτρωσε, σάν κάποιος νὰ τοῦ τό κρατοῦσε. Κατάφερε νὰ τὸ κατεβάσει μόνο ὅταν ἀποφάσισε νὰ μὴν κάνει κακὸ. Τὴν τέταρτη μέρα ὁ ἅγιος προσπάθησε νὰ ἐξοργίσει ἀκόμη περισσότερο τὸν πασᾶ, μιλώντας του γιὰ τὴν κενότητα καὶ τὸ ψεῦδος τοῦ Ἰσλάμ καὶ τοῦ Μωάμεθ, καὶ λέγοντάς του ὅτι θὰ σωθοῦν μόνο ὅσοι πιστεύουν ἀληθινὰ στὸν Θεὸ καὶ βρίσκονται μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὅταν ἀκουσαν αὐτὰ οἱ παριστάμενοι ὅλοι ὁμοθυμαδὸν φώναξαν μὲ λύσσα «πρέπει νὰ τὸν θανατώσουμε». Ὁ πασᾶς, παρότι δὲν ἠθελε νὰ τὸν σκοτώσει, ἀναγκάστηκε νὰ δώσει τὴν ἐντολὴ τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ, γιὰ νὰ μὴν τὸν κατηγορήσουν ὅτι δὲν ἐφαρμόζει τὸν ἰσλαμικὸ νόμο ποὺ ἐπιβάλλει ποινὴ θανάτου σὲ ὅσους βλασφημοῦν τὸν Μωάμεθ. Ἐνῶ ὅμως ἦταν ἔτοιμος νὰ ἀποκεφαλιστεῖ καὶ νὰ λάβει τὸ στεφάνι τοῦ μαρτυρίου, τὴν τελευταία στιγμὴ σώθηκε μὲ τὴν παρέμβαση δύο Ἀμπχαζίων, ἔμπιστων τοῦ Λουμπουτ Πασᾶ, οἱ ὁποῖοι τὸν ἔπεισαν νὰ τὸν ἀφήσει, μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι θὰ ἦταν αἰώνιο ὄνειδος γιὰ αὐτούς ὅτι σκότωσαν ἕναν συμπατριώτη τους. Ἔτσι ὁ ἅγιος ἐγινε κατὰ προαίρεση μάρτυς. Παρότι δὲν μαρτύρησε γιὰ τὸν Χριστό, ὁ Ἁγιορείτης ἀσκητὴς ἔμεινε στὴν Θεσσαλονικὴ διακονῶντας μὲ αὐτοθυσίαι τούς φυλακισμένους Ἁγιορεῖτες πατέρες καὶ λαϊκοὺς προκρίτους, μέχρι ποῦ ἡ Παναγία τὸν πρόσταξε νὰ ἐπιστρέψει στὸ Ἅγιον Ὅρος.

Στὴν συνέχεια παραθέτουμε ὀρισμένα ἀποσπάσματα ἀπὸ ἐπιστολὲς τῶν Ἁγιορειτῶν ποὺ ἦταν κλεισμένοι στὶς φυλακὲς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ περιγράφουν τὰ μαρτύριά τους ἢ καὶ θανάτους.

Στὶς 19 Σεπτεμβρίου 1822 «Ἀπαντες οἱ εὐρισκόμενοι ἐν τῇ φυλακῇ Λαυριῶται» γράφουν στὴν Μονὴ τους:

«Ο Προηγούμενος Ἰγνάτιος μᾶς ἄφησε χρόνους⁴⁰ καί ὁ Γέρο-Ἀνανίας συγχωρέθηκεν εἰς τὰς 25 Αὐγούστου καί νά τοὺς περάσετε εἰς τὸ σαρανταλείτουργον...»⁴¹.

Σέ μία ἄλλη ἐπιστολή ἀπὸ τὴν φυλακὴ τῆς Θεσσαλονίκης, στίς 7 Μαΐου 1823, οἱ φυλακισμένοι Λαυριῶτες Παχώμιος καί Γέρο-Διονύσιος γράφουν:

«Εμάθαμε τοῦ Ἱεροῦ Μοναστηρίου μας τὴν ἀθλίαν κατάστασιν καί γύνωσιν καί πολλά ἐλυπήθημεν. Καί ἄλλην λύπην ἡμεῖς ὅπου εἴμασταν 12 ἀδελφοί εἰς τὴν Φυλακὴν καί ἐμείναμεν δύο, ὁ Παχώμιος ὁ ἁμαρτωλὸς καί ὁ Γέρο-Διονύσιος, οἱ δέκα ἀδελφοί συγχωρέθηκαν ἐν καιρῷ. Ἀπὸ τοὺς μοναστηριακοὺς ὅπου ἤλθαν, τρεῖς καί ἀπὸ αὐτονοὺς ἀπέθαναν, μᾶς ἄφησαν ὄρφανούς. Οἱ βουρδουναροὶ⁴² πού ἤλθαν μαζί μας εἰς τὴν φυλακὴν Μόσχος καί Δημίτρης δέν τοὺς ἄφησε νά βγοῦν καί μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὁ Ἥγεμὼν τοὺς ἔστειλεν ἐν Κυρίῳ καί ὁ Θεὸς νά τοὺς ἀναπαύσῃ. Τὸ τέλος μας καί ἡμεῖς δέν ἤξεύρομεν»⁴³.

Στίς 29 Ἀπριλίου 1824 «Οἱ ἐν Θεσσαλονίκη ἐκ τῆς Λαύρας Θεόφιλος ἐκ τῆς Βατοπαίδιου ἀρχιμανδρίτης Ἰάκωβος, ἐκ τῆς Ἰβήρων Δικαιοφύλαξ Συνέσιος καί ἐκ τοῦ Χιλανδαρίου προηγούμενος Κύριλλος» γράφουν πρὸς τὸν Γέροντα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπαίδιου Κοσμᾶ, ὁ ὁποῖος ἦταν τότε Ἐξαρχος τοῦ Ἁγίου Ὁρους στὴν Κωνσταντινούπολη:

«ὁ τόπος⁴⁴ ἀπώλετο καί πλέον ἢ τάν ἢ ἐπὶ τὰς. Ἦ νά ἐλεθῶμεν ἢ νά ἐξοντωθῶμεν δι' ὄλου... καί δέν ἤξεύρομεν καί ἡμεῖς ποίαν παρηγορίαν νά δώσωμεν τοῖς ἔνδον⁴⁵, ὅπου ἀπεκρωθήσαν καί ἀπεψύχησαν προσκαρτεροῦντες καί ἀπ' ἐδῶ καί ἀπ' αὐτοῦ ἡμέραν παρ' ἡμέραν τὴν ἀναψυχὴν των... τί ἄλλο νά συμπεράνωμεν παρὰ ὅτι ἐποιήσαμεν οὐδέν, καί ἀλλοίμονον καί εἰς ἡμᾶς ὅπου περιμένομεν ἐνταῦθα κακουχούμενοι, λιμώττοντες καί γυμνητεύοντες καί εἰς ἐκείνους τοὺς τλαιπώρους, μάρτυρας τῆ προαιρέσει, ὅπου προσμένουν ἀπὸ ἡμᾶς καί ἀπ' αὐτοῦ... Καί ταῦτα μὲν ἐν τοσοῦτῳ ἀδελφικῶς, τὰ δέ ἔτη σου εἶψαν Θεόθεν ὑγιεινά, σωτήρια, καί κατευοδούμενα εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Τοὺς δέ ἐν φυλακῇ ἀδελφούς, ἀπαξάπαντας κατασπαζόμεθα ἀδελφικῶς, ἐν

⁴⁰ Δηλαδή πέθανε μέσα στὴν φυλακὴ.

⁴¹ Γ. Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου, Ἔγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὁ.π., σ. 85.

⁴² Δηλαδή οἱ ἡμιονηγοί, προφανῶς λαϊκοί.

⁴³ Γ. Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου, Ἔγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, σσ. 92-93.

⁴⁴ Δηλαδή τὸ Ἅγιον Ὁρος.

⁴⁵ Δηλαδή σέ αὐτοὺς πού ἔμεναν κλεισμένοι μέσα στὴν φυλακὴ.

τῷ ἀναστάντι Χριστῷ. Περί τῆς Πανοσιότητός των ἐγγράψαμεν πρὸς τοὺς ἔσω ἀδελφούς, ἀποστείλαντες καὶ τὰ γράμματά των, καὶ ὅμως καμμία ἀπόκρισις δὲν μᾶς ἦλθεν, ἐξ αἰτίας ὅπου γενικῶς τὸ σύστημα τοῦ Ὁρους εἶναι διόλου χαλασμένον, καὶ οὔτε ὑποκείμενα ἔμειναν, εἰς τὸ ἐνεργηθῶσιν ὑποθέσεις, οὔτε νοῦς οὔτε κρίσεις τοῖς ἐναπολειφθεῖσιν, ἐξ ἀφορμῆς τῆς μεγάλης ταλαιπωρίας, δυστυχίας καὶ δεινῆς ἀπαιτήσεως τῶν λουφέδων⁴⁶ καὶ ἄλλων καθημερινῶν ἐνοχλίσεων καὶ τυραννίας, τὰ ὅποια δεινὰ ὁσάκις σᾶς τὰ γράφομεν, μέ πικρότατα δάκρυα καταβρέχομεν τὰ γράμματά μας, διὰ νὰ σᾶς κινήσωμεν εἰς οἶκτον, διὰ νὰ διενεργήσῃτε, ἀπὸ θείου ἐνθουσιασμοῦ καὶ ζήλου, κινούμενοι καμμίαν ἀγαθοεργίαν τοῦ Τόπου καὶ ἐν τῷ Τόπῳ, δυστυχεστάτων ἀδελφῶν...»⁴⁷.

Ὁ μοναχὸς Νικηφόρος ἐκ τοῦ Κουτλουμουσιανοῦ κελλίου τοῦ Χαλκιᾶ σέ ἐπιστολή του εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὴν 25^η Φεβρουαρίου 1825, διεκτραγωδεῖ τὴν κατάστασι τοῦ Ὁρους:

«... ἔτι ἡ χεὶρ Κυρίου ὑψηλή, παιδεύουσα εἰσέτι καὶ νῦν ἡμᾶς ἀπὸ μὲν τὸ ἐν μέρος μὲ τὰ ἀδιάκοπα μνηαῖα τῶν στρατιωτῶν, ἀπὸ δὲ τὸ ἄλλο μὲ τὰς καταδρομὰς τῶν κατηραμένων λιστῶν, οἵτινες ἐπροξένησαν τὰ μεγαλύτερα κακὰ δι' ἡμᾶς καὶ ἔφερον ἐν ἐνὶ λόγῳ τὴν παντελῆ ἐρήμωσιν τοῦ Τόπου. Καὶ τῶρα οὔτε ἡ γῆ σπείρεται, οὔτε οἱ ἀμπελῶνες καλλιερгоῦνται, οὔτε ἄλλο τι χρήσιμον ἐργόχειρον δουλεύεται καὶ πολλοὶ καλόγηροι ἔφυγον ἐνθεν καὶ κἀκεῖθεν, ἄλλοι δὲ πάλιν ἀνηλεῶς ἐξ αὐτῶν ἐθανατώθησαν διὰ ποικίλων βασάνων καὶ ἄλλοι κουλοὶ καὶ μυσεροὶ ἔμειναν καὶ ἡμεῖς δὲ οἱ ὀλίγοι ὅπου ἐμείναμεν, διὰ προσταγῆς τῆς ἐξουσίας, ἀφήσαμεν τὰ κελλία ἔρημα καὶ ἀνοικτά, καὶ ἐσυνάχθημεν εἰς τὰ πλησιέστερα μοναστήρια διὰ νὰ γλυτώσωμεν κἄν τὴν ζωὴν μας: καὶ ἐκεῖ οὐδὲ τὴν παραμικρὰν ἀνάπαυσιν δὲν πύρομεν, ἀλλὰ καθημερινῶς σχεδὸν ἀγκαρίας καὶ ξύλα νὰ κουβαλοῦμεν εἰς τοὺς ὤμους...»⁴⁸.

Τελικὰ ἡ Παναγία λυπήθηκε τοὺς Ἄγιορεῖτες πατέρες· ἔφθασε ἡ εὐλογημένη ἡμέρα τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ (13 Ἀπριλίου) τοῦ 1830, ποὺ οἱ ἔνοπλοι Τοῦρκοι ἐγκατέλειψαν ἀνεπιστρεπτί τὸ Ἅγιον Ὁρος, ἀφοῦ προηγουμένως (1826) εἶχε διαλύσει ὁ σουλτὰν Μαχμούτ τὸ φοβερὸν τάγμα τῶν Γενιτσάρων, καὶ ὁ Καποδίστριας (1828) εἶχε ἀφανίσει τὶς φωλιὰς τῶν κλεπτῶν στὴν Κρήτη καὶ τὴν Σκόπελο. Οἱ Ἄγιορεῖτες θεώρησαν ὅτι τὸ σουλτανικὸ φερμάνι τῆς ἀποχω-

⁴⁶ Ἀπλάδι τῆς μισθοδοσίας τῶν Τοῦρκων στρατιωτῶν, ποὺ ἐπιβάρυνε τοὺς Ἄγιορεῖτες.

⁴⁷ Γ. Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου, *Ἐγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, σσ. 128-131.

⁴⁸ Ἀρχμ. Χριστοφόρου Κτενᾶ, *Ἄπαντα τὰ ἐν Ἁγίῳ Ὁρει Ἱερὰ Καθιδρύματα*, ἐν Ἀθήναις 1935, σσ. 396-397.

ρήσεως τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τὸ ἔγραψε καὶ τὸ ὑπόγραψε ἡ Κυρία Θεοτόκος. Ἐκτοτε τὸ Ὅρος τιμᾶ καὶ ἐορτάζει ἰδιαίτερος τὴν ἡμέρα αὐτὴ μὲ ὀλονύκτια εὐχαριστήρια ἀκολουθία.

Ἡ Ἐπανάστασι στὸ Ἅγιον Ὅρος, ὅπως καὶ σέ ὅλη τὴν Χαλκιδική, σέ ἀντίθεσι μὲ τὴν Ἐπανάστασι στὴν Πελοπόννησο καὶ Ρούμελι, δὲν εἶναι μία εὐχάριστι καὶ πανηγυρικὴ ἀνάμνησι. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι, παρὰ τίς μεγάλες θυσίες καὶ τοὺς ποταμοὺς αἱμάτων πού χύθηκαν, δὲν ὀδύγησε στὴν ἀπελευθέρωσι τοῦ τόπου, καὶ οἱ χριστιανοὶ ἔπρεπε νὰ περιμένουν σχεδὸν ἄλλα 100 ἀκόμη χρόνια γιὰ νὰ ἀπελευθερωθοῦν. Μπροστὰ σέ ὅσους ἀσχολήθηκαν καὶ τὰ μελέτησαν, ἀλλὰ κυρίως μπροστὰ σέ ὅσους τὰ ἔζησαν ὀρθώνεται ἓνα τεράστιο γιατί;

Τὴν ἀπάντησι σέ αὐτὸ τό γιατί θὰ ἀφήσουμε νὰ μᾶς τὴν δώσει ὁ αὐτόπτης μάρτυς τοῦ χαλασμοῦ τῆς Χαλκιδικῆς γέρο-Ἀργυρὸς⁴⁹:

«Πρὶν τὸν χαλασμό, ὅταν διάβαινε κανεὶς ἀπὸ αὐτά, ἦτο χαρὰ τοῦ νὰ βλέπῃ ἓνα σωρὸ ἀγοράκια καὶ κοριτσάκια νὰ παίζουν, νὰ πηδοῦν, νὰ φωνάζουν στ' ἀλώνια, νὰ ἀκούγῃ νὰ μουγκρίζουν τὰ γελᾶδια, νὰ βελάζουν τὰ πρόβατα, νὰ γανγίζουν οἱ σκυλλοὶ. Ὅλα σημάδια ζωῆς. Ὑστερα ὁμως ἀπὸ τὴ ρημούλα τὸν ἔπιανε φόβος καὶ μελαγχολία νὰ περάσῃ ἀπὸ τὰ ἴδια. Τ' ἀλώνια ἔρημα καὶ ἀπάτητα μὲ γομαράγκαθα, ψηλὰ ὡς ἐκεῖ πάνω, σπῖτια μὲ αὐλές χορταριασμένες καὶ μὲ κουκουβάγιες στ' ἀνώγεια καὶ παντοῦ σιωπὴ θανάτου, ἴδου τί ἔβλεπε καὶ τί ἄκουγε. Καὶ σήμερα ἀκόμη ὅταν τὸ βράδυ φωνάζῃ αὐτὸ τὸ οὐρσοῦζικο πουλί, θυμᾶμαι ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα, μοῦ ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν ὅλες ἐκεῖνες οἱ βασανισμένες ψυχές πού ἀφῆκαν τὸν κόσμον αὐτὸν μὲ τέτοιες τρομάρες καὶ αἵματα καὶ σκλαβιές καὶ χωρισμούς, καὶ τότε ἓνα πρᾶγμα πού δὲν μπορῶ νὰ παραστήσω, μοῦ καίγει τὸ στήθος καὶ μοῦ πυρώνει πολὺ δυνατὰ τὸ μυαλό, πού καταντᾶ ἔξω φρενῶν καὶ σπκῶνομαι καὶ ἀκουμπώντας στὸ ραβδί μου περνῶ μὲ βία στὴν αὐλὴ καὶ πηγαίνω στὴν ἄκρια τοῦ κίπου καὶ κάθουμαι στὸ κούτσουρο τῆς ἀμυγδαλιᾶς, πού βλέπεις ἐκεῖ κάτω καὶ τότε τί πράγματα βλέπουν τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου δὲν πάει νὰ σοῦ τὰ εἰπῶ, γιατί φοβοῦμαι μὴ μὲ περιγελάσῃς. Μὲ φαίνεται νὰ βλέπω πῶς ἐτοῦτα τὰ χῶματα ἀπὸ τὸ πάχος πού ἔχουν ἀπὸ τὸ πολὺ αἶμα πού ἔπιαν, φουσκῶνουν ὀλονὲν καὶ στὸ τέλος σχίζονται καὶ ἀπὸ τὸ σχῖσμα αὐτὸ ἀγάλια-ἀγάλια προβάλλει ἓνα πρᾶγμα σὰ βρέφος. Πὲς ὅτι εἶναι φόβος, πὲς γιατί εἶναι παράξενο τὸ πρᾶγμα, κλείνω τὰ μάτια μου γιὰ νὰ μὴ βλέπω, μὰ σὲ λιγάκι ἔ'ανοίγω χωρὶς νὰ θέλω καὶ κεῖνο πού πρὶν ἦταν ἀνθρωπάκος, τώρα ἔγινε πουλί, ἔγινε ἀετός,

⁴⁹ Ἀπὸ τὴν ἐπανάστασι τῆς Χαλκιδικῆς τοῦ 1821, ὁ.π., σσ. 23-24.

μεγάλος και περήφανος με κάτι φτερά θεόρατα, και ο αετός αυτός κάθεται τώρα στην κορυφή από ένα δένδρο ύψηλο πολύ, με άμέτρητα κλαδιά και το βασιλικό του μάτι βλέπει, όλο βλέπει μακριά προς τα επάνω, πολύ μακριά και απάνω εις τα άμέτρητα κλαδιά κάθονται χιλιάδες, μυριάδες πουλιά άσπρα και αυτά σαν τον αετό, αλλά μικρότερα. Και εκεί πού θαυμάζω τον αετό, αυτός βγάζει μιὰ φωνή μεγάλη, πολύ μεγάλη, θαρρείς φωνή κεραυνού και πετώ με όρμη βασιλική και μαζί με αυτόν πετούνε και τα αετάκια και στην όρμη αυτή παρασέρνομαι και εγώ πετώ μαζί τους και περνούμε κάμπους και λαγκάδια και βουνά και λίμνες και ποτάμια και όλο ακούγω κάτι σαν να χτυπούν δυνατά και να σπάνουν σίδηρα και αισθάνομαι να φεύγη απ' έμπρός μου σαν να το διώχνη ή όρμη του Κυρίου, ένα πράγμα σκοτεινό και άδιάκριτο, πού καταπλακώνει τη χώρα και έχει όψιν από μούχλα και δυσωδία από σαπίλα. Και όταν έγύρισα τα μάτια μου να ίδω άλλη μιὰ φορά τα μέρη πού περάσαμεν, Θεέ μου, είπα τι άλλαγή είναι αυτή πού βλέπω τώρα; Δεν ήταν πλέον ο ίδιος τόπος πού γεννήθηκα και μεγάλωσα. Παράδεισος μοναχός σέ όμορφιά και πλούτον και ο ήλιος αυτός έφεγγε διαφορετικότερα και τα πρόσωπα πού φώτιζε φαίνονταν χαρούμενα και εύτυχημένα. Τί χαρά να ζή τώρα κανείς εδώ με αυτόν τον ήλιο, με αυτήν την εύτυχία.

Και αναγαλλιάζει ή ψυχή μου και εύφραίνεται και δεν ξέρω πως να δείξω την χαρά μου. Θέλω να φωνάξω δυνατά, θέλω να προσκαλέσω από τον Άδη και όλες εκείνες τις πεθαμένες βασανισμένες ψυχές να λησμονήσουν τα μαρτύριά τους και να έλθουν πίσω στον κόσμο, για να γιορτάσουν μαζί με τους ζωντανούς την νέα αυτή και μεγάλη άνάστασιν και κάμνω να χειροκροτήσω από την χαρά μου το νέον αυτό θαύμα της δεξιās του Υψίστου, αλλά φεύγει τότε από τα χέρια μου το ραβδί και ξυπνώ και αισθάνομαι ότι όλα αυτά δεν ήταν παρά όνειρα (τόρα έγιναν πραγματικότητας) και με πιάνει πάλι το παράπονο, γιατί ή τύχη να μη μās κάνη δυνατούς και μεγάλους και σπκώνω τα βουρκωμένα μάτια μου προς τον ουρανό και παρακαλώ και κράζω:

«Ω Κυρίε των Δυνάμεων μεθ' ήμων γενου. Ευλόγησον τα λαγόνια του έκλεκτου Σου γένους και δός μας τον ισχυρόν, πού γενεές άτελείωτα τώρα χρόνια τον περιμένουν. Περίζωσε όσφύν του με την ρομφαίαν Σου και έντεινε τον βραχίονά του δια να άξιωθώ και εγώ ο άμαρτωλός να είπω το νυν άπολύεις τον δοϋλόν Σου, ότι είδα το σωτήριόν Σου».

Όλα τά μαρτύρια νοηματοδοτούνται έσχατολογικά, μέσα στό φώς της Άναστάσεως του Χριστού και από τραγωδία και δυστυχία μεταβάλλονται σε φώς και αγαλλίαση. Ο Χριστός είναι Αυτός πού νοηματοδοτεί και τίν πίο

σκληρή και δυσβάστακτη στιγμή της ζωής μας και την μεταβάλλει σε φως, ελπίδα και ανάσταση, και ευχόμαστε τό ίδιο να κάνει με τόν καθένα προσωπικά, αλλά και με τό πολύπαθο Γένος μας. Αμήν.

Ο ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ ΑΙΤΩΛΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ

1. Στή χορεία τῶν Νεομαρτύρων

Τό Σάββατο 24 Αὐγούστου του 1779 ἀπαγχονίστηκε ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ γένους καί Ἱερομάρτυρας Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Ἀνίκει κι αὐτός στή χορεία τῶν Νεομαρτύρων πού κόσμησαν τήν Ἐκκλησία καί διέσωσαν τό ὀρθόδοξο χριστιανικό φρόνημα σέ μία ὄντως δύσκολη περίοδο δουλείας, ἐξισλαμισμῶν, ἀμάθειας, παιδομαζώματος, ὑπερβολικῶν φορολογιῶν καί γενικότερης καταδυνάστευσης τῶν ρωμῶν. Ὁ ὄσιος Νικόδημος Ἀγιορείτης ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεός εὐδόκησε νά ἐμφανιστοῦν οἱ Νεομάρτυρες κατά τήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας γιά πέντε λόγους: α) Συμβάλλουν στόν ἀνακαινισμό τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, β) καθιστοῦν ἀναπολόγητους τοῦς ἀλλοπίστους τήν ἡμέρα τῆς κρίσεως, γ) ἀποτελοῦν δόξα καί καύχημα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καί κατασχύνη τῶν ἑτεροδόξων, δ) ἀκόμη εἶναι παραδείγματα ὑπομονῆς σέ ὅλους τοῦς ὀρθοδόξους πού τυρανοῦνται στόν ζυγό τῆς αἰχμαλωσίας καί, ε) καθίστανται πρότυπα θάρρους καί μπιήσεως κυρίως γι' αὐτούς πού ἀρνίθηκαν τόν Χριστό.¹

2. Οἱ σχέσεις του μέ τοῦς Τούρκους

Ἵσως φαίνεται παράδοξο, ἀλλά τό εἰρηνικό ἔργο τοῦ Ἁγίου Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ ἀναγνώριζαν ἐκτός ἀπό τοῦς Χριστιανούς καί πολλοί Τούρκοι. Ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας ἀναφέρει ὅτι: «Εἶναι ἀκατανόητος ὁ πρὸς τήν μνήμην τοῦ ἁγίου τούτου ἀνδρός σεβασμός καί αὐτῶν τῶν Τούρκων»². Καί σέ ἄλλο σημεῖο ὁ Σάθας, ἀφοῦ ἀναφέρεται στήν καταληπτή γλώσσα πού χρησιμο-

¹ *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ἔκδ. παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετίσιν 1799, σ. 6-18.

² *Νεοελληνική Φιλολογία, Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπό τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, Ἐκ τῆς Τυπογραφείας τῶν τέκνων Ἀνδρέου Κορομηλά, Ἀθῆναι 1868, σ. 491.

ποιούσε ο Πατροκοσμᾶς καί τήν πυρετώδη εὐγλωττία του, καταλήγει: «Χριστιανοί καί Τούρκοι ἀμοιβαίως ἐσέβοντο καί ἤκουον ἐν κατανώξει τάς συμβουλᾶς τοῦ ἀειμνήστου Κοσμᾶ»³. Εἶναι λίαν χαρακτηριστικό τό γεγονός, ὅτι καί αὐτός ὁ Κούρτ Πασᾶς πού ἔδωσε ἐντολή νά θανατωθεῖ, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ πιστός μαθητής τοῦ Ἁγίου Σάπφειρος Χριστοδουλίδης, «ἐμετανόησε διατί ἐγελάσθη καί διά μάταιον κέρδος ἐθανάτωσε τοιοῦτον ἀθῶον καί εἰρηνικόν ἄνθρωπον· ὅθεν ἐμίγησε εἰς τόν Χόντζα του νά ἀφήσῃ τούς καλογήρους τοῦ Ἁγίου, ὅπου εἶχε εἰς φύλαξιν»⁴.

Ἀλλά καί ὁ Πατροκοσμᾶς κατά τήν ἱεραποστολική του δράση ζητοῦσε ἄδεια ἀπό τούς Τούρκους ἀξιωματούχους ἀποδίδοντας σέ αὐτούς τήν προσήκουσα τιμή καί δίδασκε τί δικαιοσύνη καί τήν ἰσότητα ὄλων τῶν ἀνθρώπων. Σέ Ἐπιστολή του πρὸς τόν Κατῆ (Τούρκο ἱεροδικαστή) κάποιας περιοχῆς, ἀφοῦ τοῦ γνωστοποιεῖ τήν πρόθεση νά ἐπισκεφθεῖ τήν ἐπαρχία του, ζητᾷ τήν ἄδεια νά διδάξῃ τούς χριστιανούς, «νά φυλάγῃσι τάς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ καί νά πείθονται εἰς τάς κατά Θεόν βασιλικᾶς προσταγᾶς»⁵.

Στήν προκειμένη περίπτωσι ἀκολουθοῦσε τί διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὁ ὁποῖος ἔγραφε στήν πρὸς *Ρωμαίους* ἐπιστολή, ὅτι κάθε ἄνθρωπος ὀφείλει νά ὑποτάσσεται στίς ἀνώτερες ἐξουσίαις πού ἔχουν τεθεῖ ἀπό τόν Θεό⁶. Αἰτιολογοῦσε κατά κάποιο τρόπο τήν τουρκική ἐξουσία, λέγοντας ὅτι, παρότι ὁ Τούρκος δέν ἦταν ἄξιος νά ἔχει δικό του βασίλειο, τό ἐπέτρεψε ὁ Θεός, γιά νά προφυλάξῃ τήν ὀρθή πίστι τῶν χριστιανῶν. «Διατί ἤξευρεν ὁ Θεός, πὼς τά ἄλλα ρηγᾶτα μᾶς βλάπτουν εἰς τήν πίστιν καί ὁ Τούρκος δέν μᾶς βλάπτει, ἄσπρα δῶσ' του καί καλλίκευσέ τον εἰς τό κεφάλι». Γι' αὐτό καί προτρέπει: «Νά παρακαλοῦμεν πρῶτον διά τόν βασιλέα καί διά ὅλους τούς ζαπιτάδες νά τούς φωτίξῃ ὁ Θεός νά κυβερνοῦν τόν κόσμον μέ πραότητα καί δικαιοσύνη»⁷. Ὡστόσο, δέν παραλείπει νά ἀμφισβητεῖ τήν ἀπόλυτη ἐξουσία τοῦ Τούρκου δυνάστη. Συνήθως, ἀρχίζοντας τό κήρυγμά του σχετικοποιεῖ κάθε ἐγκόσμια ἐξουσία τοῦ Σουλτάνου, ὁ ὁποῖος ἀποκαλοῦνταν «μέγας

³ Κ. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία*, σ. 489.

⁴ *Βίος τοῦ Ἱερομάρτυρος καί Ἱσαποστόλου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ*, Ἀρχμ. Σωφρονίου Παπακυριακοῦ, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Ἱερομάρτυρος καί Ἱσαποστόλου, Διδαχαί, Ἐπιστολαί καί Μαρτύριον*, β' ἔκδ. Ἰ. Μιτρόπολη Αἰτωλίας καί Ἀκαρνανίας, Μεσολόγγι 2018, σ. 279. Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, ἐκδ. Σταυρός, Ἀθῆνα 1981, σ. 83.

⁵ Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, σ. 328-329.

⁶ *Ρωμ.* 13, 1. Πρβλ. *Α' Πέτρ.* 2, 13-14.

⁷ Ἰωάν. Β. Μενούνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές καί Βιογραφία*, σ. 270.

ἀμυράς» ἢ «μέγας αὐθέντης». Στίς Διδαχές του ἀναφέρει ὅτι γλυκύτατος αὐθέντης καί δεσπότης εἶναι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός⁸.

Φαίνεται ὅτι ὁ Πατροκοσμᾶς πίστευε πρωτίστως στήν ἐκ τῶν ἔνδον διάβρωση τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας μέ τήν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καί τῆς παιδείας, τήν ἀνάπτυξη τῶν αὐτόνομων καί αὐτοδιοίκητων ἑλληνικῶν κοινοτήτων, τήν πνευματική ἀναγέννηση τοῦ λαοῦ καί δευτερευόντως στήν ἔνοπλη ἀπανάσταση πού θά ἔφερεν τό «ποθούμενο». Προηγεῖται ἡ κατά Χριστόν πνευματική ἐλευθερία καί ἔπεται ἡ πολιτική ἐλευθερία.

3. Οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν

Ἀπό Ἐπιστολή τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ πρὸς τόν ἀδελφό του Χρῦσανθο⁹, πού γράφτηκε λίγους μῆνες πρὶν τό μαρτύριό του, στίς 2 Μαρτίου 1779, φαίνεται ὅτι ἦταν ἀγαπητός καί γινόταν εὐρύτερα ἀποδεκτός ἀπό τοὺς ἀκροατές του. Στήν ἐν λόγῳ Ἐπιστολή πρὸς τόν Ἱερομόναχο Χρῦσανθο, Σχολάρχῃ στή Ναξο, γράφει: «Χάριτι θεία, ἀδελφέ υἱαίνω ὅπως οὖν, ψυχικά δέ Κύριος οἶδε... Δέκα χιλιάδες Χριστιανοί μέ ἀγαπῶσι καί ἓνας μέ μισεῖ. Χίλιοι Τοῦρκοι μέ ἀγαπῶσιν καί ἓνας ὄχι τόσον. Χιλιάδες Ἑβραῖοι θέλουν τόν θάνατόν μου καί ἓνας ὄχι»¹⁰. Ἐδῶ μαρτυρεῖται ξεκάθαρα ἡ ἀποδοχή τῆς προσωπικότητας καί τοῦ κηρύγματός του ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Ἴσως φαίνεται ὑπερβολική ἡ φράση, «χίλιοι Τοῦρκοι μέ ἀγαπῶσιν καί ἓνας ὄχι τόσον», ἀλλά ἐκφράζει προφανῶς τή συμπάθεια πού ἔτρεφαν πολλοί Τοῦρκοι γιά τόν Ἅγιο Κοσμᾶ. Ἡ διδαχή του ἄγγιζε καί τή δική τους ζωή καί ἔπαιζε σημαντικό ρόλο στίς καθημερινές σχέσεις μέ τοὺς συνανθρώπους τους.

Ἐξάλλου, ἐκεῖνος δίδασκε τήν ἀγάπη καί τήν ἀνοχή πρὸς χριστιανούς καί ἀλλοδόξους καί ὄχι τή μισαλλοδοξία. Στίς Διδαχές του ἀναφέρεται στήν κοινωνική δικαιοσύνη, τή δίκαιη φορολογία, τήν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τήν ἀξία τῆς τιμίας ἐργασίας, στίς οἰκογενειακές σχέσεις καί τήν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, στήν ἀποφυγή τῆς πολυτέλειας¹¹, στόν σεβασμό τῆς ἀργίας τῆς Κυριακῆς, στήν παιδαγωγία τῆς κτίσεως, τή φροντίδα τῶν δέν-

⁸ Διδαχή Α1, ἔκδ. Ἰωάν. Μενοῦνου, ὅ.π., σ. 113. Διδαχή Α2, σ. 146. Διδαχή Β1, σ. 182. Διδαχή Γ, σ. 222.

⁹ Γιά τόν βίο, τό ἔργο καί τίς ἐνέργειες ἀγιοκατάταξης τοῦ ἱερομονάχου Χρῦσανθου βλ. Εὐθυμίας Μοναχῆς (Γκελτῆ), *Ἱερός Χρῦσανθος ὁ Αἰτωλός, ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους*, ἔκδ. Ἰ. Μ. Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, Μέγα Δένδρον 2002.

¹⁰ Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, Ἀθήνα 1981, σ. 317-318.

¹¹ Διδαχές, ἔκδ. Ἰ. Μενοῦνου, ὅ.π., σ. 143.

δρων, στην ὀλιγάρχεια, ἀλλά καί στην ἴδρυση κοινωφελῶν ἔργων, καί μάλιστα σχολείων. Μέ τό ἀγιοπνευματικό του κήρυγμα καταπολέμησε τό φαινόμενο τῆς ληστείας καί εἰσπηγήθηκε γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ κοινωνικοῦ κακοῦ τήν ἀρχή «τῆς μή βίας». Ὅλα αὐτά φαίνεται ὅτι συγκινοῦσαν καί τούς ἀπλοῦς Τούρκους.

Ὁ Πατροκοσμάς πίστευε παράλληλα καί κήρυττε, ἀκολουθῶντας τήν ἀποστολική διδασκαλία¹², τήν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Θεωροῦσε ὅλους τούς ἀνθρώπους παιδιά τοῦ Θεοῦ. Ὑπάρχει βέβαια ἡ διαφορά τῆς πίστεως, ἡ ὁποία δέν μπορεῖ νά γίνει αἰτία περιφρόνησης ἢ μίσους πρὸς τούς ἄλλους ἀνθρώπους. Νά τί λέγει ὁ ἴδιος: «Καί ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὅλος ὁ κόσμος ἀπό ἓνα πατέρα καί ἀπό μίαν μητέρα εἶναι καί κατὰ τοῦτο εἰμεσθεν ὅλοι ἀδελφοί, μόνον ἡ πίστις μᾶς χωρίζει»¹³.

Ὡστόσο, ἡ ὀρθόδοξη χριστιανική πίστη εἶναι τό θεμέλιο τῆς διδασκαλίας του καί τήν ὑπερασπίζεται μέ κάθε τρόπο. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι, συγκρίνοντας τόν πνευματικό νόμο τῶν χριστιανῶν μέ τόν φυσικό νόμο τῶν Ἑβραίων καί τόν σαρκικό τῶν Τούρκων, τόν θεωρεῖ τελειότερο καί πνευματικά ὑψηλότερο. Ἀντίθετα, ὁ σαρκικός νόμος τῶν Τούρκων ἐπιτρέπει «νά ἐντροπιάζη τόσας γυναῖκας καί πολλά ἄλλα αἰσχρά...». Ὁ Ἅγιος γιά νά γίνει κατανοητός ἀναφέρει ὡς παράδειγμα ἓναν εἰδωλολάτρη-Ἕλληνα πού δοκιμάζει τήν ἀξιοπιστία τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου τῶν μουσουλμάνων καί καταλήγει: «Δέν μοῦ ἀρέσει αὐτός ὁ νόμος, εἶναι γουρουνίσιος»¹⁴. Μπορεῖ νά εἶναι διακριτικός ἀπέναντι στόν Τούρκο δυνάστη, ἀλλά δέν παραλείπει νά τόν ταυτίζει μέ τόν ἀντίχριστο: «Ὁ ἀντίχριστος εἶναι τος· ὁ ἓνας εἶναι ὁ Πάπας¹⁵, καί ὁ ἕτερος εἶναι αὐτός ὁποῦ εἶναι εἰς τό κεφάλι μας, χωρίς νά εἰπῶ τό ὄνομά του τό καταλαμβάνετε... Ἡμεῖς ἐγκράτεια, αὐτοί ἀπόλεια· ἡμεῖς νηστεία, αὐτοί πολυφαγία· ἡμεῖς παρθενία, αὐτοί πορνεία· ἡμεῖς δικαιοσύνη, αὐτοί ἀδικαιοσύνη»¹⁶. Προέτρεπε ἐπίσης, τούς χριστιανούς νά μὴν ἀπευθύνονται γιά τίς διαφορές τους στά δικαστήρια τῶν ἀγαρηνῶν καί τῶν Τούρκων ἀλλά στά

¹² Βλ. *Πράξ.* 17,26 κ.έ.

¹³ Ἰωάννου Β. Μενοῦνου, *Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές καί Βιογραφία*, σ. 138.

¹⁴ Ἰωάννου Β. Μενοῦνου, *Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές καί Βιογραφία*, σσ. 298-299.

¹⁵ Σχετικά μέ τή σοβαρή ἀμφισβήτηση τῆς γνησιότητας τῆς φράσης αὐτῆς βλ. Παναγιώτη Ἄρ. Ὑφαντῆ, «Ἡ παρουσία τῆς θρησκευτικῆς ἑτερότητας στίς Διδαχές τοῦ Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ», Πρακτικά Θεολογικῆς Ἐπιστημονικῆς Ἡμερίδας, *Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, ὁ Ἄγιος ἐπίσης Φωτιστής τοῦ Γένους*, ἔκδ. Ἰ. Μ. Μ. Βατοπαϊδίου, σ. 94 κ.έ.

¹⁶ Ἄρχμ. Σωφρονίου Παπακυριακοῦ, *Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ Ἱερομάρτυρος καί Ἰσαποστόλου, Διδαχαί, Ἐπιστολαί καί Μαρτύριον*, σσ. 206-207.

ἐκκλησιαστικά δικαστήρια, στά όποια ἦταν ὑπεύθυνος ό τοπικός ἐπίσκοπος. «Καί ἄν σοῦ πταίση ό ἀδελφός σου, ἢ ἄλλος χριστιανός, πήγαινε τον εις τόν δεσπότην καί μίν τόν πηγαίνης εις τήν κρίσιν τῶν Τούρκων, ότι μεγάλην ἁμαρτίαν ἔχεις, καί θέλης κολασθῆ αἰώνια, καί νά μή τόν ἀδέχονται εις τήν ἐκκλησίαν οἱ ἀδελφοί, ότι ἐπῆγε ἐξωτερικά, καί δέν ἐπῆγε νομικά»¹⁷.

“Όσο πιό πιστός καί καλλιεργημένος πνευματικά εἶναι ό χριστιανός, τόσο περισσότερο σέβεται τούς συνανθρώπους του ἀνεξάρτητα ἀπό τί φυλή ἢ τί θρησκεία τους. Ἄν αὐτό ἰσχύει γενικότερα, πολύ περισσότερο ἰσχύει γιά τούς ὁμοδόξους. Ἡ ἐκκλησιολογική ἐνότητα, πρόγευση τῆς ἐσχατολογικῆς ἐνότητας, καί ό χαρισματικός σύνδεσμος διά τῶν μυστηρίων φαίνεται στό παρακάτω ἀπόσπασμα μιᾶς Διδαχῆς: «Φυσικόν μας εἶναι νά ἀγαποῦμεν τούς ἀδελφούς μας, διατί εἴμαστε μιᾶς φύσεως, ἔχομεν ἕνα βάπτισμα, μίαν πίστιν, τά Ἄχραντα Μυστήρια μεταλαμβάνομεν, ἕνα Παράδεισον ἐλπίζομεν νά ἀπολαύσωμεν»¹⁸.

Παράλληλα ἡ χριστιανική συνείδηση τοῦ Ἱερομάρτυρος δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά δικαιολογήσει τήν ἀδικία σέ κανέναν ἄνθρωπο. Ὁρθοτομεῖ ὡς πρὸς τήν ὀρθόδοξη πίστη, διαστελλεῖ τήν ἀλήθεια ἀπό τήν πλάνη, ἐλέγχει τήν κακοδοξία καί τήν αἵρεση, ἀλλά δέν ἀφίνει περιθώρια ἀδικιῶν ἀνάμεσα στους ὀρθοδόξους χριστιανούς καί τούς ἐτεροδόξους ἢ ἄλλοδόξους. «Διά τοῦτο, ἀδελφοί μου, ὅσοι ἀδικήσατε ἢ χριστιανούς ἢ Τούρκους ἢ Ἑβραίους ἢ Φράγκους νά δώσετε τό ἄδικον ὀπίσω, διατί εἶναι κατηραμένον καί δέν βλέπετε καμμίαν προκοπήν»¹⁹.

Εἶδαμε πιό πάνω ὅτι κήρυττε πάντοτε τί δικαιοσύνη καί ἀπέτρεπε τίς ἀδικίες ἀπέναντι σέ ὅλους τούς ἄνθρώπους καί φυσικά τούς Τούρκους. Παράλληλα τόνιζε ὅτι πρέπει οἱ Ρωμιοί νά πληρώνουν τά χαράτσια καί τόν κεφαλικό φόρο, γιά νά μή διακινδυνεύουν τήν πίστη τους. Τούς ὑπέρογκους φόρους τούς παρομοίαζε μέ τό αἷμα τῶν μαρτύρων καί τήν ἀσκητική ζωή τῶν ἀσκητῶν. Ἔλεγε: «Νά χαίρεσθε καί νά εὐφραίνεσθε ὅταν πληρώνετε τά χρέγια σας, τά χαράτσια σας, τές δεκατιές σας, διατί καθώς οἱ Μάρτυρες ἔχυσαν τό αἷμα τους καί ἀγόρασαν τόν Παράδεισον καί οἱ ἀσκηταί μέ τήν ἀσκητικὴν τους ζωήν, ἔτσι καί οἱ χριστιανοί μέ τά ἄσπρα πού δίνουν τήν σήμερον, μέ

¹⁷ Ἀρχμ. Σωφρονίου Παπακυριακοῦ, ὁ.π., σ. 211. Περισσότερα γιά τόν ἐθναρχικό ρόλο τῆς Ἐκκλησίας στήν Τουρκοκρατία καί τί συγκρότηση ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων πού ἐκδίκαζαν ἀστικές ὑποθέσεις βλ. στή μελέτη μας, *Θεολογικά ρεύματα στήν Τουρκοκρατία*, ἐκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 47 κ.έ.

¹⁸ *Διδαχές*, ἐκδ. Ι. Μενούνου, ὁ.π., σ. 123.

¹⁹ *Διδαχές*, ἐκδ. Ι. Μενούνου, ὁ.π., σσ. 227.

ἐκεῖνα ἀγοράζουν τόν Παράδεισον»²⁰. Καί τά ἔλεγε αὐτά, διότι πολλοί χριστιανοί ἐξιπλαμίζονταν ἐξατίας τῆς βαριάς φορολογίας.

Στίς *Διδαχές* τοῦ Ἁγίου ὑπάρχει μιά διήγηση γιά τόν πόθο τῆς παρθενίας πού εἶχε μιά κόρη, ὀνόματι Μαρία, τήν ὁποία ὀδήγησε γιά νά μονάσει σέ μοναστήρι ὁ πατέρας της. Ὅμως, ὅταν πέρασε ἀπό ἐκεῖ ὁ Πασᾶς τῆς περιοχῆς, «εὐθύς ὅπου τήν εἶδεν ὁ ἀφέντης, ἐτρώθη ἡ καρδιά του ἔρωτα σατανικόν· καί γυρίζοντας εἰς τό σπίτι του ἔστειλε γράμματα εἰς τήν ἡγουμένην καί τῆς ἔλεγε: Ἀμέσως νά μοῦ στείλεις τήν Μαρίαν, διότι τήν εἶδον καί μέ εἶδε, μέ ἠγάπησε καί τήν ἠγάπησα»²¹. Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ ἀπάντηση τῆς Μαρίας στήν Ἠγουμένη, διότι δείχνει τήν καθαρότητα τοῦ λογισμοῦ τῆς νεαρῆς μοναχῆς. «Ἐγώ δέν ἤξεύρω τίποτε· τόν ἐκοίταξα μέ ἄλλον σκοπόν καί εἶπα: Ἄρα, Θεέ μου, ταύτην τήν δόξαν ὅπου ἔχει ἐδῶ τοῦτος ὁ Πασᾶς, θά τήν ἔχει καί εἰς τόν ἄλλον κόσμον; Καί αὐτός μ' ἐκοίταξε μέ διαβολικό σκοπό. Ἐγώ ἂν ἤθελα ὑπανδρεῖαν, μέ ὑπάνδρευεν ὁ πατέρας μου καί ἔπαιρνα χριστιανόν»²². Ἐχει ἐπίσης ἐνδιαφέρον ἡ ἀπάντηση τῆς ἡγουμένης στόν Πασᾶ πού ἀποκαλύπτει τό αὐτοθυσιαστικό φρόνημά της. «Καλύτερα σοῦ στέλνω τό κεφάλι μου, παρά τήν Μαρίαν». Ἐδῶ ἡ Ἠγουμένη ἀκολουθεῖ ἐπακριβῶς τί διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ: «Ὁ ποιμὴν ὁ καλός τήν ψυχὴν αὐτοῦ τίθεισιν ὑπὲρ τῶν προβάτων»²³. Τελικά ὡς ἀπάντηση στίς πιέσεις τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Πασᾶ, ἡ Μαρία ἐνώπιον τῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας βγάζει τά μάτια της, πού ἠράσθη ὁ Πασᾶς, καί τοῦ τά στέλνει. Τόση ἦταν ἡ κατάνυξη τοῦ σκληροῦ ἄρχοντα, πού διέταξε τίς ἀδελφές νά προσευχηθοῦν γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ὄρασης τῆς Μαρίας καί μετά τί θαυματουργική θεραπεία της ἀπό τήν κυρία Θεοτόκο, ὁ Πασᾶς «ἀφιέρωσε πολὺν χρυσόν εἰς τό μοναστήρι καί ἐπῆρε συγχώρησιν ἀπό τὰς καλογραίας καί ἀνεχώρησε καί ἔκαμε καλά καί ἐσώθη»²⁴. Ἀκόμη καί σέ αὐτή τήν περίπτωσιν ὁ Ἅγιος Κοσμάς βλέπει στό πρόσωπο τοῦ Τούρκου Πασᾶ τόν ἄνθρωπο πού μετανοεῖ.

Ὁ Πατροκοσμάς φαίνεται ὅτι δέν δίσταζε νά ἐπισκέπτεται καί Τούρκους ἄρχοντες, ὅταν τόν καλοῦσαν στό σπίτι τους νά τόν φιλοξενήσουν. Βέβαια ἔχει διατυπωθεῖ καί ἡ ἀντίθετη ἄποψη. Ὅμως, «ἂν δέν εἶχε κατορθώσει νά

²⁰ *Διδαχές*, ἔκδ. Ἰ. Μενούνου, ὁ.π., σ. 171.

²¹ Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτη, ὁ.π., σσ. 166-167.

²² Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, ὁ.π., σ. 167.

²³ *Ἰωάν.* 10,11.

²⁴ Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτη, ὁ.π., σ. 168.

ἐπιηρέασει καί τούς Ὀθωμανούς, ἡ Ἀποστολική του ζωή θά ἦταν ἀσφαλῶς σύντομη... Ἐξίσου τόν θεωροῦσαν ἅγιο καί οἱ χριστιανοί καί οἱ Τοῦρκοι»²⁵. Ὅταν φιλοξενοῦνταν σέ σπίτια Τούρκων, δίδασκε ἀφενός μέ τή λιτή διατροφή του καί ἀφετέρου συνέτιζε τούς πλούσιους μπέηδες καί ἀγάδες μέ τή χριστιανική διδασκαλία γιά τή μέλλουσα κρίση, πού ἀπό τό χριστιανισμό εἶχε περάσει καί στό Κοράνιο²⁶.

Ἐνα βράδυ Παρασκευῆς πού φιλοξενήθηκε στό κονάκι τοῦ Ἀλῆ Πρόνιου, μπέη καί μεγάλου τσιφλικῆ σπίν Παραμυθιά, ἐνῶ ὁ Τοῦρκος τόν παρακινούσε νά καταλύσει τή νηστεία, συμμετέχοντας στό πλούσιο τραπέζι πού εἶχε παραθέσει, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἔφαγε μόνο ψωμί κι ἐλιές. Στή συζήτηση πού ἀκολούθησε, φαίνεται ὁ θαυμασμός τοῦ Τούρκου γιά τόν Πατροκοσμᾶ, ὥστε ὑποσχέθηκε νά διορθώσει τίς κατεστραμμένες ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς καί νά φροντίσει γιά τή λειτουργία ἑλληνικοῦ σχολείου! Εἶναι χαρακτηριστικός ὁ τρόπος διδασχῆς τοῦ Ἁγίου, ὅταν ἐκεῖνος τόν ρώτησε, «πότε θά ῥηθι ἐδῶ τό ἑλληνικό;». «Ἐγώ, μπέη μου, εἶμαι ἀμαρτωλός ἄνθρωπος· αὐτά εἶναι τοῦ Θεοῦ, κι ὁ Θεός δέν μπερδεύεται στίς κακίες τῶν ἀνθρώπων. Μόνον, ὅταν φτάσῃ ἐκεῖ πάνω ἡ ψυχή του, τότε τόν κρίνει κατά τά ἔργα του. Καί ἂν ἔκανε καλά ἔργα, τόν μπάζει στόν παράδεισο, μαζί μέ τούς ἀγγέλους. Ἄν ὅμως ἔκανε κακά, τόν στέλνει σπίν κόλαση μαζί μέ τούς σατανάδες...»²⁷.

Ὁ ὁσιος Νικόδημος Ἀγιορείτης ἀναφέρει ὅτι στίς Φιλιᾶτες προσέτρεξαν καί ἄκουγαν τό κήρυγμα τοῦ Ἰσαποστόλου Τοῦρκοι Ἀγάδες. Τό βράδυ ἔβλεπαν «φῶς οὐράνιον, ὡσάν σύννεφον, ὅπου ἐσκέπαζε τόν τόπον ἐκεῖνον, ὅπου ἐκάθητο ὁ Ἅγιος, τό ὅποῖον ἐδιηγούντο εἰς τούς χριστιανούς»²⁸. Ἀκόμη, ὁ ὁσιος Νικόδημος διασώζει καί ἕνα θαῦμα πού ἔγινε σέ Τοῦρκο ἀξιωματικό ἀπό τήν Καββαΐαν, ὁ ὅποιος ὅταν θεραπεύτηκε ἀπό σοβαρή ἀσθένεια, ὕστερα ἀπό εὐχή τοῦ Ἁγίου, ἔκανε πολλές ἐλεημοσύνες στους κατοίκους τῆς περιοχῆς²⁹.

Δέν ἦταν ὅμως μόνο πολλοί Τοῦρκοι πού ἐκτιμοῦσαν τό εἰρηνικό ἔργο τοῦ Πατροκοσμᾶ. Ὁ κατάσκοπος τῶν Βενετῶν Marco, πού εἶχε σταλεῖ γιά νά παρακολουθεῖ τίς κινήσεις του ἀπό τόν διοικητή τῆς Κέρκυρας κόμη Ἀνδρέα

²⁵ Κώστα Σαρδελῆ, *Ὁ Προφήτης τῶν Γένους Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, ἐκδ. «Ἀστέρως», Ἀθήνα 1998, σ. 97.

²⁶ Βλ. Γρ. Ζιάκα, «Ἡ περὶ ἐσχάτων διδασκαλία τοῦ Ἰσλάμ», *Επιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.* 20 (1976), σ. 317 κ.έ.

²⁷ Π. Β. Πάσχου, ὁ.π., σσ. 195-196.

²⁸ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ὁ.π., σ. 233.

²⁹ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ὁ.π., σσ. 233-224.

Μαμωνᾶ, μένει θετικά έκπληκτος ἀκούγοντας τό κήρυγμά του. Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ Βενετοί παρακολουθοῦσαν τίς κινήσεις τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ, διότι φοβοῦνταν μήπως ἐπισκεπτόμενος τίς Βενετοκρατούμενες περιοχές τῆς Ἡπείρου καί τῶν Ἰονίων νήσων προκληθοῦν ἀναταραχές ἀπό τό πλῆθος πού πιστά τόν ἀκολουθοῦσε καί ὑπονομευθοῦν οἱ σχέσεις τῆς Γαλννοτάτης μέ τήν Ὑψηλή Πύλη³⁰. Ὁ κατάσκοπος Marco σαγηνευμένος ἀπό τή προσωπικότητα καί τό φλογερό κήρυγμα τοῦ ἱεραποστόλου, ζητᾶ ἀπό τό ἀφεντικό του νά τόν προσκαλέσει νά ὀμιλήσει στό νησί τῆς Κέρκυρας. Ὁ Μαμωνᾶς ὄχι μόνο ἀπέρριψε τήν πρόταση τοῦ κατάσκοπου Marco ἀλλά συγχρόνως τόν ἀπέλυσε³¹.

Εἶναι ἐπίσης ἐνδεικτικό τῆς ἐμβέλειας πού εἶχε ὁ χαρισματικός λόγος τοῦ Πατροκοσμᾶ ὄχι μόνο στούς Ὀρθοδόξους Χριστιανούς ἀλλά σέ εὐρύτερα ἀκροατήρια, ὅτι μιά ἐκτενής *Διδαχή* του μεταφράστηκε στά Ἰταλικά³². Ἐκεῖνοι πού τόν ἀντιπαθοῦσαν περισσότερο, διότι πλῆττονταν οἰκονομικά ἀπό τή μεταφορά τοῦ παζαριοῦ στό Σάββατο καί τήν αὐστηρή τήρηση τῆς ἀργίας τῆς Κυριακῆς πού κήρυττε, ἦταν οἱ Ἑβραῖοι, οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν καί στή θανάτωσή του³³.

4. Οἱ σχέσεις τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ μέ τόν Ἀλῆ Πασᾶ

Ἰδιαίτερη ἦταν ἡ σχέση τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ μέ τόν Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ συνάντηση τῶν δύο ἀνδρῶν μαρτυρεῖται στό χωριό Δέκλι ἀπέναντι ἀπό τό Τεπελένι³⁴. Στήν περιοχὴ αὐτὴ φαίνεται ὅτι κάποιοι πού εἶχαν ἐνοχληθεῖ ἀπό τό κήρυγμά του περὶ δικαιοσύνης καί ἀργίας τῆς Κυριακῆς (ἴσως ἀπεσταλμένοι τῶν κοτσαμπάσιδων καί Ἑβραῖοι) κινήθηκαν ἀπειλητικά ἐναντίον τοῦ Ἁγίου διαλύοντας τή σύναξή του³⁵. Ἐκεῖνος κατέφυγε στό ἀρχοντικό τοῦ Ἀλῆ

³⁰ Ἄρτεμν Ξανθοπούλου-Κυριάκου, *Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός καί οἱ Βενετοί (1777-1779). Τά τελευταῖα χρόνια τῆς δράσης του καί τό πρόβλημα τῶν Διδαχῶν*, ἐκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 25 κ.έ.

³¹ Ἰωάννης Β. Μενοῦνος, *Ὁ κατάσκοπος Marco γιά τόν Κοσμᾶ τόν Αἰτωλό*, ἐκδ. Πορφύρα, Ἀθήνα 2019, σσ. 137-138.

³² Ἄρτεμν Ξανθοπούλου-Κυριάκου, ὁ.π., σ. 116 κ.έ.

³³ Βλ. περισσότερα π. Β. Καλλιακιάνη, «Υπάρχει ἀντισημιτισμός καί ἐθνοφυλετισμός στις Διδαχές τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ;», *Θεολογικά ρεύματα στήν Τουρκοκρατία*, ὁ.π., σ. 417 κ.έ.

³⁴ Μιχαήλ Τρίτου, «Ἀλῆ Πασᾶς καί Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός», Πρακτικά Θεολογικῆς Ἐπιστημονικῆς Ἡμερίδας, *Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ Ἄγιορείτης Φωτιστής τοῦ Γένους*, ἐκδ. Ἰ. Μ. Μ. Βατοπαυδίου, σ. 182.

³⁵ Ἀρχμ. Χαράλαμπος Δ. Βασιλόπουλος, *Ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, ἐκδ. «Ὀρθοδόξου Τύπου»,

Πασᾶ. Ἐκεῖ ἡ Χάμκω, μπέρα τοῦ Πασᾶ, προστάτευε τόν Ἅγιο ἀπό τούς διώκτες του. Τὴν ὥρα τοῦ βραδικοῦ φαγητοῦ ὁ διορατικός ἐπισκέπτης εἶπε στὸν νεαρό Τουρκαλβανό: «Θά γίνης μέγας ἀνθρώπος· θά κυριεύσης ὅλη τὴν Ἀρβανιτιά· θά ὑποτάξης τὴν Πρέβεζα, τὴν Πάργα, τὸ Σούλι, τὸ Δέλβινο, τὸ Γαρδίκι καὶ αὐτὸ τὸ τάχι τοῦ Κούρτ Πασᾶ. Θά ἀφήσης μέγας ὄνομα σπὴν οἰκουμένη. Αὐτὴ εἶναι ἡ θέλησι τῆς Θείας Πρόνοιας. Ἐνθυμοῦ ὅμως εἰς ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐξουσίας σου νά ἀγαπᾷς καὶ νά ὑπερασπίζεσαι τούς χριστιανούς, ἂν θέλῃς νά μείνῃ ἡ ἐξουσία εἰς τούς διαδόχους σου. Καὶ σπὴν Πόλιν θά πᾶς, μὰ μέ κόκκινα γένεια»³⁶.

Ὁ Ἀλῆς δὲν πρόλαβε νά διευκρινίσει, τί σήμαινε ἡ τελευταία φράσι. Ὅμως, ἐντυπωσιασμένος σπὴν πορεία τῆς ζωῆς του ἀπὸ τὴν ἐπαλήθευσιν τῶν προρρήσεων ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάμνησι τῆς ἐμπνευσμένης διδασκαλίας τοῦ Ἁγίου, τὸν τίμησε ὑπερβαλλόντως. Ὅταν κατέλαβε τὸ Μπεράτι, ἔδωσε ἐντολή στὸν Μητροπολίτη Βελεγράδων Ἰωάσαφ³⁷ νά κάνει ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ Ἁγίου καὶ νά κτισθῆ ναὸς καὶ μοναστήρι στό ὄνομά του. Μὲ ἐπιστολές καὶ φριμάνια³⁸ προέτρεψε τούς προεστούς καὶ τούς κατοίκους τῆς εὐρύτερης περιοχῆς νά προσφέρουν γιὰ τὴν ἀποπεράτωσι τοῦ μοναστηριοῦ, τὸ ὁποῖο ἐνίσχυσε οἰκονομικά καὶ ὁ ἴδιος. Παράλληλα ὁ Ἀλῆ Πασᾶς φρόντισε γιὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας καὶ ὄρισε τριήμερη ἐτήσια ἐμπορικὴ πανήγυρη στό Κολικόντασι στίς 23, 24 καὶ 25 Αὐγούστου.

Τὸ πιὸ παράδοξο εἶναι ὅτι ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ὀργάνωσε μεγαλοπρεπῆ λιτανεῖα τῆς κάρας καὶ τῶν λειψάνων του στὰ Γιάννενα μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ χριστιανικοῦ κλήρου καὶ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλῶν Τούρκων. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1815 καθιερώθηκε ἡ ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου «διὰ βεζυρικῆς διαταγῆς»³⁹. Ὅταν κάποιος φανατικός Σέχλις ἐπιτίμησε τὸν Ἀλῆ, διότι προσκίνησε τὴν κάρα τοῦ Ἁγίου, λέγοντάς του, «κρματίστηκες», ἐκεῖνος ἀτάραχος ἀπάντησε: «Τοῦτο τὸ καλόγερο, ὡρὲ Χατζῆ, ἦταν ἀληθινὸ προφήτη... Ἦρθε σπὴν μου, στό Τεπελένι, καὶ μέ εὐκλήθηκε ὡρὲ, καὶ μοῦ εἶπε ὅλα ὅσα ἔκαμα, σάν νά τάχε γραμμένα στό κι-

Ἀθῆναι 2008, σ. 210 κ.έ.

³⁶ Μ. Τρίτου, ὁ.π., σ. 182. Ἀρχμ. Χ. Βασιλόπουλου, ὁ.π., σ. 211-212. Κ. Σαρδελῆ, ὁ.π., σ. 177. Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, ὁ.π., σ. 60.

³⁷ Σάπφειρος Χριστοδουλίδης, *Βίος...* Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, ὁ.π., σσ. 84-85.

³⁸ Βλ. Μ. Τρίτου, ὁ.π., σ. 185. Ἀρχμ. Χ. Βασιλόπουλου, ὁ.π., σσ. 213-214.

³⁹ Ἀρχμ. Χαράλ. Βασιλόπουλου, ὁ.π., σ. 214.

τάπι»⁴⁰. Σέ ἄλλη περίπτωση ἀπάντησε γιά τό ἴδιο θέμα ὡς ἐξῆς στούς ἐπικριτές του: «Φέρετέ μου ἕνα μουσουλμάνο, σάν κι αὐτόν τόν χριστιανό καί νά τοῦ φιλήσω τά πόδια»⁴¹. Δραματικό ἦταν τό τέλος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ὅταν τό 1822 ἐπαναστάτησε ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου, ἐκεῖνος διέταξε τόν ἀποκεφαλισμό του. Τό αἰμόφυρτο κεφάλι του μεταφέρθηκε στήν Πόλη καί ἐπιβεβαιώθηκε ἔτσι ἡ προφητεία τοῦ Πατροκοσμᾶ, «ὅτι θά πάει στήν Πόλη μέ κόκκινα γένια»⁴².

5. «Κοινωφελέστατος ἄνθρωπος»

Ἀπό τί μελέτη τοῦ βίου καί τῶν Διδαχῶν τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ, φαίνεται ὅτι τό κήρυγμά του ἄκουγαν σέ πολλές περιπτώσεις ἐκτός ἀπό τούς χριστιανούς καί Τοῦρκοι-Μουσουλμάνοι. Ὁ Πατροκοσμᾶς, πού γνῶριζε τό ἀκροατήριό του, δέν ἀποσκοποῦσε νά κάνει χριστιανούς τούς μουσουλμάνους. Ἐξάλλου, δέν μαρτυρεῖται καμία ἀλλαξοπιστία μουσουλμάνου νά γίνει χριστιανός. Ἀπέβλεπε στήν εἰρηνική συνύπαρξη καί τήν ἀποτροπή ἀδικιῶν σέ βάρος τῶν χριστιανῶν πού βρίσκονταν σέ ὑποδεέστερη θέση στό πλαίσιο τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτό ζητοῦσε καί ἀπό τούς Τούρκους ἀξιωματούχους μέ τούς ὁποίους ἐρχόταν σέ ἐπαφή. Ὁμιλοῦσε μέ παρηρησία ἀλλά καί διάκριση, γιά νά μὴν προκαλέσει ἀντιδράσεις καί γίνει αἴτιος καλλιέργειας τοῦ θρησκευτικοῦ μίσους. Κυρίως, τό κοινωνικό μήνυμα τῶν θεοφώτιστων Διδαχῶν του εἶχε ἀπήχηση καί στούς Τούρκους.

Ἡ πολύχρονη δουλεία, σέ συνδυασμό μέ τήν ἔλλειψη ἑλληνικῶν σχολείων, γεννοῦσε τήν ἀμάθεια καί τή βαρβαρότητα. Ὁ λαός ἔρεπε πρὸς τίς δεισιδαιμονίες καί κινδύνευε νά χάσει τόσο τήν ὀρθόδοξη χριστιανική πίστη ὅσο καί τήν ἑλληνικότητα. Σέ αὐτή ἀκριβῶς τή δύσκολη ἐποχή, σημεῖο ἀναφορᾶς καί στήριγμα τῶν ρωμπῶν ὑπῆρξε ἡ Ἐκκλησία στή θεσμική καθῶς καί τή χαρισματική της διάσταση. Πατριάρχες, ἱερομόναχοι, μοναχοί, λογάδες τοῦ Ἁγίου Ὁρους, λόγιοι καί διδάσκαλοι τοῦ γένους φρόντιζαν γιά τήν ἀναγέννηση τῆς πνευματικῆς ζωῆς μέ τήν ἴδρυση σχολείων καί τήν ἐκδοση βιβλίων «εἰς κοινήν τῶν ὀρθοδόξων ὠφέλειαν».

Ἀνάμεσα σέ ὅλους αὐτούς περιβλεπτη θέση κατέχει ὁ Ἅγιος ἱερομάρτυρας

⁴⁰ Ἀρχιμ. Χαράλ. Βασιλόπουλου, ὁ.π., σ. 216.

⁴¹ Ἀρχιμ. Χαράλ. Βασιλόπουλου, ὁ.π., σ. 216.

⁴² Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, ὁ.π., σ. 350.

Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, ὁ ὁποῖος ἔχει χαρακτηρισθεῖ ὡς κοινωφελέστατος ἄνθρωπος, τοῦ Κόσμου κόσμος ὁ εὐκοσμιότατος⁴³. Διότι πράγματι, «τούς ἀγρίους ἠμέρωσε, τούς ληστές κατεπράυνε, τούς ἀσπλάχνους καί ἀνελεήμονας ἔδειξεν ἐλεήμονας, τούς ἀνευλαβεῖς ἔκαμεν εὐλαβεῖς, τούς ἀμαθεῖς καί ἀγροίκους εἰς τά θεία ἐμαθήτευσεν καί τούς ἔκαμεν νά συντρέχουν εἰς τάς ἱεράς ἀκολουθίας, καί ὅλους ἀπλῶς τούς ἀμαρτωλούς ἔφερεν εἰς μεγάλην μετάνοιαν καί διόρθωσιν, ὥστε ὅπου ἔλεγον ὅλοι, ὅτι εἰς τούς καιρούς τους ἐφάνη ἓνας νέος Ἀπόστολος»⁴⁴.

⁴³ Νικοδύμου Ἁγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ὁ.π., σ. 238.

⁴⁴ Σάπφειρος Χριστοδουλίδης, *Βίος...*, Ἐπισκόπου Αὐγουστίνου Καντιώτου, ὁ.π., σ. 73. Ἄρχιμ. Σωφρονίου Παπακυριακοῦ, ὁ.π., 269.

ΤΟ 1821 ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΟΣ

«Η Έθνεγερσία τοῦ 1821 ἦταν μιά μάχη ζωῆς καί θανάτου γιά ἐθνική ἀναγέννησι καί ἐλευθερία. Ἐάν ἀναλογιστεῖ κανεῖς τοὺς ὄρους, ἐσωτερικούς καί διεθνείς, κάτω ἀπό τοὺς ὁποίους διεξήχθη, μοιάζει μέ ἓνα ἀπίστευτο θαῦμα. Τό ἔθνος κινδύνευσε ἀπό γενική σφαγή, πραγματική γενοκτονία, ὡς ἀντίδραση στήν ἐπανάστασί του.

Ἡ σύγκρουσι προσελάμβανε ἐκ τῶν πραγμάτων καί θρησκευτικό χαρακτήρα, πέρα ἀπό τόν ἐθνικό, γιατί ἡ ὀθωμανική τυραννία ἦταν ταυτοχρόνως θεοκρατικό ἰσλαμικό καθεστῶς καί καταπίεζε ἐξίσου ἔθνος καί θρησκεία. Γι' αὐτό καί ὁ ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων - ραγιάδων ἦταν ἀγῶνας ὑπέρ πίστεως καί πατριδος»¹.

Ἡ ἔθελοντική προσφορά τῶν Ἑλλήνων τῆς Κύπρου στοὺς ἐθνικούς ἀγῶνες τῆς Μητέρας Πατρίδας εἶναι ἀναμφισβήτητη καί διαχρονική. Παρά τό πέρασμα πολλῶν κατακτητῶν ἀπό τή Μεγαλόνησο σέ διάφορες ἱστορικές περιόδους, τό Ἑλληνορθόδοξο στοιχείο δέν λύγισε· ἀντίθετα, μέ ζήλο πάντα συμμετεῖχε, ἀγωνίστηκε, θυσιάστηκε στό πλευρό τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας.

«Τό ἔτος 1570, 100.000 τουρκικοῦ στρατοῦ μέ 360 πλοῖα εἰσβάλλουν στήν Κύπρου καί ἐπιδίδονται σέ σφαγές καί λεηλασίες ὑπό τίς διαταγές τοῦ αἰμοσταγοῦς Μουσταφᾶ πασᾶ. Μητέρες σφάζουν μέ τά ἴδια τους τά χέρια τά παιδιά τους προκειμένου νά μὴν τά ἀφήσουν σκλάβους στόν βάρβαρο ἐχθρό. Πολλές Κύπριες, γιά νά ἀποφύγουν τή μαρτυρική ἀτίμωσι τῶν ἰδίων καί τῶν θυγατέρων τους, ἐπιλέγουν νά σκοτωθοῦν πιδώντας ἀπό γκρεμούς. Λίγους αἰῶνες ἀργότερα, κάτι ἀνάλογο θά συμβεῖ στό Ζάλογγο στήν Ἡπειρο καί στήν Ἀραπίτσα τῆς Νάουσας. Σέ 20.000 ὑπολογίζονται τά θύματα καί σέ 2.000 οἱ ἀπαχθέντες δοῦλοι κατά τήν τότε τουρκική θηριωδία, ἐν Κύπρω»².

Ἡ αἱματηρή κατάληψι τῆς Ἀμμοχώστου τό 1571 καί οἱ φρικαλεότητες τῶν Τούρκων πού διαπόμεπυσαν τοὺς ὑπερασπιστές τῆς πόλης,... σήμαναν καί

¹ Ὁμήρου Γιαννάκης, «Ὁμιλία γιά τίς ἐθνικές ἐπετείες», Λάρισα, Μάρτιος 2015.

² Περιοδικό, «Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι».

τὴν ὀλοκληρωτικὴ κατάληψη τῆς Κύπρου ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Οἱ Τοῦρκοι ἄρπαζαν καὶ κατέστρεφαν ὅ,τι ἔβρισκαν στὸ πέρασμά τους, ἰδιαιτέρως τὶς ἐκκλησίες, ἔκοβαν τὰ κεφάλια ἀκόμα καὶ γερόντων γιὰ νὰ δοκιμάσουν τὰ σταθιά τους, ἐνῶ ἄλλους τοὺς ἔσερναν σπὴν αἰχμαλωσία, ἰδιαιτέρως ὄσους ἔκριναν ὅτι θὰ μποροῦσαν νὰ ἀποφέρουν μεγάλο κέρδος. Στὸ τέλος ἔστησαν σκλαβοπάζαρο, ὅπου πουλοῦσαν ἀγόρια καὶ κορίτσια. Οἱ ἴδιοι κόμπαζαν πῶς οἱ λεηλασίες ξεπερνοῦσαν ἐκεῖνες τῆς Βασιλεύουσας... Ἡ περήφανη Μαρία ἡ Συγκλητικὴ τίναξε στὸν ἀέρα τὸ πλοῖο ποὺ τὴ μετέφερε στὰ σκλαβοπάζαρα τῶν Ὀθωμανῶν.

Ἡ Κύπρος, στὸ μακρὺ διάστημα τῆς Τουρκοκρατίας ἀλλὰ καὶ τὰ χρόνια τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς φυσικὸ σύνορο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μοιράστηκε τὴν τύχη τοῦ ὑπόδουλου γένους ἀλλὰ καὶ τοὺς κοινούς ἀγῶνες του γιὰ ἐλευθερία. Ἡ ἀρχὴ θὰ γίνῃ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1798 στὸ Βελιγράδι, ὅταν ὁ συνεργάτης καὶ σύντροφος τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, Ἰωάννης Καρατζᾶς ἀπὸ τὴ Λευκωσία, θὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δάσκαλό του μέχρι τέλους στὸ φρικτὸ μαρτύριο.

Ρήγας Φεραίος καὶ Ἰωάννης Καρατζᾶς (πηγή: Βικιπαίδεια).

Ἡ αὐστριακὴ ἀστυνομία θὰ συλλάβῃ τὸν Ρήγα στίς 19 Δεκεμβρίου 1797 σπὴν Τεργέστη, ὕστερα ἀπὸ προδοσία. Λίγες μέρες ἀργότερα, θὰ συλληφθοῦν τὰ μέλη τῶν συνωμοτικῶν πυρήνων σπὴ Βιέννη καὶ τὴν Πέστη. Οἱ συλληφθέντες θὰ ὀδνηθθοῦν δέσμοι σπὴ Βιέννη, ὅπου θὰ γίνουν ὀδυνηρές ἀνακρίσεις. Ἐπὶ σαράντα μέρες ὑπέστησαν φρικτὰ βασανιστήρια χωρὶς κανέναν νὰ ὑποκύβῃ. Ὁ Ρήγας καὶ οἱ ἑφτά σύντροφοί του, μαζί τους καὶ ὁ Ἰωάννης Καρατζᾶς, 31 ἐτῶν, στραγγαλιστήκαν μέσα στὸ κελὶ τους, ὕστερα ἀπὸ μυστικὲς ὀδηγίες τῆς

Πύλης και οι σοροί τους ρίχθηκαν στον Δούναβη.

Πρίν από την Έπανάσταση του 1821, πολλοί Κύπριοι έγιναν μέλη της «Φιλικής Έταιρείας». Κι όταν ξεκίνησε ο μεγάλος έθνικός ξεσηκωμός, οι Έλληνες της Κύπρου έκαναν όπως πάντα το καθήκον τους. Σημαντικές πράξεις ήρωισμού και αυταπάρνησης σημάδεψαν ανεξίτηλα τί συμμετοχή τους και στον μεγάλο ξεσηκωμό του γένους.

Σκορπισμένοι παντού σε όλα τα τουρκοπατημένα εδάφη, οι Έλληνες της Κύπρου μετείχαν ενεργά στη δημιουργία των συνθηκών, πάνω στις οποίες έκτισε και πρόσφερε η Φιλική Έταιρεία. Τό 1818 ο Ήπειρώτης Δημήτριος Ύπατρος έφτασε στην Κύπρο και μύησε στη Φιλική Έταιρεία τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό. Τό παράδειγμα του Κυπριανού ακολούθησαν και άλλοι κληρικοί και πρόκριτοι του νησιού.

Γράφει ο Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου, Πέτρος Παπαπολυβίου: «... Έξι χρόνια μετά, και αφού μέσω των “άποστόλων” της η Έταιρεία είχε διαδώσει τα επαναστατικά της κηρύγματα και είχε βρει τον αρχηγό της στο πρόσωπο του Αλέξανδρου Ύψηλάντη, πραγματοποιήθηκε η κρίσιμη συνέλευση των Φιλικών στο Ίσμαήλιο της Βεσσαραβίας, μιά πόλη κοντά στα σημερινά σύνορα της Ουκρανίας με τη Ρουμανία και τη Μολδαβία. Εκεί, τον Οκτώβριο του 1820, καταστρώθηκε τό “Γενικόν Σχέδιον” της εξέγερσης, πού έμελλε νά εκδηλωθεί την Άνοιξη του 1821. Ένα από τά 23 άρθρα του “Σχεδίου”, τό 15ο, ήταν αφιερωμένο στην Κύπρο. Δημοσιεύθηκε από τον Ιωάννη Φιλήμονα, τό 1859: “Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός υπεσχέθη νά συνεισφέρει χρήματα η τροφάς, όσας δυναθῆ. Λοιπόν ο Καλός (τό συνθηματικό όνομα του Αλέξανδρου Ύψηλάντη) πρέπει νά γράψη προς την Μακαριότητά του προτρεπτικά δηλοποιών των πραγμάτων την κατάστασιν, διά νά φιλοτιμηθῆ νά βοηθήση αναλόγως τη φήμη της νήσου εκείνης, την όποίαν έχουν τό προνόμιον οί Κύπριοι νά διοικούν αυτοί σχεδόν τοσούτους χρόνους. Ταῦτα δέ τά γράμματα ο ρηθείς Πελοπίδας (Αντώνιος Πελοπίδας, “άπόστολος” των Φιλικών στην Αίγυπτο), η προτου η επιστρέφων εξ Αιγύπτου, νά περάση εις Κύπρον και νά έγχειρίση τη αυτού Μακαριότητι, διά νά έμβάση τά χρήματα ο άγιος Κύπρου εις Κωνσταντινούπολιν, η νά στείλη τας τροφάς, όπου διορισθῆ και τέλος νά σκεφθῆ πώς νά διαφυλάξη τό ποιμνιον του από τούς κατοίκους εκεί έχθρους”.

Όπως αποδεικνύεται από τό παραπάνω έγγραφο, ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός είχε υποσχεθεί ένίσχυση για την εξέγερση και πιθανότατα, εάν εφαρμόστηκαν όσα καταγράφονται, είχε ενημερωθεί για την έναρξη της Έπα-

νάστασης. Γιά νά γίνει αντιληπτή ή σημασία πού απέδιδαν οί Φιλικοί στήν Κύπρο, αλλά καί ό σημαίων ρόλος τοῦ Κυπριανοῦ, ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε ὅτι ἦταν τό μόνο νησί πού ἀναφερόταν στό “Γενικόν Σχέδιον”: “Περί δέ τῆς Κρήτης καί λοιπῶν νήσων τῆς Μεσογείου θέλομεν ὁμιλήσει τά δέοντα ἐν καιρῷ πρόποντι”. Ἐξίσου ἐντυπωσιακό εἶναι ὅτι οί ἐπιτελεῖς τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας εἶχαν πλήρη ἐπίγνωση γιά τούς κινδύνους πού διέτρεχαν οί Ἕλληνες Κύπριοι “ἀπό τούς κατοίκους ἐκεῖ ἐχθρούς”. Μιά φράση πού λαμπρύνει περισσότερο τόν πρωτομάρτυρα τῆς 9ης Ἰουλίου...»³.

Λίγους μῆνες πρὶν ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης, ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀπέστειλε στόν Κυπριανό γράμμα, ζητώντας του νά ἐπισπεύσει τί βοήθεια:

«...Ὁ φιλογενέστατος κύριος Δημήτριος Ὑπατρος μέ ἐβεβαίωσε περί τῆς γενναίας συνεισφορᾶς, τήν ὁποῖαν ἡ ὑμετέρα Μακαριότης ὑπεσχέθη πρὸς αὐτόν διά τό σχολεῖον (συνθηματικό τῆς Ἐπανάστασης) τῆς Πελοποννήσου. Ὅθεν ὡς γενικός ἔφορος τοῦ Σχολείου τούτου, κρίνω χρέος μου ἀπαραίτητον νά εὐχαριστήσω τήν ὑμετέραν Μακαριότητα καί νά τήν εἰδοποιήσω ὅτι ἡ ἔναρξις τοῦ Σχολείου ἐγγίζει... Ἄς ταχύνει, λοιπόν, ἡ ὑμετέρα Μακαριότης νά ἐμβάσῃ τόσον τῆς ὑμετέρας Μακαριότητος τᾶς συνεισφορᾶς, ὅσον καί τῶν λοιπῶν αὐτοῦ ὁμογενῶν, εἴτε χρηματικᾶς εἶναι, εἴτε ζωοτροφίας».

Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1821, παρὰ τά συμφωνηθέντα, ὁ Ἀρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος διένευε στή Λάρνακα προκηρύξεις μέ ἐπαναστατικό περιεχόμενο. Ἡ διανομή τῶν προκηρύξεων ἔγινε ἀντιληπτή ἀπό τόν Τοῦρκο κυβερνήτη Κιουτσούκ Μεχμέτ, πού κατήγγειλε τό γεγονός στήν Ὑψηλή Πύλη, ἡ ὁποία ἐνέκρινε τό αἴτημά του γιά ἐκτελέσεις κληρικῶν, προκριτῶν καί λαϊκῶν. Οἱ ἀπαγχονισμοί καί οἱ σφαγές ἄρχισαν τήν 9η Ἰουλίου 1821. Πρῶτος ἀπαγχονίστηκε στήν Πλατεία τοῦ Σεραγίου στή Λευκωσία, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανός καί λίγα λεπτά μετά ἀποκεφαλίστηκαν οἱ Μητροπολίτες Πάφου, Κιτίου καί Κυρηνείας. Οἱ ἐκτελέσεις συνεχίστηκαν ὡς τίς 14 Ἰουλίου καί εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τόν θάνατο 486 Ἑλλήνων. Μέ τά σημερινά πληθυσμιακά δεδομένα, οἱ 486 πού ἀπαγχονίστηκαν καί σφαγιάστηκαν σέ 5 μέρες, ἀναλογοῦν περίπου σέ 4.500!

Συγκλονιστικᾶς εἶναι οἱ ἔγγραφες μαρτυρίες μεγάλων προσωπικοτήτων τῆς Ἐπανάστασης ὅπως τῶν Κολοκοτρῶνη, Μακρυγιάννη, Κανάρη, Νοταρά, Γιατράκου καί πλῆθος ἄλλων κορυφαίων ἡγετῶν καί ὀπλαρχηγῶν, μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ὑμνοῦνται οἱ Ἕλληνες Κύπριοι πού ἦρθαν τό 1821 στήν ἐπαναστατι-

³ Ἐφημερίδα *Φιλελεύθερος*, Παπαπολυβίου Π., «Φιλική Ἐταιρεία καί Κύπρος», 07 Ἀπριλίου 2014.

μένη Ελλάδα και πολέμησαν παντού – στά ελληνικά Άρχεϊα καταγράφονται πέραν τών 580 επίσημα. Ωστόσο, άλλοι μιλοῦν γιά πολύ μεγαλύτερο αριθμό ἐθελοντῶν πολεμιστῶν, ἀφοῦ ἦταν ἀδύνατον νά καταγραφοῦν ὅλοι. Νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ Κύπρος τότε εἶχε περίπου 80 χιλιάδες ἑλληνικό πληθυσμό καί ἡ Φιλική Ἐταιρεία, πού εἶχε ἐπικοινωνήσει μέ τούς Κύπριους φιλικούς ἀπό τό 1812, ζήτησε ὅπως ἡ βοήθεια γιά τόν Ἀγῶνα, λόγω τῆς ἐγγύτητας τῆς Κύπρου μέ τή Μέση Ἀνατολή πού κατεχόταν ἀπό τούς Ὀθωμανούς, περιοριστεῖ μόνο σέ ὑλικά μέσα. (Ἀπόφαση πού ἐπικυρώθηκε καί ἀπό τή Μεγάλη Συνέλευση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας στό Ἴσμαῖλιο, τήν 1η Ὀκτωβρίου 1812).

Οἱ πρῶτοι διασωθέντες ἀπό τή σφαγή, φτάνοντας στήν Εὐρώπη, θά συντάξουν τήν πρώτη Ἐνωτική Διακήρυξη: *«Ἐπειδή ἡ τυραννική διοικήσις τῶν Τούρκων μετεβλήθη ὀλοτελῶς εἰς ληστεϊάν καί οὔτε ὁ εἰρηνικός ἡμῶν βίος πρὸς τούς σκληρούς αὐτῶν νόμους εὔ τίθησιν παρά δύναμιν ἔξοδα, οὔτε πᾶν ἄλλο εἶδος θυσίας, ὅπερ διὰ τῶν προυχόντων ἡμῶν ἐπροσφέραμεν, ἴσχυσαν νά ἐμποδίσουν τάς ἄχρι θανάτου καταδρομάς ἡμῶν τῶν ἐν Κύπρῳ Χριστιανῶν, ἀλλά χωρίς τίνος ἠθικῆς ἢ λόγω προφάσεως κατέσφαξαν ὄσους ἐξ ἡμῶν ἔβαλον εἰς τό χέρι χριστιανούς, μηδέν εὐλαβούμενοι, οὔδε τῶν αἰδεσίμων ἱερέων, οὔτε τῶν σεβασμιῶν ἀρχιερέων, οὔδ' αὐτοῦ του Μακαριωτάτου ἡμῶν Πατρός καί Δεσπότη, ἀλλ' αὐτούς μέν κατέσφαξαν, τούς δέ ἱερούς ἡμῶν ναοῦς καί οἴκους, ἄλλους μέν ἐφίμωσαν, ἄλλους δέ κατέκαυσαν, δίδοντες εἰς ἀρπαγή τά τέκνα ἡμῶν καί γυναῖκας, βιάζοντας αὐτά νά ἐνεγκαλισθῶσι τήν ἀνόσιον αὐτῶν θρησκείαν καί ἄλλα ὅσα τραγικά καί ἀποτρόπαια βαρβαρική δύναμις καταχρᾶται ὅπου δέν εὐρίσκει ἀντίστασιν, διὰ τάς φρικτάς αὐτῶν ἀδικίας καί δι' ὅσας ἄλλας πρὸς αὐτῶν, εἰ καί μετριωτέρας, ἀλλά συνεχεῖς ὑπό τῶν τυράννων αὐτῶν ὑποφέραμεν.*

Νομίζομεν ἐνώπιον Θεοῦ καί ἀνθρώπου ὅτι ἔχομεν κάθε δίκαιον νά μὴν γνωρίζομεν πλέον διὰ διοίκησιν τούς αἰμοβόρους Τούρκους ληστές, ἀλλά συμφώνως μέ τούς λοιπούς ἀδελφούς ἡμῶν Ἕλληνας, θέλομεν προσπαθήσει διὰ τήν ἐλευθερία τῆς εἰρηνικῆς ἡμῶν, πάλαι μέν μακαρίας, ἤδη δέ τρισαθλίας νήσου Κύπρου.

Ἐνεκα τούτου συμφηφίζομεν ἐπίτροπον τῆς νήσου μας ἄπαξ τόν εὐγενῆ κύριο Νικόλαον Θησέα, υἱόν τοῦ ἀοιδίμου μεγάλου οἰκονόμου τοῦ Μακαριωτάτου, ὅπως συνεργήσει καί ἐνεργήσει πληρεξουσίως πάντα ὅσα κρίνει συμφέροντα, ἀπέλθει αὐτός ἢ πέμψει πρεσβεία πρὸς τούς μονάρχας ἢ εἰς ὄντινα τούτων κρίνει συμφερότερον ἔλθει εἰς συνθήκας περὶ τῆς νήσου καί ὑπογράψει ἀπό μέρους τοῦ κοινοῦ, ἐτοιμάσει δύναμιν στρατιωτικὴν καί κινηθεῖ κατὰ

τῶν ἐχθρῶν, δανεισθεῖ ἐπάνω εἰς τὰ κοινὰ εἰσοδήματα ἢ κτήματα τοῦ κοινοῦ τῆς πατρίδος ἢ τῶν μοναστηρίων, τῶν ἐκκλησιῶν, τζαμιῶν ἢ καί τῶν ὅσα ἢ πλεονεξία τῶν Τούρκων ἐσφετέρισεν ἢ ὅσας γαῖας ἢ ἄλλα κτήματα ἐν τῇ πατρίδι δέν ἔχουν νόμιμον δεσπότην ἢ ἐπάνω εἰς τό δέκατον κοινῶς ὄλων τῶν ἐν τῇ Κύπρῳ κτημάτων ἡμῶν, ἐνί δέ λόγῳ δίνονται τῷ ἐπιτρόπῳ ἀπολύτως πᾶσα ἐξουσία ἵνα πράξει ὑπέρ τῆς Ἐλευθερίας, νομίμου διοικήσεως καί εὐταξίας τῆς Κύπρου ὅσα κατὰ τὰς περιστάσεις κρίνει ἀναγκαῖα καί ὠφέλιμα κατὰ τὰς ὑποσχέσεις καί ὄρκους ἃς ἐλάβομεν παρ' αὐτῷ, ὁ δέ Θεός τῆς δικαιοσύνης εὐλογήσει τοὺς σκοποὺς ἡμῶν καί δώσει ἡμῶν τὴν θεῖαν χάριν αὐτοῦ, ὅπως λάβωσιν αἴσιον τέλος. 6 Δεκεμβρίου, 1821. Οἱ κατὰ θεῖαν βοήθειαν ἐν Εὐρώπῃ διασωθέντες Κύπριοι»⁴.

Στό βιβλίο του *Οἱ Κύπριοι ἐθελοντές στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 καί τοὺς ἄλλους ἐθνικούς πολέμους*, ὁ φιλόλογος-ἐρευνητής Γιάννης Σπανός ἀναφέρει ὅτι «ὁ Κανάρης ἔφθανε συχνά στίς ἀκτές τῆς Κερύνειας καί φόρτωνε προμήθειες καί πολεμιστές γιά τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα».

Ἀναφορὰ ἐπίσης γίνεται σέ ποιητική μαρτυρία τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη, γιά τόν ἀπόπλου ἐπαναστατῶν ἀπὸ τὴν Καρπασία, οἱ ὅποιοι εἶχαν ὡς ὄραμά τους τὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδα:

«Εἶπαν μου πῶς ἐφύασιν ποτίζει πού τό Καρπάσιν μιά κοπή παιδικοί τοπιανοί τζιαί πῶς ἐπῆαν πέρα, πέρα στοὺς λὰς πού πολεμοῦν τζιαί πᾶν κατὰ τὴν Πόλη».

«Πολλές μαρτυρίες ὑπάρχουν γιά συγκεκριμένους Κύπριους ἀγωνιστές πού πῆραν μέρος στίς μάχες τῆς Πελοποννήσου (στά Δερβενάκια, στοὺς Μύλους, στὴν Τριπολιτσά, στὸν ἀποκλεισμό τοῦ Ναυαρίνου κ.λπ.), στό πολιορκημένο Μεσολόγγι, στὴν Ἀττικὴ καί στίς ναυτικές ἀναμετρήσεις»⁵.

Πολλοὶ Ἕλληνες τῆς Κύπρου ἐκτοίπισαν τίς περιουσίες τους γιά τοὺς σκοποὺς τῆς Ἐπανάστασης. Οἱ ἀδελφοὶ Θησεῖς, ὁ Ἀρχιμανδρῆτης Θεόφιλος –ἔφτασε στὸν βαθμὸ τοῦ Ἀρχιστράτηγου τῶν ἐπαναστατῶν–, ὁ Νικόλαος, ὁ Κυπριανός καί ἄλλοι, συντηροῦν μὲ δικές τους δαπάνες σώματα ἐπαναστατῶν. Ὅπως μαρτυροῦν οἱ θυγατέρες τοῦ Χαράλαμπου Μάλη καί οἱ χῆρες τῶν Θησεῶν σέ ἐπιστολές τους, οἱ ἄνθρωποὶ τους ἦταν συνειδητοποιημένοι Ἕλληνες, πού ἔδωσαν τὰ πάντα γιά τοὺς σκοποὺς τοῦ ἀγῶνα καί μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιζήσαντες πέθαναν «ἐπὶ τῆς ψάθης».

⁴ Περισιτιάνης Κ. Ἱερώνυμος, *Γενικὴ Ἱστορία τῆς Νήσου Κύπρου*, σελ. 779.

⁵ Σπανός Γιάννης, *Οἱ Κύπριοι ἐθελοντές στοὺς ἐθνικούς ἀγῶνες. Οἱ Κύπριοι στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821*.

Μήνυμα τῆς 25ης Ἀπριλίου 1825, πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν, ἀναφέρει: «Σεβαστὴ Διοίκησις! Ἡμεῖς ἐχάσαμεν μαζί μέ τήν πατρίδα καί τάς οἰκίας μας. Εἶδομεν τούς συγγενεῖς μας ἐσφαγμένους καί ἐνταῦθα, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος, ἀγωνιζόμενοι, τρέφομεν αὐτάς τάς ἐλπίδας, τοῦ ν' ἀνακτήσωμεν τήν πατρίδα ἐλευθέραν».

Ἡ ἔναρξη τῶν ἑνοπλίων συγκρούσεων βρῆκε καί Κύπριους ἐθελοντές νά πολεμοῦν μέ τόν Ἱερό Λόχο, στό πλευρό τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη. Ἐνῶ, λίγο ἀργότερα, ὁ Κύπριος Ζήνων Ἀγγελίς ἔπescε νεκρός μαζί μέ τόν Γιωργάκη Ὀλύμπιο, στήν πολιορκία τῆς Μονῆς Σέκου στή Μολδαβία.

*Σημαία Κυπρίων ἀγωνιστῶν τοῦ 1821: Ἡ σημαία ἀποτελοῦνταν ἀπό ἓνα ἄσπρο πανί στό ὁποῖο ὑπῆρχε ἓνας γαλάζιος σταυρός. Ἐφερε ἐπιγραφή: ΣΗΜΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ-ΠΑΤΡΗΣ ΚΗΠΡΟΥ. Οἱ διαστάσεις τῆς ἦσαν: 1,10X1,40μ.
(πηγή: Ἐθνικό Ἱστορικό Μουσεῖο, Ἀθηνῶν).*

Ἡ σημαντικότερη συμβολή τῶν Ἑλλήνων τῆς Κύπρου στήν Ἐπανάσταση ὑπῆρξε ἡ μετάβασί τους στήν Ἑλλάδα καί ἡ ἐθελοντική τους ἔνταξη σέ διάφορα στρατιωτικά σώματα, ἐνῶ γιά τόν σκοπό αὐτό φαίνεται νά εἶχε δημιουργηθεῖ καί λόχος Κυπρίων. Μάλιστα οἱ Κύπριοι ἐθελοντές εἶχαν τὸ δικό τους λάβαρο, λευκό μέ γαλανό μεγάλο σταυρό στή μέση πού στό ἐπάνω μέρος ὑπῆρχε γραμμμένη ἡ ἔνδειξη «ΣΗΜΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΗΣ ΚΥΠΡΟΥ».

Ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης σέ ἐπιστολή του, μνημονεύει τόν Κωνσταντῖνο Κυπριώτη, πού πολέμησε σέ ὅλες τίς μάχες καί σκοτώθηκε, καθώς ἐπίσης καί τόν γιό του Γεώργιο πού ἔπescε πολεμῶντας, συνειδητός συνεχιστής τοῦ ἡρωισμοῦ τοῦ πατέρα του. Ὁ Πετρόμπεης καί ὁ Μακρυγιάννης ὕμνοῦν «τόν

άνδρειότερο καί γενναιότερο» Άγγελί Κύπριο, ό Κολοκοτρώνης τόν Ίωάννη Γεωργίου, ό Μαυροκορδάτος τόν Κύπριο πού μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς του τόν ἔσωσε ἀπό τούς κακοποιούς.

Στό Ίστορικό Άρχειο τοῦ Ύπουργείου Ἐξωτερικῶν, τό Άρχειο τῆς Βουλῆς, τό Άρχειο τῆς Ίστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, τό Άρχειο Ἀγωνιστῶν τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, τό Γενικό Άρχειο τοῦ Κράτους, τά Άρχεια Μητροπόλεων καί Μοναστηριῶν καί ἄλλες πολλές ἱστορικές πηγές ἀναφέρονται πολλές λεπτομέρειες γιά τή συμμετοχή τῶν Ἑλλίνων τῆς Κύπρου στήν Ἐθνική Παλιγγενεσία.

Ὁ Ἐπίσκοπος Δημητσάνας Φιλόθεος Χατζῆς, πού λειτουργοῦσε τούς μπαρουτόμυλους Δημητσάνας, συνελίφθη καί πέθανε ὕστερα ἀπό φρικτά βασανιστήρια στίς φυλακές τῆς Τριπολιτσᾶς. Ὁ Ἱεράρχης Νικομηδείας Ἀθανάσιος Καρύδης συνελίφθη μέ τόν Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ καί σύρθηκε μαζί του στήν ἀγχόνη.

Ὁ Μιχάλης Κυπραῖος, πρωτοπαλικάρο τοῦ Μακρυγιάννη, πέρασε κολυμπῶντας τίς γραμμές τοῦ ἔχθρου καί ἔσωσε τούς 1.180 πολιορκημένους τοῦ Νεοκάστρου. Γράφει σχετικά ό ἴδιος ό Μακρυγιάννης:

«Τότε ἐκεῖ ὅπου ριχτήκαμε σ' τό γιρούσι μου ἐπληρώθη βαρέως καί ὕστερα πέθανε ό πατριώτης Μιχάλης Κυπραῖος ἀπούστειλα τῆς πλεγῆς καί πῆγε εἰς τήν Ἀγγλική φρεγάτα ὅταν κινδυνεύσαμε εἰς τό Νιόκαστρο».

Σχετική μνεῖα γιά τό ἐν λόγω περιστατικό γίνεται καί ἀπό τόν Thomas Gordon, ο ὁποῖος γράφει: *«Ὁ Κύπριος στρατιώτης, ὅστις τόσον γενναίως ἐκολύμβησε πρὸς τό ἀγγλικόν πολεμικόν εἰς Ναυαρίνον, ἔπεσε νεκρός»* (“the Cyprian soldier, who so boldly swam out to the English men-of-war at Navarin, lost his life”, T. Gordon, History of the Greek Revolution, Ἐδιμβούργο, 1844).

Κατά τίς ἐφιαλτικές ὥρες τῆς πολιορκίας τοῦ Νιόκαστρου ἀπό τόν Ἰμπραήμ, ό Μιχάλης Κυπραῖος εἶχε ἀναλάβει ἐπιτυχῶς τήν ἀνορθόδοξη ἀποστολή «αὐτοκτονίας» νά μεταφέρει τή νύχτα, κολυμπῶντας («τῆς πλεγῆς») ἐν μέσῳ τουρκικῶν πλοίων (!), ἀπόρητες πληροφορίες σέ ἀγγλική φρεγάτα».

«Τό βράδι εἶχε ἔρθει μιά φρεγάδα ἀγγλικιά καί τά τουρκικά καράβια τήν εἶχαν στήν μέση νά μὴν ἀνταποκρινόμαστε ἐμεῖς μ' αὐτεῖνη. Φοβῶνταν. Τότε στέλνομεν ἕναν Κυπραῖον μέ γράμματα τῆς πλεγῆς. Τόν πῆραν χαμπέρι τά τουρκικά καί τόν κινήγησαν ὀλονύκτα καί τόπεσαν τά γράμματα ἐκεῖ ὅπου βούταγε εἰς τήν θάλασσα. Καί πῆγε εἰς τήν φρεγάδα καί μπαίνοντας μέσα ἔπεσε πεθαμένος. Τόν κρεμάσανε καί βγῆκε τό νερό καί τό βάλαν σπύρτα κι ἀναστήθη. Καί εἶπε τῶν ἀγγλῶν τόν χαμόν τῶν γραμμάτων ὅπου του εἶχαμε

δομένα. Εἶπε στοματικῶς τὴν κατάστασιν τοῦ κάστρου καὶ τίς προφάσεις τοῦ Μπραίμνι. Καὶ τὸν πῆρε ἡ φεργάδα καὶ πῆγαν εἰς τὴ Ζάκυνθο καὶ εἶπαν αὐτὰ τοῦ ναύαρχου. Τότε ὁ ναύαρχος ἔστειλε ἓνα μπρίκι»⁶.

Μνημεῖο Κυπρίων Ἀγωνιστῶν Μεσολογγίου: Κατόπιν πρωτοβουλίας τῆς Κυπριακῆς Πρεσβείας στὴν Ἀθήνα καὶ τῆς Ὁμοσπονδίας Κυπριακῶν Ὁργανώσεων Ἑλλάδας, κατασκευάστηκε πλάκα στό Μεσολόγγι, πρὸς τιμὴν τῶν Κυπρίων πού πῆραν μέρος στὴν ἥρωικὴ Ἔξοδο. Ἀργότερα, προστέθηκε καὶ ἓνα Μνημεῖο, στό ὁποῖο ἡ Κύπρος «στεφανώνουσα» τιμᾷ καὶ στεφανώνει μέ τό ἓνα χέρι τοὺς ἥρωες τῆς Ἐξόδου καὶ μέ τό ἄλλο τοὺς Κύπριους πού ἀγωνίστηκαν γιά τό Μεσολόγγι (πηγή: Προσωπικό Ἀρχεῖο).

Στούς τριακόσιους τῆς Ἴονιου Φάλαγγας περιλαμβάνονται καὶ δεκαεννέα Ἕλληνες Κύπριοι. Στὴν μάχη τῆς Τριπολιτσᾶς ὑπῆρχε συμμετοχὴ τεσσάρων τουλάχιστον Κυπρίων, τοῦ Ἰωάννη Γεωργίου, τοῦ Χρήστου Μιχαήλου (ὑπαξιωματικοῦ), τοῦ Ἰωάννη Κυπρίου (λοχαγοῦ) καὶ τοῦ ἀπλοῦ στρατιωτῆ Ἰωάννη Κυπρίου. Καὶ σέ μαρμαρίνη πλάκα στό Ἱστορικό Πάρκο Μεσολογγίου μαρτυρεῖται ὁ θάνατος ἑπτὰ Ἑλλήνων Κυπρίων κατὰ τὴν ἥρωικὴ ἔξοδο.

«Ὁ Μακεδόνας ἀγωνιστὴς Νικόλαος Κασμουύλης, πού εἶχε λάβει μέρος στὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου στὰ περίφημα «Στρατιωτικὰ Ἀπομνημονεύματά» του, βεβαιώνει ὅτι μαζί του στό Μεσολόγγι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας πολεμοῦσε ὁ «ἐφτάφυχος» Κύπριος ἀγωνιστὴς Νικόλαος Χατζησάββας, ὁ ὁποῖος: «ἑφτά πληγές εἶχεν λάβει καὶ μοῦ ἔλεγεν ἀκόμη ὁ δύστηχος ὅτι θά βαστάξει»⁷.

⁶ Μακρυγιάννη Ἀπομνημονεύματα, Βιβλίο Α', Κεφάλαιο 7.

⁷ Παπακώστας Ἄγγελος, «Ἡ συμβολὴ τῆς Κύπρου εἰς τὴν Ἐπανάστασι τοῦ εἰκοσιένα», πε-

Ο Ιωάννης Σταυριανός από τή Λόφου τῆς Λεμεσοῦ, πρωτοπαλίκαρο τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη, γράφει στά ἀπομνημονεύματά του γιά τόν δόλιο τρόπο μέ τόν ὁποῖο κτυπήθηκε ὁ μέγας Ἀρχιστράτηγος, πού υπέκυψε στό θανατηφόρο τραῦμα του, μέσα στό ἐκκλησιάκι τοῦ Ἁγίου Νικολάου στό Κερασίσι. Ὁ Δημήτρης Φωτιάδης καί ὁ Δημήτρης Σταμέλος υποστήριξαν ὅτι τόν Καραϊσκάκη δολοφόνησε κάποιος Ἕλληνας, ὄργανο τοῦ Κιουταχῆ ἢ τοῦ Κόχραν (στόλαρχος πασῶν των ναυτικῶν δυνάμεων). Ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης υποστήριξε ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὀργάνωσε τή δολοφονία τοῦ Καραϊσκάκη.

Ὁ Δημήτριος Αἰνιάν, γραμματέας τοῦ Καραϊσκάκη πού ἔγραψε τήν βιογραφία του τό 1833, ἀναφέρει τόν τραυματισμό τοῦ Ἀρχιστρατήγου καί ὅτι πρὶν πεθάνει ἐμπιστεύθηκε στους Χατζηπέτρο καί Γρίβα πῶς «... Λέγουν ὅτι ἐν παρόδῳ τόπον τινά ἀνέφερε εἰς αὐτούς, ὅτι ἐπληρώθη ἀπό τό μέρος τῶν Ἑλλήνων, ὅτι ἐγνώριζεν τόν αἴτιον καί ὅτι, ἂν ἤθελε ζήσει, ἤθελε νά κάμει γνωστόν καί εἰς τό στρατόπεδον»⁸.

Σέ ἓνα κατάλογο πού ἐτοίμασε ὁ ἱστοριοδίφης Θάνας Βαγενάς περιλαμβάνονται ἐπίσης πολλά ὀνόματα Κυπριῶν ἐθελοντῶν πολεμιστῶν τοῦ '21. Σέ αὐτούς συγκαταλέγονται ὁ Ἀβραάμ Θεοχάρης, ὁ Ἀντωνίου Μιχαῖλ, ὁ Βασιλειάδης Χριστόδουλος, ὁ Γεωργίου Σπύρος, ὁ Κυπριαῖος Γεώργιος, ὁ Γιάννης Πασαπόρτης πού ἔλαβε μέρος στήν ἡρωική Ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου, ὁ Σολομών Μάρκου πού πολέμησε στό πλευρό τοῦ Ναύαρχου Τομπάζη, ὁ Γεώργιος Κυπριώτης πού ἦταν μπουρλοτιέρης καί χάθηκε στή Ναυμαχία τοῦ Καφηρέως καί ἄλλοι.

«Εἶναι τό 1822 καί στά νερά μεταξύ Σύμης καί Ρόδου ἓνα καράβι ὑπό ρωσι-

Ἡ προτομή τοῦ Ἰωάννη Σταυριανοῦ στή Λόφου. Στό κάτω μέρος τῆς μαρμάρινης στήλης βρίσκεται τό ὀστεοφυλάκιο μέ τά ὀστά τοῦ ἥρωα πού μεταφέρθηκαν στί γενετήριά του τό ἔτος 1998.

ριοδικό *Νέα Ἔστια*, Σεπτέμβριος 1955, τεύχη 676 - 677 (www.ekebi.gr).

⁸ Αἰνιάν Δ., *Ὁ Καραϊσκάκης*, σελ. 185.

κή σημαία δέχεται επίθεση από πειρατές της περιοχής. Ο καπετάνιος και οι επιβάτες θά πρέπει να πάρουν κρίσιμες αποφάσεις. Είτε να παραδοθούν αμαχητί, με βέβαιη απώλεια της περιουσίας τους και πιθανότητα σφαγής ή εξανδραποδισμού, είτε να αντισταθούν. Ένας ένθουσιώδης Κύπριος ξφηβος πού επιβιβάνει το πλοίου ενθαρρύνει τους συνεπιβάτες του να επιλέξουν το δεύτερο. Όρκισμένος να αφιερώσει τη ζωή του σ' έναν ιερό σκοπό, θά έκανε τά πάντα για να μίν επιτρέψει σέ κανένα να του φράξει τόν δρόμο προς τόν προορισμό του. Είναι ο Ίωάννης Σταυριανός από τί Λόφου, ό όποίος μυημένος στή Φιλική Έταιρεία, ταξιδεύει για να ένωθεί μέ τούς έπαναστατημένους Έλληνες και να πολεμήσει για τήν άπελευθέρωση του Γένους. Οι άλλοι επιβαίνοντες στό καράβι, πού είναι κι αυτοί “άφιερωμένοι στόν Άρη” και έχουν τόν ίδιο προορισμό μέ τόν Σταυριανό, δέν άργούν να πάρουν τά άρματά τους και να τρέψουν τούς πειρατές σέ άτακτη φυγή»⁹.

«Παράλληλα, τί δράση τών Κυπρίων άγωνιστών βεβαιώνουν τά Πιστοποιητικά πού εξέδωσαν μετά τί λήξη του άγώνα ξακουστοί όπλαρχηγοί της Έπανάστασης όπως ό Πετρόμπεης, ό Νικηταράς, ό Κολοκοτρώνης, ό Μακρυγιάννης και άλλοι»¹⁰.

Πολλοί πού επέζησαν τών μαχών έμειναν για τό υπόλοιπο της ζωής τους στήν Ελλάδα, όπως ό Ίωάννης Σταυριανός πού έφτασε στόν βαθμό του ταγματάρχου Χωροφυλακής¹¹.

Ο Στρατηγός Μακρυγιάννης στά *Άπομνημονεύματά* του αναφέρει τό όνομα ενός γενναίου Κύπριου, του Μιχαήλ Κυπραίου, πού ήταν κολυμβητής ταχυδρόμος και έπεσε στή μάχη τών Μύλων, κοντά στό Ναύπλιο, τό 1825.

Ο Φιλικός Χαράλαμπος Μάλης διετέλεσε γραμματέας του Πατριάρχου Άντιοχείας Άνθεμίου και άργότερα διδάσκαλος στήν Κωνσταντινούπολη, ένώ τό 1822 διορίστηκε Γενικός Γραμματέας του Ύπουργείου Θρησκείας της πρώτης επαναστατημένης Κυβέρνησης. Τό 1825 πρότεινε στόν Άλ. Μαυροκορδάτο να οργανωθεί εξέγερση τών Έλλήνων της Κύπρου και τών Άράβων κατοίκων

⁹ Έπαμεινώνδα Μάριου «Ίωάννης Σταυριανός: Ένας ήρωας του 1821 από τί Λόφου» (REPORTER, 23 Μαρτίου 2016, (<http://www.reporter.com.cy/local-news/article/49999/>)).

¹⁰ Σπανός Γιάννης, *Οί Κύπριοι έθελοντές στους έθνικούς άγώνες. Οί Κύπριοι στήν επανάσταση του 1821*.

¹¹ Ο Σταυριανός θάφτηκε στό Α΄ Κοιμητήριο Άθηνών, όμως δέν ήταν εκείνη «ή τελευταία του κατοικία». Τό 1998, ένας κύκλος, πού είχε άνοιξει πριν 176 χρόνια στήν όρεινή Λεμεσό, έμελλε να κλείσει. Τά όστια του Σταυριανού μετακομίστηκαν στή γενέτειρά του μέ πρωτοβουλία του Συνδέσμου Αποδημών Λόφου.

τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, στους ὁποίους διέκρινε ἔντονα ἀντιτουρκικά αἰσθήματα. Τό ἐπιχείρημά του ἦταν ὅτι ἔτσι οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες θά προκαλοῦσαν σοβαρό ἀντιπερισπασμό στίς δυνάμεις τοῦ Τούρκου Σουλτάνου. Ὁ Μαυροκορδάτος ἔστειλε τόν Μάλη μαζί μέ δύο ὀπλαρχηγούς, γιά νά συζητήσουν τό θέμα μέ τούς Ὀρθόδοξους ἐκκλησιαστικούς ἡγέτες τοῦ Λιβάνου καί τῆς Συρίας. Τά πορίσματα τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας δέν ἦταν καθόλου ἐνθαρρυντικά καί τελικά το σχέδιο ναυάγησε.

Ὅπως σέ κάθε ἀγώνα ἐλευθερίας, ἔτσι καί στήν Ἐθνική Παλιγγενεσία μνημονεύεται ἡ θυσία πολλῶν ἀκόμη ἄγνωστων Ἡρώων. Στή μάχη τῶν Ἀθηνῶν (1827), καταμαρτυρεῖται ἡ θυσία πέραν τῶν 100 Κυπρίων.

Δρ ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΓΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΟΙ ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΝΙΚΟΔΗΜΟ ΤΟΝ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗ

*Αίνους και ὠδὰς, οἱ φίλαθλοι σὺν πόθῳ,
ἄδωμεν ἀεὶ, τοῖς νέοις τῶν Μαρτύρων.
Ὁ γὰρ γεραίρων Μάρτυρας Χριστοῦ φίλους,
Χριστὸν γεραίρει, τὸν φίλον τῶν Μαρτύρων¹.*

Ὁ ὄρος *Νεομάρτυρας* ἀποδίδεται σέ ἐκείνους πού μαρτύρησαν «ὑπὲρ Χριστοῦ», ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου μέχρι στίς μέρες μας. Κατὰ τὸν Ἅγιο Νικοδήμο τὸν Ἁγιορείτη² ὑπάρχουν τέσσερις ομάδες-κατηγορίες Νεομαρτύρων: α) Μουσουλμάνοι πού ἐκχριστιανίσθηκαν καί, ἐν συνεχείᾳ, μαρτύρησαν, ὅπως: ὁ Ἀχμέδ Κάλφας (Κωνσταντινούπολη 1682), ὁ Κωνσταντῖνος ἐξ Ἀγαρνῶν (1819) καί ἄλλοι. β) Ἐκεῖνοι πού ἐξατίας κάποιας πολιτικῆς καταστάσεως-κρίσης μαρτύρησαν, ὅπως: Σεραφεῖμ ἱερομάρτυς ἐκ Φαναρίου (κατηγορήθηκε ὅτι πῆρε μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ Διονυσίου Φιλοσόφου) καί ἄλλοι. γ) Αὐτοὶ πού ὁμολόγησαν ἀγάπη καί πίστη στὸν Χριστό. Οἱ ἴδιοι προκαλοῦσαν πολλές φορές τοὺς Ὀθωμανοὺς καί, κατόπιν, ὑπέμειναν τὸ μαρτύριο τοῦ αἵματος, χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις οἱ Ἁγιορεῖτες: Κυπριανός, Νήφων καί ἄλλοι. δ) Μία τελευταία, πολὺ ἐνδιαφέρουσα ομάδα, εἶναι Χριστιανοὶ πού ἐξισλαμίσθηκαν, καί ἔπειτα μετανόησαν καί προσῆλθαν, ἐκουσίως, στό μαρτύριο, ὅπως: Χατζη-Γιώργης, Δαμασκηνός, Ὀνούφριος καί ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις.

Τὸ Βυζάντιο μᾶς εἶχε συνηθίσει στὴν τιμὴ ἁγίων κληρικῶν καί μοναχῶν· μέ τοὺς νεομάρτυρες γυρίζουμε πίσω στὸν καιρὸ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, γιατί ὅπως καί τότε, οἱ περισσότεροι νεομάρτυρες εἶναι λαϊκοὶ καί ἀπλοὶ ἄνθρωποι

¹ Ὁσίῳ Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, *Ἐπίγραμμα ἱαμβικόν εἰς τοὺς Νεομάρτυρες*.

² Νικοδήμου Ἁγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Βενετία 1799.

της γειτονιάς που τους γνωρίζουν όλοι και που οι ζωγράφοι και άγιογράφοι τους ζωγραφίζουν όπως ήταν στην καθημερινή τους ζωή. Είχαν όμως τη χριστιανική αρετή, σεμνότητα, σωφροσύνη, ευλάβεια, απλότητα, νηστεία, έγκράτεια, τακτικό έκκλησιασμό, πίστη θερμή, ουσιαστική μυστηριακή ζωή και απαραμίλλη παρησία και σθένος. Χωρίς αυτά δεν τολμάει κανείς να προχωρήσει στο μαρτύριο. Έτσι αυτοί οι ευσεβείς και άπλοοι άνθρωποι, όταν ήρθε η μεγάλη ώρα της μαρτυρίας για τον Χριστό, τήν έδωσαν πρόθυμα κι έμειναν πιστοί στη μαρτυρία αυτή ως τον θάνατο. Έναν θάνατο που, όπως τό σύνολο των αγίων της Έκκλησίας μας, θεωρούσε ως μεταβατικό στάδιο από τήν παρούσα ζωή προς τήν αιώνια μακαριότητα, έτσι και οι νεομάρτυρες τόν αποδέχτηκαν, χωρίς να ύστερούν σε τίποτε από τους ποικιλώνυμους αγίους της αρχέγονης Έκκλησίας.

Πολύ χαρακτηριστική είναι η στάση του αγίου Νικοδήμου του Άγιορείτου έναντι των νεομαρτύρων. Διερωτάται για ποιά αίτια ευδόκησε ο Θεός να εμφανίζονται νέοι μάρτυρες στους μετέπειτα χρόνους. Και ο ίδιος απαντά: α) για να είναι ο ανακαινισμός όλης της Όρθοδόξου Χριστιανικής πίστεως, β) για να μένουν αναπολόγητοι οι άλλόπιστοι εν τη ήμερα της κρίσεως, γ) για να είναι οι νεομάρτυρες δόξα και καύχημα της Ανατολικής Όρθοδόξου Έκκλησίας, έλεγχος δέ και αίσχνη των έτεροδόξων, δ) για να είναι παράδειγμα ύπομονής σε όλους τους Όρθοδόξους Χριστιανούς που τυραννούνται κάτω από τόν βαρύ ζυγό της αίχμαλωσης και, τέλος, ε) για να είναι θάρρος και παρακίνηση στο να μμηθούν, διά του έργου, τό μαρτυρικό τους τέλος και όλοι οι Χριστιανοί οι κατά περίστασι, όταν αναγκαστούν να μαρτυρήσουν.

Διεξοδικότερα: α) η εμφάνιση των νεομαρτύρων αναζωογονεί τήν κλονισμένη πίστη των συγχρόνων Χριστιανών. Στά πρόσωπα των νεομαρτύρων οι τωρινοί Χριστιανοί βλέπουν και, κατά κάποιον τρόπο, ζοϋν και αυτοί τά μαρτύρια των αρχαίων, αλλά και των νέων μαρτύρων. Ο Θεός οικονομεί κατά τέτοιον τρόπο τά πράγματα, ώστε οι νεοφανεis μάρτυρες όχι μόνο να επιβεβαιώνουν διά των βασανιστηρίων τους τήν ακράδαντη πίστη στον Τριαδικό Θεό, αλλά και να επισφραγίζουν τήν όλη όρθόδοξο πίστη των Χριστιανών διά του προσωπικού τους μαρτυρικού θανάτου και, τέλος, να αποδεικνύουν και πάλι τή θερμή πίστη τους και συγχρόνως δι' όλων αυτών να πετυχαίνουν τόν ανακαινισμό όλης της όρθοδόξου πίστεως.

Καθώς λοιπόν η ράβδος του Μωσέως, ενω πρώτα ήταν ράβδος και

ὕστερα ἔγινε ὄφης «καί ἔρριψεν ἐπί τὴν γῆν (τὴν ράβδον) καί ἐγένετο ὄφης»³, μέ τόν ἴδιο τρόπο καί ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ. Ἐνῶ πρῶτα ἦταν θεομί κατά τοὺς χρόνους τῶν Ἀποστόλων καί τῶν μαρτύρων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, λόγῳ τῆς νεαρότητος καί τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων, ὕστερα μετατράπηκε σέ χλιαρή ὀλιγοπιστία, λόγῳ τῆς παλαιότητος. Ἀλλά καθὼς ὁ Μωυσεῖς ἔπιασε τόν ὄφιν ἀπό τὴν οὐρά καί ὁ ὄφης ἔγινε ράβδος «ἐκτείνας δέ τὴν χειρ(α) ἀπελάβετο τῆς κέρκου, καί ἐγένετο ράβδος ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ»⁴, ἔτσι καί ὁ Θεός διὰ τῆς δυνάμεως τῆς χάριτος τοῦ Παναγίου Πνεύματος στόν ἀγῶνα τῶν νεομαρτύρων ἀποδεικνύει τὴ ζέση τῆς πίστεως καί ἐπιβραβεύει τοὺς νομίμως ἀθλοῦντας ἀγίους.

β) Ὁ Θεός ἐξοικονόμησε τὰ πράγματα, ὥστε οἱ νεομάρτυρες, ἀναμειγμένοι μέ τοὺς ἀλλοπίστους, νά τοὺς μεταδώσουν τὴν ὀρθόδοξη πίστις καί νά τοὺς φέρουν σπὴν ἐπίγνωσι τῆς ἀληθείας. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὁ ὁποῖος μᾶς λέγει: «διὰ τοῦτο καί ἀνέμιξεν (ὁ Θεός), τῷ πλήθει τοὺς αὐτῶ πιστεύοντας, ἵνα μεταδώμεν ἀλλήλους τῆς ἡμετέρας συνέσεως»⁵. Ἀλλά δυστυχῶς οἱ ἀλλοπίστοι δέν θέλησαν νά ἀνοίξουν τοὺς νοερούς ὀφθαλμούς τους καί νά δοῦν τὴν ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου, δέν ἐπίστευσαν, διότι εἶχαν τυφλωθεῖ ἀπό τόν ἄρχοντα τοῦ σκότους, τόν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, τό διάβολο, καί ἀπό τὰ πάθη καί τίς ἀδυναμίες. «Ὁ θεός τοῦ αἰῶνος τούτου (ὁ διάβολος) ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων εἰς τό καταναγᾶσαι αὐτοῖς τόν φωτισμόν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ»⁶ καί «ἀπετύφλωσε γάρ αὐτοῖς ἡ κακία αὐτῶν καί οὐκ ἔγνωκαν μυστήρια Θεοῦ»⁷. Γι' αὐτό καί θά μείνουν ἀναπολόγητοι κατά τὴ Δευτέρα Παρουσία σύμφωνα μέ τό βιβλικό χωρίο· «εἰ μὴ ἦλθον καί ἐλάλησα ὑμῖν διὰ τῶν μαρτύρων μου τούτων, ἁμαρτίαν οὐκ ἔχετε, νῦν δέ πρόφασιν οὐκ ἔχετε περὶ τῆς ἁμαρτίας ὑμῶν»⁸.

γ) Οἱ νεοφανεῖς αὐτοὶ νεομάρτυρες εἶναι δόξα καί καύχημα γιὰ τὴν Ἀνατολική Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία, χωρὶς νά εἶναι κατώτεροι τῶν ἀρχαίων μαρτύρων οὔτε σπὴν παρηρησία ἐνώπιον τῶν τυράννων, οὔτε κατά τὴν ὁμολογία τῆς πίστεώς τους, οὔτε κατά τὰ μαρτύρια ἢ τὰ θαύματά τους. Ὅπως ἐκεῖνοι ἔχυσαν τό αἷμα τους διὰ τό ὄνομα καί τὴ θεότητα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ

³ Ἐξοδ. 4,3.

⁴ Ἐξοδ. 4,4.

⁵ ΡΓ 58, 478.

⁶ Β΄ Κορ. 4,4.

⁷ Σοφ. Σολ. 2,21-22.

⁸ Ἰω. 15,22.

Χριστού, όμοίως και αυτοί. Όπως γράφει και ένας Γέροντας, μεγάλος άσκητής, οί μάρτυρες αυτοί με τό μαρτύριον του αίματος, όχι μόνον έδωσαν αίμα και έλαβαν πνεύμα⁹, αλλά εξασφάλισαν τήν άμεση και βέβαιη σωτηρία, τήν «χειροπιαστή» άπόκτηση του Θεού, δίδοντας αίμα, «ουρανόν έκκληρονόμησαν».

Συνεπώς οί νεοφανείς μάρτυρες είναι μέν νέοι κατά τούς χρόνους, αλλά παλαιοί κατά τά μαρτύριά τους, είναι νέοι μόνον κατά τόν χρόνο του μαρτυρίου τους και όχι κατά τά μαρτύριά τους, κατά τά όποία είναι και αυτοί παλαιοί. Κατά τή χρονική εμφάνισή τους είναι μόνο μεταγενέστεροι, ένω κατά τόν στέφανο του μαρτυρίου τους είναι και αυτοί παλαιοί μάρτυρες, οί όποιοι ευαρέστησαν τόν Θεό και δοξάσθηκαν από τόν Ίδιο διά τών θαυμάτων τής θείας χάριτος και τής έπιφανείας του θείου φωτός¹⁰.

Και άν εκείνοι άγωνίσθηκαν κατά τής πολυθείας και ειδωλολατρίας, και οί νεομάρτυρες άγωνίσθηκαν έναντίον τής μονοθείας τών άλλοπίστων. Άλλωστε αυτή ή τοποθέτηση ανταποκρίνεται καλύτερα στους λόγους του Κυρίου, ό όποιος εκάλεσε παλαιούς και νέους, ως μάρτυράς Του, αρχίζοντας από τούς παλαιούς και φθάνοντας μέχρι τούς τελευταίους, τούς όποίους έτοποθέτησε στήν ίδια τράπεζα και τούς κατέστησε ίσους με τό νά τούς δώσει ένα δηνάριο, τό όποιο είναι ό στέφανος του μαρτυρίου και ή απόλαυση τής Ουρανίου Βασιλείας. «Ομοία γάρ έστιν ή βασιλεία τών ουρανών ανθρώπω οικοδοεσπότη, όστις έξήλθεν άμα πρωϊ, μισθώσασθαι εργάτας εις τόν άμπελώνα αυτού, και συμφωνήσας μετά τών εργατών εκ δηναρίου τήν ήμέραν απέστειλεν αυτούς εις τόν άμπελώνα αυτού»¹¹.

δ) Οί νέοι αυτοί μάρτυρες είναι παράδειγμα ύπομονής για όλους τούς Όρθοδόξους που ζοϋν υπό τυραννικό ζυγό. Για όλους αυτούς, οί όποιοι ιστάμενοι και ζώντες σε μία έποχή κατά τήν όποία ό άρχοντας του αιώνα τούτου, άπεργάζεται μεθόδους για τήν επικράτησή του, άγωνίζονται σθεναρά για τήν εγκαθίδρυση τής Βασιλείας του Θεού, Βασιλείας ή όποία «ούκ έστιν εκ του κόσμου τούτου».

Αυτοί άποτελοϋν τά ζωντανότερα παραδείγματα ύπομονής τών θλίψεων και τών δοκιμασιών και ένσαρκώνουν τό άγωνιστικό και ήρωικό πνεύμα τών χριστιανών θεωρούμενοι από τής άπόψεως αυτής παραδείγματα ύπομονής και άφοσιώσεως στον Χριστό και έμμονής μέχρι θανάτου, έξ αιτίας τών όποίων

⁹ Αποφθέγματα Γερόντων, PG 65, 257 B.

¹⁰ Νικοδήμου Άγιορείτου, Νέον Μαρτυρολόγιον, ό.π., σελ. 14 α.

¹¹ Ματθ. 20,1-2.

κληρονομοῦν τὴν αἰώνια Βασιλεία, συναριθμούμενοι μετὰ τῶν ἀρχαίων μαρτύρων. Καί ἐσεῖς, λέγει ὁ ἅγιος Νικόδημος πρὸς τοὺς ὑποδοῦλους χριστιανούς, «ἐάν ὑπομείνετε μετ' εὐχαριστίας, διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ τοὺς δαρμούς, τὰς φυλακάς, τὰς ἀλύσεις... τὰ ἀνυπόφορα βάσανα τῶν τυράννων... τοὺς μάρτυρες τῆ προαιρέσει λογιζέσθε κοντὰ εἰς τὸν Θεόν»¹², διότι σύμφωνα μετὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο «τὸ μαρτύριον οὐ τῆ ἀποβάσει κρίνεται μόνον, ἀλλὰ τῆ προθέσει οὐκ ἐπειδὴν ἀποτιμηθῆ ὁ μάρτυς τότε γίνεται μάρτυς, ἀλλ' ἀφ' οὗ ἂν τὴν πρόθεσιν ἐπιδειξῆται ὁμολογίας μάρτυς ἐστί, κἂν μὴ πάθῃ τὰ μάρτυρος»¹³. Καί ἀφοῦ θά ὑπολογιστεῖτε κατὰ τὴν προαίρεσιν θά συναριθμηθεῖτε μετὰ τὸν θάνατον μετὰ ἐκείνους τοὺς μάρτυρες καί θά κατοικήσετε σὲ τόπον φωτεινὸν χαρᾶς καὶ ἀναπαύσεως. Αὐτὸς ἄλλωστε ὁ οὐράνιος τόπος θά κάνει τοὺς Χριστιανούς νὰ λησιμονίσουν τὰ ὅσα θά ὑποφέρουν στὸν κόσμον αὐτὸ καὶ νὰ παρηγορηθοῦν γιὰ τὶς θλίψεις καὶ τὰ βάσανά τους.

Οἱ δοκιμασίες, οἱ πειρασμοὶ καὶ τὰ ἄλλα κακὰ ἔχουν ἐπιτραπῆ ἀπὸ τὸν Θεὸ τοῖς πιστοῦς του γιὰ νὰ ἀποδειχθῆ ἐνώπιον τοῦ κόσμου ἡ ὑπομονὴ τους καὶ ἡ σταθερότητα στὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ. Διότι ἡ ἁγία ζωὴ τους γεννᾷ καὶ στερεώνει τὴν ἁγία πίστιν, δεδομένου ὅτι τὸ ἕνα εἶναι συστατικὸ τοῦ ἄλλου κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο δόθηκε σὲ μᾶς τοὺς Χριστιανούς χάρισμα, ὃχι μόνον νὰ πιστεύουμε στὸν Χριστό, ἀλλὰ καὶ νὰ πάσχουμε γι' αὐτόν· «ἡμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτόν πιστεῦναι, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν»¹⁴. Ὁ ἴδιος καυχᾶται περισσότερον γιὰ τὸν σταυρὸ καὶ τὶς ἀσθενείες, ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ, παρὰ τὶς ἀποκαλύψεις καὶ τὰ θαύματα ποὺ ἐπετέλεσε· «ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχίσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμέ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ. Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις, ὑπὲρ Χριστοῦ· ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατὸς εἰμι»¹⁵.

Ἔχοντας λοιπὸν οἱ χριστιανοὶ τέτοια παραδείγματα ὑπομονῆς σὲ ὅλες τὶς θλίψεις καὶ δοκιμασίες, ἄνευ γογγυσμῶν καὶ μετὰ χαρᾶς καὶ ταπεινώσεως δεχόμενοι τὶς συνέπειες τῆς πίστεως τους, μποροῦν καὶ αὐτοὶ νὰ παρουσιάσουν τέτοια ὑπομονὴ καὶ νὰ κερδίσουν τὴ σωτηρίαν τῶν ψυχῶν κατὰ τὸν εὐαγγελικὸ

¹² Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ὁ.π., σελ. 20 β.

¹³ PG 55, 627 καὶ PG 55, 367.

¹⁴ Φιλιπ. 1,29.

¹⁵ Β' Κορ. 12,9.

λόγο «*ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν*»¹⁶, «*ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται*»¹⁷.

ε) Οἱ νεοφανεῖς αὐτοὶ μάρτυρες εἶναι ὑπόδειγμα θάρρους καὶ παράδειγμα πρὸς μίμηση τοῦ ἔργου τους ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους χριστιανούς. Ἡ μεγαλύτερα τιμὴ ἢ ὁποῖα προσγίνεται στοὺς νεομάρτυρες εἶναι ἡ μίμηση τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὄχι ἀπλῶς ἡ τιμὴ, ὁ ἔπαινος, ἡ δοξολογία μὲ ἐγκώμια, τροπάρια καὶ ἀκολουθίες γιὰ τὰ ὅσα ὑπέμειναν υπερβάλλοντα τὴ φοβία τῆς ἀνθρώπινης φύσεως γιὰ νὰ ἀκολουθήσουν τὴ χριστομίμητη πορεία τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἑαυτοῦ τους, προκειμένου νὰ κατισχύσουν τῆς φθορᾶς καὶ νὰ ἀποβοῦν στεφανηφόροι ὀπλίτες τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ὑπομνήστε «*τιμὴ μάρτυρος, μίμησης μάρτυρος*» λέει ὁ ἱερός Χρυσόστομος. Διότι, ἔτσι, ἐκτός τῆς ὑπομονῆς στίς θλίψεις καὶ τὰ παθήματα, ὁ πιστὸς ἀναδεικνύει ὅτι διαθέτει ἰσχυρὴ δύναμη ψυχικὴ, ἢ ὁποῖα τὸν καθιστᾷ ἱκανὸ ν' ἀντισταθεῖ ἀκόμη καὶ στὴν ἀγάπη τῶν πλέον προσφιλῶν προσώπων, γονέων, τέκνων, συζύγων, ἀδελφῶν ἢ τῶν ὑλικῶν ὑπαρχόντων τὰ ὁποῖα ὑπόσχονται στὸν μάταιο αὐτὸ κόσμο μακαρία ζωὴ, χαρίζοντας πλοῦτη, δόξα, ἰσχυροὺς φίλους καὶ παντοειδεῖς ἀπολαύσεις τῆς παρούσας ζωῆς προκειμένου νὰ ἐπιτύχει τὴ μετοχὴ στὴ χάρι τοῦ Θεοῦ, τὴ σωτηρία, τὴν ἀνάστασι. Αὐτὸ ἀνταποκρίνεται στοὺς λόγους τοῦ Κυρίου «*ὅς δι' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ εὐρήσει αὐτήν*»¹⁸, ὁ ὁποῖος θυσίασε τὴ δική του ζωὴ ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ πέθανε πάνω στὸν σταυρὸ γιὰ τὴ δική μας σωτηρία «*συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς, ὁ Θεός, ὅτι ἔτι ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε*»¹⁹.

Ὅταν οἱ ἄνθρωποι, φρονοῦντες τὰ τοῦ φθαρτοῦ τοῦτου κόσμου, ὑποβάλλουν ἑαυτούς σὲ ποικίλους κινδύνους γιὰ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ, πόσο περισσότερο θὰ πρέπει ἓνας πιστὸς νὰ μὴν ὑπολογίζει τίς ἀπειλές, τὰ βασανιστήρια, τίς φυλακές, τὴν ἀγχόνη, τὸν δῆμο καὶ νὰ τὰ θεωρεῖ ὅλα ὡς περιγέλαστα παιγνίδια, διότι «*ὅταν ὁ τῆς εὐσεβείας ἔρως τὴν ψυχὴν προκατάσχη, ἅπαν αὐτῇ πολέμων καταγέλαστον εἶδος καὶ πάντες αὐτήν ὑπὲρ τοῦ ποθουμένου καταξέοντες τέρπουσι μᾶλλον ἢ πλῆττουσι*», λέγει ὁ Μέγας Βασίλειος²⁰.

Διακατεχόμενος ὁ πιστὸς ἀπὸ τὴν ἀγάπη πρὸς τὰ ἐπουράνια ἀγαθὰ, γιατί

¹⁶ Λουκ. 21,19.

¹⁷ Ματθ. 24,13.

¹⁸ Ματθ. 16,25.

¹⁹ Ρωμ. 5,8.

²⁰ PG 31, 485 B.

ὅπως λέγει στὸν βίο του καὶ ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ διὰ Χριστὸν σαλὸς «*γλυκεῖα μὲν ἢ τῶν τοῦ βίου καλῶν ἀπόλαυσις ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἴση τῆς τρυφῆς τοῦ παραδείσου*»²¹, ἀπὸ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τὴν ἀκλόνητη πίστη σ' Αὐτὸν θά ἀναφωνήσει μετὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου· «*τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις ἢ στεναχωρία ἢ διωγμός ἢ λιμός ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα;*»²², ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζεται ὅτι μόνον τὸ σῶμα θά θανατώσουν, ἐνῶ τὴν ψυχὴ του δέ θά μπορέσουν νά τὴ βλάψουν καθόλου, καθὼς λέγει Κύριος «*μὴ φοβηθεῖτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δέ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι*»²³.

Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ Ἐκκλησία θεμελιώθηκε ἐπὶ τῆς ἀρραγοῦς πέτρας πού συνέπνεξε τὸ αἶμα τῶν μαρτύρων, θάλλει ὅμως τοὺς σωτηριώδεις καρπούς της καὶ ἀνακαμινεῖ τὴν ἀπαραίτητη δυναμικὴ της στηριζόμενη ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ στοὺς νεομάρτυρες. Ἡ χρονικὴ διαφορά τοῦ μαρτυρίου δέν ἀλλοιώνει τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνιδιοτελοῦς προσφορᾶς τῆς ζωῆς. Οὔτε καὶ ἡ ἀπόστασι μειώνει τὸ ταυτόσημο τῆς πράξεως καὶ τὸ μεγαλειῶδες τοῦ ἱεροῦ καθήκοντος.

Χρόνος καὶ μαρτύριο συμπλέκονται σέ μιά ἀδιάλειπτη ἐνότητα κατὰ Θεὸν πληρότητας θεωρίας καὶ πράξεως καὶ ἀπεργάζονται τὴν ἐπενέργεια τοῦ παραδείγματος τῆς θυσίας στά ἐπιγεγόμενα μέλη τῆς ἐπὶ τῆς γῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ πού δέν παύουν νά ἐνστερνίζονται διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν μαρτύρων, παλαιῶν καὶ νέων, τὸ ἀληθινὸ περιεχόμενο τοῦ ἐν Χριστῷ καὶ κατὰ Χριστὸν χρέους καὶ καθήκοντος.

Τηλαυγεῖς φάροι στὸ σύνολό τους οἱ μάρτυρες ἀποτελοῦν ὁδοδείκτες τῆς κατὰ Θεὸν πορείας τοῦ διαχρονικοῦ ἀνθρώπου, πού ἂν καὶ πεπερασμένος, ἐρμηνεύει τὰ μηνύματα τῶν καιρῶν πού τὸν κατευθύνουν στὸν κατὰ Θεὸν σκοπὸ του.

Κατακλείοντας, βλέπουμε πὼς οἱ νεομάρτυρες ἔγιναν οἱ διαπρῦσοι κήρυκες τῆς Θεότητος τοῦ Χριστοῦ, οἱ ὑπέρμαχοι τῆς εὐσεβείας, οἱ νικητὲς τῆς σαρκὸς καὶ τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου τούτου, οἱ κοινωνοὶ τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ, οἱ μιμηταὶ καὶ ἀκόλουθοί Του, οἱ νικηταὶ τοῦ κοσμοκράτορος διαβόλου, ἡ δικαίωση τῆς παρουσίας διεστραμμένης γενεᾶς μας, διὰ τῆς ὁποίας ἐξιλώνει ὁ Θεὸς τίς ἁμαρτίες μας, τὸ ἐμπόδιο καὶ ἡ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία ἀργοπύρησε ὡς τώρα ὁ Θεὸς τὴν Δευτέρα Παρουσία κατὰ τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως «... καὶ

²¹ PG 93, 1680 B.

²² Ρωμ. 8,35.

²³ Ματθ. 10,28.

ἐρρέθη αὐτοῖς ἵνα ἀναπαύωνται ἔτι χρόνον μικρόν, ἕως πληρώσωσι καί οἱ σύνδουλοι αὐτῶν καί οἱ ἀδελφοί αὐτῶν οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καί αὐτοί»²⁴, ἀπέδειξαν μέ τό ὄλο ἔργο τους ὅτι μόνον κατ' ὄνομα διαφέρουν ἀπό τή χορεία τῶν ἀγγέλων κατὰ τόν Χρυσόστομο, καί «οἱ βαπτισθένες μέ τό δι' αἵματος βάπτισμα, ὁ δευτέροις ῥύποις οὐ μολύνεται» λέγει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος²⁵.

Οἱ ἴδιοι καταβύθισαν τήν πλάνη τῶν ἀλλοπίστων καί ἀνέβλυσαν τήν πίστη τῶν Ὁρθοδόξων, ἔγιναν οἱ νεοφανεῖς ἀστέρες, τά μυρίπνοα ἄνθη τοῦ παραδείσου, οἱ προστάτες, οἱ βοηθοί καί οἱ κοινοί σωτῆρες ὄλων τῶν Ὁρθοδόξων, οἱ θεματοφύλακες τῆς Ὁρθοδόξου πνευματικῆς ἀλλά καί τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως, πού τά χαριτόβρυτα λείψανά τους ὄχι μόνον θαυματουργοῦν στήν ἐπίκληση οἰασδίποτε βοήθειάς τους, ἀλλά στερεώνουν καί καθαγιάζουν τήν Ἁγία Τράπεζα πάνω στήν ὁποία σέ κάθε Θεία Λειτουργία ἐπιτελεῖται ἡ ἀναίμακτη θυσία στήν ὁποία συμμετέχει καί κοινωνεῖ ἐν Χριστῷ ὄλη ἡ Ἐκκλησία, θριαμβεύουσα καί στρατευομένη.

Ἡ παρουσία τῶν νεομαρτύρων ἀποτελεῖ γιά ὄλους μας τό πρότυπο μίμησης τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, τῆς πνευματικά ἀποπροσανατολισμένης καί ἀλλοτριωμένης, σέ μιᾶ ἐποχή ἄγχους καί βίας, ἐγκληματικότητας, ἀνιάτων ἀσθενειῶν, ναρκωτικῶν, κρίσεως τοῦ σύμπαντος κόσμου, τοῦ παραλογοισμοῦ, ἐποχή τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων, τῶν αἰρέσεων καί τοῦ ἠλεκτρονικοῦ φακελώματος, τῆς στερήσεως τῆς ἐλευθερίας πού δόθηκε Θεόθεν γιά νά παγιευθεῖ στίς ραδιουργίες τοῦ ἀντιχρίστου καί τοῦ κοσμοκράτορος πονηροῦ διαβόλου, ἐνώπιον τῆς εὐδαμονιστικῆς καί τεχνοκρατούμενης κοινωνίας τοῦ αἰῶνα μας.

²⁴ Ἀποκ. 6,11.

²⁵ PG 36, 356.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Θεσσαλία, Λάρισα, Τουρκοκρατία, Επανάσταση

* * *

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ
ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Η ΠΡΩΤΗ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ: ΟΙ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Στό άρθρο αυτό εξετάζεται η πολιτική του Έλληνικού Κράτους για την πρώτη μουσουλμανική μειονότητα της χώρας, η ύπαρξη και τα δικαιώματα της οποίας καθορίζονταν με διεθνείς συνθήκες. Ενδιαφέρει ιδιαίτερα η περίοδος μέχρι το 1913, καθώς μετά παύει η ισχύς των άρθρων των Συνθηκών που αφορούν ειδικά τη μουσουλμανική μειονότητα της Θεσσαλίας και αυτή ακολουθεί, χωρίς διαφοροποιήσεις, τα ισχύοντα της Σύμβασης Ειρήνης των Αθηνών του 1913 για τους Μουσουλμάνους της Ελλάδας.

1. Ιστορικό Πλαίσιο

Η ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο του 1877-1878 με τη Ρωσία κατέληξε στη συνολογήση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (3 Μαρτίου 1878), με την οποία δημιουργήθηκε η «Μεγάλη Βουλγαρία». Υλοποιήθηκε το όραμα του «Πανσλαβισμού» και ανατράπηκαν δραματικά οι ισορροπίες ισχύος στη Νοτιοανατολική Ευρώπη υπέρ της Ρωσίας. Για την Ελλάδα, η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου σήμανε τον έναρξη του όποιουσδήποτε ελπίδας για την απελευθέρωση της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Θράκης. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ήταν τόσο έτεροβαρής υπέρ της Ρωσίας, ώστε κινητοποιήθηκε άμεσα η Μεγάλη Βρετανία αλλά και η Αυστροουγγαρία. Εντός δύο μηνών συνολογήθηκε η Συμφωνία του Λονδίνου μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας και Ρωσίας που προέβλεπε τη σύγκληση συνεδρίου των Μεγάλων Δυνάμεων στο Βερολίνο για την οριστική διευθέτηση των ζητημάτων της Νοτιο-

νατολικής Ευρώπης. Έναν μήνα αργότερα η Μεγάλη Βρετανία υπέγραψε Συνθήκη Αμυντικής Συμμαχίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹.

Στις 13 Ιουνίου 1878 συνήλθε το Συνέδριο του Βερολίνου που εξασφάλισε την ευρωπαϊκή ειρήνη με τη Συνθήκη του Βερολίνου (13 Ιουλίου 1878) μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας, Αυστροουγγαρίας, Ιταλίας και Ρωσίας από τη μία πλευρά και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την άλλη. Μεταξύ άλλων, προβλέφθηκαν «έδαφικές αποζημιώσεις» για την Ελλάδα, αλλά η Οθωμανική Αυτοκρατορία κωλυσιεργούσε συστηματικά, επιδιώκοντας να μὴν δοθούν. Τελικά, μετά την έντονη διπλωματική προσπάθεια της Ελλάδας και την επιμονή των Μεγάλων Δυνάμεων για την εφαρμογή των αποφάσεων του Συνεδρίου του Βερολίνου, συνομολογήθηκε η Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης (28 Μαρτίου 1881) μεταξύ Ελλάδος και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την οποία παραχωρήθηκε στην Ελλάδα η Θεσσαλία και η περιοχή της Άρτας.

Στις 24 Μαΐου 1881, τρία χρόνια μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου, υπεγράφησαν οι σχετικές αποφάσεις για την παραχώρηση εδαφών στην Ελλάδα με τη συνομολόγηση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τη μία πλευρά και της Αυστροουγγαρίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Αγγλίας και της Ρωσίας από την άλλη. Η Θεσσαλία (πλὴν της Ελασσόνας), η Άρτα και τό Άκτιο ἀπελευθερώθηκαν. Τὴν 2α Ιουλίου 1881 υπογράφηκε η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία επαναλάμβανε τις αποφάσεις της Σύμβασης της 24ης Μαΐου 1881.

Η Σύμβαση της 2ας Ιουλίου 1881 κυρώθηκε με τὸν νόμο ΠΛΖ/1882 (ΦΕΚ 14/13-03-1882) «Περὶ κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας συμβάσεως της 20 Ιουνίου (2 Ιουλίου) 1881, ἀφορώσης εἰς τὰ νέα ὄρια μεταξύ των δύο Κρατῶν».

Τὸ ἄρθρο 3 ἀνέφερε: «Ἡ ζωὴ, ἡ περιουσία, ἡ τιμὴ, ἡ θρησκεία καὶ τὰ ἔθιμα των κατοίκων των παραχωρουμένων τῇ Ἑλλάδι χωρῶν, ὅσοι μείωσιν ὑπὸ τὴν Ἑλληνικὴν διοίκησιν, θέλουσιν εἶσθαι σεβαστά καὶ ἀπαραβίαστα. Θ' ἀπολαύωσι δὲ οὗτοι ἐντελῶς των αὐτῶν ἀστικῶν καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὧν καὶ οἱ ἐκ γενετῆς ὑπὶκοοὶ Ἕλληνες».

¹ Ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ τὴν ἀμυντικὴ συνδρομὴ τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ἡ Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία παραχώρησε τὴν Κύπρο στοὺς Ἄγγλους. Ὁ τότε Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος Γ', καλωσορίζοντας τὸν Βρετανὸ Ἀρμοστή, δὶλωσε: «Ἀποδεχόμεθα τὴν μεταπολίτευσιν τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον ἔχομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Μ. Βρετανία θὰ βοηθήσει τὴν Κύπρον, ὡς ἔπραξε καὶ περὶ τῶν Ἰονίων Νήσων νά ἐνωθῇ μετὰ τὴν ἡμέτερα Ἑλλάδα, μετὰ τὴν ὁποῖαν φυσικῶς συνδέεται», βλ. Νικολάου (1996), 137.

Σύμφωνα με τό άρθρο 4: «Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις θέλει ἀναγνωρίσει ἐν ταῖς παραχωρουμέναις χώραις τό τῆς ἰδιοκτησίας δικαίωμα ἐπί τῶν ἀγροκτηπιῶν, βοσκῶν, λειμώνων, νομῶν (γρᾶσιδοτόπων), δασῶν καί παντός εἴδους γαιῶν, ἢ ἀκινήτων, κατεχομένων ὑπό ἰδιωτῶν ἢ κοινοτήτων, δυνάμει φριμανίων, χοδζετιῶν, ταπιῶν καί ἄλλων τίτλων, ἢ δυνάμει τῶν Ὄθωμανικῶν νόμων· ἐπίσης θέλουσιν ἀναγνωρισθῆ οἱ τίτλοι ἰδιοκτησίας τῶν κτημάτων, ἅτινα καλοῦνται βακούφια, καί χρησιμεύουσιν εἰς συντήρησιν τζαμιῶν, ἐκπαιδευτηρίων σχολείων καί ἄλλων εὐαγῶν ἢ ἀγαθοεργῶν ἰδρυμάτων».

Τό άρθρο 5 ἐξασφάλιζε εἰδικά τα συμφέροντα τοῦ Σουλτάνου: «Ἡ Α.Μ. ὁ Σουλτάνος δύναται, ὡς κατά τό παρελθόν, νά διαθέτη τάς Αὐτοκρατορικές κτήσεις, ὧν αἱ πρόσοδοι εἰσπράττονται εἰς ὄφελος τῆς Α.Μ. ἢ τῆς Αὐτοκρατορικής οἰκογενείας».

Τό άρθρο 6 διασφάλιζε τά συμφέροντα τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων πού, φυσικά, ἦταν Μουσουλμᾶνοι: «Οὐδεῖς δύναται νά στερηθῆ τῆς ἰδιοκτησίας του, εἰμὶ ἔνεκα λόγου δημοσίας ἀνάγκης, προσηκόντως βεβαιουμένης ὡσάκις καί ὅπως ὁ νόμος ὀρίζει, καί μετὰ προηγουμένην ἀποζημίωσιν. Οὐδεῖς ἰδιοκτητής δύναται νά ἐξαναγκασθῆ ὅπως πωλήσῃ τά κτήματά του εἰς τοὺς καλλιεργητᾶς ἢ εἰς τρίτους, οὐδέ νά τοῖς παραχωρήσῃ μέρος ἐξ αὐτῶν· οὐδεμία δ' ἐπίσης τροποποιήσις θέλει εἰσαχθῆ εἰς τάς μεταξύ ἰδιοκτητῶν καί καλλιεργητῶν σχέσεις, εἰμὶ διά Νόμου γενικοῦ, ἐφαρμοστέου καθ' ὅλον το Βασίλειον. Οἱ ἐκτός τοῦ Βασιλείου ἐγκατεσταμένοι ἰδιοκτῆται, ὅσοι ἤθελον ἔχει ἀκίνητα ἐν ταῖς παραχωρηθείσαις χώραις, δύνανται νά ἐκμισθῶσι τά κτήματά των ἢ νά διαχειρίζωνται αὐτά διά τρίτων».

Τό άρθρο 8 ἀναφερόταν συγκεκριμένα στά δικαιώματα τῶν Μουσουλμάνων τά ὅποια δεσμευόταν νά σέβεται ἡ Ἑλλάδα: «Εἰς τοὺς Ὄθωμανούς τῶν παραχωρουμένων τῆ Ἑλλάδι μερῶν ἐξασφαλίζεται ἡ ἐλευθερία τοῦ θρησκευματος καί τῆς λατρείας αὐτῶν. Δέν θέλει δέ προσβληθῆ κατ' οὐδέν ἡ αὐτονομία καί ὁ ἱεραρχικός ὀργανισμός τῶν ὑπαρχουσῶν ἢ σχηματισθησομένων Μουσουλμανικῶν κοινοτήτων· οὐδέ ἡ διοίκισις τῆς περιουσίας καί τῶν ἀκινήτων αὐτῶν κτημάτων. Οὐδέν κώλυμα δύναται νά παρεμβληθῆ εἰς τάς θρησκευτικές σχέσεις τῶν κοινοτήτων τούτων πρὸς τοὺς πνευματικούς αὐτῶν ἀρχηγούς. Τά ἐγγώρια θρησκευτικά δικαστήρια (cheri) θά ἐξασκῶσι καί ἐν τῷ μέλλοντι πῖν δικαιοδοσίαν αὐτῶν ἐπί ὑποθέσεων καθαρῶς θρησκευτικῶν».

Μέ τό άρθρο 11 ὀριζόταν ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν εἶχε τό δικαίωμα νά προβεῖ σέ μεμονωμένο ἀφοπλισμό τῶν Μουσουλμάνων.

Τό άρθρο 13 περιεῖχε τίς ἀκόλουθες σημαντικές προβλέψεις: «Οἱ ἐκ τῶν

παραχωρουμένων τῇ Ἑλλάδι χωρῶν καταγόμενοι, ἢ ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις ταύταις σήμερον κατοικοῦντες, ὅσοι θελήσωσι νά διατηρήσωσι τὴν Ὀθωμανικὴν ἐθνικότητα θ' ἀπολαύωσιν ἐπὶ τρία ἔτη, ἀπὸ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐπικυρώσεων, καὶ μετὰ προηγουμένην δὴλωσιν πρὸς τὴν ἀρμοδίαν ἀρχὴν, τοῦ δικαιώματος νά μεταφέρωσι τὴν κατοικίαν αὐτῶν εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος καὶ νά ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτῷ· ἐν τοιαύτῃ δέ περιπτώσει, θέλουσι διατηρήσει τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτῶν ὑπηκοότητα. Ὅσοι μεταναστεύσωσιν ἐντὸς τῆς ἀνωτέρω τριετίας θέλουσιν ἐξακολουθεῖ ἀπολαύοντες τοῦ ἐν τῇ γ' παραγράφῳ τοῦ 6 ἄρθρου τῆς παρούσης Συμβάσεως ἀναγραφομένου πλεονεκτηϊματος ὑπὲρ τῶν ἐκτὸς του Βασιλείου ἐγκατεσταμένων ἰδιοκτητῶν. Κατὰ τὸ αὐτὸ τριετές χρονικὸν διάστημα οἱ Μουσουλμάνοι δὲν θέλουσιν ὑποχρεοῦσθαι εἰς στρατείαν».

2. Ἡ πρώτη μουσουλμανικὴ μειονότητα

Ἡ πρώτη ἀπελευθέρωση ἑλληνικῶν ἐδαφῶν ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ, μετὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας, συντελέστηκε ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς προσπλάθειας διευθέτησης τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, δηλαδή ὡς παραχώρηση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων πού ἐξυπηρετοῦσε τοὺς δικούς τους σχεδιασμοὺς γιὰ τίς νέες διεθνεῖς ἰσορροπίες. Ἡ Θεσσαλία ἦταν ἓνα μικρὸ –ἀλλὰ ἀπαραίτητο– ἀντιστάθμισμα γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς ἰσχυρῆς, ὑπὸ ρωσικὸ ἔλεγχου βέβαια, Βουλγαρίας, ἢ ὁποῖα διεκδικοῦσε πλέον ἀπὸ θέση ἰσχύος τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη.

Ὑπὸ αὐτὲς τίς συνθήκες, ἡ διαχείριση τῆς πρώτης μουσουλμανικῆς μειονότητας πού ἐμφανίζεται στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ὡς ὑποκειμένο διεθνοῦς ἐγγύησης καὶ προστασίας, μετατρέπεται σέ ζήτημα πού ἀφορᾷ κυρίως τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς χώρας. Ἡ Ἑλλάδα ἐπιθυμοῦσε νά ἀποδείξει στὴν εὐρωπαϊκὴ κοινὴ γνώμη ὅτι μποροῦσε νά προσφέρει στὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα ἓνα ἀσφαλὲς περιβάλλον διαβίωσης μὲ πλήρη σεβασμὸ τῶν δικαιωμάτων της. Ἐπιπρόσθετα, ἐκείνη τὴν περίοδο στὰ ἐδάφη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατοικοῦσαν περισσότεροὶ Ἕλληνες ἀπ' ὅ,τι στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, γεγονός πού σήμανε ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἓνα ἀκόμα σημαντικὸ κίνητρο γιὰ νά ἐπιδείξει ἄφορη συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους τῆς Θεσσαλίας.

Ἡ Ἑλλάδα δὲν αἰσθάνθηκε νά ἀπειλεῖται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς μουσουλμανικῆς μειονότητας στὰ σύνορά της, καθὼς τὸ κράτος πού θὰ μποροῦσε νά τὴ μεταχειριστῆ ὡς πρόσχημα γιὰ νά παρέμβει δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ἢ ὁποῖα εἶχε στρέψει τὸ ἐνδιαφέρον της στὴ ρωσικὴ καὶ τὴ βουλγαρικὴ ἀπειλὴ καὶ ἀντιμετώπιζε τὴν Ἑλλάδα ὡς ἓναν ἐν δυνάμει

σύμμαχο. Στο πλαίσιο αυτό, η τοπική αριθμητική δύναμη της μειονότητας δεν προκαλούσε ανησυχίες για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας².

Η μουσουλμανική μειονότητα της Θεσσαλίας είχε πέντε χαρακτηριστικά: α) ήταν συγκεντρωμένη στα τότε έλληνοτουρκικά σύνορα, β) τα δικαιώματά της πού απολάμβαναν διεθνούς έγγυσης ήταν εδαφικά προσδιορισμένα, δηλαδή ίσχυαν μόνο στη Θεσσαλία και αφορούσαν τους Μουσουλμάνους πού κατοικούσαν σε αυτή όταν απελευθερώθηκε, γ) η αριθμητική της δύναμη ήταν άμελητέα σε πανελλαδικό επίπεδο, αλλά όχι και σε τοπικό – τουλάχιστον κατά την πρώτη περίοδο άμέσως μετά την προσάρτηση, δ) οι Μουσουλμάνοι ήταν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες της περιοχής και στελέχωναν όλες τις διοικητικές δομές και, ε) το κυρίαρχο και προσδιοριστικό στοιχείο της ταυτότητας της μειονότητας ήταν η θρησκεία.

3. Πληθυσμιακά Στοιχεία των Μουσουλμάνων της Θεσσαλίας

Σύμφωνα με την απογραφή πού διενεργήθηκε άμέσως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, ο πληθυσμός της άνερχόταν σε 262.815 κατοίκους, εκ των οποίων οι Μουσουλμάνοι έφθιναν τις 24.120, όπως αποτυπώνεται στον ακόλουθο πίνακα³:

Πίνακας 1: Πληθυσμός Θεσσαλίας ανά θρήσκεια (Απογραφή 1881)

Επαρχίες	Ορθόδοξοι	Μουσουλμάνοι	Ισραηλίτες	Σύνολο			
Λαρίσης	24.066	70,22%	8.480	24,74%	1.726	5,04%	34.272
Αγιάς	11.829	95,26%	589	4,74%	-	0%	12.418
Αλμυρού	9.042	88,19%	1.211	11,81%	-	0%	10.253
Βόλου	54.812	97,01%	1.401	2,48%	287	0,51%	56.500
Φαρσάλων και Δομοκού	13.498	76,18%	4.211	25,82%	-	0%	17.719
Τυρνάβου	10.173	69,95%	4.371	30,05%	-	0%	14.544
Τρικάλων	35.654	96,23%	885	2,39%	510	1,38%	37.049
Καρδίτσας	56.348	95,01%	2.962	4,99%	-	0%	59.310
Καλαμπάκας	20.750	100%	-	0%	-	0%	20.750
Σύνολο	236.172	89,86%	24.120	9,18%	2.523	0,96%	262.815

Η ακρίβεια των στοιχείων της απογραφής του 1881 ως προς τον αριθμό των Μουσουλμάνων έλέγχεται, καθώς σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Τιμί-

² Θέμα έθνικης ασφάλειας της χώρας, παρά τί μικρή αριθμητική δύναμη της μουσουλμανικής μειονότητας της Θεσσαλίας, θά μπορούσε να τεθεί μόνο εάν η Όθωμανική Αυτοκρατορία ύποσπίριζε την ανάπτυξη αντίρκτης δράσης εναντίον της έλληνικης κυριαρχίας.

³ Υπουργείον Έσωτερικών, Πίνακες των επαρχιών Ήπειρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφήν του 1881 (1884) 56.

ματος Δημόσιας Διοίκησης και Στατιστικής του Υπουργείου Έσωτερικών, «κατ' ιδιωτικής και ήμεπισίμους πληροφορίας, ό αριθμός τών Όθωμανών κατοίκων εν ταίς προσαρτηθείσας επαρχίαις ήτο ανώτερος του άπογραφέντος. Άλλά πολλοί απέφυγον τίν άπογραφίν, εκ του φόβου τής στρατολογίας και διά τό καινοφανές του πράγματος»⁴. Στην ίδια πηγή αναφέρεται ότι «κατά τίν τελευταίαν ταύτην εν τούτοις από τής άπογραφής διετίαν πλείστοι των Όθωμανών μετνάστευσαν εκ Θεσσαλίας εις τό έξωτερικόν, ών όμως ό αριθμός δέν εΐνε έπισίμως έξηκριβωμένος».

Η άπογραφή του 1889 κατέγραψε συνολικό πληθυσμό 2.187.208 κατοίκων, εκ τών όποίων οί κάτοικοι τής Θεσσαλίας ήταν 300.964⁵, χωρίς όμως να προσδιορίζεται ό ακριβής αριθμός τών Μουσουλμάνων⁶. Ό Rose αναφέρει ότι τό 1897 στην πόλη τής Λάρισας κατοικοΰσαν περίπου 1.500 Μουσουλμάνοι⁷.

Τό 1907 η Έλλάδα αριθμοΰσε 2.631.952 κατοίκους, εκ τών όποίων οί Χριστιανοί Όρθόδοξοι ήταν 2.597.011 (98,67% του συνολικού πληθυσμού) οί Καθολικοί 23.261 (0,89%), οί Διαμαρτυρόμενοι 1.909 (0,07%), οί Μουσουλμάνοι 3.516 (0,13%) και οί Ίσραηλίτες 6.127 (0,23%)⁸.

Η άπογραφή τών κατοίκων τής Θεσσαλίας σύμφωνα με τό θρήσκευμά τους τό 1907 παρουσιάζει τίν ακόλουθη εικόνα:

⁴ Υπουργείον Έσωτερικών, Πίνακες τών επαρχιών Ήπείρου και Θεσσαλίας κατά τίν άπογραφίν του 1881 (1884), σ'.

⁵ Στατιστικά Άποτελέσματα του Πληθυσμού τής Έλλάδος τής 15ης-16ης Μαΐου 1928, (1933), κβ'.

⁶ Η άπογραφή του 1889, σύμφωνα με τίν έκδοση που υπάρχει στη βιβλιοθήκη τής ΕΣΥΕ, περιλαμβάνει στοιχεία που άφορούν τόν αριθμό κατοίκων ανά δήμο/κοινότητα και κατά φύλο και ηλικία. Δέν υπάρχει καμία αναφορά σε στοιχεία σχετικά με τό θρήσκευμα τών κατοίκων. Στόν τόμο τής ΕΣΥΕ για τίν άπογραφή του 1928 περιλαμβάνονται στοιχεία για τό θρήσκευμα τών κατοίκων από τίν άπογραφή του 1879, δέν γίνεται όμως τό ίδιο και για τίν άπογραφή του 1889. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι στη συγκεκριμένη άπογραφή είτε δέν τηρήθηκαν στοιχεία που να άφορούν τό θρήσκευμα είτε αυτά χάθηκαν.

⁷ Βλ. Rose, (1897) 24.

⁸ Άπογραφή ΕΣΥΕ 1928, Κεφάλαιο Β΄ - Ό πληθυσμός τής Έλλάδος κατά θρησκείαν και γλώσσαν, Πίνακας 7 «Πληθυσμός τής Έλλάδος κατά θρησκείαν κατά διαφόρους άπογραφάς», κα΄. Εκτός τής άπογραφής τής ΕΣΥΕ, η όποία συνιστά τίν πλέον αξιόπιστη πηγή για τίν αριθμητική δύναμη τών Μουσουλμάνων τής Θεσσαλίας, υπάρχουν και άλλες πηγές που πρέπει να αξιολογηθούν, π.χ. ό Κ. Μοσκόφ (1972, 135) αναφέρει ότι 5.000 Τουρκομάνοι άποικοι ήταν έγκατεστημένοι «σε μία σειρά από συνεχόμενα χωριά, από τό Μπαμπά τών Τεμπτών ως τά Φάρασαλα».

Πίνακας 2: Άριθμός κατοίκων Θεσσαλίας ανά θρήσκευμα (Απογραφή 1907)⁹

Θρήσκευμα	Γεωγραφικό Διαμέρισμα: Θεσσαλία				Σύνολο
	Ν. Λαρίσης	Ν. Μαγνησίας	Ν. Τρικάλων	Ν. Καρδίτσας	
Ορθόδοξοι	92.290 97,12%	100.818 98,13%	89.688 99,05%	92.539 99,57%	375.335 98,45%
Μουσουλμάνοι	1.393 1,47%	737 0,72%	290 0,32%	375 0,40%	2.795 0,73%
Καθολικοί	244 0,26%	221 0,22%	5 0,01%	11 0,01%	481 0,13%
Διαμαρτυρούμενοι	13 0,01%	57 0,06%	6 0,01%	3 0,00%	39 0,02%
Ισραηλίτες	1.089 1,15%	924 0,90%	559 0,62%	12 0,01%	2.584 0,68%
Σύνολο Κατοίκων	95.029	102.737	90.548	92.940	381.254

Η ίδια απογραφή με κριτήριο τί γλώσσα καί τίν εκπαιδευτική κατάσταση μᾶς παρέχει τά ακόλουθα στοιχεία:

Πίνακας 3: Άριθμός κατοίκων Θεσσαλίας ανά γλώσσα καί εκπαιδευτική κατάσταση (Απογραφή 1907)¹⁰

Νομοί	Ελληνική Γλώσσα				Σύνολο Θεσσαλίας	Επικράτεια
	Λαρίσης	Μαγνησίας	Τρικάλων	Καρδίτσας		
Αγράμματοι	59.447	58.963	67.821	69.112	255.343	1.684.016
Εγγράμματοι	30.843	41.299	19.521	23.211	114.814	839.584
Σύνολο	90.290	100.202	87.342	92.323	370.158	2.553.600
Νομοί	Τουρκική Γλώσσα				Σύνολο Θεσσαλίας	Επικράτεια
	Λαρίσης	Μαγνησίας	Τρικάλων	Καρδίτσας		
Αγράμματοι	818	285	137	107	1.347	1.701
Εγγράμματοι	209	127	18	14	368	429
Σύνολο	1.027	412	155	121	1.715	2.130

Άπό τά στοιχεία προκύπτει ότι οί Όρθόδοξοι Χριστιανοί τῆς Θεσσαλίας ἦταν 375.335, ἀλλά τά ἑλληνικά δηλώνονταν ὡς μπτρικὴ γλώσσα ἀπὸ 370.158 ἄτομα. Οἱ Μουσουλμᾶνοι ἦταν 2.795, ἀλλά τά τουρκικά δηλώνονταν ἀπὸ 1.715 κατοίκους. Τὴν ἀλβανικὴ γλώσσα δὴλωσαν 499 κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας¹¹.

⁹ Στατιστικά Ἀποτελέσματα τῆς γενικῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν 27η Ὀκτωβρίου 1907, (1909), Πίνακας 27, Θρησκεία κατὰ νομούς.

¹⁰ Στατιστικά Ἀποτελέσματα τῆς γενικῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν 27η Ὀκτωβρίου 1907, (1909), Πίνακας 25, Γλώσσα καί παιδευσὶς κατὰ νομούς.

¹¹ Σύμφωνα μὲ τόν πίνακα πού ἀκολουθεῖ, τὴν ἀλβανικὴ γλώσσα δὴλωσαν ἀνά νομοί:

Νομοί	Λαρίσης	Μαγνησίας	Τρικάλων	Καρδίτσας	Σύνολο Θεσσαλίας	Επικράτεια
Αγράμματοι	208	60	18	40	326	42.837
Εγγράμματοι	94	34	10	35	173	8.108
Σύνολο	302	94	28	75	499	50.975

Πηγή: Στατιστικά Ἀποτελέσματα τῆς γενικῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν 27η Ὀκτωβρίου 1907, (1909), Πίνακας 25, Γλώσσα καί παιδευσὶς κατὰ νομούς.

Μετά τήν προσάρτηση παρατηρήθηκε μία έντυπωσιακή μείωση τών Μουσουλμάνων (κατά 88%), καθώς από 24.120 (9,18% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας) κατέληξαν τό 1907 σέ 2.795 (0,73% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας).

Φαίνεται, ὅμως, ὅτι στή συνέχεια ἀκολούθησε ἄνοδος τοῦ πληθυσμοῦ τών Μουσουλμάνων. Μεταξύ 1907 καί 1925 (ὅποτε ἀποχώρησαν καί οἱ τελευταῖοι «ἀνταλλάξιμοι» Μουσουλμᾶνοι τῆς Θεσσαλίας) ὁ πληθυσμός τους ὑπερδιπλασιάστηκε, καθώς ἀπό 2.795 (0,73%) ἔφτασαν τίς 6.216 (1,42%)¹². Στήν ἀπογραφή τοῦ 1928 στή Θεσσαλία καταμετρήθηκαν μόλις 210 Μουσουλμᾶνοι¹³, οἱ ὅποιοι δέν εἶχαν κριθεῖ ὡς «ἀνταλλάξιμοι».

Στόν ἐπόμενο πίνακα καταγράφεται ἡ πληθυσμιακή διακύμανση τών Μουσουλμάνων τῆς Θεσσαλίας.

Πίνακας 4: Ἀριθμός Μουσουλμάνων Θεσσαλίας

	Πληθυσμιακά στοιχεία			
	1881	1907	1925	1928
Μουσουλμᾶνοι	24.120	2.795	6.216	210

4. Ἡ μετοίκηση Μουσουλμάνων ἀμέσως μετά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας

Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 13 τοῦ νόμου ΠΛΖ΄/1882 δινόταν μία περίοδος τριῶν ἐτῶν γιά τήν ἀποχώρηση τών Μουσουλμάνων πού ἤθελαν νά μετοικήσουν στήν Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία, ἀλλά συγχρόνως διασφαλιζόταν καί ἡ δυνατότητά τους νά διατηρήσουν τήν κυριότητα καί νομί τών κτημάτων τους. Αὐτός ὁ συνδυασμός δημιούργησε εὐνοϊκές προϋποθέσεις γιά τή μετοίκηση ὄχι μόνο της Ὄθωμανικῆς ἐλίτ, ἀλλά καί τών μικρότερων ἰδιοκτητῶν γῆς στά ἐδάφη τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

¹² Στατιστικά Ἀποτελέσματα τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος τῆς 15ης-16ης Μαΐου 1928,(1933). Πίναξ 11, Καθαρά αὔξεις τοῦ πληθυσμοῦ τών διαμερισμάτων μεταξύ των ἀπογραφῶν 1920 καί 1928, κγ΄.

¹³ Ἀπογραφὴ ΕΣΥΕ 1928, Κεφάλαιο Β΄ - Ὁ πληθυσμός τῆς Ἑλλάδος κατά θρησκείαν καί γλώσσαν, Πίναξ 9 Πληθυσμός τών διαμερισμάτων τῆς Ἑλλάδος κατά θρησκείαν, κγ΄.

Ὁ Τριανταφυλλίδης σημειώνει ὅτι «ἅμα ὑπεγράφη ἡ μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας περὶ παραχωρήσεως τῆς Θεσσαλίας συνθήκη, ἤρξατο ἡ ἐκποίησης τῶν μικροϊδιοκτησιῶν καὶ ἡ ἀθρόα τῶν ὀθωμανῶν μικροϊδιοκτητῶν, Κονιάρων, μετανάστευσις», ἐνῶ σὲ ἄλλο σημεῖο παρατηρεῖ ὅτι «...τὰ κονιαροχώρια, ἄλλα μὲν ἠγοράσθησαν ἀπὸ μικροϊδιοκτίτας, ἄλλα δὲ ἐγένοντο τσιφλίκια. Ἔμενον μόνον οἱ τσιφλικοῦχοι Βέηδες, καραδοκοῦντες εὐκαιρίαν ὅπως ἀκριβοπωλήσωσι τὰς ἰδιοκτησίας τῶν...»¹⁴.

Ὁ Rose ἐπιβεβαιώνει –16 χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας– ὅτι ἡ ἀνώτερη ὀθωμανικὴ τάξη τῆς Θεσσαλίας ἐκμεταλλεῦτηκε ἀπολύτως τὶς προβλέψεις τοῦ ἄρθρου 13. Μετοίκησε στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ εἴτε πούλησε τὴ γῆ πού κατεῖχε εἴτε εἰσέπρατε τὶς ὑψηλές προσόδους πού ἐπέβαλλε στοὺς καλλιεργητὲς «ξοδεύοντας κάθε δραχμὴ στὴν Κωνσταντινούπολη»¹⁵ καὶ προκαλῶντας τὴν ἔντονη δυσανεξία τους. Ἔτσι ἡ Θεσσαλία ἔχασε σημαντικὰ κεφάλαια πού θὰ μποροῦσαν νὰ εἶχαν ἐπενδυθεῖ στὴν ἀνάπτυξή της.

Ἄλλη μιὰ ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία γιὰ τὴν περίοδο ἀποχώρησης τῶν Μουσουλμάνων τῆς Θεσσαλίας παραθέτει ὁ Ἀθανάσιος Φράγκου ἐξιστορῶντας ἓνα ἐπεισόδιο ἀπὸ τὴν πορεία τῆς 1ης Μεραρχίας Θεσσαλῶν κατὰ τὴν προέλασή της πρὸς τὴν Ἄγκυρα τὸ 1921: «Ὅταν τοῦ ἀνέφερα τὸ χωριό μου, ἀπίντησε Τουρκικὰ μὲ ἐλάχιστα ἑλληνικὰ ὅτι εἴμαστε “ἔμσαριδες”, δηλαδὴ συμπατριῶτες! Κι ἀνέφερε, ὅτι γεννήθηκε στὸν Ἄλμιρὸ κι ἀνεχώρησε ἀπ’ ἐκεῖ τὸ 1881 μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας. Κι ὅταν τοῦ ἀπίντησα εἰς ἐρώτησίν του, πῶς ὀνομάζομαι, ἄρχισε ν’ ἀραδιάζει τὰ μικρὰ ὀνόματα τοῦ πατέρα μου καὶ τῶν ἀδελφῶν του ὅλων. Τελικῶς μοὶ εἶπεν, ὅτι ὁ πατέρας του ἦτο πολὺ φίλος τοῦ παπποῦ μου κι ἀντίλλασαν οἰκογενειακῶς ἐπισκέψεις κ.λπ., ὅταν δὲ ἔφυγαν ἀπὸ τὸν Ἄλμιρὸν, ὁ πατέρας του ἐπώλησεν ἐν κτήμα του στὸν παπποῦ μου.

¹⁴ Βλ. *Τριανταφυλλίδης* (1974) 25, 26. Ἡ πρώτη ἐκτύπωση τοῦ ἔργου ἔγινε τὸ 1906. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀκριβὸς τὴν ἴδια τακτικὴ πώληση τῶν ἰδιοκτησιῶν τους, οἱ ὁποῖες βρισκόνταν ὑπὸ διεθνή προστασία, ἀκολούθησαν καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ μεγαλοϊδιοκτῆτες τῆς Ἀθίνης ἀμέσως μετὰ τὸ 1830. Ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία εἶχε καταστήσει ἀπολύτως σαφές ὅτι δὲν θὰ ἀποχωροῦσε ἀπὸ τὴν Ἄττικὴ καὶ τὴν Εὐβοία, ἐάν δὲν προηγοῦνταν οἱ ἀγοραπωλησιές τῶν ἰδιοκτησιῶν τῶν Ὀθωμανῶν. Καθὼς τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἀπέτυχε νὰ δανειστεῖ τὰ ἀπαραίτητα ποσά, ὥστε νὰ ἀγοράσει τὶς τουρκικὲς ἰδιοκτησίες, δόθηκε ἡ εὐκαιρία σὲ Ἕλληνες τῆς διασπορᾶς νὰ προχωρήσουν σὲ μιὰ ἰδιαίτερα ἐπικερδῆ ἐπένδυση, ἡ ὁποία ὀδήγησε στὴ διάσωση τῶν τσιφλικιῶν στὴν Ἄττικὴ – σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι εἶχε συμβεῖ στὴν Πελοπόννησο. Γιὰ ἀναλυτικὴ περιγραφή τῆς ὅλης διαδικασίας βλ. *Δρίκος* (1994). Οἱ ὁμοίότητες μὲ τὴν περίπτωση τῆς Θεσσαλίας εἶναι ἐνδιαφέρουσες.

¹⁵ «The latter [*i.e. Pashas and Beys*] impose heavy rents on the peasantry and their revenues are spent in Constantinople, never a drachma being devoted to improvements or to the development of the immense recourses of the country» βλ. *Rose* (1897), 21-22.

Κι αυτό ήτο ἀληθές. Πολύ μᾶς συγκίνησε ἡ γνωριμία αὐτή»¹⁶.

Στό τέλος τοῦ 1884, ὁ Τριανταφυλλίδης ἀναφέρει ὅτι «...δέν ὑπῆρχον πλέον ἐν Θεσσαλία Τούρκοι μικροϊδιοκτῆται εἰμὶ μόνον εἰς τινά χωρία τῆς ἐπαρχίας Λαρίσης»¹⁷, χωρὶς ὅμως νά παραθέτει οὔτε τόν ἀριθμὸ τῶν Μουσουλμάνων πού κατοικοῦσαν στή Θεσσαλία πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτησή της στὴν Ἑλλάδα¹⁸ οὔτε τόν ἀριθμὸ ἐκείνων πού ἐπέλεξαν νά μετοικήσουν. Τό ἔτος 1884 ὀλοκληρώθηκε ἡ τριετία πού προέβλεπε τὸ ἄρθρο 13 τοῦ νόμου ΠΛΖ/1882.

Σύμφωνα μέ τόν Βεργόπουλο, πρὶν ἀκόμα ἀπὸ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας στό Ἑλληνικὸ Κράτος, εἶχε παρατηρηθεῖ μεταβίβαση τῆς ἀγροτικῆς γῆς σέ Ἑλληνες ἰδιοκτῆτες. Ὁ ἴδιος σημειώνει ὅτι «στό διάστημα τριῶν μόνον ἐτῶν [έννοεῖ τὴν τριετία τοῦ ἄρθρου 13 τοῦ Ν.ΠΛΖ/1882], μιά πελώρια μεταβίβαση τίτλων καὶ μία συγκέντρωση τῆς γαιοκτησίας πραγματοποιήθηκαν εἰς ὄφελος τῶν μεγάλων Ἑλλήνων χρηματιστῶν τῆς διασπορᾶς»¹⁹. Αὐτὴ ἡ μεταβίβαση τῆς γῆς συνοδεύθηκε καὶ ἀπὸ τὴ μετοίκηση τῶν Μουσουλμάνων στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία.

Συνεπῶς τὸ κύριο μεταναστευτικὸ ρεῦμα τῶν Μουσουλμάνων τῆς Θεσσαλίας ἐκδηλώθηκε ἐντὸς τῆς τριετίας τοῦ ἄρθρου 13.

5. Πολιτικά δικαιώματα τῶν Μουσουλμάνων

Ἡ ἀποδοχὴ τῶν Μουσουλμάνων τῆς Θεσσαλίας ὡς ἰσότιμων Ἑλλήνων πολιτῶν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους τῆς Θεσσαλίας συντελέστηκαν μέ τὴ συμμετοχὴ τους στὶς ἐκλογές τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου 1881, στὶς ὁποῖες ἐξελέγησαν δύο

¹⁶ Βλ. Φράγκου (1997), 98.

¹⁷ Βλ. Τριανταφυλλίδης (1974), 25.

¹⁸ Ὁ Τριανταφυλλίδης (1974), 24 ἀναφέρει μόνον ὅτι μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς, οἱ τελευταῖοι ἀκολούθησαν τὴν πάγια τακτικὴ τους νά μεταφέρουν μουσουλμανικοὺς πληθυσμούς στὶς νεοπροσαρτηθεῖσες περιοχές: «...τὸ ἴδιον ἔκαμον καὶ διὰ τὴν Θεσσαλίαν μετοκίσαντες ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Ἰκονίου περὶ τοὺς 4.000 πολεμιστάς, οἱ ὅποιοι ἀπετελοῦν τὴν μόνιμον φρουρὰν τῆς κατακτηθεῖσης ἐπαρχίας τότες. Ἐκ τοῦ τόπου δέ τούτου τῆς καταγωγῆς τῶν οἱ νέοι ἄποικοι ἔλαβον τὴν ὀνομασίαν "Κονιάροι". Πότε ἀκριβῶς οἱ Τούρκοι ἄποικοι μετώκησαν ἐκ τῆς Ἀσίας δέν εἶναι καθωρισμένον. Ὑπολογίζεται ὅμως ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο ἔλαβε χώραν μεταξὺ τοῦ ἔτους 1420-1456 (πῶς συνδέεται τὸ 1420 μέ τὸ 1881;)...». Κατὰ τὴν ἀποχώρησή τους ἀπὸ τὴ Θεσσαλία τὸ 1881 ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι πολλοὶ ἐπέστρεψαν στὴ Μικρὰ Ἀσία, ἀπ' ὅπου κατάγονταν.

¹⁹ Βλ. Βεργόπουλος (1975), σμ. 10, 120, 121-126, 161.

Μουσουλμάνοι βουλευτές²⁰. Οί εκλεγμένοι Μουσουλμάνοι εισήλθαν στην Βουλή των Ελλήνων μετέχοντας ισότιμα στην νομοθετική εξουσία. Μουσουλμάνοι βουλευτές εξελέγησαν και σε επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί²¹.

Πίνακας 5: Μουσουλμάνοι βουλευτές Θεσσαλίας 1892-1904

Όνομα	Εκλογική Περιφέρεια	Βουλευτική περίοδος
Εδίπ Χασίπ Σερέφ	Λαρίσης	ΙΓ' περ. 3/5/1892 - 20/2/1895 και ΙΔ' περ. 16/4/1895 - 19/12/1898
Χασάν Πετρεδίν Βέης	Λαρίσης	ΙΔ' περ. 16/4/1895 - 19/12/1898
Σεριφ Βέης	Λαρίσης	ΙΣΤ' περ. 17/11/1902 - 22/12/1904

Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι, όπως αναφέρει ο Deschamps, οι κάτοικοι των Φαρσάλων, μετά την απελευθέρωση, εξέλεξαν έναν Μουσουλμάνο στην θέση του Δημάρχου, τον Χουσεϊν Μπέη²². Σύμφωνα με τον ίδιο, τα Φάρσαλα είχαν 2.500 κατοίκους, εκ των οποίων οι 1.000 ήταν Μουσουλμάνοι. Άρα είναι πολύ πιθανό η εκλογή του Χουσεϊν Μπέη να έπετεύχθη χάρη και στην ύποστίριξη Χριστιανών Όρθοδόξων. Αυτό δικαιολογείται και από την ακόλουθη περιγραφή του Deschamps για τη συνύπαρξη Μουσουλμάνων και Χριστιανών Όρθοδόξων στα Φάρσαλα: «Είδα τον παπά και τον μουφτί καθισμένους στο ίδιο τραπέζι σε ένα καφενείο να παίζουν χαρτιά. Φαίνονταν απολύτως αδιάφοροι για τα φυλετικά μίση και τους θρησκευτικούς ανταγωνισμούς που περιπλέκουν το ζήτημα της Ανατολής»²³.

²⁰ *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', 15. Στο *Μητρώο Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών 1822-1935* (1986, 172) για την Βουλευτική Περίοδο 20/12/1881 έως 11/2/1885 αναφέρεται μόνο ο Χαλίλ Δεμβίς Μπέης, Βουλευτής Λαρίσης.

²¹ Βλ. *Μητρώο Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών 1822-1935* (1986) 172.

²² «Dans les années qui suivirent l'annexion, les Pharsaliotes prirent pour demarque un musulman, Hussein Bey» [Στά χρόνια που ακολούθησαν την προσάρτηση, οι Φαρσαλιώτες πήραν για δήμαρχο έναν μουσουλμάνο, τον Χουσεϊν Μπέη] βλ. *Deschamps* (1921), 311.

²³ «J'ai vu, dans un café, le pappas et le mufti assis à la même table et jouant aux cartes; ils semblaient fort indifférents aux haines de races et aux rivalités de religion qui compliquent la question d'Orient». *Deschamps* (1921), 311.

6. Θρησκευτική οργάνωση των Μουσουλμάνων: Σαρία και Μουφτῆδες

Μέ τον νόμο ΠΜ΄/1882 (ΦΕΚ 16/20-03-1882) «Περί εισαγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς νομοθεσίας εἰς τὰς ἄρτι προσαρτηθείσας Θεσσαλικὰς καὶ Ἑπαιρωτικὰς Ἐπαρχίας» ἡ ἑλληνικὴ νομοθεσία εἰσήχθη στὶς νεοπροσαρτηθεῖσες περιοχὲς μὲ μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐξαίρεση. Στὰ θέματα οἰκογενειακοῦ καὶ κληρονομικοῦ δικαίου διατηροῦνταν ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἰσλαμικοῦ δικαίου, ὅπως προβλεπόταν καὶ ἀπὸ τὴ Σύμβαση τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ἐπίσης, ὁ νόμος Ν/1882 (ΦΕΚ 36/18-05-1882) «Περί τοῦ τρόπου τῆς ἐξετάσεως τῶν Ὀθωμανιδῶν ὡς μαρτύρων» καθὼς καὶ ὁ νόμος Ν/1882 (ΦΕΚ 38/25-05-1882) «Περί διορισμῶν ἐρμηνέων τῆς Τουρκικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δικαστηρίοις τῶν νέων Ἐπαρχιῶν» ἀποτελοῦν πολὺ σημαντικὰ παραδείγματα γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος προσπάθησε νὰ διευκολύνει τὴ «μετάβαση» τῶν Μουσουλμάνων σὲ ἓνα σύγχρονο δικαϊκὸ σύστημα.

Ἡ ψήφισις αὐτῶν τῶν δύο νόμων ἦταν ἰδιαίτερης βαρύτητας, διότι κατοχύρωναν τὸ δικαίωμα τῶν Μουσουλμάνων γιὰ χρῆσι τῆς τουρκικῆς γλώσσας στὰ δικαστήρια (δικαίωμα μὲ προφανέστατη σημασία γιὰ τὴ δυνατότητά τους νὰ τύχουν δίκαιης δίκης) καὶ παρὰλληλα καθιέρωναν τὴ μαρτυρία τῆς γυναίκας ὡς ἰσότητι μὲ τοῦ ἀνδρα, παρέχοντας ταυτόχρονα καὶ τὴ δυνατότητα ἐπιλογῆς ἑνὸς ἐιδικοῦ τρόπου ἐξέτασής της, ὥστε νὰ γίνουν σεβαστὰ τα μουσουλμανικὰ ἦθη. Ἡ νομοθέτησή τους σὲ τόσο σύντομο χρονικὸ διάστημα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας ἀποδεικνύει τὴν εὐλκιρῆνεια τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας νὰ σεβαστεῖ οὐσιαστικὰ τα δικαιώματα τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας, καὶ ὄχι ἀπλῶς νὰ ἐφαρμόσει τυπικὰ το γράμμα τῶν ὄρων τῆς συνθήκης παραχώρησης.

Ὁ νόμος ΑΛΗ΄/1882 (ΦΕΚ 59/01-07-1882) «Περί πνευματικῶν ἀρχηγῶν τῶν Μωαμεθανικῶν Κοινοτήτων» καθορίζει τὸ καθεστῶς, τὴν ἀμοιβὴ καὶ τὶς δικαιοδοσίαι τῶν Μουφτῆδων ἐφαρμόζοντας τὶς πρόνοιαι τῆς Σύμβασης τῆς 2ας Ἰουλίου 1881. Οἱ Μουφτῆδες καθίστανται καὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ νόμου «πνευματικοὶ ἀρχηγοί» τῶν Μουσουλμάνων. Οὐσιαστικὰ, ὁ νόμος ΑΛΗ΄/1882, ὁ ὁποῖος δημοσιεύθηκε ἕναν χρόνον ἀκριβῶς μετὰ τὴ Σύμβαση τῆς 2ας Ἰουλίου 1881, προφυλάσσει στὸν μέγιστο δυνατό βαθμὸ τὸ ὀθωμανικὸ status quo γιὰ τὸν Μουφτί, τὸ ὁποῖο γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους ταυτιζόταν μὲ τὴν προστασία, τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν ἐγγύησι τῆς θρησκευτικῆς τους ἐλευθερίας καὶ ταυτότητας.

Τό άρθρο 1 τοῦ νόμου ὄριζε τά ἑξῆς: «Ἐν Λαρίσση, Φαρσάλῳ, Τρικκάλῳ καί Βόλῳ ἀναγνωρίζονται ἀνά εἷς πνευματικός ἀρχηγός τῶν Μουσουλμανικῶν κοινοτήτων ἢ Μουφτής. Δύναται ἐπίσης ν' ἀναγνωρισθῆ διά Β. Διατάγματος ἀνά εἷς πνευματικός τῶν Μωαμεθανῶν ἀρχηγός εἰς πᾶσαν πρωτεύουσαν Νομοῦ ἢ καί Ἐπαρχίας, ἐχούσης ὅμως πληθυσμόν ὑπέρ τᾶς 40 χιλιάδας ψυχῶν».

Ἐπίσης, τό άρθρο 2 περιέγραφε τόν τρόπο ἀνάδειξης τοῦ Μουφτῆ: «Οἱ Μουφτῆδες, ὡς δημόσιοι λειτουργοί, διορίζονται καί παύονται διά Β. Διατάγματος, ἐπί τῆ προτάσει τῶν ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως καί τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργῶν, καί δίδουσιν ἐνώπιον τοῦ οἰκείου Νομάρχου τόν τοῦ δημοσίου ὑπαλλίλου ὄρκον. Ἐν περιπτώσει ἀπολύσεως ἢ θανάτου τινός τῶν Μουφτίδων, ἡ τῆς περιφερείας αὐτοῦ Μωαμεθανική κοινότης καλεῖται ὑπό τοῦ οἰκείου Νομάρχου πρὸς ὑπόδειξιν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ».

Τό άρθρο 3 καθόριζε τό ὕψος τῆς μισθοδοσίας τῶν Μουφτίδων τῆς Θεσσαλίας (ὁ Μουφτής Λαρίσης λάμβανε 250 δραχ. ἀνά μῆνα, ἐνῶ οἱ λοιποὶ 150 δραχμές).

Σύμφωνα μέ τό άρθρο 4, οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ Μουφτῆ καθορίζονταν ὡς ἑξῆς: «Οἱ Μουφτῆδες, ἐντός τῆς ἥδη ἀνεγνωρισμένης ἐκάστου περιφερείας, ἔχουσι γνωμοδοτικὴν ἀρμοδιότητα ἐπί παντός ζητήματος ἑθροσκευτικοῦ, κληρονομικοῦ ἢ τοῦ οἰκογενειακοῦ τῶν Μωαμεθανῶν δικαίου, ἐκδίδουσι τᾶς περὶ γάμου ἀδείας, παρεδρεύουσιν εἰς πᾶν οἰκογενειακόν συμβούλιον Μωαμεθανῶν, παρ' ᾧ ἔχουσι καί τὴν κατισχύουσαν ψῆφον ἐν περιπτώσει ἰσοψηφίας, ἐξελέγγουσι τὴν διαχείρισιν τῆς τε κινητῆς καί ἀκινήτου περιουσίας τῶν Μωαμεθανικῶν φιλανθρωπικῶν καί ἑθροσκευτικῶν ἰδρυμάτων, Τζαμιῶν, Τεκέδων κ.λπ. ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς κατὰ τόπους Διοικητικῆς Ἀρχῆς, διορίζουσι καί παύουσι τοὺς διαχειριστὰς αὐτῶν, καί προεδρεύουσιν αὐτοδικαίως τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, τῶν ὑπαρχόντων ἢ ἰδρυθησομένων Μωαμεθανικῶν Σχολείων. Ὁ Μουφτής Λαρίσης ἐκδίδει καί τὴν κατὰ τό Σέρη ἄδειαν πρὸς τὴν ἔναρξιν τοῦ προσκυνήματος καί τὴν τέλεσιν πάσης ἑθροσκευτικῆς τῶν Μωαμεθανῶν τελετῆς».

Τό άρθρο 5 καθόριζε ὅτι «Διά Β. Διατάγματος ὁρισθῆσονται λεπτομερέστερον τὰ καθήκοντα τῶν Μουφτίδων, ὁ τρόπος τῆς ἑνασκίσεως αὐτῶν, ὡς καί ἡ συμμετοχὴ τῶν Μωαμεθανικῶν κοινοτήτων πρὸς τόν διορισμόν αὐτῶν».

Τό ἐν λόγῳ Βασιλικὸ Διάταγμα δέν ἐκδόθηκε ποτέ καί, συνεπῶς, δέν ἐξειδικεύθηκαν οὔτε τὰ καθήκοντα τῶν Μουφτίδων οὔτε, κυρίως, ὁ τρόπος καί ἡ διαδικασία συμμετοχῆς τῶν μωαμεθανικῶν κοινοτήτων στὸν διορισμὸ τους.

Πάντως, οί Μουφτίδες καί οί Μουφτείες λειτούργησαν. Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία του Ρ.Ε.Μartin, τό 1913 υπήρχαν τρεις Μουφτίδες στή Θεσσαλία, καί συγκεκριμένα στή Λάρισα, στήν Καρδίτσα καί στόν Βόλο²⁴.

Ό νόμος ΑΛΗ/1882 εἶναι τό πρῶτο νομοθέτημα τῆς Ἑλλάδας σχετικά μέ τόν θεσμό τοῦ Μουφτί καί κατά συνέπεια ἔχει ιδιαίτερη σημασία, καθὼς πρόκειται γιά τήν πρώτη προσπάθεια τῆς Ἑλλάδας νά ὀρίσει τή θέση τοῦ Μουφτί στήν ἑλληνική ἔννομη τάξη.

Ἡ προσπάθεια αὐτή βασίζεται στά ἐξῆς:

α) Ό Μουφτίς εἶναι δημόσιος λειτουργός, ὅπως συνέβαινε καί στήν Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία, ἔχει τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις πού συνδέονται μέ αὐτή τήν ιδιότητα καί γι' αὐτό δίνει καί τόν σχετικό ὄρκο.

β) Ό Μουφτίς διορίζεται μέ Βασιλικό Διάταγμα πού ὑπογράφει ὁ Ὑπουργός Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καί ὁ Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης (προκαλεῖ ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἡ ὑποχρεωτικότητα τῆς συνυπογραφῆς τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης, διότι σέ ὅλη τή μεταγενέστερη νομοθεσία γιά τόν διορισμό Μουφτί προβλέπεται μόνο ἡ ὑπογραφή τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως).

γ) Διατηρεῖται σέ ἰσχύ τό ἰσλαμικό δίκαιο (Σαρία) γιά θέματα πού θεωρεῖται ὅτι συνδέονται ἀναπόσπαστα μέ τή θρησκευτική ταυτότητα (οἰκογενειακό καί κληρονομικό δίκαιο) καί ἡ δυνατότητα τοῦ Μουφτί νά ἐκδίδει ἱερονομικές ρῆτρες (φετβάδες). Ό Μουφτίς συμμετεῖχε –καί μάλιστα μέ ἀποφασιστική πῆφο– σέ κάθε «οἰκογενειακό συμβούλιο» Μουσουλμάνων, ἄρα εἶχε πρωταγωνιστικό ρόλο σέ κάθε οἰκογενειακή ἀπόφαση ἢ διαφορά.

δ) Δέν προσδιορίζεται ρητά ὅτι ὁ Μουφτίς ἀσκεῖ καί χρέη Ἱεροδίκη, ἀλλά συνάγεται ἐμμέσως ἀπό δύο γεγονότα. Πρῶτον, τά θέματα οἰκογενειακοῦ καί κληρονομικοῦ δικαίου ρυθμίζονται ἀπό τό ἰσλαμικό δίκαιο, παρ' ὅλο πού ὁ θεσμός τοῦ Ἱεροδίκη (Καδής) δέν ἐπιβιώνει. Ἐλλεῖπει λοιπόν ἄλλου ὀργάνου, προφανῶς μόνο ὁ Μουφτίς θά μπορούσε νά προβεῖ στίς ἀντίστοιχες ρυθμιστικές πράξεις. Δεύτερον, τό Βασιλικό Διάταγμα διορισμοῦ τοῦ Μουφτί ὑπογράφεται καί ἀπό τόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης. Δέν υπήρχε κανένας ἄλλος λόγος νά συνυπογράψει ὁ Ὑπουργός Δικαιοσύνης, παρὰ μόνο ἐάν ὁ Μουφτίς εἶχε καί δικαστικές ἀρμοδιότητες. Καθὼς ὁμως δέν ἐκδόθηκε τό προβλεπόμενο Βασιλικό Διάταγμα καί δέν ὀρίστηκε κατά συνέπεια μέ ἐπάρκεια ὁ τρόπος καί ἡ σχέση λειτουργίας μεταξύ των δύο δικαστικῶν συστημάτων, τό πιθανότερο

²⁴ Βλ. *Martin* (1913), 167.

είναι ότι οι νέες ισορροπίες που διαμορφώθηκαν στην καθημερινότητα των Μουσουλμάνων δεν αποτυπώθηκαν σε νόμο.

ε) Ό Μουφτίς ως «πνευματικός αρχηγός» των Μουσουλμάνων διορίζει ή παύει τους διαχειριστές των κάθε είδους Βακουφίων και προεδρεύει των Σχολικών Έφορειών των μουσουλμανικών σχολείων. Αν και δεν αναφέρεται ρητά, μεταξύ των αρμοδιοτήτων του ως «πνευματικού αρχηγού» θά πρέπει να ήταν και η πιστοποίηση του Χαλάλ (δηλαδή ότι μία τροφή εκπληρώνει τις προϋποθέσεις που την καθιστούν βρώσιμη από τους Μουσουλμάνους σύμφωνα με όσα όρίζει το Ίσλάμ).

στ) Ειδικά ο Μουφτίς Λαρίσης όριζε τό θρησκευτικό ήμερολόγιο για όλους τους Μουσουλμάνους, γεγονός που του έδινε ένα τυπικό και ουσιαστικό προβάδισμα, καθώς καθόριζε, μεταξύ άλλων, την έναρξη, τή λήξη και τις ώρες προσευχής του ίερού μήνα του Ραμαζανίου, αλλά και τις προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση του Χάτζ (προσκυνηματική επίσκεψη των Μουσουλμάνων στην Μέκκα, ένας από τους πέντε Στύλους του Ίσλάμ).

ζ) Η μουσουλμανική κοινότητα συμμετείχε στη διαδικασία διορισμού του Μουφτί. Η κρίσιμη λέξη που προσδιόριζε τή φιλοσοφία αυτής της συμμετοχής ήταν ή «υπόδειξη» και όχι ή «έκλογή». Δεδομένου ότι δεν εκδόθηκε ποτέ τό προβλεπόμενο Βασιλικό Διάταγμα, υποθέσεις μόνο μπορούμε να κάνουμε για τόν χαρακτήρα, τόν τρόπο και τό εύρος της «υπόδειξης» της μουσουλμανικής κοινότητας. Μπορούμε, όμως, να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα, λαμβάνοντας υπόψη τά δεδομένα της συγκεκριμένης εποχής, ότι στόχος ήταν ή διαβούλευση μεταξύ του Κράτους (έξ ού και ή εμπλοκή του Νομάρχη) και των τοπικών ήγετων της μουσουλμανικής κοινότητας, προκειμένου να βρεθεί ένα πρόσωπο κοινής αποδοχής για τή θέση του Μουφτί. Τό Κράτος δεν είχε τό δικαίωμα να διορίσει ανεξέλεγκτα όποιον επιθυμούσε, αλλά ούτε και οι Μουσουλμάνοι μπορούσαν να αναδείξουν όποιον ήθελαν στην θέση του Μουφτί. Η λογική αυτή, στην πραγματικότητα, ακολουθούσε τή γενικότερη πολιτειοκρατική αντίληψη της Ελλάδας (βρισκόμαστε σε μία εποχή όπου ή Πολιτεία παρενέβαινε στην έσωτερική όργάνωση της Όρθόδοξης Έκκλησίας με αποφασιστικότερο τρόπο απ' ό,τι στις Μουφτείες) και συμφωνούσε με τις εξελίξεις στό έσωτερικό της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας που ακολουθούσε με συνέπεια τή τακτική του περιορισμού των έξουσιών των θρησκευτικών λειτουργών και τή μεταβίβαση ισχύος στό πολιτικό σύστημα. Οι μουσουλμανικές λοιπόν κοινότητες, δηλαδή οι πολιτικές ήγεσίες και όχι όλοι οι Μουσουλμάνοι, είχαν τή ευθύνη της υπόδειξης και τό Κράτος είχε τή δυνατότητα αποδοχής ή απόρ-

ριψης τῆς πρότασής τους. Ἄρα, ὁ Μουφτής δέν ἐκφράζει οὔτε ἠγείται τῶν Μουσουλμάνων, ἀλλά ἔχει τὴν καλὴ μαρτυρία ἀπὸ τοὺς ἴδιους καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Κράτους γιὰ νὰ ἀναγνωριστῆ ἀποκλειστικά καὶ μόνο ὡς «πνευματικός ἀρχηγός» (αὐτὴ εἶναι ἡ ιδιότητα ποὺ τοῦ ἀποδίδεται ρητὰ ἀπὸ τὸν νόμο). Βέβαια, ἡ διαδικασία μᾶς τέτοιας διαβούλευσης εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολο νὰ ἀποτυπωθεῖ σέ ἓνα νομικὸ κείμενο.

Ἐκτός τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Μουφτῆ, ἀποφασιστικοῦ χαρακτῆρα γιὰ τὴν ἐμπέδωση κλίματος θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἦταν ὁ σεβασμὸς ποὺ ἐπέδειξε ἡ Ἑλλάδα στὰ Τζαμά²⁵.

7. Ἡ προστασία τῆς ιδιοκτησίας τῶν Μουσουλμάνων καὶ οἱ συνέπειές της

Τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ἀκολούθησε γενικά πολιτικὴ ἀμεροληψίας καὶ ἰσότη-
μης ἀντιμετώπισης ὄλων των πολιτῶν, ἀνεξαρτήτως θρησκευήματος, ἰδιαίτερα
στὴ διασφάλιση τοῦ δικαιώματος τῆς ιδιοκτησίας²⁶, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ
ἀκόλουθο τηλεγράφημα ποὺ ἔλαβε ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς Σπυριδῶν Βαλα-
ωρίτης τὸ 1882:

«Οἱ εὐσεβᾶστως ὑποφαινόμενοι ἰκετεύομεν ὑμᾶς, ἵνα ἀνακοινώσπε τῇ
Βουλῇ τὴν ἄπειρον ἡμῶν εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τοῖς διοικητικοῖς μέτροις ἅτινα
μετῆλθεν ἡ Κυβέρνησις καὶ ἐξετέλεσε διὰ τῶν ἐνταῦθα ἀρχῶν ἐπὶ τῶν ἀγρο-
τικῶν ἐρίδων, διότι διὰ τούτων κατόρθωσε θαυμασίως ν' ἀποτρέψη τὴν γενι-
κὴν ἀταξίαν καὶ διαρπαγὴν τῶν περιουσιῶν, ἐμφύλιον στάσιν καὶ νὰ ἐπανα-
φέρῃ τὴν ὁμαλότητα τῶν σχέσεων, ν' ἀποτρέψη σπουδαιότητας ζημίας εἰς
πᾶσαν τὴν ἀγροτικὴν τάξιν καὶ νὰ λυτρώσῃ τὸν λαόν ὑπὸ τὸν ὄλεθρον εἰς ὃν
εὐάριθμα πρόσωπα παρῶθουν τὴν κοινωνία ἡμῶν. Πᾶσαι αἱ κοινότητες, χρι-
στιανικὴ, ὀθωμανικὴ καὶ ἐβραϊκὴ, θεωροῦμεν ἀνώτατον ἡμῶν καθῆκον νὰ ὁμο-

²⁵ Κατάλογος τῶν Τεμενῶν τῆς Θεσσαλίας ποὺ σώζονται ἕως σήμερα, καθὼς καὶ τῆς χρήσης τους παρατίθεται στὴν Ἔκθεσι τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, *Περιστατικά εἰς βάρος χώρων θρησκευτικῆς σημασίας στὴν Ἑλλάδα*, 2019.

²⁶ Ἡ θεμελιώδης σημασία τοῦ σεβασμοῦ τοῦ δικαιώματος τῆς ιδιοκτησίας γιὰ τὴν πολιτικὴ σταθερότητα καὶ τὴν ἐδραίωση τῆς κυριαρχίας ὁποιασδήποτε πολιτικῆς ἐξουσίας ἀναδεικνύεται ἀπὸ τὸν Μακιαβέλι μετὰ τὴν φράση: «*ma soprattutto astenersi dalla roba; perchè gli uomini dimenticano piuttosto la morte del padre, che la perdita del patrimonio*», N. Machiavelli, *Il Principe*, cap. XXII. (μτφρ: «Προπάντων ὁμως δέν πρέπει νὰ διαρπάζει τὴν περιουσία τῶν ὑπηκόων του, γιατί οἱ ἄνθρωποι ξεχνοῦν πρὸ γρήγορα τὸν θάνατο τοῦ πατέρα τους, παρὰ τὴν ἀπώλεια τῆς περιουσίας τους»).

λογήσωμεν τὰς ἐνδομύχους καὶ μᾶλλον ἐνθέρμους εὐχαριστίας ἡμῶν. Εὐπειθέστατοι, Ἡ Ὄθωμανικὴ κοινότης (125 ὑπογραφές), Ἡ Ἰσραηλιτικὴ (75 ὑπογραφές), ἡ Χριστιανικὴ (112 ὑπογραφές)»²⁷.

Ἡ προστασία τῆς ἰδιοκτησίας τῶν Μουσουλμάνων, ἐκτός ἀπὸ τὸ ὅτι ἐπιβαλλόταν ἀπὸ τὴ συνθήκη παραχώρησης τῆς Θεσσαλίας, ἀνταποκρινόταν σπῆ θεμελιώδη ἀρχὴ τῆς προστασίας τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ λειτουργοῦσε καὶ ὡς ἔμμεση ἐξασφάλισι τῶν οικονομικῶν συμφερόντων ὄσων Ἑλλήνων εἶχαν ἐπενδύσει στὴν ἀγορὰ γῆς. Ἀκόμα καὶ ἂν οἱ Μουσουλμᾶνοι πωλοῦσαν τὰ κτίματά τους σὲ Ἑλληνες –ὅπως συνέβη–, τὸ ἑλληνικὸ κράτος δὲν μποροῦσε νὰ προχωρήσει στὴν ἐθνικοποίησίν τους παρὰ μόνον σὲ πράξεις «ἐκούσιας ἀγοραπωλησίας»²⁸. Ἔτσι, ἡ παρουσία τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας – ἀκόμα καὶ ὄσων Μουσουλμάνων γαιοκτημόνων ζοῦσαν στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἀλλὰ διατηροῦσαν τὴν ἰδιοκτησίαν τους στὴ Θεσσαλία– λειτουργοῦσε καὶ ὡς ἐγγύησι τοῦ οὐσιαστικὰ ἀναπαλλοτρίωτου χαρακτῆρα τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν γῆς πού πέρασαν στὰ χεῖρα τῶν Ἑλλήνων κεφαλαιούχων²⁹.

Ἐπιπλέον, ἡ κοινωνικὴ σύνθεσι καὶ ἡ οἰκονομικὴ λειτουργία τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας δὲν ἀπειλοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ (ἐλλαδικὴ ἢ παροικιακὴ) ἀστικὴ τάξι. Οἱ Μουσουλμᾶνοι δὲν ἦταν οὔτε μεγαλέμποροι οὔτε ἰδιοκτῆτες ἐργοστασίων ἢ χρηματιστῆς. Κυρίως ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ γεωργία ἢ ἀποσποῦσαν ὑπεραξία μὲσω τῆς κατοχῆς θέσεων στὴν ὀθωμανικὴ γραφειοκρατία. Κατὰ συνέπεια, ἀποτελοῦσαν ἀπλῶς μὴ νέα ἀγορὰ καὶ ὄχι ἕναν ἐπικίνδυνον ἀνταγωνιστῆ.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού οἱ Μουσουλμᾶνοι μεγαλογαιοκτῆμονες ἀποφάσισαν νὰ πουλήσουν τὴ γῆ τους στοὺς Ἑλληνες κεφαλαιούχους τῆς διασπορᾶς (ἀρκετοὶ

²⁷ *Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Υπουργείου Ἐξωτερικῶν (Ι.Α.Υ.Ε.), Φ. 1919 Α.4 Συνέδριο Εἰρήνης*. Τὸ τηλεγράφημα στάλθηκε στίς 16 Νοεμβρίου 1882 καὶ ὑπογράφεται ἀπὸ ὅλες τὴς θρησκευτικῆς κοινότητες τῶν Τρικάλων.

²⁸ Μὲ τὴ διαδικασία αὐτὴ τῆς ἐκούσιας ἀπαλλοτρίωσης τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος πέτυχε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1907-1914 τὴν ἀπόδοσι 54 τσιφλικῶν ἔκτασις 1.060.000 στρεμμάτων (τὸ 1/6 τῆς συνολικῆς ἐπιφάνειας τῶν τσιφλικῶν στὴ Θεσσαλία) σὲ 4.898 οἰκογένειες αὐτοχθόνων καὶ 2.624 οἰκογένειες προσφύγων ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμιλία, βλ. *Βεργόπουλος* (1975), 169. Ὁ *Μοσκόφ* (1972), 136 παραθέτει διαφορετικὰ χρονολογίαι: «στὰ 1896 ἱδρύεται τὸ Ἀγροτικὸ Ταμεῖο, μὲ σκοπὸ τὴ δανειοδότησι τῶν καλλιεργητῶν γιὰ τὴν ἐξαγορὰ ἀπὸ μέρους τους τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας. Ἀνάμεσα 1896 καὶ 1905 ἐξαγοράζονται μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ 57 τσιφλίκια μιᾶς ἔκτασις 1.058.000 στρεμμάτων, μὲ κόστος 15.000.000 χρυσῆς δραχμῆς...».

²⁹ Ἡ αὔξησι τῆς πίεσις γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωσι τῶν τσιφλικῶν τῆς Θεσσαλίας ὀδήγησε ἕναν ἀριθμὸ Ἑλλήνων γαιοκτημόνων νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸν Ὄθωμανὸ Πρόξενο στὴ Λάρισα τὴν πολιτογράφησίν τους ὡς Ὄθωμανῶν ὑπηκόων, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἐπικαλεσθοῦν τὴν Συνθήκη Βερολίνου-Κωνσταντινούπολις γιὰ τὴν προστασία τῶν ἰδιοκτησιῶν τους, βλ. *Βεργόπουλος* (1975), σμκ. 15, 170.

ἐκ τῶν ὁποίων εἶχαν ὡς ἕδρα τῶν δραστηριοτήτων τους τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία) ἀποκλείστηκε κάθε πιθανότητα ἢ κοινωνικὴ διαφορά μεταξύ «τσιφλικάδων» καὶ «κολίγων» νὰ μετουσιωθεῖ σέ ἐθνικὴ/θρησκευτικὴ ἀντιπαράθεση πού ἀναπόφευκτα θὰ κατέληγε σέ ἐχθρότητα ἐναντίον τῶν Μουσουλμάνων γαιοκτημόνων – καὶ τελικὰ ἐναντίον τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας συνολικά.

Τὴν ἴδια τακτικὴ πωλήσεως ἀκολούθησαν καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι πού κατεῖχαν μικρότερες ἰδιοκτησίες μὲ ἀποτέλεσμα τὴ συγκέντρωση γῆς κυρίως ἀπὸ Ἑλλήνες κεφαλαιούχους τῆς διασπορᾶς. Ὁ Τριανταφυλλίδης συνδέει εὐθέως τὴν ἀποχώρηση τῶν Μουσουλμάνων μὲ τὴ δημιουργία τῶν τσιφλικιῶν στὴ Θεσσαλία: «...τὰ ὑπὸ κονιάρων καλλιεργούμενα κτίματα ἦσαν μικροῖδιοκτησίαι (ἀλιακάδες³⁰), τουτέστιν ἀνήκον κατὰ κυριότητα καὶ κατοχὴν εἰς καλλιεργητὰς Κονιάρους, καὶ δὲν ἦσαν τσιφλίκια. Λόγου χάριν, τὸ χωρίον Κουρφάλι (Ἀλμυροῦ) ἦτο κονιαροχώρι, ἦτοι μικρὰ ἰδιοκτησίαι, ἅς ἠγόρασαν ἄλλοι καλλιεργηταί. Τὸ χωρίον Δαουτσά τοῦ ἰδίου δήμου τὸ ὅποῖον ἠγόρασαν χωρικοί, καὶ τὸ ὅποῖον ἐγένετο σήμερον τσιφλίκιον, διότι ἠγοράσθη πρὸ ὀλίγου ἀπὸ τὸν κ. Μ. Ἀποστολίδην. Ἐπίσης τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἀλμυροῦ, Τουρκουμουσλῆ, Κετίκι, Κιουλελέρ, Κελεμενῆ, Γκερεκλῆ, Ἰντζέκ, Χασουμλῆ, ἦσαν μικροῖδιοκτησίαι ἀνήκουσαι εἰς Ὀθωμανοὺς καλλιεργητὰς. Οὗτοι ἅμα τῇ προσαρτήσῃ, ἐπώλησαν τὰς μικροῖδιοκτησίας των, καὶ μετώκησαν εἰς τὴν (Ἰκόνιον) Ἀσίαν, ὅθεν ἱστορεῖται ὅτι κατὰγονται... τὸ τέως πλούσιον λ.χ. κονιαροχώρι Τουρκουμουσλῆ (Ἀλμυροῦ) κατοικούμενον ὑπὸ 25 οἰκογενειῶν, ἠγοράσθη παρ' ἑνὸς κυρίου, τοῦ Βασιλείου Δημητρίου, καὶ ἐγένετο τσιφλίκιον. Τὸ ἴδιον συνέβη καὶ διὰ τὸ πρῶν κονιαροχώρι Πλατάνου “Μπαλακλῆ”, τὸ ἴδιον διὰ τὰ πρῶν κονιαροχώρια Καρανταναλῆ, Ἰντζέκ, Γκερεκλῆ, Χασουμλῆ (Ἀλμυροῦ), Περσουφλῆ, Οὐσλάρ, Μουσαφακλῆ κ.λπ. ...εὐάριθμοι εἶναι οἱ μικροῖδιοκτῆται, οἱ εὐδοκίμησαντες ἐν τῇ μεταβολῇ ταύτῃ τῆς καταστάσεως, ἐκ τῶν ἀγορασάντων ἀπὸ τοὺς Κονιάρους μικροῖδιοκτησίας...»³¹.

Οἱ κύριες συνέπειες τῆς ἐφαρμογῆς τῆς Σύμβαςης τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῆς 2ας Ἰουλίου 1881 σχετικὰ μὲ τὴν προστασία τῆς ἰδιοκτησίας τῶν Μουσουλμάνων ἦταν ὁ πλουτισμὸς τους, ἡ ἀπόσπασσις καὶ μεταφορὰ πόρων ἀπὸ τὴ Θεσσαλία κυρίως στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ δημιουργία τσιφλικιῶν στὴν περιοχὴ, τὰ ὁποῖα βρισκόνταν στὴν κατοχὴ Ἑλλήνων κεφαλαιούχων τῆς διασπορᾶς.

³⁰ Σημαίνει «μικρὰ χωράφια». Βλ. Τριανταφυλλίδης (1974), 134.

³¹ Βλ. Τριανταφυλλίδης (1974), 18, 19.

8. Εκπαιδευτική Πολιτική

Στις 23 Ιουνίου 1882 δημοσιεύθηκε ο Νόμος ΑΙΓ' (ΦΕΚ 53/23-06-1882) «Περί συστάσεως Τουρκικῶν καὶ Ἰσραηλιτικῶν παιδευτηρίων ἐν ταῖς προσαρτηθείσαις Ἐπαρχίαις». Στά Πρακτικά της Βουλῆς, δηλώνεται ἀπλῶς ὁ τίτλος τοῦ Νομοσχεδίου, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει καμία ἀναφορά σέ συζήτηση. Μποροῦμε νά ὑποθέσουμε λοιπόν ὅτι τό νομοσχέδιο εἶχε τὴν ἐπιδοκιμασία τόσο τῆς συμπολίτευσης ὅσο καὶ τῆς ἀντιπολίτευσης, γεγονός πού δείχνει μιά γενικότερη συναίνεση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ συστήματος ὡς πρὸς τὸν τρόπο συμπεριφορᾶς τοῦ Κράτους ἀπέναντι σέ μιά ὁμάδα πολιτῶν του οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὀρισμένες θρησκευτικές καὶ πολιτισμικές ἰδιαιτερότητες. Σύμφωνα μέ τὸν παραπάνω νόμο, τό Κράτος ἀνέλαβε μέ δικές του δαπάνες τὴ συντήρηση σχολείων γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους καὶ τοὺς Ἰσραηλίτες.

Βεβαίως, ἡ σύνδεση ἐκπαίδευσης καὶ θρησκείας ἦταν σαφέστατη, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ἡ θέση καὶ οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ Μουφτῆ γιὰ τὰ μουσουλμανικά σχολεῖα προβλέφθηκαν ὄχι στὸν νόμο ΑΙΓ' ἀλλὰ –ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει– στὸν μεταγενέστερο νόμο ΑΛΗ'/1882 πού ἀφοροῦσε τοὺς Μουφτῆδες. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 4, οἱ Μουφτῆδες «...προεδρεύουσιν αὐτοδικαίως τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, τῶν ὑπαρχόντων ἢ ἰδρυθησομένων Μωαμεθανικῶν Σχολείων». Τό γεγονός αὐτό εἶναι μιά ἀκόμα ἀπόδειξη ὅτι ὁ χαρακτήρας τῆς μειονότητας ἦταν πρωτίστως θρησκευτικός καὶ στή βάση αὐτὴ ὀργανώνονταν τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα πού συναποτελοῦσαν τὴν ταυτότητά της.

Φαίνεται, ὁμως, ὅτι πολὺ γρήγορα οἱ Μουσουλμᾶνοι τῆς Θεσσαλίας στράφηκαν στή δημόσια ἐκπαίδευση, ἐγκαταλείποντας τὴ λογικὴ ἴδρυση καὶ λειτουργία σχολείων μόνο γιὰ τοὺς ἴδιους.

Ἰδιαίτερα σημαντικό στοιχεῖο πού ἐπιβεβαιώνει αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη ἀποτελεῖ ἡ ἀκόλουθη ἀναφορά τοῦ βουλευτῆ Ἀ. Παπαζαχαρίου σέ συζήτηση στή Βουλὴ τό 1918: «Ἀλλὰ καὶ ἕτερον ζήτημα ἐννοεῖται ἐπιστημονικόν ἐνταῦθα, τό ὁποῖον πρώτη φορά παρουσιάζεται ἐν Ἑλλάδι διότι, ὡς γνωστόν, μέχρι σήμερον οἱ Μουσουλμανόπαιδες ἐν Θεσσαλία ἐξεπαιδεύοντο ἐν κοινῆς δημοτικῆς σχολείοις μετὰ τῶν Ἑλληνοπαιδῶν. Ἐγὼ αὐτός, ὡς σχολάρχης ἐν Ἀλμυρῶ, εἶχον μαθητὰς μουσουλμανόπαιδας, οἱ ὁποῖοι ἐπρώτερον εἰς τὰ μαθήματα καὶ οἱ ὁποῖοι μόνον τό θρησκευτικόν μάθημα δὲν εἶχον»³².

Τό ἤδη ἀναφερθέν ἀπόσπασμα τοῦ Ἀθανασίου Φράγκου ἀποδεικνύει ὅτι

³² *Εφημερίδα Συζητήσεων, Συνεδρίαση 50ῆ τῆς 12ης Δεκεμβρίου 1918.*

Μουσουλμάνοι τῆς Θεσσαλίας γνώριζαν ἑλληνικά (ἔστω καί ἀτελεῖ) πρὶν τὸ 1881. Ὁ Deschamps, ἐπίσης, ἀναφέρει ὅτι οἱ Μουσουλμάνοι τῶν Φαρσάλων μιλοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα «καλύτερα ἀπ’ ὅ,τι τὴ μητρικὴ τους»³³.

Αὐτὲς οἱ μαρτυρίες, λαμβανομένων ὑπ’ ὄψιν καὶ τῶν στατιστικῶν στοιχείων γιὰ τὴ μητρικὴ γλῶσσα πού ἦδη ἀναφέρθηκαν, ὀδηγοῦν στοῦ συμπεράσμα ὅτι ἡ γνώση τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας ἀπὸ Μουσουλμάνους τῆς Θεσσαλίας δὲν ἦταν κάτι ἀσύνηθες ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ τὴν ἔνωση τῆς περιοχῆς μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἐάν ἀναλογιστοῦμε ὅτι οἱ Μουσουλμάνοι πού παρέμειναν στὴ Θεσσαλία δὲν ἀνῆκαν κατὰ τεκμήριο στὴν ἀνώτερη ὀθωμανικὴ τάξη (ἢ ὅποια φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε ἰδιαιτέρους λόγους ἢ εὐκαιρίες νὰ ἀναπτύξει τὴ γνώση τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας), προκύπτει ὅτι ἡ γνώση τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας συνδεόταν μὲ τὴν κοινωνικοοικονομικὴ κατάστασί τους καὶ τὴ συνακόλουθη ἀνάπτυξη κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν σχέσεων τῶν Μουσουλμάνων μὲ τοὺς Ὀρθοδόξους Χριστιανούς. Πιθανῶς οἱ μεσαιῆς καὶ κατώτερες κοινωνικὲς τάξεις, εἰδικά σὲ μεικτὲς περιοχές, γνώριζαν ἑλληνικά, καθὼς ἔρχονταν σὲ συνεχεῖ ἐπαφὴ μὲ τοὺς Χριστιανούς Ὀρθοδόξους.

9. Ἡ μουσουλμανικὴ μειονότητα Θεσσαλίας καὶ οἱ σχέσεις Ἑλλάδας καὶ Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπτης ἐφάρμοσε μιὰ πολιτικὴ πού ἀποσκοποῦσε στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς Ἑλλάδας, ὥστε νὰ καταστῆι ὑπολογίσιμη δύναμη στὰ Βαλκάνια. Ταυτόχρονα ἐπέλεξε νὰ ἐπενδύσει στὴν προοπτικὴ μιᾶς ἑλληνοτουρκικῆς προσέγγισης, ἡ ὁποία ἔφτασε κοντὰ στὴ σύναψη μιᾶς στρατιωτικῆς συμμαχίας γιὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἀντιμετώπιση τῆς ἀπειλῆς τοῦ Πανσλαβισμού. Αὐτὴ ἡ ἀπειλὴ ἔκανε ἔλκυστικὴ, μεταξύ συγκεκριμένων ομάδων ἐξουσίας τόσο στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ἀκόμα καὶ τὴν ἰδέα τῆς ἑλληνοτουρκικῆς ὁμοσπονδίας. Ἄλλωστε ἐκεῖνη τὴν περίοδο, οἱ μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ) εἶχαν βελτιώσει ἐντυπωσιακὰ τὴ θέση τῶν Ἑλλήνων στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία.

Προφανῶς μὲ μιὰ πολιτικὴ καταπίεσης καὶ διωγμῶν εἰς βάρος τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας τῆς Θεσσαλίας δὲν θὰ ἦταν εὐκόλο νὰ ἐπιδιωχθεῖ μὲ ἀξιώσεις μιὰ ἑλληνοτουρκικὴ συμμαχία, ἐνῶ μιὰ τέτοια πολιτικὴ ἦταν βέβαιο ὅτι θὰ λειτουργοῦσε εἰς βάρος τῆς θέσης τῶν ὁμογενῶν ὑπηκόων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.

³³ Βλ. Deschamps (1921), 311.

Είναι, όμως, ενδιαφέρον ότι η θέση των Μουσουλμάνων της Θεσσαλίας δεν επηρεάστηκε αρνητικά ούτε όταν οι έλληνοτουρκικές σχέσεις επιδεινώθηκαν δραματικά εξαιτίας του «Κρητικού ζητήματος» (δηλαδή των Κρητικών επαναστάσεων και των σφαγών που διέπραξαν οι Τούρκοι) ούτε και κατά τη διάρκεια του «άτυχου» πολέμου του 1897. Οι Μουσουλμάνοι της Θεσσαλίας δεν αμφισβήτησαν την ελληνική κυριαρχία ούτε λειτούργησαν εναντίον του ελληνικού στρατού κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων που οδήγησαν στην ταπεινωτική ήττα του. Δεν καταγράφηκαν, επίσης, πράξεις βίας (δεν αποκλείεται να υπήρξαν μεμονωμένες εξαιρέσεις, που όμως θά είχαν προσωπικό και όχι γενικευμένο χαρακτήρα) εναντίον των Χριστιανών Όρθοδόξων από Μουσουλμάνους της Θεσσαλίας κατά την προέλαση του όθωμανικού στρατού. Ασφαλώς, αυτή η συμπεριφορά των Μουσουλμάνων της Θεσσαλίας δεν μπορεί παρά να συνδέεται με την προηγηθείσα πολιτική της Ελλάδας για την προστασία των δικαιωμάτων τους, αλλά και με την απόφαση της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας να μίν επιτρέψει τη διάπραξη οργανωμένων και γενικευμένων διώξεων εναντίον των Χριστιανών Όρθοδόξων.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο ελληνικός Τύπος επεφύλασσε διθυραμβικά σχόλια για τον τουρκικό στρατό και την επιτυχία του να συντρίψει την εξέγερση του Ήλντεν³⁴. Η εξέγερση είχε την αμέριστη υποστήριξη της Βουλγαρίας και της Ρωσίας, που θεωρούσαν ότι η επιτυχής εκβασί της θά οδήγούσε σε μίαν επιτυχή επανάληψη της τακτικής που κατέληξε στον διπλασιασμό της Βουλγαρίας με την πλήρη προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας. Για την Ελλάδα, όπως ήδη είχε περιγράψει ο Χ. Τρικούπης³⁵, η Όθωμανική Αυτοκρατορία ήταν

³⁴ Για λεπτομέρειες σχετικά με την εξέγερση βλ. *Dakin* (1996), 125-144.

³⁵ Ο Τρικούπης δήλωσε τό 1889, σε συνέντευξη του στην αγγλική εφημερίδα «Manchester Guardian»: «Ο Τούρκος εκλείπει και πολύ ταχέως. Όταν έλθη ο μέγας πόλεμος, ως αφεύκτως θά συμβή μετά τρία, πέντε, οκτώ έτη, η Μακεδονία θά γίνη ελληνική ή βουλγαρική, κατά τόν νικησοντα. Αν τίν λάβωσιν οι Βούλγαροι, δέν αμφιβάλλω ότι εντός όλίγων ετών θά είναι ικανοί νά εκσλαβίσωσι τόν πληθυσμόν μέχρι τών θεσσαλικών συνόρων. Αν ήμεις τίν λάβωμεν, θά τούς κάμωμεν όλους Έλληνας μέχρι της Ανατολικής Ρωμυλίας. Τό πολύ τών κατοίκων δέν είναι κεικιρυγγμένης εθνικότητος. Είναι έτοιμοι νά δεχθώσι τόν έγκολαφθησόμενον έπ' αυτών τύπον. Η άγνοια και προκατάληψις τών Έλλίνων ως προς τίν αληθή αναλογίαν τών φυλών έν Μακεδονία τοιαύτη είναι, ώστε ουδείς δημόσιος άνήρ θά τολμήσι νά ομιλήσι κατ' άλλην έννοιαν περί τών ελληνικών εκεί αξιώσεων... Έν τώ μεταξύ, καθόσον ή μεγάλη κρίσις επί μάλλον και μάλλον πλησιάζει, ή Ελλάδα όπλιζεται. Μεγάλη προσοχή καταβάλλεται εις τάς ναυτικές παρασκευάς, και τρία νέα θωρηκτά ναυπηγούνται νυν διά τίν ελληνικήν κυβέρνησιν έν Γαλλία. Έντός όλίγων ετών ο ελληνικός στόλος θά είναι άπέναντι του τουρκικού πλέον τί ή άξιόμαχος, και οι Έλληνες πιστεύουσιν ήδη ότι δύνανται κάλλιστα νά άντιπαραταχθώσιν...». Βλ. *Χαρίλαος Τρικούπης, Η ζωή και τό έργο του, τ. Α*, (1999).

ἀναπόφευκτο νά ἀποχωρήσει ἀπό τήν Εὐρώπη. Τό ἐρώτημα ἦταν ἂν τήν θέσει τῆς θά τήν ἔπαιρνε ἡ Ἑλλάδα ἢ ἡ Βουλγαρία. Αὐτό σίμαινε ὅτι οἱ μουσουλμανικοὶ πληθυσμοὶ γενικά –καί, φυσικά, οἱ Μουσουλμᾶνοι τῆς Θεσσαλίας– δέν ἀντιμετωπιζόνταν ὡς ἀντίπαλοι ζωτικῆς σημασίας.

10. Συμπέρασμα

Ἡ πολιτική ἰσονομίας καί ἰσοπολιτείας πού ἐφάρμοσε ἡ Ἑλλάδα στή Θεσσαλία δέν περιελάμβανε καμία στρατηγική γιά τήν ἐνσωμάτωση τῶν Μουσουλμάνων στήν ἑλληνική κοινωνία. Οὐσιαστικά, τό Ἑλληνικό Κράτος μᾶλλον ἀδιαφόρησε γιά τά ζητήματα τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας στό μέτρο πού δέν δημιουργοῦνταν προβλήματα. Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἄφηνε μεγάλα περιθώρια στους Μουσουλμάνους νά διατηρήσουν χαρακτηριστικά, στάσεις, ἀντιλήψεις καί πρακτικές ἀπό τό ὀθωμανικό παρελθόν, οἱ ὁποῖες λειτουργοῦσαν διπλά καί ἐν τέλει ἀντιφατικά. Ἀφενός προσέφεραν ὄντολογική ἀσφάλεια στους Μουσουλμάνους, ἀφετέρου λειτουργοῦσαν εἰς βάρος τῆς δυνατοτήτάς τους νά ἐνσωματωθοῦν ἐπιτυχῶς στήν ἑλληνική κοινωνία – καί ἄρα ὑπονομεύαν τήν πολιτική ἰσονομίας καί ἰσοπολιτείας. Ἡ τακτική αὐτή ὀδηγοῦσε στή διεύρυνση τῆς ἀπόστασης μεταξύ μουσουλμανικῆς μειονότητας καί χριστιανικῆς πλειονότητας, προκρίνοντας ὄχι τήν ἐνσωμάτωση ἀλλά τή συσσωμάτωση. Ἐτσι, ὁμως σέ βάθος χρόνου τό οἰκοδόμημα δέν θά μπορούσε νά εἶναι στέρεο.

Ἡ μαζική ἀποχώρηση τῶν Μουσουλμάνων κατά τά τρία πρῶτα ἔτη μετά τήν ὑπογραφή τῆς Σύμβασης τῆς 2ας Ἰουλίου 1881 ὀφείλεται σέ μία σειρά ἀπό λόγους πού ἀλληλοδιαπλέκονται καί ἀλληλεπιδροῦν. Ἀσφαλῶς, ἡ πρώτη αἰτία ἦταν ἡ ἴδια ἡ προθεσμία τῶν τριῶν ἐτῶν καί οἱ ἐλκυστικοὶ γιά τοὺς κατόχους ἀξιόλογης ἰδιοκτησίας γῆς ὄροι πού τήν συνόδευσαν.

Ὁ Karpat ὑποστηρίζει ὅτι γενικά ἕνας ἀπό τοὺς κύριους λόγους τῆς «γρήγορης διάλυσης» (*quick dispersal*) τῶν μουσουλμανικῶν κοινοτήτων πού παρέμεναν ὑπό «χριστιανική κυριαρχία» ἦταν ἡ φυγή τῆς ἀνώτερης τάξης (γραφειοκράτες, γαιοκτήμονες κ.λπ.), γεγονός πού στεροῦσε ἀπό τοὺς μουσουλμανικούς πληθυσμούς τήν ἡγεσία τους³⁶. Ἡ παρατήρηση τοῦ Karpat ἰσχύει καί

³⁶ "...Among these people (ἐννοεῖ τοὺς Μουσουλμάνους πρόσφυγες) were landlords, retired officials, and a variety of other upper class Muslims. (The Muslims who remained in the Balkans were thus deprived of leadership, and this was one of the reasons for the quick dispersal of the Turkish communities left under foreign rule)...". βλ. Karpat (1985), 76.

στήν περίπτωση τῆς Θεσσαλίας, καθώς ἡ ἀνώτερη τάξη τῶν Μουσουλμάνων ταυτιζόταν μέ τήν ὀθωμανική γραφειοκρατία –ἡ ὁποία πλέον δέν εἶχε ἀντικείμενο ἀπασχόλησης καί ἄρα στεροῦνταν πόρων ἐπιβίωσης– καί τήν ἰδιοκτησία τῆς γῆς. Δέν εἶναι καθόλου τυχαῖο ὅτι οἱ Μουσουλμάνοι γαιοκτῆμονες εἶδαν στήν ἀλλαγὴ κυριαρχίας μιά εὐκαιρία περαιτέρω πλουτισμοῦ τους μέ ταυτόχρονη ἐγκατάστασί τους στήν πρωτεύουσα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας³⁷.

Βέβαια, δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι αὐτό πού γιά τήν χριστιανική πλειονότητα ἦταν ἡ ἀπελευθέρωση, γιά τούς Μουσουλμάνους ἦταν μιά ἐν δυνάμει ἀπειλή καί μιά βέβαιη πτώση ἀπό τή θέση τῶν κυριαρχῶν (καί οὐσιαστικά καί συμβολικά). Ὑπῆρχε ὁ φόβος γιά τή μελλοντική συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλά κυρίως γιά τήν πιθανότητα ἐξαναγκασμοῦ ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδας (ἐνός χριστιανικοῦ κράτους) νά ἀκολουθήσουν ἕναν τρόπο ζωῆς πού ἀπεῖχε ἢ ἦταν ἀντίθετος μέ τό Ἰσλάμ. Ὁ Deschamps ἀναφέρει τή μαρτυρία μιᾶς Μουσουλμάνας πού συνάντησε στόν Δομοκό καί ἡ ὁποία στήν ἐρώτησι γιατί ἔφυγαν οἱ ὀμόθηρσοί της ἀπάντησε σέ πολύ καλά ἑλληνικά (ὅπως σχολιάζει ὁ ἴδιος): «φοβοῦνταν ὅτι οἱ Ἕλληνες θά τοὺς παρενοχλοῦσαν, θά τοὺς συμπεριφέρονταν ἄσχημα καί θά ἀνάγκαζαν τά παιδιά τους νά φορέσουν καπέλο»³⁸. Ἐκεῖνη τήν ἐποχή τό καπέλο συμβόλιζε τόν «ἄπιστο» (gânvir, γκιαούρη), ἐνῶ ὁ πιστός Μουσουλμάνος ἔπρεπε νά φορᾷ φέσι ἢ τουρμπάν³⁹.

Ἡ παραδοσιακὴ ἰσλαμικὴ ἀντίληψη ὅτι ἕνας Μουσουλμάνος δέν μποροῦσε –ἢ τουλάχιστον ἔπρεπε νά ἀποφεύγει– νά ζεῖ σέ ἕνα μί μουσουλμανικὸ κράτος συνέτεινε σέ αὐτὴ τήν τάση φυγῆς. Ὁ Deschamps παρατηρεῖ ὅτι γιά τούς Μουσουλμάνους ἡ πατρίδα «...εἶναι κυρίως ἡ θρησκευτικὴ σύνδεσι, ἡ κοινότητα τῶν πιστῶν πού εἶναι ἐγκαταστημένη γύρω ἀπὸ τοὺς μιναρέδες, ἀπὸ ὅπου ὁ ἱμάμης διακηρύττει στὶς τέσσερις ἄκρες του ὀρίζοντα τὴ μεγαλοσύνη

³⁷ Ὁ Βεργόπουλος (1975), 120 ὑποστηρίζει ὅτι οἱ προβλέψεις τῆς Συνθήκης τῆς Κωνσταντινούπολης δέν ἐμπόδισαν «τὴν μαζικὴ ἀποχώρησι τῶν τούρκων νομῶν, οἱ ὅποιοι ἐφοδιασμένοι μέ τοὺς νεοπαγεῖς τίτλους ἀπόλυτης κυριότητος παρουσιάστηκαν στήν χρηματιστηριακὴ ἀγορὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναζητώντας ἀγοραστῆς». Πάντως, ὅπως ἀναφέρει καί ὁ ἴδιος (1975), 117-119, τό Ἑλληνικὸ Κράτος τόσο στήν περίπτωση τῆς Ἀτικῆς ὅσο καί τῶν Ἰονίων Νήσων σεβάστηκε τοὺς προγενέστερους τίτλους ἰδιοκτησίας.

³⁸ «Ils ont craint que les Grecs ne les vexent, ne les battent, ne forcent leurs enfances à porter le chapeau», βλ. Deschamps (1921), 304.

³⁹ Ἡ διαμάχη μεταξύ «καπέλου» καί «φρεσιῶ» ἐπιλύθηκε ἀπὸ τόν Κεμάλ Ἀτατούρκ ὑπὲρ τοῦ καπέλου στό πλαίσιο τῆς γενικότερης πολιτικῆς του γιά τὴ διαμόρφωσι μιᾶς νέας ταυτότητας γιά τὴν Τουρκία.

του Ἀλλάχ»⁴⁰. Εἰδικά στὴν περίπτωση τῆς Θεσσαλίας δὲν πρέπει νά ἀποκλεισθεῖ καί ἡ αἴσθησις πού ἴσως εἶχαν ὀρισμένοι Μουσουλμᾶνοι ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσή της σήμαινε τὴν ἐπιστροφή τους στοὺς παλαιούς κατόχους της καί, συνεπῶς, οἱ ἴδιοι θά συμβόλιζαν ἕνα παρελθόν ξένης κυριαρχίας μέ ὃ,τι θά μπορούσε αὐτό νά σημαίνει γιὰ τοὺς ἴδιους καί τί σχέση τους μέ τό Ἑλληνικό Κράτος καί τοὺς συντοπίτες τους⁴¹.

Αὐτό πού εἶναι ἀπολύτως βέβαιο εἶναι ὅτι οἱ λόγοι ἀποχώρησης δὲν συνδέονται μέ τὴν πολιτική τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἢ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν Μουσουλμάνων ἀπὸ τοὺς πρώην ραγιάδες συντοπίτες τους⁴².

Σχετικά μέ αὐτό τό θέμα ὁ Deschamps παρατηρεῖ: «Ὡστόσο φαίνεται ὅτι ἡ κυβέρνησις ἔκανε εὐλικρινεῖς προσπάθειες γιὰ νά ἀποφύγει τίς τριβές, γιὰ νά κρατήσει καί νά προσελκύσει τοὺς ὀθωμανικούς πληθυσμούς τῶν προσαρτημένων ἐπαρχιῶν. Πρὶν ἀπὸ κάποια χρόνια, τρεῖς Μουσουλμᾶνοι βουλευτές ἦταν μέλη τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοβουλίου. Ὁ βασιλιάς φρόντισε νά διαμορφώσει ἕνα παλιό τέμενος⁴³ γιὰ νά μπορούν νά ἀσκοῦν τὰ θρησκευτικά τους καθήκοντα. Οἱ πιστοὶ παρὰ ταῦτα ἔφυγαν, ἀδυνατώντας νά παραμείνουν σέ μιὰ χώρα ὅπου δὲν κυματίζει ἡ πράσινη σημαία τοῦ Προφήτη»⁴⁴.

Ἡ πολιτική τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καί ἡ συμπεριφορὰ τῶν Ὀρθόδοξων

⁴⁰ «C' est surtout l' association religieuse, la communauté des fidèles, campés au tour des minarets, d' où l' imam annonce aux quatre coins de l' horizon la grandeur d' Allah» βλ. Deschamps (1921), 307.

⁴¹ Προφανῶς δὲν εἶναι τυχαῖος ὁ τόπος μετοικεσίας ὄσων Κονιάρων ἀποχώρησαν, ὅπως ἀναφέρεται στὶς περιγραφές τοῦ *Τριανταφυλλίδη* (1974), 18, 25.

⁴² Οἱ σχέσεις μεταξύ των δύο σύνοικων στοιχείων φαίνεται ὅτι ἦταν πολὺ καλές. Ὁ *Τριανταφυλλίδης* (1974), 24, 25, 29 ἀναφέρει ὅτι «...εἶναι ἐν τούτοις ἀναμφισβήτητον, ὅτι οἱ "Κονιᾶροι" ἐγένοντο οἱ ἐργατικώτεροι, φιλησυχώτεροι καί ἐντιμώτεροι τῶν γεωργῶν τῆς Θεσσαλίας, οὐδέποτε ἐκτραπέντες εἰς ἀδικίας ἢ καταπιέσεις χριστιανῶν. Ἄν καί ἦσαν ἀπόγονοι πολεμικῆς φυλῆς, οὐδὲν τῶν ἐλαττωμάτων τῆς βιαιοπάθειας διέσωσαν, καί ἀπετέλουν ἐν μέσῳ τῶν Χριστιανῶν κολλίγων στοιχεῖον προοδευτικόν, καί στοιχεῖον εἰρηνικόν...τὰ κωνιαρχώρια διεκρίνοντο μέχρι τῆς προσαρτησεως διὰ τὴν ποικιλίαν τῆς παραγωγῆς καί τὴν εὐμεριαν τῶν κατοίκων. Ἡ ἀναχώρησις των ὑπῆρξεν μεγίστη ζημία διὰ τὴν Θεσσαλικὴν παραγωγὴν...», ἐνῶ στῆ συνέχεια δὲν διστάζει νά τονίσει ὅτι «...Ἡ Θεσσαλία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, δὲν ἐτυραννεῖτο ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς κοτζαμπάσπιδες διὰ τῶν Τούρκων...».

⁴³ Κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἐννοεῖ τό Τέμενος τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, τό ὁποῖο σήμερα, μετὰ τὴν πλήρη ἀποκατάστασί του ἀπὸ τό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, λειτουργεῖ ὡς ἐπισκέψιμος μουσειακός χώρος.

⁴⁴ «Mais le gouvernement semble avoir fait un effort sincere pour eviter les froissements, pour retenir et attirer a lui les populations ottomanes des provinces annexeas. Il y a quelques annees, trois deputes musulmans siegeaient a la chambre hellenique; le roi fit amanager une vieille mosquee pour leur permettre de faire leurs devotions. Les croyants sont partis malgre tout, incapables de rester dans un pays ou ne flotte pas le drapeau vert du prophete» βλ. Deschamps (1921), 308.

Χριστιανῶν τῆς Θεσσαλίας ἐπέτρεψε στους Μουσουλμάνους πού ἀποφάσισαν νά μείνουν, νά ὑπερδιπλασιάσουν τόν πληθυσμό τους μέσα σέ λίγα χρόνια. Ἡ συμπεριφορά τῶν Ὀρθόδοξων Χριστιανῶν τῆς Θεσσαλίας, ἡ ὁποία πιθανότατα συνδέεται μέ τή θετική στάση τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἀποτελεῖ ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα πού συνέβαλε θετικά στήν ὑλοποίηση τῆς γενικότερης κρατικῆς πολιτικῆς γιά τούς Μουσουλμάνους τῆς Θεσσαλίας, ἀλλά καί στήν ἐμπέδωση αἰσθήματος ἀσφάλειας στους ἴδιους ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἀποφασισμένη νά σεβαστεῖ καί νά ἐγγυηθεῖ πλήρως τά δικαιώματά τους.

Μέ βάση ὅλα τα προαναφερθέντα μποροῦμε νά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἑλληνική Πολιτεία φρόντισε νά διαχειριστεῖ μέ τέτοιο τρόπο τή μουσουλμανική μειονότητα τῆς Θεσσαλίας, ὥστε νά μὴν δημιουργηθοῦν προβλήματα στή διεθνή της εἰκόνα⁴⁵, στή γενικότερη εἰκόνα της στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς ἐκτός Θεσσαλίας⁴⁶ καί τίς ἑλληνοοθωμανικές σχέσεις.

Στίς διασκέψεις τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνεδρίου τῆς Εἰρήνης τό 1919 στό Παρίσι, ἡ ὁποία ἀσχολήθηκε μέ τό θρακικό ζήτημα, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος πρὸς ἐπίρρωση τῶν ἰσχυρισμῶν του γιά τήν καλή συμπεριφορά τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στους Μουσουλμάνους, ἀνέγνωσε ἀποσπάσματα ἀπό ἓνα ἄρθρο τοῦ D' Espèrey στό περιοδικό *Revue du Monde Musulman* τοῦ ἔτους 1911 σχετικά μέ ἓνα ταξίδι του στή Θεσσαλία γιά τό ὁποῖο ἐξέφραζε πολύ θετικές ἐντυπώσεις⁴⁷.

Μετά τό 1913 ἡ μουσουλμανική μειονότητα τῆς Θεσσαλίας ἐντάσσεται καί ἀκολουθεῖ τίς γενικότερες προβλέψεις γιά τίς μουσουλμανικές μειονότητες πού ἀναφέρονται στή Σύμβαση τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1913. Ἡ ἑλληνική ἦττα τοῦ 1922 ὀδήγησε στήν ὑποχρεωτική ἀνταλλαγή τῶν πληθυσμῶν μεταξύ Ἑλλάδας καί Τουρκίας στήν ὁποία συμπεριελήφθησαν καί οἱ Μουσουλμάνοι τῆς Θεσσαλίας.

⁴⁵ Ἡδὴ ἀπό τό 1876 ὁ Χ. Τρικούπης (1999), 289 ἔγραφε ὅτι «...Πρὸς τόν σκοπὸν ἄρα τοῦτον [ἐννοεῖ τὴν ἐπίτευξη τῆς Μεγάλης Ἰδέας] καθῆκον ἔχει νά ἐργάζεται ἡ Ἑλλάς τὴν ἑαυτῆς εὐπαρησιαστικῶς σεβομένην τὰ διεθνή νόμιμα, καθὼ ἀπολαύουσα διεθνοῦς ἀναγνωρίσεως, καὶ ἀποδίδουσα τοῖς ἄλλοις ὅ,τι ἀπαιτεῖ ὑπὲρ ἑαυτῆς...».

⁴⁶ Ὁ Τριανταφυλλίδης (1974), 26 ἀναφέρει ὅτι «...κατὰ τὴν κρίσινον ταύτην περίοδον τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας ἐν Θεσσαλίᾳ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἔπαθε ἀπίστευτον τύφλωσιν. Συνέλαβε τὴν μωρὰν ἰδέαν, ὅτι διὰ τῆς ἐνισχύσεως καὶ προστασίας τῶν τσιφλικίων, ἤθελε συγκρατῆσαι τοὺς Βέηδες τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιρροήν, καὶ ἤθελε προσελκύσει τὴν εὐνοίαν καὶ ἐμπιστοσύνην τῶν ἐν Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ συναδέλφων τῶν...».

⁴⁷ Βλ. Petsalis – Dimoidis (1978), 155.

Πηγές

Βιβλία

Βεργόπουλος Κ., 1975, *Τό αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα - Η κοινωνική ένσωμάτωση της γεωργίας*, Αθήνα.

Γιαννουλόπουλος Γ., 1999, *Η εγγενής μας τύφλωση, Ξεχωτερική πολιτική και «Εθνικά Θέματα» από την ήττα τοῦ 1897 ἕως τῆ Μικρασιατικῆ καταστροφῆς*, Αθήνα.

Dakin D., (1996). *Ὁ Ἑλληνικὸς Ἀγὼνας στὴ Μακεδονία (1897-1913)*, Αθήνα.

Deschamps G., *La Grèce d' aujourd' hui*, Paris, 1921².

Δρίκος Θ., 1994, *Οἱ πωλίσεις τῶν ὀθωμανικῶν ἰδιοκτησιῶν τῆς Ἀττικῆς 1830-1831*, Αθήνα.

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. Π', Αθήνα 1975.

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. ΙΔ', Αθήνα 1975.

Karpat K.H., 1985, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, Madison.

Martin P.F., 1913, *Greece of the Twentieth Century*, London.

Μοσκόφ Κ., 1972, *Ἡ ἔθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδηση στὴν Ελλάδα 1830-1909*, Θεσσαλονίκη.

Νικολάου Χ., 1996, *Διεθνεῖς Πολιτικὲς καὶ Στρατιωτικὲς Συνθήκες, Ἀπὸ τὸ 1453 μέχρι σήμερα (Ἑλλάς - Χερσόνησος τοῦ Αἴμου)*, Αθήνα.

Petsalis - Diomidis N., 1978. *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Θεσσαλονίκη.

Rose W.-K., 1897, *With Greeks in Thessaly*, London.

Τριανταφυλλίδης Σ., 1974, *Οἱ Κολλίγοι τῆς Θεσσαλίας*, Αθήνα.

Φράγκου Φ., 1997, *Ὁ Στρατηγὸς Ἀθανάσιος Φράγκου καὶ ἡ 1η Μεραρχία τῶν Θεσσαλῶν*, Αθήνα.

Χαρίλαος Τρικούπης *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, τ. Α΄, Βουλί τῶν Ἑλλήνων, 1999.

Ἀπογραφές - Πρακτικὰ Βουλῆς - Ἀρχεῖα

Ἀπογραφή ΕΣΥΕ 1928, Κεφάλαιο Β΄ - Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ελλάδος κατὰ θρησκείαν καὶ γλῶσσαν.

Ἐφημερίδα Συζητίσεων, Συνεδρίαση 501ῆς 12ης Δεκεμβρίου 1918, Βουλί τῶν Ἑλλήνων.

Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (I.A.Y.E.), Φ. 1919 Α.4, Συνέδριο Εἰρήνης.

Μητρῶο Πληρεξουσίαν, Γερουσιαστῶν καὶ Βουλευτῶν 1822-1935, Βουλί τῶν Ἑλλήνων, 1986.

Πίνακες τῶν ἐπαρχιῶν Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1881, 1884.

Στατιστικὰ Ἀποτελέσματα τῆς γενικῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν 27η Ὀκτωβρίου 1907, 1909.

Στατιστικὰ Ἀποτελέσματα τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Ελλάδος τῆς 15ης-16ης Μαΐου 1928, 1933.

Η ΛΑΡΙΣΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1423-1881)

Πρώτη Όθωμανική περίοδος (14ος-16ος αι.)

Ἡ διάσπαση καί ἡ συνακόλουθη παρακμή τοῦ σερβικοῦ κράτους μετά τόν θάνατο τοῦ βασιλιά (κράλη) Στέφανου Δουσάν (1355) καί ἡ παραίτηση τοῦ Σερβοβυζαντινοῦ ἡγεμόνα τῆς Θεσσαλίας Ἰωάννη Οὐρός Παλαιολόγου (1381), διευκόλυναν τοὺς Ὀθωμανοὺς Τούρκους στίς ἐπεκτατικές βλέψεις τους πρὸς τὰ Βαλκάνια. Ἡ ἄλωση τῶν Σερρῶν (1383) ἄνοιξε τόν δρόμο γιὰ τὴ διείσδυσή τους στὴν ἑλλαδική χερσόνησο. Τό 1385 θά βρισκονται στὰ βόρεια σύνορα τῆς Θεσσαλίας, τόν πλήρη ἔλεγχο τῆς ὁποίας θά ἀποκτήσουν τό 1423, μέ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Γαζῆ Τουρχάν Μπέη, στρατηγοῦ τοῦ σουλτάνου Μουράτ Β΄.

Ἡ ὀθωμανικὴ κατάκτηση, μέ τὴ γενικὴ ἀναστάτωση πού προκάλεσε, συνέβαλε στὸν μαρασμό τῆς ἥδη παρηνκιασμένης τοπικῆς οἰκονομίας, προκαλῶντας τὴ φυγὴ πολλῶν χριστιανῶν ἀπὸ τίς πεδινὲς περιοχὲς πρὸς τὰ πλησιέστερα ὄρεινά μέρη, ὅπου φανόταν νὰ παρέχονται ἐγγυήσεις γιὰ ἀσφαλέστερη ζωὴ τὸ κενό πού ἀφήνουν πίσω τους φεύγοντας, καλύπτεται ἀπὸ διάφορα μουσουλμανικά, νομαδικὰ φύλα, τὰ ὁποῖα, στὸ πλαίσιο μιᾶς πολιτικῆς ἐποικισμού, ἐγκαθίστανται ἄλλοτε εἰρηνικά καί ἄλλοτε βίαια σὲ νέες θέσεις ἢ προϋπάρχοντες οἰκισμοὺς, μεταμορφώνοντας σταδιακὰ τὴ φυσιογνωμία τῆς περιοχῆς. Ἔτσι, στὰ 1454/5, τριάντα ἔτη μετά τὴν ἄλωσή της, ἡ Λάρισα θά παρουσιάζει τὴν εἰκόνα μιᾶς ὀθωμανικῆς πόλης, μεσαίου μεγέθους, μέ 355 μουσουλμανικά νοικοκυριά καί 66 χριστιανικά. Ἡ ριζικὴ αὐτὴ ἀλλαγὴ τοῦ χαρακτῆρα της θά ἀποτυπωθεῖ, μάλιστα, εὐγλωττα, στὴ μετονομασία της ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς σὲ *Γενί Σεχίρ*—«Νέα Πόλη».

Στὸ ὑπόλοιπο τοῦ 15ου αἰ., δύο βενετοτουρκικοὶ πόλεμοι (1463-79, 1499-1503) καί οἱ φορολογικὲς ἐπιβαρύνσεις πού αὐτοὶ συνεπάγονταν γιὰ τοὺς

υπόδουλους, προκαλοῦν κύμα προσχώρησης χριστιανῶν στή μουσουλμανική πίστη. Τὴν ιδιαίτερα ἐπικίνδυνη αὐτή κατάσταση, ὅπως ἐξελίχθηκε στή Λάρισα, προσπαθεῖ νά ἀντιμετωπίσει ὁ Οἰκουμενικός πατριάρχης Διονύσιος Α΄, φροντίζοντας μέ σιγίλλιο του (1490) νά καλύψει τὴν κενή μητροπολιτική ἔδρα τῆς πόλης.

Τό κλίμα ἀνασφάλειας καί ἀναταραχῆς ἐπιτείνεται στή Θεσσαλία καί σέ ὁλόκληρο τόν βαλκανικό χῶρο κατά τή διάρκεια τοῦ 16ου αἰ. Οἱ ὀρεινοί χριστιανικοί πληθυσμοί ὑποφέρουν, γνωρίζοντας λιστεῖες, φόνους, ἐμπρησμούς καί ὠμότητες κλεφτῶν καί ἀρματολῶν, οἱ ὅποιοι πολλές φορές συμπράττουν. Στή Λάρισα, μέ κυρίαρχο τό μουσουλμανικό στοιχείο, βρίσκει μαρτυρικό τέλος ὁ ὄσιος Δαμιανός ὁ Νέος (1568), ἐνῶ λόγῳ τῆς κατάστασης πού ἔχει διαμορφωθεῖ στὴν πόλη, ἡ μητροπολιτική της ἔδρα μεταφέρεται στά Τρίκαλα. Ἐκεῖ διαμένει ὁ μητροπολίτης Λαρίσης (-Τρίκκης) Διονύσιος Β΄, ὁ ἐπνομαζόμενος Φιλόσοφος· τό 1600 ὀργανώνει ἐπανάσταση στή Θεσσαλία –μιά ἀπό τίς πρῶτες στόν ἐλλαδικό χῶρο–, ἡ ὁποία, ὠστόσο, ἀποτυχαίνει, ἐνῶ ὁ ἴδιος καθαιρεῖται.

Ἵστερη Ὀθωμανική περίοδος (17ος-19ος αἰ.)

Στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. ἡ Λάρισα ἀνακάμπτει κάπως οικονομικά, μέ τὴν ἐμπορική κίνηση σέ αὐτή νά καταγράφεται ὑψηλή. Ἡ πόλη εἶναι μεγαλύτερη σέ πληθυσμό ἀπό τά Τρίκαλα καί τά Ἰωάννινα, ἐνῶ κατατάσσεται, ἤδη, ἀνάμεσα στίς δέκα κυριότερες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας.

Κατά τή διάρκεια τοῦ Γ΄ βενετοτουρκικοῦ πολέμου (1645-69), ὁ σουλτάνος Μεχμέτ Δ΄ μεταφέρει ἐδῶ τὴν ἔδρα του γιά τὴν καλύτερη παρακολούθηση τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν Κρήτη. Ὁ ἐρχομός του τρέπει σέ φυγή πολλούς χριστιανούς, ἐνῶ ἡ Λάρισα μετατρέπεται σέ πολιτικό καί διπλωματικό κέντρο, ἀποκτῶντας, προσωρινά, αἴγλη πρωτεύουσας· γιά τή διαμονή τοῦ σουλτάνου στήνεται πολυτελές, λυόμενο ἀνάκτορο, ἐνῶ ξένοι διπλωμάτες ἐγκαθίστανται σέ αὐτή καί στόν γειτονικό Τύρναβο. Οἱ τεράστιες, ὠστόσο, δαπάνες τοῦ πολέμου ὀδηγοῦν στὴν ἐπιβολή πρόσθετων φόρων, ἐξαντλώντας οικονομικά τούς υπόδουλους πληθυσμούς τῆς περιφέρειας. Μέσα στὴν κακοδαμονία τῶν καιρῶν, δύο θανατηφόρες ἐπιδημίες, τό 1667 καί τό 1688, ἀποδεκατίζουν τόν πληθυσμό, ἐνῶ στό μεσοδιάστημα, μιά μεγάλη πλημμύρα τοῦ Πηνειοῦ (1684) ἐπιτείνει τά προβλήματα, δυσχεραίνοντας τή διαβίωση τῶν Λαρισαίων.

Μετά τήν ήττα τών Όθωμανών στή Βιέννη (1683) καί τήν ίδρυση, μέ πρωτοβουλία τής Βενετίας, τής Γερμανίας καί τής Πολωνίας, τοῦ ὀνομαζόμενου «Ιεροῦ Συνασπισμοῦ τοῦ Linz», ξεσπᾶ νέος βενετοτουρκικός πόλεμος (1684-99). Οἱ διαδοχικές ἐπιτυχίες τών δυνάμεων τής συμμαχίας, μέ τίς καταλήψεις τής Λευκάδας, τής Πρέβεζας (1684) καί φρουριῶν τής Πελοποννήσου (1685-87), προκαλοῦν τόν ἐνθουσιασμό τών Ἑλλήνων, ἀναζωπυρώνοντας τήν ἐπιθυμία γιά ἐξέγερση. Μέσα σέ αὐτές τίς συνθήκες, ἀρματολοί καί ἀνώτεροι κληρικοί, μεταξύ τών ὁποίων ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Μακάριος Α΄, ὀργανώνουν ἐπανάσταση στή Στερεά Ἑλλάδα, ἐνῶ ξεσποῦν ἐξεγέρσεις σέ περιοχές τής Λάρισας, τών Φαρσάλων, τών Τρικάλων καί τών Ἀγιάφων.

Μέ τή Συνθήκη τοῦ Κάρολιτς (1699), μέ τήν ὁποία λήγει ὁ νέος βενετοτουρκικός πόλεμος, καί ἀργότερα, μέ τή Συνθήκη τοῦ Πασάροβιτς (1718), ἀναπτύσσονται οἱ ἐμπορικές σχέσεις ἀνάμεσα στήν Αὐστρία καί στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία, ἐνῶ ξεσπᾶ ἔντονος ἀνταγωνισμός μεταξύ τών εὐρωπαϊκῶν κρατῶν γιά τήν κατάκτηση τών ἀγορῶν τής Ἀνατολῆς.

Ἡ καίρια γεωγραφική θέση τής Λάρισας εὐνόησε, ἰδιαίτερα, κατά τήν περίοδο αὐτή τήν οικονομική της ἀνάπτυξη, ἄν καί στό σύνολό της θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ ἀργή, σέ σύγκριση μέ αὐτή ἄλλων κέντρων, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, τά Ἰωάννινα ἢ ἡ Κοζάνη. Ἡ βαθμιαία, πάντως, συσσώρευση πλοῦτου εἶχε ὡς συνέπεια τή διαμόρφωση μιᾶς μικρῆς «ἀστικῆς» τάξης, μέλη τής ὁποίας ἦταν, κυρίως, Ἑλληνες καί Ἑβραῖοι. Ἡ ἐμπορική κίνηση τής πόλης προκαλεῖ, ἐπίσης, τό ἐνδιαφέρον ξένων περιηγητῶν, ὅπως τοῦ Paul Lucas (1705/1714), ἀπεσταλμένου τοῦ βασιλιά Λουδοβίκου XIV τής Γαλλίας μέ σκοπό τή συγκέντρωση ἀρχαιοτήτων, ὁ ὁποῖος κάνει λόγο γιά ανεπτυγμένο ἐμπόριο δερμάτων καί σιτηρῶν, καθῶς καί μεγάλη ἀνάπτυξη τής ὑφαντουργίας.

Τό 1715 οἱ Όθωμανοί ἀνακαταλαμβάνουν τήν Πελοπόννησο, ἀνταποδίδοντας τό πλῆγμα πού εἶχαν δεχθεῖ ἀπό τήν εὐρωπαϊκή συμμαχία στόν τελευταῖο πόλεμο μέ τοὺς Βενετούς. Ὁ φόβος τών ἀντιποίνων ἀναγκάζει ὀμάδες χριστιανῶν νά ἀλλαξοπιστήσουν. Ἀνάμεσα στίς περιοχές στίς ὁποῖες παρατηρήθηκε τό φαινόμενο αὐτό πρέπει νά ἦταν καί ἡ Λάρισα, στήν ὁποία, χρόνια ἀργότερα, κάποιοι φανατικοί μουσουλμάνοι ἀναφέρονται ὡς ἀπόγονοι Ἑλλήνων ἐξωμοτῶν αὐτῆς τῆς περιόδου.

Φυσικές καταστροφές δέν λείπουν καί τόν 18ο αἰ.: μιά ἐπιδημία σκορπιζει τόν θάνατο τό 1719, καί, δέκα ἔτη ἀργότερα, μεγάλη πλημμύρα τοῦ Πηνειοῦ προκαλεῖ θύματα καί ὑλικές ζημιές στά παραποτάμια χωριά καί στήν ἴδια τή Λάρισα, ὅπου κατακλύζονται τρεῖς συνοικίες.

Κατά τήν τέταρτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα, οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις τῶν Ρώσων στήν Κριμαία καί στό Ἄζόφ (1735-39), καί τῶν Αὐστριακῶν στήν περιοχή τοῦ Βελιγραδίου (1737-39), προκαλοῦν νέα ἀναστάτωση στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία, ἐγκαινιάζοντας μιά περίοδο μεγάλης ἀναρχίας στόν θεσσαλικό χῶρο, μέ ἐπιθέσεις κλεφταρματολῶν καί συστηματική τρομοκρατία τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τούς γενιτσάρους. Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκρηξη τοῦ Ἀ΄ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου (1768-74), στή ἀρχή τοῦ ὁποίου, καί γιά τόν ἐκφοβισμό τῶν χριστιανῶν τῆς Λάρισας, οἱ Ὀθωμανοί πυρπολοῦν καί κατεδαφίζουν τόν μπροπολιτικό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (12 Ἰουνίου 1769). Ἡ ἀνοικοδόμησή του ἀπαγορεύτηκε, ἐνῶ ὁ μπροπολίτης Μελέτιος Δ΄ ἐκδιώχθηκε μαζί μέ χριστιανούς στόν Τύρναβο.

Κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου αὐτοῦ, νέα ἐπανάσταση, τό 1770 –ἡ γνωστή ὡς Ὀρλωφικά–, προκαλεῖ ἀντιδράσεις καί βίαια ἐπεισόδια σέ ὅλοκληρο τόν νησιωτικό καί ἡπειρωτικό ἑλλαδικό χῶρο. Στή Λάρισα διασκαλεῖται ἡ τάξη: χριστιανοί θανατώνονται, σχεδόν καθημερινά, καί οἱ περιουσίες τους δημεύονται, μέ ἀποκορύφωμα τῶν θηριωδιῶν τήν ἐκτέλεση στήν πόλη τριῶν χιλιάδων Τρικαλινῶν, τόν Μάρτιο τοῦ 1770· τρία ἔτη, ἀργότερα (Οκτώβριος 1773), βρίσκει ἐδῶ μαρτυρικό θάνατο ὁ δεκαπεντάχρονος ἅγιος Ἰωάννης ὁ Μονεμβασιώτης.

Ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας (+ 1836) γεννιέται στή Λάρισα μέσα στήν ταραγμένη αὐτή περίοδο. Γράφοντας ὁ ἴδιος γιά τίς καταστροφές πού γνώρισε ἡ γενετείρά του κατά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1770, τονίζει ὅτι «Ἀπ’ ὅλας τάς πόλεις τῆς Ρωμελίας καμμία δέν ἶδε τραγικότερας σκηνάς παρά ἡ Λάρισα». Ὁ πόλεμος λήγει μέ τήν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), μέ τήν ὁποίαν ἡ νικήτρια Ρωσία ἀναλαμβάνει τόν ρόλο τοῦ προστάτη τῶν χριστιανῶν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἀπό τό 1783 καί μετά, μέ τήν ἐμπορική Συνθήκη τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀναπτύσσονται στά μεγάλα κέντρα τῆς Θεσσαλίας εὐνοϊκοί ὄροι γιά τή διεύρυνση τοῦ ἐμπορίου. Ἰδιαίτερα τό ἐμπόριο τοῦ βαμβακιῦ καί τῶν βαμμένων νημάτων δίνει μεγάλη ὠθηση στήν οικονομική ἀνάπτυξη ὀρισμένων χωριῶν καί κομποπόλεων τῆς ἀνατολικῆς Θεσσαλίας (Τύρναβος, Ἀμπελάκια, Ἰσαριτσάνη κ.ά.), ἐνῶ καί στήν ἴδια τή Λάρισα, σύμφωνα μέ μαρτυρία τοῦ Γάλλου προξένου στή Θεσσαλονίκη Felix Beaujour (1797), λειτουργοῦν ἐργαστήρια βαφῆς βαμβακερῶν εἰδῶν.

Τό 1794, στά χρόνια του μπροπολίτη (καί μετέπειτα ἐθνομάρτυρα) Διονυσίου Ἡ΄ Καλλιάρχη, ἀνοικοδομεῖται ὁ πυρπολημένος καί κατεδαφισμένος (ἀπό τό 1769) ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Ἡ πολυπόθητη ἄδεια δίνεται ἀπό τίς ὀθωμα-

νικές Αρχές ύστερα από μακροχρόνιους αγώνες των Λαρισαίων, και έναντι γενναίων οικονομικών ανταλλαγμάτων.

Τήν ίδια περίοδο στήν πνευματική ζωή τῆς πόλης κάνει ἔντονη τὴν παρουσία του ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ ὁποῖος διδάσκει ἑλληνικά καὶ μαθηματικά στό Ἑλληνικό Σχολεῖο πού εἶχε ιδρύσει ὁ μητροπολίτης Διονύσιος πλυσίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου.

Στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. ἡ παρακμή τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, πού συνεχιζόταν, ἐπιταχύνθηκε μέ τὴν πολιτική ἀναταραχὴ πού προκάλεσε ἡ ἐπέκταση τῆς γεωγραφικῆς δικαιοδοσίας ὀρισμένων μπέδων. Ἕνας ἀπό αὐτοῦς, ὁ Ἀλῆ Πασάς τῶν Ἰωαννίνων, ἀποκτᾶ τὸν ἔλεγχο μεγάλου μέρους τῆς Θεσσαλίας, μετατρέποντας πολλά ἐλεύθερα χωριά σέ ἰδιοκτησίες του. Οἱ ἐπεκτατικές βλέψεις του βυθίζουσι τὴν Θεσσαλία καί, ἰδιαίτερα, τὴν Λάρισα, σέ μακρὰ περίοδο ἀναρχίας. Ὑπὸ τίς συνεχεῖς πιέσεις τοῦ ἴδιου, ἀλλὰ καί τῶν τοπικῶν μπέδων, πού συγκροτοῦνται μαζί του, ἡ οἰκονομία τῆς πόλης ἀρχίζει νά φθίνει.

Τὸ 1812 ὁ Βελῆ Πασάς, γιὸς τοῦ Ἀλῆ, ἀναλαμβάνει τὴν διοίκηση τῆς ἐπαρχίας, μέ ἔδρα τὴν Λάρισα. Ὡς μέλος τῆς ἀκολουθίας του ἐγκαθίσταται τότε ἐδῶ ὁ δημοτικιστὴς ἰατροφιλόσοφος Ἰωάννης Βηλαράς, ἡ παρουσία τοῦ ὁποῦ ἔχει μεγάλη ἀπήχησι στήν ομάδα τῶν λογίων τῆς πόλης: γύρω του σχηματίζεται γρήγορα ἓνας κύκλος Λαρισαίων, οἱ ὁποῖοι ἐνστερνίζονται τίς γλωσσικὲς του ιδέες καί γίνονται δέκτες τῶν προοδευτικῶν ιδεῶν τῆς ἐποχῆς, ἀναδεικνύοντας τὴν Λάρισα σέ κέντρο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ὡς διοικητὴς τῆς Θεσσαλίας ὁ Βελῆ Πασάς ἀναφέρεται ὅτι κατάφερε νά ἀπαλλάξει τὴν πόλιν ἀπὸ τίς πιέσεις καί τίς ἀρπαγές τῶν γενιτσάρων· ἡ διοίκησή του, ὅμως, ὑπῆρξε ἐξίσου ἀρπακτικὴ μέ αὐτὴ τοῦ πατέρα του, ὁ ὁποῖος, ἄλλωστε, παρέμενε ὁ οὐσιαστικὸς κυρίαρχος. Κάτω ἀπὸ τὴν πιεστικὴ διαγωγὴ του, οἱ μπέδες τῆς Λαρίσας πέτυχαν, μέ ἀντιπροσωπεῖα τους στήν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ἀπομάκρυνσή του· στή θέση Του διορίζεται ὁ Σουλεϊμάν Πασάς καί μετὰ ἀπὸ αὐτόν ὁ Μαχμούτ Πασάς Δράμαλης. Μέ ἐντολή τοῦ τελευταίου, καί ὡς ἀντίποινα γιὰ ἐπαναστατικὲς κινήσεις τῶν Ἑλλήνων στήν ἀνατολικὴ Θεσσαλία, ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Πολύκαρπος Δαρδαῖος θανατώνεται μέ ἀποκεφαλισμό, στίς ὄχθες τοῦ Πνείου, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1821. Εἶχε ἤδη ξεσπάσει ἡ μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση (1821-1829), τὴν ὁποῖαν ἕως ἓναν βαθμὸν εὐνόησε ὁ ἀγώνας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ γιὰ τὴν ἀνεξαρτητοποίησή του ἀπὸ τὴν Πύλιν. Στὴ διάρκειά της, ἡ Λάρισα, λόγω τῆς καίριας γεωγραφικῆς της θέσης, θά μετατραπῆ σέ βασικὸ στρατιωτικὸ καί ἀνεφοδιαστικὸ κέντρο τῶν ὀθωμανικῶν δυνάμεων. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν μὴ συμμετοχὴ

των Λαρισαίων στήν ἐθνική ἐξέγερση καί τή φυγή ἀρκετῶν στή νότια Ἑλλάδα, μέ σκοπό τήν κατάταξή τους στόν ἐπαναστατικό στρατό.

Ἐντονη στρατιωτική δράση παρατηρεῖται στήν πόλη τήν ἄνοιξη τοῦ 1822, μέ τή συγκέντρωση χιλιάδων πεζῶν καί ἱππέων γιά τήν ἐκστρατεία τοῦ Δράμαλη στήν Πελοπόννησο. Στό πλαίσιο τῆς προετοιμασίας αὐτῆς ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου μετατρέπεται σέ ὄπλοστάσιο καί πυριτιδαποθήκη. Ἀποδίδεται στή χριστιανική λατρεία τέσσερα ἔτη ἀργότερα (1826)· θά μετατραπεί, ὁμως, καί πάλι σέ ἀποθήκη πολεμοφοδίων τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1827, γιά νά ἐπιστραφεῖ ὀριστικά στους χριστιανούς δύο μῆνες ἀργότερα, μετά ἀπό δωροδοκίες τοῦ ἱεροδικαστῆ καί ὀρισμένων μπένδων τῆς πόλης.

Ἡ δημιουργία τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους (1830) καί ἡ πίεση τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἀναγκάζουν τήν Πύλη νά προχωρήσει σέ μεταρρυθμίσεις. Μέ τήν ἔκδοση διαταγμάτων τό 1839 (Χάτι Σερίφ) καί τό 1856 (Χάτι Χουμαγιοῦν), τό ὀθωμανικό κράτος ἀναλαμβάνει τήν ὑποχρέωση τῆς ἴσης μεταχείρισης μουσουλμάνων καί χριστιανῶν σέ ζητήματα ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, φορολογίας, κατάληξης δημοσίων θέσεων καί φοίτησης σέ ἀνώτερα ἰδρύματα, ἐνῶ τό 1861 ὁ προοδευτικός διοικητής τῆς Λάρισας, Χουσνῆ Πασάς, ἀναγγέλλει σέ συνέλευση γεωργῶν τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας.

Μέσα στό νέο αὐτό πολιτικό πλαίσιο ἀρχίζει νά παρατηρεῖται μιά βαθμιαία μετακίνηση χριστιανικῶν πληθυσμῶν ἀπό τίς ὄρεινές περιοχές πρός τή Λάρισα καί τά ἄλλα κέντρα τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδας. Παρ' ὅλο βέβαια πού οἱ καταχρήσεις τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων συνεχίστηκαν –ὅπως, ἄλλωστε, στίς περισσότερες ἐπαρχίες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας–, κάποια βελτίωση στή ζωή τῶν χριστιανῶν εἶχε ἀρχίσει, ἤδη, νά γίνεται αἰσθητή. Στό πλαίσιο, μάλιστα, φιλελευθεροποίησης τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, εἶχε ἐπιτραπεί στους χριστιανούς νά κτίσουν σχολεῖα καί νά ἀνακαινίσουν τούς παλαιούς ναούς, ἢ νά κτίσουν καινούργιους, κάτι πού ἕως τότε συναντοῦσε μεγάλα ἐμπόδια καί ἀντιστάσεις. Ἔτσι, ἀπό τό 1852 καί μετά, στή θέση τῶν παλαιῶν παρεκκλησιῶν τῆς Λάρισας κτίζονται μεγάλοι ναοί, στόν τύπο τῆς βασιλικῆς, ἀντανაკλώντας μέ τίς διαστάσεις τους τή δημογραφική αὐξηση καί τίς εὐρύτερες τώρα οικονομικές δυνατότητες τῆς χριστιανικῆς κοινότητας τῆς πόλης. Στά 1856 ἀνακαινίζεται, ἐπίσης, ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐνῶ τήν ἴδια περίοδο καθιερώνονται ὁ ἐπίσημος ἑορτασμός τῶν Θεοφανίων καί ἡ ῥύψη τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἀπό τή γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ.

Ἡ ἔκρηξη, ὁμως, νέου ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, τό 1877, ἦταν ἡ ἀφορμή γιά νά ἐπαναληφθοῦν οἱ πιέσεις σέ βάρος τῶν χριστιανῶν, καθῶς ἡ Πύλη ὑπο-

πτευόταν τώρα εξέγερση τῶν Θεσσαλῶν μέ τήν ὑποκίνηση τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας. Ἡ ἐπανάσταση, πού φοβόταν, ξέσπασε τόν Ἰανουάριο τοῦ 1878. Ἄν καί ἡ κίνηση, ὡστόσο, αὐτή ἀπέτυχε, κάτω ἀπό τήν πίεση τῆς κατάστασης πού διαμορφώθηκε στά Βαλκάνια μέ τή Συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (Φεβρουάριος 1878), οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἀποδέχτηκαν στό Συνέδριο τοῦ Βερολίνου (Ιούνιος 1878) τήν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας στήν Ἑλλάδα, μέ ἐξαίρεση τήν ἐπαρχία Ἐλασσόνας. Ἀκολούθησαν ἑλληνοτουρκικές συνομιλίες καί δύο συμβάσεις, μέ τίς ὁποῖες καθορίζονταν τά νέα σύνορα τῶν δύο κρατῶν. Βάσει αὐτῶν, στίς 31 Αὐγούστου 1881 ὁ ἑλληνικός στρατός, μέ ἐπικεφαλῆς τούς Σκαρλάτο Σοῦτσο καί Κωνσταντίνο Ἰσχόμαχο, εἰσῆλθε θριαμβευτικά στή Λάρισα. Ἡ Θεσσαλία καί ἡ πρωτεύουσά της, μετά ἀπό πέντε σχεδόν αἰῶνες δουλείας, ἀνέπνεαν πλέον τόν ἀέρα τῆς ἐλευθερίας μέσα στά ὄρια τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους.

ΟΙ ΘΕΣΣΑΛΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΝΕΟΤΕΡΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (17ος αι.-20ός αι.)

Μετά την κατάληψη της Θεσσαλίας από τους Όθωμανούς τό 1423¹ οι συνθήκες βίου των κατακτημένων διαμορφώνονται σύμφωνα μέ τά νέα δεδομένα. Η εύφορη πεδινή θεσσαλική γη –έλικυστική οικονομική πρόσδοδος γιά τήν τουρκική δημοσιονομία– περιέχεται σταδιακά στην κυριότητα των κατακτητών. Έπικρίζεται ή Θεσσαλία μέ μουσουλμάνους από τί Μικρά Άσία καί ή εκμετάλλευση τής γής διενεργείται μέ τό τιμαριωτικό όθωμανικό σύστημα².

Οί χριστιανοί Θεσσαλοί άγρότες διαμένουν σέ μικρούς άνθυγεινούς οικισμούς στά όθωμανικά κτήματα καί υπόκεινται σέ βαρύτατους φόρους, ως κληρονομικοί επίμορτοι καλλιεργητές (δουλοπάροικοι). Άγνωστη εἶναι γι' αυτούς ή κοινοτική όργάνωση, ως έλπίδα αναβάθμισης³. Τήν ίδια στιγμή δέν λείπουν φαινόμενα άλλαξοπιστίας χριστιανών.

Στά δύσκολα χρόνια τής ύποτέλειας ένα μεγάλο μέρος τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ μετοικεί στα όρεινά⁴. Οί οικισμοί Όσσας, Όλύμπου, Πηλίου, Πίνδου εξελίσσονται διαφορετικά από τους πεδινούς. Άπολαμβάνουν μέ προνόμια εἶδος έλευθερίας εξαγορασμένης από τήν Ύψηλή Πύλη καί όργανώνονται. Άποκοτούν κοινοτική αυτοδιοίκηση, έκλεγμένους άρχοντες⁵.

¹ Τσοποτός 1912, σ. 31.
Πανταζόπουλος 1967, σ. 14.

² Βακαλόπουλος 1961, σσ. 221-222.
Οί τιμαριούχοι άξιοματοῦχοι (πολεμιστές) τής αυτοκρατορίας διαχειρίζονται, ως έπικαρπωτές, εκτάσεις γής τής όποίας ή φιλή κυριότητα άνήκει στό κράτος. Η παραχώρηση είχε ως άντάλλαγμα τήν εκπλήρωση όρισμένων ύποχρεώσεων.

³ Πανταζόπουλος ό.π., σσ. 10-18.
Πανταζόπουλος 1975, σ. 838.

⁴ Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 223.

⁵ Πανταζόπουλος 1967, σσ. 4-5.

Μέ την κάμψη της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας από τον 16ο αι. και μετά διαφοροποιείται η κατάσταση στα Βαλκάνια. Οί δυνάμεις της Δύσης επεμβαίνουν αισθητά στα έσωτερικά της και σέ όσα συμβαίνουν στή βαλκανική χερσόνησο. Οί πολιτικές ισορροπίες ανακατατάσσονται στήν ευρωπαϊκή ήπειρο και οί έλληνικοί πληθυσμοί είνουονται. Συνειδητοποιούν τήν ύπεροχή τους στόν βαλκανικό χώρο και στίς επικοινωνιακές δυνατότητες πού τούς παρέχονται μέ τό κοινό θρησκευτικό δόγμα τών γειτόνων λαών, τήν Όρθοδοξία, και τήν κατανόηση από αυτούς τής ελληνικής γλώσσας. Η ανάπτυξη έμπορικών σχέσεων αρχίζει⁶.

Στό πλαίσιο τής εξακτίωσης του έλληνισμού εδράζεται η οικονομική ανάκαμψη και η αντίστοιχη πολιτιστική αναγέννηση πού παρατηρείται στίς θεσσαλικές, όρεινές κυρίως, αλλά και σέ όρισμένες πεδινές κοινότητες τόν 17ο και 18ο αι.

Οί προνομιούχοι οικισμοί δραστηριοποιούνται στή μεταποίηση πρώτων ύλων γιά νηματουργία και ύφαντική. Τά κλωστούφαντουργικά προϊόντα πού παράγουν διοχετεύονται πέρα από τοπικά και περιφερειακά όρια.

Στή Θεσσαλία αναπτύσσεται, τόν 18ο αι., από τήν οικοτεχνία βιοτεχνική παραγωγή, συντεχνιακή όργάνωση και εξαγωγικό έμπόριο. Τά προϊόντα πού απορροφώνται κατά μεγάλο ποσοστό στήν κεντρική και ανατολική Ευρώπη είναι κυρίως τά βαμβακερά νήματα, κατάλληλα γιά στιμόνι ύφανσης στόν άργαλειό. Και η ζήτησή τους αυξάνει όσο η παραγωγή βαμβακερών ύφασμάτων γιά τήν ένδυμασία επικρατεί. Τά νήματα βάζονται κόκκινα μέ φυτική βαφή, τό *ριζάρι*⁷. Οί βιοτεχνίες βελτιώνουν τήν έμπειρική τεχνογνωσία τής ντόπιας παράδοσης μέ νέους πειραματισμούς και στόχο τήν καλύτερη απόδοση στό άλλο χρώμα τών νημάτων, στή φωτεινότητα και τή σταθερότητα τής βαφής.

Οί θεσσαλικές βιοτεχνικές περιοχές Λάρισας, Άγιάς, Τυρνάβου, Άμπελακίων, Φαρσάλων, Τσαριτσάνης, Μαγνησίας (πολλοί οικισμοί του Πηλίου) κατασκευάζουν και διάφορα άλλα είδη, ύφασματα μεταξωτά και βαμβακερά, μαντήλες μεταξωτές, ζωνάρια, τά όποια διοχετεύουν στήν Κωνσταντινούπολη και στήν Ευρώπη⁸.

Πανταζόπουλος 1975, σ. 816. Τά προνόμια συνιστούν μιά έπίφαση πολιτικής έλευθερίας και οικονομικές διευκολύνσεις πού παραχωρούνται από τήν Πύλη και ανανεώνονται στόν χρόνο. Παραχωρούνται συστηματικότερα από τόν 17ο αι. και μετά στούς ύπνικούς τής αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα στούς Χριστιανούς και Ιουδαίους, πάντα μέ οικονομικά ανταλλάγματα.

⁶ *Παπαδόπουλος* 1969, σσ. 13-16.

⁷ *Κατσιαρδής Hering* 2003, σσ. 21-23 και σημ. 7, 24-25, 37-38.

⁸ *Μπωζούρ* 1974, σσ. 141-142, σσ. 150-152.

Leake 1969, σσ. 22, 29, 55, 57, 67, 107-108, 110-111, 116, 129, 149.

Στά χωριά του Πηλίου, των Αγράφων, της Πίνδου, της όρεινης Έλασσόνας όπου εϋδοκμεί ή κτηνοτροφία αιγοπροβάτων, οί κάτοικοι ασχολούνται μέ τίν επεξεργασία του μαλλιού. Η άφθονη πρώτη ύλη παραγωγής μεταποιείται σέ νήμα καί ύφαντό. Οί τοπικοί άργαλειοί ύφαίνουν χοντρά μάλλινα ύφάσματα, σκουτιά, γιά ένδύματα χωρικών καί κάπες αδιάβροχες από γιδόμαλλο γιά κτηνοτρόφους αλλά καί ναυτικούς. Εΐναι είδη που δίοχτεύονται στήν περιοχή παραγωγής αλλά καί στήν Κωνσταντινούπολη, στά παράλια της Μεσογείου καί της Άδριατικής, σέ όλα τά νησιά του Άρχιπελάγους⁹.

Στόν ήπειρωτικό έλλαδικό κορμό έχουν δημιουργηθεί πριν από τό 18ο αϊ. μεγάλες πόλεις, όπως ή Λάρισα, μέ μουσουλμανικό πληθυσμό κατά τό μεγαλύτερο ποσοστό αλλά μέ συμπαγή πυρήνα Έλλήνων κατοίκων. Έβραίοι, Άρμένιοι χαρακτηρίζουν τίν πολυπολιτισμική όψη των μεγάλων πόλεων, στίς όποιες λειτουργεί ή μόνιμη άγορά¹⁰. Σέ μικρά θεσσαλικά πολιίσματα, σέ σταυροδρόμια διαβάσεων οργανώνονται επίσης έμποροπανηγύρεις μέ συμμετοχή εμπόρων από βαλκανικές καί άλλες χώρες. Παραδείγματα ή Αγιά, τά Φάρσαλα, τό Μοσχολούρι. Στά έβδομαδιαία παζάρια μικρών καί μεγαλύτερων οικισμών διεκπεραιώνονται τοπικές συναλλαγές. Έμποροι, παραγωγοί, τεχνίτες μετακινούνται από τόπο σέ τόπο ανταλλάσσοντας είδη καί έμπειρίες¹¹. Ό ρόλος του έλληνικού στοιχείου στήν έμπορική διακίνηση των άγορών εΐναι σημαντικός.

Τό θεσσαλικό έξαγωγικό έμπόριο ύπηρετείται από τό έλληνικό στοιχείο σέ

Holland 1989, σσ. 118, 140, 149

Σπεράντζας 1978, σσ. 82-83, 129, 154, 159, 161-162, 164, 172, 176, 178, 180, 185, 187-189.

Heuzey 1927, σσ. 28-29, 122.

⁹ *Μπωζούρο*, ό.π. σ. 165.

Leake, ό.π. σσ. 52, 82, 110

Holland H., ό.π. σσ. 66, 95.

Σπεράντζας, ό.π. σσ. 185, 187, 188, 189, 194.

Heuzey L., ό.π. σσ. 106, 109, 113, 115.

Γουργιώτη 1990, σσ. 475-484.

¹⁰ *Παλιούγκας* 2002, σσ. 59-65.

Η εξέλιξη της άγοράς –μεσαιάς πληθυσμιακά πόλης– όπου δραστηριοποιούνται Όθωμανοί υπήκοοι της Αυτοκρατορίας διαφόρων θρησκευμάτων. Τοπογραφική περιγραφή – σταθερές θέσεις άκμιαίας μόνιμης άγοράς. Οικονομική πορεία της μέ ύφέσεις καί άνακάμψεις λόγω των έκάστοτε συνθηκών. Η σημαντικότητα συμβολή του έλληνικού στοιχείου σέ βιοτεχνικές καί έμπορικές δράσεις καί συναλλαγές. Βλ. *Άσδραχάς* 2003, σσ. 78-79.

¹¹ *Καμπλάκης* 1980, σσ. 95-128.

Γουργιώτη-Κυρίτση 2001, σσ. 241-242.

Stoianovich, 2003, σσ. 485-487.

μεταφορές και σέ διαμεσολαβήσεις. Οί μετακινούμενοι στή στεριά και μέσω τῶν βαλκανικῶν χωρῶν φτάνουν στήν Εὐρώπη, συχνά μεταπίπτουν σέ ἐμπορικούς ἀντιπροσώπους. Ἐγκαθίστανται στίς ξένες χῶρες, ἀπό τίς ὁποῖες διέρχονται ἢ ὅπου ἐργάζονται, δημιουργοῦν Συνδέσμους, Ἐταιρεῖες δικτυωμένες μέ τούς τόπους καταγωγῆς τους, τόν Τύρναβο, τί Λάρισα, τίν Ἁγιά. Στά Ἄμπελάκια τῶν μεγαλεμπόρων λειτούργησε ὁ περίφημος Συνεταιρισμός, πρότυπο γιά τίν ἐποχή. Ἐκτός ἀπό τίς συλλογικές δράσεις τῶν Θεσσαλῶν στή διακίνηση τοῦ ἐμπορίου και τῶν οικονομικῶν, παρατηροῦνται και διάυλοι μεταφορᾶς τῆς τεχνογνωσίας τῆς βαφῆς τῶν περιζήτητων θεσσαλικῶν κόκκινων νημάτων. Οἱ Τυρναβίτες βαφεῖς δραστηριοποιοῦνται στήν Τεργέστη, στό Montpellier τῆς Γαλλίας, οἱ Ἄμπελακιῶτες στήν ἀνατολική Εὐρώπη και στήν Αὐστρία¹².

Ἡ κοινωνική και οἰκονομική φυσιογνωμία τῶν οἰκισμῶν τῆς θεσσαλικῆς ἀκμῆς τοῦ 17ου και 18ου αἰ. συγκλίνει πρὸς τόν χαρακτηριζόμενο ὡς «παραδοσιακό πολιτισμό σέ εὐρωπαϊκὴ διάσταση», μέ σχετικές διαφοροποιήσεις. Ὁ προηγμένος πολιτισμός τῶν προνομιούχων θεσσαλικῶν κοινοτήτων πού διασώζει πανάρχαιες καταβολές και αἰῶνων παραδόσεις ἔχει χαρακτήρα λαϊκό και σύγχρονα ἀστικό. Διέπεται ἀπὸ ἀπλοϊκὴ νοοτροπία και οἰκονομικὴ διάρθρωση προκαπιταλιστικὴ¹³. Ὡστόσο, μέσα στοὺς κόλπους τοῦ κοινοτισμοῦ και τῆς αὐτοδιοίκησης συντελεῖται ἡ ἀπεξάρτηση τῶν πολιτῶν ἀπὸ τί γεωργία, μέ βασικὴ παράμετρο τίν κτηνοτροφία, ὡς κύρια οἰκονομικὴ πρὸσοδο¹⁴. Ἀναφαινεται οἱ ἔμποροι, οἱ τεχνίτες, οἱ βιοτέχνες μέ συνασπίσεις ἐπαγγελματικῶν ομάδων¹⁵. Τάξεις κοινωνικές πού ἀποκτοῦν κύρος στά ὅρια τῆς θεσσαλικῆς ἀκμῆς. Εὐκατάστατοι μεγαλέμποροι, διαμεσολαβητές τῶν συναλλαγῶν, τεχνίτες μετοικοῦν και πολιτογραφοῦνται σέ νέες πατρίδες, διατηρῶντας ὅμως δεσμούς μέ τούς τόπους καταγωγῆς τους, στοὺς ὁποῖους ἰδρύουν σχολεῖα, προσφέρουν κληροδοτήματα γιά εὐαγεῖς σκοπούς.

Στή νέα κοινωνικὴ διαστρωμάτωση οἱ ἔμποροι, οἱ κληρικοὶ, οἱ δάσκαλοι συνιστοῦν τό δυναμικὸ τῆς ἀνέλιξης τοῦ πολιτισμοῦ¹⁶. Διαπιστώνεται στή Θεσσαλία τοῦ 18ου και τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. μὴ συνάφεια οἰκονομίας και πολι-

¹² *Κατσαροδῆ Hering*, ὅ.π., σσ. 92-95, 109-112, 127, 157-158, 160-166.

¹³ *Κυριακίδου-Νέστορος* 1975, σσ. 44-46.

¹⁴ *Ἀσδραχᾶς*, ὅ.π., σ. 106.

¹⁵ *Ντρογκούλης* 1985, σσ. 274-277.

¹⁶ *Ἀσδραχᾶς*, ὅ.π., σσ. 558-559.

τισμοῦ. Οἱ ἀνώτερες Σχολές ὅπου διδάσκουν νεωτεριστές, ὀπαδοί τοῦ Διαφωτισμοῦ, Θεσσαλοὶ Δάσκαλοι λειτουργοῦν στά γνωστά βιοτεχνικά κέντρα τῆς ἐποχῆς Ζαγορά, Τύρναβο, Τσαριτσάνη, Ἀμπελάκια. Ἰδιαίτερη ἀναφορά πρέπει νά γίνει στόν Ἰωάννη Δημητριάδη-Πέζαρο τοῦ Τυρνάβου (1749-1806), τοὺς Μπλιώτες Δανιὴλ Φιλιππίδη (1750-1832) καὶ Γρηγόριο Κωνσταντᾶ (1758-1844), στόν Λαρισαῖο Κωνσταντῖνο Κούμα (1777-1836), τόν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμου τόν ἐξ Οἰκονόμων τῆς Τσαριτσάνης (1780-1857), τόν Λαρισαῖο συγγραφέα, Σχολάρχη στή Λάρισα, Ἰωάννη Οἰκονόμου Λογιωτάτου (1783-1842)¹⁷. Δίκτυο ἐπικοινωνίας συνδέει τοὺς κύκλους τῶν διαφωτιστῶν διανοουμένων πού μετακινοῦνται στά κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ στά ὅρια τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀλλά καὶ τῆς Εὐρώπης. Ἔχουν δημιουργηθεῖ στή Θεσσαλία τοῦ 18ου αἰ. πολίτες μέ συνείδηση προσωπικῆς ταυτότητας, κοινωνίες προσανατολισμένες πρὸς τόν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ. Ἐκδηλ εἶναι ἡ ἐπίγνωση καὶ ἀπαίτησή τους γιὰ ἐθνικὴ ἀποκατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους.

Οἱ ἀπόδημοι μεταφέρουν στά θεσσαλικά βιοτεχνικά κέντρα τό νεωτερικὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα. Τά νέα στοιχεῖα ἐνσωματώνονται στόν τοπικὸ πολιτισμὸ μέ τίς γηγενεῖς καταβολές καὶ τίς ἀνατολιζουσες ἐπιρροές, χωρὶς νά διαταράσσουν ἅμεσα τίς ὑπάρχουσες δομές. Εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς εἰσδοχῆς τοῦ εὐρωπαϊσμοῦ στή Θεσσαλία. Ἀλλά ὁ ἐθισμὸς στό νέο πού θεωρεῖται καὶ ἀνώτερο ἐπιχεράζει ὅλο καὶ περισσότερο τὴν παραδεδομένη αἰσθητικὴ καὶ τὴ σκέψη τῶν ἀνθρώπων.

Τά πλούσια ἑλληνικά ἀρχοντόσπιτα μέ τὴ λειτουργικότητα τῆς παράδοσης, σέ Πήλιο, Ἀμπελάκια, Ἀγιά, Τύρναβο, κοσμοῦνται ἐσωτερικά μέ τοιχογραφίες ρυθμοῦ μπαρόκ. Στόν καλὸ ὄντᾶ στρώνεται χαλί φερμένο ἀπὸ τὴ Βιέννη. Πολύτιμα ἀντικείμενα γιὰ τόν στολισμὸ τοῦ οἴκου καὶ γιὰ χρῆση τοῦ νοικοκυριοῦ φτάνουν ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Οἱ φεγγίτες τῶν ἀρχοντικῶν –ψευτοπαράθυρα φτιαγμένα μέ γυψοκατασκευές καὶ χρωματιστὰ τζαμιλίκια– εἶναι ἡ μεταφορὰ τῶν βιτρώ τῆς Δύσης στόν ἑλλαδικὸ χῶρο. Γιὰ τίς δυτικὲς ἐπιδράσεις πού παρατηροῦνται στὶς ἀκμαίζουσες ἑλληνικὲς πολιτείες τοῦ 18ου αἰ. ὁ Ν. Μουτσόπουλος γράφει: «Ἡ μπαρόκ ἐπίδραση δέν ἀπαντᾶται μόνον στά ἀρχοντικά ἀλλά καὶ στὴν ἐσωτερικὴ διακόσμηση τῶν ἐκκλησιῶν, στά ξυλόγλυπτα τέμπλα, στοὺς ἄμβωνες, στοὺς θρόνους, στά ταβάνια ἀλλά καὶ στά κινητὰ σκεῦη

¹⁷ Φιλιππίδης-Κωνσταντᾶς 1970.
 Λάππας-Σταμούλης 1989, κ'-μζ'.
 Οἰκονόμου Λαρισαῖος 1964, σ. 375.
 Παπαϊωάννου 1989, σσ. 18-33.

των ναων»¹⁸. Ἡ ἀποδοχή δυτικοευρωπαϊκῶν στοιχείων ἀπὸ τὴν Ὀρθοδοξία ἐπισημαίνει βαθιὰ τομὴ στὰ παραδεδομένα.

Οἱ πλούσιοι Ἀμπελακιῶτες ἔμποροι φέρνουν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ δῶρα γιὰ τίς γυναῖκες τους, κοσμήματα, περιδέραια, χρυσοῦφανα ἐνδύματα καὶ πολυτελεῖ παραπετάσματα, κύπελλα χρυσά διὰ μεγαλοπρεπεῖς οἰκίας¹⁹. Πολλὰ στοιχεῖα τῶν πολυτελῶν ἐνδυμάτων πού φοροῦν οἱ ἀρχόντισσες τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τῶν θεσσαλικῶν βιοτεχνικῶν κοινοτήτων προέρχονται ἀπὸ τὴ σύγχρονή τους εὐρωπαϊκὴ μόδα²⁰.

Παράλληλα μὲ τὰ τεκταινόμενα στὶς ἀνηθρῆς θεσσαλικές κοινωνίες τῶν βιοτεχνικῶν κέντρων, ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς καὶ ὁ μετακινούμενος κτηνοτροφικὸς τῆς ὑπαίθρου διαβιώνει σύμφωνα μὲ τὰ παραδεδομένα. Σ' αὐτές τίς πληθυσμιακές ομάδες ἐπικρατεῖ ὁ συντηρητισμὸς. Φοβίζονται τὰ νέα στοιχεῖα. Ἄρργοι ἕως στάσμοι δείχνουν οἱ ρυθμοὶ τῶν ἀλλαγῶν.

Ἡ οἰκονομικὴ ὕφεση πού ἐπῆλθε μὲ τὴ συρρίκνωση τοῦ θεσσαλικοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου καὶ ἐπακόλουθο τὴ στάση τῆς πολιτιστικῆς ἀνέλιξης γίνεται αἰσθητὴ μετὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰ. Τὰ αἷτια πολλὰ. Κυριότερα στάθηκαν ἡ ἀνάπτυξη τῆς εὐρωπαϊκῆς βιομηχανικῆς νηματουργίας καὶ ἡ παραγωγή, διάδοση τῶν χημικῶν βαφῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀδυναμία τῶν Θεσσαλῶν νὰ ἐκσυγχρονίσουν τὴν ἐν χρήσει παραδεδομένη τεχνογνωσία τῶν βιοτεχνικῶν ἐργαστηρίων καὶ τὴν οἰκονομικὴ ὀργάνωση ἐμπορίου – ἐπιχειρήσεων μὲ στόχο τὴ μεγέθυνση τῶν μονάδων παραγωγῆς²¹.

Τὴν καθίζηση τῆς ὑπερτοπικῆς διάχυσης τῶν θεσσαλικῶν προϊόντων νηματουργίας-ὑφανσης ἐπιτείνει ὁ Ἄγώνας γιὰ τὴν Ἀνεξαρτησία (1821). Ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν Θεσσαλῶν ἐπηρεάζεται, ἀλλὰ ἡ πολιτιστικὴ ἀκμὴ δὲν σβῆνει μονομᾶς.

Περιγραφές γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ἀστῶν στὶς θεσσαλικές πόλεις στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. ἀπὸ τὸ Γάλλο περιηγητὴ L. Heuzey μᾶς δίνουν τὸν ἀπόηχο τῆς πολιτιστικῆς ἀκμῆς. Τονίζεται ἡ εἰσδοχὴ τῆς νεωτερικότητας. Ἐκδηλα εἶναι εὐρωπαϊκὰ ἤθη πού ἤρθαν στὴ Θεσσαλία μέσω τῶν ἀποδημῶν. Στόν Τύρναβο ὁ

¹⁸ Μουτσόπουλος 1966, σσ. 181-182.

¹⁹ Μουτσόπουλος, ὁ.π., σ. 183.

²⁰ Κυριακίδου-Νέστορος, ὁ.π., σ. 98.

²¹ Κατσαρδὴ Hering Ὀλ., ὁ.π., σ. 223.
Ἀσδραχᾶς, ὁ.π. σ. 557.

Heuzey φιλοξενείται στο άρχοντικό του προύχοντα Θ. Ανδρεάδη. Παρατηρεί την μισοανατολίτικη-μισοαστική πολυτέλεια του οίκου. Ο πρωτότοκος γιός του γαιοκτήμονα αισθάνεται υπερήφανος γιατί η οικογένειά του ζει όπως ζούνε οι Ευρωπαίοι (a la franka). Οι άντρες και οι γυναίκες γευματίζουν μαζί καθισμένοι σε καρέκλες γύρω σε τραπέζι. Ήμέρες γιορτής ή σύζυγος τον κρατά άγκαζέ στον περίπατο. Διαφορετικά από τις γυναίκες των άλλων κοινωνικών τάξεων είναι ντυμένη η γυναίκα του²². Τό φέσι με την κροσσωτή φούντα, η ένδυμασία της –φούστα με βολάν, κοντογούνι– παραπέμπει στον τύπο φορεσιάς *Αμαλία*²³ που φορέθηκε από τις γυναίκες των άνωτερων κοινωνικών τάξεων στις τουρκοκρατούμενες θεσσαλικές πόλεις και κωμοπόλεις μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους²⁴.

Την ίδια εποχή οι Λαρισαίοι αισθάνονται ισότιμοι με τους πολίτες της έλευθερωμένης Ελλάδας. Ο τρόπος βίου όμως των κατοίκων της θεσσαλικής υπαίθρου στά μέσα του 19ου αι. δέν έχει μεταβληθεί. Κυλάει σύμφωνα με τις παραδοσιακές νόρμες.

Η Προσάρτηση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος δίνει νέο όραμα στους Θεσσαλούς και νέα ώθηση στή στροφή προς τί Δύση. Από τον Δ. Ανδρεάδη²⁵ έχουμε περιγραφή της υποδοχής του ελληνικού στρατού κατά την παράδοση του τουρκοκρατούμενου Τυρνάβου στήν Ελλάδα, την 1η Σεπτεμβρίου 1881. Τό έορταστικό πλήθος, έθισμένο στή μουσική με ανατολίζοντα χαρακτηριστικά και μουσικά όργανα (πίπιτζες, νταούλια, κλαρίνα), άκουει για πρώτη φορά στρατιωτική μπάντα, σαλπίσματα και έμβατήρια. Βλέπει τακτικό στρατό με ευρωπαϊκό όπλισμό και ένδυση. Λίγοι πολίτες, οί προύχοντες της πόλης και τά άγόρια τους, κυκλοφορούν με ένδύματα ευρωπαϊκά, παντελόνια και καπέλα. Οί της μεσαίας και τρίτης κοινωνικής τάξης είναι ντυμένοι παραδοσιακά –με άντεριά, πουκαμισές– και με τό κόκκινο φέσι στό κεφάλι. Οί γυναίκες που βγήκαν στήν υποδοχή του ελληνικού στρατού είναι μέσης ηλικίας, ντυμένες με παραλλαγμένη ένδυμασία τύπου *Αμαλίας*. Οί πίο ηλικιωμένες διατηρούν τό φέσι με άσημένιο τεπελίκι ως κάλυμμα κεφαλής, ενώ οί νεότερες

²² Heuzey, ό.π., σσ. 24-25.

²³ Παπαντωνίου 1999, σσ. 48-49.

²⁴ Heuzey L, ό.π., σ. 15.

²⁵ Ανδρεάδης Δημοσθένης Μ., (1871-1953), εκπαιδευτικός, έγγονός του Τυρναβίτη γαιοκτήμονα Θωμά Ανδρεάδη, που φιλοξένισε τον L. Heuzey τό 1858.

έχουν τά μαλλιά πλεγμένα κοτσίδες και τυλιγμένα με κεφαλομάντηλο, τί σκέπη. Ευρωπαϊκῆς μόδας φορέματα και καπέλα φοροῦν μόνο οί δασκάλες τοῦ Νηπιαγωγείου και τοῦ Παρθεναγωγείου²⁶.

Ἡ κατάργηση τοῦ φεσιού, ὡς καλύμματος κεφαλῆς ἀντρῶν και γυναικῶν, σηματοδοτεῖ τήν ἀποτουρκοποίηση τοῦ πληθυσμοῦ. Οί ἀνώτερες τάξεις και οί νεότερες ἡλικίες εἰσάγουν τί νεωτερικότητα, πού γίνεται σιγά σιγά ἀποδεκτί ἀπό τό κοινωνικό σύνολο.

Ἡ ἔνταξη τῆς Θεσσαλίας στήν κεντρική διοίκηση τῆς χώρας, μετά τήν ἀπελευθέρωσή της, σίμανε τήν κατάλυση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης τῶν κοινοτήτων. Κρατικές Ὑπηρεσίες με γνώμονα τί χώρα, τήν ὀργάνωση εὐρυθμοῦ κράτους ἀσκοῦν τίς πολιτικές, στρατιωτικές, δικαστικές ἐξουσίες. Συντάσσουν τόν προγραμματισμό γιά τήν παιδεία, τήν κοινωνική πρόνοια, τί γεωργική ἀνάπτυξη κ.ἄ. Ἡ διαφοροποίηση τῶν συνθηκῶν βίου τῶν Θεσσαλῶν μετά τό 1881 ἀπατεῖ βασικά ἀλλαγῆ νοοτροπίας. Μετάβαση ἀπό τό τοπικό ἐπίπεδο στό ἐθνικό. Τά γεγονότα πού ἐπέρχονται μετά τήν Προσάρτηση διαμορφώνουν και τίς νέες συνθηκῆς *πλεύσης* γιά τοὺς Θεσσαλοὺς.

Ὁ μουσουλμανικός πληθυσμός τῆς Θεσσαλίας ἀρχίζει νά ἀποχωρεῖ ἀπό τίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰ. Μετά τόν Ἑλληνοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1897 παίρνει διαστάσεις φυγῆς και ὀλοκληρώνεται με τήν ἀνταλλαγῆ τῶν πληθυσμῶν (Ὀθωμανῶν Ἑλλάδας-Χριστιανῶν Τουρκίας) σύμφωνα με τί Συνθήκη τῆς Λωζάνης (1923). Στό χρονικό αὐτό διάστημα ἡ δημογραφία τῆς Θεσσαλίας ἐνισχύεται και τό ἑλληνικό στοιχείο κυριαρχεῖ πλέον στί σύσταση τοῦ πληθυσμοῦ της²⁷. Κάτοικοι ἀπό τά ὄρεινά, πρῶν ἀκμάζοντα θεσσαλικά βιοτεχνικά κέντρα και ἀπό ἄλλες περιοχές τῆς χώρας ἐγκαθίστανται σέ πόλεις και κωμοπόλεις τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδας.

Τά τσιφλίκια τῶν Ὀθωμανῶν, με τήν ἀποχώρησή τους ἀπό τί Θεσσαλία, μεταβιβάζονται σέ Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ και Θεσσαλοὺς ἐπιχειρηματίες. Οί Ἕλληνες μεγαλογαιοκτῆμονες τῆς Θεσσαλίας, σύμφωνα με τό ρωμανογερμανικό δίκαιο πού υἰοθέτησε τό νεοελληνικό κράτος, ἀπολαμβάνουν τήν ἀπόλυτη κυριότητα τῆς ἰδιοκτησίας τους με τήν κρατική κάλυψη. Ἡ παράκαμψη τοῦ ἐθιμικοῦ λαϊκοῦ δικαίου πού ἴσχυε κατά τήν Ἐπανάσταση εὐνόησε τοὺς

²⁶ Ἀνδρεάδης 1935, σσ. 319, 320.

²⁷ Sivignon 1982, σσ. 75-78.

Θεσσαλούς γαιοκτήμονες²⁸. Οι γεωργοί-κολίγοι, δέσμοι τῆς γῆς κατά τὴν Τουρκοκρατία, μεταβάλλονται μὲ τὸ νέο νομικὸ καθεστῶς σὲ ἀγροτοεργάτες²⁹. Ἀπελεύθεροι, πλέον, χάνουν ἀπὸ τὴν μιά τὴν ἀμφίσημη προστασία πού τοὺς παρείχε τὸ ὀθωμανικὸ δίκαιο, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀποκοτῶν τὸ δικαίωμα ἐλεύθερης δράσης καὶ δυνατότητα ἀνέλιξης. Τὸ ἐπόμενο βῆμα εἶναι ἡ ἀπαιτήσι τους νὰ ἀποκατασταθοῦν μὲ τὸ μοίρασμα τῶν γαιοκτημονικῶν ἐκτάσεων στοὺς καλλιεργητές. Πολλοὶ δραστήριοι γεωργοὶ ἀποκοτῶν μικρὲς ἀτομικὲς ἰδιοκτησίες. Τὸ ὀνομαζόμενον *ἀγροτικὸ ζήτημα* τῆς χώρας ἐδράζεται στὴ Θεσσαλία ὡς πρόβλημα οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ μετὰ τὸ 1881³⁰.

Οἱ πρώτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰ. χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν ἐξελληνισμένον νεοκλασικισμό, τὴν καταφανῆ τάση ἀστισμοῦ ὄλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τὸν γενικὸ ἐκσυγχρονισμό τῶν τεχνικῶν γνώσεων ἀλλὰ καὶ τῆς νοοτροπίας τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλίας. Ἡ ἐξέλιξη προχωρεῖ ἀρκετὰ γοργὰ σὲ σύγκρισιν μὲ τὴ βραδεία κινητικότητα τοῦ παραδοσιακοῦ χρόνου. Προτάσσονται τὰ δύο καίρια σκέλη τῆς πρωτογενοῦς παραγωγῆς, ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία.

Παρά τὴ γενικὴ εἰκόνα τῆς ἀποτυχίας νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ σιτάρκεια τῆς χώρας ἀπὸ τὴν παραγωγή τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδας, πολλοὶ γαιοκτήμονες, κάτοχοι θεσσαλικῶν γεωργικῶν ἐκτάσεων, ἐπιχειροῦν ἐφαρμογὲς πρωτομηχανικῆς καλλιέργειας τῆς γῆς μὲ τὴν ἐπιστάσια ἐπιστημόνων γεωπόνων³¹. Τὸ οἰκονομικὸ κόστος τῆς χρήσης σιδηρῶν ἐργαλείων καὶ χειροκίνητων ἢ ἀτμοκίνητων μηχανῶν γιὰ τίς καλλιέργειες καὶ τὴ συγκομιδὴ τῶν καρπῶν θὰ παραμείνει ἀπαγορευτικὸ γιὰ τοὺς Θεσσαλοὺς μικροκαλλιεργητές σχεδόν μέχρι τὸ 1940. Καταφανὴς εἶναι, ὡστόσο, ἀπὸ τὸν μεσοπόλεμο ἡ αὔξησι τῆς καλλιεργήσιμης γῆς, μὲ ἐκχερσώσεις καὶ ἀποστραγγιστικὰ ἔργα, ἡ ποικιλοποίηση τῶν καλλιεργειῶν καὶ ἡ χρῆσι χημικῶν λιπασμάτων³².

Ἡ μετακινούμενη κτηνοτροφία αἰγοπροβάτων ἀλλὰ καὶ μεγάλων ζῶων – παραχείμασι στὶς θεσσαλικὲς πεδιάδες, θερινὴ διαμονὴ στὰ ὑψίπεδα τῆς δυτικῆς Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου γιὰ τὴν ἐξασφάλισιν φυσικῆς βοσκῆς τῶν ζῶων– δὲν ἀλλάζει θεαματικὰ μὲ τὸ γύρισμα τοῦ 19ου πρὸς τὸν 20ό αἰ. Τὸ τσε-

²⁸ Πανταζόπουλος 1986, σσ. 61-63.

²⁹ Βεργόπουλος 1975, σσ. 77, 85, 96, 100-101.

³⁰ Τσοποτός, ὀ.π. σ. 243.

Γουργιώτη 1980, σ. 59.

³¹ Καλλιβερέτακις 1990, σσ. 237-241.

Γεωργιτσογιάννη 2000, σσ. 87-98.

³² Sivignon, ὀ.π., σ. 79.

λιγκᾶτο, ὁ ἄτυπος συνεταιρισμός τῶν βοσκῶν μέ ἀρχηγό τόν τσέλιγκα, ἔξακολουθεῖ νά συγκροτεῖ τήν οἰκονομική καί κοινωνική δομή τῆς πληθυσμιακῆς ομάδας τῶν μετακινούμενων παραγωγῶν ζωοκομικῶν καί γαλακτοκομικῶν προϊόντων μέχρι τά μέσα περίπου τοῦ 20οῦ αἰ.³³

Ἡ ἀγροτική μεταρρύθμιση, τό μέγα θέμα, μοίρασμα τῆς γαιοκτημονικῆς γῆς στούς ἀκτήμονες γηγενεῖς γεωργούς καί ὄσους ὑποδέχτηκε ἡ Θεσσαλία ὡς πρόσφυγες κατά φάσεις (1906 ἀπό τήν ἀνατολική Ρωμυλία, 1922-1925 ἀπό τή Μ. Ἀσία) διεκπεραιώνεται μέ κυβερνητικές παρεμβάσεις καί τήν ἀπαλλοτριώση, τό μοίρασμα ὑπό ὄρους τῆς γεωργικῆς γῆς. Ἡ ἀποκατάσταση τῶν Θεσσαλῶν γεωργῶν καί ἡ ἐνσωμάτωση νέων πληθυσμῶν ἐνισχύουν τή δημογραφία τῆς Θεσσαλίας καί εὐνοοῦν διαδοχικά, ὡς ἓνα βαθμό, τήν ἐξομοίωση τῶν κοινωνικῶν τάξεων³⁴.

Ὁ ἐκσυγχρονισμός τῶν συγκοινωνιῶν στή Θεσσαλία ἔχει ἀρχίσει ἀμέσως μετά τήν προσάρτησή της στήν Ἑλλάδα. Δίκτυο Θεσσαλικῶν Σιδηροδρόμων ἐγκρίνεται τό 1882 καί διαδοχικά συνδέονται οἱ μεγάλες πόλεις. Ὁ Βόλος μέ τή Λάρισα συνδέονται τό 1884 καί δύο χρόνια μετά ὀλοκληρώνεται τό δίκτυο συνδέοντας τόν Βόλο μέ τήν Καρδίτσα, τά Τρίκαλα καί τήν Καλαμπάκα³⁵. Ἀλλά καί οἱ ὑπάρχοντες Σιδηρόδρομοι τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (Σ.Ε.Κ.) ἐπεκτείνονται στή Θεσσαλία. Τό 1908 φτάνουν μέχρι τή Λάρισα καί τό Παπαπούλι, στά σύνορα³⁶.

Ἀμαξιτοί δρόμοι –χωματόστρωτοι ἢ σκυρόστρωτοι– ἐλάχιστοι ἀναφέρονται

³³ Γουργιώτη 1984, σσ. 417-428.

Γουργιώτη 1985, σσ. 49-59.

³⁴ Καραβίδας 1978, σ. 156.

Ἀναφορά στόν γεωργικό κλῆρο πού παρέχεται στούς ἀγρότες-καλλιεργησίμη γῆ καί βοσκή. Στή Λάρισα 100 στρ., στόν Βόλο 60-70 στρ.

Sivignon, ὁ.π., σσ. 88, 91.

Σύνδεση τοῦ ἀγροτικοῦ προβλήματος καί τῆς λύσης του στή Θεσσαλία μέ τήν ἔλευση τῶν προσφύγων ἀπό τή Μ. Ἀσία στήν Ἑλλάδα καί τήν ἀγροτική μεταρρύθμιση. *Διονυσίου* 1986, σσ. 154-157.

Ἡ ἐγκατάσταση προσφύγων ἀπό τήν Ἀγγλία στήν παραλία τοῦ Εὐξείνου Πόντου Βόρειας Θράκης (Βουλγαρία) μετά τήν καταστροφή τοῦ 1906, σέ παραθαλάσσια Θεσσαλική περιοχί στή Ν. Ἀγγλία κοντά στόν Βόλο, τό 1908. *Χαρακόπουλος* 2003, σσ. 17-35.

Στό προλογικό σημείωμα καί στήν εἰσαγωγή ἀναπτύσσεται ἡ δραματική περιπέτεια τῆς μικροαστικῆς καταστροφῆς (1921), ἡ ἐνσωμάτωση προσφύγων στήν Ἑλλάδα καί τά ἰδιαίτερα προβλήματα τῶν τουρκόφωνων Καππαδοκῶν. *Κονταξί* 2004, σσ. 169-179.

³⁵ *Φώτου* 2004, σσ. 93-95.

³⁶ *Sivignon*, ὁ.π., σσ. 78.

Γουργιώτη-Κυρίτση, ὁ.π., σ. 246.

στή Θεσσαλία πριν από το 1881³⁷. Όμως στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. δικτυώνεται η Θεσσαλία με αυτοκινητόδρομους, οι πόλεις μεταξύ τους και με τη νότια Ελλάδα. Οι συγκοινωνίες με αυτοκίνητα αυξάνουν και συνεχώς βελτιώνονται³⁸. Ο Βόλος είναι η πόλη που ανοίγει τη Θεσσαλία στις θαλάσσιες μεταφορές. Έργα διαμόρφωσης στο λιμάνι του και στη νέα προικυμαία διενεργούνται μετά το 1881, με διαρκή εξέλιξη, αναβαθμίζοντας συνεχώς τον θαλάσσιο θεσσαλικό κόμβο.

Τη μεγιστοποίηση του θεσσαλικού εμπορίου διευκολύνουν οι συγκοινωνιακές ρυθμίσεις αλλά και ο έκτυγχρονισμός των κρατικών επικοινωνιών, η οργάνωση της Υπηρεσίας των τριών Τ. – ταχυδρομείο, τηλεγραφείο, τηλεφωνο. Πιστωτικά ιδρύματα, ιδιωτικές τράπεζες και υποκαταστήματα κρατικών λειτουργούν στις θεσσαλικές πόλεις από το τέλος του 19ου αι. με αύξηση στις αρχές του 20ού αι.

Δέν ύστερεί η Θεσσαλία στην εκβιομηχάνιση με πρωτοπόρο τον Βόλο από τις αρχές του 20ου αι. Κέντρο παραγωγής μεταλλικών γεωργικών εργαλείων/μηχανημάτων κ.ά. ο Βόλος δέν ύστερεί στην αλευροβιομηχανία και κλωστοϋφαντουργία, παραγωγές στις οποίες η Λάρισα, τά Τρίκαλα σημειώνουν ενεργά την παρουσία τους³⁹. Ο έκτυγχρονισμός της βιομηχανίας πραγματοποιείται με διαφορετικό κατά τόπους βηματισμό.

Η εκπαιδευτική αναβάθμιση της Θεσσαλίας μετά την προσάρτηση διενεργείται από την Πολιτεία κυρίως, με τη συνεισφορά των Δήμων και ιδιωτών. Ίδρύονται σχολεία μεσαίας και κατώτερης βαθμίδας στις πόλεις και σε οικισμούς του υπαίθρου που περιορίζουν τον αναλφαβητισμό. Στή διάδοση της

³⁷ Σχινᾶς 1886, σσ. 204-212, 272-273.

³⁸ *Αργυρόπουλος* 1935, σσ. 118-119.
Τσοποτός 1935, σσ. 146-148.
Παπαδημητρίου 1935, σσ. 225-226.
Παπαγιανόπουλος 1935, σσ. 257-258.
Παπασωτηρίου 1935, σ. 311.
Ανδρεόπουλος 1935, σ. 376.

³⁹ *Sivignon*, ό.π., σσ. 85-86.
 Όδηγός της Ελλάδος *Υγγέση* 1911, σ. 988.
 Αναφέρεται ατόμιμος Ι. Τσιμπούκη, έτος ίδρυσης 1879. Ατμοκίνητο εργοστάσιο αρτοποιίας Κ. Χ. Παππά στή Λάρισα με υποκαταστήματα και αντιπροσωπείες στις κυριότερες πόλεις της Ελλάδος. Ατμοκίνητο εργοστάσιο καρτοποιίας και άμαξοποιίας, Ι. και Γ. Καλύβα και Χ. Κάρπου στή Λάρισα. *Μιτροφάνης* 1999, σσ. 97-98, 112, 117, 120-121.
 Αναπτύσσεται η βιομηχανική εξέλιξη των Μύλων Λούλη στόν Βόλο, Παπᾶ στή Λάρισα, Κατσάρη στήν Καρδίτσα κ.ά.

Παιδείας ή ανατολική Θεσσαλία προηγείται από τή δυτική⁴⁰. Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. ιδρύονται Διδασκαλεία και οι απόφοιτοι στελεχώνουν τά σχολεία της περιφέρειας. Οι εμπορικές Σχολές και γεωργοκτηνοτροφικής ειδίκευσης παρέχουν επιμόρφωση σε νέους πέραν της εμπειρικής γνώσης. Τό 1902 ιδρύεται στή Λάρισα τό Ἀρσάκειο Διδασκαλείο θηλέων, πού προωθεῖ τή μόρφωση τῶν γυναικῶν⁴¹.

Τό τέλος τοῦ 19ου αι. και οἱ πρώτες δεκαετίες τοῦ 20ού αι. χαρακτηρίζονται ἀπό τόν ἐξελληνισμένο νεοκλασικισμό, τήν καταφανή τάση ἀστισμοῦ ὄλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τόν γενικό ἐκσυγχρονισμό τῶν τεχνικῶν γνώσεων ἀλλά και τήν ἀλλαγὴ τῆς σκέψης τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλίας.

Ἡ Πολιτεία κατευθύνει ὑποδείξεις πρὸς τή νεωτερικότητα πού ἀφορᾷ τή μορφή τῶν πόλεων. Προβάλλονται νέα πολεοδομικά πρότυπα. Ἀπό τό 1882 μέχρι τό 1904 ἐκπονοῦνται σχεδιασμοί πρώτα γιά τίς τέσσερις πρωτεύουσες τῶν νομῶν (Βόλο, Καρδίτσα, Λάρισα, Τρίκαλα) και σέ συνέχεια γιά τίς μικρότερες πόλεις. Οἱ δημοτικές Ἀρχές παίζουν τόν ρόλο τους γιά τήν κατασκευὴ ἀστικῶν ὑποδομῶν⁴². Δημιουργοῦνται πλατείες, φαρδεῖς δρόμοι. Κατασκευάζονται δημόσια κτίρια. Καθώς οἱ θεσσαλικές πόλεις ἀναδιαρθρώνονται, ἀποκτοῦν νεωτερική ὄψη μέ τίς νεοκλασικές οἰκοδομές. Ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία

⁴⁰ *Sivignon*, ὁ.π., σσ. 83, 87-88. Ἡ κλιμάκωση τῶν ἐγγράμματων στίς τέσσερις πρωτεύουσες τῶν θεσσαλικῶν νομῶν τό 1907 εἶναι: Βόλος 53,3%, Λάρισα 47,8%, Τρίκαλα 34,6%, Καρδίτσα 33%.

⁴¹ Ὁδηγός τῆς Ἑλλάδος *Ἰγγλέσι* 1911, σ. 991. Σχολεῖα και Σχολές στή Λάρισα: Σχολαρχεῖα δύο, Δημοτικά ἔξι, τρία ἀρρένων, τρία θηλέων. Ἀρσάκειο Διδασκαλεῖο θηλέων, μαθητρίες 190. Ἰδιωτικό Ἐκπαιδευτήριο ἀρρένων Τσερέπι, μαθητῆς 84. Ἰσραηλιτικὴ Σχολή, μαθητῆς 165. Ζιαζιάς, 1994, 8, 23. Στοιχεῖα γιά σχολεῖα κατώτερης και μέσης βαθμίδας, Νυκτερινὴ σχολή ἀπόρων παιδῶν στή Λάρισα τό 1905. *Χαρίτος*, 2004, σσ. 281, 282, 291-292, 296-297.

Ἀναφέρονται Σχολεῖα – Σχολές πού λειτούργησαν σπὴν περιοχὴ Βόλου πρὶν ἀπὸ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας στό ἑλληνικό κράτος, ὅπως τό Παρθεναγωγεῖο Ζαγοράς (ἴδρυση τό 1853), ἡ Ἀστική Σχολὴ Ἀρρένων Τσαγκαράδας (ἴδρυση 1864). Στόν Βόλο ἀναφέρονται πολλὰ ἰδιωτικά ἀλληλοδιδασκτικά κατωτέρας βαθμίδας. Τό 1870 ἕνα Σχολαρχεῖο, ἕνα Παρθεναγωγεῖο (Δημοτικό μέ τάξεις Σχολαρχεῖου), ἕνα Ἑβραϊκό Σχολεῖο. Στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αι. Γυμνάσιο ἀρρένων, δύο Σχολαρχεῖα, ὀκτώ Δημοτικά, ἕνα Ἑβραϊκό Δημοτικό, δύο ξένα σχολεῖα μικρῆς διάρκειας τῆς Γαλλικῆς Ἀδελφότητας και Καθολικῶν Καλογραῶν, Ἀνώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγεῖο (ἴδρυση 1908). Ἡ Ἐμπορικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐμπορικοῦ Συλλόγου Βόλου (ἴδρυση 1900), ἀργότερα μετατράπηκε σέ Δημόσια Ἐμπορικὴ Σχολή. *Χαρίτος* - *Κανδῖλα* 1997, σσ. 109-157. *Κανδῖλα* 2004, σσ. 177, 182, 186, 190, 402, 405. Μέση Γεωργικὴ Σχολή, μέ μαθητῆς ἀπὸ ὅλη τὴν Ἑλλάδα και ἔξω τῶν ὁρίων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Λειτουργήσε ἀπὸ τό 1911, ἔλλαξε πλαίσιο λειτουργίας και ἐκσυγχρονίστηκε μετὰ τό 1944. *Ἀτσαβέ* 1996 σσ. 122, 138-139, 141. Τό 1902 ἰδρύεται στή Λάρισα Διδασκαλεῖο, πρότυπο Δημοτικό και Νηπιαγωγεῖο. Λειτουργήσε ὡς τό 1937. Ἀστικό Σχολεῖο θηλέων ἰδρύθηκε στὰ Τρίκαλα τό 1914.

⁴² *Χαστάογλου* 2005, σ. 14.

συνεισφέρει. Κτίζονται κατοικίες νεοκλασικού ρυθμού μεγαλοπρεπείς και άπλες. Παλιά παραδοσιακά σπίτια, ακόμη και τά πλατυμέτωπα αγροτικά, αποκοτύν ένα άετωμα πάνω από τήν κύρια είσοδο γιά νά δείχνουν μοντέρνα. Καί τά καλύβια τών κτηνοτρόφων δέν εἶναι πιά μόνο ὀξυκόρυφα κυκλικά, ἀλλά καί σέ ἐπίπικες ὀρθογώνιο σχῆμα μέ σαμαρωτή δίρριχτη στέγη, ὥστε νά μοιάζουν μέ τά κτισμένα σπίτια τών οἰκισμῶν⁴³.

Στίς μεγαλουπόλεις τών θεσσαλικῶν νομῶν δραστηριοποιοῦνται ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. ἐπιστήμονες, πτυχιούχοι διαφόρων ειδικοτήτων, ἀπόφοιτοι του Πανεπιστημίου τῆς Ἀθήνας καί εὐρωπαϊκῶν πόλεων. Πολιτιστικές καί κοινωνικές δράσεις ἐξακτινώνονται ἀπό Συλλόγους, Ἑταιρεῖες, Σωματεῖα ἐπαγγελματιῶν. Στήν οἰκονομική/ἐμπορική καί κοινωνική ζωή τών πόλεων ἔντονη εἶναι ἡ παρουσία καί συμμετοχή τών ἰσραηλιτικῶν κοινοτήτων⁴⁴. Μέσα στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰ. ἰδρύονται κρατικά ἢ δημοτικά Ἀρχαιολογικά Μουσεία, Σχολές μουσικῆς, Ὠδεῖα, Βιβλιοθήκες πού συμβάλλουν στόν ἐκπολιτισμό ὄλων τών κοινωνικῶν τάξεων. Ὁ ἐξαστισμός τών κατοίκων τών θεσσαλικῶν πόλεων καί κωμοπόλεων ἐκδηλώνεται καί μέ τήν ἐπιβολή τῆς εὐρωπαϊκῆς μόδας στήν ἔνδυση τών πολιτῶν ἀλλά καί στόν τρόπο τοῦ βίου τους⁴⁵.

Ἡ καλή ὑγεία τοῦ πληθυσμοῦ μᾶς περιοχῆς προσμετράται στόν πολιτισμό της. Ἰατροφαρμακευτική περίθαλψη παρέχεται στούς Θεσσαλούς ἀπό ἐπιστήμονες ἰατρούς καί φαρμακοποιούς μέ προοδευτική ἐξάπλωση ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. Δημιουργοῦνται Νοσοκομεῖα μέ κρατική μέριμνα καί τοπική

⁴³ Γουργιώτη 1984, σσ. 424-425.

⁴⁴ Μουσιῆς 2000, σσ. 88-89, 232-233.
Γουργιώτης 2000, σσ. 125-128.
Φρεζῆς 2004, σσ. 207-208.

⁴⁵ Τσοποτός 1935, σ. 144.

Τό Ἀθανασάκειο Ἀρχαιολογικό Μοσεῖο στόν Βόλο ἐγκαινιάζεται τό 1909. Παπαγιανόπουλος 1935, σ. 272.

Τό Ὠδεῖο τοῦ Συλλόγου Φιλομουσῶν στή Λάρισα μετατράπηκε σέ Δημοτικό Ὠδεῖο Λάρισας, στό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1920. Ζιαζιάς 1994, σσ. 102-103. Μοναδικός χοροδιδάσκαλος εὐρωπαϊκῶν χορῶν στή Λάρισα ὁ Μωυσιῆς Ἐσκαναζῆς τό 1913, σ. 111. Μόνιμη κινηματογραφική στεγασμένη αἴθουσα στή Λάρισα τό 1927.

τ. Β' σ. 197-204. Στοιχεῖα γιά τήν ἐξέλιξη τῆς Λάρισας-στροφή πρὸς τή δυτική μουσική παράδοση, ἴδρυση ἰδιωτικῶν μουσικῶν σχολῶν, Δημοτικῆς Φιλαρμονικῆς, Ὠδείου μετά τό 1900. Φεσσά, 2004, σσ. 218-223.

Τό Δημοτικό θέατρο Βόλου στήν πρώτη του μορφή κτίστηκε τό 1894-1896. Βαφειαδάκη 2005, σσ. 211-214.

Ἡ εὐρωπαϊκή μόδα στήν ἔνδυση ἐπιβάλλεται σέ ὅλες τίς κοινωνικές τάξεις. Βιομηχανική παραγωγή ὑφανμάτων τύπου Εὐρώπης στή Λάρισα καί στόν Βόλο.

συνεισφορά στις πρωτεύουσες τῶν τεσσάρων Θεσσαλικῶν νομῶν, τὰ ὁποῖα συνεχῶς βελτιώνονται⁴⁶. Πολλές εἶναι καί οἱ ἰδιωτικές κλινικές στίς πόλεις πού διατηροῦν εἰδικευμένοι ἰατροί. Στίς προβλέψεις γιά τήν καλή ὑγεία πρέπει νά ἀναφερθεῖ ἡ καταπολέμηση ἕως ἐξάλειψη μέχρι τό 1940 τῆς ἐλονοσίας, νόσου πού ταλαιπωροῦσε ἰδιαίτερα τούς Θεσσαλοῦς ἀγρότες. Ἔργο τιτάνιο πού ἀνίκει στή δράση τῆς Ὑγειονομικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Στρατοῦ⁴⁷.

Κοινωνικές τοπικές ἀναταραχές (ἀγροτική στάση στό Κιλελέρ τό 1910, ἐργατικά κινήματα στόν βιομηχανικό Βόλο), πολεμικές ἐθνικές συρράξεις (Βαλκανικοί πόλεμοι, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) συνταράσσουν ἀλλά δέν ἀναστέλλουν τί Θεσσαλική ἀνέλιξη, πού ὁδεύει πρὸς τόν πλήρη εὐρωπαϊσμό. Ὁ δρόμος ἔχει ἀνοίξει. Παράλληλα, το μήνυμα τῶν ἀστῶν τοῦ Μεσοπολέμου *ἐπιστροφή στίς ρίζες* ἀνασύρει στό προσκίνιο τὰ περιφρονημένα γιά χρόνια στοιχεία Ἀνατολῆς τῆς Θεσσαλικῆς παράδοσης, ἀφομοιωμένα ὁμως στή νέα καθορισμένη πορεία.

Ὁ ἐκσυγχρονισμός τῶν κοινωνιῶν τῆς Θεσσαλίας ἔχει διαμορφωθεῖ, μέχρι τό 1950-1960, ὡς *νεωτερικός* μέ σχετικές καθυστερήσεις ἢ ὑπερβάσεις κατά περιοχές. Οἱ παραδόσεις πού διατηροῦσαν αἰῶνες τόν ἱστό, τί συνοχή τῶν γενεῶν, στίς κοινωνίες, φαίνεται νά περιθωριοποιῶνται.

Στίς ἐπόμενες δεκαετίες καί ὡς σήμερα ἡ Θεσσαλία, περιφέρεια πρωτίστως ἀγροτική ἀλλά μέ βιομηχανική ἀνάπτυξη, βιώνει τόν διεθνή ἀνταγωνισμό, τί μετανεωτερικότητα, τήν προηγμένη τεχνολογία, τήν κυριαρχία τῆς ἀγορᾶς. Ὅμως ἡ τάση ἐξίσωσης τοπικῶν καί κοινωνικῶν ἰδιαιτεροτήτων στό σχῆμα «Εὐρωπαϊκή Ἐνωση», στήν ἀναγκαία συμμετοχή τῶν ἐπιμέρους στά διεθνή μορφώματα, προσμετρᾷ τὰ παραδεδομένα ὡς πολύτιμες μνημές καί ἱστορία. Ὁ προβιομηχανικός πολιτισμός τῆς Θεσσαλίας, οἱ παραδόσεις, ἔχουν διασωθεῖ καί συγκεντρωθεῖ στά Μουσεία τοῦ νεότερου πολιτισμοῦ, ὅπου παρουσιάζονται, μελετῶνται, διαχέονται. Σέ ἄλλες περιπτώσεις μέσα ἀπό τίς δομές καί διαρθρώσεις τῶν κοινωνιῶν ἦθη καί ἔθιμα τοῦ παρελθόντος ἀναφέρονται ἀναβιωμένα, ὄχι ὁμως ὡς λειτουργικά στοιχεία, δρώμενα τῆς παράδοσης. Ὡς ἀναφορά στή Θεσσαλική ταυτότητα καί ἀντίδοτο στήν πολιτισμική ἰσοπέδωση.

⁴⁶ *Τσιρκίκας* 1990, σσ. 11-19. Κτίστηκε τό 1897 μέ χρήματα ἰδιωτῶν καί συνεχῶς βελτιούμενο καί ἐκσυγχρονιζόμενο λειτουργεῖ μέχρι σήμερα.

⁴⁷ *Παπαδημητρίου* 1997, σσ. 16-17.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άγορα Δ., «Οί τάσεις τῆς μόδας», Περ. *Ἐν Βόλω* ὄ.π., σσ. 42-47.
- Ἀνδρεάδης Δημ., «Ὁ Τύρναβος στά πρώτα 25 ἐλεύθερα χρόνια του» Περ. *Θεσσαλικά Χρονικά*, ἔκτακτη ἔκδοση Ἀθήνα 1935, σσ. 319, 320.
- Ἀνδρέοπουλος Ι., «Ἐπαρχία Φαρσάλων», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σ. 376.
- Ἀργυρόπουλος Δ., «Ἐπαρχία Ἄλμιρου», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σσ. 118-119.
- Ἀσδραχᾶς Σ.Ι., *Ἑλληνική οἰκονομική ἱστορία*, ΙΕ΄-ΙΘ΄ αἰώνας, τόμος Α΄, Ἀθήνα 2003, σσ. 78-79, 106, 557 Ζ, 558-559.
- Ἀτσαβέ Π., *Τά σχολεῖα τῆς Φιλεκαπαιδευτικῆς Ἐταιρείας στήν Ἑλλάδα*, Ἀρσάκεια-Τοσίτσεια Σχολεῖα, Ἀθήνα 1996, σσ. 122, 138-139, 141.
- Βακαλόπουλος Ἄπ. Ε., *Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ. Α΄ Θεσσαλονίκη 1961, σσ. 221-222.
- Βαφειάδου Ἄγγ., «Ἀστική Λάρισα-ὁ ἐξευρωπαϊσμός τῆς ἐνδυμασίας στό μεταίχμιο δύο ἐποχῶν», *Πρακτικά Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία*, Λάρισα 2005, σσ. 211-214.
- Βεργόπουλος Κ., *Τό ἀγροτικό ζήτημα στήν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1975, σσ. 77, 85, 96, 100-101.
- Γεωργιτσογιάννη Εὐ. Ν., *Παναγῆς Α. Χαροκόπος 1835-1911*, Ἀθήνα 2000, σσ. 87-98.
- Γουργιώτη Λ., «Ἡ διαμόρφωση τῆς κατοικίας τῶν Καραγκούνηδων κατά τό τέλος τοῦ 19ου αἰ.», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Θεσσαλικῶν Σπουδῶν*, *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. ΙΓ΄, Ἀθήνα 1980, σ. 59.
- Γουργιώτη Λ., «Τελευταία φάση ἐξέλιξης τοῦ θεσσαλικοῦ παραδοσιακοῦ τσελιγκάτου (Γκιούλμπετη)», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Θεσσαλικῶν Σπουδῶν*, Ἀθήνα 1984, σσ. 417-428.
- Γουργιώτη Λ., «Σαρακατσάνοι κτηνοτρόφοι γεωργοί στήν περιοχὴ Λάρισας», *Πρακτικά Συνεδρίου Σαρακατσάνοι, ἕνας νομαδικός κτηνοτροφικός πληθυσμός*, Ἀθήνα 1985, σσ. 49-59.
- Γουργιώτη Λ., «Ἡ παραδοσιακὴ ὑφαντικὴ τῆς Θεσσαλίας», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Θεσσαλία*, Ἀθήνα 1990, σσ. 475-484.

- Γουργιώτη Λ. - Κυρίτση Σ., «Στοιχεία για έπικοινωνίες-τόπους συνάντησης. Θεσσαλία, 19ος - α΄ μισό 20ού αι.», *Πρακτικά ΙΑ΄ Συμποσίου Ιστορίας και Τέχνης Έπικοινωνίες και μεταφορές στην προβιομηχανική περίοδο*, Αθήνα 2001, σσ. 241-242, 246.
- Γουργιώτης Γ.Κ., «Ένα κτίριο μιά ιστορία», *Μικρά Μελετήματα*, Λάρισα 2000, σσ. 125-128.
- Διονυσίου Γ.Π., *Άχελινά*, Αθήνα 1986, σσ. 154-157.
- Ζιαζιάς Γ., *Αναζητώντας τί χαμένη Λάρισα*, τ. Α΄, Λάρισα 1994, σσ. 8, 23, 102-103.
- Ζιαζιάς Γ., *Αναζητώντας τί χαμένη Λάρισα*, Λάρισα 1994, τ. Β΄, σσ. 197-204.
- Holland H., *Ταξίδι στή Μακεδονία και Θεσσαλία (1812-1813)*, Αθήνα 1989, σσ. 118, 140, 149.
- Καλλιβρετάκης Λ., *Η δυναμική του αγροτικού εκσυγχρονισμού στήν Ελλάδα του 19ου αι.*, Αθήνα 1990, σσ. 237-241.
- Καμπιλάκης Π., «Η έμποροπανίγυρη τών Φαρσάλων - ιστορική εξέλιξη - έθνογραφική θεώρηση», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Θεσσαλικών Σπουδών, Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. ΙΓ΄, Αθήνα 1980, σσ. 95-128.
- Κανδήλα Ι., *Η Άβερώφειος Γεωργική Σχολή Λάρισας*, Λάρισα 2004, σσ. 177, 182, 186, 190, 402, 405.
- Καραβίδας Κ. Δ., «Τό τσιφλίκι έν Έλλάδι και οί έκ τής άπαλλοτριώσεως συνέπειαι», *Άγροτικά*, Αθήνα 1978, σ. 156.
- Κατσαρδῆ Hering Όλ., *Τεχνίτες και τεχνικές βαφῆς νημάτων*, Αθήνα 2003, σσ. 21-23 και σημ. 7, 24-25, 37-38, 92-95, 109-112, 127, 157-158, 160-166, 223.
- Κονταξῆ Άν., *Η έγκατάσταση και ένταξη τών Μικρασιατῶν προσφύγων στό Βόλο, Βόλος 1881-1955*, Βόλος 2004, σσ. 169-179.
- Κυριακίδου-Νέστορος Όλ., *Λαογραφικά Μελετήματα*, Αθήνα 1975, σσ. 44-46, 98 Ι
- Λάμπας Κ. - Σταμούλη Ρ., *Κωνσταντῖνος Οικονόμου ό έξ Οικονόμων ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ*, τ. Α΄ 1802-1817, Αθήνα 1989, σ. κ΄-μζ΄.
- Leake W., *Η Θεσσαλία (1805-1810)*, Βόλος 1969, σσ. 22, 29, 52., 55, 57, 67, 82, 107-108, 110-111, 116, 129, 149.
- Μητροφάνης Γ.Ν., «Η εξέλιξη τής άλευροβιομηχανίας και τής άρτοποιίας στή Θεσσαλία (1920-1970)», *Θεσσαλία. Σιτάρι-άλεύρι-ψωμί, Παράδοση και εκσυγχρονισμός*, Αθήνα 1999, σσ. 97-98, 112, 117, 120-121.
- Μουτσόπουλος Ν.Κ., «Τά θεσσαλικά Άμπελάκια», *ΗΩΣ*, Αφιέρωμα Θεσσαλία, Λάρισα 1966, σσ. 181-182.

- Μπωζούρ Φ., *Πίνακας τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος στὴν τουρκοκρατία (1787-1797)*, Ἀθήνα 1974, σσ. 141-142, 150-152.
- Μωυσιῆς Ἔσ., *Ἡ ἐβραϊκὴ κοινότητα τῆς Λάρισας*, Λάρισα 2000, σσ. 88-89, 232-233.
- Ντρογκούλης Γ.Β., «Οἱ συντεχνίες στὴ Λάρισα στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας», *Πρακτικά Συμποσίου Λάρισα, παρελθόν καὶ μέλλον*, Λάρισα 1985, σσ. 274-277.
- Ὁδηγὸς τῆς Ἑλλάδος* Ἰγγλέση 1911, σ. 988.
- Οἰκονόμου Λαρισαῖος Ἴω., *Κώδικας Ἐπιστολαί διαφόρων 1759-1824*, Ἀθήνα 1964, σ. 375.
- Παλιούγκας Θ., «Ἡ ἀγορὰ τῆς Λάρισας στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας», *Ἐνημερωτικό Δελτίο Λ.Ι.Μ.Λ.* 2002, σσ. 59-65.
- Πανταζόπουλος Ν.Ι., *Κοινοτικός βίος εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967, σσ. 4-5, 10, 14-18.
- Πανταζόπουλος Ν.Ι., *Τὰ πρόνομα ὡς πολιτιστικός παράγων εἰς τὰς σχέσεις χριστιανῶν - μουσουλμάνων*, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 816, 838.
- Ν.Ι. Πανταζόπουλος, *Παραδοσιακοὶ ἀγροτικοὶ θεσμοὶ σέ δοκιμασία - ἡ περίπτωση τῆς Θεσσαλίας*, Ἀθήνα 1986, σσ. 61-63.
- Παπαγιαννόπουλος Ι., «Ἐπαρχία Λαρίσης», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σσ. 257-258.
- Παπαδημητρίου Δ.Μ., *Πῶς ὁ στρατὸς ἐνίκησε τὴ «Λερναία Ὑδρα», τὴν ἔλνοσσία (1937-1940) στὴ Θεσσαλία*, Ἀθήνα 1997, σσ. 16-17.
- Παπαδημητρίου Κ., «Ἐπαρχία Καρδίτσας», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σσ. 225-226.
- Παπαδόπουλος Σ.Α., *Νεοελληνικὴ χειροτεχνία*, Ἀθήνα 1969, σσ. 13-16.
- Παπαϊωάννου Μ.Μ., *Ἴω. Οἰκονόμου Λαρισαίου 1. Ἀληθινὴ ἱστορία τοῦ Λουκιανοῦ Σαμοσατέως 2. Ἱστορικὴ τοπογραφία ἑνὸς μέρους τῆς Θεσσαλίας 1817*, Λάρισα 1989, σσ. 18-33 (εἰσαγωγή).
- Παπαντωνίου Ι., «Καὶ βάλαμε τὰ φράγκακα», Δ. Φωτόπουλος *Τὸ ἔνδυμα στὴν Ἀθήνα στό γύρισμα τοῦ αἰῶνα*, Ἀθήνα 1999, σσ. 48-49.
- Παπασωτηρίου Ι., «Ἐπαρχία Τρικάλων», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σ. 311.
- Sivignon M., «Ἡ δημογραφικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐξέλιξη τῆς Θεσσαλίας (1881-1940)», *Τρικαλινά*, Τρίκαλα 1982, σσ. 75-78, 79, 85-86, 88, 91.

- Σπεράντζας Θ.Κ., *Τά περισωθέντα έργα τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη*, Ἀθήνα 1978, σσ. 82-83, 129, 154, 159, 161-162, 164, 172, 176, 178, 180, 185, 187-189.
- Stoianovich Tr., «Τά πανηγύρια σπίν ὀθωμανική Αὐτοκρατορία», *Ἑλληνική οἰκονομική ἱστορία ΙΕ΄-ΙΘ΄ αἰώνας*, Ἀθήνα 2003, σσ. 485-487.
- Σχινᾶς Ν.Θ., *Ὀδοιπορικαί σημειώσεις*, Ἀθήνα 1886, σσ. 204-212, 272-273.
- Τσικρίκας Θ., *Ἐκατό χρόνια ἀπό τή θεμελίωση τοῦ Γενικοῦ Νοσοκομείου Λάρισας*, Λάρισα 1990, σσ. 11-19.
- Τσοποτός Δ.Κ., *Γῆ καί γεωργοί της Θεσσαλίας*, Βόλος 1912, σ. 31.
- Τσοποτός Δ.Κ., «Ἐπαρχία Βόλου», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935, σσ. 144, 146-148.
- Φεσσᾶ-Ἐμανουήλ Ἐλ., *Οἱ πρώτες θεατρικές στέγες τοῦ Βόλου, Βόλος 1881-1955*, Βόλος 2004, σσ. 218-223.
- Φιλιππίδης Δ.-Κωνσταντᾶς Γρ., *Γεωγραφία Νεωτερική περί τῆς Ἑλλάδος*, ἐπιμ. Αἰκ. Κουμαριανού, Ἀθήνα 1970, (πίνακες, ἡ ζωὴ καί τό ἔργο τους).
- Φρεζίς Ράφ., *Ἡ Ἰσραηλιτικὴ κοινότητα τοῦ Βόλου, Βόλος 1881-1955*, Βόλος 2004, σσ. 207-208.
- Φώτου Χρ., *Οἱ θεσσαλικοὶ Σιδηρόδρομοι, Βόλος 1881-1955*, Βόλος 2004, σσ. 93-95.
- Χαρακόπουλος Μ., *Ρωμοὶ τῆς Καππαδοκίας*, Ἀθήνα 2003, σσ. 17-35.
- Χαρίτος Χ.Γ. - Κανδίλα Ι., *Κασσαβέτεια Γεωργικὴ Σχολή Ἰδιδίου (1888-1914)*, Βόλος 1997, σσ. 109-157.
- Χαρίτος Χ.Γ., *Ἡ ἄνθηση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ θεσμοῦ στό Βόλο, Βόλος 1881-1955*, Βόλος 2004, σσ. 281, 282, 291-292, 296-297.
- Χαστάογλου Β., «Ὁ σχεδιασμός τῶν θεσσαλικῶν πόλεων μετὰ τό 1881», *Πρακτικά Ἐπισημονικῆς Συνάντησης Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία*, Λάρισα 2005, σ. 14.
- Heuzey L., *Excursion dans la Thessalie Turque en 1858*, Paris 1927, σσ. 15, 24-25, 28-29, 122.

**«ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΜΑΡΤΩΛΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ»:
Μύση καί Μαρτυρία τοῦ ἐκ Δάρδας Ἡπειροῦ
μυτροπολίτη Λαρίσης
(† 17 Σεπτεμβρίου 1821) (Β΄ Μέρους: Σχόλια)***

2. «Βίος Ἀμαρτωλοῦ»: Δράμα καί Ἱστορία

Ὁ «Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» πού συνέγραψε ὁ συνεργάτης τοῦ μυτροπολίτη ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος περιγράφει, μέ σύγχρονους ὅρους, μία «ἱστορία ἀνθρώπινης ἀνάδυσης», πῶς ἓνα παιδί ἀπό μακρινό χωριό, μοναχογιός σχετικά εὐπορης πολυμελοῦς οἰκογένειας, μέ φιλοδοξίες γιά ἀστική σταδιοδρομία, ἐν τέλει στρατεύθηκε ὑπέρ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀσκοῦσε τά καθήκοντά του μέ πνεῦμα καλῆς συνεργασίας πρὸς τίς Ὀθωμανικές Ἀρχές, ἀπό τίς ὁποῖες ἀπαιτοῦσε τόν σεβασμό πρὸς τοὺς ἰσχύοντες θεσμούς τῆς Ἐκκλησίας, παρὰ τὴν κατ'οικονομίαν ὑποχώρηση πού ἔκανε στό ζήτημα τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν, χωρὶς ὅμως ἔκπτωση ἀρχῶν. Ἀπόδειξη εἶναι ὅτι στό τέλος ἐπανόρθωσε τὴν κανονικὴ τάξη.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ «Βίου» ἀναφέρεται στή διαμάχη τοῦ μυτροπολίτη πρὸς τόν Ἀλῆ πασά καί τόν προστατευόμενό του Ἄνθιμο, τόν ὁποῖο ὁ Ἀλβανὸς δυνάστης ἐπέβαλε ὡς ἐπίσκοπο Σταγῶν. Στὴν ἀρχὴ εἶχε ἰσορροπημένη σχέση μέ τόν Ἀλῆ πασά, ἀλλὰ ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐκεῖνος τόν ὑποχρέωσε στὴν ἀντικατάσταση ἐπισκόπου, ἄρχισε μία περίοδος ἔντασης στίς σχέσεις τους. Ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ὁ Ἀλῆ κίνησε δίωξη ἐναντίον τοῦ Πολυκάρπου, ὁ ὁποῖος κατέφυγε στὴν Κων/πολη, ὅπου τὸ Πατριαρχεῖο τόν

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ Α΄ Μέρους: Σταῦρος Γουλούλης, «Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» (βιογραφία), *Ἀχιλλίου Πόλις*, 4, Νοέμβριος 2020, σσ. 205-226.

ἀπέσυρε ἀπό μητροπολίτη Λαρίσης. Ἀγωνίσθηκε ἕως ἐσχάτων πρὸς τὸ καθεστὼς τοῦ Ἀλῆ, στὴν πράξη αὐθαίρετο καὶ ἔκνομο, τὸ ὁποῖο ἐξουδετερώθηκε μὲ τὴ συμβολὴ τοῦ μητροπολίτη, πού ἀποκαταστάθηκε πάλι στὴ Λάρισα. Πλὴν ὅμως ὁ Δράμαλης, μὲ ἀφορμὴ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση πού ἔφτασε καὶ στὴ Θεσσαλία, τὸν ἀποκεφάλισε¹.

Ὁ «Βίος» συντάχθηκε κάτω ἀπὸ πολὺ δύσκολες συνθήκες ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Πολυκάρπου (17/29 Σεπ. 1821). Μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ, ὅπως ἔχει προτείνει ὁ Σπύρος Ζέγκος, στὰ 1821², γιὰ τούς ἐξῆς λόγους: α) Ἐνῶ ἡ διαμάχη τοῦ Πολυκάρπου μὲ τὸν Ἀλῆ πασά εἶναι τὸ κύριο θέμα τοῦ «Βίου», δὲν ἀναφέρεται τὸ τέλος του στὰ Ἰωάννινα (τέλη Ἰανουαρίου 1822). Ὁμοίως καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἡ ὁποία φούντωσε τὸ 1822, ὅταν διαλύθηκε ἡ στρατιὰ τοῦ Δράμαλη καὶ ὁ ἴδιος πέθανε στίς 26 Ὀκτωβρίου, εἶναι ὡς νὰ μὴ συνέβη β) Δὲν ὑπάρχει μητροπολίτης Λαρίσης. Ὁ διάδοχος Κύριλλος πού ζοῦσε στὴ Ματαράγκα (Καρδίτσας), στὸ κέντρο τῆς Θεσσαλίας, ἀπεβίωσε λίγο ἀργότερα, ὅπως καὶ ὁ ἐπόμενος (Δαμιασκνός). γ) Δὲν ἀναφέρονται ἄλλες ἐξελίξεις στὴ Λάρισα, μὲ πῖο σημαντικὴ ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου πού ἀπογυμνώθηκε τὴν ἡμέρα τῆς θανάτωσης τοῦ Πολυκάρπου, ἐνῶ στίς 12 Ἰουνίου 1822 μετατρέπεται σὲ ὄπλοστάσιο καὶ πυριτιδαποθήκη, ἀφοῦ τότε ἀναχώρησε ὁ Δράμαλης γιὰ τὴ Νότια Ἑλλάδα, ὅπου οἱ πολεμικὲς ἀνάγκες αὐξάνονταν, ἔχοντας βάσι ἀνεφοδιασμοῦ τὴ Λάρισα³. Ἐφόσον ὁ Δράμαλης παρέμεινε στὴ Θεσσαλία μέχρι τὰ μέσα 1822, ὁ «Βίος» μπορεῖ νὰ μὴ συζητήθηκε δημόσια. Τόπος συγγραφῆς μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Τύρναβος, ἐναλλακτικὴ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης⁴.

¹ Ὁ «Βίος» ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν ἱερέα Σπύρο Ζέγκο, *Βιογραφία τοῦ Πολυκάρπου τοῦ Δαρδαίου μητροπολίτου Λαρίσης καρατομηθέντος ὑπὸ Μαχμούτ-πασά τῷ 1821. Σύντομος περιγραφή τῆς Δάρδας μετὰ εἰκόνων*, Ἐν Ἀθίνας, τύποις I. Βάρτσου, 1927, ἀπὸ τὸ μοναδικὸ χειρόγραφο πού ὑπῆρχε στὴ μονὴ τῆς μετανοίας τοῦ συγγραφέα Ἰγνατίου, τὴ μονὴ Ἁγίου Νικολάου Βοβοστίσης Κορυτσᾶς.

² Ὁ κ. Κωνσταντῖνος Γιακουμῆς, παν. καθηγητὴς στα Τίρανα, μοῦ μετέφερε τὴν πληροφορία ὅτι τὸ χειρόγραφο τὸ ἀναζήτησε καὶ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ ἀκόμη τουλάχιστον σὲ ἴδρυμα πού ἐλέγχει τὸ κράτος τῆς Ἀλβανίας.

³ Σπύρος Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 9, 56. Σταῦρος Γουλούλης, «*Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», ὁ.π., σσ. 205-206.

⁴ Ὁ καθηδρικός ναὸς τῆς Λαρίσης θὰ ἐπαναλειτουργήσει τὸν Μάρτιο τοῦ 1826 καὶ θὰ παραμείνει στους Χριστιανούς μὲ ἐξάρεση τὸ διάστημα 10 Ἀπριλίου ἕως 22 Ἰουνίου 1827, βλ. Θεόδ. Παλιογιᾶς, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν*, τόμ. Α', 197.

⁵ Ἡ κριτικὴ πού κάνει στὸν Δράμαλη, ἐάν ἦταν παρὼν στὴ Λάρισα, πιθανόν ἐνεῖχε κινδύνους γιὰ τὸν ἴδιο, ὁπότε εἶναι ἀμφίβολο ἀν γράφηκε στὴν πόλη, ὅπου ἡ Μητροπολιτὴ εἶχε ἄλωθε. Στὸν

Ἡ ταχύτητα μέ τήν ὁποία συντάχθηκε ἐξηγεῖ τήν ἰδιαίτερη φόρτιση τοῦ συντάκτη του νά παρουσιάσει νοήματα καί ὄχι γνώσεις μέσω συρραφῆς προβαλλόμενων γεγονότων, ὅπου βέβαια δέν λέγονται ὅλα, σέ ἕνα σχετικά μικρό καί ἐντελῶς ἰδιαίτερο κείμενο, στό τέλος μιᾶς ἀπό αἰῶνες ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ ἀγιολογικοῦ βιογραφικοῦ κειμένου. Ἡ γλώσσα διατυπώνεται μέ τήν κλασική συναξαριακή τῆς Ἐκκλησίας, ἐμπλουτισμένη ὁμως μέ διαλόγους ἀποδιδόμενους μέ δημῶδεις λέξεις καί ἐκφράσεις, ἀκόμη καί ἀγοραῖες, καί δῆ εἰς βάρος τοῦ μητροπολίτη, μέχρι καί τά «σπαστά ἑλληνικά» ἐνός Ἀλβανοῦ, ὅπως τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἡ χρήση τουρκικῶν καί ἀλβανικῶν. Ἡ λεπτή αἴσθηση χιοῦμορ, ἡ ἐλαφρά σάτιρα, ἰσορροπεῖ τήν ἔνταση καί δραματικότητα τῆς διήγησης. Ὁ συγγραφέας δέν ἀποτείνεται ἀκριβῶς σέ ἐκκλησίασμα, ἀλλά στόν ἀστικό, μεταπρατικό καί πολύγλωσσο κόσμον Λάρισας καί Τυρνάβου. Ὡστόσο παραμένει λιτό κείμενο, περιορισμένο σέ ἔκταση, ὅπως οἱ Βίοι ἁγίων καί ὄχι τά λογοτεχνικά ἔργα, στά ὁποῖα πλησιάζει ὡς **ἐνδιάμεσο μεταξύ ἀγιογραφίας καί λογοτεχνίας**, χωρίς νά παύει νά εἶναι **μηπτικό κείμενο στά ὄρια μεταξύ Ἱστορίας καί Τέχνης**. Ἀκριβῶς στόν ἐνδιάμεσο χῶρον καλύπτεται ὅ,τι δέν εἶναι δυνατόν νά διατυπωθεῖ ἐλεύθερα γιά τά πραγματικά συμβάντα.

Ὁ γενικός χαρακτήρας τοῦ ἔργου συνενώνει Βίο ἁγίου, καλύπτοντας ὅλα τά γεγονότα ἀπό τή γέννηση ἕως τήν κοίμησή του, καί ταυτόχρονα Μαρτύριο, ἰδιαίτερα αὐτό πού ἀναπτύχθηκε στούς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας⁵. Στήν περίπτωση Πολυκάρπου ἡ καταγραφή γίνεται ἀπό αὐτόπτη μάρτυρα πού γνωρίζει τίς ἀπόψεις τοῦ ἴδιου, κι ὅπου δέν εἶναι παρών, λαμβάνει μαρτυρίες τρίτων⁶. Τίποτα δέν εἶναι αἰόλο.

Τύρναβο ὁ Πολυκάρπος εἶχε τόπο διαμονῆς τή Μονή Ἁγίου Ἀθανασίου, βλ. *Σπύρος Ζέγκος*, σ. 52. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Δράμαλης ἀνέβαλε λίγο τήν ἐκτέλεση τοῦ Πολυκάρπου ἐπειδή: «*τοῦ ἦτον ἠμποδισμένον νά στείλῃ εἰς τόν Τύρναβον, εἰς τό μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου νά λάβῃ τά εἰδίσματά του*». Τίποτα δέν ἀποκλείει νά συντάχθηκε σέ ἄλλο μέρος, ἀκόμη καί στή Λάρισα.

⁵ Συνθῆκες καταγραφῆς τῶν κειμένων α) Καταγράφονταν ἀπό αὐτόπτες μάρτυρες οἱ τελευταῖες στιγμές τοῦ Μάρτυρα μέ τή διάσωση τῆς σοροῦ του, β) γράφονταν συναξάρια ὡς μέρη ἀκολουθιῶν, γ) ἐντάσσονταν τά μαρτυρολόγια σέ εἰδικές συλλογές, βλ. Σταῦρος Γκιμάνης, «Συμβολή στή μικρασιατική ἀγιολογία: Οἱ νεομάρτυρες τῆς Σμύρνης», *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 17, 299-320, 303-304, ὅπου βιβλιογραφία. Γιά ἀνάλογη σύνταξη Μαρτυριῶν τῶν παλαιῶν Μαρτύρων βλ. Παν. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τόμ. Β' *Περίοδος διωγμῶν*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 457 κ.έ.

⁶ Ἀπόψεις ἐκφράζονταν στόν «Βίο» οἱ: μητροπολίτης Ἄρτας καί μετέπειτα Ἐφέσου, ἐπίσκοπος Δέρκων Γρηγόριος, πρῶτον Λαρίσης Διονύσιος καί μετέπειτα Ἐφέσου, πατριάρχης Γρηγόριος Ε' ἀλλά καί σχόλια πού ἔκαναν κοσμικοί: τσαούσης Ὀσμάν («μπεϊλής»), μουλάς (ἐξαιρετικός «ἄνθρωπος»), ὁ ὁποῖος τόν θεωρεῖ φίλο, ἡ τά ὅσα μετέφεραν οἱ καπεταῖοι Ἀναστάσιος Ζαρκάδας καί Διαμαντίης Στουρνάρας, ὁ ἀνώνυμος λευκατῆς στόν Πηνειό.

Τό γιατί έπειγόταν ό συγγραφέας, άμεσος συνεργάτης του τιμωμένου, νά παρουσιάσει τόν «Βίο», αίτία θά ήταν μία προσπάθεια άποκατάστασης τής μνήμης του, π.χ. στό μνημόσυνό του, έφόσον δέν ύπήρχε δυνατότητα νά χρησιμοποιειτό ό «Βίος» λειτουργικώς τούς μίνες μετά τή θανάτωση του Πολυκάρπου, μέ τό πού είχαν κατασχεθει τά πάντα από τή Μητρόπολη. Σοβαρός λόγος, ανάγκη, θά ήταν νά τεκμηριωθεί καλή έξωθεν μαρτυρία των Χριστιανών, Λαρισαίων καί άλλων Θεσσαλών, γιά τόν μητροπολίτη τους, άφοϋ έξαιρείται ό ένοποιητικός ρόλος του στήν Έκκλησία καί τό κράτος. Τό έπειγον, λοιπόν, ήταν νά μίν ύπάρξουν αντίποινα, πού θά συνέβαιναν σίγουρα, άν δραπέτευε ό Πολύκαρπος, όπως τό λέγει ό ίδιος, όταν του τό πρότειναν. Πρίν από πενήντα χρόνια, στά Όρλωφικά, οι Όθωμανοί είχαν πυρπολήσει τόν Άγιο Άχίλλιο, ένώ φόνευαν Χριστιανούς τής πόλης, δημεύοντας τίς περιουσίες τους⁷.

Τό τραγικό αυτό γεγονός πού συγκλόνησε τή Λάρισα καί τή Θεσσαλία, Έλληνες καί Τούρκους, καταγράφεται από τόν συγγραφέα Ίγνάτιο στό τέλος του «Βίου» τό Σάββατο 17 Σεπτεμβρίου (Ιουλιανό ήμερολόγιο) ή 29 Σεπ. μέ τό Γρηγοριανό ήμερολόγιο. Η αντίστοιχία μέ τό σεληνιακό καί μεταβλητό μουσουλμανικό έτος είναι ή 2η μινός Μουχαρέμ, πρώτου μίνα του νέου έτους έγίρας 1237⁸. Η 1η Μουχαρέμ καί ταυτόχρονα Τζουμά (Παρασκευή, ήμέρα ειρήνης, άργίας) είναι ή Πρωτοχρονιά. Ό Δράμαλης, έχοντας έγκλειστο τόν Πολύκαρπο από τίς άρχές του θέρους, θά συμμετείχε στή διπλή έορτή, καί μή θέλοντας νά προβεί στή θανάτωση σε ήμέρα ειρήνης καί άργίας, τίν τέλεσε τίν επόμενη μέρα. Η επίλογή δηλαδή τής πρώτης ήμέρας μετά τίν Πρωτοχρονιά έχει τυπική σημασία, συνδέεται αναπόσπαστα μέ αυτή. Έτσι αναδύεται ένα ιδιαίτερο γεγονός, συνδυασμός πρωτοχρονιάς καί ανθρώπινου θύματος, θέμα μέ πανάρχαιες καταβολές. Δέν διαπιστώνεται όμως στό Όθωμανικό κράτος ιδιαίτερη προτίμηση των εκτελέσεων τίν περίοδο τής πρωτοχρονιάς, προφανώς άποτελει επίλογή του Δράμαλη. Έλλείπει άλλων πληροφοριών, κρίνοντας μόνον από τό γεγονός ύπάρχουν δύο προοπτικές γιά τίν εκτέλεση: α) άν θεωρούσε ότι εκλείνει ό έποχικός κύκλος τής χρονιάς εκείνης (1821), άφοϋ ή δράση του στρατού είναι από άνοιξη έως φθινόπωρο, θά έπρεπε νά γίνει τίν τελευταία ήμέρα

⁷ Θεόδωρος Παλιούγκας, *Η Λάρισα κατά τίν τουρκοκρατία (1423-1881)*, τόμ. Α΄, Δήμος Λάρισας, Λάρισα, 1996, σ. 61.

⁸ Γιά τούς σχετικούς πίνακες βλ. στό διαδίκτυο «Ημερολογιακός μετατροπέας coinsmania». Ό μίνας Μουχαρέμ είναι μετά τόν μίνα Ραμαντάν ό δεύτερος ιερός μίνας.

του παλαιού έτους⁹ β) έφóσον στους έπόμενους μίνες θά γινόταν προετομασία γιά στρατιωτική επέμβαση στην Πελοπόννησο, θά ήταν σαν να άρχιζε περίοδο πολεμικής προετομασίας στό ίδιο έτος έγίρας 1237, θέτοντας την άρχή του δικού του προγράμματος στον έπερχόμενο γενικό πόλεμο. Καί στίς δύο περιπτώσεις ήταν σαν να τελοῦσε **ένα είδος τελετουργικής θανάτωσης καταδικασμένου ή συμβολισμού ένταγμένου σέ πρόγραμμα, δηλώνοντας την «άπαρχή»** του στρατιωτικού οργανογράμματος. Θά έδειχνε όμοιοπαθητικά πρωτίστως στους στρατιώτες τή σοβαρότητα του νέου έγχειρίματος.

Η λεπτομέρεια αυτή άποσιωπάται, άφου δέν άφορά στή χριστιανική κοινότητα. Όμως παρέμεινε διάχυτη στην άτμόσφαιρα τής μουσουλμανικής στην πλειοψηφία Λάρισας και φαίνεται να συντελεί τά μέγιστα στή σύλληψη του ιδιαίτερου έργου: α) έντάσσεται στην κατηγορία έργων δραματικής τέχνης σχετικών μέ έορτές έποχικής πρωτοχρονιάς, όπως συμβαίνει μέ τό κατά Ιωάννην εύαγγέλιο, τό όποιο άποτελεί πρότυπο του έργου του Ιγνατίου και θά δειχθεί στή συνέχεια. Στην ουσία είναι μία πανανθρώπινη παράδοση, πού άγγίζει την καρδιά του μυστηρίου τής Έκκλησίας, την ύπέρατη αυτο-Θυσία του Χριστού (μέ επιλογή Του, ύπακοή στον Θεό Πατέρα), θυσιασθέντος ως άμνου την ήμέρα τής σφαγής των Άμνων, σέ μία έποχική πρωτοχρονιά την άνοιξη, στό Πάσχα β) μεταφέρεται ή θεώρηση του καταδικασθέντος μητροπολίτη στή λογική των άπαιτήσεων τής στρατιωτικής ζωής.

Η άγιογραφική και ταυτόχρονα στρατιωτική σύλληψη του «Βίου» μέ τίς βιοματικές προεκτάσεις της γίνεται άφορμή γιά τή συγγραφή δράματος μέ προδιαγραφές μεγάλης τέχνης. Δέν περιορίζεται στην μικρή άστική κοινότητα πού τό παράγει, αλλά γίνεται άνάγνωσμα πού μπορεί να διαβαστεί και από άλλες κοινότητες μιας πολύγλωσσης κοινωνίας, χωρισμένης σέ millet.

Τό κινούν αίτιο στην εξέλιξη τής πλοκής, τό νομοκανονικό ζήτημα πού προκάλεσε ή τακτική του Άνθίμου επί έξι χρόνια (1815-1821), άρχίζει ως άσυμβατότητα δύο πρώην συνεργατών, πιθανόν και συντοπιτών, και τροφοδοτείται μέ την ύπαναχώρηση (οικονομία) του Πολυκάρπου σέ ένα θεσμικό θέμα (άντικατάσταση επισκόπου χωρίς λόγο), γίνεται μία διαπροσωπική σύγκρουση πού ένισχύεται στό ταραγμένο ιστορικό περι-

⁹ Θά ήταν ένα είδος κάθαρσης του στρατού (armilustrium), από έικρεμότητες.

βάλλον από πολιτικές ἑντριγκες μέχρι πολεμικά γεγονότα. Τό θετικό τέλος, ἡ ἀποκατάσταση τῆς κανονικῆς τάξεως, εἶναι προσωρινό, ἡ κατάληξη εἶναι τραγική, ὁ ἀποκεφαλισμός τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης.

Ἡ ἐξέλιξη τῆς πλοκῆς ὀρίζεται σέ δύο ἐπίπεδα, ἕνα πρῶτο ἐκκλησιαστικό (Α), σύγκρουση τοῦ Πολυκάρπου μέ τόν ἐπίσκοπο Ἄνθιμο, καί ἕνα δεύτερο (Β) πολιτικό, τῆ σύγκρουση τοῦ μητροπολίτη μέ τό σύστημα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, πού καταλήγει σέ σύγκρουση μέ τό ὀθωμανικό πρὸς τό Ὀρθόδοξο μιλλέτ, τὴν περίοδο τῆς ἑναρξῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

1. Ἡ ἀρχή εἶναι ὁ διάλογος μέ τόν Ἀλῆ πασᾶ, στόν ὁποῖο εἶχε καταφύγει ὁ Ἄνθιμος, ἀφοῦ εἶχε ἤδη ἐκδιωχθεῖ ἀπό τῆ Μητρόπολη Λαρίσης γιά κάποιο πρόβλημα ὡς πρωτοσύγκελλος τοῦ Πολυκάρπου. Ὁ Ἀλῆ θέλει νά τόν ἐπιβάλλει στή θέση ἄλλου ἐν ἐνεργείᾳ ἐπισκόπου Σταγῶν, τοῦ Ἀμβροσίου, ὁ Πολύκαρπος ἀρνεῖται, ἐκδιώκεται ἀναξιοπρεπῶς ἀπό τό γραφεῖο τοῦ Ἀλῆ, πλὴν ὁμως συμβιβάζεται καί τόν χειροτονεῖ κατ' οἰκονομίαν 2. Ἐπιτείνεται ἡ διάσταση στή χειροτονία μέ ἔντονο διάλογο, ὅπου ὁ Πολύκαρπος τόν χαρακτηρίζει «ἀνάξιο», γιά νά τοῦ ἀπαντήσει ὁ Ἄνθιμος «Εἶναι ἄξιος ὁ Ἀλῆ πασᾶς!». Ἄβυσσος τούς χωρίζει πλέον, κακό προμῆνυμα 3. Γίνεται ὀριστική ἡ σύγκρουση, ὅταν ὁ Ἄνθιμος ἐμφανίζεται στή Λάρισα, στή Μητρόπολη, «ἐπάσχιζε νά πάρῃ κανένα δῶρον δι' αὐτόν κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν νεοχειροτονημένων», ἀλλά ὁ Πολύκαρπος, πού δέν δεχόταν οὔτε τό δῶρο του (!), διέταξε νά ἐκδιωχθεῖ βίαια 4. Ἐπιδεινώνεται ἡ κατάσταση μέ τὴν καταγγελία τοῦ Ἀνθίμου, ὅταν ὑποβάλλει τεχνέντως στόν Ἀλῆ πασᾶ ὅτι «στή Λάρισα Ἀλλῆς εἶναι ὁ δεσπότης»! 5. Ἡ σύγκρουση μεταφέρεται στήν Κων/πολη, ὅπου δραπετεύει ὁ Πολύκαρπος καί ἀπό ὅπου συνέδραμε στήν καθάρεση τοῦ Ἀλῆ ἀπό τὴν ἐξουσία. Μέσω τοῦ Πασόμπεν, Ὀθωμανοῦ Λαρισαίου, καταγγέλλει τίς αὐθαιρεσίες του, ἔτσι ὥστε μαζί μέ τό ὄλο κατηγορητήριο, νά συμβάλει στήν κάθαρση, ἐνῶ μέ τῆ «θριαμβική» ἐπιστροφή του τόν πολεμᾶ μέχρι πτώσεως μέ τὴν ἀποστολή τοπικῶν στήν Ἠπειρο ἀρματολῶν καπετάνιων, αὐτούς πού ἔλεγε προηγουμένως ὁ Ἀλῆ. 6. Ὁ Ἄνθιμος, πού ἔχει ἐγκαταλείψει πλέον τόν ἐκτός νόμου Ἀλῆ πασᾶ, προσχωρεῖ στόν Δράμαλη καί τοῦ ζητᾶ νά τόν «συμφιλώσει» μέ τόν Πολύκαρπο. Ἐκεῖνος τό ζητᾶ μέ ἐπιστολή «ἐάν μέ ἀγαπᾶς νά φιλιωθῆς μέ τόν δεσπότην Καλαμπάκας καί ὅ,τι θέλεις πάρε του», ἀλλά συμβαίνει τό ἀντίθετο, παύεται ἀπό ἐπίσκοπος Σταγῶν, ἀφοῦ ἡ πτώση τοῦ Ἀλῆ τόν συμπαρασύρει 7. Αὐτή ὁμως εἶναι καί ἡ μοιραία πράξη τοῦ Πολυκάρπου. Ὁ Δράμαλης, χολωμένος γιά τὴν ἀσύμβατη στόν δικό του τρόπο συμπεριφορά τοῦ Πολυκάρπου,

τόν καταδικάζει. Τό θύμα αποδέχεται τή μοίρα του, παίρνει ἐπάνω του τή σουλτανική ἀνταπόδοση στήν Ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων: «*ἄς γίνω θυσία διά τόν σουλτάνον καί διά τούς Χριστιανούς*». Γίνεται ἐξίλαστήριο θύμα, ἀντί νά σκοτωθοῦν ἄλλοι Χριστιανοί.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἔμφραση στή διαφορὰ πού ἐμφανίζουν στή συμπεριφορὰ καί στούς χαρακτῆρες οἱ δύο ἥρωες, Πολύκαρπος Δαρδιώτης καί Ἄνθιμος Ντούρντας, παλαιοί συνεργάτες καί ἴσως παλαιοί φίλοι – ἂν καί δέν ἀναφέρεται στόν «Βίο» ἡ ἐνδεχόμενη καταγωγή τοῦ Ἄνθιμου ἀπό τή Δάρδα/Ντάρντα¹⁰. Ὅσο πιό αὐθόρμητος καί μαχητικός ἐμφανίζεται ὁ πρῶτος, τόσο συστηματικός καί ὑποτακτικός ὁ δευτέρος. Ὁ μπροπολίτης πρῶτος ὑφίσταται προσηλακισμούς καί διώξεις (π.χ. σύρεται χωρίς ράσο στούς δρόμους τοῦ Τυρνάβου, φυλακίζεται κ.ο.κ.). Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἡ ὑποβάθμιση πού συγκεντρώνει ὁ τίτλος «δεσπότης»¹¹. [Πρβλ. *Α΄ Κορ.* 4.13: «*ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περιήρημα*»]. Ἀντίθετα, ὁ ὑφιστάμενός του προσαρμόζεται στό καθεστώς, ἐκφραζόμενος κατά κόρον μέ τήν ὀθωμανική διοικητική ὀρολογία ἢ κολακεύει καί μεταφέρει πληροφορίες, δείγμα ἀλλοτρίωσης.

Μία «ὑπηρεσιακί» ὑπόθεση χωρίς ἄλλες προεκτάσεις τροφοδοτεῖ μέ τήν προσπάθεια τοῦ Ἄνθιμου νά «φιλιωθεῖ μέ τόν Πολύκαρπο» μία συνεχῶς αὔξανόμενη ἔνταση. Ἔτσι, ἕνα διοικητικό θέμα ἀποκαλύπτει τή σύγκρουση δύο κόσμων: ὁ παλαιός ὀθωμανικός (τῶν Ἀλῆ καί Δράμαλη) πού θέλει νά τηρεῖται ἡ βουλή τοῦ ἡγεμόνα πέρα ἀπό ὄρια καί νόμους καί ὁ νέος μι-

¹⁰ Εὐχαριστῶ τόν κ. Γρηγόριο Μανόπουλο γιά τήν πληροφορία ὅτι ἡ οἰκογένεια Ντούρντα ἢ Τούρτα εἶναι ἀπό τίς παλαιότερες στά Ἰωάννινα. Ἐφόσον ἡ ἀδελφή του Ἄνθιμου ἦταν στόν οἶκο τοῦ Ἀλῆ πασά, πρέπει στά τέλη 18ου-ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. νά ἦταν ἡδη ἀστική οἰκογένεια. Ὁ Ἄνθιμος σύμφωνα μέ τόν ἱερομόναχο Ἰγνάτιο διέμενε στή Νῆσο τῶν Ἰωαννίνων. Τό ὁμόηχον μπορεῖ νά δείχνει σχέση τῆς οἰκογένειας αὐτῆς μέ τή Δάρδα/Ντάρντα.. Πρβλ. Σταῦρος Γουλοῦλης, «*Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», 216. Εἶναι σὺνήθες νά δίδεται τό ὄνομα τῆς πατρίδας ὡς ἐπίθετο (πέρα ἀπό τή συνήθεια νά ἀποδίδεται μέ παραγωγική κατάληξη, -ιώτης, -ιάνος, κ.λπ. Π.χ. ἀπό τό χωριό καταγωγῆς: Σαμαρίνας, Ἀβέλλας (Ἀβδέλλας), Γκούρας, ἢ πόλεως: Λοιδορῆς, Νεγρεπόντης ἢ καί Χαλκίδης, Λαρίσης, Τρικάλης, Καλαμπάκας, Καραφῆρας (Βέρροια) κ.ο.κ. Σέ μυθικά ὀνόματα Ἀντιστασιακῶν τοῦ Β΄ ΠΠ: Κόζιακας, Ἀμάρμπεης, Κίσσαβος κ.ο.κ. (ἀπό ὀνόματα ὀρέων ὅπου ἔμειναν ἀρχηγοί ἀνταρτῶν).

¹¹ Σπρος Ζέγκος, 33: «*Σῆκου μπρέ γιεζίτ... τρέχει μαζί μέ τόν Τούρκον εἰς τά σοκάκια τῆς πόλεως...*» (Τύρναβος)... (Βελίς): «*Μπρέ δεσπότη πῶς ἐτόλμυσε... δέν ἤξεύρεις πῶς παιδεύω ἐγώ τούς ποιόντας τά τοιαῦτα.*», σ. 35: «*Ὁρέ μπύρο (=γίος), τοῦ λέγει...*» (ὁ Ἀλῆ), σ. 36: «*Θυμῶνει ὁ Ἀλῆς καί τόν ἔβγαλεν ἔξω...*». «*Ἐ μπρέ μπύρο δεσπότη ἤλθες εἰς τās φρένας σου... (διότι ἡμεῖς οἱ Ἀλβανοί κατοπίν σκεπτόμεθα)*», σ. 37: «*Ἐ μορέ δεσπότη...ἐκαμες τό κέφι μου...*», σ. 38 (Ἀνθιμος): «*Ἀλῆ πασάς, ἂν εἶναι, εἶναι εἰς τήν Λάρισαν ὁ δεσπότης*». (Ἀλῆ): «*νά μοῦ φέρεις αὐτόν τόν κερατά τόν δεσπότην*», σ. 39: «*Ἄχ τοῦ λέγει ὁ Σαντίκ μοῦ τό ἐπαιξες ὀρέ δεσπότη...*».

τροπολίτης πού θέλει τιμή, αξιοπρέπεια, γνήσιο ἐκκλησιαστικό ἦθος. Δέν ἦταν σέ θέση, ιδίως ὁ Δράμαλης, νά συλλάβουν τό εἶδος τοῦ προβλήματος, ὅτι ὁ Πολύκαρπος ἀποκαθιστοῦσε κάτι πού τόν βασάνιζε χρόνια, ἐπαναφέροντας στό τέλος τήν τάξη, πατάσσοντας τήν ὕβρη. Ἡ ἐκδοχή τοῦ Δράμαλη ἀποκαλύπτοντας ἐμπάθεια ἐνδείκνυται σέ ἕνα δραματικό ἔργο τέχνης, ὅπου οἱ πρωταγωνιστές συγκρούονται ἕως θανάτου, τώρα μάλιστα γιά πνευματικές ἀξίες πού ἡ μιά μεριά ὑπερασπίζεται καί ἡ ἄλλη δέν κατανοεῖ.

Ὁ συγγραφέας χειρίζεται μέ εἰλικρίνεια τήν ὑπόθεση. Δέν κρύβει ὅτι ἀπό νέος ὁ Πολύκαρπος εἶχε καλή σχέση μέ τόν Ἀλῆ πασά. Στήν πρώτη ἐθιμοτυπική επίσκεψη ἐγινε δεκτός μέ μεγάλες τιμές, ἀκόμη καί στή δεύτερη επίσκεψη¹². Προβαίνει σέ ἀκαριαία ἀντίδραση πρὸς τό ἴδιο τό «γραφεῖο» τοῦ δυνάστη γιά τό θέμα τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν, ἀποβάλλοντας ἄφοβα τήν παλαιόθεν εὐνοια, ἀλλά στήν οὐσία τό κοσμικό παρελθόν του ἀπό νέος, ὅταν ἄρχιζε σπουδές, μέ συστάσεις ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἀλῆ πασά¹³. «Ἀλβανός» ὢν, ἐξοικειώνεται ἀλλά καί δέν διστάζει νά διαφωνεῖ κάθετα μέ Ἀλβανούς (Ἀλῆ, Δράμαλης κ.ά.).

Ἡ τέχνη τοῦ συγγραφέα διεισδύει καί σέ ἕνα τρίτο (Γ) ἐπίπεδο, ψυχολογικό-ὑπαρξιακό, πιθανῶς ἀπό ἐπίδραση ἀπό τί ρομαντική λογοτεχνία τῆς ἐποχῆς μέ τήν ἔξαρση τῶν συναισθημάτων τῶν ἡρώων, τήν ἐρωτική ἢ πνευματική φύση τους. Παρουσιάζεται τό κίνητρο τῆς σύγκρουσης. Ὁ Ἀλῆ κινεῖται λόγω τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἀνθίμου μέ τήν ὁποία ἦταν συνδεδεμένος (γιά τόν Ἰωάννη Κωλέττη καί τούς ἄλλους Χριστιανούς συμβούλους λειτουργοῦσε πλέον ὁ ἄγραφος νόμος τοῦ γυναικωνίτη)¹⁴. Ἀντίθετα, ὁ Πολύκαρπος ἀπαντᾷ στόν Ἀλῆ ὅτι ἡ σχέση τοῦ ἐπισκόπου μέ τήν ἐπισκοπή του εἶναι γαμική-πνευματική, κανείς δέν μπορεῖ νά τόν χωρίσει. Τό ἴδιο ὑποστήριξε καί στόν πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ στήν Κων/πολη, ὅταν τοῦ εἶπε νά παραιτηθεῖ ἀπό τί Λάρισα¹⁵. Στό τέλος, ἐπομένως, ἡ σύγκρουση ἐξελισσεται σέ ὑπαρξιακή μέσα σέ ἕναν ἀπειλούμενο λόγω ἐπαναστάσεως

¹² Σπύρος Ζέγκος, σ. 31: «...τόν ἐδέχθη μέ καλὴν ἐπιδεξιῶσιν ὡς Ἀλβανόν. μάλιστα τόν ἐκάθισεν ἀνώτερον τοῦ τότε Ἰωαννῶν Γαβριήλ». σ. 35: «...ἐγὼ σέ ἀγαπῶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους δεσποτάδες...».

¹³ Σταῦρος Γουλούλης, «Βίος τοῦ Ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», σσ. 206, 211-212.

¹⁴ Σπύρος Ζέγκος, 34-36: «ἡ ὑπόθεσις ἐμπῆκε εἰς τόν γυναικωνίτην».

¹⁵ Σπύρος Ζέγκος, 35: «ἔκανα ἄλλον δεσπότην ἐκεῖ (ἐπισκοπῆ Σταγῶν), καί σέ μιά γυναίκα δέν ἤμπορῶ νά βάλω δύο ἄνδρες». σ. 43-44: «Ἐγὼ ἀπὸ τὴν πρώτη μου γυναίκα (Μητροπόλη Λαρίσης) χέρι δέν τραβῶ». Τὴν ἴδια θέση ὑποστήριξε στόν Η. Holland, ὅ.π., 261. Βλ. Σταῦρος Γουλούλης, «Βίος τοῦ Ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», σσ. 218-219.

κόσμο. Ὁ κεντρικός ἥρωας σταδιακά φτάνει στό σημείο νά συνειδητοποιεῖ ἀπόλυτα γιατί ἀποφασίζει νά δώσει τή ζωή του. Δημιουργεῖται ἕνα δράμα πού ἐντάσσεται σέ ποιητική λογική, αὐτή πού ἐκφράζει ἡ «Ἀντιγόνη» τοῦ Σοφοκλῆ καί ἄλλοι ἀρχαιοελληνικοί ἢ σεξπηρικοί δραματικοί ἥρωες γιά νά ἐξαρθεῖ τό πνευματικό γεγονός, ἡ μάχη τοῦ Καλοῦ μέ τό Κακό, ἀλλά καί ἡ μεταβολή τῆς «τύχης». Πρωτίστως ὅμως μιμεῖται τό παράδειγμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀντιμάχεται ὁ αὐθόρμητος «Ἀλβανός» μητροπολίτης μέ τόν ἐκτός κανονικῆς τάξεως ὑφιστάμενό του, εὐνοημένον ἀπό τόν παραγοντισμό. Ἡ ἐντεχνη δραματική σύλληψη εἶναι σπάνιο στοιχεῖο στήν κλασική ἀγιογραφία.

Ἡ γενική εἰκόνα πάντως ἑνός διαμαρτυρόμενου ἐπισκόπου μέ ἔντονη προσωπικότητα, πραγματικοῦ πολεμιστῆ, ὅπως ἀξιοποιεῖ καί ἀπαιτεῖ ἕνα ἔργο κοσμικό τέχνης, ὄχι ὅμως ἐκτός ὁρίων ἐκκλησιαστικοῦ ἤθους, δέν συνάδει μέ τήν εἰκόνα πού παραθέτει ὁ περιγηπτής H. Holland, δηλαδή τοῦ ἥρεμου ἀλλά ἐπιβλητικοῦ ἀτόμου, τοῦ ποιμενάρχου πού καθιλώνει τήν κοινωνία τῆς Λάρισας, δίνει καταφύγιο στους πνευματικούς ἄνδρες τῆς, ὅπως ὁ λόγιος ἰατρός Ἰωάννης Βηλαράς. Οὔτε ἀκόμη μέ τίς κανονικές ὑπηρεσιακές σχέσεις πού εἶχε μέ τόν ὑφιστάμενό του ἐπίσκοπο Ἄνθιμο¹⁶.

Ὁ συγγραφέας ὅμως ἔχει ἐπίγνωση ὅτι γράφει ἕνα ἐγκωμιαστικό (ἀγιογραφικό) ἀλλά μέ τρόπο ἀπόλυτα συμβατό μέ τίς ἀνάγκες ἱστορικοῦ ἔργου, χρησιμοποιεῖ τήν ἀγιογραφική παράδοση γιά νά ἐξάρει ἕνα ἱερό πλέον πρόσωπο, ἕναν ἀγωνιστή ὄχι μέ στενή ἔννοια τῆς Πίστεως ἀλλά τῆς Ὁρθόδοξης ἐκκλησιολογίας, ἐφόσον αὐτοθυσιάζεται ὡς ἐπίσκοπος. Ὁ ἥρωας μέ τό πρότυπο τοῦ Χριστοῦ λειτουργεῖ ὑπέρ τῆς σωτηρίας τῶν Χριστιανῶν τῆς Λάρισας, τυπικά ὑπέρ τοῦ σουλτάνου καί τῆς εἰρήνης.

Ἡ ὑψηλή θεολογική σύλληψη τοῦ κειμένου μέσω τῆς τέχνης θέτει ζήτημα ποιά εἶναι ἡ **ἱστορική ἀξιοπιστία τοῦ ἔργου**. Ὁ συγγραφέας γιά νά καλύψει ἕνα εἰδικό θέμα (διένεξε Πολυκάρπου-Ἀνθίμου) τό ἀναδεικνύει σέ μεῖζον, τό προβάλλει ὡς τήν πραγματική αἰτία τῆς θανάτωσός του, πού γι' αὐτόν μᾶλλον δέν διαφέρει ἀπό Μαρτύριο. Πρωτεῦον ζήτημα εἶναι τί γνώριζε ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος ἀπό τόν «πολιτικό», ἐπηρεαζόμενο ἀπό

¹⁶ Henry Holland, *Ταξίδι στή Μακεδονία καί Θεσσαλία*, μετάφραση Γιώργος Καραβίτης, πρόλογος-ἐπιμέλεια Τάσου Βουρνά, Ἐκδόσεις Ἄφων Τολίδη, Ἀθήνα 1989 [Λονδίνο 1815], 105 κ.έ. Πρβλ. Σταῦρος Γουλιούλης, «*Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», σσ. 215, 217 (Γιά τίς τυπικές σχέσεις μέ τόν Ἀνθιμο).

τά κοσμικά Πολύκαρπο, ὁ ὁποῖος νεώτατος προωθήθηκε ὅπως τό ζήτησε κοντά στήν πατρίδα τοῦ Δάρδα, χάρι καί στήν καλή μαρτυρία τῶν γερόντων ἱεραρχῶν, καί τήν ὅποια ἐπιρροή τῆς φαναριώτικης οἰκογένειας Μουρούζη¹⁷. Ὡς ποιό βαθμό ὁ Ἰγνάτιος γνωρίζει λεπτομέρειες γιά τό τί σκεπτόταν ὁ δεσπότης του σέ ὄ,τι ἀφορᾶ στό πατριαρχεῖο καί τήν πολιτική του γιά τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν τοῦ ὑπόδουλου γένους ἢ γιά τίς πολεμικές ἐξελίξεις τοῦ 1821;

Ὁ συγγραφέας ὡς ἱεροδιάκονος, πιθανόν νέο ἄτομο, δημιουργῶντας ἔργο μέ εἰδικές προδιαγραφές, δέν ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἀπόλυτα ἀκριβῆ ἱστορική διάσταση μερικῶν γεγονότων, ἢ τουλάχιστον δέν ἀξιολογεῖ τά γεγονότα ὅπως ἕνας Ἱστορικός, ἐφόσον κάτι τέτοιο δέν σημαίνει κάτι γιά τόν τιμῶμενο. Τό κείμενό του ἔχει ὅρια, εἶναι λιτό, περιορισμένο σέ ἔκταση, Μπορεῖ νά ἐνδίδει στόν ὑποκειμενισμό ὡς πρὸς τήν παράθεση τῶν γεγονότων ἢ τήν ἀξιολόγησή τους, ἀλλά αὐτό δέν εἶναι ἀδυναμία. Ἔχει ζήσει κοντά σέ ἕναν σημαντικό ἄνθρωπο, γνωρίζει τίς προθέσεις του, τήν πολιτεία του. Σέ γενικές γραμμές ἀποδίδει σωστά ὅσα γεγονότα ἔζησε ἢ διηγήσεις πού ἄκουσε ἀπό τόν μητροπολίτη ὡς ἄμεσος συνεργάτης του ἢ ἀπό ἄλλους. Μερικές ὅμως πληροφορίες του εἶναι συγκεχυμένες. Παραδείγματα: 1. Πρῖν ἐκλεγεῖ ὁ Ἀμβρόσιος ἐπίσκοπος Σταγῶν (ὁ ὁποῖος ἀπομακρύνθηκε μέ ἀπαίτηση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ), θεωρεῖ ὅτι ὑπῆρξε ὁ Ἀβέρκιος, ἐνῶ ἦταν ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Γαβριήλ (12.04.1808-2.10.1815)¹⁸ 2. Θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἀμβρόσιος εἶναι Σάμιος, προφανῶς ἐπειδή μετέβη στή συνέχεια στή Σάμο¹⁹ 3. Ἀναφέρει κάποιον Χουσεῖν πασά Γιαβανάζογλου, ὁ ὁποῖος εἶχε ὀρισθεῖ ὑπεύθυνος στήν ἐκστρατεία κατά τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀντικαθιστῶντας τόν Δράμαλη. Στή διοίκηση τοῦ πολέμου μέ τόν Ἀλί πασά ἀρχηγός εἶχε ὀρισθεῖ ὁ Χουρσίτ Ἀχμέτ πασάς (Ἰαν. 1821). Τέτοιες ὅμως ἀποκλίσεις δέν ἀποτελοῦν ἀντιφάσεις, ἀφοῦ παραμένει ἔγκυρος στίς ἀναφορές του (ρεπορτάζ).

¹⁷ Σταῦρος Γουλούλης, «*Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», σσ. 211-212, σμ. 26.

¹⁸ *Σπῦρος Ζέγκος*, 34: «*Κατά δέ τό 1815 κατά Σεπτέμβριον ἀπέθανεν ὁ Σταγῶν Ἀβέρκιος...*». Πρβλ. Σταῦρος Γουλούλης, «*Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», σ. 216.

¹⁹ Ὁ πραγματικός λόγος πού ὁ ἐκ Φαναρίου Ἀμβρόσιος Σταγῶν μετέβη στή Σάμο ὅπου ὑπῆρχαν ἔντονα προβλήματα λόγω σεισμῶν καί ἐπιδημίας (1812-1815) μετὰ τήν ἀπομάκρυνσή του ἀπό τήν ἐπισκοπή (φθινόπωρο 1815) ἦταν ἄλλος, νά συνδράμει τόν τοπικό ἐπίσκοπο Κύριλλο, καταγόμενο ἀπό τά Τρίκαλα. Ὁ Κύριλλος, γεννηθεῖς τό 1750, ἐξελέγη ἐπίσκοπος Σάμου καί Ἰκαρίας τό 1815, τόν Ἰανουάριο, σύμφωνα μέ τόν Κώδικα τοῦ Πατριαρχείου Κων/πόλεως. Ἀργότερα συμμετεῖχε στήν Ἐπανάσταση τό 1821, βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Κύριλλος Ἀγραφιῶτης, *Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν*, Α', Βόλος 1972, σσ. 23-31, 24-25.

Ἡ συγγραφή του εἶναι ἱστορικό ἀλλά καί ποιητικό ἔργο, πού ἔχει στόχο νά ἀποδώσει κρυμμένα στόν πολύ κόσμο νοήματα, τήν ἀληθινή, τί φαινόμενη προσωπικότητα πού περιγράφει στά ὄρια θρησκευτικῆς καί κοσμικῆς λογοτεχνίας.

Μερικές λεπτομέρειες δέν ἀναφέρονται, ἀγνοεῖται ὁ νέος μητροπολίτης Λαρίσης Κύριλλος (Ιούνιος 1821), πού ἔχει ρίζες στή Θεσσαλία, ἀλλά θά πέθαινε δώδεκα ἡμέρες μετά τόν Πολύκαρπο! Προφανῶς ἔκρινε ὅτι θά μείωνε τόν τιμώμενο. Ἡ παρακάμπτεται ὄλο τό παρασκήνιο τῆς παραιτήσεως στήν Κων/πολη, ἀφοῦ ὁ Πολύκαρπος τήν ἀποδέχτηκε ἀναγκαστικά. Ὑπέγραψε μέν παραιτήση, ἀλλά μέ τούς ποιητικούς-βιοματικούς ὄρους τοῦ «Βίου» ἦταν σάν νά μὴν υπέγραψε! Δέν ἀναλύει περισσότερο τά γεγονότα, ὅπως ὅταν ὁ Πολύκαρπος ἦλθε αὐτοπροσώπως γιά εἰρήνευση στή Μακρινίτσα στό Πήλιο, ἐφόσον ὁ τοπικός μητροπολίτης Δημητριάδος εἶχε διαφύγει (ὅπως παραιτήθηκαν καί οἱ δύο ἐπόμενοι πού ἐξελέγησαν τούς ἐπόμενους μῆνες)²⁰. Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση στή Νότια Ἑλλάδα ἀγνοεῖται καί ἐνδιαφέρει ἐλάχιστα μόνον ἡ ἀρχή τῆς θεσσαλικῆς στάσεως στό Πήλιο –γιά τά Ἄγραφα ἀκροθιγῶς–, θεωρημένη ὑπέρ τοῦ Πολυκάριου, ἀφοῦ ἦταν ἐκεῖνος πού εἰρήνευσε τήν περιοχή. Ἐδῶ μπορεῖ νά παρεμβάλλονται καί ἄλλοι λόγοι, π.χ. μία αὐτο-λογοκρισία λόγω ὑπαρκτῆς ἀπειλῆς νά μὴν ἀναφέρει οἰκεία κακά ἢ λόγῳ ἀπαιτήσεων τῆς δραματικῆς τέχνης.

²⁰ Νεκτάριος Δρόσος, «Τρεῖς ἐνθυμώσεις ἀπό τήν Ἁγιά γιά τί Μητρόπολη τῆς Δημητριάδος 1792-1829», *ΘΗΜ*, 40 (2001), 113-117, ὅπου σχολιάζεται ἀπό τόν Γεράσιμο ἱερομόναχο: Ὁ ἐπίσκοπος (Μητροπολίτης) Δημητριάδος Ἀθανάσιος Κύπριος (14.09.1793-Μάιος 1821) σέ σημείωσι τοῦ 1827 σχολιάζει τήν ἐπανάστασι πού ἔγινε τόν Μάιο 1821 (στό Πήλιο), ἀλλά ἀναφέρεται μετά στίς καταστροφές πού σημειώθηκαν σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα (Καταδικάζει μάλιστα τήν ἐπανάστασι: «κατά τόν μῆνα Μάιο (ἐνν. 1821), ὅτε ἡ ἀθλία ἐπανάστασις τῶν ραγιαδῶν ἔγινε...») Ἀωκβ'. Μετά τήν φυγίαν τοῦ ρηθέντος μητροπολίτου κυρίου Ἀθανασίου τοῦ Κυπρίου, ἐχηρμάτισε μητροπολίτης Δημητριάδος ὁ κύριος Παρθένιος, ὅστις ἀφοῦ ἦλθεν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολιν, μόνον μῆναν ἕνα ἐχάρη τήν ἐπαρχίαν καί ἔφυγεν ἀπό τόν Βῶλον εἰς τά νησία ἀφίς τήν ἐπαρχίαν εἰς μέγαν χρόνον εἰς τούς ἄωκβ' Ἀγούστου 15». Τήν ἐπόμενη χρονιά 17 Φεβρουαρίου 1823 ἐξελέγη ὁ Περιστερᾶς Καλλίνικος. Χειροτονήθηκε εἰς τόν ἅγιον Ἀχιλλίον τό 1824. Πρβλ. καί Νεκτάριος Δρόσος, «Ὑπομνήματα ἐκλογῆς τῶν μητροπολιτῶν Βαρθολομαίου, Παρθενίου καί Καλλινίκου Β' τῆς Δημητριάδος (7.1821-21.2.1827)», *ΘΗΜ*, 46, 2004, 265-272, ὅπου ἡ σειρά τῆς ἐκλογῆς: Ὁ ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος ὁ Κύπριος ἐγκαταλείπει τί Μητρόπολιν του καί φεύγει στή Νότια Ἑλλάδα (Ιούνιος- Ιούλιος 1821: ὁ Ἀθανάσιος «ἐκ μέσου γενομένου καί τήν ἐπαρχίαν καταλιπόντος...»). 1. Βαρθολομαίος. Ἐξελέγη τόν Ιούλιον τοῦ 1821. Παραιτεῖται στίς 29 Σεπτεμβρίου 1821. 2. Παρθένιος, ἐξελέγη στίς 29.9.1821 ἢ 30.9.1821. Διαμένει ἕνα μῆνα στήν ἐπισκοπή καί παραιτεῖται λόγω τῶν πολεμικῶν γεγονότων. 3. Καλλίνικος ἐπίσκοπος Περιστερᾶς μετατίθεται στή Δημητριάδα ἐκλεγείς τόν Ὀκτώβριον τοῦ 1823. Ἀρχιεράτευσε μέχρι στίς 21.2.1827, ὅταν παραιτήθηκε.

Ἄλλα θέματα εἶναι ὑπὸ ἐξέτασιν. 1. Πρῶτα ἀπὸ ὅλα ἡ δηλούμενη ἐθνικὴ ταυτότητα τοῦ Πολυκάρπου ὡς «Ἀλβανοῦ» εἶναι ὑπὸ ἀμφισβήτηση. Ἡ Δάρδα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς εἶχε βλαχικὸ στοιχεῖο, πολλοὶ κάτοικοι φαίνεται νὰ ἔχουν ρωμείκην καὶ μετὰ νεοελληνικὴ συνείδηση, ἀκόμη ζώντας στὸ ἐξωτερικόν²¹. Τὸ ζήτημα αὐτὸ ὅμως χρειάζεται πρὸ εἰδικῆ ἔρευνα. Σημασία ἔχει ὅτι στὸν «Βίο» ἐξαίρεται ἡ ἀλβανικὴ καταγωγὴ τοῦ Πολυκάρπου ὡς ποιητικὴ κατασκευὴ καὶ λειτουργία, παρὰ ὡς ἱστορικὸ τεκμήριον, ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὴς στοχεύει, ὅπως θὰ δεῖχθῆ στὴ συνέχεια, στὴ δημιουργίᾳ τῆς εἰκόνας πού τὸν ἐξυπηρετεῖ, τοῦ ἀρεῖκου χαρακτήρα μητροπολίτη, τοῦ λαϊκοῦ μαχητῆ 2. Γιά ποιὸ λόγο ὁ Ἀλῆ πασὰς ἐπέμεινε νὰ ὀρίσει τὸν Ἄνθιμο Ντούρντα, ἐλεγχόμενον ἐπίσκοπον στὴν Καλαμπάκα, στὴν ἐπισκοπὴ Σταγῶν; Ἦθελε ἀπλῶς νὰ δεῖξει εὐνοία στὴν εὐνοουμένη του Αἰκατερίνη Ντούρντα, ἀδελφὴ τοῦ Ἄνθιμου, ὅπως ἐξηγοῦν οἱ σύμβουλοι τοῦ Ἀλῆ πασὰ στὸν Πολύκαρπον; Ἦ μήπως ἐνδιαφέρεται γιὰ ἔλεγχον τῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία ἐκτός τοῦ ὅτι εἶχε στά Μετέωρα τὴν πρὸ σημαντικὴ μοναστικὴ κοινότητα μετὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος, εἶναι στρατηγικῆς σημασίας, σταυροδρόμι, στὸ μέσον του ὄρειου ὄγκου τῆς Πίνδου, συνδέοντας Θεσσαλία καὶ Ἡπειρο, ἐλέγχει δὲ ὅλο τὸ διακινούμενον ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐμπόριον ἀπὸ Πρέσπες ἕως Ταϊναρο 3. Μετὰ, σὲ ποιὸ βαθμὸ ὁ Πολύκαρπος συνέβαλε στὴ σουλτανικὴ ἀπόφαση γιὰ ἀνατροπὴ τοῦ Ἀλῆ πασὰ στὴν Κων/πολη; Τί σίμαινε ἡ κοινὴ πορεία του μετὰ τὸν Δράμαλη, ποιὸς ὁ ρόλος του στὴν ἐστράτευση τῶν καπεταναίων γιὰ τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Ἀλῆ, τί ἀκριβῶς συνέβη στὸ ἐπαναστατημένο Πήλιο, ἐν συνόλῳ οἱ πραγματικὲς σχέσεις τοῦ Πολυκάρπου μετὰ τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία, πού ὅπως εἶπατε ἦταν προδιαγραμμαμέναι καὶ περιορισμέναι. Ἀλλὰ ἂν κατέθεσε στοιχεῖα στὴς Ἀρχές, ὅπως ἡ ἀδικία πού ἐγένετο στὸν Ἀμβρόσιο Σταγῶν, θὰ ἐπηρεαζόταν ἡ σουλτανικὴ ἐντολή;

Ὑποκειμενικὴ ἄποψη, ἄρα περιορισμένη ἱστορικῶς, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἡ θανατικὴ ποινὴ πού ὑπέστη ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ὁ Δράμαλης χολώθηκε γιὰ τὴν ἐκδίωξιν τοῦ ἐπισκόπου Ἄνθιμου. Ἡ θέσιν αὐτὴ κρίνεται μετὰ βάση ὅσα εἶπε ὁ Ὄθωμανὸς διοικητὴς στὸν καπετάνιο Ζάρκα, δηλαδὴ ὅτι δὲν τοῦ «εἰσακούσθησαν τόσες παρακάλιές του». Ἡ δυσμένεια τοῦ Ὄθωμανοῦ μπορεῖ νὰ ἰδωθῆ καὶ ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ τόνον τῆς φωνῆς του στὴν ἀναγγελίαν τῆς ποινῆς, ἢ ἀπὸ τὸ ὅτι ὑπῆρξε ἐκτέλεση μετὰ βασανιστικὴν τριπλὴν καρατόμιση (ἐνῶ ὁ Γρηγόριος Ε΄ καὶ ἄλλοι ἀρχιερεῖς τῆς Κων/πόλεως στίς 10 Ἀπριλίου 1821 ἐκτελέσθησαν μετὰ

²¹ Ἐπίσημα στοιχεῖα γιὰ τὴν πρὸ τοῦ 1821 κατάστασιν δὲν διαθέτω, πέρα ἀπὸ μαρτυρίαι ἐντοπίων. Πολλοὶ Δαρδιῶτες ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ στὴν Ἀμερικὴ ἐκφράζονται ὡς Νεοέλληνες, βλ. Σταυρὸς Γουλούλης, «*Βίος τοῦ Ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», σσ. 209-210.

ἀπαγχονισμό). Επίσης ο Δράμαλης, όπως τονίζει ο Ίγνατιος, ἥδη εἶχε χολωθεί γιά τήν ἀντικατάστασί του ὡς ἐπικεφαλῆς στήν ἐκστρατεία κατά τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Σύμφωνα μέ τό ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου μητροπολίτη, τοῦ ἐκ Τρικάλων Κυριλλου (25.06.1821), ὁ Πολύκαρπος καθαιρέθηκε «καθ' ὑψηλόν ὀρισμόν ἀποβληθέντος ἀπό τῆς ἐπαρχίας ταύτης»²². Ὑπῆρχε δηλαδή διαταγή ἄνωθεν, ἀπό τό Δοβλέτι, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ σουλτάνος ἀρχικά ἦταν εὐχαριστιμένος ἀπό τήν προσφορά τοῦ Πολυκάρπου στήν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὅπως φαίνεται, ὑπῆρξε ἐντολή ἢ σύμφωνη γνώμη (ἐγκριση) ἀπό τήν Ὑψηλή Πύλη ὡς ἀντίποινα γιά τήν ἐξέγερση στό Πήλιο ὡς μέρους τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων τό 1821. Μέ βάση ἀναφορά/αὐτοβιογραφία πού κατέγραψε ὁ ἐκδιωχθεῖς λόγω Ἀνθίμου ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος (ἀρχεῖο ΓΑΚ. 1823, Ἐκκλ.) ἡ ἐκτέλεση ἐγινε γιά τήν ἐπανάσταση στή Θεσσαλία, καί γιά τόν λόγο αὐτό εἶχαν κληθεῖ ὅλοι οἱ Θεσσαλοὶ ἐπίσκοποι στή Λάρισα, ὅποτε ὁ ἴδιος ἀποχώρησε μέσω Φτελιοῦ πρὸς Ἅγιον Ὅρος καί μετά Νότια Ἑλλάδα²³. Πάντως ὁ Πολύκαρπος, συμβιβασόμενος μέ τήν ἀπόφαση τοῦ Δράμαλη, δηλώνει ρητά ὅτι ἡ ποινὴ του συνάπτεται μέ τίς προγραφές πού ἐγιναν τότε μέ τόν ἀπαγχονισμό τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Ε' καί τῶν ἄλλων ἐπισκόπων, μεταξύ τῶν ὁποίων τῶν πνευματικῶν τοῦ Πολυκάρπου Γρηγορίου Δέρκων καί τοῦ ἀπὸ Λαρίσης Διονυσίου Καλλιάρχη Ἐφέσου. Πιθανόν ἐπηρεάσε καί ἡ θανάτωση τοῦ δραγουμάνου Κωνσταντίνου Μουρούζη (4 Ἀπρ. 1821), ἡ οἰκογένεια τοῦ ὁποίου τόν βοήθησε νά ἔλθει στή Λάρισα. Ἡ προέκυψαν ἄλλα νεότερα δεδομένα ἀπό ἔρευνες πού ἔκαναν οἱ Τοῦρκοι στήν Κων/πολι. Ὁ ἴδιος ὁ Πολύκαρπος, σύμφωνα μέ ἄλλη ἀνεπίσημη πηγὴ (κώδικα 59 μονῆς Δουσίκου, σημείωση τοῦ αὐτοδίδακτου μοναχοῦ Χατζῆ-Γεράσιμου), ἐκφράζεται μέ παράπονο γιά κάποιους ἀπό τήν κοινωνία τῆς Λαρίσης, οἱ ὁποῖοι συνετέλεσαν νά περιέλθει στήν καταδίκη²⁴. Ὁ μητροπολίτης βρισκόταν σέ μιὰ ἐπικίνδυνη ζώνη συνδεόμενος μέ καπεταναίους, ἕνας μάλιστα, ὁ Ἀναστάσιος Ζάρκας, τόν ἐπι-

²² Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐξ ὑπομνήματα ἐκλογῆς μητροπολιτῶν τῆς Λαρίσης (1803- 1821)», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 49 (2006), σσ. 145-160, 160.

²³ Δημ. Καλούσιος, «Ὁ ἐπίσκοπος τῶν Σταγῶν Ἀμβρόσιος ἀπὸ τό Φανάρι τῆς Καρδίτσας (1815-1821)», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 65 (2014), 289-314, 289-290: «διά τὰ δόσωσι καί ἐκεῖνοι τὰς ὁμοίας ἐγγυήσεις ἐνώπιον τοῦ βεζίρη ...Μόλις εἶχαμεν λάβει τὰς τοιαύτας εἰδοποιήσεις τοῦ Γέροντός μου καί κατόπιν μανθάνομεν ὅτι ὁ Μαχμούτ πασάς **ταραγμένος ἀπὸ κινήματα τινὰ καί πολέμια τῶν πέριξ στρατηγῶν Ἑλλήνων** δίνει ἀμέσως θάνατον τραγικόν, ἀποκεφαλίσας αὐτόν ἐπὶ τῆς γεφύρας τῆς Λαρίσης» (κανονικά δίπλα στή γέφυρα).

²⁴ Σταῦρος Γουλούλης, «*Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», σ. 225, σημ. 82: «...τούς ἐχθρούς μου ὅσους ἐνήργησαν περὶ τήν καρατομῆν μου ἢ ἐσωτερικοὶ ἢ ἐξωτερικοί...».

σκέφθηκε στή φυλακή, –συνήθως άλλαζαν στρατόπεδο, από συνεργάτες τῶν Ὀθωμανῶν ἀκολουθοῦσαν τὴν Ἐπανάσταση– ἀλλὰ καὶ συνεργαζόμενος μὲ διωχθέντες ἐπισκόπους καὶ Φαναριῶτες. Προφανῶς θὰ ἔπαιξε ρόλο στὴν καταδίκη του Πολυκάρπου μία ἀρνητικὴ ἔκθεση τοῦ Δράμαλη, ἡ ὁποία δὲν ἀποκλείει μία σουλτανικὴ ἀπόφαση στηριζόμενη σὲ ἐνδεχόμενες ἀνακρίσεις πού ἔγιναν στὴν Κων/πολη. Πιθανόν λοιπόν ὑπῆρξε συνεργασία Δράμαλη-Ἵψηλης Πύλης καὶ συνεκτίμηση πολλῶν δεδομένων καὶ παραγόντων. Ἡ σουλτανικὴ ἐντολή δὲν σχολιάζεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα, ἀφοῦ ὁ σουλτάνος εἶναι ὑπεράνω κριτικῆς. Διαφορετικά, θὰ ἀντιμετωπιζόταν καὶ ὁ συγγραφέας καὶ οἱ ἀναγνώστες του ὡς ἐπαναστάτες.

Εἶναι ἄγνωστο τί ἀκριβῶς διαμείφθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1821 καὶ εἶχε κατάληξη νὰ ἀποφασισθεῖ ἡ θανάτωση τοῦ Πολυκάρπου. Μία παράδοση πού εἶχε διατηρηθεῖ στὴ Δάρδα καὶ τὴ μεταφέρει ὁ Δαρδιώτης παπα-Σπύρος Ζέγγος, εἶναι ὅτι ὁ Πολυκάρπος πίστευε στὴν ἐνωμένη αὐτοκρατορία²⁵, πάλαι πότε ρωμαϊκῆ. Πιθανόν εἶναι σωστὴ πληροφορία, ἐφόσον σχετιζόμενος μὲ τὴν οἰκογένεια Μουρουζή, μποροῦσε νὰ ἀκολουθεῖ τὴ Φαναριώτικη παράδοση, τὸν βυζαντινορθόδοξο οἰκουμενισμό, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτᾶται ὁ Ρήγας Βελεστινλής²⁶. Τὸ Ὀθωμανικὸ κράτος μπορεῖ νὰ δυνάστευε τὸ Γένος, ἀλλὰ ἐθεωρεῖτο ἀπὸ λογίους κληρικούς προστάτης του²⁷, ἢ ἦταν ἓνα ἐλέω Θεοῦ μεταβατικὸ στάδιο²⁸. Ἐξᾴλλου, οὔτε ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία ἤθελε νὰ διαλύσει τὸ Ὀθωμανικὸ κράτος, συντάσσοντας τρία βασικὰ σχέδια, τὰ ὁποία εἶχαν συζητηθεῖ στὴν Κων/πολη, ἀκομιχὴ καὶ ἄλωσις τῆς ἐξουσίας²⁹ τὴν περίοδο πού βρισκόταν ὡς τὸν Μάιο 1820, ὅταν ὁ Ἄλῃ πασάς

²⁵ Γιὰ τὴ σχετικὴ προφορικὴ παράδοση, ὅπου ὁ Πολυκάρπος θεωρεῖται θιασώτης μᾶς κοινῆς ἑλληνοαλβανικῆς ὁμοσπονδίας, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τοῦ Ἄλῃ, γιὰ τὸν ὁποῖο πίστευε ὅτι δὲν ἐξέφραζε οὔτε ἔθνος (Αλβανός, Τοῦρκος) οὔτε θρηίσκευμα (Ἰσλάμ, Χριστιανισμός) ἀλλὰ μόνον τὸν ἑαυτοῦ του ὡς Ὀθωμανός σατραπῆς, τύραννος τῶν Χριστιανῶν, βλ. Σπύρος Ζέγγος, σσ. 41-42.

²⁶ Λέανδρος Βρανούσης, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. ΙΑ΄, 441 κ.ε. Γεώργιος Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία. Οἱ Ἕλληνες στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία*, Ἀκρίτας, Ἀθήνα 31998, α. 173 κ.ε. Γεώργιος Μεταλληνός, *Παράδοση καὶ Ἀλλοτρίωση*, Ἀθήνα 2001⁵, σ. 191.

²⁷ Χρῆστος Ἰωαννίδης, *Λόγιοι κληρικοί καὶ νεοελληνικός διαφωτισμός: μιά κρίσιμη σχέση*, ΕΚΠΑ, Ἀθήνα 2017, σσ. 50-51 (Κοσμιᾶς Αἰτωλός), 91-95 (Αθανάσιος Πάριος).

²⁸ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, μετάφραση Στέλλα Νικολοῦδη, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ 1996, σσ. 26-28.

²⁹ Ἀφορᾶ στά: «Σχέδιον Γενικόν», «Πολεμικόν Σχέδιον Σάββα», «Μερικόν περὶ Κων/πόλεως Σχέδιον». Τὸ τρίτο πού φάνηκε παραμονές τῆς ἐπανάστασης (1820) προσέβλεπε κατάληψη τῆς Κων/πόλεως, βλ. Στέφ. Ι. Παπαδόπουλος, «Τὸ "Σχέδιον Γενικόν" τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ οἱ ἐπαφές μὲ τοὺς Σέρβους», *Μακεδονικά*, 17.1 (1977), σσ. 40-54, 41-42, ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται ὅτι ὅταν ὁ σουλτάνος τῆς περιόδου τῆς Ἐπανάστασης Μαχμούτ

κηρύχθηκε έκπτωτος³⁰. Ός εκ τούτου, ο Πολύκαρπος δέν φαίνεται νά συγκατατίθεται στή διάσπαση τού ὀθωμανικοῦ κράτους· ἐνδιαφέρεται γιά ἕναν Ὀρθόδοξο κόσμο πού εἶναι «ζωτικό στοιχείο τῆς πνευματικῆς, θρησκευτικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς», χωρίς νά ἐκφράζει δῆθεν «προδότες ἱεράρχες οἱ ὁποῖοι ἀπέρριπταν τίς δυτικόφερτες ἐπαναστατικές ιδέες στήν Ὀθωμανική αὐτοκρατορία»³¹. Ἡ τουλάχιστον δέν πρόλαβε νά ἀφομοιώσει τό αὐτονομιστικό κίνημα τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Νοτίου Ἑλλάδος. Πιθανόν εἶχε ἀκόμη ἐμπιστοσύνη στήν πύ ἀκίνδυνη προσπάθεια ἀλλαγῆς πού εὐνοοῦσε κάποια ἐπέμβαση στήν Κων/πολη.

Τὴν περίοδο πού ὁ Πολύκαρπος δροῦσε (1810-1820) εἶχαν σημειωθεῖ ἀλλαγές στό κράτος, ὅποτε μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι θά μποροῦσε νά ἐλπίζει σέ μία εἰρηνική λύση τού συνολικοῦ προβλήματος. Ἀρχικά τό ἀνανεωτικό πνεῦμα ἐξέφραζε ὁ σουλτάνος Σελίμ Γ' (1789-1807) καί μετὰ ὁ Μαχμούτ Γ' (1808-1839) μέ τόν νέο ἀχτιναμέ «Ἐγγραφο Συμμαχίας» (Οκτ. 1808, ὀνομασθεῖσα Magna Carta) πού περιορίζει τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία. Ἡ «Νέα τάξη» (Nizam-I Cedid, πρόγραμμα δυτικοτρόπων μεταρρυθμίσεων τού Σελίμ Γ') στηριζόταν στή δημιουργία νέου στρατοῦ, τακτικοῦ (Kırcalı), πού ὑποστήριζε ὁ Μαχμούτ Β' (ἄν καί ὑπαναχώρησε) μέ τὴν κατάργησι τῶν ἄτακτων γενιτσάρων, οἱ ὁποῖοι δέν εἶχαν πλέον σεβασμό στή δυναστεία. Τὴ διάλυσι τού σώματος ἐπέβαλε ἀργότερα (1826), ἀφοῦ ἀποδείχθηκε ἡ ἀνεπάρκειά του στήν Ἑλληνική Ἐπανάστασι³². Ὁ Πολύκαρπος ἐκφράζει πίστι καί σεβασμό στόν σουλτάνο Μαχμούτ Β' μέχρι τελευταία στιγμῆ. Πέρα ἀπὸ τίς ποιητικές ἀνάγκες τού κειμένου ἀπέβλεπε ἴσως στό ἀνανεωτικό πνεῦμα πού ἤδη ἦταν σέ σύγκρουσι μέ ἕνα ἀπαρχαιωμένο σύστημα.

Ἀνάλογη ἀναδιοργάνωσι συμβαίνει στό Πατριαρχεῖο, ὅπου ὁ Γεώργιος Ἀφθονίδης (1789-1867), μέγας γραμματικός τού Πατριαρχείου στήν πρώτη 30ετία τού 19ου αἰ., προσπαθεῖ νά ἐπιβάλλει μία πρώτη μεταρρύθμισι, τούς πρώτους κανονισμούς διοικήσεως (εἰσαγωγή τού λαϊκοῦ στοιχείου στή διοίκησι, ἐπιτροπή λαϊκῶν καί κληρικῶν, μισθοδοσία πατριάρχη,

Β' πέθανε τό 1839 ἡ ἑλληνική κοινὴ ἀπέβλεπε ἀκόμη στήν κατάκτησι τῆς Κων/πολης, ἐνῶ ὁ βασιλιάς τῆς Ἑλλάδος Ὅθων ἦταν ἔτοιμος νά μεταβεῖ στήν Κων/πολη γιά νά στεφθεῖ αὐτοκράτορας, βλ. Ἑλλν Σκοπετέα, *Τό «Πρότυπο Βασίλειο» καί ἡ Μεγάλη Ἰδέα. Ὅψεις τού ἐθνικοῦ προβλήματος στήν Ἑλλάδα (1830-1880)*, Ἀθήνα 1988, σσ. 274-275.

³⁰ Σπύρος Ζέγκος, 46-47. Πρβλ. Σταῦρος Γουλιούλης, «Βίος τού ἀμαρτωλοῦ Πολυκάριου», σσ. 220-221.

³¹ Γεώργιος-Στυλιανός Πρεβελάκης, *Ποιοί εἴμαστε; Γεωπολιτική τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας*, Economiá, Ἀθήνα 2016, σσ. 48, 86.

³² Olber Ortaylı, *Ὁ πύ μακρὴς αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Ὀθωμανικός 19ος αἰῶνας. Ἡ πορεία πρὸς τόν ἐκσυγχρονισμό*, μετάφρασι Κατερίνα Στάθη, ἐκδ. Παπαζήσι, Ἀθήνα 2004 (ἐκδοσι στά τουρκικά 1999), σ. 55 κ.έ., σσ. 62-65 (ἀχτιναμές).

κ.ο.κ.) πρὸς ἐξισορρόπηση τοῦ ρόλου τῶν Γερόντων μητροπολιτῶν³³.

Οἱ κινήσεις τοῦ Πολυκάρπου στή Λάρισα εἶχαν πολύ πιά πρακτική διά-
στασι ἀπό ἐνδεχόμενες θεωρητικές πολιτικές ἀπόψεις του: 1) Ἡ κατευναστική
του παρέμβασι στήν ἐπανάστασι στή Μαγνησία δέν μπορεῖ νά ἔγινε παρά νά
μὴν καταστραφεῖ ὁ θεσσαλικὸς καὶ ὁ λαρισαϊκὸς πληθυσμὸς, ὅπως συνέβη τό
1769/70, ὅπως καὶ τελικὰ συνέβη στό Πήλιο τό 1823³⁴. Ἀποτρέποντας μία
βέβαιη ἴττα καὶ συναπτά ἀντίποινα, ἐνῆργησε μέ γνώμονα τὴν «οἰκονομία»,
μέ σκοπὸ νά ἀποφευχθεῖ ἡ καταστροφὴ τῆς ἑλληνικῆς (ἀστικῆς, μεταπρα-
τικῆς) κοινότητος τῆς Λάρισας καὶ ἄλλων πεδινῶν, ἀπροστάτευτων καὶ ἀτει-
χιστων οἰκισμῶν. [Ἀνάλογοι προσπάθεια ἐπίδειξις ἰσορροπίας μεταξὺ ἐπανα-
στατῶν καὶ ἐξασφάλισεως τῆς ἀκεραιότητος τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ἐμφανίζει
καὶ ὁ Γρηγόριος Ε΄, ὡς ἐθνάρχης τῶν Ὀρθοδόξων (Rum millet), προσποιούμενος
κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ πού αἰσθανόταν³⁵]. Ὅλοι καταλάβαιναν τότε τὴ
δυσκολία πού ἀντιμετώπιζαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ κοινωνία,
μετὰ ἀπὸ αἰῶνες ὑποτέλειαι, ἦταν συνηθισμένη ἀπὸ ὑποχωρήσεις ἱεραρχῶν,
ἀκόμη καὶ τοῦ πατριάρχου. Δέν συνιστοῦσε ἔκπτωσι ἀρχῶν (κανόνων), ἀλλὰ
οἰκονομία γιὰ νά ἀποφευχθοῦν χειρότερα 2) Δέν ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ
Λάρισα ὅπως τοῦ πρότειναν καπετάνιοι, γιὰ νά μὴν προβοῦν σέ ἀντίποινα οἱ
Τούρκοι. [Παρομοίως ἐνῆργησε καὶ ὁ Γρηγόριος Ε΄ στήν Κων/πολι, παρέμεινε
στήν Κων/πολι γιὰ νά μὴν τιμωρηθοῦν οἱ Χριστιανοί³⁶].

³³ Δημήτριος Σταματόπουλος, *Τὸ Βυζάντιο μετὰ τὸ ἔθνος. Τὸ πρόβλημα τῆς συνέχειας στὶς βαλ-
κανικὲς ἱστοριογραφίαις*, Ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα, 2009, σσ. 64-65.

³⁴ Ἡ ἐπίθεσι τῶν Τούρκων ἔγινε ἀπὸ Μάιο ὡς Αὐγουστο 1823 μέ καταστροφὴ τριῶν χωριῶν τοῦ
Πηλίου (Λαύκου, Προμυρίου, Ἀργαλαστῆς). Σέ ἐνθύμησι τοῦ 1823 ἀπὸ τὸν παπα-Μίχαλο στήν
Ἁγιά (ἐντυπο ἀκολουθιῶν μονῆς Παναγίας Μεγαλόβρυσου Ἁγιάς) ἀναφέρει καταστροφές στήν
περιοχὴ Τρίκερι, Λαῖκο, Προμύρι, Ἀργαλαστή. Μετέφεραν 800 αἰχμαλώτους στή Ρετζιανη καὶ
Λάρισα καὶ μερικὸς τοὺς σκότωναν (135 ἄτομα), ἐνῶ ἄλλους τοὺς πουλοῦσαν. Στὸ τέλος ἀνα-
φέρει τὰ γεγονότα τοῦ 1820 (1821): «ἀπὸ τοῦ[ς] 1820 ἄρχισι τοῦ σπαφῆρι. Καὶ πολύμισαν οἱ
Τούρκοι στοῦ Τζικύρι. Καὶ εἰς Θανάτου Τορκουχώρι καὶ ἔκαζαν ἡμέρις καὶ τοὺς ἐφιλάγαμι ὄλους
μνὴ μάουσι (Μαΐου) ἔγινυ παλυμὸς καὶ πιάσαν (πιάσαν) στή Μακρινίτζα οἱ Τούρκοι. μέ τὸ Μαχ-
μούτ πασιά. Καὶ τὴν χάλασαν. Καὶ τὴν ἔκαψαν. Καὶ ἔκαψαν καὶ τὰς ἐκκλησίας. Καὶ πῆραν τὰ
σκεύη καὶ τὰ πουτῆρια ἅγια καὶ τὰ πουλοῦσαν στή Λάρισα (βελτιωμένη ὀρθογραφία), βλ. Γιωργος
Θωμᾶς, «Μία ἀγνωστὴ ἐνθύμησι γιὰ τὰ πολεμικὰ γεγονότα στήν Ἁγιά καὶ στό Πήλιο τό 1821 καὶ
τό 1823 (Τὸ δράμα τῶν Πηλιορριτῶν Σκλάβων στήν Ἁγιά)», *ΘΗΜ*, 48 (2015), 79-82.

³⁵ Emmanouil G. Chalkiadakis, «Reconsidering the Past: Ecumenical Patriarch Gregory V and the
Greek Revolution of 1821», *Synthesis*, 6.1 (2017), σσ. 177-204, ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρὸβλ.
Ἀλέξ. Δεσποτόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, IB, σσ. 32-33.

³⁶ Ἀλέξ. Δεσποτόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, IB, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1980, σ. 33.

Υπέρ τῆς ἱστορικότητας τοῦ κειμένου εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ συγγραφέας Ἰγνάτιος, τηρῶντας τὸ γενικὸ πλαίσιο ἑνὸς ἀγιογραφικοῦ ἔργου, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ κλασικὰ ἀγιογραφικὰ κείμενα, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν τυπικὴ διατύπωση ἑνὸς ἀγιολογικοῦ κειμένου νεομάρτυρα. Ἀλλάζει τὰ δεδομένα τους στὶς εἰδικές ἀπαιτήσεις τῆς χρονικῆς συγκυρίας. Δημιουργεῖ, λοιπόν, ἕνα **ἀνάγνωσμα ὄχι ἀκριβῶς γιὰ τὸ ἐκκλησίασμα**, ἀλλὰ εὐρύτερα γιὰ ἀστούς, ἔχοντας μίαν ἰδέαν περὶ τῆς κοσμικῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ μὲ τρόπο πού νά κερδίζει ἱστορικὴ ἀξιοπιστία καὶ παιδαγωγικὴ ἀκτινοβολία: 1. Συνδυάζεται ἡ δραματικὴ διάσταση, ἡ ὁποία ἰσορροπεῖ μὲ ἑλαφρὰ σάτιρα 2. Ἡ τρέχουσα ἀστική ἰδιόλεκτος ἀπομακρύνει τὸ κείμενο ὡς ἀνάγνωσμα ἀποκλειστικὰ ἐκκλησιαστικὸ 3. Δὲν διαπιστώνεται ὑπαρξὴ τάσεων διδασχῆς ἢ παρηγορίας, ὅπως στὰ κείμενα τῶν νεομαρτύρων· πιθανόν ὁ συγγραφέας μιμεῖται τὰ *acta* τῶν πρώτων Μαρτύρων. Δημιουργεῖ **κείμενο πού ἀποτυπώνει σκηνές ἔντασης στὰ ὄρια τῆς βίας**, συμπαρὰσύροντας καὶ τὴ μεριά τοῦ Πολυκάρπου, ὁ ὁποῖος διαφέρει ἀπὸ τὸν τύπο τοῦ «ἀπαθοῦς» ὀσίου ἀνδρός. Διαβάζεται καὶ ἀπὸ Πιστοὺς ἀλλὰ καὶ κοσμικοὺς, ἀκόμη καὶ μουσουλμάνους, εἰδικὰ τὴν ἀνώτερη τάξη, πού μιλοῦσαν καὶ ἀλληλογραφοῦσαν ἑλληνιστί, ὅπως ὁ Βελῆ πασάς μὲ τὸν πατέρα του. Θὰ ἐνδιέφερε νά ὑπάρξει μίαν πληρέστερη ἀπολογητικὴ τῶν Λαρισαίων Χριστιανῶν, ἀφοῦ οἱ Ὀθωμανοὶ συμπολίτες τους κατὰ τὸν H. Holland (1812) παρέμειναν ἰδιαίτερα ἀπειλητικοί³⁷. Θὰ μποροῦσαν ἕμμεσα νά πληροφορηθοῦν π.χ. ὅτι ὁ μπροσπολίτης εἶχε συμβάλει στὴν ὑπόθεση τοῦ Ἀλῆ καὶ στὴν εἰρήνευση τῆς Θεσσαλίας 4. Ἡ χρόνια διένεξη Πολυκάρπου-Ἀνθίμου ἦταν ἕνα θέμα πού ἐλάχιστοι θὰ καταλάβαιναν τότε ὡς σημαντικό γεγονός, ἐνῶ λειτουργεῖ ἀντίθετα, ἀφοῦ ὑπῆρξε συμβιβασμὸς του κατ' οἰκονομίαν. Ἐξαίρετα ἡ στάση του, ἀλλὰ ἡ ἐπιδειχθεῖσα πίστις του στό Ὀθωμανικὸ σύστημα νοεῖται κυρίως στό νά μὴν ἐπεμβαίνει στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση, νά προστατεύεται ἡ χριστιανικὴ κοινότητα 5. Τὸ ὅτι ὁ Πολυκάρπος, κινούμενος πιθανότατα στὴν παράδοση τῶν Φαναριωτῶν, ἀναγνωρίζει «ὑπηρεσιακῶς» τὴ σουλτανικὴ διοίκηση, ὑπὲρ τῆς ὁποίας εὐχεται καὶ θυσιάζεται ἀκόμη γιὰ νά ἱκανοποιηθεῖ ἡ διώκουσα κοσμικὴ δικαιοσύνη καὶ νά μὴν προβεῖ σὲ νέους φόνους, εἶναι πρωτότυπη γιὰ ἀγιολογικὸ ἔργο νεομάρτυρα.

Ἐμφανίζεται κάτι ἐντελῶς νέο, ὅτι ἕνας ἐπίσκοπος εἶναι ὑπὲρ τῆς ἐνότητας ὅλων, ἀκόμη καὶ μὲ τὸν σουλτάνο. Ἡ θεολογία πού ἐκφράζει τὸ κείμενο ἀρκεῖται στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς νομιμότητας πού τὸν ἐνέ-

³⁷ H. Holland, *Ταξίδι*, σσ. 123-124.

πλεξε κατά κύριο λόγο ή αναξιοπρέπεια στελεχών που άναμόχλευαν τίν έγγενή αυθαρεσία κοσμικών ήγετών, δέν εΐναι θέμα άγιολογικών άναγνωσμάτων, συναξαρίων που διαβάζονται στόν ναό. Η στάση του Πολυκάρπου θεωρείται ως μέρος νέας αντιμετώπισης του όθωμανικού συστήματος, όπου δέν γίνεται άνεκτό το αυθαίρετο, όπως τό προήγαγε τό «σύστημα Άλη πασά» ή και τό διάδοχο υπό τόν Δράμαλη, αλλά παραμένει έστω έπιφανειακά πιστό στόν σουλτάνο.

Όμως αυτό που έχει σημασία εΐναι ότι δέν γράφεται καθαρή Ιστορία ούτε και άπόλυτη άγιολογία, αλλά μέ βάση τά ιστορικά γεγονότα πλάθεται ένα διδακτικό, άπολογητικό έργο, τό όποιο χρησιμοποιεί τίν τέχνη, για νά άγγίξει όλη τίν τοπική κοινωνία. Τώρα έχει άξία ή Εικόνα που διαμορφώνει ό συγγραφέας: όχι τό καθαρό Γεγονός όπως τό γνώριζε πολύ καλά ένας σύγχρονος, αλλά τό Πνευματικό γεγονός μέ τά δεδομένα και τόν τρόπο που θά έσπινε τό σκηνικό του, παρακάμπτοντας τίν νόμφ κρατούσα πολιτεία, αλλά και τό ισλαμικό-όθωμανικό νομικό σύστημα.

Κάτι άνάλογο μέ τίν προσπάθεια του Ίγνατίου, τί δημιουργία μας εικόνας που έρχεται πολύ κοντά στην πραγματικότητα, τίθεται και άπό τόν περιηγητή Η. Holland, ό όποιος έρχεται φιλοξενούμενος στη Λάρισα: ό Πολυκάρπος εΐναι ένας προσφιλής και άγωνιστής επίσκοπος που έχει ένωμένο τόν λαό. Ή άκόμη άπό τόν Ίωάννη Βηλαρά, ό όποιος εργαζόταν στους άντιπάλους του Πολυκάρπου, τόν Άλη πασά και μετά τόν Βελή πασά. Του άφιέρωσε, λοιπόν, ένα ποίημα προς τιμήν του τίν ήμέρα της έορτής του άγίου Πολυκάρπου (23 Φέβ.): «*πασκάς για τίν αλήθεια*»³⁸.

Ό Ίγνάτιος έπιστρατεύει και τί γνώμη που εΐχαν Όθωμανοί για τόν μητροπολίτη. Ό μουλās/ιεροδικαστής της Λάρισας αυθόρμητα έκδηλώνει σύμφωνα μέ τόν Ίγνάτιο ότι υπήρξε φίλος του, πείθει τόν Δράμαλη νά ταφεί ή σορός του, τίν ώρα που ό ίδιος «κατασκοπεύει» άρμολίως τόν Βελή πασά³⁹. Εΐχαν προσεγγίσει ό ένας τόν άλλον, προφανώς έκαναν φιλικές συζητήσεις, αντιμετώπιζαν άπό κοινού διάφορα νομικά, άστικά ή ποινικά ζητήματα της πόλης, συνεργαζόμενοι στό πνεύμα μας χρηστής διοίκησης. Εΐχε έναν άέρα καλής πίστωσης ως εκπρόσωπος των Χριστιανών στις σχέσεις του μέ τίν Όθωμανική έξουσία, σε

³⁸ Λ. Ι. Βρανούσης (έπιμέλεια), *Οί Πρόδρομοι*, έκδ. Οίκος Ίω. Ζαχαροπούλου, σσ. 269-270. Τό ποίημα του Βηλαρά άνακάλυψε ό Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Έγκώμιο του Ίωάννη Βηλαρά στόν μητροπολίτη Λαρίσης Πολύκαρπο Δαρδαίο», *Larissanet*, Σάββατο 24 Ιουλίου 2017. Εύχαριστώ τόν κ. Νίκ. Παπαθεοδώρου για τίν πληροφορία και τίν παροχή φωτοτυπίας του κειμένου.

³⁹ Σταύρος Γουλούλης, «*Βίος του άμαρτωλού Πολυκάρπου*», σσ. 220-221.

σημείο πού χρόνια αργότερα θά εξάπτει τή λαϊκή φαντασία ὅτι ὁ 'δεσπότης' δίνει τό καλό παράδειγμα συνεργασίας μέ τόν κυρίαρχο σέ κοινοτικές ἐργασίες (ἀγγαρεῖες)⁴⁰. [Ἐφαρμογή τοῦ βιβλικοῦ χωρίου περὶ ἀγγαρείας. *Ματθ.* 5,41]

Σέ γενικές γραμμές ἡ ἔξαρση τοῦ Πολυκάρπου ὡς ἱστορικοῦ προσώπου, ἡ εἰκόνα, ὑπερῆσχυει τῆς σχολαστικῆς ἀκρίβειας τῆς ἱστορίας. Ὁ συγγραφέας γράφει *Ἱστορία*, ἀλλά ὄχι καθαρή καί ἀπρόσωπη, ἀφοῦ στοχεύει νά ἀποδώσει ἠθικό πλεονέκτημα στόν μητροπολίτη, στηριζόμενος στό χριστολογικό πρότυπο τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ Πολύκαρπος, ὅπως τόν παρουσιάζει ὁ Ἰγνάτιος, λειτουργοῦσε ὑπέρ τῆς ἐνότητας ὅλης τῆς ὀθωμανικῆς κοινωνίας τῆς Θεσσαλίας. Στράφηκε ἐναντίον τοῦ αὐθαίρετου Ἀλῆ πασᾶ, ἐνῶ κατέληξε δραματικά νά θυσιάζεται «διά τόν σουλτάνον». Μέ βάση τό ἐπαναστατικό κλίμα τῆς ἐποχῆς εἶναι μία ἀντίφαση, ἀλλά ἀκριβῶς γι' αὐτό κρύβει πολλά, ἄγνωστα γιά τό τί πραγματικά συνέβη.

3. Ἐξαρση Πολυκάρπου: Ἀντίσταση καί «Ἀντίρρηση»

Ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος, μί σχολιάζοντας καθόλου τούς ἐσωτερικούς πνευματικούς ἀγῶνες του, συνοψίζει στό τέλος τά «ἄθλα τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», τίν ἀντιπαράθεση ἑνός «Ἀλβανοῦ» ἀνώτερου κληρικοῦ μέ τό «σύστημα» Ἀλῆ πασᾶ καί Δράμαλη. Σέ σημείο πού ὁ Σπύρος Ζέγκος παραθέτει κατάλογο τῶν «ἀντιστασιακῶν» του δράσεων στό πλαίσιο τοῦ ὀθωμανικοῦ συστήματος⁴¹. Ἐκφράζει τίν ὑποτελεῖ χριστιανική κοινωνία τῆς Λάρισας, τίν ἀνάγκη γιά ἐπιβίωση σέ ἐποχή πού «τά ἴσκιαζε ἡ φοβέρα», ἄρα καί τή στρατηγική πού αὐτή εφαρμόζει γιά νά ἀντιπαρατάξει μέσω τῆς τέχνης τίς δικές της μεθοδεύσεις ἀπέναντι σέ μία ἀπό αἰῶνες καταπιεστική σουλτανική ἐξουσία, μέ σκοπό ἐκεῖνη τή χρονιά (1821) νά ἀντετεξέλθει ἡ Λάρισα ἀλώβητη.

⁴⁰ Σχετική εἶναι μία προφορική παράδοση, ἕνας θρύλος πού ἀναφέρει ὁ Ἀγιώτης λαϊκός συγγραφέας Θεόδωρος Χατζημιχάλης γιά μία ἀγγαρεία πού διέταξε ὁ Βελῆ πασᾶς μία Κυριακή ἢ Κυριακή Πάσχα, ὅταν ὁ δεσπότης τῆς Λάρισας (προφανῶς ὁ Πολύκαρπος) ἔδωσε τό παράδειγμα στους κατοίκους νά τίν ἐκετελέσουν, βλ. Γιάννης Σακελλίων, «Θεοδῶρου Χατζημιχάλη "Ἡ Κατάρτα καί τό ἀναθεμα", εἰσαγωγή - σχόλια - ἐπιμύθεια», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 12 (1981-1982), Ἀθήνα 1982, σσ. 77-121, 105-109. Πρβλ. Ἰωάννης Ε. Αναστασίου, «Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Βελῆ πασᾶ μέ τό Πατριαρχεῖο γιά τόν μητροπολίτη Λαρίσης Πολύκαρπο», *Πρακτικά του Α' Ἱστορικοῦ - Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου Λάρισα: Παρελθόν καί Μέλλον 26-28/4/1985*, Δήμος Λάρισας, Λάρισα 1985, σσ. 323-339, 324-327.

⁴¹ *Σπύρος Ζέγκος*, 24: 1. φιλία ἀλλά καί πόλεμος πρὸς τόν Ἀλῆ πασᾶ 2. συστάσεις τοῦ Διονυσίου Καλλιάρχη πρὸς τόν Γρηγόριο Ε' γιά τόν Πολύκαρπο 3. συνεννοήσεις μέ τούς Φιλικούς 4. φιλία μέ τόν Πασόμπεη καί τό πρωθυπουργό Χαλίτ ἐφέντη κ.ἄ. 5. φιλία καί θανάσιο μίσος μέ τόν Δράμαλη 6. Ἀντιστάσεις πρὸς παράνομες ἀπατιπσεις τοῦ Ἀνθίμου, Παΐσιου καί Εὐθυμίου, Ἀλῆ πασᾶ, Βελῆ πασᾶ καί Δράμαλη 7. σουλτανική ἐντολή γιά τά καπετανάτα 8. φυλάκιση καί ἄρνηση νά φυγαδευτεῖ 9. καρατόμησή του σέ συγκεκριμένο εἰδικό χρόνο.

Υπήρχε μεγάλος κίνδυνος εύρισκόμενη υπό καθεστώς απόλυτης στρατοκρατίας, ως έστια προωθήσεως στρατευμάτων στή Θεσσαλία, νά γίνουν έκτροπα έως σφαγές. Τώρα δέν υπήρχε χῶρος γιά έκκλησιαστική σύναξη ούτε συγκαλών μητροπολίτης, οί δέ Χριστιανοί ήταν στό έλεος του δυνάστη. Άνήκει, έπομένως, ό «Βίος» στήν κατηγορία λογοτεχνικού έργου πού γράφεται υπό συνθήκες καθεστωτικής καταπίεσης, όπου ένα δημόσιο κείμενο περιέχει ένα άλλο υποκρυπτόμενο «κείμενο», ενέχει δηλαδή μία έσωτερική ανάγνωση, αποτελώντας έκφραση ή και λύτρωση (π.χ. μέ σάτιρα ή τό αντίθετο, δραματοποίηση, προσαρμογή στή βία) τής δυναστευόμενης ομάδας πού αντιπροσωπεύει και έκφράζει, δηλαδή τών ραγιάδων⁴².

α) Έξωτερική εικόνα: Άθλα «Άμαρτωλού»

Άν ή ανάλωση του «Βίος» στήν υπόθεση του επίσκόπου Σταγών αποκαλύπτει τόν έντονα «μαχητικό» χαρακτήρα του Πολυκάρπου, τελικά ποιός ήταν ό μητροπολίτης μέ αυτή τή μοναδική παρουσία; Δέν ξεάιεται ως «άγιος, μέ τόν κλασικό γιά εύσεβή Ίεράρχη και Μοναχό τρόπο, γιά τούς πνευματικούς άγωνες του, αλλά ως στρατιωτικός σέ ύπηρεσία. Ό Σπύρος Ζέγκος, καταγράφοντας τά «άθλα του άμαρτωλού Πολυκάρπου» διερωτάται δικαιολογημένα αν αντί γιά «Βίος του Άμαρτωλού...» έγραφε «Άρματολου»⁴³. Ούτως ή άλλως, ή όθωμανική κοινωνία είναι στρατικοποιημένη, όποτε ανάλογα τόν αντιμετώπιζει. Η διάσταση αυτή έξηγει μία τυπική μέν ξεάρτηση από τήν αγιολογική παράδοση αλλά ταυτόχρονα ουσιαστική απομάκρυνση από αυτή:

- Περιγράφεται ή ζωή του Πολυκάρπου από τήν γέννησή του έως τόν θάνατό του, αλλά δέν αναφέρεται καθόλου τί τόν έκανε νά αφήσει, όντας μοναχός, τήν οικογένειά του, άδελφές, μητέρα, πατέρα, νέον σέ ηλικία και μέ ανοικτό έπάγγελμα, και νά στραφεί στή διοίκηση τής Έκκλησίας. Τό κίνητρο τής αφέρωσης τονίζεται κατά κόρον σέ αγιολογικά κείμενα.
- Δέν είναι ή οικογένεια πού τόν προωθει στήν αφέρωση στήν Έκκλησία όπως συμβαίνει μέ τούς άγιους, ούτε έκτοτε έκφράζει γνώμη. Σχεδόν άγνοείται, πέραν του νά τόν στέλνει σέ καλούς δασκάλους. Μόνον ό πατέρας του αναφέρεται, όταν τόν μεταφέρει στήν Κων/πολη, αλλά χωρίς άλλη ψυχική έπαφή. Η

⁴² Πρβλ. James Scott, *Domination and Arts of Resistance*, Yale University Press, New Haven - London, 1990, σ. 17 κ.έ., 136 κ.έ. (τέχνη τής μεταμφίεσης), 202 κ.ε. (σάτιρα).

⁴³ Σπύρος Ζέγκος, 23-24, 24: «...ώς άρματολών μάλλον ή άμαρτωλόν τόν έννόριζε...». Άλλωστε οί καπετάνιοι αποτέλεσαν άφορμή νά ένταθεί ή διαφορά του Πολυκάρπου μέ τόν Δράμαλη και ό δεύτερος νά χάσει τήν άρχηγία τής έκστρατείας, κάτι πού φαίνεται συνετέλεσε στήν ύπηρεσιακή εκδίκασή του κι όχι τόσο τό γεγονός ότι δέν αποκατέστησε ό πρώτος τή σχέση του μέ τόν Άνθιμο όπως ζήτησε μέ επιστολή, έπίσημα, ό Δράμαλης.

μπέτρα και οι αδελφές δέν υπάρχουν. Από φίλους, μόνον ό συνομιλικός του Ίσιδωρος δηλώνεται. Παρ' όλα αυτά, ή αλήθεια γιατί προτίμησε τί Λάρισα, όμολογείται από τόν ίδιο Πολύκαρπο, όταν του προτάθηκε νά λάβει θέση μητροπολίτη: «...θέλω ...τήν Λάρισαν μέ τό νά είμαι και σμά τής πατρίδος μου...»⁴⁴.

- Σέ αντίθεση μέ τίν οικογενειακή του κατάσταση πού άποκρύβεται, προφανώς γιατί δέν συνάδει στήν εικόνα του καλού στρατιώτη, ή άπαριθμηση όνομαστικά τεσσάρων διδασκάλων του είναι στή συνέχεια ενός καθιερωμένου άγιολογικού τόπου γιά τί γενική παιδεία ενός τιμώμενου άγίου. Έκει βέβαια κατά κανόνα παραμένουν άνόνημοι. Τό σύνθηες είναι νά αναφέρονται πνευματικές άναζητήσεις, όμως έδω ό Πολύκαρπος δέν έμφανίζει κάτι άνάλογο, άπλως άναφέρεται ότι από νέος στρατεύθηκε στήν Έκκλησία κι όχι στόν μοναχισμό.

- Η άφιέρωσή του πολύ νέος στήν Έκκλησία αντιμετώπιζεται σάν νά προσήλθε άμέσως μετά τίς σπουδές του στήν ύπηρεσία της. Στό όθωμανικό σύστημα οι στρατιωτικοί κατατάσσονταν από έφηβοι. Δέν αναφέρεται ως πνευματικοπαιδί κανένος, ως γίνεται συνήθως, παρά μόνον ως «τσιράκι» (μυητικός όρος τών τεχνιτών) του Μακαρίου Άρτης και μετά Έφέσου, αλλά χωρίς νά θιγεται ή πνευματική του κατάσταση, ή αξιότητα στήν ιεροσύνη.

- Ένώ ό Ίγνάτιος δίδει έμφαση στήν ιδιοσυγκρασία του, ή όποία λόγω «άλβανικής» (:) καταγωγής έμφανίζει άτίθασο χαρακτήρα, δέν σχολιάζεται ή σχέση του μέ τόν μοναστικό κανόνα. Έκθέτει μόνον ότι ένιωθε άπλός καλόγερος, άναλώσιμο «καλογερικό κεφάλι» γιά νά γλιτώσουν οι Χριστιανοί από αντίποινα. Υπάρχει μόνον ύπαινηγμός ότι καταλύει στή μονή Άγίου Άθανασίου στίς παρυφές του Τυρνάβου, όπου διατηρούσε κάποια προσωπικά του άντικείμενα (ειδήσματα, ύποκείμενα σέ κατάσχεση από τούς άνθρώπους του Δράμαλη). Είναι σάν καταταγμένος στρατιώτης, έτοιμος νά πεθάνει.

- Όχι μόνον δέν έμφανίζεται μέ τίν κλασική γιά ιεράρχη όσιακή μορφή, αλλά τό αντίθετο, εισπράττει σατιρική ή έμπαικτική διάθεση. Είναι ήρωας σκηνικού όπου έξασκείται στόν σκληρό βιοτικό στίβο πού θυμίζει στρατόπεδο, όπου άνδρες μέ πρώτο τόν ίδιο έκτοξεύουν ή δέχονται ώμές έκφράσεις και λόγια⁴⁵. Και ό ίδιος ύφίσταται προοπτικασμούς, από τόν Άλλή πού τόν διώχνει από τό γραφείο του, ή τόν (στρατιωτικό) άστυνόμο του Βελή, πού τόν άποκα-

⁴⁴ Σπύρος Ζέγκος, 31.

⁴⁵ Έκφράζεται σκληρά σάν στρατιωτικός διοικητής: π.χ. γιά τόν μοναχό Παΐσιο τής Μονής Δουσίκου «γράφει προς τόν Ούγγροβλαχίας Νεόφυτον ότι αυτόν τόν καλόγηρον νά τόν σωφρονίσεις τά δέοντα...». (γιά τίν έπιστολή πού του έδωσε ό γραμματέας του Βελή Ευθύμιος Κωφός). Επίσης όμιλει σκληρά στόν ίδιο Κωφό: «...αυτός ό μασκαράς (δείχνοντας τόν Κωφόν και φτύνοντας τον) ...», ή άκόμη περισσότερο τόν Άνθιμο: «Τί θέλεις μορέ θεοκατάρατε; Έξω. Πάρτε τον. Και εύθύς... τόν άρπαξαν από τίν σκάλα, άλλοι τό καλυμαύχι άλλοι αυτός». Διατυπώνει αιχμηρά λόγια, πειθαρχικές άπειλές: «μου τόν στέλνεις (ό Δράμαλης τόν Άνθιμο) εις τά χέρια μου νά τόν κάνω τερπιέ' (σωφρονίσω (σωφρονισμός, σάν καφόνια): Ή όταν άποκαλεί «σκυλιά» τούς δημίους πού του προκαλούσαν πιό όδυνηρό θάνατο, τριπλή καρατόμηση!

λει «γιεζίτ», τόν σέρνει χωρίς ράσο, ἢ τόν Βελῆ πού τόν φυλακίζει ἀναξιοπρεπῶς γιά ἐπίσκοπο.

- Τό πλέον οὐσιαστικό στοιχεῖο νεωτερισμοῦ εἶναι ὅτι λειτουργεῖ ἀποκλειστικά ὑπηρεσιακά, ὄχι ὅπως οἱ τυπικῶς ἐγκωμιαζόμενοι ἄγιοι, πού ἀποπνέουν πνευματική χάρη. Ἀπεικονίζεται σέ ἀντισυμβατική ὡς πρὸς τὰ παραδοσιακά στερεότυπα συμπεριφορά, αὐστηρά λόγια, ἀπτόμεες ἐκδηλώσεις, ὑπὲρ τὸ δέον στά μάτια εὐσεβῶν ἀναγνωστῶν, σάν ἀξιωματικός: π.χ. πῶς σκίζει τή συστατική ἐπιστολή τοῦ γραμματέα τοῦ Βελῆ πού προσπάθησε νά τόν «ὑποκαταστήσει». Στηρίζεται, ὅπως ἰσχύει στόν στρατό, στό φερμάνιο τοῦ διορισμοῦ του καί ἐγκαλεῖ π.χ. τόν Βελῆ πασά ὅτι κάνει ὑπερβασίες πού δέν προβλέπονται ἀπὸ τόν κανονισμό⁴⁶.

- Προβαίνει σέ ἐνεργητικές κινήσεις σάν ἐπαγγελματίας στρατιωτικός σέ τρεῖς φάσεις: α) μάχεται κατὰ τοῦ Ἀλῆ στὴν Κων/πολη β) Ἐπιστρέφει αὐτὸς στὴ Λάρισα μέ στρατιωτικές δυνάμεις (μετὰ τοῦ Δράμαλη!) γ) Συγκεντρώνει αὐτὸς τοὺς καπεταναίους: «*Κατέβη ὁ Πολύκαρπος εἰς Λάρισαν μετὰ τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη διὰ ξηρᾶς. Ἐρχόμενος δέ ἐσύναξε τοὺς καπετεναίους...*» (μέ 500 ἄνδρες). Ἐναντιώνεται στόν Δράμαλη, πού τοὺς ἤθελε νά ἀκολουθοῦν τὸ δικό του ἀσκέρι στόν πόλεμο κατὰ τοῦ Ἀλῆ, στέλνει ἐπιστολή στὴν Κων/πολη καί γίνεται ἀντικατάσταση τοῦ Δράμαλη μέ τόν Χουσεῖν πασά Γιαβανάζογλου⁴⁷. Ἡ τὸ ἀντίθετο, κάνει «οἰκονομία» (σύμπτυξη, τακτική στρατιωτική κίνηση), στὴν ἐπαρχία Βόλου, ὅπου ὁ λαὸς δέν ζήτησε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία εὐλογία ὀπλων, θέλει οἰκονομία δυνάμεων τοῦ λαοῦ του, δέν τὸν θυσιάζει. Ἐπίσης κάνει ἐλιγμούς, ὅπως ἐξαπάτησε τόν Σαντίκ, τή «στρατιωτική ἀστυνομία» τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, πού ἔφρασε στὴ Λάρισα νά τόν συλλάβει.

- Πεθαίνει ὡς ὑπάκουος στρατιώτης χωρὶς διαμαρτυρία γιά τόν (κοσμικό) ἀρχηγό του μέ βάση τὰ ἴδια τὰ λόγια του: «*θυσία διὰ τὸν σουλτάνον καὶ διὰ τοὺς χριστιανούς*». Ὁ κόσμος του, Χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων, εἶναι ἐνιαῖος, μία ἐξέλιξη διαφορετικὴ ἀπὸ τὰ Μαρτύρια τῶν νεομαρτύρων, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀντιτιθέμενοι.

- Ὁλος ὁ «Βίος» εἶναι ἓνα θέμα, αὐτό γιά τὸ ὁποῖο θυσίασε τή ζωὴ του, ἀκριβῶς σάν νά τηροῦσε κανονισμό καθήκοντος στρατιωτικοῦ. Δέν παρατίθενται θαύματα, ἐκτός ἀπὸ ἓνα «σημεῖο», ὅταν ἡ ἀποτιμηθεῖσα κεφαλή μεταφέρεται στό ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ στό σῶμα, σάν νά θέλει νά δεῖξει ὅτι παραμένει ἐνωμένος, ἄρα ἐνώνει ὡς ἓνα σῶμα τὴν Ἐκκλησία. Ὁ νεκρὸς στρατιώτης τιμᾶται καὶ ἀπὸ ἀντίπαλο, ὅπως ὁ Δράμαλης πού δέχτηκε νά ταφεῖ ἐπίσημα.

- Ὁ συγγραφέας γενικῶς ἐξάγει τή συγκρουσιακὴ του «ἀλβανική» λογική, ὑποβάλλοντας ὅτι ἦταν γεννημένος γιά νά μάχεται καὶ στό τέλος δίνει τή ζωὴ του μαχόμενος. Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος τόν θεωρεῖ «Ἀλβανό» καὶ τὸ ἀποδέχε-

⁴⁶ Πηρβλ. Σταῦρος Γουλούλης, «*Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου*», σ. 214.

⁴⁷ Σπύρος Ζέγκος, σσ. 47-49.

ται: «...εἶμαι Ἀλβανός καί ἰσχυρογνώμων, τῷ ὄντι εἶμαι...». Οἱ Ἀλβανοὶ ἦταν ἄριστοι στρατιῶτες σπὴν ὑπηρεσία τῶν Ὀθωμανῶν.

• Ἡ λιτότητα, ἡ συντομία τοῦ περιεχομένου τοῦ «Βίου», τὸ δωρικό ὕφος μὲ παντελῆ ἀπουσία καθιερωμένων ἐπαίνων στό ἠθικό πεδίο, δείχνει ἕναν ἀνθρωπο σέ διαρκῆ ἐπιστράτευση, ἕναν κληρικό στρατιῶτη τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ «Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» συνεχίζει τὴν Ὁρθόδοξη παράδοση τῶν στρατιωτικῶν ἀγίων, καὶ δὴ ὅσων ἦταν καὶ Μάρτυρες. Ἡ στράτευση εἶναι ἐγγενής εὐαγγελική παράδοση καὶ μετὰ ἐκκλησιαστικῆ τῶν militiae Christi, τοῦ μοναχισμοῦ ὡς στρατιωτῶν τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι πιό κοντά σπὴν εὐαγγελική διήγηση μὲ τὴ λιτὴ καὶ συγκρατημένη ἔκφραση καὶ ὄχι σπὴν κλασικὴ μοναστικὴ ἀφήγηση, συνήθως τυποποιημένη, ἢ τὴν βιοματικὴ φιλοκαλικὴ κορύφωση μὲ προβολὴ τῆς εὐγένειας τοῦ ἡθους. Εἶναι βιογραφία, ἔχοντας στοιχεῖα ἐξειδικευμένου τρόπου ἐγκωμιασμοῦ, προβάλλοντας ὄχι τόσο τὸν πατρικό ἐπίσκοπο ὅσο τὸν ἐπαγγελματία πιστὸ στρατιῶτη, ὁ ὁποῖος ἐπιλέγει καθῆκον δυνάμενο νὰ τοῦ ἐπιφέρει θάνατο. Ἀποκτᾶ δραματικὸ χαρακτῆρα, μὲ τὸ πού ὁ ἴδιος συγκρούεται μὲ τὸν ἑαυτό του, παίρνει ἀποφάσεις νὰ ἀφοσιωθεῖ σπὴν ὑπηρεσία ἀρχῶν καὶ ὄχι προσώπων, προκαλεῖ τὴ «φιλοπόλεμη» μοῖρα του, ὀλοκληρῶνει δηλαδὴ ἕνα δράμα πού ἐκτυλίσσεται (σπὴ Θεσσαλία) σπὴν ἀρχὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, πρὸς τὴν ὁποία πάλι εἶχε μία ἰδιαίτερη στάση.

Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἔντεχνη κριτικὴ τοῦ συγγραφέα σπὴν ἡγεσία τοῦ στρατοκρατικοῦ ὀθωμανικοῦ συστήματος χωρὶς ἀναίρεση τῆς ὀθωμανικῆς νομιμότητας. Σχολιάζεται περισσότερο: 1. Ἀλῆ πασάς: ἀσκεῖ πατερναλιστικὴ ἐξουσία πού γίνεται ἀνάλογα ἀδίστακτη, οἱ συνεργάτες του τὸν φοβοῦνται φανερά καὶ τὸν ὑποτιμοῦν στὰ κρυφά 2. Βελῆς: εἶναι πιό πολιτισμένος ἀλλὰ θολωμένος, τοῦ φέρεται ἀξιοπρεπῶς, τοῦ ἀπευθύνεται σπὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ τὸν ρίχνει σπὴ φυλακὴ. Ἐπηρεάζεται εὐκόλα ἀπὸ συνεργάτες του, ὅπως ὁ ἐκ Πρεμετῆς Εὐθύμιος Κωφός πού ἐπεμβαίνει σέ θέμα τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὁ γιατρός Θερεϊανός πού τὸν πείθει νὰ ἀποφυλακίσει τὸν Πολυκάρπο 3. Δράμαλης: εἶναι ἐμπαθὴς ἀξιωματοῦχος, δέν ἀκούει κανέναν λογικὸ συνεργάτη του, φέρεται σκαιά σέ ἕναν καταδικασμένο ἀλλὰ ἡγέτη τῶν Χριστιανῶν σάν ἐπιλοχίας, δεῖγμα τῆς προσωπικῆς ἐμπαθείας πού ἔτρεφε. Καὶ τοὺς τρεῖς ἡγέτες ὁ Πολυκάρπος ἀντιμετώπισε μὲ θάρρος σάν ἴσος πρὸς ἴσον (π.χ. στοὺς ἀνθρώπους τοῦ Βελῆ λέγει ὅτι εἶναι ἰσάξιος μὲ βεζύρη), μὲ σεβασμὸ (π.χ. ἀπευθύνει «πολυχρόνιο» στὸν Ἀλί). Φέρνει ἀντιρρήσεις, δέν εἶναι φερέφονό τους.

Ἡ εἰκόνα τοῦ ἐπιστρατευμένου δηλώνει ὅτι ὁ «Βίος» εἶναι ἕνα **συγκεκρια-**

Λυμμένα αντιστασιακό κείμενο, σέ μία ενδιάμεση κατάσταση: ούτε συμβατικό στό Όθωμανικό κράτος, όπως θά νόμιζε ένας αμύητος στήν Όρθόδοξη εκκλησιολογία, ούτε ανατρεπτικό, τουλάχιστον εύκρινως καί άμέσως⁴⁸. Άπλως ήταν τυπικά νομιμοφανές. Η Έκκλησία ύπομένει, δέν άποδέχεται τήν καταπάτηση ανθρώπινων δικαιωμάτων καί αρχών, αλλά δέν είναι καί φιλοπόλεμη. Διά λόγους οικονομίας άποδέχεται τόσο τήν ύποτέλεια όσο καί τήν επανάσταση, αν είναι επιλογή τών Πιστών. Όσον άφορᾷ τήν επανάσταση στό Πήλιο, εκεί κλήθηκε νά περισώσει ὅ,τι μπορούσε, άφου δέν υπήρχε τοπικός επίσκοπος.

Όλη τήν άρνητική «πολιτική» κατάσταση τήν αντιπαρέρχεται μέ ὄρους ποιητικούς (σάτιρα, τέχνη πειθούς) ή βιοματικούς (εἶδος βιοπολιτικῆς!) πού εξαίρουν τήν τραγωδία, ἔτσι ὥστε ἡ Έκκλησία νά σημειώνει εἰς βάρος τῆς ὅποιας παρανομίας πνευματική νίκη. Υποτυπώνεται ἠθικό μειονέκτημα στό ὀθωμανικό σύστημα στήν πράξη, ἐφόσον ἕνα ἐπιμέρους ζήτημα, ἡ παρατεταμένη ὑπόθεση τοῦ Άνθίμου φανερώνει ὅτι δέν υπήρχαν σημεῖα οὐσιαστικῆς ἐπαφῆς τοῦ Όρθόδοξου μιλλέτ μέ τό Όθωμανικό κατεστημένο. Γιά λόγους εκκλησιαστικοῦ ἥθους ὁ Πολυκάρπος δέν ἀφομοιώθηκε στό σύστημα τοῦ Άλι πασᾶ (ἀρχικοῦ «προστάτη» του, μετέπειτα ἀντιπάλου του) οὔτε στό σουλτανικό του Μαχμούτ Β΄, ὅταν διέλυσε τήν ἀρχικά καλή σχέση πού εἶχε μέ τόν Δράμαλη. Ὁ σουλτάνος ἐκδίωξε εὖνοια γιά τόν χειρισμό του στήν ἐκδίωξη τοῦ Άλι πασᾶ καί τόν ἀποκατέστησε ὡς μπροπολίτη, ἀλλά μετά τόν θάνατωση, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀποροῦν καί οἱ Όθωμανοί ὑπάλληλοι. Ὁ Δράμαλης ἐξέλαβε τή διοικητική «ἀντίσταση» τοῦ Πολυκάρπου ὡς προσωπική του μείωση, ἀδυνατώντας νά συλλάβει τή μαχητική παράδοση πού ἔκρυβε ἕνας Όρθόδοξος επίσκοπος.

Η ἀσυμβατότητα τοῦ Πολυκάρπου μέ τό σουλτανικό κράτος ὡς θέμα ὑποβάλλεται ἀπό ἐξαιρετικό ἱστορικό παράδειγμα: α) στόν εκκλησιαστικό χῶρο τή διαφορά τοῦ μπροπολίτη ἀπό τή Δάρδα/Ντάρντα, καί τοῦ Γιαννιώτη Άνθιμου Ντούρντα, πρώην συνεργάτη του, ἴσως καί φίλου, ἀλλά πλέον εὐνοούμενου τών Όθωμανῶν (Άλι καί Δράμαλη). Θέμα τό ὁποῖο ἐπενδύεται καλλιτεχνικά μέ μία σειρά ἀντιθέσεων-συγκρούσεων, πλὴν ὅμως πραγματικότητα,

⁴⁸ Ὁ ἐκδότης βρῖσκει ὅτι ὁ Βίος εἶναι ἕνα λογοκρίμενο κείμενο, μί θίγοντας «τὴν ἀλαζονείαν τῶν τυράνων», βλ. *Σπύρος Ζέγκος*, σ. 23: «...μερικά ἐξ αὐτῶν διηγεῖται ἀπλῶς καί ἀφελῶς, ἀλλὰ ἐπιχρυσώνει διά κολακευτικῶν φράσεων πρὸς τόν Σουλτάνον καί τό Δοβλέτι, ἀλλὰ δι' ἐπαισιωδῶν αἰτιολογιῶν διηγεῖται τὰ οὐσιώδη, ἀλλὰ μόλις τὰ θίγει ἀμέσως τὰ ἀποσιωπᾷ καί ἕτερα ἐντελῶς ἀποφεύγει νά περιγράψει. πλεῖστα δέ τούτων ἀφήνει νά ὑπονοηθῶσιν».

ἀφοῦ ὡς σύγκρουσι ἡρώων συγκινεῖ τούς ἀναγνώστες β) Στόν κοσμικό χῶρο ἢ σύγκρουσι τοῦ ἴδιου «Ἄλβανοῦ» μπροσπολίτη ἐναντίον τοῦ Ἄλβανοῦ κοσμικοῦ ἡγέτη-τυράννου, παρὰ τὴν ἀρχικὴ καλὴ σχέσι τους. Ἡ φιλία (ἀρμονία) μεγάλων ἀνδρῶν (ὅπως ὁ ἐπίσκοπος καὶ ὁ κοσμικός ἡγέτης) δημιουργεῖ Ἱστορία, ἀλλὰ ἡ δυσ-αρμονία δημιουργεῖ παρεκτροπές πού ἐνίοτε γίνονται θέμα τῆς μεγάλης τέχνης. Τὰ ὁμώνυμα ἀπωθοῦνται, φίλοι-συνεργάτες συγκρούονται γ) Ἀλλὰ τό χειρότερο ἀκολουθεῖ, μία τρίτη σύγκρουσι: ὁ νικητὴς τῶν δύο προηγούμενων, ὁ Πολύκαρπος, ἐκτελεῖται ἀπὸ αὐτοῦς πού βοήθησε (σουλτάνο, Δράμαλη).

Ἡ τέχνη τοῦ συγγραφέα κορυφώνεται μέ μία καταγγελία μέσα ἀπὸ τὴν ἔντασι τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ Πολυκάρπου, ἀφοῦ κάνει τούς μουσουλμάνους νά νιώθουν ἐνοχές, ὅπως ἐκδηλώνονται ὁ μουλᾶς καὶ ὁ τσαούσης. Ὁ μπροσπολίτης ἦταν ἀθῶος, ἀποδέχεται τὸν θάνατό του ὡς στρατιωτὴς ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν αἰδικο (στρατιωτικό) «ἀρχηγό» του, τὸν σουλτάνο, ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου. Ἔτσι μετατρέπει τὴν αὐτοθυσία τοῦ μπροσπολίτη σὲ ἀδήλωτη κριτικὴ κατὰ τῆς ἠθικῆς ὑπόστασις τοῦ σουλτανικοῦ συστήματος, τό ὅποιο βέβαια δέν ἀπαξιῶνει νομικά ἢ θεσμικά. Ἐφόσον αὐτό παραμένει ἀντιδραστικό στὴν πράξι, τοῦ ἀποσπᾶ τό ἠθικό πλεονέκτημα. Καλὸ κάνει Χριστιανὸς στό κράτος κι ἐκεῖνο τὸν σκοτώνει! Ὡστόσο δέν ἀντιτίθεται στόν σουλτάνο, μεταξύ ἄλλων καὶ γιὰ λόγους ἀσφάλειας τοῦ συντάκτη καὶ τῶν ἀναγνωστῶν του. Αὐτὸ μένει ὡς ἐπιγεῦσι στόν ἀναγνώστη τοῦ «Βίου», Χριστιανὸ ἢ μουσουλμάνο. Ἴσως ἐπιτυγχάνεται ἡ πιὸ μεγάλη πολεμικὴ νίκη τοῦ ἐπιστρατευμένου μπροσπολίτη, αὐτὴ πού παραλύει τὸν ἀντίπαλο, τακτικὴ γνήσιου στρατιώτη ἀποφασισμένου νά πεθάνει, ἐνῶ προετοιμάζει τὸν ἀναγνώστη προβάλλοντας τὸν σκληροτράχηλο χαρακτῆρα τοῦ ἡρώα του σὲ μία σκληρὴ πλέον πραγματικότητα.

β) Ἐσωτερικὴ εἰκόνα: Μαρτύριο «Ἀμαρτωλοῦ»

Ὁ ὠμός ρεαλισμὸς στὴν ἀναπαράστασι τῆς πραγματικότητας δέν σημαίνει, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σπῦρος Ζέγκος, ὅτι ὁ συγγραφέας δέν «ἔχει δώσει εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ χροιάν ἐκκλησιαστικὴν, διήγησιν ἀπλήν», ἐξοῦ καὶ ὁ τίτλος πού δίνει: «Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου»⁴⁹. Εἶναι παραδειγματικὴ προετοιμασία (μαρτυρία) γιὰ Μαρτύριο, ἐφόσον ἀποδέχεται τὸν ἑαυτό του ὁ ἴδιος ὁ Πολύκαρπος «θυσία γιὰ τὸν σουλτάνο καὶ τούς Χριστιανούς», πάνω στότελειότερο πρότυπο, τὴν εὐαγγελικὴ διήγησι τοῦ Θεοῦ πάθους σύμφωνα μέ

⁴⁹ Σπῦρος Ζέγκος, σσ. 24, 30.

τό κατά Ιωάννην, ἀλλά καί τήν τελική θεανδρική Νίκη, τήν ὁποία ἀρύεται ἀπό τήν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Γιά τήν ἀκρίβεια εἶναι ἀρχέτυπα πού ἀναβιώνουν, ἐφόσον ὁ Πολύκαρπος ὡς ἐπίσκοπος εἶναι τύπος τοῦ Χριστοῦ⁵⁰. Ὁ Ἰγνάτιος συνένταξε τόν «Βίο» μέ τή μοναδική αὐτή ἰδιαιτερότητα, βασιμμένος στό ὑψιστο βιβλικό πρότυπο τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ, ἔχοντας ἀφορμή καί τό γεγονός ὅτι ὁ Πολύκαρπος ἀποκεφαλίστηκε στήν μουσουλμανική (ἡμερολογιακή) πρωτοχρονιά τοῦ ἰσλαμικοῦ ἔτους, γεγονός πού ἐνίσχυσε τήν βιοματική ἀντίληψη τοῦ ἐξίλαστηρίου θύματος. Ἴσως αὐτό τόν βοήθησε νά περάσει στό παράδειγμα τοῦ κατά Ἰωάννην εὐαγγελίου, τή θανάτωση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τήν Παρασκευή, ἀνήμερα τό Πάσχα, μία (ἐποχική, ἀνοιξιάτικη) πρωτοχρονιά τῶν Ἑβραίων.

Συγκεκριμένα:

- Ὁ Ἄνθιμος πηγαίνει στους ἐχθρούς τοῦ Πολυκάρπου, τόν Ἀλί πασά καί τόν Μαχμούτ πασά/Δράμαλη: Ὁ Ἰούδας ἔχει ἐπαφές μέ τό Ἱερατεῖο γιά νά συλληφθεῖ ὁ Χριστός.
- Συλλαμβάνεται, φυλακίζεται στό διοικητήριο: Ὁ Χριστός δικάζεται στό πραιτώριο.
- Δέν δραπετεύει μέ τόν καπετάνιο Διαμαντῆ Στουρνάρα (ὅπως συνέβη μέ τήν περίπτωση τοῦ Σωκράτη στόν «Κρίτωνα» τοῦ Πλάτωνα): ὁ Ἰησοῦς Χριστός πού παραδόθηκε στους ὀπλοφόρους δέν χρησιμοποίησε δικό του στρατό νά τόν σώσει (*Ιω.* 18,36: «οἱ ὑπηρετοὶ οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο ἀν ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις»).
- Ὁ Μαχμούτ πασάς τόν ἐπιπλήττει δημόσια λίγο πρὶν ἀπό τήν ἐκτέλεση («τόν ὠμίλησεν αὐστηρά τουρκασί»): Ὁ Πιλάτος ἐκθέτει τόν Χριστό στόν λαό μαστιγωμένο λίγο πρὶν παραδοθεῖ στους σταυρωτές («Ἴδε ὁ Ἄνθρωπος») (*Ιω.* 19,5).
- Αποδέχεται τή θανάτωση πρῶτα διά τόν σουλτάνον καί διά τούς Χριστιανούς, μὴ γίνον ἀντίποινα: ὁ Χριστός ἔγινε ἐξίλαστήριο θῦμα ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ὅπως τό τόνιζε πρὶν ἀκομῆ συλληφθεῖ. Ζητᾷ τή συγχώρεση τῶν σταυρωτῶν (*Λουκ.* 23,34).
- Τονίζεται ὅτι ἡ καταδικαστική ἀπόφαση καί ἡ ἄμεση ἐκτέλεση ἔγινε τήν ἔκτη ὥρα (ἡμέρα Σάββατο), ὅπως στόν Χριστό (ἡμέρα Παρασκευή τοῦ Σαββάτου) (*Ιω.* 19,14).
- Ὁ μουλάς/εἰσαγγελέας μετὰ θάνατον τοῦ Πολυκάρπου ἀναγνωρίζει τήν ἠθική ἀξία του: ὁ ἐκατόνταρχος ἀναγνωρίζει τόν Χριστό ὡς Υἱό τοῦ Θεοῦ (*Μάρκ.* 15,39).
- Ὁ Ἰγνάτιος τόν ἀκολουθεῖ στήν ἐκτέλεση μαζί μέ ἄλλους: ὁ ἀγαπημένος

⁵⁰ Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, «Ὁ Ἅγιος καί ὁ Μάρτυρας ὡς μιμητὴς τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου», Ὁ Ἅγιος καί ὁ Μάρτυρας σπὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, *Εἰσιγησεις 1Β' Συνεδρίου Πατερικῆς Θεολογίας*, ὑπεύθυνος Στυλ. Γ. Παπαδόπουλος, Ἀθήνα 1994, σσ. 56-68.

μαθητής του Χριστού, ο Ιωάννης, παρακολουθεί τί Σταύρωση με άλλες γυναίκες από κοντά (Ιω. 19,25-27).

- Παραδίδοντας τό ράσο στους δημίους δείχνει ότι ο ίδιος είχε τί συνείδηση ότι μμείται τόν Χριστό, τόν διαμερισμό τών ιματίων από τούς στρατιώτες (Ιω. 19,23-24).

- Ό μουλᾶς αποδεχόμενος τίν ήθική άνωτερότητα του Πολυκάρπου μεσολαβεί στον Δράμαλη για τίν ταφή, όπως ο Ιωσήφ από Άρμαθαίας στον Πιλάτο για τό σωμα του Ίησου.

- Θάβεται αύθημερόν τίν ήμέρα πού θανατώθηκε, όπως άκριβώς και ο Χριστός.

- Περιγράφεται ή άνοδος της ψυχής του στον ουρανό, κατ' αντιστοιχίαν προς τίν Ανάληψη του Χριστού.

- Έχει σχέση γάμου με τίν Έκκλησία (όπως τίν ώμολόγησε στον Άλλί πασά και όπως διλώνει ο ίδιος στον πατριάρχη Γρηγόριο), όπως ο Χριστός με τίν Καινή Ίερουσαλήμ (Άποκ. 19,7,21-22).

- Θυσιάζει τόν έαυτό του υπέρ του ποιμνίου του, όπως έκανε ο Χριστός (Ιω. 10,11-16).

- Άφου είχε αποκατασταθεί από τόν σουλτάνο έρχεται ως θριαμβευτής με όθωμανικό στρατό (ο Δράμαλης είναι σαν να συνοδεύει και ο Πολύκαρπος έχοντας τόν πρώτο λόγο, βλ. πιο πάνω): ο Λόγος του Θεού καταφθάνει έφιππος με τά στρατεύματα στον ουρανό (Άποκ. 19,11 κ.έ.).

- Μέ τί σύναξη τών (Ρωμίων) καπεταναίων οδηγεί σε διαγραφόμενη νίκη προς τόν τύραννο Άλῆ, ενω τόν Άνθιμο αποβάλλει όριστικά από τί Μητροπολι και παραγγέλλει να μίν έλθει στή Λάρισα «να τόν κάνει τερπία», να τόν βασανίσει, όπως θά έμελλε να αποβληθούν και βασανισθούν τό Θηρίον και ο Ψευδοπροφήτης (Άποκ. 19,20-21, 20,10).

- Συμβιβάζει τούς στασιαστές της Μαγνησίας στή Μακρινίτσα, επιφέρει τίν ειρήνη στή Θεσσαλία, όπως εμφανίζεται ή Καινή Ίερουσαλήμ επί της γής (Άποκ. κεφ. 21-22).

Ό βιογράφος, έρμηνεύοντας πιθανότατα άνάλογες βιοματικές θέσεις του Πολυκάρπου, επιλέγει από ένα σύνολο γεγονότων μερικά πού οδηγούν σε παραλληλισμό της διήγησής του με τί βιβλική, δίνοντας αποκαλυπτική-έσχολογική διάσταση στον άγώνα του μητροπολίτη του, πού είναι μίμηση του άγώνα κατά του Θηρίου και του Ψευδοπροφήτη, όπου αναβιώνει στήν πράξη τό αποκαλυπτικό Άρνίον, πού είναι ο θυσιασθείς Ίησους Χριστός. Χρησιμοποιεί τό κατά Ιωάννην ευαγγέλιο κυρίως όπως και τίν Άποκάλυψη του Ιωάννη για να αποδώσει τί βιοματική σχέση του επισκόπου με τό ποιμνίο του κατά τό πρότυπό του Χριστού, σχέση γάμου του με τίν τοπική εκκλησία

(Πρβλ. *Αποκ.* 21,2). Είναι τό κεντρικό μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας, ἡ θυσία καί ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστοῦ, καί στό τέλος δίνει τή μαρτυρία του μέ τό αἷμα του: «*Ἄς γίνω ἐγώ θυσία διά τόν σουλτάνον καί διά τούς χριστιανούς*». Ὅποτε τό ξένο στοιχείο πολεμεῖται, ἀποβάλλονται στελέχη τῆς πού δίνουν νομιμότητα σπίν αὐθαίρετη βούληση κοσμικῶν ἡγετῶν καί διασποῦν τήν οικογενειακή δομή τῆς Ἐκκλησίας (ὁ ἐπίσκοπος ὡς νυμφίος τῆς Ἐκκλησίας)⁵¹. Προβάλλεται ἡ ζωή τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου στό δράμα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας.

Ἡ στρατιωτική-ἀντιστασιακή κατατομή τοῦ Βίου εἶναι φυσικό ὅτι καταλήγει στή μαχητική-θυσιαστική δόμηση τοῦ πολεμιστῆ Πολυκάρπου κατά μίμηση τοῦ Καλοῦ ποιμένα Χριστοῦ. Ὁ στρατιώτης ἔχει στόχο τή νίκη, ἐν ἀνάγκη μέ τή θυσία του. Τεχνηέντως ὁμως καλύπτεται, σάν νά εἶναι σέ στρατιωτική παραλλαγή! Δέν ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι τέτοιος. Ἀλλά στό τέλος ἐπιτελεῖ ὁμολογία θανάτου.

Τό δράμα τοῦ Πολυκάρπου βιώνεται μέ τήν «οἰκονομία» του νά χειροτονήσει νέο ἐπίσκοπο πάνω σε μή κενή ἐπισκοπή, αὐτή τῶν Σταγῶν, ἀφοῦ τό ἔφερε βαρέως, ζώντας γιά ἀρκετά χρόνια το δικό του μαρτύριο συνειδήσεως, ἔρχεται κοντά στους νεομάρτυρες. Οἱ ὅποιοι προκαλοῦσαν στό μαρτύριό τους γιά κάποια προηγούμενη ἐνδοτικότητα σέ θέματα πίστεως ἢ ὑπῆρχε σκευωρία ὅτι εἶχαν δεχτεῖ κανόνες τοῦ Ἰσλάμ⁵². Ἐδῶ δέν πρόκειται περὶ αὐτοῦ, ἀλλά σπίν οὐσία εἶναι μάχη γιά τήν πνευματικότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἐναντίωση σέ μία «αἵρεση παραγοντισμοῦ». Πλησιάζει, ἐπομένως, τούς ἐθνομάρτυρες, οἱ ὅποιοι ὁμως ἦταν συνηθέστατα λαϊκοί, δέν εἶχαν πάντα ἀμυντική στάση ἀλλά ἐνίοτε καί ἐνεργητική κατά τῶν ἀλλοθρησκῶν κατακτητῶν μέ σκοπό τήν ἐλευθερία,

⁵¹ Ἡ θέση αὐτή μπορεῖ νά εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπίδρασης ἀπό τόν Συνοδικό τόμο τοῦ 1806 ἐπί πατριαρχῆ Γρηγορίου Ε΄, ὅπου ἡ ἱεροσύνη ἀντιμετωπίζεται ὡς ἐξουσία πέρα ἀπό τήν ἀσκηση διοικητικῆς μέριμνας καί τίς νομοκανονικές διατάξεις, βλ. Νικόλαος Γρ. Ζαχαρόπουλος, *Γρηγόριος Ε΄. Σαφῆς ἔκφρασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς ἐπί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 82.

⁵² Στυλιανός Παπαδόπουλος, *Οἱ νεομάρτυρες καί τό δοῦλον γένος*, Ἐν Ἀθήναις 1974, σ. 54 κ.έ. Χρίστος Κρικῶνης, «Κληρικοί νεομάρτυρες καί μάρτυρες», *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμῆν καί μνήμην τῶν νεομαρτύρων (17-19 Νοεμβρίου 1986)*, Ἱερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1988, 258 κ.έ. Ἰωάννης Θεοχαρίδης-Δημήτρης Λουλές, «Οἱ Νεομάρτυρες σπίν ἑλληνική ἱστορία (1453-1821)», *Δωδώνη* 17/1 (1988), σσ. 135-150, 137, ὅπου βιβλιογραφία καί κατάλογος Μαρτύρων. Μαν. Βαρθούνης, *Λαογραφικά τῶν Νεομαρτύρων*, Δημοκρίτειο πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνῆ 1998, σσ. 18-34, ὅπου βιβλιογραφία. Γεώργιος Τζεδόπουλος, *Ὁρθόδοξοι νεομάρτυρες σπίν ὀθωμανική αὐτοκρατορία: ἡ συγκρότησις τῆς πρακτικῆς καί τῆς ἐρμηνείας τοῦ ὁμολογιακοῦ θανάτου*, διδ. Διατριβή, ΕΚΠΑ, Ἀθήνα, 2012, ὅπου σχολιάζεται ὁ πολιτισμός τοῦ μαρτυρίου τῶν Νεομαρτύρων πού ἀναπτύχθηκε κυρίως μετά τόν 18ο αἰῶνα καί τήν πρώτη 20ετία τοῦ 19ου αἰῶνα.

τὴν ἀνάσχεση τοῦ πνεύματος τῆς ὑποτέλειαι σπὴν Ἐκκλησίᾳ⁵³. Ἡ ἄν ἦταν νά ἐνταχθεῖ στοὺς μάρτυρες, θὰ ἀνῆκε σέ εἰδική κατηγορία, ὅπου μαρτύρησε γιὰ τὴν ἐπιμονή του νά διατηρήσει τὴν ἀκεραιότητα τῆς Ἐκκλησίας, νά ἐναντιωθεῖ σπὸν ἐνδοτισμὸ κάποιων στελεχῶν. Ὁ Α. Βακαλόπουλος περιλαμβάνει τὴν ἀντίσταση σπὴν τυραννία ὡς πράξη τῶν ἴδιων τῶν νεομαρτύρων⁵⁴. Ὅπωςδὴποτε ἀποτελοῦν ἓνα διαχρονικὸ ἱστορικὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο ὀφείλεται καὶ σπὴν τάση γιὰ ἐνίσχυση τῆς ἐξουσίας τῶν Ὀθωμανῶν, ἀλλὰ ἡ Ἐκκλησία τὸ ἀξιοποίησε γιὰ ἐνίσχυση τοῦ φρονήματος τῶν πιστῶν⁵⁵.

Τὸ ἴδιο προσπαθεῖ νά κάνει ὁ Ἰγνάτιος σπὴ βουβή πλέον Λάρισα, μεταφέροντας ὄχι μόνον δικές του ἀπόψεις, ἀλλὰ πρωτίστως βιώματα τοῦ δεσπότη του. Ἀφοῦ καλύπτει ἀγιογραφικὰ τὴν Ἀποστολή τοῦ τιμωμένου, μπορεῖ νά τὸν θεωρεῖ καλυμμένα ἱερομάρτυρα ἐπίσκοπο πού ἀναβιώνει τὴν ζωὴ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Ἐκκλησία εὐχεται γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν ὑποτελῶν, ἀφοῦ ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπο ἐλεύθερο⁵⁶. Στὸ περιβάλλον τοῦ Πολυκάρπου, σπὴ Μητροπόλη, ὁ λόγιος Ἰωάννης Βηλαρῶς καὶ ἄλλοι συζητοῦν ἐλεύθερα, ὀραματιζόμενοι τὸ μέλλον τῶν Ἑλλήνων⁵⁷. Ἐπίσκοποι (μητροπολίτες, πατριάρχες) θανατώνονταν γιὰ παραδειγματισμὸ, σέ περιόδους τοπικῶν ἐξεγέρσεων ὅπως σπὴν περίοδο τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821⁵⁸. Ἐξέφραζαν τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ δομὴ τοῦ «Βίου τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» ἀποκαλύπτει **ἓνα ἐσωτερικὸ, κρυμμένο, «κεῖμενο»**. Ἀναβιώνει σπὸ πρόσωπο τοῦ Πολυκάρπου ἡ θυσία καὶ ὁ θρίαμβος τοῦ στρατηλάτη Χριστοῦ πού ὁδηγεῖ στρατεύματα (εὐαγγέλιο, Ἀποκάλυψη). Ἡ Ἀποκάλυψη εἰδικὰ, ἐκτός ἀπὸ παρηγορητικὸ κεί-

⁵³ Αἰκ. Ν. Παπαμιχαλάκη, *Νεομάρτυρες καὶ ἐθνομάρτυρες σπὰ χρόνια του Ἀλῆ Πασᾶ Ἰωαννίνων*, ΑΠΘ-Θεολογικὴ Σχολή, Θεσσαλονίκη, 2015, σσ. 41 κ.έ., 56-63, ὅπου βιβλιογραφία, σσ. 72 κ.έ., 76-77.

⁵⁴ Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Β': *Τουρκοκρατία (1453-1669). Οἱ ἱστορικὲς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἡρόδοτος, 2005, σ. 240.

⁵⁵ Ἰωάννης Θεοχαρίδης-Δημήτρης Λουλές, «*Οἱ Νεομάρτυρες*» (1988), ὅ.π. Ἰωάννης Θεοχαρίδης, «*Οἱ Νεομάρτυρες σπὴν ἑλληνικὴ Ἱστορία (1453-1821). Συμπλήρωμα*», *Δωδώνη*, 20 (1991) [1994], σσ. 57-68. Ε. Zachariadou, «*The Neomartyr's Message*», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, 8 (1990-1991), σσ. 51-63.

⁵⁶ Χρῖστος Κρκῶνης, «*Κληρικὸι νεομάρτυρες*», σσ. 241-310, 244 κ.έ., 247 (συνήθης τρόπος θανάτωσης ὁ ἀπαγχονισμός).

⁵⁷ Η. Holland, *Ταξίδι*, σσ. 129-130.

⁵⁸ Χρῖστος Κρκῶνης, «*Κληρικὸι νεομάρτυρες*», σ. 260 κ.έ. (συμμετοχὴ σέ ἐξεγέρσεις, ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα κληρικῶν-μοναχῶν), σ. 292 κ.έ. (θανάτωση πατριάρχη Γρηγορίου Ε' καὶ ἄλλων μητροπολιτῶν ἐπισκόπων).

μενο, εἶναι καί ἀντιστασιακό, προβλέπει τὴν πτώση τῆς Βαβυλώνας, τὴν ἀποκατάσταση τῆς Καινῆς Ἱερουσαλήμ – ἄλλωστε γράφηκε ἀπὸ τὸν ἐξόριστο στὴν Πάτμο συγγραφέα (Ἀποκ. 1,9). [Ὁμοίως ὁ Ἰγνάτιος ἔφυγε διωγμένος ἀπὸ τὴ Λάρισα, πιθανόν στὸν Τύρναβο]. Γι' αὐτὸ εἶχε μεγάλη ἀπίχνηση στὴν τουρκοκρατία, σέ σημεῖο νὰ θεωρεῖται προανάκρουσμα ἐπερχόμενων ἀλλαγῶν⁵⁹. Ὁ Πολύκαρπος μμεῖται τὸν Χριστό, πολεμᾷ τὴ Βαβυλώνα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ μὲ πραγματικό στρατό καὶ ὡς θυσιαζόμενος ἐξιλαστήριος ἀμνός, θυσιάζεται γιὰ τοὺς Χριστιανούς, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν πολιτικό-κοσμικὸ τους ἡγέτη, τὸν σουλτάνο, σύμφωνα μὲ τὸ λειτουργικὸ εὐχαριστιακὸ πρότυπο: εἶναι σάν νὰ εὐχεται νὰ τὸν φωτίσει ἢ χάρι τοῦ Θεοῦ. Δίνει χάρι, ἄφεση, ἀλλά καὶ τὸν κρίνει, γιὰ νὰ ἀλλάξει. Ἀκόμη καὶ νεκρὸς ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους, εὐχί ὁ σουλτάνος νὰ βελτιωθεῖ, τουλάχιστον νὰ μὴ σφαγιάσει τοὺς Χριστιανούς. Γιὰ τὸν ἴδιο ὅμως ἦταν, πέρα ἀπὸ πολιτικὸς ὑπολογισμὸς, μία ἔσχατη πράξη ἀπόλυτης ἱεροσύνης, μίμηση τοῦ Χριστοῦ, ἐφαρμογὴ τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας εὐχαριστίας. Εἶναι ἡ μυστικὴ ἐμπειρία τῆς προσευχόμενης Ἐκκλησίας, μὲ βάση τὸ πρότυπο τοῦ Χριστοῦ.

Πρόκειται γιὰ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ δίωξη ἑνὸς λαϊκοῦ τηρητῆ τῆς Πίστεως, ἀφοῦ ἐξαιρεται ἡ ἐνσυνειδητὴ αὐτοθυσία τοῦ ἐπισκόπου ἐπάνω στό καθῆκον του, ἀκόμη καὶ ὑπὲρ τοῦ διώκτη του. Ὅπως ἰσχύει καὶ στὴ μεγάλη τέχνη, ὁ συμβολισμὸς πάνω στὴ θεολογία τοῦ «ἐξιλαστήριου θύματος» πού δίνει ζωὴ στὴν κοινωνία του, εἰρηνευση.

Τὰ ὄπλα εἶναι ἡ εὐκολὴ λύση, ἀλλὰ γιὰ αὐτοὺς πού δὲν τὰ ἔχουν ἢ λόγῳ ἱεροσύνης ἀδυνατοῦν νὰ τὰ λάβουν, ἐπιστρατεύεται τὸ ἠθικὸ πλεονέκτημα.

4. Ὁ Πολύκαρπος ὡς ποιητικὸ καὶ πραγματικὸ πρότυπο ἐπαναστάτη

Τί μπορεῖ νὰ πιστεῦει ἓνας «στρατευμένος» κληρικὸς γιὰ τὴν πολεμικὴ σύγκρουση τῆς ἐποχῆς του, τὰ ὄπλα πού πῆραν πρωτίστως οἱ Νότιοι Ἕλληνες; Εἶχε ἀγωνιστικὰ χαρακτηριστικὰ πού εἶχαν κι ἐκεῖνοι, ἀλλὰ παραμένει πιστὸς στὴν σουλτανικὴ ἐξουσία, στό τέλος δὲ ἀφιερώνει τὴ θυσία του γιὰ τὸ καλὸ τοῦ σουλτάνου, τῶν Χριστιανῶν, νὰ κατευαστεῖ ἢ δικαιοσύνη του! Ἔχει συνεί-

⁵⁹ Asterios Argyriou, *Les exégèses Grecques de l'Apocalypse a l'époque turque 1453-1821*, Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1981. Ἄστ. Ἀργυρίου, «Διαμόρφωση μιᾶς ἑλληνορθόδοξης συνείδησις μέσω τῶν ἐρμηνειῶν στὴν Ἀποκάλυψη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας», *Ἁγία Γραφή καὶ σύγχρονος κόσμος. Τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Ἰωάννη Καραβιδόπουλο*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 57-74.

διση πώς θυσιάζεται για τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση ὅπως θυσιάστηκαν καί ὁ πατριάρχης καί ἄλλοι ἐπίσκοποι λόγω τῆς ἐπαναστάσεως⁶⁰. Μπορεῖ νά μὴν πρόλαβε νά συλλάβει τήν μετατροπή τῆς Ἐπανάστασης τῶν Ἑλλαδιτῶν σέ ἐθνική. Μπορεῖ νά δεχόταν ἄλλο πρόγραμμα ἄλωσης τῆς ἐξουσίας. Ὁ Πολύκαρπος, ἂν ὄντως γνώριζε τί Φιλική Ἐταιρεία ὅπως θέλει ἡ παράδοση τῆς οικογενείας του στή Δάρδα, δέν θά ἤθελε τί διάλυση τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους.

Τό τί πίστευε πραγματικά δέν μπορεῖ νά ὁμολογηθεῖ ἀπό τόν συντάκτη τοῦ «Βίου», ἀλλά τό ἀποκαλύπτει ἡ ποιητική του τέχνη: ἕναν πολεμιστή μέ «φανερή» ἐνδυμασία κληρικοῦ καί «κρυμμένη» κατατομή στρατιωτικοῦ, ἀναβιώνοντας τόν ἀποκαλυπτικό Νικητή διά τοῦ Πάθους Του. Τό παράδειγμα τοῦ μητροπολίτη Πολυκάρπου ἀνάγεται στό ἐπισκοπικό πρότυπο, τό ἐσωτερικό, τό μυστικό του σῶμα τοῦ ἐπισκόπου ὡς ἀντίτυπου τοῦ θεανδρικοῦ σώματος, ἐνῶ τό ἐξωτερικό ὡς «ἐπίστρατο», ἐπενδύεται μέ τήν εἰκόνα τοῦ στρατιωτικοῦ, καί δί «Ἀλβανοῦ» (Αρβανίτη) καπετάνιου, πού ἦταν στήν ὑπηρεσία τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ.

Ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος δέν ἀναφέρει τίποτα γιά τήν Ἐπανάσταση στόν Νότο, ἐνῶ γιά τί θεσσαλική ἐπέκτασή της ἀφιερώνει ἀκροθιγῶς ἐλάχιστα, στό πλαίσιο τῆς μᾶς ποιητικῆς κατασκευῆς. Ἐνός ἀποκαλυπτικοῦ ἀγῶνα γιά τήν εἰρήνη, μετά τήν ἐκδίωξη τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἐπομένως ἀναδύεται ἕνα κενό τῆς μί σύνδεσης μέ τά γεγονότα πού ἐκτυλίσσονται στή Νότια Ἑλλάδα. [Τό «κενό» στήν τέχνη δέν εἶναι ἄνευ νοήματος, στό ὀπτικό-ἀκουστικό πεδίο, ὡθεῖ σέ ἐνστικτώδη ἀντίδραση γιά κάλυψη].

Ὁ συγγραφέας ἀφήνει τόν ἀναγνώστη νά συμπληρώσει μόνος του τά περαιτέρω γιά τό μείζον πρόβλημα τῆς ἐποχῆς. Δέν εἶναι ἐναντίον τῆς ἐπιλογῆς πολέμου κατά τυράννων, ὅπως ἦταν ὁ Ἀλῆς, ἐφόσον μέ προτροπή τοῦ πατριαρχείου ὁ Πολύκαρπος εἶχε ἤδη καλέσει στά ὄπλα τούς τοπικούς καπετάνιους ἐναντίον του! Ἐπομένως μέ τήν ἐπιδειχθεῖσα σωπή οὔτε ἐπιδοκιμάζεται οὔτε καταδικάζεται ἀπό τόν μητροπολίτη ἡ ἐπανάσταση στή Νότιο Ἑλλάδα. Τό ἀντίθετο εἶναι πῶς πιθανό: Προετοιμάζεται.

Τήν περίοδο ἐκεῖνη, ὅπου ὑπῆρχε σχεδόν καθολική λαϊκή αἴτηση, ἱεράρχες ἐφταναν ὡς τήν εὐλογία τῶν ὀπλων ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας⁶¹, ἂν καί δέν συμμε-

⁶⁰ Σπύρος Ζέγκος, σ. 52.

⁶¹ Ὁ «ἱερός πόλεμος» (κατά ἐχθρῶν τῆς Πίστewος), παλαιά βυζαντινὴ ἀντίληψη, περιελάμβανε θρησκευτικὴ προετοιμασία τῶν στρατιωτῶν μέ τήν εὐλογία ἱερῶν ἀνδρῶν καί ἄλλες ἱεροπραξίες, βλ. Κατερίνα Καραπλή, *Κατενὸδωσις στρατοῦ. Ἡ ὀργάνωσις καί ἡ ψυχολογικὴ προετοιμασία τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο (610-1081)*, τόμος Α', Μυρμιδόνες, Ἀθήνα 2010, σσ. 45-137, 53-60.

τείχαν στίς πολεμικές επιχειρήσεις, αφού ή ιεροσύνη αποκλείει συμμετοχή σέ άγώνες πού φονεύονται άνθρωποι. Ό Πολύκαρπος προφανώς δέν δέχτηκε τέτοιο αίτημα εύλογίας τών όπλων ειδικά στό Πήλιο. Σέ ό,τι τόν άφορούσε, μιά καί δέν ύπῆρχε τοπικός επίσκοπος, αναλαμβάνει νά πετύχει συμβιβασμό κατ' οικονομίαν στή Μακρινίτσα (:«έσύναξαν τά χωρία καί τούς ήσύχασεν ό Λαρίσης μέ έναν συμβιβασμό»). Υπῆρξε άλλη τακτική, αφού θά έξελισσόταν σέ άνισο άγώνα γιά τίν άπροστάτευτη Θεσσαλία, όπως συνέβη μετά από λίγο. Άν ρητά καταδίκασε, τουλάχιστον ό Ίγνάτιος, τίν επανάσταση συλλήβδην (πράγμα πού έκανε γιά τυπικούς λόγους ό πατριάρχης), θά άναιρούσε όσα περιγράφει γιά τόν άγώνα τού Πολυκάρπου επί χρόνια γιά τίν έλευθερία τής Έκκλησίας, ένδεχομένως καί κάποια σχέδια γιά όμαλί μετάβαση όλου του Όθωμανικού κράτους σέ ένα νέο πιά έλεύθερο καθεστώς. Λόγω τής καταδίκης του σέ θάνατο, δέν βρίσκει νόημα νά προτρέπει σέ πολεμικό άγώνα μιά επαρχία πεδινή ως επί τό πλείστον. Άποκτᾶ πλέον τίν όπτική του ιεράρχη λειτουργούντος «ύπέρ τής ειρήνης τού κόσμου», γίνεται ό ίδιος «θύσια» γιά νά κατευνάσει τό μένος από τίν ψυχή τού σουλτάνου, γιά νά γλιτώσουν οί Χριστιανοί από αντίποινα, γιά νά ύπάρξει υπέρβαση τής παρούσης κρίσεως. Δέν έμποδίζει άλλους πού γιά λόγους συνειδήσεως θά είχαν διαφορετική επιλογή. Άπλως τούς παραδειγματίζει γιά νά πετύχουν τό έφικτό χωρίς νά καταστρέψουν τόν έαυτό τους, αφού ή Θεσσαλία δέν μπορούσε νά διεξαγάγει πόλεμο.

Αναδεικνύεται, έπομένως, μιά έσωτερική κίνηση στό κρυμμένο «κείμενο». Ό επίσκοπος είναι ένα διαθέσιμο προς θυσία μάχιμο σώμα, συνεχώς πολεμᾶ μέ τά όπλα του, πρώτος πίπτει υπέρ τών Πιστών, μελών τής Έκκλησίας νύμφης του, αλλά καί υπέρ τού αντιπάλου συστήματος. Από αυτή τίν πλευρά, ό «Βίος τού Άμαρτωλού Πολυκάρπου» εκφράζει μιά ιερατική-πολιτική (ιερή-βιοπολιτική) στάση πνευματικής ζωής: είναι επίσκοπος, νυμφίος τής Έκκλησίας τής Λαρίσης, κατ' εικόνα τού Χριστού, αλλά άρχηγός τών Πιστών, **γίνεται πολεμιστής γι' αυτούς φανερά, αλλά μυστικώς είναι ήδη θυσιασμένος.**

Ίσως τώρα κατανοείται τί έννοεί όταν λίγο πριν άποκεφαλιστεί είπε στους δημίους του: «έγώ έχω τρανέπει εις τίν Κωνσταντινούπολιν». Άφου τότε, όταν είχε μεταβεί στήν πρωτεύουσα είχε συμπληρώσει τίν εκκλησιαστική παιδεία του, δέχτηκε καί τίν έσχατη μύηση, ζώντας στόν πυρήνα τής έθναρχούσης Έκκλησίας, γιά τούς Όρθόδοξους Έκκλησία καί Πολιτεία. Ό πατριάρχης ήταν έθναρχης, «βασιλεύς» (διάδοχος τών αυτοκρατόρων) καί «ιερεύς», διαθέσιμος γιά «θύσια». Άνάμεσα στόν 15ο καί 19ο αιώνα υπῆρχαν θύματα πατριάρχης.

Ή πρόθεση τού συγγραφέα νά άπαντήσει καλυμμένα επαναστατικά είναι

νά συνεχίσει τόν συμβιβαστικό τρόπο τῆς οικονομίας πού ἔθεσε ὁ Πολύκαρπος τόσον μέ τήν υπόθεση τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν, ὅσο καί μέ τί μί φυγή του. Οἱ Λαρισαῖοι μουσουλμάνοι συμπαθῶντας τόν μητροπολίτη δέν ἀντέδρασαν ὅπως παλιά στὴν πόλη τους ἢ ὅπως συνέβη σέ ἄλλες πόλεις τό 1821. Τώρα μᾶλλον, ἐκτός ἀπό τό τυπικό διαγούμισμα τῆς Μητροπόλεως, παρακολουθοῦσαν (ὅπως δείχνει ἡ ἀντίδραση τοῦ μουλᾶ καί τοῦ τσαούση) ἀμύχανοι πῶς ἕνας ἔντιμος ἄνθρωπος, συνεργάσιμος μέ τήν κοινωνία καί τί σουλτανική ἐξουσία, γινόταν θύμα. Ἡ θυσία –καί δὴ ἑνός ἀθώου– μέ προβαλλόμενα ἀνθρωπολογικά κριτήρια καί καλυμμένα θεολογικά ἑνώνει ὅλους, τά πάθη καί οἱ ἀντεκδικήσεις καταπραΰνονται. Ἰκανοποιεῖται ἡ σουλτανική δικαιοσύνη καί λογική, παραμένει ἡ νομιμότητα, ἀλλά οἱ ἐντολοδόχοι στρατιωτικοί ἀκνητοποιοῦνται, δέν προβαίνουν σέ ἄλλα ἀντίποινα. Μυστικά ἡ θυσία «διά τόν σουλτάνον» συντελεῖται ὑπέρ τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου. Αὐτό πού εὐχεται ἕνας ἐπίσκοπος πού θυσιάσει κάθε ἡμέρα τόν Χριστό, τώρα τό κάνει πράξη. Τό ἠθικό πλεονέκτημα τοῦ Ὁρθοδόξου μιλλέτ ἔχει πάντα τόν πρῶτο λόγο.

Ἡ μοῖρα τοῦ Πολυκάρπου Λαρίσης δέν τόν ὀδήγησε στὴν ἔνοπλη ἐπανάσταση. Καθηλώθηκε γιά τὴν ἀσφάλεια τοῦ ποιμνίου του, ἀλλά παρέμεινε στίς δικές του ἐπάλξεις μάχιμος καί ἀναλώσιμος. Ἀλλά τίποτα δέν ἀποκλείει ὅτι κάτω ἀπό ἄλλες συνθήκες σέ μία πιό πρόσφορη περιοχὴ, ὅχι τὴν πεδινή Θεσσαλία, μπορούσε νά εὐλογήσει τά ὄπλα ἐπαναστατῶν πού θά ἀναλάμβαναν τὴν εὐθύνη τῶν πράξεών τους.

Τελικά ἀναδύεται ἕνα καίριο ἐρώτημα. Καταδικάστηκε σέ θάνατο σέ συνδυασμό μέ τί μί συνεργασία του σέ ὅσες «παρακάλιες» τοῦ ζήτησε ὁ Δράμαλης, μεταξύ ἄλλων καί γιατί δέν ἀποδοκίμασε τὴν ἐπανάσταση στή Νότια Ἑλλάδα; Ἡ μήπως εἶχε συζητηθεῖ στὴν Κων/πολη ὅτι ἦταν προσκεῖμενος στὴν ἐπαναστατικὴ συνωμοσία (π.χ. Φιλικὴ Ἐταιρεία); Βεβαίως ὑπῆρχε ὁ φόβος ἀντιποίνων, ἦταν ὑποχρεωτικό νά εἶναι λογοκριμένο τό κείμενο.

Ἡ στάση του αὐτὴ μπορούσε νά εἶναι μία ἀπλῶς ἠθικὴ ἐπαγγελία ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἄνδρός ἢ σηματοδοτοῦσε κάτι περισσότερο στό «πολιτικὸ ἐπίπεδο» (ἐνασχόληση μέ τά κοσμικὰ πράγματα); Κανονικά, θά ἀρκοῦσε γιά νά κατανοηθεῖ, κρίνοντας ἀπὸ τόν κόσμο πού ὁ Πολύκαρπος ἐκπροσωποῦσε, τὴν Ἐκκλησία, ὡς παράγοντα εἰρήνης τοῦ κόσμου, ὅποτε αἰτιολογεῖ γιατί δέν συμμετεῖχε, φαινομενικά, στή σύγχρονη Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἡ ὁποία ἄγγιξε ἀπλῶς Θεσσαλία, ἐπειδὴ θά καταστρεφόταν ὁ κόσμος πού ἐκπροσωποῦσε. Ὁ Ἰγνάτιος προβάλλει ὡς κίνητρο τῶν πράξεών του τό ἀκατάλυτο οἰκογενειακό πρότυπο, δηλαδή ὅτι ὁ ἐπίσκοπος εἶναι νυμφίος τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας

– σήμερα θά λεγόταν «βιοπολιτικό». Τό πρότυπο αυτό όμως έχει διπλό πρόσωπο: χάριν τῆς οἰκογενείας ἐπιβάλλεται ἡ εἰρήνη ἀλλά καί ὁ πόλεμος. Ἡ στρατιωτική «ἀλβανική» κατατομή τοῦ Πολυκάρπου πού ἀναλύει ἐξηγεῖ τά κίνητρά του.

Ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος φαίνεται νά τιμᾷ μέ ἰδιαίτερο τρόπο, πίσω ἀπό τὴν εἰκόνα τοῦ «σαλοῦ» Ἀλβανοῦ, ἕναν ἱερομάρτυρα ἐπίσκοπο. Δέν τόν ὀρίζει στό καταφύγιο ἑνός ἡσυχαστηρίου, ἀλλά στό στρατόπεδο τῆς κοινωνίας ὡς μάχιμο. Ἐξαίρει τό παράδειγμά του, τὴ μαχητικότητά του στή θεσμικὴ θωράκιση τῆς διωκόμενης Ἐκκλησίας, τὴ δικαίωση, πού εἶναι καί δικαίωση εὐαγγελικῶν ἀρχῶν, μυστικῶν βιωμάτων αὐτοθυσίας πού ἡ Ἐκκλησία μεταφέρει συνεχῶς καί συνεπάγεται ἐκδίωξη τοῦ ἔκνομου στοιχείου ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ἐξοβελισμό τοῦ ἀυταρχικοῦ καί παράνομου κοσμικοῦ ἡγέτη ἀπὸ τὴν πολιτεία, ἔνοπλη ὀργάνωση, ἀλλά μέ σκοπὸ τὴ σωτηρία τοῦ λαοῦ. Σέ ἕνα αὐστηρὰ νομικὸ ἀλλά καί κλυδωνιζόμενο ὀθωμανικὸ σύστημα ἀναδεικνύει ἔντεχνα τὴν παραβίαση τῶν κανόνων τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Δέν εἶναι ὁ ἥρωάς του μόνον ἕνας «ἀτίθασος Ἀλβανός» φιλοπόλεμος, ἡ τακτικὴ του δέν εἶναι αὐτοσκοπός, ἰδιορρυθμία, ἀλλά «ἀλβανική» ἰδιοσυγκρασία, τὴν ὁποία παραδέχεται ἀκόμη καί στὸν πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄, ἔχει ἀντικειμενικὸ σκοπὸ στρατιωτικοῦ τύπου, τὴν εἰρήνευση τῆς κοινωνίας, τὴ σωτηρία τοῦ ποιμνίου τῆς Ἐκκλησίας.

Ἦταν τό τέλος τῆς μυήσεως ὅλης τῆς ζωῆς του, κατὰ Ἰγνάτιο: ὁ ἀτίθασος, «οἰκονομῶν» καί ταυτόχρονα ἀσυμβίβαστος, δημιουργεῖ ἐν γνώσει ἢ ἀγνοίᾳ τοῦ ἕνα πρότυπο, ἕναν ὁδηγὸ γιὰ ἀσφαλῆ ἔνοπλη ἀπελευθερωτικὴ ἐπανάσταση!

ΟΙ ΜΕΛΕΤΙΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ ἐπισκοπικοί κατάλογοι ἔχουν πολλά κενά καί συχνά ἑλάθην, ἐπειδή δέν ἔχουν σωθεῖ ὅλα τα ὑπομνήματα ἐκλογῆς καί δέν ἔχουν ἐκδοθεῖ ὅλα τα σωζόμενα. Τίς τελευταῖες δεκαετίες ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀρκετά ὑπομνήματα μητροπολιτῶν καί ἐπισκόπων του θεσσαλικοῦ χώρου, χάρις στά ὁποῖα συμπληρώνονται ὑπαρκτά κενά καί διορθώνεται ὁ χρόνος τῆς ἀρχιερρατείας πολλῶν.

Ἡ ἀρίθμηση τῶν μητροπολιτῶν τῆς Λάρισας μέ τό ὄνομα Μελέτιος εἶναι προβληματική. Τόσο ὁ Γριτσόπουλος¹, ὅσο καί ὁ Ἀτέσης² ἀναφέρουν τόν Μελέτιο Α΄ τό ἔτος 1721, χωρίς καμία ἄλλη πληροφορία. Ὅμως στόν Κώδικα τῆς Τρίκκης, ἀναφέρεται ὅτι τήν περίοδο 1.8.1694-29.5.1723 μητροπολίτης τῆς Λάρισας ἦταν ὁ Παρθένιος καί θεωροῦσε τήν καταγραφή τῶν σκευῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τῶν Τρικάλων³. Ἐπομένως, πῶς μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὑπαρκτός ὁ Μελέτιος Α΄ τό 1721; Ὁ Κοντογιάννης (1986, 184) ἔγραψε ὅτι τήν περίοδο 1700-1718 ὁ Παρθένιος ἐκθρονιζόταν καί ἀποκαθίστατο ἐναλλάξ μέ κάποιον Διονύσιο⁴ καί ὁ Ἀτέσης ὅτι τήν περίοδο 1688-1713 σημειώνονταν «ἐναλλάξ μεταθέσεις καί ἀποκαταστάσεις τοῦ τε Παρθενίου καί Διονυσίου»⁵. Ἡ εὕρεση καί δημοσίευση τῶν ὑπομνημάτων ἐκλογῆς τοῦ 18ου αἰῶνα θά ἐπι-

¹ Τάσος Γριτσόπουλος, «Λάρισις καί Πλαταμῶνος Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, 8 (Ἀθῆνα 1966), σ. 131.

² Βασίλειος Γ. Ἀτέσης, *Ἐπισκοπικοί Κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 138.

³ Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Ὁ Κώδικας τῆς Τρίκκης: 1688-1857 (ΕΒΕ 1471)», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 48 (Λάρισα 2005), σ. 24.

⁴ Σπ. Κοντογιάννης, *Ἐπισκοπικοί Κατάλογοι: προσθήκη καί διορθώσεις (...)*, Ἀθῆνα 1986, σ. 184.

⁵ Βασίλειος Γ. Ἀτέσης, ὁ.π., σ. 138, παραπέμποντας στόν Βασ. Μυστακίδη, «Ἐπισκοπικοί Κατάλογοι», *ΕΕΒΣ*, 12 (Ἀθῆνα 1936), σ. 195.

βεβαιώσει ή θά απορρίψει τήν ύπαρξη του αναφερόμενου Μελετίου Α΄ τό 1721.

Ο Μελέτιος Β΄, ο Τενέδιος, άρχιεράτευσε τήν περίοδο 1750-1768, κατά τόν Γριτσόπουλο⁶. Ο Άτέσης τόν αναφέρει ως Μελέτιο Β΄ Καλβοκορέση⁷. Πρόκειται για τόν μετέπειτα Οικουμενικό πατριάρχη (5.11.1768-16.4.1769)⁸. Ο Μελέτιος αυτός αναφέρεται σέ πολλά ύπομνήματα έκλογής επισκόπων τής μητροπολιτικής έπαρχίας του⁹.

Ο Μελέτιος Γ΄ (1768;-1789) κατά τόν Γριτσόπουλο «καί μάλλον μέχρι 1791, του ως Μελετίου Α΄ αναφερομένου ταυτιζομένου προς τόν Γ΄»¹⁰ καί κατά τόν Άτέση, «Μελέτιος Γ΄ Καλλιάρχης ο από πρ. Δυρραχίου 1769-1792»¹¹. Ο Μελέτιος Καλλιάρχης υπέβαλε τήν παραίτησή του, στις 25 Ιουλίου 1792 («(..) εκ των παρεληλυθότων, καί ήδη καιρικων περιπετειων, καί ανιερωδν ύποπεσων εις διάφορα ήδη μικρων τέ καί μεγάλων ασθeneιδων κατά συνέχειαν σχεδόν καί εκ τούτων εις αδυναμίαν, καί άτονίαν Θεου πολυπαθοϋς σαρκίου μου (...)»¹². Έπομένως, ο Άτέσης έδωσε τό σωστό έτος λήξης τής άρχιερατείας του στή Λάρισα καί ή Γαλανοπούλου τήν ακριβή ήμερομηνία (25.7.1792).

Στή συνέχεια, ο Γριτσόπουλος αναφέρει τόν Μελέτιο Δ΄ τήν περίοδο 1832-1835, ένώ ο Άτέσης τήν περίοδο 1822-1835¹³ «μετατεθείς εις τήν Ίεράν Μητρόπολιν Σόφιας, Σίφνιος»¹⁴.

Όμως, στόν κώδικα τής Μητρόπολης αναφέρεται ένας άλλος Μελέτιος, ο όποιος στις 13 Σεπτεμβρίου του 1816, επιβεβαίωσε τήν άφιέρωση ενός σπιτιου στόν ναό τής Αγίας Μαρίνας των Τρικάλων¹⁵. Γνωρίζοντας ότι από τόν Σεπτέμβριο του 1810 έως τό 1818 μητροπολίτης τής Λάρισας ήταν ο Πολύκαρ-

⁶ Τάσος Γριτσόπουλος, ό.π., σ. 131.

⁷ Βασίλειος Γ. Ατέσης, ό.π., σ. 138, παραπέμποντας στόν Βασ. Μυστακίδη («Επισκοπικοί κατάλογοι», ό.π., σ. 195, 198).

⁸ Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Αθήνα 1996², 556-558.

⁹ Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Ο Κώδικας τής Μητροπόλεως Λαρίσης. ΕΒΕ 1472: 1647-1868, Λάρισα 2009*, σσ. 15, 55-60, 74-82, 140, 142, 150, 161-162, 165, 174.

¹⁰ Τάσος Γριτσόπουλος, ό.π., σ. 131.

¹¹ Β. Α. Μυστακίδης, *Θετταλικά σημειώματα εκ χειρογράφων*, Κωνσταντινούπολις 1923, σσ. 10-16-Βασ. Ατέσης, ό.π., σ. 138.

¹² Δίμητρα Άν. Γαλανοπούλου, *Ο οικουμενικός πατριάρχης Νεόφυτος Ζ΄ καί τό έργο του (α πατριαρχία 1789-1794· β΄ πατριαρχία 1798-1801)*, διδ. διατριβή, Αθήνα 2011, σσ. 249-250.

¹³ Τάσος Γριτσόπουλος, ό.π., σ. 131.

¹⁴ Βασίλειος Γ. Ατέσης, ό.π., σ. 139.

¹⁵ Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Ο Κώδικας τής Τρίκκης...», ό.π., σ. 44.

πος Λαρδαίος, πῶς δικαιολογεῖται «ὅτε ὁ Λαρίσσης Μελέτιος ἐπιβεβαιοῖ: 1816: σεπτέμ: 13» μία δωρεά στά Τρίκαλα; Μήπως εἶχαν δημιουργηθεῖ προβλήματα στήν ἀρχιερατεία τοῦ Πολυκάρπου καί ἐκλέχθηκε ὁ Μελέτιος; Εἶναι ἕνα ζήτημα πρὸς ἔρευνα.

Ὁ ἀναφερόμενος ὡς Μελέτιος Δ΄, μέγας ἀρχιδιάκονος τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου, ἐκλέχθηκε μητροπολίτης τῆς Λάρισας στίς 10 Μάρτιο 1822, διαδεχόμενος τόν ἀποβιώσαντα Δαμασκηνό, σύμφωνα μέ τό ὑπόμνημα ἐκλογῆς του, τό ὁποῖο διορθώνει τά λάθη τῶν Γριτσόπουλου καί Ἀτέση καί ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Λαρίσσης ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε δὴ τοῦ ἐπὶ τῇ πραγματικῇ διοικήσει αὐτῆς πρωτοεκλεγέντος (;) κύρ Δαμασκηνοῦ τό ζῆν ἐκμετρήσαντος, ἡμεῖς οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς, προτροπῇ, καί ἀδείᾳ τοῦ παναγιωτάτου καί σεβασμιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου, καί δεσπότη, τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου κυρίου Εὐγενίου συνελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ τοῦ ἀγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου, καί ψήφους κανονικῶς προβαλλόμενοι εἰς εὕρεσιν καί ἐκλογὴν ἀξίου, καί ἀρμοδίου προσώπου, τοῦ ἀναδεχομένου τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν, καί ποικιαντικῶν ράβδων τῆς ἀγιωτάτης αὐτῆς μητροπόλεως, αὐν ἐθέμεθα τόν ὀσιολογιώτατον ἐν ἱερομονάχοις κύριον) Μελέτιον, τόν καί μέγα ἀρχιδιάκων χρηματίσαντι τῆς ἀγίας τοῦ Χ(ριστοῦ) Μεγάλης Ἐκκλησίας, βον δέ τόν Γρηγόριον (;), καί γον τόν Κάλλιστον (;) ὧν καί τά ὀνόματα κατεστρώθη ἐν τῷ δέ τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς ἀγίας τοῦ Χ(ριστοῦ) Μεγάλης Ἐκκλησίας, εἰς ἐνδειξιν διπνεκῆ, καί παράστασιν μόνιμον, ἐν ἔτει ἀπὸ Χ(ριστοῦ) ἀωκβ΄ κατὰ μῆνα Μάρτιον ἐπὶ νεμίσσεως ι΄: 5η ἴνδ.»¹⁶

Στόν κώδικα 59 τῆς Μονῆς τοῦ Δουσίκου ἀναφέρεται ὅτι ἀρχιεράτευσε τὴν περίοδο 1822-1834, ὅτι πῆρε ἀπὸ τὴν μονὴ 3.000 γρόσια «καί ἄλλα ψυχομερίδια διὰ τοὺς ἀποθανόντας καλογήρους, ἧτοι οἰκειοποιήθη καί τὴν βούλαν τοῦ μοναστηρίου. Ἐκαμινε καί ἠγούμενον ὅποιον ἠθέλησεν, ἐπάωλησεν καί τά μούλκια¹⁷ τῆς Βλαχίας, ἔπαιρηνεν καί εἰς ταῖς χειροτονίαις, ἔκαμινε καί ἀντέτι¹⁸ διαβάσει ἢ δὲν διαβάσει ὁ ἅγιος εἰς τὴν ἐπαρχίαν του νά δίδη κατ' ἔτος γρόσια 400»¹⁹. Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1835 ἐξέπεσε τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου «κατ'

¹⁶ Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐφτά ὑπομνήματα ἐκλογῆς μητροπολιτῶν τῆς Λάρισας (1821-1875)», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιον*, 50 (Λάρισα 2006), σσ. 22-23.

¹⁷ Μούλκια < μούλκια < τούρ. milk· κτῆμα, ἀτομικὴ ἰδιοκτησία.

¹⁸ Ἀντέτι < τούρ. adet· συνήθεια, ἔθιμο.

¹⁹ Βασίλης Κ. Σπανός, «Προσθήκες καί διορθώσεις στόν ἐπισκοπικὸ κατάλογο τῆς Λάρισας, 1799-

ύψηλιν έπιταγίν», όπως αναφέρεται στό ύπόμνημα έκλογής του διαδόχου του Άνθίμου Β²⁰. Λανθασμένα, στόν κώδικα του ναού του Άγίου Άχιλλίου αναφέρεται ότι κατείχε τήν Μητρόπολη τουλάχιστον μέχρι τήν 1.5.1836²¹.

Στίς 4.5.1822, εύρισκόμενος ακόμα στήν Κωνσταντινούπολη, έστειλε μία έπιστολή στόν έπίσκοπο του Θαυμακού Κύριλλο καί στόν έπίτροπό του παπα-Δημήτρη τής Λάρισας, μέ τήν όποία τούς προτρέπει νά ήρεμήσουν τά πνεύματα στήν περιοχή τους, ύπαγορεύοντας «τήν εις τό βασιλειον κράτος ύποταγίν άκραν»²². Στίς 20 Φεβρουαρίου 1823 υπέγραψε πέντε πατριαρχικές καί συνοδικές έπιστολές του Άνθίμου Γ΄, δύο πρός τούς μητροπολίτες τής Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καί Άγίας Μαύρας καί τρεις πρός τούς έπισκόπους των Ρωγών καί πρώην Παραμυθίας. Τόν Μάρτιο του 1826 θεώρησε τόν λογαριασμό ληροδοσίας του παγκαριού του ναού του Άγίου Άχιλλίου²³. Τήν 1.11.1827 έπιβεβαίωσε μία προγαμαία δωρεά²⁴. Τήν άνοιξη του 1828 μεσολάβησε στίς όθωμανικές Άρχές τής Λάρισας καί άποτράπηκε ή καταστροφή τής Δεσκάτης καί των δύο μονών τής περιοχής: τής Μπουνάσιας καί τής Παλιοκαρυάς, έξαιτίας τής διαμάχης του ήγουμένου τής δεύτερης μονής μέ τόν άγιογράφο «ένεκα ύποψίας κυβερνητικής». Για τί σωτηρία τής κομόπολης καί των δύο μονών, ή Μονή τής Παλιοκαρυάς ξόδεψε 10.000 γρόσια «χωρίς έτέρων έξόδων ώς καί ένα φορτίο βούτυρον όμοϋ μέ τό μουλάρι. Έδόθη δωρεάν εις τόν τότε άγιον Λαρίσης Μελέτιον, όστις καί πολλά ήγωνίσθη μέχρι θανάτου υπέρ σωτηρίας των δύο μονών καί τής Δισκάτας»²⁵. Σέ μία έπιστολή (18.3.1830), του Οικουμενικού Πατριάρχη Άγαθάγγελου αναφέρεται ότι ό Μελέτιος είχε γράψει, από καιρό, σ΄ αυτόν ότι μπορούσε νά φιλοξενήσει τόν

1870», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 41 (Λάρισα 2002), σσ. 155-156.

²⁰ Κώδ. Α/14 του Οικ. Πατριαρχείου, σ. 258· *Νεκτάριος Δρόσος*, ό.π., σ. 23.

²¹ Κώστας Σπανός, «Τά όνόματα καί τά έπώνυμα των Λαρισαίων στόν κώδικα του ναού Άγίου Άχιλλίου, 1811-1881», *Η Λάρισα τής περιόδου 1810-1881. Στοιχεία από τόν κώδικα του ιερού ναού του Άγίου Άχιλλίου. Πρακτικά Ημερίδας*, εκδόσεις «Θετταλός», Λάρισα 1994, σ. 156.

²² Ιωάννης Οικονόμος-Λαρισαίος, *Έπιστολαί διαφόρων*, έπιμ. Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Άθήνα 1964, σ. 599.

²³ Εύαγγελία Μ. Εύαγγέλου, «Οί δοσοληψίες του Ναού του Άγίου Άχιλλίου τής Λάρισας τήν περίοδο 21.3.1826-10.9.1827», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 50 (2006), σ. 106.

²⁴ Βλ. *Καλούσιος* «Ό κώδικας τής Τρίκκης...», ό.π., σ. 90.

²⁵ Δημ. Λουκόπουλος, «Άπό ένα κώδικα διαλυμένου μοναστηριού του Όλύμπου», *Ημερολόγιο τής Μεγάλης Ελλάδος*, Άθήνα 1936, σσ. 133-135· Κώστας Σπανός, *Ένθυμώσεις καί έπιγραφές από τήν περιοχή τής Δεσκάτης 1585-1914*, Λάρισα 1991, σσ. 67-69.

πρώην Έλασσώνος Σαμουήλ, εάν απελευθερωνόταν από την απομόνωσή του στη Μονή της Εικοσιφοίνισσας του Παγγαίου²⁶. Στις 21.1.1831 αναφέρεται στο φ. 21α του κώδικα 287 της Μονής του Βαρλαάμ²⁷ και στις 28.1.1833, στο υπόμνημα έκλογής του επισκόπου του Ζητουνίου Ίωακείμ²⁸. Τόν Ιούνιο του 1835 αναφέρεται στην επιγραφή ιστορίας του ναού του Αγίου Αθανασίου του Παλαμᾶ²⁹ και σε ένα έγγραφο των μοναχών του Δουσίου προς τό Οικουμενικό Πατριαρχείο³⁰. Τόν Σεπτέμβριο του 1835 θεωρήθηκε έκπτωτος του θρόνου του³¹, αλλά στον κώδικα του ναού του Αγίου Αχιλλίου αναφέρεται ότι κατείχε την Μητρόπολη τουλάχιστον μέχρι την 1.5.1836³². Στους επισκοπικούς καταλόγους ή αρχιερατεία του δεν προσδιορίζεται επακριβώς³³. Στόν κώδικα 59 της Μονής του Δουσίου αναφέρεται ότι αρχιεράτευσε την περίοδο 1822-1834, ότι πήρε από την μονή 3.000 γρόσια «καί άλλα ψυχομερίδια διά τούς αποθανόντας καλογήρους, ἥτοι οικειοποιήθη καί τίν βούλαν τοῦ μοναστηρίου. Ἐκαμε καί ἠγοῦμενον ὄποιον ἠθέλησεν, ἐπώλησεν καί τά μούλκια τῆς Βλαχίας, ἔπαιρνε καί εἰς ταῖς χειροτονίες (διότι οἱ ἄλλοι δέν ἔπαιρναν) ἔκαμεν καί ἀντέτι διαβάσει ἢ δέν διαβάσει ὁ ἅγιος εἰς τίν ἐπαρχίαν του νά δίδῃ κατ' ἔτος γρόσια 400»³⁴. Τόν Σεπτέμβριο του 1835 ἐξέπεσε τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου «κατ' ὑψηλὴν ἐπιταγὴν», ὅπως ἀναφέρεται στό υπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου του Ἀνθίμου Β'³⁵. Τό 1837 ἐκλέχθηκε μητροπολίτης τῆς Σόφιας³⁶.

²⁶ Χρυσ. Μπούας, *Σαμουήλ μητροπολίτης Αἰγίνης*, Ἀθήνησιν 1937, σ. 14.

²⁷ Νίκος Α. Βέης, *Τά χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Β' Τά χειρόγραφα τῆς Μονῆς Βαρλαάμ*, ΚΕΜΝΕ, Ἀθῆναι 1984, σ. 392.

²⁸ Καλούσιος, ὁ.π., σσ. 364, 21-23.

²⁹ Ἰω. Α. Καρατζόγλου, «Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος Ροῦμ Παλαμᾶ Καρδίτσας», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα μετὰ τὴν Ἄλωση*, 3 (Ἀθῆνα 1989), σ. 146.

³⁰ Δημ. Γ. Καλούσιος, «Τρικλινα Σύμμεκτα ΚΘ'», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 55 (2009), σσ. 100, 121.

³¹ Βλ. Μπούας, ὁ.π., σ. 14, σημ. 2.

³² Κώστας Σπανός, «Τά ὄνόματα καί τά ἐπώνυμα τῶν Λαρισαίων στόν κώδικα τοῦ ναοῦ Ἀγίου Αχιλλίου, 1811-1881», *Ἡ Λάρισα τῆς περιόδου 1810-1881. Στοιχεῖα ἀπό τόν κώδικα τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Αχιλλίου. Πρακτικά Ἡμερίδας*, ἐκδόσεις «Θετταλός», Λάρισα 1994, σ. 156.

³³ Βλ. Γριτσόπουλος, ὁ.π., σ. 131· Μυστακίδης, (1936), σ. 196· Ἀτέσης (1975), σ. 139· Σπανός Β. (2002), σ. 160.

³⁴ Β. Σπανός, ὁ.π., σσ. 155-156.

³⁵ Βλ. Δρόσος, ὁ.π., σ. 23.

³⁶ Βλ. Μπούας, ὁ.π., σ. 14, σημ. 2· Θεόκλητος Φιλιππαῖος, «Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκοπαί καί Ἐπίσκοποι, 1833-1960», *Θεολογία*, Ἀθῆνα 1961, σ. 80.

Στίς 15.2.1836, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ἀγνοῶντας ὅτι ὁ Μελέτιος εἶχε κηρυχθεῖ ἔκπτωτος, τοῦ ἔστειλε, ἀπό τήν Τεργέστη, μία ἐπιστολή καί ἕνα ἀντίτυπο «τῆς πρὸ δύο ἐνιαυτῶν ἐκδεδομένης Γραμματικῆς», μέ τόν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ³⁷.

³⁷ Χρυσούλα Χρ. Μότσιου, «Δύο ἐπιστολές τοῦ Κων. Κούμα ἀπό τήν Τεργέστη πρὸς τόν Μελέτιο τῆς Λάρισας καί τόν Γρ. Κωνσταντᾶ (1836)», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 37 (Λάρισα 2000), σσ. 178-181.

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΣ Α΄ ΒΟΓΑΣΑΡΗΣ (Ιούλιος 1819 - πρίν από τίς 26.6.1820)

Ὁ Κύριλλος (Α΄ Βογάσαρης) ἐξελέγη μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου διαδεχόμενος τόν ἀποθανόντα Θεοδοσίο, τόν Ἰούλιο τοῦ 1819, πατριαρχεύοντος τοῦ συμπατριώτη του Γρηγορίου Ε΄ (1818-1821)¹, ὅπως προκύπτει ἀπό τό ὑπόμνημα ἐκλογῆς του²:

«Τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κύρ Θεοδοσίου τό ζῆν ἐκμετρήσαντος, καί εἰς τὰς οὐρανίους μονάς μεταστάντος, ἡμεῖς οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς, προτροπῇ καί ἀδείᾳ τοῦ παναγιωτάτου καί σεβασμιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου καί δεσπότη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου κυρίου Γρηγορίου, συνελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ τοῦ ἀγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου καί ψήφους κανονικὰς προβαλλόμενοι εἰς εὕρεσιν καί ἐκλογὴν ἀξίου καί ἀρμοδίου προσώπου, τοῦ ἀναδεξομένου τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν, καί ποιμαντικὴν ράβδον τῆς ἀγιωτάτης αὐτῆς μ(η)τροπόλε(ως), ἀν μὲν ἐθέμεθα τόν πανοσιολογιώτατον μέγαν πρωτοσύγκελλον τῆς ἀγίας του Χ(ριστο)ῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας κύρ Κύριλλον, βον δέ τόν Δαβίδ (;) καί γον τόν Παρθένιον ὧν καί τὰ ὀνόματα κατεστρώθη ἐν τῷ ἱερῷ

¹ π. Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐξὶ ὑπομνήματα ἐκλογῆς μητροπολιτῶν τῆς Λαρίσης (1803-1821)», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 49 (Λάρισα 2006) 157-159. Ὁ Δαμασκηνός-Νικόλαος Πετράκος, [*Ἱερά Μητρόπολις Ἡλείας. Ἱστορικὴ ἐξέλιξι-Σημερινὴ κατάστασι*], διδακτορικὴ διατριβὴ ὑποβληθεῖσα στὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2014, σ. 187] ἀναφέρει ὅτι «ὑπῆρξε ἀνιμὸς τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, ὁ ὁποῖος φρόντισε γιὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχικά σπὴν θέσει τοῦ Μητροπολίτη Λαρίσης (1819)».

² π. Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐξὶ ὑπομνήματα...», ὁ.π., σσ. 158-159.

κώδικι τῆς ἁγίας καί Μεγάλης Ἐκκλησίας, εἰς διπνεκῆ ἔνδειξιν καί μόνιμον παράστασιν:

αωθω κατά μίν Ἰούλιον [...]

[ἀκολουθοῦν οἱ ὑπογραφές 7 ἀρχιερέων, οἱ μισές δυσαναγνώστες].»

ΠΗΓΗ: *Κώδικας Α/9 τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, σ. 408.

Ὁ Κύριλλος ἐκάρη μοναχός στήν Μονή Δοχειαρίου³. Μέχρι τήν ἐκλογή του στήν Μητρόπολη Λαρίσης καί Τυρνάβου, κατεῖχε τήν θέση τοῦ Μεγάλου Πρωτοσυγκέλου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Στίς 11.3.1819, εἶχε ἀποστείλει μία ἐπιστολή του στόν Κωνσταντίνο Οἰκονόμο τόν ἐξ Οἰκονόμων, στήν Σμύρνη⁴. Πρὸς τιμὴν του, πιθανότατα λίγο μετὰ τήν ἐκλογή του, συντάχθηκε μία προσφωνητικὴ ὁμιλία ἀνωνύμως παραδιδόμενη, ἡ ὁποία ἐκφωνήθηκε, ἴσως, στόν Τύρναβο⁵.

Κατὰ τό ἔτος 1819 καί ἀφοῦ εἶχε μεταβεῖ στήν Λάρισα, ὁ Κύριλλος ἐπισκέφτηκε τήν (εὐρισκόμενη στόν οἰκισμό Δουσικό/σμερινό Ἅγιο Βησσαρίωνα τῶν Τρικάλων) Μονή τοῦ Δουσικού (Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος) καί δανείσθηκε ἀπὸ αὐτήν 3.000 γρόσια. Ἡ σχετικὴ καταγραφή τοῦ μοναχοῦ χατζῆ-Γερασίου Δουσικιώτη στόν Κώδικα 59 τῆς Μονῆς, ἔχει ὡς ἐξῆς: «1819: ἔτος. Κύριλλος Πολίτης ἔλαβεν καί αὐτός 3.000 γρόσια καί ἐξώθη εἰς τὰς Ἀθήνας»⁶. Προφανῶς, ὁ Κύριλλος δανείσθηκε τό ἀνωτέρω ποσό, γιά νά καλύψει προσωπικὲς του ὀφειλές, πού δημιουργήθηκαν, μᾶλλον, κατὰ τήν διεκδίκηση τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Λαρίσης. Οἱ ὀφειλές ἦταν τόσο ὑψηλές ὥστε, μετὰ τήν παραίτησή του, ἀναγκάσθηκε νά προσφύγει στόν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, ζητώντας βοήθεια, ἡ ὁποία καί τοῦ παρασχέθηκε⁷. Πολύ ἀργότερα, τόν Σεπτέμβριο καί τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1830, ἐνῶ κατεῖχε τήν θέση τοῦ Τοποτηρητῆ τῆς Ἐπισκοπῆς Ὠλένης, στήν Πελοπόννησο, ἦλθαν στό φῶς δύο

³ Δαμασκηνός-Νικόλαος Πετράκος, «*Ἱερά Μητρόπολις Ἡλείας...*», ὅ.π., σ. 186.

⁴ Κώστας Λάμπρας-Ρόδη Σταμούλη, ἐπιμ., *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων. Ἀλληλογραφία. Τόμος δεύτερος 1818-1822*, ΚΕΜΝΕ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2002, σσ. 53-54, 327.

⁵ Ἰω. Ν. Ἡλιούδης, «Προσφωνητικὴ ὁμιλία πρὸς τόν μητροπολίτη Λαρίσης Κύριλλο Βογιάσαρη (1819-1820), Ἡ Λάρισα καί ἡ περιοχή της ἀπὸ τήν Ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Λαρισαϊκῶν Σπουδῶν, Λάρισα 1997, σ. 119-128. Τό ὄνομα τοῦ Κυριλλου δέν ἀναφέρεται στήν ὁμιλία, ἀλλὰ ὁ μνημονεύμενος ἀρχιερέας ταυτίσθηκε, βάσει στοιχείων, ἀπὸ τόν Ἰω. Ἡλιούδη, μέ τόν Κύριλλο Α΄ Βογιάσαρη.

⁶ Βασίλης Κ. Σπανός, «Προσθήκες καί διορθώσεις στόν ἐπισκοπικὸ κατάλογο τῆς Λαρίσης, 1799-1870», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 41 (Λάρισα 2002) 153.

⁷ Ἰω. Ν. Ἡλιούδης, ὅ.π., σ. 121.

υποθέσεις δανεισμού του Κυρίλλου, ο οποίος κατηγορήθηκε πώς δέν είχε έξοφλήσει όφειλές ύψους 3.500 (άπό τό 1819) καί 1.500 γροσίων. Γιά τήν δεύτερη, άπολογήθηκε μέ σαφήνεια άρνούμενος τήν κατηγορία, αλλά, γιά τήν πρώτη, δέν εξέφρασε τήν άποψη του. Ό έκτακτος επίτροπος δέν μπόρεσε ούτε τόν καταγγέλλοντα νά δικαίώσει, ούτε νά μεμφθεί τόν Άρχιερέα. Πρότεινε, λοιπόν, νά έπινοήσει ή Γραμματεία επί τών Έκκλησιαστικών καί τής Δημόσιας Έκπαιδεύσεως τόν τρόπο, ώστε ούτε ό Άρχιερέας νά μειωθεί, ούτε ό «δυστυχής αναφερόμενος νά γείνη έαυτού δυστυχέστερος»⁸.

Ό χατζη-Γεράσιμος Δουσικιώτης τόν αναφέρει ως «*Πολίτη*», ήτοι Κωνσταντινουπολίτη, προφανώς έπειδή, ως Μέγας Πρωτοσύγγελος του Οικουμενικού Πατριαρχείου, κατοικούσε στην Κωνσταντινούπολη. Όστόσο, είναι γνωστό πώς οι γονείς του Κυρίλλου κατάγονταν από τήν Πελοπόννησο (Δημητσάνα) καί είχαν μετοικήσει στην Σμύρνη⁹.

Στίς 11.4.1820, ό Κύριλλος αναφέρεται στό υπόμνημα έκλογής του επίσκόπου Θαυμακού Κυρίλλου Β΄¹⁰. Στην Λάρισα, παρέμεινε μέχρι τόν Ιούνιο του 1820, όποτε παρατήθηκε καί επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Ό λόγος τής παρατήσεως του σχετίζεται μέ τίς εξέλιξεις, τόν Μάιο του 1820, όταν, μέ τήν καθάρση του Άλι πασά, άποκαταστάθηκε στην Μητρόπολη Λαρίσης ό Πολύκαρπος Δαρδαίος (πρόκάτοχος του Θεοδοσίου), ό όποιος είχε συνδράμει στην πτώση του Άλι μέ τό νά αναδείξει μέ τά δικά του δεδομένα τό μέγεθος τών αυθαιρεσιών του. Η συνδρομή του Πολυκάρπου εκτιμήθηκε από τό Δοβλέτι καί άποκαταστάθηκε άμέσως. Σχετικά, αναφέρεται σε έπιστολή τής 19ης Νοεμβρίου 1820, του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ προς τόν επίσκοπο Λοιδωρκίου¹¹.

⁸ Πρωτοπρ. Γεώργιος Ήμμ. Προύξος, *Η δράση τών προσφύγων άρχιερέων στις έπαναστατημένες περιοχές, καί στο Έλληνικό Κράτος (1821-1833)*, διδακτορική διατριβή υποβληθείσα στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ., Μέγαρο 2016, σσ. 352-353.

⁹ Ίω. Ν. Ηλιούδης, ό.π., σσ. 119-121, 123, 127. Ό Δαμασκινός-Νικόλαος Πετράκος, (*Γερά Μητρόπολις Ηλείας...*), ό.π., σ. 186) αναφέρει σχετικά: «Κύριλλος Βογασαρης. Καταγόταν από τή Δημητσάνα. Άπ' ό,τι φαίνεται βρέθηκε καί μεγάλωσε στην Άνατολή, χωρίς νά ξέρουμε περισσότερα επί αυτού». Ό Φώτιος Χρυσανθόπουλος ή Φωτάκος (*Βίοι πελοποννησίων άνδρών καί τών έξωθεν εις τήν Πελοπόννησον έλθόντων κληρικών, στρατιωτικών καί πολιτικών τών άγωνισαμένων τόν άώνα τής Έπαναστάσεως*, εν Αθήναις 1888, σ. 300) αναφέρει ότι «κατήγετο εκ Δημητσάνης».

¹⁰ Βασίλης Κ. Σπανός, «Υπόμνηματα έκλογής καί πληροφορίες γιά επίσκοπους του Θαυμακού (Μάιος 1659-22 Δεκεμβρίου 1857)», *Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 2007, 230-231· Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Ό Κώδικας τής Μητροπόλεως Λαρίσης (ΕΒΕ: 1467-1868)*, Λάρισα 2009, σ. 23.

¹¹ Σταύρος Γουλούλης, «Βίος του άμαρτωλού Πολυκάρπου: Πολιτεία καί μαρτύριο του εκ Δάρδας Ήπειρου μητροπολίτη Λαρίσης († 17 Σεπτεμβρίου 1821) (Α΄ Μέρος: Βιογραφία)», *Άχιλλίου Πόλις*,

Γιά κάποιον διάστημα, ο Κύριλλος ξμεινε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και διαμαρτυρήθηκε για τίν εις βάρος του άποκατάσταση του Πολυκάριπου¹². Τό άκριβές περιεχόμενο τής φράσεως του χατζή-Γερασίμου «*έξώθη εις τας Αθήνας*» δέν τό γνωρίζουμε. Πάντως, άπό έρευνητή, παραδίδεται ή άποψη¹³ ότι κατέληξε στην Αθήνα.

Η άκριβής ήμερα άναχώρησης του Κυρίλλου άπό τίν Λάρισα δέν είναι γνωστή. Όπωσδήποτε, όμως, άναχώρησε πριν άπό τίσ 26 Ιουνίου 1820. Η χρονολογία αυτή προκύπτει άπό μία έπιστολή (26.6.1820) του Οικουμενικού Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ προς τόν Σερβίων και Κοζάνης Βενιαμίν, στην οποία ο Πατριάρχης άναφέρει ως μητροπολίτη (για δεύτερη φορά) τής Λάρισας τόν προαναφερθέντα Πολύκαρπο (Δαρδαίο)¹⁴, ο οποίος κατείχε τόν θρόνο τής Λάρισας και πριν άπό τόν Θεοδόσιο (άπό τό 1810 έως τόν Μάρτιο του 1818, όποτε παρατίθηκε)¹⁵.

Σχετικά μέ τό πρόσωπο του Κυρίλλου, ύπάρχει σύγχυση στους έπισκοπικούς καταλόγους. Άπό όρισμένους μελετητές, συγγέται μέ τόν Κύριλλο Β΄ τόν Τρικκαίο, που άρχιεράτευσε λίγο πιο μετά και για πολύ μικρό χρονικό διάστημα (21.6.1821-29.9.1821, όποτε δολοφονήθηκε)¹⁶, ένω άπό άλλους δέν μνημονεύεται καθόλου. Όπωσδήποτε, όμως, πρόκειται για δύο διαφορετικά πρόσωπα¹⁷. Όσον άφορα τό διάστημα τής άρχιερατείας του, άναφέρεται ότι κατείχε τόν μητροπολιτικό θρόνο τής Λάρισας έως τό 1820¹⁸.

έκδ. Ίερās Μητροπόλεως Λαρίσης και Τυρνάβου, τεύχ. 4 (Νοέμβριος 2020), 219-221.

¹² Δαμασκηνός-Νικόλαος Πετράκος, «*Ίερά Μητρόπολις Ηλείας...*», ό.π., σ. 187.

¹³ Στ. Γουλούλης, «Βίος...», ό.π., σ. 219, όπου μνεία έργου του 1927 (Παπα-Σπύρος Ν. Ζέγκος, *Βιογραφία του Πολυκάριπου του Δαρδαίου μητροπολίτου Λαρίσης κατατομηθέντος υπό Μαχμούτ-πασά τῷ 1821. Σύντομος περιγραφή τής Δάρδας μετά εικόνων*, έν Αθήνας, τύποις Ι. Βάρτσου, 1927).

¹⁴ Ίω. Ν. Ηλιούδης, ό.π., σ. 121.

¹⁵ Βασ. Κ. Σπανός, «Διορθώσεις και Προσθήκες...», ό.π., σσ. 149-152, 159. Περισσότερα για τόν Πολύκαρπο, στό Στ. Γουλούλης, «Βίος...», ό.π.

¹⁶ Β. Α. Μυστακίδης, «Έπισκοπικοί κατάλογοι», *Έπετηρίς Έταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 12 (Αθήνα 1936)196· Ν. Ι. Γιαννόπουλος, «Έπισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας», *Έπετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός*, 10 (Αθήνα 1914) σσ. 279-280· Έπιμ. Φαρμακίδης (είσαγωγή, σχόλια, έπιμέλεια Κώστας Σπανός), *Η Λάρισα. Τοπογραφική και ιστορική μελέτη*, Λάρισα 2001², σσ. 115-116, 118· Ίωάν. Ε. Άναστασίου, «Η άλληλογραφία του Βελή πασά μέ τό Πατριαρχείο για τόν μητροπολίτη τής Λάρισας Πολύκαρπο», *Πρακτικά του Α΄ Ιστορικού-Αρχαιολογικού Συμποσίου, Λάρισα: Παρελθόν και Μέλλον, Λάρισα 1985*, σ. 336. Ό Αθηνάγορας, Μητροπολίτης Παραμυθίας και Πάργας ο άπό Μ. Προποσυγκέλλων (*Ο Θεσμός των Συγκέλλων έν τῷ Οικουμενικῷ Πατριαρχείῳ*, έν Αθήνας 1927, έκ του Δ΄ τόμου τής Ε.Ε.Β.Σ., σ. 277) άναφέρει για τόν Κύριλλο τά έξής: «1819. Μ. Προποσυγκέλλος Κύριλλος. Ούτος έξελέγη τόν Ιούλιον του 1819 Λαρίσης και Τυρνάβου, άποβιώσας τη 29 Σεπτεμβρίου του 1821».

¹⁷ Τό πλέον πρόσφατο δημοσίευμα στό όποιο γίνεται σαφής διάκριση μεταξύ των δύο μητροπολιτών, που έφεραν τό όνομα Κύριλλος, είναι αυτό του Στ. Γουλούλη («Βίος...», ό.π., σσ. 220, 223).

¹⁸ Βασίλειος Γ. Άτέσης, Μητροπολίτης πρώην Λήμνου, «Έπισκοπικοί κατάλογοι τής Έκκλησίας

Μετά από τήν ἔναρξη τῆς Ἐπαναστάσεως, ὁ Κύριλλος βρέθηκε στήν Πελοπόννησο, ὡς ἐμπεριστάτος ἀρχιερέας¹⁹. Πρῖν ἀπό τόν Μάιο τοῦ 1822, βρίσκεται στήν Κόρινθο. Μάλιστα, εἶχε ἀποσταλεῖ ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ὡς ἔξαρχος, γιά τήν εἰρήνευση τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος²⁰. Ἀρχικῶς, στό πλαίσιο τῆς ἀποκατάστασης τῶν ἀρχιερέων πού εἶχαν καταφύγει στά ἀπελευθερωμένα ἐδάφη, τόν Μάιο τοῦ 1822, διορίσθηκε, ἀπό τό Ἐκτελεστικό Σῶμα τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως, τοποτηρητής τῆς χρεώουσας Ἐπισκοπῆς Ὠλένης (στήν Ἠλεία, μέ ἔδρα, τότε, τόν Πύργο). Ἡ θητεία του, ἡ ὁποία δέν ὑπῆρξε ἀνέφελη (καθῶς κατηγορήθηκε γιά μὴ ἀπόδοση τῶν νομίμων στό Ἐθνικό Ταμεῖο, ἀλλά ἀκόμη καί γιά κακή διαχείριση, κατάχρηση καί χρέη, μολονότι οἱ ἀναφορές τῶν κατοίκων τῆς Ἠλείας γιά τό πρόσωπό του ἦταν ἐπαινετικές), διήρκεσε, μέ διακοπές [ὅποτε καί ἀντικαταστάθηκε ἀπό τόν Σταγῶν Ἀμβρόσιο (15.6.1823-7.7.1824) καί τόν Μετρῶν Μελέτιο (17.2.1830-19.5.1832)], μέχρι τό 1833, ὅταν διορίσθηκε κανονικός ἀρχιερέας Ἀργολίδος (21 Νοεμβρίου/3 Δεκεμβρίου). Προηγουμένως, εἶχε διορισθεῖ «Σύμβουλος» τῆς νεοσύστατης Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Βασιλείου, ἀποκαλούμενος «Ἐκκλησιαστικός Τοποτηρητής Ἡλίδος». Στήν Μητρόπολη Ἀργολίδος, ἔμεινε ὡς τό 1842, ὅποτε ἀπεβίωσε (21 Αὐγούστου), ἔχοντας διατελέσει καί Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου (1840-1842). Συγχρόνως, συμμετεῖχε ἐνεργῶς καί στόν Ἀγῶνα²¹.

τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον», ἀνατύπωση ἐκ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου», τ. ΝΣΤ καί ΝΖ (1974 καί 1975), ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 139· Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Λαρίσης καί Πλαταμώνος Μητρόπολις», *Θρησκευτική Ἡθική Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 8 (Ἀθῆναι 1966), σ. 131. Ὁ Ν. Ἰ. Γιαννόπουλος [«Ἐπισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας, Διορθώσεις καί Προσθῆκαι», *Θεολογία*, 11 (Ἀθῆναι 1933), σ. 342] τόν ἀναφέρει μόνον γιά τό ἔτος 1819.

¹⁹ Δαμασκηνός - Νικόλαος Πετράκος, «*Ἱερά Μητρόπολις Ἠλείας...*», ὅ.π., σ. 187.

²⁰ *Πρωτοπρ. Γεώργιος Ἑμμ. Προῦξος*, ὅ.π., σ. 749.

²¹ Ἀναλυτική μνεία τῶν σχετιζομένων μέ τήν παρουσία τοῦ Κυρίλλου ὡς τοποτηρητῆ τῆς Ἐπισκοπῆς Ὠλένης καί τήν ἐπιλοκίη του στόν Ἀγῶνα, ἀλλά καί σέ ζητήματα ἀφορῶντα τά τῆς Παιδείας / Ἐκπαίδευσης, στά: Δαμασκηνός-Νικόλαος Πετράκος, «*Ἱερά Μητρόπολις Ἠλείας...*», ὅ.π., σσ. 116-117, 132, 186-194· *Πρωτοπρ. Γεώργιος Ἑμμ. Προῦξος*, ὅ.π., σσ. 103-106, 262-265, 352-354, 438, 484-487, 561, 749. Σχετικές ἀναφορές καί στά: Γερμανός Σάρδεων, «Κατάλογος Μ. Πρωτοσυγγέλλων (ΙΖ-Κ' αἰών)», *Ὀρθοδοξία*, 8 (1933), σ. 373· Αἰμιλιανός Τσακόπουλος, «Ἐπισκοπικοί κατάλογοι κατά τούς κώδικας τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου», *Θεολογία*, ΛΑ (1956) 437· Βασ. Α. Ατέσις, «Ὁ Λαρίσης Κύριλλος Βογασαρης, τοποτηρητής Ὠλένης», *Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καί Κανονικοῦ Δικαίου*, 11 (1956), σσ. 11-23, 101-108, 189-197· Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, *Μονή Φιλοσόφου*, Ἀθῆναι 1960, σσ. 469-473· Κων. Μπόνης, «Κατάλογος ἐπισκόπων διαμενόντων ἐν Ἑλλάδι, μετά ἤ ἄνευ ἐπισκοπῆς κατά τό ἔτος 1833», *Θεολογία*, 43 (1972), σσ. 47-48.

Τό 1830, σέ μία ἐπιστολή του (Γαστούνη, 2.11.1830) πρὸς τὴν Γραμματεία τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Παιδείας, ὑπέγραψε ὡς «*Λαρίσσης καὶ τοποτηρητῆς Ὡλένης*»²².

Σέ ἀχρονολόγητο ἔγγραφο, πού ἐναπόκειται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «*Ἀργολίδος (πρώην Λαρίσσης) μητροπολίτης Κύριλλος, ἐτῶν 50, Πελοποννήσιος, μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, διοίκησε ἐκκλησιαστικῶς ἐπτὰ χρόνους τὴν Ἥλιδα, καὶ ὑπέφερε τὰ πάνδεινα μετὰ τῶν ἐκεῖ χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους ποτέ δὲν ἐγκατέλειπεν, ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἰμπραίμ*»²³.

Σχετικά μέ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Κυρίλλου στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ τὰ μετὰ ἀπὸ αὐτὴν, εἶναι καὶ ὅσα ἀναφέρει ὁ Φώτιος Χρυσανθόπουλος ἢ Φωτάκος: «*Ὁ ἀπὸ Λαρίσσης κληρικός καὶ ἀγωνιστὴς τοῦ 1821 Κύριλλος, οὗτος κατήγετο ἐκ Δημητσάνης. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ἐνῆργει ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος. Ἐπειτα δὲ διωρίσθη εἰς τὴν Ἡλείαν ἀπὸ τὴν τότε κυβερνήσιν ἐπίσκοπος καὶ καθ' ὃν χρόνον ἦτον ἐκεῖ ὁ πόλεμος. Παρεκίνει πάντοτε τοὺς κατοίκους νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, καὶ εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Αὐτὸν δὲ εὔρε ὁ Κολοκοτρῶνης εἰς Πύργον ὅταν ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, καὶ ἐκεῖθεν διήρχετο. Τὴν δὲ γενομένην τότε μεταξὺ τῶν ὁμιλίαν διηγοῦμαι εἰς τὸ σχετικὸν μέρος τῶν ἀπομνημονευάτων μου. Μετὰ δὲ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας καὶ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κολοκοτρῶνη, διὰ νὰ προφυλάξῃ τοὺς κατοίκους ἀπὸ τὰς ἐκδρομὰς τῶν Πατρῶν Τούρκων, ὑπῆγε μαζὺ μέ τοὺς στρατιώτας, παρακινῶν αὐτοὺς νὰ πολεμῶσι τοὺς ἐξερχομένους πρὸς λεπλασίαν Τούρκους. Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰμβραίμ πασᾶ ἐκνηγήθη, ἐκινδύνευσε καὶ ἔχασεν ὅ,τι καὶ ἂν εἶχεν. Ὑστερον δὲ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων, ἐλθούσης τῆς Ἀντιβασιλείας διωρίσθη ἐπίσκοπος Ἀργολίδος καὶ μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τῆς ὁποίας ἔγινε καὶ πρόεδρος. Ἀπέθανε δὲ εἰς Ἀθήνας καὶ ἀφῆκε μνήμην ἀγαθὴν διὰ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεις του, ἐκκλησιαστικὰς καὶ πολιτικὰς»²⁴. Προφανῶς, ὁ χαρακτηρισμὸς του ὡς «ἀγωνιστῆ»²⁵ δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα.*

²² ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Μινιστέριου/Γραμματείας/Υπουργείου τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Παιδείας, 1830, (περιόδου Καποδίστρια), φάκ. 33, ἀρ. 46 (λίψη 106).

²³ ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Υπουργείου Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, φάκ. 800, «Ζητούντες συντάξεις». Τό ἔγγραφο συντάχθηκε ὀπωσδήποτε μετὰ τὴς 21 Νοεμβρίου / 3 Δεκεμβρίου 1833, ὅποτε ὁ Κύριλλος τοποθετήθηκε στὴν Μητρόπολη Ἀργολίδος.

²⁴ Φώτιος Χρυσανθόπουλος ἢ Φωτάκος, «Βίοι πελοποννησίων ἀνδρῶν...», ὁ.π., σ. 300-301.

²⁵ Πρωτοπρ. Γεώργιος Ἐμμ. Προῦζος, «Ἡ δράση...», ὁ.π., σ. 749.

ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ

Όταν επιχειρούμε νά σκιαγραφήσουμε μία έπιφανή προσωπικότητα στον έκκλησιαστικό καί θεολογικό χῶρο, συνήθως ή κρίση μας έπιρεάζεται από τά έρμηνευτικά σχήματα τά όποια αποδίδουν τό κλίμα της ιστορικής περιόδου, όλα διατυπωμένα εκ των ύστερων. Για παράδειγμα, εἶναι δύσκολο νά μίν κρίνουμε τόν Θεόκλητο Φαρμακίδη, πρωταγωνιστή της ανακήρυξης του Έλλαδικού Αυτόκεφάλου, ανάλογα μέ τίς απόψεις μας για τίν Μητέρα Έκκλησία, πού ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, καί τίς σχέσεις της μέ τίς κατά τόπους Έκκλησίες. Οἱ ύποστηρικτές του Πατριαρχείου, καί παλαιότερα καί σήμερα, θά επικρίνουν τόν Φαρμακίδη, διότι συνήργησε στήν «πραξικοπηματική» ανακήρυξη του Αυτόκεφάλου, δημιουργώντας κανονικό τραῦμα. Όσοι πάλι εμπνέονται από αντιπατριαρχική γραμμή, θά εστιάσουν στήν κανονική παράδοση της Όρθόδοξης Έκκλησίας, στήν όποια συνηθίζεται τά εκκλησιαστικά νά μεταβάλλονται μαζί μέ τίς πολιτικές καταστάσεις. Άλλοι πάλι, μετριοπαθέστεροι, θά έπισπιμάνουν ότι ή απάντηση βρίσκεται στό μέσον. Ό Φαρμακίδης όμως έχει ἤδη «δαμνοποιηθεῖ» ἢ «ήρωοποιηθεῖ καί ή ζωή καί ή διακονία του στον εκκλησιαστικό χῶρο, αλλά καί στά εν γενει εν Ελλάδι πράγματα, παραμένει ουσιαστικά αδιάφορη για τούς πολλούς».

Εκτός τούτων, παραθεωρεῖται ή διακονία καί ή ζωή του στήν έποχή πού έζησε καί δέν απαντιέται τό καίριας σημασίας ερώτημα: σύμφωνα μέ τίν προσωπικότητά του, μπορούσε νά κάνει αλλιώς; Θά αφήσουμε στον καλοπροαίρετο αναγνώστη τό τελικό συμπέρασμα, αφού επιχειρήσουμε νά σκιαγραφήσουμε τίν προσωπικότητα του εκ της περιοχής της Λαρίσης όρμώμενου λογίου κληρικού, πολιτικού, δημοσιογράφου, συγγραφέα, δασκάλου, εκδότη, ή παρουσία του όποίου σημάδεψε ποικιλοτρόπως τίν προεπαναστατική, τίν επαναστατική καί μετεπαναστατική περίοδο καί σηματοδότησε τό πώς ένας σπουδαῖος Έλληνας έζησε τά τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας, τόν άγωνα για ελευθερία καί τά πρώτα βήματα του νέου κράτους. Τό ενδιαφέρον εἶναι ότι τά βήματα του Φαρ-

μακίδη συμπλέκονται με τὰ αντίστοιχα ενός ἄλλου Θεσσαλοῦ, ἐκ τοῦ σημερινοῦ νομοῦ τῆς Λαρίσης καί αὐτοῦ ὀρμώμενου, τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου ἐξ Οἰκονόμων.

Κατὰ κόσμον Θεοχάρης, ὁ Φαρμακίδης γεννήθηκε τό 1784 στό Νιμπεγλέρ (σημερινή Νίκαια), ἔξω ἀπό τήν Λάρισα, ἀπό γονεῖς γεωργούς¹. Ἐκεῖ ἔλαβε τὰ ἐγκύκλια γράμματα καί στήν συνέχεια ἔζησε στήν Λάρισα, ὅπου χειροτονήθηκε διάκονος τό 1802, τήν ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων. Τόν Μάιο τοῦ 1804 πῆγε στήν Κωνσταντινούπολη, κοντά στόν θείο του Παῖσιο, μετέπειτα Μητροπολίτη Σάμου καί ἀργότερα Θιβῶν. Γράφτηκε στήν Πατριαρχική Σχολή καί διακόνησε τόν τιτουλάριο Ἐπίσκοπο Περιστεραῶς.

Στό σημεῖο αὐτό διαφαίνεται ὁ χαρακτήρας του: «τό φιλελεύθερον καί ἐπαναστατικόν του πνεῦμα ἀντέδρασε ἐν τήν ὑπάρχουσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατάστασιν, ὥστε μετὰ διετῆ παραμονήν ἐνταῦθα καί ἀφοῦ μετέβη εἰς Κυδωνίας, ἦλθεν εἰς Ἴασιον πραγματοποιήσας μικρόν ταξίδιον εἰς Ἰταλίαν»². Στό Ἴασιο παρέμεινε περίπου τέσσερα χρόνια σπουδάζοντας καί διδάσκοντας τήν ἑλληνική γλῶσσα. . Τό 1811 θά μεταβεῖ στό Βουκουρέστι, ὅπου θά χειροτονηθεῖ πρεσβύτερος. Στό τέλος τοῦ 1811 ἦλθε στήν Βιέννη, ὅπου ἀνέλαβε ὑποεφημέριος στόν ναό τοῦ ἁγίου Γεωργίου, μέ ἐφημέριο τόν Ἄνθιμο Γαζῆ³. Θά ἀσχοληθεῖ μέ μελέτες στήν θύραθεν καί τήν ἐκκλησιαστική πραγματικότητα καί μέ τήν ἐκμάθηση ξένων γλωσσῶν. Θά διδάξει στό ἀναδιοργανωμένο κοινοτικό σχολεῖο τῆς Βιέννης, μαζί μέ τόν Ἄνθιμο Γαζῆ καί τόν Νεόφυτο Δούκα⁴. Θά μεταφράσει ἀπό τὰ λατινικά τήν τετράτομη ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ Friedrich Jacobs⁵. Θά διαδεχθεῖ τόν Γαζῆ στήν ἔκδοση τοῦ «Λογίου Ἐρμῆ» ἀπό τό 1816 ἕως τό 1818, μαζί μέ τόν Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη, καί θά παλέψει γιά νά διαδοθοῦν οἱ ἰδέες τοῦ Κοραῆ, φτάνοντας σέ σύγκρουση μέ τούς ἀντι-

¹ βλ. γιά πλήρη βιογραφία Ν. Τζιράκης, «Φαρμακίδης Θεόκλητος», *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμος 11^{ος}, στ. 1000-1003. Στό ἔξῃς *ΘΗΕ*.

² βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1000.

³ βλ. Πρωτ. Θεμιστοκλῆ Μουρτζανοῦ, *Ἄνθιμος Γαζῆς: ἐπιστημονικές-ιδεολογικές-θεολογικές θέσεις*, ἀνέκδοτη μεταπτυχιακή διπλωματική ἐργασία, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 22-24.

⁴ βλ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, Ἀθήνα 1975, τόμος ΙΑ΄, σελ. 234 (στό ἔξῃς *ΙΕΕ*). Ἀξίζει νά σημειώσουμε ὅτι ὁ Δούκας ὑπῆρξε ἀρχαῖστίς. Αὐτό ὅμως δέν ἐμπόδιζε τούς λογίους νά συνεργάζονται, ὅταν ὑπῆρχε ἀλληλοσεβασμός ἀπόψεων.

⁵ Θά τήν ἐπανεκδώσει τό 1829 στήν Κέρκυρα. Τό 1837, μέ δαπάνες τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης, ἀφοῦ τήν τροποποιήσει, θά τήν ἐκδώσει μέ τόν τίτλο «Χρηστομάθεια Ἑλληνική, ὑπό Θεοκλίτου Φαρμακίδου». βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1000.

πάλους του τελευταίου⁶. Είναι ακραϊκής κοραϊστής και ό Κοραϊς τόν σπριζεί, ζητώντας από τόν Ά. Πολυχρονιάδη νά τόν προσλάβει ώς συνεργάτη στην έκδοση «έφημερίδος πολιτικής και ήθικης»⁷. Ό Φαρμακίδης και ό Κοκκινάκης θά δώσουν στόν «Λόγιο Έρμη» τήν καθαρά εύρωπαϊκή –όπως τήν είπε ό Κοραϊς– και δημιουργική χροιά τήν όποία είχε τό περιοδικό στή δεύτερη περιόδο του, μετά τόν Γαζή⁸.

Άξίζει νά επισημάνουμε κάτι, πού δίνει άλλη διάσταση στην παρουσίαση του βίου του Φαρμακίδη από όσους τόν κρίνουν άρνητικά μέ βάση τήν στάση του για τό Αυτόκέφαλο⁹. Ένω ό Ν. Τζιράκης γράφει ότι «Από τήν ιδίαν εποχήν (έκρηξις του Ρωσοτουρκικού πολέμου-1807) άρχεται και τό μίσος του εναντίον τής Ρωσίας, τό όποιον, πρós τοίς άλλοις, έξεδηλώθη και εις τήν κατά του Κωνσταντίνου Οικονόμου πολεμική του. Τοῦτον έθεώρει μίσθιον όργανον τής Ρωσίας και Ρώσον»¹⁰, εντούτοις βλέπουμε ένδεικτικά τήν δημοσίευση στόν «Λόγιο Έρμη» άρθρων του Κωνσταντίνου Οικονόμου. Αναφέρουμε τό γραμμένο στις 4 Όκτωβρίου του 1816 στην Σμύρνη άρθρο, τό όποιο δημοσιεύεται στό τεῦχος 2 τής 15^{ης} Ιανουαρίου 1817¹¹ και αναφέρεται στην Ποιτική.

Ό Οικονόμος αναφέρει χαρακτηριστικά: *«ποτέ ό νέος Έλλην δέν θέλει αισθανθῆ τάς Όμηρικές χάριτας, και τά κάλλη τής Δραματοποιίας, αναλόγως τής φιλοπονίας του, χωρίς τήν βοήθειαν τής Ποιτικής τέχνης. Πλήν τούτου, ή Ποιτική είναι αναγκαία πρός όδηγίαν των νέων Ποιτών τής Ελλάδος»*. Και συνεχίζει: *«Από τούς Παλαιούς μας διεσώθη μόνο του Άριστοτέλους ή Ποιτική, αλλά είναι, κατά δυστυχίαν, όχι όλόκληρος. Έπειτα εις όλίγους καταληπτί, διά τόν συνεπτυγμένον χαρακτήρα του φιλοσόφου, και εις άκόμη ολιγοτέρους γνωστή, διά τί σπάνιν των βιβλίων του. Από τόν Άριστοτέλην και από άλλους νεωτέρους έγώ συνέρρευσα τήν συλλογήν τής Ποιτικής μου, εις τήν λαλουμένη γλώσσαν, μέ όσπν ήμπόρεσα σαφίνειαν. Φίλοι μου πολλοί μέ ήνάγκασαν νά εκδώσω τό βιβλίον διά του τύπου, και εις τοῦτο προσκαλώ τούς φίλους του γένους, νά δείξωσι τήν δυνατή συνδρομήν των»*. Και κλείνει λέγοντας:

⁶ βλ. *ΙΕΕ*, ό.π., σελ. 343.

⁷ βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1000.

⁸ βλ. *ΙΕΕ*, ό.π., σελ. 355.

⁹ βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1003, όπου του άσκεΐται κριτική για τήν Όρθοδοξία του.

¹⁰ βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1000.

¹¹ βλ. *Έρμη*ς ό Λόγιος, τόμος Ζ΄ 1817, ανατύπωση τής Έταιρείας του Έλληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Άρχείου, Άθήνα 1989, σσ. 26-28.

«Προθυμίαν ἔχω, χρήματα δὲν ἔχω νά βοηθήσω τό φίλτατον γένος μου». Καταγραφείς τῶν συνδρομητῶν στήν Βιέννη θά εἶναι «οἱ φιλογενεῖς κύριοι ἐκδότηι τοῦ Λογίου Ἐρμῆ», δηλαδή ὁ Φαρμακίδης καί ὁ Κοκκινάκης!

Στό τεῦχος 20 τῆς 15^{ης} Ὀκτωβρίου 1817 θά δημοσιευθεῖ νέο ἄρθρο τοῦ Οἰκονόμου, στήν ἐνόπτια «Πολιτειογραφία», μέ τίτλο καί θέμα «Αὐτοσχέδιος διατριβή περί Σμύρνης»¹². Τό δεύτερο μέρος αὐτῆς τῆς διατριβῆς θά δημοσιευθεῖ στό τεῦχος 21 τῆς 1^{ης} Νοεμβρίου 1817¹³. Τό λιαν ἐνδιαφέρον ὅμως εἶναι τό σχόλιο τῶν ἐκδοτῶν, Φαρμακίδη καί Κοκκινάκη, στό τέλος τοῦ δευτέρου μέρους: «Ὁμολογοῦντες πρὸς τόν ἀξιοσέβαστον καί ἀξιέπαινον Κ. Οἰκονόμον τὰς προσποκούσας διὰ τό ὅποιον προσέφερεν εἰς τό γένος του πολύτιμον δῶρον χάριτας, ἐπαινοῦμεν τοὺς ὁποίους μετά πολλῆς κρίσεως κατέβαλεν εἰς τήν σύνθεσιν τῆς ἀξιολόγου ταύτης διατριβῆς κόπους, καί εὐχόμεθα ἐκ ψυχῆς καί καρδίας νά εὐρῆ μεταξύ τῶν ὁμογενῶν λογίων μμητάς. Πόσῃν καί ὁποῖαν ἔχουν νά ἐξετάσωσιν ὕλν, ὅταν θελήσωσι καί ἀποφασίσωσι νά θυσιάσωσι μέρος τοῦ ἀπό τά κύριά των ἐπαγγέλματα περισσεύοντος καιροῦ! Καί ὁποῖα ἥδονή καί ψυχική εὐχαρίστησις εἰς ἀπόγονον τῶν ἐνδοξοτάτων Ἑλλήνων ἀσχολούμενον εἰς ἐξέτασιν, ἐξιστόρησιν, μελέτην καί περιγραφὴν τῶν ἀφανισθέντων καί ἀκόμη σωζομένων λαμπρῶν καί σεβασμίων λειψάνων τῆς τέχνης καί σοφίας ἐκείνων! Πᾶν βῆμα ὅπου ἠθέλαμεν κάμει εἰς τό ἱερόν τῆς Ἑλλάδος ἔδαφος μᾶς ἀνακαλεῖ λαμπράν μνήμην, ἐγείρει τήν περιέργειαν, ἔλκει τήν προσοχήν καί μᾶς προσκαλεῖ εἰς ἐξέτασίν του. Ὡς γείτονες τῶν Συμυρναίων οἱ Χῖοι καί ἀνεκαθεν παραμίλλοι εἰς τόν ἀγῶνα τῶν καλῶν θέλουσι παρακινηθῆναι προτιότερον ἀπό τό παράδειγμα τοῦ σεβασμίου Οἰκονόμου καί φιλοτιμηθῆναι νά ἐκθέσωσι καί αὐτοὶ τήν ἱστορίαν τῆς πατρίδος των, καί μάλιστα ἐν ᾧ ζητεῖ ὁ Κύριος Οἰκονόμος νά τοὺς ἀρπάξῃ προφανῶς τήν δόξαν τοῦ νά συναριθμῶσιν εἰς τήν τάξιν τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν καί τόν θεῖον Ὅμηρον»¹⁴. Ὁ Οἰκονόμος ζητᾷ στό τέλος τοῦ ἄρθρου του νά ἀφυπνιστοῦν καί οἱ Χῖοι νά σπουδάσουν τήν σοφία του καί οἱ Φαρμακίδης καί Κοκκινάκης σπεύδουν νά προτρέψουν τοὺς Χίους νά τόν μμηθοῦν, ἐξασφαλίζοντας καί ἄρθρα γιά τό περιοδικό!

Στά τεύχη 23 καί 24 τῆς 1^{ης} καί 15^{ης} Δεκεμβρίου 1817 ὁ Φαρμακίδης καί ὁ Κοκκινάκης θά δημοσιεύσουν ἐπιστολή τοῦ Λαρισαίου Κωνσταντίνου Κοῦμα πρὸς τόν Οἰκονόμο, στήν ὁποῖα τοῦ ἀναγγέλλει τὰ εὐχάριστα γιά τήν φιλογένεια καί

¹² βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ὅ.π., σελ. 520 κ. ἔ.

¹³ βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ὅ.π., σελ. 549 κ. ἔ.

¹⁴ βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ὅ.π., σελ. 567.

τόν ζῆλο τῶν ὁμογενῶν τῆς Ὀδισσοῦ. Ὁ Οἰκονόμος τόν εἶχε προιδεάσει καί ὁ Κούμας ἐπιβεβαιώνει μέ τήν δική του παρουσία στήν Ὀδισσό, τά ὅσα ὁ ἐκεῖ βιώσας Οἰκονόμος εἶχε γράψει στόν Κούμα. Καί ὁ τρίτος ἐκ τοῦ σημερινοῦ νομοῦ Λαρίσης Θεόκλητος Φαρμακίδης θά δημοσεύσει στό περιοδικό τήν ἐπιστολή, γιά νά ἐκφράσει καί αὐτός τήν χαρά γιά τόν φωτισμό πού βιώνουν οἱ ὁμογενεῖς!¹⁵ Οἰκονόμος καί Φαρμακίδης λοιπόν συμπορεύονται στόν ἀγῶνα γιά τήν μόρφωση τοῦ Γένους καί οὐδόλως ξεκίνησαν ὡς ἀντίπαλο! Ἀντίθετα, βλέπουμε τόν σεβασμό καί τήν ἐκτίμηση πού ὁ Φαρμακίδης τρέφει πρὸς τόν μετέπειτα πολιτικό καί ἰδεολογικό ἀντίπαλό του!

Ὁ Φαρμακίδης θά προσπαθήσει, μαζί μέ τόν Κοκκινάκη, νά δώσει τήν δυνατότητα στό Γένος νά ἐνημερωθεῖ γιά ὅλο τό πλέγμα τῶν διαφωτιστικῶν προσπαθειῶν πού ἀναφέρονται στίς ἐπιστιῆμες. Χαρακτηριστικός εἶναι ὁ «κατάλογος τῶν ἐν Βιέννῃ ἀπό 1812-1816 ἐκδοθέντων εἰς τήν καθομιλουμένην καί παλαιά Ἑλληνικήν γλῶσσαν βιβλίων», τόν ὁποῖο καταχωροῦν στό τεῦχος 7 τῆς 1^{ης} Ἀπριλίου 1817¹⁶. Σημασία ἔχει τό ἀνοιχτό πνεῦμα. Παρότι ὁπαδοί τῆς καθομιλουμένης ἤ, ἔστω, τῆς γλώσσας τοῦ Κοραῖ, δέν ἀποκλείουν τήν παλαιά Ἑλληνική γλῶσσα, τήν ἀρχαῖζουσα, ἀπό τά ἐνδιαφέροντά τους καί τήν καταγραφή τῶν ἐκδόσεων. Μεταξύ τῶν βιβλίων πού καταλογογραφοῦνται εἶναι καί τά τρία βιβλία τῆς «Ῥητορικῆς Τέχνης» τοῦ Οἰκονόμου, ὅπως ἐπίσης καί ἡ «Κατήχησις» τοῦ ἰδίου.

Καί ὁ Φαρμακίδης καί ὁ Κοκκινάκης εἶναι μαχητικοί καί ἀνυποχώρητοι ὡς πρὸς τόν πατριωτισμό τους καί τήν ἀνάγκη τό Γένος νά μορφωθεῖ. Αὐτό ὅμως δέν μπορεῖ νά γίνει ἄκριτα. Γι' αὐτό καί ἀναβάλλουν νά δημοσιεύσουν παρουσίαση τῆς «περὶ τῆς διὰ στίχων παραφράσεως τῆς ὁμήρου Ἰλιάδος παρὰ τοῦ κυρίου Γ. Ῥουσσιάδου», περιμένοντας κάποια κριτική τοποθέτηση στό ἔργο «παρὰ τινος τῶν ἀληθῶς πεπαιδευμένων τοῦ Γένους». Κάποιος Σκοῦφος θά γράψει στόν «Φιλολογικό Τηλέγραφο» στίς 19 Αὐγούστου 1817 σκωπτικό σχόλιο εἰς βάρος τῶν ἐκδοτῶν, ὅτι τοὺς λείπει ὁ πατριωτισμός καί ὅτι τό μόνο πού κάνουν εἶναι νά δημοσιεύουν παρουσιάσεις ξένων καί ὄχι ἑλληνικῶν ἔργων. Καί ὁ Φαρμακίδης καί ὁ Κοκκινάκης, στό τεῦχος 18 τῆς 15^{ης} Σεπτεμβρίου 1817, ἀφοῦ ἐξηγήσουν τόν λόγο γιά τόν ὁποῖο δέν ἔχουν δημοσιεύσει κριτική παρουσίαση τοῦ ἔργου, θά τονίσουν: «Ὁ καλός Σκοῦφος ὅμως, ἐν ᾧ γελοῖως μᾶς ἐγκαλεῖ διὰ τήν γενικήν ἀποσιώπην τῶν νεοφανεῶν τῆς φιλο-

¹⁵ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὁ.π., σελ. 603 κ. ἐ. .

¹⁶ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὁ.π., σελ. 150 κ. ἐ.

λογίας προϊόντων, τολμηρῶς καὶ εἰρωνεύεται ὑποθέτων αἰτίας καθαπτομένας τοῦ ἡμετέρου χαρακτηῆρος· καὶ οὕτως ὄχι πλέον γελοιῶς, ἀλλ' ἀναιδῶς καὶ συκοφαντικῶς τολμᾷ νὰ ἐμπαίξει εἰς τὴν φιλοπατρίαν μας, τὸ μόνον γλυκὺ αἰσθημα, τὸ ὁποῖον καυχώμεθα ὅτι ἔχομεν πρὸς τὴν φίλην ἡμῶν πατρίδα»¹⁷. Το τεῦχος θὰ κλείσει μὲ τὴν ἐκκλιση γιὰ οἰκονομικὴ συνδρομὴ τῶν φιλογενῶν καὶ φιλοκάλων, μὲ τὴν ἐπισήμανση ὅτι «ὁ Λόγιος Ἐρμῆς, ὡς φιλολογικὴ τοῦλάχιστον ἐφημερίς, εἶναι φαινόμενον ὠφέλιμον εἰς τὸ Γένος» καὶ ἡ ὅποια βελτίωση τοῦ περιεχομένου του δέν πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στοὺς ἐκδότες ἀλλὰ στοὺς «Λογίους τοῦ Γένους, ὅσοι, ὄχι μόνο τὸ καθ' ἑαυτοὺς δέν μένουσιν ἀδιάφοροι εἰς τὰ ἀφορῶντα τὸ ἔθνος, ἀλλὰ καὶ συνεισφέρουσιν εἰς αὐτὰ τὸ κατὰ δύναμιν ἕκαστος. Ὁμολογοῦμεν καὶ εἰς αὐτοὺς σήμερον δημοσίως χάριτας»¹⁸. Ὁ ὅλος ἀγώνας τους θὰ εἶναι χάριν τοῦ πατριωτισμοῦ, κινητοποιοῦν τοὺς λογίους τοῦ Γένους, σὲ μία ἀπόπειρα δημιουργικῆς σύνθεσης, καὶ αὐτὸ εἶναι δηλωτικὸ τῶν κινήτρων τοῦ Φαρμακίδη, πέραν τῶν ιδεῶν του.

Στὸ τεῦχος 12 τῆς 15^{ης} Ἰουνίου 1818 οἱ Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης θὰ δημοσιεύσουν τὸ βραβεῖο ποὺ ἔλαβαν ἀπὸ τὸν Ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Ἰωάννη Σκαρλάτο Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχη γιὰ τὸ ἔργο τους, τὸ ὁποῖο περιελάμβανε καὶ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ!¹⁹

Στὸ τεῦχος 16 τῆς 15^{ης} Αὐγούστου 1818 οἱ ἐκδότες θὰ ἀναγγεῖλουν μὲ ἐνθουσιασμό τὰ ἑξῆς: «Ὁ ἔρως τῆς παιδείας ἀνάπτει ἐπὶ μᾶλλον καὶ διαδίδεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὴν διάδοσιν αὐτὴν συντελούντων μέσων αὐξάνει καθημερινῶς· τὰ σχολεῖα πολλαπλασιάζονται, οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι πληθύνονται, βιβλιοθῆκαι συστήνονται, καὶ οἱ πλούσιοι ἔμποροι, πατριωτικῶ κινούμενοι ζήλω, ἀνοίγουσι προθύμως τοὺς θησαυροὺς των, καὶ ὁ μὲν φέρεται ὡς πατήρ εἰς τοὺς προστρέχοντας εἰς αὐτόν ἐνδεεῖς νέους ἐπιθυμοῦντας νὰ σπουδάσωσι καὶ νὰ διδάξωσι τοὺς ὁμογενεῖς των, ὁ δὲ προκίζει πλουσίως σχολεῖα, ἄλλος συντρέχει εἰς ἔκδοσιν βιβλίων, καὶ ἄλλος ἄλλο τι πράττει χρήσιμον καὶ ὠφέλιμον εἰς τὸ γένος του· τὸ ἱερατεῖον συντρέχει καὶ συμβουλεύει, καὶ ἡ κοινὴ Μήτηρ, ἡ μεγάλη Ἐκκλησία, εὐλογεῖ, ἐφορεύει καὶ διοικεῖ σοφῶς τῶν τέκνων τῆς τὰ ἔργα. Δι' ὅλα ταῦτα πρέπει τῶντι νὰ χαιρῆ πᾶσα ἑλληνικὴ καὶ ἑλληνικῶς φρονοῦσα ψυχὴ καὶ νὰ ἐλπίζῃ τὰ κρεῖττω χαι-

¹⁷ βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ὁ.π., σελ. 499.

¹⁸ βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ὁ.π., σελ. 500.

¹⁹ βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, τόμος Η΄ 1818, ἀνατύπωση τῆς Ἑταιρείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λογοτεχνικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου, Αθήνα 1990, σσ. 273 κ. ἑ.

ρομεν δέ και ἡμεῖς ἐκ ψυχῆς, καί, ὡς ἐκδότηι ἐφημερίδος τὴν παιδείαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους σκοπὸν ἐχούσης, κηρύττομεν μετὰ προθυμίας πάντα ὅσα εἰς αὐτὴν ἀποβλέπουσι»²⁰. Τὸ κείμενο αὐτό, ποῦ συνυπογράφουν Φαρμακίδης καὶ Κοκκινάκης, δείχνει τὴν συστράτευση τῶν δυνάμεων τοῦ Γένους, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐλογία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Πατριαρχείου στὸν ἀγῶνα τῆς μόρφωσης τῶν Ἑλλήνων, μὴν ἀφίνοντας περιθώρια γιὰ παρερμηνεῖες. Ὁ Φαρμακίδης σέβεται τὸ Πατριαρχεῖο καὶ δὲν διανοεῖται νὰ τὸ ἀμφισβητήσῃ.

Στὸ ἐπόμενο, τεῦχος 17 τῆς 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1817, ὁ Φαρμακίδης θά ἀναγγεῖλλει τὴν ἔκδοση τοῦ συγγράμματος τοῦ Φρ. Ἰακώβου (Jacobs), τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζει ὡς «νέα Ἐγκυκλοπαίδεια ἢ στοιχειῶδες σύγγραμμα πρὸς μάθησιν τῆς παλαιᾶς Ἑλληνικῆς γλώσσας εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἄλλων τόπων, ὅπου κατοικοῦσι Γραικοὶ καὶ διδάσκεται ἢ προσατοροκὴ ἡμῶν γλῶσσα»²¹. Τέσσερα χρόνια πάλευε γιὰ τὴν ἔκδοση αὐτή, ἀλλὰ «πολιτικά καὶ φυσικά συμβάντα» δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ τηρήσῃ τὴν ὑπόσχεση νὰ ἐκδοθεῖ τέσσερα χρόνια νωρίτερα. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ κόστος τῆς ἔκδοσης ἀνέβηκε καὶ ἀπευθύνει ἔκκληση στὸς ὁμογενεῖς νὰ συνδράμουν. Ἡ ἔκδοση ἦταν τετρατομὴ «καὶ συνίσταται ἀπὸ 110 κόλλας». Περιέχει ὡς βοήθημα παιδείας πλῆθος κεμένων ἀπὸ τὴν ἀρχαία παράδοση, ἱστορία, ποίηση, φιλοσοφία, μυθολογία, μέ καλὴ ἐκλογή τους ὥστε νὰ βοηθήσῃ τὴν νεολαία νὰ σπουδάσῃ τὴν ἀρχαία γλῶσσα. Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, μάλιστα, θά καταγράψῃ μέ τὴν σειρά του συνδρομητὲς στὴν Σμύρνη, δείχνοντας ὅτι ἡ σχέση Φαρμακίδη καὶ Οἰκονόμου λειτουργεῖ στὸ πλαίσιο τῆς ἀμοιβαίας ὑποστήριξης²².

Μία ἀκόμη δημοσίευση στὸ τεῦχος 4 τῆς 15^{ης} Φεβρουαρίου 1819 δείχνει ὅτι γιὰ τὸν Φαρμακίδη δὲν ὑπῆρχε ἀντιπατριαρχικὴ βάση στὸν στοχασμὸ του, τουλάχιστον πρὶν τὴν Ἐπανάσταση. Μαζὶ μέ τὸν Κοκκινάκη θά σπεύσουν νὰ ἀναγγεῖλουν τὴν ἐπάνοδο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε΄ στὸν πατριαρχικὸ θρόνο: «Σπεύδομεν νὰ κηρύξωμεν εἰς τὸ Πανελλήνιον τὰ εὐαγγέλια τῆς ἀπὸ τοῦ ἀγωνύμου ὄρους τοῦ Ἄθωνος μετακλήσεως τοῦ Παναγιωτάτου Πατριάρχου κυρίου Γρηγορίου εἰς τὸν οἰκουμενικὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τρίτον ἦδη ἐνθρονίζεται εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον θρόνον, διὰ νὰ διευθύνῃ ἐξ αὐτοῦ τούς εἰς αὐτὸν ἐμπιστευθέντας πιστοὺς λαοὺς εἰς τὴν ἀληθῆ τῆς δικαιοσύνης καὶ εὐθύτητος ὁδόν. Ἐκ πείρας γνωρίζω ὁ σεβαστὸς οὗτος

²⁰ βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ὅ.π., σελ. 463.

²¹ βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ὅ.π., σελ. 502 κ. ἐ.

²² βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ὅ.π., σελ. 504.

πατήρ, ότι μόνη ή παιδεία στερεώνει τήν θρησκείαν εις τά ἔθνη, φωτίζουσα τόν ἄνθρωπον εις τό νά διακρίνη “ἡμέν θεόν ἠδέ καί ἄνδρα”, ἐφρόντισε κατά τάς προλαβούσας ἐποχάς διά τήν διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας. Τό πρῶτον πατριαρχεύσας ἐσύστησε τό Ἑλληνικόν Τυπογραφεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξασφάλισας αὐτό δι’ αὐτοκρατορικοῦ θεσπίσματος· τό δεύτερον ἀναβάς εις τόν θρόνον ἐφρόντισε περὶ συστάσεως καί ἀνεγέρσεως σχολείων Ἑλληνικῶν καθ’ ὅλον τό γένος» (παραθέτουν πατριαρχική καί συνοδική ἐπιστολή τοῦ 1807)²³, καί κλείνουν τήν ἀναγγελία ὡς ἔξῃς: «κατ’ ἀπευκταίαν τύχην ὀλίγον χρόνον τό τε πρῶτον καί τό δεύτερον διέτριψεν εις τόν πατριαρχικόν θρόνον ὁ σεβαστός οὗτος πατήρ· ἀλλ’ ἤδη, ἐπειδή ἡ θεία πρόνοια ἰλεωτέρῳ τῷ ὄμματι ἐπιβλέπει εις τό δυστυχές ἡμῶν γένος ἀπό τινος χρόνου, δικαίῳ τῷ λόγῳ συναγομεν, ὅτι ἀκλονήτως θέλει ἐνδιατρίψει εις τόν ὑπέρτατον τοῦτον θρόνον τοῦ γένους, διά νά τελειοποιήσῃ τό μέγα τοῦτο ἔργον, καί νά στηρίξῃ εις τάς ψυχάς τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν διά τῶν φώτων τῆς παιδείας τάς ἐντολάς τοῦ Κυρίου. Τήν δημοτερεῖ ταύτην εἶδισιν μεταδίδομεν εις τοὺς ὁμογενεῖς χαίροντες καί συγχαίροντες, ὅτι ἔχομεν ἐπὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τοιοῦτον ποιμένα»²⁴. Στό τεῦχος 9 τῆς 16^{ης} Μαΐου θά δημοσιευθεῖ «Ὡδή ὀφειλομένη εις τόν Παναγιώτατον, Θεϊότατον καί Οἰκουμενικόν Πατριάρχην κύριον κύριον Γρηγόριον», διά τῆς ὁποίας ὁ ποιητής Ν.Λ. χαιρετίζει τόσο τό πρόσωπο ὅσο καί τήν ἐπάνοδό του στόν θρόνο²⁵.

Ἄν θυμηθοῦμε τήν ρήξη Κοραῖ καί Γρηγορίου τά χρόνια πού ὁ μετέπειτα Πατριάρχης ἦταν Μητροπολίτης Σμύρνης²⁶, φτάνουμε στό συμπέρασμα ὅτι οἱ Κοραϊστές Φαρμακίδης καί Κοκκινάκης δέν ἔχουν ἐπηρεαστεῖ ἀπό γεγονότα τοῦ παρελθόντος, καθότι ὁ κάθε λόγιος ἔχει τήν δική του ἄποψη γιά πρόσωπα καί γεγονότα. «Μεταξύ τῆς πλειοψηφίας τῶν λογίων, ἀκόμη καί τῶν διαφωτιστῶν, καί τῆς Ἐκκλησίας, θά συντηρεῖται ἕνα *modus vivendi* καί μία θεμελιώδης συμμαχία μέ στόχο τόν φωτισμό τοῦ γένους. Ἡ Ἐκκλησία, ὡς φορέας τῆς παιδείας, ἦταν ὑποχρεωμένη νά παίρνει ὑπόψη της τήν ἐπέκτασιν τῶν Φώτων καί τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἔστω κι ἂν κάποτε ἀμφι-

²³²³ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, τόμος Θ΄ 1819, ἀνατύπωση τῆς Ἐταιρείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λογοτεχνικοῦ καί Ἱστορικοῦ Ἀρχείου, Ἀθήνα 1990, ὅ.π., σελ. 112 κ.έ.

²⁴ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σελ. 117.

²⁵ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὅ.π., σελ. 309.

²⁶ βλ. ἐνδεικτικά, μέ πλοῦσια ἀναφορά σέ πηγές, Γιώργου Καραμπηλιά, *Κοραῖ καί Γρηγόριος Ε΄ - κοινωνικές συγκρούσεις καί Διαφωτισμός στήν προεπαναστατική Σμύρνη (1788-1820)*, Ἀθήνα 2009.

σβητοῦνταν βαθειά ριζωμένες ἀπόψεις της γιὰ τό γεωκεντρικό σύστημα, τό πτολεμαϊκό οικοδόμημα, τίς δοξασίες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κτλ.»²⁷. Πατριάρχης Γρηγόριος, Κοραΐς, Φαρμακίδης, Οἰκονόμος ἦταν σπὴν ἴδια πλευρά τοῦ φωτισμοῦ τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων! Οἱ ἐπιμέρους ἀντικληρικαλιστικές καί προτεσταντίζουσες θέσεις τοῦ Κοραῖ δέν γίνονταν δεκτές ἀπὸ τό Πατριαρχεῖο, ὡστόσο ἡ πρόθεση γιὰ φωτισμό τοῦ Γένους δέν ἀπορρίπτεται. Οἱ ὅποιες συγκρούσεις πάντως κοραϊστῶν καί ἀντικοραϊστῶν²⁸ δέν εἶχαν ὡς ἐπίκεντρο ζητήματα ποῦ ἀφοροῦσαν σπὴν θέση τῆς Ἐκκλησίας σπὴν ἑλλαδική πραγματικότητα, καθὼς στά χρόνια τῆς Ὀθωμανοκρατίας ἡ ὁποιαδήποτε ἀμφισβήτηση εἶτε τοῦ δόγματος εἶτε τῆς θέσης τῆς Ἐκκλησίας σπὴν ζωὴ τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων ἦταν ἀδιανόητη!

Τό 1819 ὁ Φαρμακίδης θά μεταβεῖ σπὴν Γοτὶγγη, μέ κάλυψη τῶν ἐξόδων του ἀπὸ τόν Λόρδο Γκίλφορντ, ἰδρυτὴ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Ὁ Κοκκινάκης, σέ σημείωμά του στό τεῦχος 23 τῆς 1^{ης} Δεκεμβρίου 1819, ἀναφέρει ὅτι «ἐάν ἔλειπεν ὁ εἷς τῶν ἐκδοτῶν (Θεόκλητος Φαρμακίδης), τοῦτο οὔτε βλάβην φέρει εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Λ.Ἐ. οὐτ' ἐλάττωσιν τῆς ὑπολίψεως αὐτοῦ, διότι ὁ Θεόκλητος καί μακρόθεν εἶναι καί λογίζεται ἐκδότης, καί συνεργεῖ εἰς τόν Λ.Ἐ. ὡς ἤθελε συνεργεῖ καί πλησίον εὐρισκόμενος»²⁹. Σπὴν Γοτὶγγη «ἦλθε σέ ἐπαφὴ μέ τὴν γερμανικὴ προτεσταντικὴ σκέψη καί μέ τὰ βιβλία τοῦ Κοραῖ, τὰ ὅποια ἀναμφίβολα ἐπηρέασαν πολὺ τὴ σκέψη του γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας σπὴν Ἑλλάδα»³⁰.

Μέ τό ξέσπασμα τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης τό 1821 θά ἀφήσει τὴν Γοτὶγγη καί θά φτάσει στίς Σπέτσες. Ἀκολουθῶντας τόν Δημήτριο Ὑψηλάντη,

²⁷ *Καραμπελιάς*, ὁ.π., σσ. 100-101.

²⁸ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὁ.π., τεῦχη 11 καί 12 τῆς 1^{ης} καί 15^{ης} Ἰουνίου 1819, ὅπου χαρακτηριστικά οἱ Φαρμακίδης καί Κοκκινάκης δημοσιεύουν κριτικὴ στὸν ἐπιφανῆ ἀρχαῖστὴ Παναγιώτη Κοδρικᾶ, τὸν ὅποιο, σημειωτέον, εἶχαν καλέσει τό 1816 νά συμμετάσχει μέ κείμενά του στὸν *Λόγιο Ἐρμῆ*, κάτι ποῦ ὁ Κοδρικᾶς ἀπέρριψε λόγω τοῦ ὅτι τοὺς θεωροῦσε κοραϊστές! Μάλιστα, ὁ Κοδρικᾶς συνέγραψε πραγματεία εἰς βάρος τους τό 1817, ἐνῶ θά συμμετάσχει ἀργότερα καί σπὴν *Καλλιόπη*, τὸ περιοδικὸ τῶν ἀρχαῖστῶν. Οἱ Φαρμακίδης καί Κοκκινάκης θά δημοσιεύσουν παρουσίαση τῆς «Μελέτης τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου» τοῦ Κοδρικᾶ καί σπὴν συνέχισαν τοῦ ἀσκοῦν κριτικὴ ἐπὶ 121 σελίδες! Ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, ἡ γλῶσσα εἶναι τό σημεῖο διαφοροποίησης κοραϊστῶν καί ἀντικοραϊστῶν πρὶν τὴν ἐπανάσταση! βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὁ.π., σσ. 401-554.

²⁹ βλ. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὁ.π., σελ. 907.

³⁰ βλ. Charles A. Frazee, *Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καί Ἑλληνικὴ Ἀνεξαρτησία 1821-1852*, μτροφ. Ἰωσήφ Ροῦλίδης, ἐκδόσεις ΔΟΜΟΣ, Ἀθῆνα 1987, σελ. 136. Ἡ παρατήρηση πάντως αὐτῆ τοῦ Frazee δέν δείχνει νά ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὰ ὅσα παραθέσαμε. Πιθανότατα ἡ μεταβολὴ ἀντιλήψεων τοῦ Φαρμακίδη ὀφείλεται σπὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καί τίς νέες συνθήκες τοῦ ἀνέκυραν.

θά ἐγκατασταθεῖ στὴν Καλαμάτα, ὅπου θά ἐκδώσει τὴν πρώτη στὴν Ἑλλάδα ἐφημερίδα «Ἑλληνικὴ Σάλπιγξ». Μόλις τρία φύλλα τῆς θά κυκλοφορηθοῦν³¹. Ὁ Ὑψηλάντης εἶχε φέρεי μαζί του ἓνα μικρὸ τυπογραφεῖο καὶ ἡ πρώτη αὐτῆ ἐντυπῆ ἑλληνικὴ ἐφημερίδα προκάλεσε ἐνδιαφέρον. «Εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος, ὅτε τὸ ἑλληνικὸν γένος, μὴ ὑπομένον τὸν βαρὺν τῆς τυραννίας ζυγόν, τὸν ὁποῖον ἔφευρεν ἀναξίως αἰῶνας ὀλοκλήρους, ἀπεφάσισεν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Θεῆς προνοίας, νά πιάσῃ τὰ ὄπλα, διὰ νά ἀναλάβῃ τὴν ὁποῖαν ἀπώλεσεν αὐτονομίαν, εἶναι ἀναγκαιοτάτη ἐφημερίς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκδιδομένη», γράφει ὁ Φαρμακίδης στό πρῶτο φύλλο, ἀποτυπώνοντας τίς προοπτικὲς κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ ἐπανάστασις εἶχε ξεσπάσει, δηλαδὴ ἐλευθερία μὲ τὴν βοήθεια τῆς πίστεως στὸν Θεό, ἀλλὰ καὶ τὸν στόχο τῆς πού ἦταν ἡ πλήρης ἀνεξαρτησία. Ὡστόσο, ἡ ἄρνησις τοῦ Φαρμακίδη «νά ὑποταχθῆ στὴν προληπτικὴ λογοκρισία, διὰ τῆς ὁποίας δοκιμάσθηκαν οἱ σχέσεις ἐφημεριδογράφου καὶ ἐξουσίας», δείχνει ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ Τύπου δέν θά ἦταν αὐτόνομη στὸ ὑπὸ ἴδρυσιν κράτος.

Ὁ Φαρμακίδης θά μετᾶσχει στὴν Α΄ Ἐθνοσυνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου, στὸν Ἄρειο Πάγο τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ στὴν Β΄ Ἐθνοσυνέλευσις τοῦ Ἄστρους. Τὸ 1822 θά συνεργασεῖ μὲ τὸν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ, ἀπεσταλμένο τοῦ Ἀρείου Πάγου, γιὰ τὴν ἀντιμετώπισις τῶν δυσχερειῶν πού ἀνέκυψαν στὴν Εὐβοία, λόγω τοῦ ἐκκολαπτόμενου ἐμφύλιου πολέμου μεταξύ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ὀδυσσεᾶ Ἀνδρούτσου. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Φαρμακίδης θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Κασομούλη, παλαιὸ συνεργάτη τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τοῦ Ὀλύμπου Διαμαντῆ Νικολάου (ὁ ὁποῖος διορίστηκε ἀπὸ τοὺς Κωνσταντᾶ-Φαρμακίδη ἀρχηγὸς τῆς ἐπανάστασις στὴν Εὐβοία), ὑπεύθυνος γιὰ τὴν σύγκρουσις μεταξύ τοῦ Διαμαντῆ καὶ τῶν συνεργατῶν τοῦ Ἀνδρούτσου ὀπλαρχηγῶν Γιαννάκη Δημητρίου καὶ Νικολάου Τομαρᾶ στό Ἐπροχώρι (σημερινὴ Ἰστιαία) Εὐβοίας. «Ἄμα ἔφθασεν ἡ Ἀρχηγία ὁ Θεόκλητος ἔκρινεν εὐλογον νά κτυπηθοῦν ἐρέθισεν ἀπ' ἐδῶ ἀπ' ἐκεῖ τὸν Διαμαντῆν, θέτων ὑπ' ὄψιν του τὰς περιφρονησεις ἐκείνων τῶν «παλιανθρώπων»»³². Ὁ Φαρμακίδης ἦταν ταυτισμένος μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπικρατήσει στὴν Ἐθνοσυνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἤθελε νά περιορίσει τὴν ἰσχὺ τῶν ἀντιπάλων του, ἰδίως τοῦ Ἀνδρούτσου, πού παρέμενε ἰσχυρὸς στὴν

³¹ βλ. *IEE*, Ἀθῆνα 1975, τόμος IB, σελ. 584.

³² βλ. *IEE*, ὅ.π., σσ. 261-262.

Στερεά Ελλάδα³³. Αυτό σήμαινε ότι ο Φαρμακίδης θα ακολουθήσει την αγγλική μερίδα, και αυτό εξηγεί πολιτικά την αντίθεσή του προς το ρωσικό κόμμα και την ρωσική πολιτική, αλλά και τον Καποδίστρια.

Τό 1823 θά διοριστεί καθηγητής τῆς Ἴονίου Ἀκαδημίας στήν Κέρκυρα. Θά διδάξει ἐπί ἓνα ἔτος (1824-1825) Δογματική. Ὁ πατριωτισμός του ὅμως θά τόν ὠθήσει νά φύγει ἀπό τήν Κέρκυρα. Θά διοριστεί ἀπό τό Ἐκτελεστικό σῶμα, μέ τήν συναίνεση καί τοῦ Βουλευτικοῦ, ἐφημεριδογράφος τῆς διοίκησης στίς 29 Σεπτεμβρίου 1825. Ὁ Μαυροκορδάτος, γενικός γραμματέας τῆς προσωρινῆς διοίκησης, φίλος μέ τόν Φαρμακίδη³⁴, θά παρατηρήσει γιά τόν διορισμό τοῦ Φαρμακίδη ὅτι «δέν ἔμπορουσε βέβαια νά κάμῃ καλύτεραν ἐκλογήν ἢ διοίκησης διὰ τοῦτο τό ἔργον, διὰ τό ὅποιον ἀπαιτοῦνται φῶτα, ἐκτεταμέναι γνώσεις τῶν πραγμάτων καί ὑποκειμένον ἀπολαμβάνον ἐντελῶς τήν ὑπόληψίν της». Θά παραμείνει ὑπεύθυνος τῆς «Γενικῆς Ἐφημερίδος τῆς Ἑλλάδος» ἕως τόν Ἰούνιο τοῦ 1827.

Οἱ ἐπιδιώξεις τῆς ἐφημερίδας δέν περιορίστηκαν ἐπί Φαρμακίδη στά τυπικά περιεχόμενα τῶν ἐπισήμων αὐτῶν ἐντύπων. Ἦδη μέ τήν «Προκήρυξιν», χρονολογημένη στίς 30 Σεπτεμβρίου 1825, ὁ Φαρμακίδης θά κοινοποιήσει τοῦς στόχους του, πού ἀπέβλεπαν στήν ἐνημέρωση, ἀλλά καί στήν διαπαιδαγώγηση τῶν ἀναγνοστών. «Γραμμένο σέ ἀπλή, στρωτή γλῶσσα τό κείμενο τοῦ Φαρμακίδη, σύμφωνο μέ τήν πιό ὠραία παράδοση τοῦ πνεύματος τοῦ διαφωτισμοῦ, δηλώνει πίστη στίς ἀρχές τῆς ἐλευθεροτυπίας, στή χρησιμότητα τοῦ Τύπου, στό ἀγαθό τῆς παιδείας»³⁵. «Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἡ Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος ἀποτελέσῃ ἐκδοσὴ ὑψηλῆς στάθμης μέ πλοῦσια καί ἐνδιαφέρουσα ὕλη, ἀντλημένη καί ἀπό τά πιό ἔγκυρα ξένα δημοσιογραφικά φύλλα. Ὁ Φαρμακίδης ἔδωκε καί τό μέτρο τῆς ἠθικῆς του προσωπικότητος δείχνοντας πάντα σύνεση καί μετριοπάθεια· αὐτό δέν τόν ἐμπόδιζε ὥστόσο νά ἀσκῇ ἔλεγχον στίς κυβερνητικῆς πράξεις καί νά δημοσιεύῃ ἄρθρα συνεργατῶν τά ὅποια ἀπέβλεπαν νά δημιουργήσουν τή θεωρητική ὑποδομὴ γιά τή δημοκρατικά θεμελιωμένη ἀντιμετώπιση τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος»³⁶.

Ὁ Φαρμακίδης ἀποπέμφθηκε μόλις ἕξι μῆνες μετά. Τό Βουλευτικό ὅμως θά ὑποχρεωθεῖ νά ἀναθεωρήσει τήν ἀπόφαση καί νά ἀποκαταστήσει τόν Φαρ-

³³ βλ. *IEE*, ὁ.π., σελ. 223.

³⁴ βλ. *IEE*, ὁ.π., σελ. 307.

³⁵ βλ. *IEE*, ὁ.π. σελ. 586.

³⁶ βλ. *IEE*, ὁ.π. σελ. 585.

μακίδη, καθώς ξεσηκώθηκε θύελλα διαμαρτυριών και από άλλες εφημερίδες, αλλά και από πρόσωπα όπως ο Σπυριδών Τρικούπης και ο Κύριλλος Λιβέριος. Η αποκατάσταση αυτή κράτησε για έναν χρόνο. Ήδη μπήκαν τά θεμέλια για την λήψη μέτρων προληπτικής λογοκρισίας εις βάρος της ελευθερίας του Τύπου. Ο Φαρμακίδης θά παραιτηθεί οριστικά τόν Ιούνιο του 1827, δείχνοντας μέ την στάση του ότι παρέμενε έδραϊος στις θέσεις του και δέν άνεχόταν αυταρχικές συμπεριφορές πού περιόριζαν την ελευθερία έκφρασής του. Ο άντικαταστάης του Γ. Χρυσίδης θά ευθυγραμμίσει την εφημερίδα μέ «τήν θέληση της έξουσίας νά υποτάξει τόν Τύπο περιορίζοντας την ελεύθερη έκφραση, έλέγχοντας την κοινή γνώμη»³⁷. Γι' αυτό και ή γλώσσα του γίνεται επίσημη, στρυφνή, μί προσιτή στόν μέσο άναγνώστη.

Κατά την Καποδιστριακή περίοδο, ό Φαρμακίδης, ό όποιος είχε γνωρίσει τόν κυβερνήτη στήν Βιέννη, θά παραμείνει στό περιθώριο. Θεωρούσε τόν Καποδίστρια ρωσόφιλο, τόν αντιπολιτευόταν και, μάλιστα, χαρακτήρισε την συσταθείσα από τόν κυβερνήτη Έκκλησιαστική Έπιτροπή «όμοία προς τό μηδέν»³⁸. Ο Καποδίστριας τόν έθεσε υπό περιορισμό, διότι σέ έπιστολή του προς τόν Μπενιζέλο Ρούφο, έγγραφε εις βάρος του³⁹. Όταν έληξε ή τιμωρία του, ό Φαρμακίδης κατέφυγε στήν Ύδρα, όπου προσχώρησε στήν άντικαποδιστριακή μερίδα, άρθρογραφώντας στήν εφημερίδα «Απόλλων», ή όποία υπήρξε όργανο της αντιπολίτευσης στόν Κυβερνήτη, μέχρι την δολοφονία του τελευταίου στις 27 Σεπτεμβρίου 1831.

Ο έρχομός των Βαυαρών τό 1832 τόν βρήκε έφορο του Κεντρικού σχολείου της Αίγινας⁴⁰.

Τότε τό ζήτημα της όργάνωσης και της θέσης της Έκκλησίας στό έλλαδικό κράτος έπρεπε πλέον νά άντιμετωπισθεί και τό πρόβλημα άνέλαβαν νά λύσουν ό Βαυαρός Άντιβασιλιάς Μάουρερ μέ τόν Φαρμακίδη.

Η Έκκλησία στό άνεξάρτητο έλληνικό κράτος είχε νά άντιμετωπίσει τίς έξής μεγάλες δυσκολίες:

Τίς 10 από τίς 33 άρχιεπισκοπές και τίς 9 από τίς 23 επισκοπές πού παρέμεναν κενές.

³⁷ βλ. *IEE*, ό.π., σελ. 586.

³⁸ βλ. για την Έπιτροπή πού ό Καποδίστριας διόρισε σχεδόν άμέσως μετά τόν έρχομό του στήν Ελλάδα συνοπτική παρουσίαση από τόν *Frazer*, ό.π., σελ. 99 κ. έ.

³⁹ βλ. *IEE*, ό.π., σελ. 553.

⁴⁰ βλ. *IEE*, ό.π., σελ. 592.

Τίς κινήσεις τοῦ κράτους νά ὑπόσχηται ἀξιώματα σέ κληρικούς, μέ ἀντάλλαγμα τήν στήριξη τῆς Πολιτείας.

Τήν διάσπαση ἀνάμεσα στούς ντόπιους καί τούς πρόσφυγες ἀπό τά ὑπόδουλα μέρη κληρικούς.

Τήν ἀποδυνάμωση τῆς μοναστικῆς ζωῆς, ἐξαιτίας τῆς μαζικῆς ἐγκατάλειψης τῶν μοναστηριῶν ἀπό τά πρῶτα κιόλας χρόνια τοῦ Ἀγῶνα⁴¹.

«Περίπου 6.000 ἢ 7.000 ἱερεῖς καί πολλοί ἐπίσκοποι εἶχαν σκοτωθεῖ κατά τήν διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης. Ἐπί σειρά ἐτῶν δέν ἦταν δυνατή γιά τούς ἱερεῖς καμιά ὀργανωμένη ἐκπαίδευση ἐκτός ἀπό τό σεμινάριο τοῦ Πόρου, πού εἶχε ἰδρύσει ὁ Καποδίστριας. Ὁ Μάουρερ ὑπολόγιζε ὅτι μόνο ἕνας στούς ἑκατό ἱερεῖς μποροῦσε νά γράφει τό ὄνομά του»⁴².

Ὁ Φαρμακίδης δέν θά μποροῦσε νά λησιμονήσει τήν ἀποστολί Πατριαρχικῆς ἀντιπροσωπειάς στόν Καποδίστρια τόν Μάιο τοῦ 1828, διά τῆς ὁποίας ὁ πατριάρχης Ἀγαθάγγελος Α΄, μέ διαταγή τοῦ σουλτάνου, ζητοῦσε τήν κατάθεση τῶν ὀπλῶν καί τήν ἐπανένταξη τῶν ἐπαναστατημένων περιοχῶν στήν ὀθωμανική κυριαρχία καί διοίκηση. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἦταν τέσσερις: οἱ μητροπολίτες Νικαίας, Χαλκηδόνος, Λαρίσης καί Ἰωαννίνων. Ἡ ἐπιστολή εἶχε συνταχθεῖ κατόπιν παραγγελίας τοῦ σουλτάνου. Ἡ ἀντίδραση τοῦ Καποδίστρια ἦταν ἡ ἀναμενόμενη: *«Δέν δυνάμεθα νά ὑποκρύνωμεν εἰς τήν Ὑμετέραν Παναγιότητα τήν ἀνέκφραστον λύπην, τήν ὁποίαν ἠσθάνθημεν, ὅταν ἐβεβαιώθημεν ὅτι ἡ ἀποστολή τῶν ἱεραρχῶν τούτων σκοπόν μόνον εἶχε τοῦ νά ἐγχειρίσωσι πρὸς ἡμᾶς τήν ἰδίαν τοῦ Φεβρουαρίου μινός ἐπιστολὴν, καί νά μᾶς προτρέψωσιν ἐν αὐτῷ καθ' ὅλους τούς κατεπείγοντας τρόπους, ὥστε νά δώσωμεν κᾶν ἐλπίδας ὅτι τό Ἑλληνικόν ἔθνος ἤθελε παραδεχθῆ τὰς νουθεσίας τῆς Ὑμετέρας Παναγιότητος... ὁ λαός οὗτος ὑπάρχει ἀκόμη, καί ὑπάρχει διότι ὁ Θεός ἐξαπέστειλεν εἰς αὐτόν τήν χάριν του νά εὐρῆ εἰς τήν χριστιανικὴν πίστιν τό κράτος τοῦ πολεμεῖν, τήν ἰσχύν τοῦ ἐγκαρτερεῖν εἰς τὰ δεινά, καί τήν ἀπόφασιν τοῦ ν' ἀπολεσθῆ μᾶλλον, ἢ νά ὑποκύπῃ εἰς τόν ζυγόν, τόν ὁποῖον οἱ πατέρες του ἐβάστασαν, ἀλλά ποτέ δέν παρεδέχθησαν. Ἡ τύχη λοιπόν τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἔργον τῆς θείας προνοίας. Οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσι νά εὐλαβῶνται τὰς θείας βουλὰς τῆς. Οἱ Ἕλληνες εἶναι κατὰ τοῦτο πληρέστατα πεπεισμένοι, καί σήμερον μάλιστα παρ' ἄλλοτε, διότι ἐγγίζει τό τέλος τῶν ὄσων δυστυχημάτων, καί τό πλήρωμα τῶν ἐπιθυμιῶν καί τῶν ἐλπίδων των...*

⁴¹ βλ. *ΙΕΕ*, ὅ.π., σελ. 42.

⁴² βλ. *Frazee*, ὅ.π., σελ. 133.

Ὅφείλομεν ἐξ ὀνόματος καί ἐκ μέρους τοῦ ἔθνους, τό ὅποιον ἐνεπιστεύθη εἰς ἡμᾶς τήν διεύθυνσιν τῶν συμφερόντων του, νά παρακαλέσωμεν τήν Ὑμετέρα Παναγιότητα νά μᾶς χαρίσῃ τάς εὐλογίας της, πεπεισμένη ὅτι ἀμεταθέτως εἴμεθα προσπλωμένοι εἰς τάς ἀρχάς τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως. Μακάριοι ἐσμέν, ὡς ἂν εὐδοκήσῃ ὁ πανάγαθος Θεός, ὥστε νά δυνηθῇ ἡ Ὑμετέρα Παναγιότης νά γένη εἰς ἡμᾶς πρόξενος τῶν ἀγαθῶν, τά ὅποια ὀφείλει, ὡς κεφαλὴ τῆς ἁγίας ἐκκλησίας εἰς ὅλα τά τέκνα της... παύομεν ἐπαναλαμβάνοντες καί πάλιν πόσο λυπούμεθα μί δυνάμενοι νά ἀποδείξωμεν καρποφόρους, ὅσους οἱ σεβασμοὶ Ἱεράρχαι κατέβαλλον ἀγῶνας εἰς τήν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τῆς Ὑμετέρας Παναγιότητος»⁴³.

Εἶναι ἐμφανές ὅτι ὁ Καποδίστριας δέν ἤθελε νά διακηρύξει ἀφ' ἑαυτοῦ του αὐτοκεφαλία, ἀλλά δέν ἔβλεπε καί πῶς θά μπορούσε ἡ Ἐκκλησία σπὴν ἀνεξάρτητη Ἑλλάδα νά διοικηθῇ ἀπὸ τό Πατριαρχεῖο, ὅταν σ' αὐτό ὁ σουλτάνος ἐπέβαλε τέτοιες πρωτοβουλίες καί ἀντιλήψεις⁴⁴. Ὁ κύβος εἶχε ριφθεῖ. Ἄς σημειωθῇ πῶς γιά τήν ὅλη κίνηση τοῦ Πατριαρχείου καί τίς ἐνέργειες τοῦ Καποδίστρια ἦταν πλήρως ἐνήμερες οἱ τρεῖς προστάτιδες Δυνάμεις⁴⁵. Φαίνεται πῶς ἡ ἐξισορροπητικὴ λογικὴ τοῦ Καποδίστρια, ὅπως ἐπίσης καί ἡ μετάθεσις τοῦ προβλήματος γιά ἀργότερα, δέν θά ἦταν ἀρκετὴ γιά νά ἀντιμετωπισθῇ τό ἀναφυέν μεγάλο πρόβλημα.

Ὅταν ἀνέλαβε πατριάρχης ὁ Κωνστάντιος Α΄, τό καλοκαίρι τοῦ 1830, μίαν νέα ἀλληλογραφία ξεκίνησε μεταξύ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τοῦ Καποδίστρια. Ὁ Κωνστάντιος κατάφερε νά ἐκμεταλλεῖται τήν ἀλλαγὴ διάθεσις τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ καί νά πάρει ἄδεια νά ἐπισκευαστοῦν οἱ χριστιανικὲς ἐκκλησίες, καί μάλιστα μὲ οἰκονομικὴ βοήθεια καί τοῦ ἴδιου τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Ὁ Πατριάρχης ἔστειλε ἐπιστολὴν στὸν Καποδίστρια, σπὴν ὅποια αὐτὴν τὴν φορὰ δέν ζητᾶ ἐπιστροφὴ τῶν Ἑλλήνων σπὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία, ἀλλὰ τὰ ἐξῆς δύο: πρῶτον, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νά ἀποτρέψει ἐπιδράσεις καλβινικῶν διδασκαλιῶν στὸν ἑλληνικὸ λαὸ ἐναντίον τῆς ἱεραρχίας καί τοῦ κλήρου, οἱ ὁποῖες διαδίδονταν μὲ ἓνα μικρὸ βιβλίον πού κυκλοφοροῦνταν καί μοιράζονταν στὸν λαὸ καί, δεύτερον, «νά ἐπανέλθῃ ἡ Ἑλλάδα ὑπὸ τίς ἀκτίνες τοῦ χαριτόβρυτου ὀρθόδοξου πατριαρχικοῦ ἡλίου καί οἱ κάτοι-

⁴³ βλ. *Γενικὴ Ἐφημερίς*, Αἴγινα 9 Ἰουνίου 1828, III, ἀρ. 41.

⁴⁴ βλ. καί *Μεταλλινός*, ὁ.π., σσ. 241-242.

⁴⁵ βλ. *Frazee*, ὁ.π., σσ. 103-104.

κοί της για μία ακόμη φορά να καλυφθοῦν ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἐπισκόπου του»⁴⁶. Σκοπὸς τοῦ Πατριαρχείου φαίνεται πὼς ἦταν νὰ διατηρήσει τὴν πνευματικὴ ἐξάρτηση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ αὐτό, νὰ μὴ δοθεῖ αὐτοκέφαλο, ἐνῶ ex silentio φαίνεται ὅτι πλέον ἀναγνωρίζει τὴν αὐτοδιάθεση τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Καποδίστριας θὰ ἀπαντήσει μὲ δική του ἐπιστολή, διαβεβαιώνοντας τὸν πατριάρχη ὅτι ἡ πιστότητα τοῦ λαοῦ στὴν ὀρθοδοξία ἦταν σὲς ἀπόλυτες προτεραιότητες τῆς κυβέρνησης καὶ ὅτι ἡ κυβέρνησις ἐνεργεῖ μὲ τὸν καλύτερο τρόπο γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Κι ἐδῶ φαίνεται πὼς ἡ Πολιτεία πλέον ἔχει ἀναλάβει τὴν διοίκησι τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, κάτι ποῦ δὲν ἀφήνει περιθώρια ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία δὲν ὑπακούει πλέον στὸ Πατριαρχεῖο, ἀλλὰ στὸ κράτος. Ὁ πατριάρχης θὰ τὸ ἀντιληφθεῖ καὶ θα ἀπαντήσει μὲ ἄλλο γράμμα, στὸ ὁποῖο «ἔδειχνε ὅτι δὲν ἦταν τελειῶς ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν ἀπάντησι τοῦ Κυβερνήτη. Ἦταν ἱκανοποιημένος ποῦ ἡ κυβέρνησις παρέμενε πιστὴ στους ἱερὸς κανόνες. Ταυτόχρονα ὅμως ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ βρίσκεται σὲ μία κατάστασι πλήρους ἐνότητις μὲ τὴν μητέρα Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μία συνθήκη ποῦ στὸ παρὸν δὲν ἐκπληρωνόταν»⁴⁷. Ἡ προτροπὴ τοῦ Πατριάρχου ἔπεσε στὸ κενό, λόγῳ τῶν πολλῶν προβλημάτων ποῦ ἀντιμετώπιζε ὁ Καποδίστριας, ποῦ δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ θέσει τὴν Ἐκκλησία σὲ προτεραιότητα.

Μία ἀπὸ τίς πρώτες κινήσεις, λοιπόν, τοῦ Βαυαροῦ ἀντιβασιλιᾶ Μάουρερ ἦταν νὰ ζητήσει νὰ δεῖ τὸν Φαρμακίδη. Ὁ Μάουρερ ἦταν προτεστάντης⁴⁸ ποῦ «ἀγνοοῦσε ἐντελῶς τόσο τὴν δημοκρατικὴ δομὴ τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὅσο καὶ τὸν βαθμὸ τῆς παραδοσιακῆς ἀνεξαρτησίας της ἀπὸ τὴν κοσμικὴ ἐξουσία»⁴⁹. Ἦταν σαφές ὅτι ἔναντι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πλέον ὁ Φαρμακίδης εἶχε διαμορφώσει ἄλλη ἄποψη. Δὲν ἦταν ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἐπίγνωσι τῆς θέσις του στὴν Ὄρθοδοξία ποῦ πρυτάνευε πλέον, ἀλλὰ τὸ αἶσθημα ὅτι ἡ Ἐκκλησία στὴν ἀνεξάρτητη Ἑλλάδα ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ αὐτὴ ἀνεξάρτητη. Υἱοθέτησε τίς ἀντιλήψεις τοῦ Κοραΐ⁵⁰, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1821 ἦδη εἶχε θέσει τὸ θέμα τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. «Ὁ ἐλευθέρων καὶ αὐτονόμων Γραικῶν κληρὸς εἶναι

⁴⁶ βλ. Frazee, ὅ.π., σελ. 115.

⁴⁷ βλ. Frazee, ὅ.π., σελ. 115.

⁴⁸ Ὁ πατέρας του ἦταν πάστορας τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας. βλ. Frazee, ὅ.π., σελ. 124.

⁴⁹ βλ. Douglas Dakin, «Ἡ ἐνοποίηση τῆς Ἑλλάδος 1770-1923», Ἀθήνα 2001⁵, σελ. 111.

⁵⁰ βλ. Frazee, ὅ.π., 134-135.

ἀπρεπέστατον νά ὑπακούῃ εἰς προσταγὰς Πατριάρχου ἐκλεγμένου ἀπὸ τύραννον καὶ ἀναγκασμένου νά προσκυνῇ τύραννον»⁵¹. Ὁ Κοραῖς διακήρυττε ὅτι ἦταν πάντοτε σύμφωνος μὲ τὴν ὀρθόδοξη παραδόση ὡς πρὸς τὰ ζητήματα πού εἶχαν νά κάνουν μὲ τὰ δόγματα, τὰ μυστήρια, τὶς ἱερές τελετές καὶ τὰ ἔθιμα, ὄχι ὁμῶς ὡς πρὸς διοικητικά θέματα καὶ τύπους⁵². Ἐκεῖ ἦταν ἐπιπηρεασμένος ἀπὸ προτεσταντίζουσες ἀντιλήψεις. Ὅτι κατὰ τὸν Κοραῖ δὲν εἶχε διατυπωθεῖ ὡς δόγμα εἶναι «φλοιός». Μποροῦσε λοιπὸν νά διατεθεῖ καὶ νά σχηματισεῖ κατὰ τὶς ἀνάγκες κάθε ἐποχῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ Φαρμακίδης διαπνεόταν ἀπὸ ἕναν ἀδιαμφισβήτητο πατριωτισμὸ. «Ὅσάκις ὑπέβλεπεν ἢ ἀπλῶς ὑπωπτεύετο κίνδυνον τῆς πατρίδος, ἔφθανε μέχρι τυφλοῦ καὶ νοσηροῦ φανατισμοῦ»⁵³. Πίστευε ἀκόμη ὅτι «φυσικοὶ ἐχθροὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦταν οἱ Ῥῶσοι, ἕνας λαὸς πού ἔκρυβε τοὺς πολιτικούς του σκοποὺς πίσω ἀπὸ θρησκευτικὲς διαμαρτυρίες»⁵⁴.

Ὁ Μάουρερ συγκρότησε ἑξαμελῆ Ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπι⁵⁵, γιὰ τὴν σύνταξη σχεδίου ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ. Ψυχὴ τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν ὁ Φαρμακίδης.

Κύριες ιδέες τοῦ Φαρμακίδη ἦταν οἱ ἑξῆς: «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἦτο αὐτοκέφαλος καὶ ἀνεξάρτητος ἀφ' ἧς ἡμέρας διεκηρύχθη ἐπισήμως ἡ πολιτικὴ αὐτονομία καὶ ἀνεξαρτησία τοῦ Ἑθνους, δεδομένου ὅτι ἐπικράτεια καὶ Ἐκκλησία εἶναι ἐν κατὰ τό ἐξωτερικόν αὐτῆς εἶδος καὶ δὲν εἶναι δύο καθ' ἑαυτὰ ὑπάρχοντα σώματα. Διὰ τὸν λόγον αὐτόν ἐπ' οὐδενὶ ἐπεθύμει τὴν παρά τοῦ Πατριαρχείου κήρυξιν τῆς Ἑλλάδος ὡς αὐτοκεφάλου, διότι ἐθεώρει περιττόν νά ζητηθῆ ὅ,τι ὑπῆρχεν αὐτοδικαίως μετὰ τὴν ἐθνικὴ παλιγγενεσίαν. Ὅθεν δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη, ἀναφορικῶς μὲ τό ζήτημα τοῦ αὐτοκεφάλου, προειδοποιήσεως ἢ συγκαταθέσεως ἢ ἔστω καὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ τετελεσμένου πλέον γεγονότος, παρά τοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Θρόνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὔτε ἔλαβε ποτε ἀπὸ τινὸς ἐξουσίαν⁵⁶ τοῦ ἐπικυροῖν καὶ διακηρύττειν τὴν

⁵¹ βλ. Ἀδ. Κοραῖ, *Προλεγόμενα εἰς τὰ πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους* (Ἑλληνικῆς Βιβλιοθηκῆς τόμος τρισεκδακάτος), Ἐν Παρισίοις 1821, σελ. ρκ'.

⁵² βλ. Πρωτ. Γ. Μεταλλινού, *Παράδοση καὶ Ἀλλοτριώση*, Ἀθήνα 1994², σελ. 230.

⁵³ βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1001.

⁵⁴ βλ. *Frazer*, ὅ.π., σελ. 137.

⁵⁵ Μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν τρεῖς κληρικοὶ, ὁ Ἰγνάτιος, ἐπίσκοπος Ἀδραμερίου, ὁ Παῖσιος, ἐπίσκοπος Ἐλαίας καὶ ὁ Φαρμακίδης, καὶ τρεῖς λαϊκοί, ὁ Πανοῦτσος Νοταρᾶς, ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Σχινᾶς βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1002.

⁵⁶ Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Φαρμακίδης σκόπιμα ἀγνοεῖ τὴν κανονικὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας περὶ

αὐτονομίαν τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, Ἐθνῶν αὐτονόμων καὶ ἀνεξαρτήτων, ἀφ' ἐαυτῶν διακηρυσσομένων αὐτοκεφάλων»⁵⁷. Ὁ Φαρμακίδης διερωτιόταν πῶς θὰ ἦταν δυνατόν ἡ Ἑλλάδα νά διοικεῖται ἀπό ἐξουσία πού βρισκόταν ἐκτός τοῦ κράτους καὶ τελοῦσε ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία. «Ἡ αὐτονομία καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τῆς αὐτονομίας καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς ἐπικρατείας καὶ πᾶσα κατ' ἐκείνης ἄμεσος ἢ ἔμμεσος προσβολὴ εἶναι προσβολὴ κατὰ ταύτης»⁵⁸.

Ὁ Μάουρερ βρῆκε λοιπὸν στό πρόσωπο καὶ στίς προτάσεις τοῦ Φαρμακίδου τὴν ὑποστήριξη τῆς προτεσταντικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας στὰ ἐπίγεια πράγματα, ὅπως ἐπίσης καὶ στὴν προοπτικὴ τοῦ ἐκδυτικισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας διὰ τοῦ κράτους, στὴν ἀπομάκρυνση τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ρωσικὴ ἐπιρροή καὶ στὴν διαφύλαξη τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὁ Φαρμακίδης ἔβλεπε τὴν Ἐκκλησίαν μὲ τὸν κοραϊκὸ τρόπο, ταυτίζοντάς τιν ὡς θεσμὸ μὲ τὸν ἀνώτερο κλῆρο, τοὺς μητροπολίτες καὶ τοὺς ἐπισκόπους, τοὺς ὁποίους ἐνέτασσε στὴν παλαιὰ ἀνώτερη κοινωνικὴ τάξη, μαζί μὲ τοὺς προύχοντες καὶ τοὺς προεστούς⁵⁹. Ἐπίσης, θεωροῦσε ὅτι τὸ Βυζάντιο ἀσχολοῦνταν μὲ τὰ θεολογικὰ ζητήματα, ὄχι ὅμως μὲ τὴν οὐσιαστικὴ πρόοδο τῆς κοινωνίας, καὶ δὲν θὰ μπορούσε νά εἶναι καλὸ παράδειγμα γιὰ τὸ ἀνεξάρτητο κράτος. Καὶ ἐπειδὴ τὸ Βυζάντιο διασωζόταν στό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἡ αὐτοκεφαλία τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ἦταν αὐτονόμη κίνησις⁶⁰. Δικαίωσε ἔτσι τὴν ἀντίληψη τοῦ Μάουρερ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔπρεπε

τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Αὐτοκεφάλου. Εἶναι τραγικὴ εἰρωνεία ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Φαρμακίδου χρησιμοποιοῦνται σήμερα ἀπὸ τὴν Ρωσικὴ Ἐκκλησίαν γιὰ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς χορηγίσεως αὐτοκεφαλίας στὴν Ἐκκλησίαν τῆς Οὐκρανίας παρὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐνῶ ἡ Ρωσικὴ πλευρὰ ἀπέρριπτε τὴν αὐθαίρετη ἀνακήρυξη αὐτοκεφάλου ἀπὸ τοὺς Βασιλεῖς καὶ τὸν Φαρμακίδου ἄνευ τῆς χορηγίσεώς του ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ γι' αὐτὸ ἔστειλε τὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο γιὰ νά ὀργανώσει, μεταξύ ἄλλων, καὶ τὴν ἀντίστασι στὴν πράξη αὐτή!

⁵⁷ βλ. ΘΗΕ, στ. 1002.

⁵⁸ βλ. *ΙΕΕ*, τόμος ΙΓ', Ἀθήνα 1977, σελ. 42.

⁵⁹ βλ. ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἐκδυτικισμένης ἀντίληψης Πρωτ. Θεμιστοκλῆ Μουρτζανού, *Γρηγόριος Κωνσταντῆς: ἕνας λόγιος συζητᾷ μὲ τὸν Διαφωτισμὸ καὶ τὴν Παράδοσι*, Λάρισα 2017, σσ. 25-32.

⁶⁰ Ὁ Φαρμακίδης, τὸ 1826, ἀλληλογραφῶντας μὲ τὸν Κ. Ἀσώπιο λέει: «οἱ Βυζαντινοὶ καὶ πολιορκούμενοι παρὰ τοῦ Σουλτάνου δὲν ἔπαυον ἀπὸ τοῦ νά φιλονικῶσι περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, περὶ ἐνζύμων καὶ ἀζύμων καὶ τὰ τοιαῦτα, δὲν ἔπαυον ἀπὸ τοῦ νά σπουδαρχῶσαν. Οἱ ἀπόγονοι τῶν διεφθαρμένων Βυζαντινῶν δὲν ἄρχισαν ἀκόμη τὰς θεολογικὰς ἔριδας διότι ἀκόμη δὲν ἐλευθερώθησαν· ἔχουσιν ὅμως ὅλα τ' ἄλλα ἐλαττώματα ἐκείνων. Ἄθλιον γένος» βλ. Φώτη Δημητράκου, *Βυζάντιο καὶ Νεοελληνικὴ Διανόμη στὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος*, Ἀθήνα 1996, σελ. 36 ἐπ.

νά ἐλεγχθεῖ, καθὼς «θεωροῦνταν μάλιστα περισσότερο ἐπικίνδυνη, γιατί εἶχε περισσότερη ὁμοιογένεια»⁶¹. Τό ἐκκλησιαστικό πρόβλημα ἀποτελοῦσε μέρος τοῦ προγράμματος τῶν Βαυαρῶν γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ σύνολου πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας καί «μαζί μέ τήν ἀναδιοργάνωση τοῦ στρατοῦ καί τήν ἀναμόρφωση τοῦ διοικητικοῦ συστήματος, ἀπέβλεπαν νά κάμψουν τήν ἰσχύ τῆς καθεμιᾶς κυρίαρχης ὁμάδας, δηλαδή τῶν στρατιωτικῶν, τῶν προεστῶν-πολιτικῶν καί τοῦ κλήρου»⁶².

Οἱ ἀποφάσεις τῆς ἐπιτροπῆς ἐγκρίθηκαν στίς 15 Ἰουλίου 1833 ἀπό τήν Σύνοδο πού συγκλήθηκε στό Ναῦπλιο καί μέ Βασιλικό Διάταγμα στίς 23 Ἰουλίου/4 Αὐγούστου 1833 ἀνακηρυσσόταν αὐτοκέφαλη ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ ὑπαγόταν πλέον στήν κρατική ἐξουσία. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1833, τόν Μάρτιο καί τόν Μάιο τοῦ 1834 θά ἐκδοθοῦν διατάγματα διά τῶν ὁποίων τά μοναστήρια διαλύονταν μερικῶς. Ὁ Φαρμακίδης, μέ ἄλλο Βασιλικό διάταγμα τήν 23η Ἰουλίου 1833, διοριζόταν πρῶτος γραμματέας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

Ἡ ἀνακίρυξη τοῦ αὐτοκεφάλου μπορεῖ νά φαινόταν ἀναγκαία λόγω τῶν περιστάσεων, ὥστόσο ἔπασχε καί σύμφωνα μέ τούς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας καί κατά τήν ὀρθόδοξη παράδοση τῆς συναλληλίας, ἡ ὁποία ἀπέρριπτε οἰαδίποτε διακυβέρνηση τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τήν Πολιτεία. «Ὁ βασιλιάς ὀρίσθηκε ὡς ἀρχηγός τῆς Ἐκκλησίας, τήν διακυβέρνηση τῆς ὁποίας ἀνέλαβε ἡ Ἱερά Σύνοδος, ἀποτελούμενη ἀπό πέντε κληρικούς ἐπιλεγμένους μέ τήν βασιλική ἐπίδοκμασία. Βέβαια, ὁ καταστατικός χάρτης τῆς Ἐκκλησίας διαχώριζε τις ἐξωτερικές ἀπό τις ἐσωτερικές ὑποθέσεις της. Ἔτσι, ἡ Ἱερά Σύνοδος μποροῦσε νά ἐνεργεῖ μέ κάποια ἐλευθερία σέ ὀρισμένους τουλάχιστον τομεῖς, ὅπως π.χ. στόν καθορισμό τῶν ἐπισκόπων ἢ στήν ἐποπτεία τῶν μοναστηριῶν. Κι ἐδῶ ὅμως τό κράτος εἶχε τί δυνατότητα νά ἐπεμβαίνει καί, διά τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας καί Ἐκκλησιαστικῶν, νά ἀσκεῖ ἔλεγχο στίς πράξεις της. Ὅσο γιά τά θέματα πού ἀφοροῦσαν στά ἐσωτερικά τῆς Ἐκκλησίας, δογματικά-λειτουργικά, καί ὅπου μποροῦσε νά ἐνεργεῖ αὐτόνομα, ὀρισμένες προβλέψεις πού ὑπῆρχαν στά σχετικά διατάγματα κατόρθωναν νά ἐκμηδενίζουν τήν αὐτονομία της καί σ' αὐτό ἀκόμα τό περιορισμένο πεδίο. Ὁ βασιλικός ἐπίτροπος παρακολουθοῦσε πάντα τίς ἐργασίες τῆς συνόδου –ὡς τό 1840 ἦταν ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης⁶³–, ἐνῶ οἱ συνοδικές ἀποφάσεις μόνο τότε ἦταν ἔγκυρες

⁶¹ βλ. *ΙΕΕ*, ὅ.π., σελ. 42.

⁶² βλ. *ΙΕΕ*, ὅ.π., σελ. 43.

⁶³ Κατά τόν Frazee κυβερνητικός ἐπίτροπος ἦταν ὁ μετέπειτα πρῶτος πρύτανης τοῦ Πανεπιστη-

ὅταν ὑπῆρχε γι' αὐτές ἡ βασιλική συναίνεση»⁶⁴. «Μέ τόν κλῆρο ἡ Σύνοδος θά εἶχε ἐπαφές μόνο μέ τί διαμεσολάβηση τοῦ ὑπουργείου Θρησκευμάτων καί τῆς ἀπαγορευόταν ρητά νά διατηρεῖ σχέσεις μέ ὁποιαδήποτε ἀρχή πού εἶχε τήν ἔδρα τῆς ἔξω ἀπό τά ὄρια τοῦ βασιλείου. Αὐτό σήμαινε ὅτι δέν θά μποροῦσε νά ἔχει κανενός εἴδους συνεργασία μέ τόν Πατριάρχη ἢ τήν Ρωσία»⁶⁵.

Ὁ Φαρμακίδης ἀπετέλεσε τό δεξιό χέρι τοῦ Σπυριδῶνος Τρικούπη⁶⁶, προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς, καί ὑπουργοῦ Ἐκκλησιαστικῶν καί Παιδείας. Μαζί μέ τούς Σκαρλάτο Βυζάντιο καί Κωνσταντῖνο Σχινᾶ, δύο ἀπό τά τρία λαϊκά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς πού ἐτοίμασε τά τοῦ αὐτοκεφάλου, «ἐκπροσωποῦσαν τήν σκέψη καί τα αἰσθήματα μιᾶς μικρῆς ἀλλά ἐγκυρης μερίδας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ», ὅπως ἔγραφαν οἱ φιλελεύθερες ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς *Ἄθηνᾶ* καί *Σωτήρ*. Ἡ στάση τους ἀπέναντι στόν κλῆρο εἶχε βαθύτερες ρίζες καί ἦταν ἐνδεικτική τῶν ἀπόψεων μιᾶς μεγαλύτερης μερίδας λαοῦ. Ἡ σύγκρουση γιά τό αὐτοκέφαλο ἦταν βαθύτερη καί ἐξέφραζε διαφορές ἀντιλήψεων γιά τούς στόχους τῆς Ἐπαναστάσεως, γιά τί νομιμότητα τοῦ χωρισμοῦ ἀπό τήν Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, γιά τήν ἴδια τήν Ἐκκλησία. Οἱ φιλελεύθεροι θεωροῦσαν ὅτι ἡ Ἐπανάσταση σκόπευε ἐναντίον τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας ἀλλά καί ἐναντίον τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας καί ὅτι ἕνα ἀνεξάρτητο κράτος εἶχε δικαίωμα νά ἀπολαμβάνει τήν ἐκκλησιαστική του ἀνεξαρτησία. Ἀποκρούοντας αὐτές τίς ἀπόψεις οἱ συντηρητικοί ὑποστήριζαν ὅτι «ἡ Ἐπανάσταση εἶχε στόχο μόνο τούς Τούρκους καί ὅτι ὁ χωρισμός τῶν Ἐκκλησιῶν ἦταν ἀξιοθρήνητη ἐνέργεια»⁶⁷.

Ὁ Φαρμακίδης λοιπόν ἀποτελεῖ στόν ἐκκλησιαστικό χῶρο τόν ἐκφραστή τῶν φιλελεύθερων ἀντιλήψεων γιά τί πορεία τοῦ νέου κράτους. «Ὁ Μάουρεθ θεωροῦσε τήν Ἐκκλησία ὡς ὑπηρεσία. Τό πρότυπο γι' αὐτόν ἦταν ἡ κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στήν πατρίδα του, ὅπου ἡ κοσμική ἐξουσία τῆς Βαυαρίας

μίου Κωνσταντίνου Σχινᾶς, ἐνῶ ὁ Φαρμακίδης ἦταν γραμματέας τῆς Συνόδου. βλ. *Frazer*, ὁ.π., σελ. 153.

⁶⁴ βλ. *IEE*, ὁ.π., σελ. 42.

⁶⁵ βλ. *Dakin*, ὁ.π., σελ. 111.

⁶⁶ Γιά τίς ἐξαρτίσεις τοῦ Τρικούπη ἀπό τούς ἀγγλογάλλους βλ. Χαρίκλειας Δημακοπούλου, «Ἡ ἀνακρίσις τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καί ὁ ρόλος τῶν Δυνάμεων, *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ οἰκονόμων*, Πρακτικά Συνεδρίου Τσαριτσάνη 25 Μαΐου 1996, Ἀθήνα 1998, σελ. 33 κ. ἑ.

⁶⁷ βλ. *IEE*, ὁ.π., σσ. 43-44.

κυριαρχούσε πάνω στην Καθολική και Προτεσταντική Έκκλησία»⁶⁸. Οί φιλελεύθεροι θεωρούσαν τόν βασιλιά ως ενσαρκωτή του αγώνα για τήν εκπλήρωση τής Μεγάλης Ίδεας τής απελευθέρωσης και τών υπόλοιπων υπόδουλων περιοχών του έλληνισμού. Οί συντηρητικοί θεωρούσαν τό σχίσμα μεταξύ τής Έκκλησίας τής Ελλάδος και του Οικουμενικού Πατριαρχείου πλήγμα για τήν ένότητα του έλληνικού έθνους, για τόν πρόσθετο λόγο ότι πίστευαν πώς ό πατριάρχης έπρεπε να παραμείνει έθνάρχης. «Γιά τούς φιλελεύθερους ή εκκλησία δέν εκπροσωπούσε παρά μία όψη τής δημόσιας ζωής, έναν κλάδο τής διοικήσεως, ένω για τούς συντηρητικούς αποτελούσε έθνικό θεσμό στην ευρύτερη έννοια του όρου. Οί φιλελεύθεροι πίστευαν στην πολιτική υπεροχή και ανεξαρτησία, γιατί θεωρούσαν τό κράτος ως έμβλημα τής έθνικης αξιοπρέπειας. Είχαν τόν φόβο ότι ό σουλτάνος ή ή Ρωσία θά χρησιμοποιούσαν τήν έπιρροή του πατριάρχη για να έπεμβαίνουν στις έσωτερικές υποθέσεις. Ένω οί συντηρητικοί πίστευαν πάντα ότι τήν ένότητα του δόγματος θά τήν συγκρατούσε μόνο ή εκκλησιαστική ένότητα, ή μόνη ικανή να έξουδετερώσει τήν δυτική πολιτισμική διείσδυση. Στις έσωτερικές κρατικές υποθέσεις οί φιλελεύθεροι υποστήριζαν τό απεριόριστο κύρος του κράτους, γιατί δυσπιστούσαν άπέναντι στό σύνολο του άνωτερου κλήρου που τόν θεωρούσαν χωρίς παιδεία και συνεπώς άνίκανο να συλλάβει τό νόημα και να πραγματοποιήσει τίς αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στην Έκκλησία. Οί άνθρωποι αυτοί πίστευαν ότι ή άνανέωση τής Έκκλησίας δέν μπορούσε να προέλθει παρά μόνο από μία φωτισμένη κυβέρνηση μέ τί βοήθεια των όλίγων φωτισμένων κληρικών, αυτών ιδίως που είχαν αποκτήσει ευρωπαϊκή παιδεία»⁶⁹.

Ήταν έμφανές ότι οί επίσκοποι και, γενικά, ό άνώτερος κλήρος δέν ήταν έτοιμοι να άποδεχτούν όψεις έκκοσμικευμένου, εκσυγχρονισμένου κράτους σε θέματα όπως ό γάμος (ιδίως τό διαζύγιο, όπως επίσης και τά κληρονομικά ζητήματα) και ή εκπαίδευση, τά όποια οί πολιτικοί θεωρούσαν άποκλειστική ευθύνη τής Πολιτείας. Ή καχυποψία επικρατούσε τό ίδιο έντονη και στις δύο πλευρές: ό κλήρος δυσπιστούσε άπέναντι στον μί όρθόδοξο βασιλιά και στην μί όρθόδοξη Άντιβασιλεία, άπέναντι στους δυτικομαθημένους και φιλελεύθερους πολιτικούς, άπέναντι στους λαϊκούς γενικότερα, γιατί πίστευαν ότι ή παιδεία τους τούς έπηρεάζε σε άποφάσεις και στάσεις μί προσιδιάζουσες προς τί θρησκεία. Ό Κωνσταντίνος Οικονόμος, σε μεταγενέστερα κείμενά του,

⁶⁸ βλ. *Frazee*, ό.π., σελ. 139.

⁶⁹ βλ. *IEE*, ό.π., σελ. 44.

έπιβεβαιώνει τούς φόβους του συντηρητισμού, παρατηρώντας, μεταξύ άλλων, ότι πολλοί από τούς καθηγητές της νομικής, σπουδασμένοι στα γαλλικά και γερμανικά πανεπιστήμια, «*ενστάλλαξαν εις τας άπαλάς ψυχάς των μαθητών τας ύλόφρονας και δημοκρατικές θεωρίας των νεώτερων “δικολόγων”*»⁷⁰. Ο κληρός είχε ακόμη τον βαθύτερο φόβο ότι μέσα από τήν κίνηση της αυτοκεφαλίας ο λαός κινδύνευε να γίνει ρωμαιοκαθολικός, ενώ άλλοι είδαν ένα τέχνασμα για τήν ύποστήριξη του Προτεσταντισμού⁷¹.

Δέν δυσπιστούσε, όμως, μόνο ο κληρός. Ήταν και ο λαός. Ο τρόπος μέ τον οποίο εγκαταστάθηκε τό έλλαδικό αυτοκέφαλο ήταν αίτια για διαμαρτυρίες του λαού, σέ συνδυασμό μέ τήν βαυαρική άπολυταρχία. Τό καποδιστριακό κόμμα ή κόμμα των «*Ναπαίων*»⁷² θά στηριχθεί στό εκκλησιαστικό ζήτημα, για να πολεμήσει τήν άπολυταρχία των Βαυαρών. «*Σέ κάθε κίνηση πού ξεσπούσε τήν εποχή αυτή, οι άντάρτες χρησιμοποιούσαν και τό εκκλησιαστικό ως μία από τις αίτιες δυσaréσκειάς τους μέ τό καθεστώς. Για να κατανοηθεί ή τόσο έκτεταμένη δυσφορία του κόσμου για τό θέμα αυτό, πρέπει να γίνει παραδεκτό –πράγμα πού δέν τό καταλάβαιναν ή δέν ήθελαν να τό παραδεχθούν οι δυτικομαθημένοι Έλληνες πολιτικοί ήγέτες– ότι ή πλειονότητα του έλληνικού λαού βρισκόταν ακόμα μακριά από τούς δυτικούς τρόπους σκέψεως και ζωής και ότι ή θρησκεία συνιστούσε ένα από τά πιό σημαντικά ερείσματα της μη παραδοχής της Δύσεως. Ακόμα και στην περίπτωση πού δέχονταν όρισμένους δυτικούς νεωτερισμούς, τό πράγμα άπονούσε μόλις έφθανε στα θέματα της θρησκείας. Όσο αδύναμος κι άν παρουσιαζόταν ο κληρός ως συλλογικό σώμα στίς πολιτικές ύποθέσεις εξακολουθούσε έντούτοις να παραμένει ή πλέον ισχυρή συντηρητική ομάδα· ο έλεγχος πού άσκούσε στό πλήθος των πιστών ήταν ουσιαστικός, όπως τό ίδιο ουσιαστική ήταν και ή ύποστήριξη τήν όποία του έδινε ή Ρωσία*»⁷³.

Άνάλογη ήταν και ή θεώρηση της Άντιβασιλείας και των φιλελεύθερων

⁷⁰ βλ. *ΙΕΕ*, ό.π., σελ. 44.

⁷¹ βλ. *Frazer*, ό.π., σελ. 140.

⁷² βλ. *ΙΕΕ*, ό.π., σελ. 29.

⁷³ βλ. *ΙΕΕ*, ό.π., σελ. 44. Δέν είναι τυχαίο ότι ο βαθμιαίος εκδυτικισμός της κοινωνίας μας στηρίχτηκε και συνεχίζει να στηρίζεται στον περιορισμό της επίδρασης της Έκκλησίας στην κοινωνική ζωή και στην συνεχή θεώρηση της πίστης ως ιδιωτικής ύπόθεσης. Ούτε οι φιλελεύθεροι του Διαφωτισμού δέν είχαν διανοηθεί μία τέτοια αντίληψη, παρότι έβλεπαν ουσιαστικά τήν Έκκλησία ως ένα είδος φύλακα της ήθικης της κοινωνίας και στήριγμα του κράτους στην ήθικοποίηση των πολιτών, κατά τις κοραϊκές θέσεις.

κύκλων για τόν μοναχισμό και γι' αυτό στις 7 Ὀκτωβρίου 1833, στις 9 Μαρτίου 1834 και στις 8 Μαΐου 1834 εκδόθηκαν τὰ βασιλικά διατάγματα μέ τὰ ὁποῖα καί ἐκλείσαν 378 μοναστήρια καί περιερχόταν ἡ μοναστηριακή περιουσία στό κράτος, γιά νά ἀξιοποιηθεῖ γιά τήν ὀργάνωση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καί τήν βελτίωση τῆς ζωῆς τοῦ κατώτερου κλήρου, χωρίς ὅμως ἡ ἐκποίηση νά ὑλοποιηθεῖ σύμφωνα μέ τούς στόχους τῶν ἐμπνευστῶν τῆς μεταρρύθμισης. «Εἶναι φανερό ὅτι ἡ Ἀντιβασιλεία φοβόταν τούς μοναχούς γιά τόν πολιτικό ρόλο πού θά μπορούσαν νά διαδραματίσουν ὡς σύνδεσμοι συνωμοσιῶν, ὡς ἀρχηγοί τοῦ λαοῦ, ὡς ὀπαδοί τῆς Ρωσίας, τόσο περισσότερο πού εἶχαν δεῖξει τήν ἀντίθεσή τους στή διευθέτση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὅπως τήν εἶχε συλλάβει καί ἐφαρμόσει ἡ Ἀντιβασιλεία. Ἀφοσιωμένοι στή Ρωσία στήν πλειοψηφία τους εἶχαν τό πλεονέκτημα ὅτι μπορούσαν νά μετακινούνται εὐκόλα ἀπό τή μία περιοχί στήν ἄλλη καί νά βρίσκονται σέ στενή ἐπαφή μέ τόν λαό. Δέν εἶναι λίγες οἱ μαρτυρίες πού τούς παρουσιάζουν, στά ἐπόμενα χρόνια, νά ἐνεργοῦν ὡς σύνδεσμοι τῶν πολιτικῶν κομμάτων καί νά προκαλοῦν λαϊκές ἀναταραχές. Ὅλα αὐτά τούς καθιστοῦσαν ἐπικίνδυνους γιά τήν ἐξουσία. Ἡ Ἀντιβασιλεία πίστευε πῶς θά μπορούσε νά τούς ἐλέγχει ἀποτελεσματικότερα ἂν τούς συγκέντρωνε σέ καθορισμένες, ἐλάχιστες περιοχές. Ἄς σημειωθεῖ πῶς ἡ πρώτη ἐγκύκλιος τῆς νέας συνόδου, τό 1834, ἀναφερόταν εἰδικά στόν ἔλεγχο τῶν μετακινήσεων τῶν μοναχῶν ἔξω ἀπό τὰ μοναστήρια τους. Μέ τό ἴδιο θέμα ἀσχολήθηκε ἡ σύνοδος ἐπανειλημμένα καί στά ἐπόμενα χρόνια»⁷⁴.

Ὁ Φαρμακίδης λοιπόν ἔδρασε σ' αὐτό τό πλαίσιο, ὄντας ὑποστηρικτής τῆς ἀγγλικῆς παράταξης, ἀλλά καί κρατῶντας τίς ιδέες τῆς μετακένωσης τοῦ Κοραῖ, πού διέπουν ἐξ ἀρχῆς τήν λογιόσνη του ἀνεξάρτητου νεοελληνικοῦ κράτους. Δέν μπόρεσε νά ἀντιληφθεῖ ὅτι «ἂν ὑπῆρξε ποτέ μιὰ Ἐκκλησία χωρίς κανένα κύρος καί σέ πλήρη ἐξάρτηση ἀπό τήν πολιτεία, αὐτό ἔγινε στήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος μέ τό καταστατικό τοῦ Μάουρερ... το ὁποῖο θύμιζε το Σύνταγμα τῆς Βαυαρικῆς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας, τό Κομιστόριο τοῦ 1818»⁷⁵.

Οἱ ἐπιλογές αὐτές δέν σίμαιναν βεβαίως τόν θρησκευτικό ἀποχρωματισμό τῆς ἐλλαδικῆς κοινωνίας. «Ἀπό τί στιγμή πού ἡ ἐλληνική ἐκκλησία κηρύχτηκε αὐτοκέφαλη, ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιά νά αὐξήσει τὰ τεκμήρια τῆς ἐμμονῆς της στήν ὀρθοδοξία· τοῦτο γινόταν καί γιά νά διασκεδαστεῖ ἡ ἀνησυχία τῶν ὑπηκόων τοῦ κράτους, τῶν πολυάριθμων, ὅσοι εἶχαν ἀκμαία τήν πίστη, ἀλλά καί

⁷⁴ βλ. *IEE*, ὅ.π., σσ. 44-45.

⁷⁵ βλ. *Frazee*, ὅ.π., σελ. 149.

για να ἀρθοῦν τὰ επιχειρήματα ἐκείνων οἱ ὅποιοι διέβλεπαν μέσα στό αὐτοκέφαλο μιὰ ροπὴ πρὸς τὸ συμβιβασμὸ μὲ τὶς ἄλλες χριστιανικὲς ἐκκλησίες. Παρόμοια ἄλλωστε δείγματα γιὰ τὴν ἀφοσίωσή της στὴ γραμμὴ τῆς ἄκαμπτῆς ὀρθοδοξίας θὰ παρουσιάσει ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καί μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεών της μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1833, ἀδιάκοπη εἶναι ἡ διασταύρωση τῆς ἐπίσημης θρησκευτικῆς ζωῆς μὲ τὴν κοσμικὴ ἑλληνικὴ ζωή· δὲν μιλάμε κἂν γιὰ τὶς θρησκευτικὲς τελετές, τὶς δοξολογίες, οἱ ὁποῖες διδέχονται πυκνὰ ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἀφοῦ κατακαθίσουν αὐτά, ἔχουμε τὶς πιὸ βαριεῖς ἐκδηλώσεις: ἡ ὑπόθεση τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος, ἡ ὁποία ἀνανεώνεται ἀπὸ τὸ 1834· τὸ 1835 ἀποδοκιμάζεται ἡ μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καί τὸν ἴδιο χρόνο καταδικάζονται τὰ βιβλία τῶν μισιοναρίων»⁷⁶. Ὁ Φαρμακίδης τὸ 1838 θὰ γράφει ἐπὶ λέξει: «ἀπὸ τίνος καιροῦ τὸ ἀσεβῆς καὶ ἑτεροδιδάσκαλος καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι τοῦ συρμοῦ»⁷⁷, δείχνοντας ὅτι ἄθεες ιδέες, ἀκόμη καὶ ἂν προέρχονταν ἀπὸ τὸ φιλελευθέρο ρεῦμα τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ δὲν μποροῦσαν νὰ ἔχουν ἐφαρμογὴ στό νέο κράτος. «Τὸ κράτος ἐγκαταστάθηκε, οἱ λόγοι πλέον ὠρίμασαν, ἐντάχθηκαν, ἀποκαταστάθηκαν, βλέπουν τὴν ἀξία τῆς ἰσορροπίας καί τὸ ρόλο τὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ παίξει ἡ Ἐκκλησία στὴν κοινωνικὴ ἐξισορρόπηση· πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ συνθήματα τέμνονται μὲ συνθήματα τὰ ὁποῖα εὐνοοῦν τὴν θρησκευτικότητα»⁷⁸.

Ἡ ζωὴ τοῦ νέου κράτους θὰ πορευτεῖ πρὸς μιὰ προϊοῦσα θρησκευιοποίηση⁷⁹, ἀφίνοντας κατὰ μέρος τὴν ζωσα παράδοση τοῦ λαοῦ. Τὸ καίριο ζήτημα, τὸ ὁποῖο δὲν διεφάνη ὡς ἡ αὐθεντικὴ διαφορά, ἦταν τὸ ὅτι «ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐνδιαφέρεται πρωταρχικὰ γιὰ τὴν ἠθικὴ τῶν ἐκπροσώπων της καί τὴν ἰδεολογικὴ τους συνέπεια, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη πτώση καὶ ἁμαρτία εἶναι πάντοτε δεδομένη, ἀλλὰ προτεραιότητα ἔχει ἡ διαφύλαξη τῶν “ὄριων” τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ὄχι γιὰ λόγους “συντήρησης”, ἀλλὰ μόνο γιὰ νὰ διασωθεῖ ἀπαραχάρακτη ἡ σημαντικὴ τοῦ τρόπου τῆς “ὄντως ζωῆς” καὶ σωτηρία – ἡ πανανθρώπινη ἐλπίδα γιὰ τὴ νίκη κατεπάνω στὸν θάνατο»⁸⁰. Ὁ Φαρμακίδης, ἀκολουθώντας τὴν κοραϊκὴ γραμμὴ, παρέμεινε πιστὸς στοὺς τύπους καὶ ἔμει-

⁷⁶ βλ. *IEE*, τόμος ΙΓ', Ἀθῆνα 1977, σελ. 473.

⁷⁷ βλ. *IEE*, ὅ.π. σελ. 473.

⁷⁸ βλ. *IEE*, ὅ.π., σελ. 472.

⁷⁹ γιὰ τὸν ὄρο βλ. Χρ. Γιανναῶ, *Ἐνάντια στὴ Θρησκεία*, Ἀθῆνα 2006, σελ. 85 κ. ἑ.

⁸⁰ βλ. Χρήστου Γιανναῶ, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἀθῆνα 1992, σελ. 287.

νε ήσυχος ότι δέν ἀλλοιώθηκε τό δόγμα, ἐνῶ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καθιερώθηκε ὡς ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία, χρήσιμη καί ἀπαραίτητη γιά τόν νεοελληνικό βίο, χωρίς ὅμως νά ἀντλεῖ ἤθος ἀπό τήν αὐθεντική λαϊκή εὐσέβεια καί παράδοση, χωρίς νά λειτουργεῖ ὡς βάση γιά ἡ διατήρηση τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος, τό ὁποῖο παραμερίστηκε στήν προσπάθεια γιά συγκρότηση κεντρικοῦ κράτους. Ἔτσι, ἡ διαμάχη γιά τό αὐτοκέφαλο ἔγινε μέρος τῆς γενικότερης διαμάχης γιά τόν πολιτικό καί ἰδεολογικό προσανατολισμό τοῦ κράτους!

Τό Πανεπιστήμιο, στό ὁποῖο ὁ Φαρμακίδης θά ἀκολουθήσει ἀκαδημαϊκή σταδιοδρομία ἀπό τό 1837, καθώς θά διορισθεῖ ὡς ὡς ὁ ἕνας ἀπό τούς τρεῖς καθηγητές τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς⁸¹, θά ἐκφράσει μέ τί σειρά του τήν γραμμή αὐτή. Εἶναι χαρακτηριστικός ὁ λόγος τοῦ πρώτου πρύτανη Κωνσταντίνου Σχινᾶ, μέλους τῆς ἐπιτροπῆς πού εἰσηγήθηκε τό αὐτοκέφαλο, συνοδοιπόρου τοῦ Φαρμακίδη, *κατά τά ἐγκαίνια τοῦ πρώτου διδακτηρίου τό 1837: «Τό Πανεπιστήμιον κείμενον μεταξύ τῆς ἐσπερίας καί τῆς ἔω, εἶναι προωρισμένον νά λαμβάνῃ ἀφ' ἑνός μέρους τά σπέρματα τῆς σοφίας, καί ἀφ' οὗ τά ἀναπτύξῃ ἐν ἑαυτῷ ἰδίαν τινα καί γόνιμον ἀνάπτυξιν, νά τά μεταδίδῃ εἰς τήν γείτονα ἔω καρποφόρα»*. Τό Πανεπιστήμιο προορίζεται νά μεταδώσει στήν Ἀνατολή τά φῶτα τῆς Δύσης, μαζί μέ τήν ἑλληνική γλῶσσα, τούς θεσμούς καί τίς ιδέες, ὥστε νά προετοιμάσει τόσο στό ἐσωτερικό τοῦ νέου κράτους ὅσο καί στά τουρκοκρατούμενα ἐδάφη, τήν Μεγάλῃ Ἰδέα τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἑλληνικῶν ἐδαφῶν. Σέ ἕνα τέτοιο κλίμα τό νά παραμείνει ἡ Ἐκκλησία στήν Ἑλλάδα ὑπό τόν ἔλεγχο ἢ τήν ἐπιτροπή τοῦ Πατριαρχείου θά ἦταν ἀδιανόητο καί ἐκκλησιαστικά καί πολιτικά, ἀλλά καί ἰδεολογικά, καθόσον τό φιλελεύθερο ρεύμα τοῦ Διαφωτισμοῦ εἶχε τά ἡνία στήν ἰδεολογική πορεία τοῦ νέου κράτους⁸².

Τό ἑλλαδικό αὐτοκέφαλο λοιπόν δέν ἦταν τόσο ζήτημα ἐκκλησιαστικό, κανονικό καί δογματικό, ὅσο πολιτικό καί ἰδεολογικό. Στό πλαίσιο αὐτό, ἡ προσωποποιημένη διαμάχη Φαρμακίδη καί Κωνσταντίνου Οἰκονόμου⁸³, ὁ ὁποῖος ὀργάνωσε τήν ἀντίδραση στήν ἀνακήρυξη τοῦ Αὐτοκεφάλου ἐρχόμενος στό Ναύπλιο ἀπό τήν Ρωσία τό 1834, πρέπει νά ἐξετάζεται εὐρύτερα⁸⁴.

⁸¹ Ἐνῶ ὁ Φαρμακίδης διορίστηκε τό 1837 καθηγητής τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, τά μαθήματα ξεκίνησαν τό 1839. βλ. *Frazer*, ὅ.π., σελ. 185.

⁸² βλ. *Μουρτζάνος*, ὅ.π., σσ. 31 καί 36-37.

⁸³ βλ. Κωνσταντίνου Μανίκα, «Ο Κωνσταντίνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ οἰκονόμων καί ἡ διαμόρφωση τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καί Πολιτείας στήν ἐποχή του», *Κωνσταντίνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ οἰκονόμων*, Πρακτικά Συνεδρίου Τσαριτσάνη 25 Μαΐου 1996, Ἀθήνα 1998, σελ. 49 κ. ἐ.

⁸⁴ Ὁ Φαρμακίδης θεωροῦσε τόν Οἰκονόμο πράκτορα τοῦ Τσάρου. βλ. *Frazer*, ὅ.π., σελ. 172.

Για μία ακόμη φορά δέν είναι τά εκκλησιαστικά τά όποια θά πρέπει νά μεταβληθούν, ακολουθώντας τά πολιτικά, αλλά νά ένταχθούν στό ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο καί τούς στόχους ενός κράτους στό όποιο ή παράδοση του Γένους θά έμενε στό τυπικό της περιεχόμενο αποδεκτί από τούς κρατικούς θεσμούς, δέν θά αποτελοΰσε όμως πρόταση καί βάση για τίν οργάνωση τής κοινωνίας. Τό «άνήκομεν εις τίν Δύσιν» ήταν έξ αρχής ή γραμμή πού επικράτησε⁸⁵.

Στό Πανεπιστήμιο τής Αθήνας, ό Φαρμακίδης θά μετατεθει από τίν Θεολογική στήν Φιλοσοφική Σχολή, όπου θά συναντήσει ως συνυπηρετούντα τόν Νέοφυτο Βάμβα, παλαιό ύποστηρικτή του. Ο Βάμβας ήταν αυτός πού μετέφρασε τίν Παλαιά Διαθήκη στήν νεοελληνική γλώσσα για λογαριασμό τής Βιβλικής Έταιρείας, όχι εκ του κεμένου των εβδομήκοντα, αλλά εκ του έβραϊκού, προκαλώντας πολλές αντιδράσεις (1834)⁸⁶. Μετά τίν μετάθεσή του στήν Φιλοσοφική Σχολή ό Φαρμακίδης (έδρα τής Έλληνικής Φιλολογίας) θά παυθει από γραμματέας τής Συνόδου. Απέδωσε τς αλλαγές αυτές στον Οικονόμο, μέ τόν όποιο ξεκάθαρα από τό 1835 βρισκόταν σε δημόσια θεολογική καί φιλολογική διαμάχη. Ο Οικονόμος ουσιαστικά είχε καταγγείλει τόν Φαρμακίδη καί τς ιδέες του ως έμμεσα επηρεασμένες από τόν Καλβινισμό⁸⁷. Τό 1837 ή διαμάχη θά συνεχιστεί πάνω σε βιβλικά χωρία πού αφορούσαν στον Ίωάννη τόν Πρόδρομο. «Γνώμη του Οικονόμου ήταν πώς ό Ζαχαρίας πού φονεύθηκε μεταξύ των Αγίων καί του θυσιαστηρίου καί πού τόν αναφέρει ό Χριστός στή συζήτησή του μέ τούς Ίουδαίους στό Λουκά 21,51, είναι ό ίδιος Ζαχαρίας, ό πατέρας του Ίωάννου του Βαπτιστού. Ο Φαρμακίδης απάντησε άμέσως, κατηγορώντας τόν Οικονόμο ως ένοχο σοβαρής παρερμηνείας των κεμένων. Η άναμέτρηση δέν κρατήθηκε πάντοτε σε πολιτισμένα επίπεδα: όταν μιá εφημερίδα υπέδειξε, τό 1837, «ό μέγας Οικονόμος» νά γίνει μέλος τής Συνόδου, ή εφημερίδα Αθηνά ρώτησε «ποίος είναι αυτός ό μέγας “Οικονόμος;” Είναι “μέγας” στά μάτια τής Κωνσταντινούπολης ή στα μάτια του σουλτάνου;». Υπάρχουν πολλοί οικονομοί στήν Ελλάδα, συνέχιζε τό άρθρο, κι έτσι λοιπόν ποίος είναι ό «μέγας»; Πιθανώς είναι εκείνος ό οικονομός πού μόλις έφθασε από τί Ρωσία, «όπου προσέφυγεν έξ αρχής του ίερού ήμών άγώνος εκ Κωνσταντινουπόλεως»⁸⁸.

⁸⁵ βλ. Μουτζανός, ό.π., σσ. 31 καί 376-378.

⁸⁶ βλ. Μεταλλινός, *Παράδοση καί Άλλοτρίωση*, ό.π., σσ. 127 κ. έ.

⁸⁷ βλ. Frazee, ό.π., σελ. 186.

⁸⁸ βλ. Frazee, ό.π., σσ. 186-187.

Ἡ ὑπόθεση τοῦ Καΐρη θά ἀποτελέσει πλῆγμα γιά τόν Φαρμακίδη. Ἐπιηρεασμένος ἀπό τόν Κοραῖ, ὅπως καί οἱ Φαρμακίδης καί Βάμβας, ὁ Καΐρης θά προκαλέσει θεολογικό πρόβλημα μέ τίς ιδέες του περί θεοσεβείας, οἱ ὁποῖες καταδικάστηκαν ἀπό τόν Πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄. Ὁ Φαρμακίδης εἶχε προσπαθήσει νά γλιτώσει τόν φίλο του ὠθώντας τον νά ἀναχωρήσει ἀπό τήν Ἑλλάδα. Δέν πρόλαβε ὁμως. Ἡ Ἱερά Σύνοδος δέν πείστηκε ἀπό τίς ἐξηγήσεις τοῦ Καΐρη, οὔτε ἔστρεξε στήν προσπάθεια τοῦ Φαρμακίδη νά μὴν καταδικαστεῖ ὁ Καΐρης. Ζήτησε ἀπό τήν κυβέρνησι νά συλλάβει τόν Καΐρη, τόν ἔφερε ἐνώπιόν της, τόν καταδίκασε σέ καθαίρεση μέ τίς κατηγορίες τῆς αἵρεσης καί τῆς ἀποστασίας ἀπό τήν χριστιανική ἀλήθεια καί τόν ἐξόρισε στήν Σκιάθου⁸⁹.

Ἡ καταδίκη τοῦ Καΐρη ἦταν χτύπημα γιά τόν Φαρμακίδη. Στίς 20 Νοεμβρίου 1839 ὁ ὑπουργός τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γλαράκης ἀνακοίνωσε ὅτι ὁ Φαρμακίδης ἀπολύθηκε ἀπό γραμματέας τῆς Συνόδου, ἐνῶ μετατέθηκε στήν Φιλοσοφική Σχολή σέ ἓνα ἀντικείμενο, πού οὐδόλως τόν ἀνέπαιε. Γράφει ὁ Φαρμακίδης στήν «Ἀπολογία» του: «ἄνοιξα τό γράμμα μέ μεγάλη προσοχή καί τό διάβασα ὄχι μόνο μία φορά, ἀλλά δύο ἢ τρεῖς φορές, γιατί δέν μποροῦσα νά πειστώ ὅτι ἦταν πραγματι ἀληθινό. Μοῦ φανόταν τόσο ἀπίστευτο καί παράξενο»⁹⁰.

Τό κόμμα τῶν Ναπαιῶν χαρέτισε μέ ἐνθουσιασμό τήν ἀπόλυση τοῦ Φαρμακίδη. Τό ἴδιο καί τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Οἱ Γάλλοι ὁμως καί οἱ Ἄγγλοι δέν εὐχαριστήθηκαν καθόλου ἀπό τήν ἀπόφασιν αὐτή. Ὁ Γάλλος πρεσβευτής στήν Ἀθήνα Sartiges θά ἐπισημάνει: «Ἔχει προκαλέσει ἐδῶ κατάπληξιν καί γενική δυσαρέσκεια, ἀφοῦ εἶναι γνωστό ὅτι γίνονται προσπάθειες ἀπό τήν Ἑλληνική Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως νά καθυποτάξει ἀκόμη μιά φορά τήν Ἑλληνική ἐθνική Ἐκκλησία. Ἐγινε ἐπίσης γνωστό ὅτι ἡ Ἱερά Σύνοδος μέ τήν ὑποστήριξιν τῆς Ρωσίας καί τοῦ δραστήριου ζήλου τοῦ πρεσβευτῆ της στήν Ἀθήνα (τοῦ ἑλληνικῆς καταγωγῆς Κατακάζη⁹¹), ἐργάζεται γιά τήν ἐπιστροφή τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας στή δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Καί ξαφνικά ἔγινε φανερό ὅτι στήν πραγματικότητα ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἠθικά ἡ ἐπανένωσι τῶν δύο Ἐκκλησιῶν».

Ὁ Φαρμακίδης θά παλέψει νά ὑπερασπιστεῖ τόν ἑαυτό του μέ τήν Ἀπολογία του τό 1840. Θά ἀποδώσει στόν Οἰκονόμο καί τίς πολιτικές σκευωρίες πού αὐτός ὀργάνωσε τήν πτώση του. Θά ἐπισημάνει ὅτι στήν πραγματικότητα

⁸⁹ βλ. Frazee, ὁ.π., σσ. 186-189.

⁹⁰ βλ. Θεοκλίτου Φαρμακίδου, Ἀπολογία, σσ. 1-4, 203-206.

⁹¹ βλ. Frazee, ὁ.π., σσ. 190-191.

ἡ Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα εἶχε γίνε ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Γρηγορίου Ε' στίς 10 Ἀπριλίου 1821 καὶ τὸ Καταστατικὸ τοῦ 1833 ἐπικύρωσε τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση. Ἡ νέα πολιτικὴ κατάσταση ποὺ ὑπῆρχε στὸ ἔθνος ἐνίσχυσε τὴν ἐλλαδικὴ Ἐκκλησία στὸ νὰ εἶναι πλέον ἐλεύθερη. Ἀκόμη, «ἡ αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία δὲν ἦταν λιγότερο Ὁρθόδοξη ἀπ' ὅ,τι οἱ Ἐκκλησίες τῆς Ἀλεξάνδρειας, Ἀντιόχειας καὶ Κύπρου ποὺ ἦσαν ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Φαρμακίδης τόνιζε ξανά καὶ ξανά ὅτι μιὰ ἀνεξάρτητη Ἐκκλησία ἦταν κάτι τὸ οὐσιαστικὸ σ' ἓνα κυρίαρχο κράτος»⁹².

Ὁ Φαρμακίδης θὰ πιαστῆ ἀπὸ μιὰ προβληματικὴ διατύπωση τοῦ Οἰκονόμου σὲ σχέση μὲ τὴν Παναγία σὲ κήρυγμα στὸ Μέγα Σπήλαιο καὶ θὰ τὸν καταγγεῖλει στὴν Σύνοδο, ἀλλὰ αὐτὸς θὰ ἀπαλλαγῆ τὸ 1840. Ἡ πλειοψηφία τῆς Συνόδου ἔχει γίνε φιλοπατριαρχικὴ καὶ ὁ Οἰκονόμος ἔχει κυριαρχήσει, παίρνοντας μὲ τὸ μέρος του καὶ τὸν Ὑπουργὸ Ἑσωτερικῶν Γλαράκη. Ἦταν φανερό ὅτι σὲ περίπτωσι χειροτονίας νέων ἐπισκόπων γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἡ Σύνοδος θὰ ζητοῦσε πλέον τὴν ἔγκρισιν ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ Σύνοδος θὰ ἀπαγορεύσει τοὺς γάμους μὲ ἑτεροδόξους, γιὰ νὰ προλάβει περαιτέρω διείσδυσι τῶν Βαυαρῶν καὶ ἡ ρωσικὴ γραμμὴ ἔχει ἐπικρατήσῃ πλήρως. Ἡ ἴδρυσιν ὁμῶς τῆς «Φιλορθόδοξου Ἐταιρείας», ἡ ὁποία ἐπεχείρησε νὰ ὀργανώσῃ ἐπανάστασιν ἐναντίον τῶν Τούρκων στὴν Ἠπειρο, τὴν Θεσσαλία καὶ τὴν Μακεδονία, ὡς πρόγευσιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἀλλὰ καὶ θέλησε νὰ ἀνεβάσῃ στὸν Ἑλληνικὸ θρόνον ἓναν Ὁρθόδοξο πρίγκιπα, μὲ τὴν πιθανὴν συμπαραστάσιν ἢ ἀνοχὴ τῆς ρωσικῆς πρεσβείας, ὀδήγησε σὲ ἀλλαγὴ καὶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ὁ Φαρμακίδης φάνηκε νὰ δικαιώνεται καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1840 οἱ φιλορῶσοι ἐπίσκοποι ἀπολύθησαν ἀπὸ τὴν Σύνοδο, ἐνῶ στὴν Κωνσταντινούπολιν ἡ βρετανικὴ πίεσιν στὸν Πύλη ὀδήγησε στὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ'⁹³ ἀπὸ τὸν θρόνον.

Τὸν Μάιο τοῦ 1842 ὁ Φαρμακίδης, σὲ ἐπιστολῇ του στὸν Μαυροκορδάτο⁹⁴, τοῦ ἐμπιστεύεται σκέψεις καὶ σχέδια του ποὺ δείχνουν τάσεις συμφιλιώσεώς του μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀκόμη καὶ μὲ τὸν μεγάλον ἀντίπαλόν του, τὸν Κωνσταντῖνον Οἰκονόμον. Τὸ ἀγγλικὸ καὶ τὸ ρωσικὸ κόμμα σκόπευαν νὰ συνεργαστοῦν γιὰ νὰ πιέσουν περαιτέρω τὸν βασιλιά Ὁθωνα νὰ δώσῃ σύνταγμα στὸν λαόν, καὶ τὸ θρησκευτικὸ ζήτημα, ἢ ἀνακήρυξιν τοῦ Αὐτοκεφάλου,

⁹² βλ. *Frazee*, ὁ.π., σελ. 19.

⁹³ βλ. *Frazee*, ὁ.π., σελ. 193-195.

⁹⁴ βλ. *IEE*, ὁ.π., σελ. 89.

ἔπρεπε νά πάψει νά εἶναι ἐμπόδιο στήν συνεργασία ἀνάμεσα στά δύο κόμματα. Ὁ Φαρμακίδης λειτουργεῖ καί πάλι περισσότερο πολιτικά καί λιγότερο ἰδεολογικά. Θά ἐπανέλθει τό 1843 στήν Θεολογική Σχολή καί θά διδάξει ἐκεῖ μέχρι τοῦ θανάτου του, τό 1860. Τό 1844 θά ἐπαναδιοριστεῖ ἀπό τόν Σπυρίδωνα Τρικούπη, ὑπουργό τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί Παιδείας στήν τότε κυβερνησι Μαυροκορδάτου, γραμματέας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, παρὰ τήν ἀντίδραση τοῦ φιλορωσικοῦ κόμματος τῶν Ναπαίων πού τόν χαρακτήριζε ὡς «τόν φαρμακερόν ὄφιν ἐν τοῖς κόλποις τῆς ἐκκλησίας»⁹⁵. Τό Σύνταγμα τοῦ 1844 δέν ἀναίρεσε τήν Φαρμακίδεια γραμμή γιά τήν αὐτοκεφαλία, μολοντί ἔδειξε τήν ἀνάγκη γιά ἐπάνοδο σέ κοινωνία μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.

Τό 1849 θά ἀναβιώσει καί πάλι ἡ διαμάχη μεταξυ τοῦ Οἰκονόμου καί τοῦ Φαρμακίδη μέ ἔμφαση στό θέμα ἄν πρέπει νά ὀρκίζονται οἱ ἱερεῖς. Ἡ ἐφημερίδα *Αἰών* πού ὑποστήριζε τόν Οἰκονόμο καί ἡ ἐφημερίδα *Ἀθηνᾶ* πού ὑποστήριζε τόν Φαρμακίδη θά γεμίσουν «ἀπό πικρά ἄρθρα. Ὁ Φαρμακίδης δημοσίευσε ἕνα βιβλίον πλέον τῶν διακοσίων σελίδων μέ τόν τίτλο *Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ἢ περί Ὁρκου*, στό ὁποῖο διερευνᾶτο σχεδόν κάθε καταληπτή ὄψη τοῦ προβλήματος. Ὁ πατριάρχης τόν Ὀκτώβριον τοῦ 1849 ἦρθε σέ βοήθεια τοῦ Οἰκονόμου μέ μιά ἐγκύκλιον πού ὑποστήριζε τήν θέσιν του, καί ἡ ὁποία ὀνόμαζε τήν ἐργασία τοῦ Φαρμακίδη “τό σάπιο βιβλιαράκι”»⁹⁶.

Τό 1850 ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος θά ζητήσει τήν ἀναγνώριση τοῦ αὐτοκεφάλου ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, τό ὁποῖο θά ἐκδώσει τόν Συνοδικό Τόμο στίς 29 Ἰουνίου 1850⁹⁷. Ὁ τόμος ὄριζε γιά τήν διοίκηση ὅτι θά γινόταν διά συνοδικῆς πράξεως καί ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος θά συνεννοοῦνταν μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο γιά τά σοβαρά θέματα. Ὁ Φαρμακίδης εἰσηγήθηκε νά ἀπορριφθεῖ ὁ τόμος τοῦ αὐτοκεφάλου⁹⁸ καί νά ὀριστεῖ ἡ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μέ βάση τό ἀρχικό διάταγμα τοῦ 1833. Ἡ στάση τοῦ Φαρμακίδη ὀδήγησε στήν ἐκ νέου ἀπόλυσή του, καθώς καί σέ ἕναν «Ἀντιτομο» πού συνέταξε ὁ ἴδιος, τόν ὁποῖο δημοσίευσε ἀνώνυμα. Τόν ἐπέγραψε

⁹⁵ βλ. *IEE*, ὁ.π., σελ. 116.

⁹⁶ βλ. *Fraze*, ὁ.π., σελ. 213.

⁹⁷ βλ. σχετικά καί τήν ἀλληλογραφία τοῦ Φαρμακίδη ὡς γραμματέα τῆς Συνόδου μέ τόν Μισαήλ Ἀποστολίδη, ἐκπρόσωπο τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως στίς διαπραγματεύσεις γιά τήν ἐπίσημη χορήγηση αὐτοκεφάλου καί ὄχι γιά ἐπικύρωση τῆς πράξεως τοῦ 1833, ὅπως ἠλπίζε ὁ Φαρμακίδης ὅτι θά συμβεῖ στό Πρωτ. Γεωργίου Μεταλληνοῦ, *Ἑλλαδικῶν Αὐτοκεφάλων παραλειπόμενα*, Ἀθήνα 1989², σελ. 180 κ.έ.

⁹⁸ βλ. *Fraze*, ὁ.π., σελ. 227.

«Ὁ Συνοδικὸς Τόμος ἢ Περί Ἀληθείας». «Ἀναρωτιόταν πῶς οἱ ἥρωες τῆς ἀνεξαρτησίας πού εἶχαν χύσει μαρτύρων αἷμα θά ἐπιζητοῦσαν νά ἐξαρτίσουν τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ μιᾶ ξένη δύναμη. Ἰσχυριζόταν ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶχε κερδίσει τὴν ἀνεξαρτησία της ἀπὸ τὸν Μάρτιο ἡδὴ τοῦ 1821, χάρις στή θέληση τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐνῶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη σήμαινε ὑποδούλωση, ἓνα βῆμα πρὸς τὸ σκοτάδι»⁹⁹.

Ὁ Φαρμακίδης θά ἀναλύσει τὶς προτάσεις τοῦ Τόμου τῆς Αὐτοκεφαλίας καί θά τὴν χαρακτηρίσει ὅλες ἀντίθετες εἴτε πρὸς τὴν ἱστορία εἴτε πρὸς τὸν νόμο. «Ἄν ἡ Ἑλλάδα χρειάζεται τὸ ἅγιο Μύρο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ρωτᾶ, γιατί νά μὴ χρειάζεται καί τὸ νερό τοῦ βαπτίσματος, καί τὸ ψωμί καί τὸ κρασί γιὰ τὴ θεία κοινωνία; Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος γιὰ δεκαετηθια αἰῶνες χειροτονεῖ ἐπισκόπους, καί δέν χρειάζεται καινούργιες ὁδηγίες γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Τὸ βιβλίον τελειώνει κρούοντας τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου μὲ προτροπὴ γιὰ ἀντίσταση στοὺς ὄρους πού ἀπαιτεῖ ὁ Τόμος καί γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος»¹⁰⁰.

Στὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Φαρμακίδη ἀπάντησε ὁ Κωνσταντῖνος Οικονόμος, ἐνῶ ὁ «Ἀντίτομος» ἀπορρίφθηκε μὲ ἐγκύκλιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τὸν Μάιο τοῦ 1852, διὰ τῆς ὁποίας τὸ Φαρμακίδειο σύγγραμμα χαρακτηρίστηκε «σκανδαλώδες τῶ ὄντι καὶ λίβελλος κατὰ τῆς Ἐκκλησίας»¹⁰¹, καί ὁ συγγραφέας του ἀποδοκιμάστηκε.

Ὁ Φαρμακίδης, τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν συγγραφὴν, χωρὶς ὅμως νά καταφέρει ὅσα ἐπιζητοῦσε, λόγω τοῦ κλονισμοῦ τῆς υἰείας του. Ἦταν ἀντιπαπικός. Ἐγραψε κατὰ τοῦ παπικοῦ πρωτείου καί τοῦ δόγματος τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῆς Παναγίας¹⁰². Κατὰ τὸν Κρῆμαϊκὸ πόλεμον (1854) ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητας τῆς Ἑλλάδος καί θεωρήθηκε ἔτσι

⁹⁹ βλ. *Frazer*, ὁ.π., σελ. 234.

¹⁰⁰ βλ. *Frazer*, ὁ.π., σελ. 235.

¹⁰¹ βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1003.

¹⁰² βλ. *ΘΗΕ*, στ. 1003-1004. Ὡς πρὸς τὸ συγγραφικὸ του ἔργο συνολικὰ πολλὰ ἄρθρα δημοσίευσε στὰ περιοδικὰ «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος», «Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ», καθὼς καί στίς ἐφημερίδες «Γενικὴ Ἐφημερίς» καί «Ἀθηνᾶ». Αὐτοτελῆ τοῦ ἔργα εἶναι τὰ ἑξῆς: *Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ Φρειδερίκου Ἰακωβαίου εἰς χρῆσιν τῶν σχολείων τῆς Ἑλλάδος*, Α' - Δ' Βιέννη 1815-1819. *Χρηστομάθεια ἑλληνικῆ*, Α'-Γ', Ἀθῆναι 1837. *Περὶ Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, εἰς ὃ ἐξεδόθη καὶ τί περὶ βαπτολογίας*, Ἀθῆναι 1838. *Ὁ ψευδώνυμος Γερμανός*, Ἀθῆναι 1838. *Ἀπολογία Θ. Φαρμακίδου*, Ἀθῆναι 1840. *Ἡ Καινὴ Διαθήκη μετὰ ὑπομνημάτων ἀρχαίων*, Α'-Ζ', Ἀθῆναι 1842-1845. *Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ἢ περὶ ὄρκου*, Ἀθῆναι 1849. *Ὁ Συνοδικὸς Τόμος ἢ περὶ ἀληθείας*, Ἀθῆναι 1852.

φιλότουρκος. Πέθανε στην Αθήνα την 21^η Απριλίου 1860. Τόν επικήδειο έξεφώνησε ο Κωνσταντίνος Κοντογόνης και τόν επιτάφιο λόγο ο Περικλής Αργυρόπουλος¹⁰³.

Ο Φαρμακίδης ανήκε στην ομάδα των φιλελεύθερων-«προοδευτικών» λογίων του Διαφωτισμού, οι οποίοι δεν διαπνέονταν από τόν μεγαλοϊδεατισμό των Φαναριωτών, την Ελλάδα δηλαδή ως επικεφαλής της Ανατολής, την επάνοδο στην βυζαντινή αυτοκρατορία. Ο Φαρμακίδης ήθελε την Ελλάδα ανεξάρτητη από τήν παράδοση της βυζαντινής οικουμένης και αποφασισμένη να προχωρήσει στον δικό της δρόμο, να κρατά στοιχεία από τήν Όρθοδοξία και τήν θρησκευτικότητα, αλλά να ακολουθεί τόν δρόμο της Δύσης. Παρότι προεπαναστατικά αποδεχόταν τό Οικουμενικό Πατριαρχείο και ακολουθούσε τήν εκκλησιαστική τάξη, η επανάσταση τόν έκανε να διαμορφώσει στην σκέψη του τήν νέα γραμμή ότι η ανεξάρτητη Ελλάδα να είναι ένα έθνος-κράτος, τό οποίο θα έπρεπε να προχωρήσει προς τόν έξευρωπαϊσμό του, αφήνοντας πίσω τήν Ανατολή.

Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο καθηγητής Βλ. Φειδās: «Η αντιπαράθεση για τό αυτοκέφαλον της Έκκλησίας της Ελλάδος ήταν η αισθητή έκφραση της συγκρούσεως δύο έτερόκεντρων κοσμοθεωριών, της θεοκεντρικής και της ανθρωποκεντρικής, οι οποίες προέτειναν δύο διαφορετικά πρότυπα ανθρώπου (χριστιανού ανθρώπου-αυτόνομου ανθρώπου) και ήταν αδύνατον να συνυπάρξουν άρμονικά στην ίδια κοινωνία ή να μορφοποιούν τήν ίδια κρατική βούληση. Στα πλαίσια αυτά είναι σαφές γιατί ο μέν Θ. Φαρμακίδης προέτεινε μία βίαιη ρωγμή στη συνέχεια της πνευματικής κληρονομίας του Έλληνισμού μέ τήν υπεράσπιση των νέων ιδεών του Διαφωτισμού, ενώ ο Κ. Οικονόμος επέμενε στην εκκλησιοκεντρική αξιοποίηση των νέων ιδεών μέ τήν αποδεδειγμένη προσληπτική ικανότητα της έλληνοχριστιανικής παραδόσεως, η οποία θα διέσωζε και τή συνέχεια της πνευματικής κληρονομίας του Έλληνισμού»¹⁰⁴.

¹⁰³ βλ. ΘΗΕ, στ. 1003.

¹⁰⁴ βλ. Βλ. Φειδās, «Η ρωσική πολιτική και τό αυτοκέφαλον της Έκκλησίας της Ελλάδος», Κωνσταντίνος Οικονόμος *ο έξ οικονομών*, Πρακτικά Συνεδρίου, Τσαριτσάνη 25 Μαΐου 1996, Αθήνα 1998, σελ. 22.

ΜΠΕΤΤΥ ΜΑΓΡΙΖΟΥ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

ΜΠΑΡΟΥΧ «Ο ΕΥΛΟΓΗΜΕΝΟΣ»

Έφθασε στή Λάρισα μετά από μεγάλη ταλαιπωρία με ένα κάρο φορτωμένο με πέντε άτομα και μπόλικους μποξάδες, πού τό έσερνε ένα μισοπεθαμένο άλογο. Τρίκαλα-Λάρισα, ούτε θυμόταν, πόσες μέρες τούς πήρε. Τό όνομά του ήταν Μπαρούχ, «εὐλογημένος» στά έβραϊκά, αλλά από τήν ήμέρα πού γεννήθηκε μέχρι εκείνη τή στιγμή, θεωρούσε πώς ή ζωή του δέν είχε δικαίωση τό όνομά του. Ή μάνα του, ό πατέρας του και τά έξι άδέρφια του καταπλακώθηκαν και σκοτώθηκαν, όταν τό σπίτι τους κατέρρευσε από άγνωστη αιτία. Τίς κηδείες έκανε ό ραβίνος Λάρισας Συμεών Πέσσαχ, πού πήγε εκεί ειδικά για νά συμπαρασταθει στήν τραγική για τήν κοινότητα στιγμή. Τό ήμερολόγιο έγραφε Ίανουάριος τοῦ 1857. Ό ραβίνος ένημερώθηκε από τόν πρόεδρο τής ισραηλιτικῆς κοινότητας Τρικάλων για τόν θάνατο τής οικογένειας Ταραμπουλούς και για τό ότι σώθηκε ό 16χρονος γιός τής οικογένειας, πού δυστυχώς δέν είχε κανέναν άλλο συγγενή. Ό ραβίνος μετά τήν κηδεία θέλησε νά μιλήσει στόν βαθειά πληγωμένο Μπαρούχ, πού έκλαιγε άσταμάτητα. Τοῦ μιλοῦσε για πολλή ώρα μέχρι πού τόν γαλίνεψε με τά λόγια του. Ό Μπαρούχ θά θυμόταν σε όλη του τή ζωή τά λόγια τοῦ ραβίνου:

*«Ο ΚΥΡΙΟΣ είναι ό ποιμένας μου· τίποτε δέν θά στερηθῶ.
Σέ βοσκές χλοερές με ανέπαυσε· σε νερά ανάπαυσης με όδήγησε.
Ανόρθωσε τήν ψυχή μου· με όδήγησε μέσα από μονοπάτια δικαιοσύνης, χάριν τοῦ ονόματός του.
Και μέσα σε κοιλάδα σκιᾶς θανάτου αν περπατήσω, δέν θά φοβηθῶ κακό· επειδή, εσύ είσαι μαζί μου· ή ράβδος σου και ή βακτηρία σου, αυτές με παρηγοροῦν.
Έτοιμασες μπροστά μου τραπέζι, απέναντι από τούς έχθρους μου· αλειψες τό κεφάλι μου με λάδι· τό ποτιήρι μου ξεχειλίζει.
Σίγουρα, χάρι και έλεος θά με ακολουθοῦν όλες τίς ήμέρες τής ζωῆς μου· και θά κατοικῶ στόν οἶκο τοῦ Κυρίου σε μακρότητα ήμερῶν».*

(Κεφάλαιο 23 Ψαλμός τοῦ Δαβίδ)

«*Εἶσαι εὐλογημένος παιδί μου*», τοῦ εἶπε τελειώνοντας καί τοῦ πρότεινε νά πάει νά ζήσει μαζί μέ τήν οἰκογένειά του στή Λάρισα γιά νά τόν ἔχει πάντα δίπλα του.

Ὁ Μπαρούχ μάζεψε ἕνα μπόγο πράγματα, ὅσα μπόρεσε νά σώσει ἀπό τά συντριμμια. Ἀπό τήν κοινότητα κανόνισαν τήν μεταφορά του μέ τό κάρο, πού θά ἔφευγε τίς ἐπόμενες μέρες γιά Λάρισα. Εὐτυχῶς βρῆκε τό ταλέτ (θρησκευτικό σάλι) του καί τήν κιπά (καπελάκι) του ἀπό τό μπάρ μισβά του (τήν ἐνηλικίωσή του στά 13 του), δῶρα μεγάλης ἀξίας καί βαρύτητας γιά κάθε Ἑβραῖο καί τήν μενορά (ἐφτάφωτη λυχνία ἀπαραίτητη σέ κάθε ἑβραϊκό σπίτι). Πρὶν φύγει, φρόντισε νά μάθει περισσότερα γιά τόν ραβίνο Συμεών Πέσσαχ, πού ἔμελλε νά γίνει ὁ προστάτης καί καθοδηγητής του στόν δρόμο τοῦ Θεοῦ.

Ὁ ραβῖνος Συμεών Πέσσαχ εἶχε γεννηθεῖ στή Θεσσαλονίκη τό 1815. Ὁ πατέρας του Ἀαρών ἦταν μέγας τραπεζῆτης τῆς πόλης καί ἡ μητέρα του Σάρρα καταγόταν ἀπό μιά ἀπό τίς πύο ἐπιφανέστερες οἰκογένειες τῆς ἐποχῆς. Ὁ Συμεών μέσα σέ ἕνα τέτοιο περιβάλλον δέχτηκε μεγάλη φροντίδα καί μόρφωση. Παρακολούθησε τά βασικά μαθήματα τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσας καί θρησκείας κοντά σέ εἰδικούς δασκάλους τῆς Θεσσαλονίκης, φοίτησε στίς περίφημες «Γιεσιβώτ» (πανεπιστημιακές ραβινικές σχολές) ὅπου ἀρίστευσε, βραβεύτηκε καί τοῦ ἀπονεμήθηκαν τό 1841 τά πτυχία τῶν Ἀνωτάτων Ἑβραϊκῶν Σπουδῶν τῆς Θεολογίας καί τοῦ Ταλμούδ, τῆς Φιλοσοφίας καί τῆς Θρησκευτικονομικῆς. Μιλοῦσε ἄπταιστα τήν ἑβραϊκή, τήν ἑλληνική, τήν ἰσπανική καί τήν τουρκική γλώσσα. Τό 1847 παντρεύτηκε τήν Λέα, ἐγγονή τοῦ Μεγάλου Ἀρχираβίνου Θεσσαλονίκης Ἀβραάμ Στρούμσα. Πρὶν ἀπό αὐτόν τόν γάμο εἶχε παντρευτεῖ ἄλλες δύο φορές ἀλλά ἀτύχησε χάνοντας τίς συζύγους του πολύ γρήγορα. (Στούς Ἑβραίους εἶναι παράδοση ἀπαράβατη ὁ χῆρος νά παντρεύεται ἀμέσως μετά τήν χηρεία του). Εἶχε ἀποκτήσει ἀπό τούς γάμους του μιά κόρη καί πέντε γιούς. Τόν Ἰσχάκ (ἀπό τόν πρῶτο του γάμο), τήν Λούνα, τόν Ἀαρών, τόν Δαυίδ καί τόν Ἰσχάκ.

Μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν του ὑπηρέτησε ὡς Γραμματέας τοῦ Ἀρχираβίνου τῆς Θεσσαλονίκης καί ὡς θρησκευτικός λειτουργός της Μεγάλης Συναγωγῆς «Μπέτ Σελομό». Τό 1848 προσλήφθηκε ἀπό τήν Ἰσραηλιτική Κοινότητα Λάρισας, πού εἶχε μεγάλη ἀκμῆ, σημαντική ἑβραϊκή θρησκευτική καί πνευματική ἀνάπτυξη καί ὑπερεῖχε τοῦ ἑβραϊσμοῦ ὀλόκληρης τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας. Στήν ἀρχή διετέλεσε ἱεροκήρυκας τῶν Συναγωγῶν καί συγχρόνως Ραβῖνος – Δικαστής τοῦ θρησκευτικοῦ Δικαστηρίου «Μπέθ Ντίν». Διακρινόταν γιά τήν καταπληκτική ρητορική του δεινότητα καί τί σοφία του. Πολύ γρήγορα διο-

ρίστηκε αναπληρωτής του διάσημου Αρχιραβίνου των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων της Θεσσαλίας και Παλαιᾶς Ἑλλάδος Δαβὶδ Ἀντζέλ.

Στό σπίτι αὐτοῦ τοῦ ὑπέροχου σοφοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς θεοσεβούμενης γυναίκα του Λέας, θὰ συνέχιζε τὴ ζωὴ τοῦ ὁ Μπαρούχ. Ἐνωθε εὐγνωμοσύνη πρὸς αὐτόν τὸν ἄνθρωπο καὶ θὰ γινόταν ἡ σκιά του, θὰ τὸν βοήθοῦσε ὅσο μποροῦσε καὶ κοντὰ του θὰ μάθαινε τίς διδαχές τοῦ Θεοῦ.

Ἐφθασε στὴ Λάρισα ξημερώματα. Πυκνὴ ὀμίχλη σκέπαζε τὴν πόλη. Ἡ φωνὴ τοῦ μουεζίνη καλοῦσε τοὺς πιστοὺς μουσουλμάνους σὲ προσευχή. «17 τζαμιά ἔχει ἡ Λάρισα», τοῦ εἶπε μὴ συνταξιδιώτισσά του. Κατέβηκε ἀπὸ τὸ κάρο μὲ τὸν μπόγο του. Τὸν ἐνημέρωσαν πὼς εἶχαν φθάσει στὰ Ἐβραϊκά, πού βρισκόνταν στὸ κεντρικὸ-βορειοδυτικὸ τμήμα τῆς πόλης, κοντὰ στὸ παλιὸ ἐμπορικὸ κέντρο καὶ τὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Πηνειοῦ ποταμοῦ. Οἱ δρόμοι πού περιέβαλαν τὴν συνοικία ἦταν ἡ ὁδὸς Γιουμπρούκ (Σκαρλάτου Σούτσου), ἡ ὁδὸς Μουφτῆ Ἐφέντη (Θουκυδίδου) καὶ ἡ ὁδὸς Χατζῆ Χουσεῖν Πασᾶ (Κύπρου). Γιὰ τὴ Λάρισα εἶχε ἀκούσει πὼς ἦταν μὴ μὲγάλη πόλη μὲ 13.000 κατοίκους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 2.200 ἦταν ἔβραιοι. Ὑπῆρχε μὴ καλὰ ὀργανωμένη Ἰσραηλιτικὴ κοινότητα μὲ 4 κύριες Συναγωγές καὶ 3 ἰδιωτικὲς μικρές μὲ τὴ μορφή σπουδαστηρίων μελέτης τῆς Τορᾶ, μὲ τὸ Μεγάλο Ἱεροδικεῖο Θεσσαλίας «Μπέθ Ντίν», μὲ τρία σχολεῖα καὶ μὲ Ἱεροσπουδαστήριο πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου, μὴ μὴ πλούσια Κοινοτικὴ Βιβλιοθήκη μὲ ἀνεκτίμητης ἀξίας βιβλία καὶ Τεβιλά (θρησκευτικὸ λουτρό) καὶ πὼς ἂν καὶ στὴν περιοχὴ κατοικοῦσαν ἀποκλειστικὰ Ἐβραῖοι, δὲν ἦταν διαμορφωμένη σὲ γκέτο.

Στὴν ὁδὸ Μουφτῆ Ἐφέντη ἀναζήτησε τὸ σπίτι τοῦ ραβίνου. Πλινθόκτιστα σπίτια σὲ ἄθλια κατάσταση στὰ δεξιὰ καὶ στὰ ἀριστερὰ του δρόμου, τοῦ θύμισαν τὰ ἔβραϊκά σπίτια τῶν Τρικάλων. Ἦξερε πὼς ἐπίτηδες τὰ διατηροῦσαν σὲ αὐτὴν τὴν κατάσταση οἱ Ἐβραῖοι, γιὰ νὰ ἀποφεύγουν τὴν ὁποιαδήποτε ἐπίδειξη, πού θὰ προκαλοῦσε τὸν φθόνον καὶ τὴν ἀρπακτικὴ διάθεση τῶν μουσουλμάνων. Μὴ γυναίκα μὲ μὴ ἐνδυμασία μὲ ζωηρὰ χρώματα κι ἓνα κίτρινο ἀκαλαίσθητο κεφαλόδεσμο, πού φοροῦσαν ὅλες οἱ Ἐβραῖες, τοῦ ἔδειξε τὸ σπίτι τοῦ ραβίνου. Ὁ δρόμος εἶχε λάσπες καὶ ἄργησε νὰ χτυπήσει τὴν πόρτα μέχρι νὰ τίς καθαρίσει ὅσο καλύτερα μποροῦσε. Ἄλλωστε, περιμένε νὰ ξημερώσει καλὰ μὴ τυχόν καὶ τοὺς ξυπνήσει. Ὅταν ἐπιτέλους χτύπησε, ἡ πόρτα ἀνοίξε γρήγορα σάν κάποιος νὰ τὸν περιμένε ἀπὸ πίσω. Τὸν ὑποδέχτηκαν ὅλοι μὲ χαμόγελα. Τοῦ ἔδωσαν γάλα καὶ ψωμὶ νὰ φάει. Ἡ Λέα τοῦ μίλησε γλυκὰ σάν μάνα. Μὲ τὸ πού ἔφαγαν, ὁ ραβίνος τοῦ ζήτησε νὰ πάει μαζί του στὴν Συνα-

γωγί. Ἡ συνοικία ἦταν πολύβουη τώρα, εἶχε ξυπνήσει γιὰ τὰ καλά καὶ κόσμος πολὺς πῆγαινε κι ἐρχόταν, οἱ μαγαζάτορες ἀνοίγαν τὰ μαγαζιά τους, παιδιὰ πῆγαιναν στὰ σχολεῖα τους, μεταφορεῖς κουβαλοῦσαν ἐμπορεύματα, ὁδοκαθαριστές καθάριζαν τοὺς λασπωμένους δρόμους. Μποροῦσες νὰ ἀκούσεις ἐβραϊκά, τούρκικα, ἰσπανοεβραϊκά, γλῶσσες πού μιλοῦσαν ὅλοι οἱ Ἑβραῖοι. Στόν δρόμο ὅλοι χαιρετοῦσαν μέ μεγάλο σεβασμό τόν ραβίνο κι αὐτός τοὺς σύσπινε τό νέο μέλος τῆς κοινότητος. Τόν κύριο Ἰσαάκ Ταραμπουλούς, συνονόματό του, τόν συνάντησαν ἔξω ἀπὸ τό ραφτάδικό του. Φεύγοντας, τοῦ ἐξήγησε ὁ ραβίνος πὼς κι ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἰσαάκ Ταραμπουλούς ἦταν πρόσφυγες, ὅπως καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Μπαρούχ, ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, ἀπὸ ὅπου ἔφυγαν μέ τὴν ἔκρηξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 καὶ κατέφυγαν σέ πόλεις τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Ἐδῶ στή Λάρισα μάλιστα, εἶχαν συγκροτήσῃ τὴν Χεβρά Κεδοσά Μοραῖτι (τὴν Ἀδελφότητα τῶν Μωραϊτῶν). Ἐκείνη τὴν πρώτη μέρα ἀλλὰ καὶ τίς ἐπόμενες θὰ μάθαινε πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα ἀπὸ τόν ραβίνο.

Ἡ Ἑβραϊκὴ κοινότητα τῆς Λάρισας εἶναι ἀρχαιότατη, μέ παρουσία ἀπὸ τὸν 2ο π.Χ. αἰῶνα καὶ εἶναι ἡ τρίτη κοινότητα τῆς Ἑλλάδας. Στους Ρωμανιώτες, τοὺς Ἑβραῖους δηλαδὴ τῆς Ἑλλάδας, προστέθηκαν καὶ οἱ Ἑσκεναζίμ, Ἑβραῖοι πού ἦρθαν κατὰ καιροὺς ἀπὸ διάφορες χῶρες τῆς Εὐρώπης, καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας, καὶ πῆρε τὴν τελικὴ της μορφὴ καὶ αὐξήθηκε σέ πληθυσμό μέ τὴν ἀφιξη τῶν Σεφαραντίμ (Ἰσπανοεβραίων), πού κατέφυγαν ἐδῶ μετὰ τὸν διωγμό τους ἀπὸ τὴν Ἰσπανία τὸν 15ο αἰῶνα ἀπὸ τὸν Φερδινάνδο καὶ τὴν Ἰσαβέλλα. Ἡ Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, πού ἦταν κυρίαρχος δύναμις τῆς περιοχῆς, τοὺς δέχτηκε μέ ἀνοιχτὲς ἀγκαλιές, καθὼς οἱ Ἰσπανοεβραῖοι, ἦταν μεγάλο κεφάλαιο γι' αὐτούς. Ἦταν στὴν πλειοψηφία τους ἐπιστήμονες μέ πολὺ ὑψηλό μορφωτικό ἐπίπεδο καὶ πολὺ γρήγορα ἀναμείχθηκαν μέ τοὺς ὑπόλοιπους ὁμόθρησκους καὶ μετέδωσαν τὴν κουλτούρα, τὸν πολιτισμό καὶ τὴ γλῶσσα. Συνέβαλαν ὄχι μόνο στὴν ἐξέλιξη τῆς κοινότητος ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρης τῆς πόλης. Στὴν ἀρχὴ ἵδρυσαν ξεχωριστὴ κοινότητα, ἀλλὰ ὑπῆρξαν σοφοὶ ραβίνοι πού τοὺς καθοδήγησαν νὰ ἐνωθοῦν σέ μία. Ἡ Λάρισα ἐπάξια ἔχει τὸν τίτλο «Μάντρε ντ' Ἰσραὲλ» (Μπτέρα τοῦ Ἰσραὴλ), ἀφοῦ καθιερώθηκε ὡς κέντρο μετανάστευσης.

Ὅ,τι κι ἂν τοῦ ἔλεγε ὁ ραβίνος, ὁ Μπαρούχ τὸν ἄκουγε μέ μεγάλο ἐνδιαφέρον. Μεγάλῃ ἐκπληξῇ ἔνωσε ὅταν ὁ ραβίνος τοῦ εἶπε πὼς τὰ ἐπίθετα τῶν Ἑβραίων δείχνουν τὴν καταγωγὴ τους.

Οἱ Ταραμπουλούς κατάγονται ἀπὸ Πελοπόννησο, οἱ Φρανσές καὶ Τσαρφατὶ ἀπὸ Γαλλία (στὴν ἐβραϊκὴ γλῶσσα ἡ Γαλλία εἶναι Τσαρφατ), οἱ Μιζραχί

ἀπό τὴν Ἀνατολί (ἀπό τὴν ἑβραϊκὴ λέξη Μιζράχ, πού σημαίνει Ἀνατολί), οἱ Ἑσκεναζή ἀπὸ Γερμανία (Ἑσκεναζ εἶναι στὰ ἑβραϊκὰ ἢ Γερμανία), οἱ Ρουῖσσο ἀπὸ Ρωσία, οἱ Μπέξα ἢ Μπέγα ἀπὸ χωριὸ τῆς Πορτογαλίας, οἱ Τουρών ἀπὸ χωριὸ τῆς Guadalahara, οἱ Πάρντο ἀπὸ ἐπαρχία τῆς Μαδρίτης, οἱ Σακκί ἀπὸ ἐπαρχία τῆς Πορτογαλίας, οἱ Μπεράχα ἀπὸ χωριὸ τῆς Μαδρίτης, οἱ Ἐρρέρα ἀπὸ χωριὸ τῆς ἐπαρχίας Σεβίλλια, οἱ Γκατένιο ἀπὸ χωριὸ στὰ Πυρναῖα, οἱ Καπέτα ἀπὸ χωριὸ τῆς κεντρικῆς Ἰταλίας, οἱ Μάισπ ἀπὸ πολίχνη τῆς Τοσκάννα, οἱ Ἀλγούσι ἀπὸ τὴν Ἀγκόστα τῆς Σικελίας καὶ οἱ Μάτσα ἀπὸ πόλη τῆς Κάτω Ἰταλίας.

Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκεῖνη καὶ μετὰ, ὅποιον θὰ συναντοῦσε θὰ προσπαθοῦσε νὰ θυμηθεῖ ἀπὸ ποῦ κατάγεται καὶ θὰ ἦταν κάτι σάν παιγνίδι γι' αὐτόν. Ἐλα ὅμως πού τό παιγνίδι δέν πῆγε καλά, καθὼς μιὰ ἀπὸ τίς ἐπόμενες μέρες συνάντησαν τὸν κύριο Μιζάν.

«Ἀπὸ ποῦ νὰ κατάγεται ἄραγε;», ρώτησε τὸν ραβίνο, γιὰ νὰ πάρει τὴν ἀπάντησι: «Υπάρχουν καὶ κάποια ἰδιωνυμικά ἑβραϊκὰ ὀνόματα ἐδῶ στὴ Λάρισα, ὅπως τὸ Μιζάν πού σημαίνει παντοειδής, τὸ Σιαλέμ – ἀκέραιος, τὸ Ἀράρ – ὄρεινός, τὸ Μπαρζιλιά – σιδεράς, τὸ Φελούς – ἐξεταστής, ἐρευνητής, τὸ Φρεζή ἢ Φερετζή ἀπὸ τὸ ὄνομα Φερεζαῖος πού ἀναφέρεται στὴ Βίβλο, τὸ Χαζάν – ψάλτης, τὸ Μεγίρ – φωτεινός, τὸ Μαζλίαχ – τυχερός, τὸ Ζακάρ – ἀρσενικός, καθὼς ἐπίσης υπάρχουν καὶ κάποια ἰσπανικά ἰδιωνυμικά ὀνόματα ὅπως τὸ Ἀμπαστάδο – ἱκανοποιημένος, τὸ Μπεμβενίστε – εὐπρόσδεκτος, τὸ Καλντερόν – γανωτής».

Τίς ἐπόμενες μέρες ὁ Μπαρούχ σέ μιὰ φιλανθρωπικὴ ἐκδίλωσι γνώρισε τοὺς «Τσελεμπή», μέλη τῆς κοινότητας, πού ἔφεραν μὲ ὑπερηφάνεια τὸν τιμητικὸ τουρκικὸ αὐτὸ τίτλο, καθὼς εἶχαν διακριθεῖ στὴν κοινωνικὴ, πνευματικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς πόλης. Ἦταν ἀρχοντικὲς καὶ σεβάσιμες προσωπικότητες, πού κατεῖχαν σημαντικὸ πλοῦτο, οἱ Τσελεμπή. Οἱ ἐνδυμασίαις τους μπορεῖ νὰ περιεῖχαν τὰ ἀπαραίτητα (ὅπως καθόριζε ἡ τουρκικὴ νομοθεσία γιὰ τοὺς Ἑβραίους), γαλάζια ὑποδήματα καὶ κεφαλόδεσμο γαλαζόμαυρο, μὲ ἢ χωρὶς καστανόγκριζες ρίγες, ἦταν ὅμως ξεχωριστές, φτιαγμένες ἀπὸ ἀκριβὰ ὑφάσματα καὶ διακοσμημένες μὲ χρυσὲς τρέσες. Ὁ ραβίνος συχνὰ τοῦ ἔλεγε πὼς στὴ Λάρισα, ὅποια οἰκονομικὴ κατάστασι κι ἂν εἶχαν οἱ Ἑβραῖοι, διατηροῦσαν πολὺ καλὲς σχέσεις καὶ μὲ τοὺς χριστιανούς καὶ μὲ τοὺς μουσουλμάνους. Κι αὐτὸ ἔκανε τὴν ἑβραϊκὴ κοινότητα τῆς Λάρισας νὰ ξεχωρίζει. Καὶ ἐπίσης τοῦ ἔλεγε πὼς ἡ ἀκμὴ μιᾶς ἑβραϊκῆς κοινότητας εἶναι ὁ γνῶμονας, τὸ θερμόμετρο τῆς κατάστασις ἑνὸς τόπου.

Ἡ ζωὴ τοῦ Μπαρούχ ἀπέκτησε νόημα. Λίγοι μῆνες εἶχαν περάσει πού βρισκόταν δίπλα στὸν σοφὸ προστάτη του καὶ ἡ πονεμένη ψυχὴ του μαλάκωνε ἀπὸ τὴν στοργὴ καὶ ἀπὸ τὰ πολλά πού μάθαινε καὶ γέμιζαν τὸ μυαλό του. Μελετῶντας μὲ τὸν ραβίνο τὰ σοφὰ λόγια τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὶς γραφές, στὴν καρδιά τοῦ Μπαρούχ ρίζωσε βαθιὰ ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πάντα μαζί μας, μᾶς ἀγαπᾷ καὶ δὲν μᾶς ἐγκαταλείπει ποτέ. Ὁ ἄνθρωπος πού τοῦ πρόσφερε φροντίδα, ἀγάπη καὶ γνώση, στά νεανικά μάτια τοῦ Μπαρούχ ἐνσάρκωσε τὴν εὐσπλαχνία τοῦ Θεοῦ. Τὰ βράδια, ὅταν ξάπλωνε νὰ κοιμηθεῖ στὸν χῶρο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου του παραχωρήθηκε ἓνα κρεβάτι, ἐπεξεργαζόταν τὰ ὅσα μάθαινε. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ραβίνου ἦταν τεράστια, μὲ πολὺτιμα ἀνεκτίμητης ἀξίας βιβλία, πού ὅσα χρόνια θὰ ἔμενε ἐκεῖ συνεχῶς θὰ ἐμπλουτίζονταν, φθάνοντας τοὺς 2.000 τόμους.

«Ἡ ὑπέροχη ἀξία στὴν Ἰουδαϊκὴ πολιτεία ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ ἀπονομὴ δικαιοσύνης πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους» τοῦ ἔλεγε συχνά, καὶ ὅταν ὁ Μπαρούχ τοῦ ἔλεγε πὼς θέλει νὰ μάθει πολλά καὶ νὰ ἀποκτήσει σοφία, τοῦ ἔλεγε:

«Ἡ ἀναζήτησις τῆς σοφίας ἀρχίζει μὲ τὴν εἰλικρινῆ ἐπιθυμίαν γιὰ μάθησις καὶ ἡ φροντίδα γιὰ μάθησις ὀδηγεῖ στὴν ἀγάπην.

Ἀγάπην σημαίνει τὴν τήρησις τῶν νόμων τῆς καὶ ἡ τήρησις τῶν νόμων τῆς εἶναι ἐγγύτησις ἀφθαρσίας.

Ἡ ἀφθαρσία μᾶς φέρνει κοντὰ στὸν Θεό.

Κι ἐπομένως ἡ ἐπιθυμία ν' ἀποκτήσουμε σοφία μᾶς ὀδηγεῖ στὴ βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Ἄν οἱ τύραννοι τῶν λαῶν δὲν ἀπολάμβαναν μόνο τοὺς θρόνους τοὺς καὶ τὴν ἐξουσίαν τοὺς καὶ τιμοῦσαν τὴ σοφία, θὰ βασιλεύαν γιὰ πάντα.

Ἐπειδὴ περιφρόνησαν οἱ ἄνθρωποι τὴ σοφία, ὄχι μόνο τιμωρήθηκαν μὲ τὸ νὰ μὴν γνωρίζουν τὰ ἀγαθὰ τῆς, ἀλλὰ ἔμειναν μνημεῖο ἀνοησίας στοὺς μεταγενέστερους κι ἔτσι τὰ σφάλματά τοὺς δὲν ξεχάστηκαν.

Ἐκεῖνοι ὅμως πού ὑπηρέτησαν τὴ σοφία σώθηκαν ἀπ' αὐτὴν ἀπὸ ὅλα τοὺς τὰ βάσανα.

Ἡ σοφία βοήθησε ἓναν δίκαιο ἄνθρωπο νὰ ἀποφύγει τὴν ὀργὴν τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τὸν ὀδήγησε στὸν ἴσιο δρόμο. Τοῦ ἔδειξε τὸ σὺράνιο βασιλείου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ δίδαξε αὐτὰ πού γνωρίζουν οἱ ἄγγελοι. Τοῦ χάρισε ἐπιτυχία στοὺς σκληροὺς κόπους του κι ἀντάμειψε μὲ ἀφθονοὺς καρπούς τὶς προσπάθειές του».

Αὐτὰ τὰ σημαντικὰ νοήματα σκεφτόταν ἐκείνη τὴν ἡμέρα τοῦ 1857, ὅταν ἄκουσε δυνατὲς φωνές. Πετᾶχτηκε ἀπὸ τὴν καρέκλα του καὶ βγήκε ἔξω νὰ δεῖ

τί συμβαίνει. «Φωτιά, μεγάλη φωτιά!», άκουσε τί Λέα και τίς γειτόνισσες νά φωνάζουν. Καπνοί έφθαναν από τήν μεριά τής άγοράς και δέν άρρησαν φλόγες μέ όρμή νά γλείφουν τά σπίτια τής συνοικίας. Μέ κουβάδες και κανάτες άπελπισμένοι άνθρωποι πάλευαν μέ τίς φλόγες, παιδιά τσίριζαν, γερόντισσες τραβοῦσαν τά μαλλιά τους. Ό Μπαρούχ ανέλαβε τά παιδιά του ραβίνου και τά απομάκρυνε από τό κακό όδηγώντας τους στό ποτάμι και άφοῦ τά έβαλε σέ ακίνδυνο μέρος, επέστρεψε τρέχοντας νά βοηθήσει για νά σωθεί τό σπίτι των σωτήρων του. Κράτησαν ὄρες οί προσπάθειες, πού στίς περισσότερες περιπτώσεις ήταν άκαρπες. Ό άπολογισμός τραγικός! Μεγάλη ήταν ή καταστροφή σέ σπίτια και καταστήματα, σέ Συναγωγές και σέ έξι μικρές Συναγωγές («Μιδρασίμ»). Η έβραϊκή συνοικία τής Λάρισας, πού μόλις πριν λίγο καιρό είχε γνωρίσει και είχε αγαπήσει ό Μπαρούχ, μέσα σέ λίγες ὄρες σχεδόν δέν υπήρχε. Σέ εκείνη τήν τραγική στιγμή και όλες τίς επόμενες μέρες τόν Μπαρούχ τόν συγκίνησε πολύ, πού χριστιανοί και μουσουλμάνοι έτρεξαν νά βοηθήσουν και νά στηρίξουν τούς ταλαιπωρημένους συντοπίτες τους. Και θαύμασε ακόμα μία φορά τόν ραβίνο Πέσσαχ, πού ως ανώτερος πνευματικός καθοδηγητής όλων των έβραϊκών φιλανθρωπικών και μορφωτικών συλλόγων πού ήταν, έδωσε έμπνευση, αισιοδοξία και γραμμή για νά στηρίξει τό ποίμνιό του, πού υπέφερε και θά δοκιμαζόταν για καιρό. Για τήν άνοικοδόμηση των κατεστραμμένων λατρευτικών οικοδομημάτων και σπιτιών διενεργήθηκε πανελλαδικός έρανος μεταξύ των Έβραίων ενώ ό Αρχιεραβίνος Νταβίτ Αντζέλ έκανε έρανο στην κοινότητα των Ισπανοεβραίων του Άμστερνταμ.

Ένα μέρος του ποσού πού συγκεντρώθηκε από αυτούς τούς έράνους χρησιμοποιήθηκε για τήν άνέγερση τής Συναγωγής «Έτς Χαγίμ» (Δέντρο τής Ζωής), σέ οικόπεδο πού δώρισε ό πλούσιος Έβραίος Τσελεμπί Έλιγιά Κοέν. Τίς εργασίες επόπτευαν ό Όβαδίας Μπαντάφ και ό Χαΐμ Ίτσάκ Άλχανάτης και τόν Οκτώβριο του 1860 παραδόθηκε μία μεγάλη, λιτή και επιβλητική Συναγωγή στους κατοίκους τής έβραϊκής συνοικίας, πού άποτελέσε ισχυρό σημείο αναφοράς, καθώς γύρω της βρίσκονταν συγκεντρωμένα τά κοινωφελή ιδρύματα τής κοινότητας και πολλά σπίτια. Κάτι πού γνώριζε ό Μπαρούχ αλλά πού έπρεπε νά μείνει κρυφό ήταν πώς τά σπίτια επικοινωνοῦσαν μεταξύ τους και μέ τήν Συναγωγή μέ θυρίδες, έτσι ώστε νά διευκολύνεται ή διαφυγή των ενοίκων σέ περίπτωση κινδύνου.

Τό κενό πού άφησε πίσω της ή μεγάλη καταστροφή καλύφθηκε σχετικά γρήγορα μέ τήν ίδρυση και νέων λατρευτικών χώρων και τήν ανακατασκευή όρισμένων παλιών. Οικοδομήθηκε επίσης ή Συναγωγή, ή λεγόμενη Μιδράς, ή

όποια προϋπήρχε τῆς καταστροφῆς, ἡ Συναγωγή Σεφαραντίμ, ἡ ἰδιωτικὴ Συναγωγή τοῦ Τσελεμπῆ Δαυῖδ Σακκῆ, ἡ ἰδιωτικὴ Συναγωγή τοῦ Τσελεμπῆ Ἀβραάμ Σαμπετᾶ, ἡ ἰδιωτικὴ Συναγωγή τοῦ Τσελεμπῆ Σαλώμ Χακίμ καὶ ἡ Συναγωγή Ταλμούδ Τορά (Σχολὴ μελέτης τῆς Τορά).

Ὁ ραβῖνος ἦταν γενικὰ ἱκανοποιημένος, ἂν καὶ κάτι βαθεῖα στὴν ψυχὴ του τὸν πονοῦσε. Ἡ ζωὴ στὴν ἑβραϊκὴ κοινότητα τῆς Λάρισας ἄρχισε νὰ ξαναμιπαίνει στὴν γνωστὴ της ρότα. Οἱ γυναῖκες, κυρίες καὶ ἀρχόντισσες τῶν σπιτικῶν τους, σέ θέση ὑψηλῆ, ὅπως προβλέπει ὁ ἰουδαϊκὸς νόμος, μεγάλωναν τίς πολυμελεῖς οἰκογένειές τους, οἱ ἄνδρες στὶς δουλειές τους καὶ ἀνελλιπῶς παρόντες στὴ Συναγωγή καὶ τὰ παιδιά στὰ σχολεῖα καὶ στὶς σχολές τῶν Συναγωγῶν νὰ ἐκπαιδεύονται μέσω τῆς διδαχῆς τῆς ἑβραϊκῆς, τῆς λατίνου (ἰσπανοεβραϊκὰ) στὴν ἱστορία καὶ στὶς ἑβραϊκὲς παραδόσεις καὶ μέσω τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας σέ ὅλα τα ἄλλα μαθήματα. Πολλοὶ προύχοντες Ἑβραῖοι μάθαιναν ἑλληνικὰ στὰ παιδιά τους μέ δασκάλους, πού προσλάμβαναν στὰ σπίτια τους. Εἶχε διαδοθεῖ πῶς ἓνα παιδί πού γεννήθηκε στὴ Λάρισα, ἔγινε μεγάλος καὶ τρανὸς δάσκαλος στὴν Εὐρώπη. Τὸ ὄνομά του ἦταν Κωνσταντῖνος Μιχαὴλ Κούμας.

Τὸ 1869 ἡ Λέα φέρνει στὴ ζωὴ τὸ 6ο τους παιδί, τὸν Μουσιῆ, καὶ γεμίζει χαρὰ τὴν οἰκογένεια. Ὁ Μπαρούχ σάν μέλος τῆς οἰκογένειας χαίρεται κι αὐτὸς μέ τὴν χαρὰ τους, ἀλλὰ πῶς πολὺ γιατί βλέπει τὴν χαρὰ τοῦ ραβῖνου, ὁ ὁποῖος ἔχει μιά περιέργη αἴσθησι, πῶς αὐτὸ του τὸ παιδί γεννήθηκε γιὰ νὰ γίνῃ σπουδαῖος θρησκευτικὸς ἡγέτης.

Γιὰ ἀκόμα ἓνα λόγο εἶναι ἱκανοποιημένος ὁ ραβῖνος ἐκείνη τὴ χρονιά. Στὴ Λάρισα ἰδρύθηκε τὸ Ἰσραηλιτικὸ Σχολεῖο τῆς Alliance Israelite Universelle (Παγκόσμιου Ἰσραηλιτικοῦ Συνδέσμου). Μέσω τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ αὐτοῦ ιδρύματος οἱ Ἑβραῖοι τῆς Λάρισας θὰ μάθαιναν τὴ γαλλικὴ γλῶσσα καὶ θὰ ἔρχονταν σέ στενὴ ἐπαφὴ μέ τὴν Εὐρώπη καὶ τὰ ὅσα συνέβαιναν ἐκεῖ. Ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς Ἀλλιάνας ἄρχισε στὶς 15 Μαρτίου τοῦ 1869, ὕστερα ἀπὸ τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον πού ἔδειξαν οἱ ἰθύνοντες τῆς Κοινότητος γιὰ τὴ λειτουργία της.

Ὁ Μπαρούχ παρακολουθοῦσε τὸν μέντορά του μέ θαυμασμό. Ὁ ραβῖνος ὅταν δὲν ἦταν στὴν Συναγωγή διάβαζε καὶ ἔγραφε μέ τίς ὄρες συγγράμματα στὴν ἑβραϊκὴ, θρησκευτικῶν καὶ ταλμουδικῶν περιεχομένου. Αὐτὸς καθόταν σέ μιά γωνιά στὸν χῶρο τῆς βιβλιοθήκης μέ ἓνα βιβλίον στὰ χέρια καὶ ἦταν πάντα ἔτοιμος νὰ ἱκανοποιῆσει κάθε του ἀνάγκη μέ τὴν προσδοκία πάντα, νὰ ἀκούσῃ κάτι σοφὸ ἀπὸ τὸ στόμα του. Ἐτσι μιά μέρα τοῦ μίλησε γιὰ τίς «μιτσβότ», (καλὲς πράξεις) καὶ γιὰ τὸ πόσο σημαντικὲς εἶναι:

Ἐμεῖς οἱ Ἰουδαῖοι δάσκαλοι ἐνθαρρύνουμε ἀνελλιπῶς τὴν ἀσκήσι τῶν

«μιτσβότ» (καλῶν πράξεων) κι ὄχι τί συσσώρευση ὑλικῶν ἀγαθῶν, ὡς τὴν καλύτερη ἐπένδυση γιὰ τὴν τελικὴ κρίση. Εἶναι βαθιὰ ριζωμένη στὴν ψυχὴ μας ἡ πεποίθησι, ὅτι ὁ ἔλεγχος τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου ὀλοκληρώνεται στὴ μετὰ θάνατο ζωὴ.

Καί ἄκου μιά ἱστορία γιὰ τὸν γέροντα ποῦ εἶχε τρεῖς ἀγάπες στὴ ζωὴ του, τὰ παιδιὰ του, τὸ χρῆμα καὶ τίς καλές του πράξεις:

Τὴν ὥρα ποῦ πλησίαζε ὁ θάνατος, ὁ κατάκοιτος γέροντας κάλεσε τὰ παιδιὰ του κι ὅλους τους οἰκείους του καὶ τοὺς εἶπε: «Σὰς παρακαλῶ νὰ ἔλθετε νὰ με σώσετε ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ κατήγορο!».

Εἶπαν τὰ παιδιὰ του: «Δέν ἄκουσες πῶς καμιὰ ἐξουσία δέν ἔχουμε νὰ παρέμβουμε τὴν ἡμέρα τῆς κρίσης;».

Φώναξε στὴ συνέχεια τὸ χρῆμα καὶ εἶπε: «Μέρα καὶ νύχτα κόπιασα γιὰ χάρη σου! Σέ παρακαλῶ λοιπόν, ἔλα νὰ με σώσεις!».

Τὸ χρῆμα τοῦ ἀπάντησε: «Δέν ἔχεις ἀκούσει πῶς τὴν ἡμέρα τοῦ ἀποχωρισμοῦ δέν ὠφελεῖ σέ τίποτα τὸ χρῆμα;».

Κάλεσε στὴ συνέχεια τίς καλές πράξεις καὶ εἶπε: «Ἐλᾶτε νὰ με σώσετε ἀπὸ τοῦτο τὸ θάνατο!».

Αὐτές ἀπάντησαν: «Πήγαινε ἐν εἰρήνῃ! Ἐμεῖς θὰ προστρέξουμε νὰ συνηγορήσουμε, προτοῦ κἂν φθάσεις ἐκεῖ».

Ὅπως ἀκριβῶς ἀναφέρεται στίς γραφές: «Ἡ δικαιοσύνη μπροστὰ σου θὰ βαδίζει καὶ θὰ ἔχετε τὴ δόξα Μου γιὰ ὀπισθοφυλακί».

Ὁ Μπαρούχ συχνὰ ἄκουγε τὸν ραβίνο νὰ τοῦ μιλάει γι' αὐτὸ ποῦ τὸν βασάνιζε πολὺ καὶ δέν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν κατοχὴ τῶν Τούρκων. Τοῦ μιλοῦσε γιὰ τὴν ἤδη ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὸ 1821 Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐλευθερωθεῖ καὶ ἡ ὑπόλοιπη Ἑλλάδα. Μόλις ὁ ραβίνος Συμεῶν Πέσσαχ μὲ ὁμόφωνη ἐκλογὴ ἀπὸ τὴν ἀρμόδια Ραβινικὴ Σύνοδο ἔγινε Ἀρχιραβίνος στὴ θέσι τοῦ θανόντος Ἀρχιραβίνου τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας Δαυὶδ Ἄντελ καὶ ἔγινε πρόεδρος τοῦ «Μπέθ Ντίν» (θηρσκευτικὸ δικαστήριον), ἐκτός τῶν ἄλλων δραστηριοτήτων του, ἀνέπτυξε δραστηριότητες τόσο στὸν κοινωνικὸ, ὅσο καὶ στὸν ἐθνικὸ τομεᾶ. Ἔθεσε τὸν ἑαυτὸ του, μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς του ὑπὲρ τῆς ἰδέας τῆς ἀπελευθέρωσης καὶ πρόσφερε σημαντικὲς ὑπηρεσίες στὴν ὑπόδουλη Ἑλληνικὴ Πατρίδα. Στήριξε τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, τόσο στὸ ἐσωτερικὸ ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικὸ, στέλνοντας πατριωτικὲς ἐκκλήσεις πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ ἑβραϊκοὺς παράγοντες.

Ἐνα πρωί, ἐντελῶς ἀπροειδοποίητα, ἡ γυναίκα του ἡ Λέα δέν ξύπνησε.

Τό ήμερολόγιο ἔγραφε Ἰανουάριο τοῦ 1876 καί βαρῦ πένθος ἔπεσε στό σπιτικό. Ἡ γλυκιά, στωική καί θεοσεβούμενη Λέα, πού ἀγκάλιασε καί προστάτευσε τήν οικογένειά της καί τό ψυχοπαίδι τους τόν Μπαρούχ, εἶχε πάρει μιὰ θέση ἀγγέλου στόν οὐρανό. Ἀφοῦ ὁ ἀρχιραβίνος τήρησε τήν ἐβδομάδα πένθους τιμώντας τή γυναίκα του, ἀνέθεσε τό μεγάλωμα τῶν παιδιῶν του, –ὁ Μωυσιῆς ἦταν μόλις ἑπτὰ χρονῶν– σέ μιὰ σεβαστή καί θεοσεβούμενη γυναίκα, βάλθηκε νά ἀγωνίζεται γιά τόν στόχο του, πού ἦταν ἡ ἀπελευθέρωση. Ὁ Μπαρούχ τόν θαύμαζε, πού δέν δίσταζε μέ ὀμιλίες του στίς Συναγωγές νά ξεσπκῶνει τούς ἔβραίους ὑπέρ τῆς πολεμικῆς προσπάθειας γιά ἀπελευθέρωση καί νά τούς ἐμπνέει μέ τά λόγια του νά εἶναι ἔτοιμοι γιά κάτι τέτοιο.

Θά ἔπρεπε ὅμως νά περάσουν κοντά στά πέντε χρόνια γιά νά γίνει τό ὄνειρο πραγματικότητα. Τό 1881 θά ἦταν ἡ χρονιά πού ἀπελευθερώθηκε ἡ Θεσσαλία καί συγκεκριμένα ἡ Κυριακή της 31η Αὐγούστου τοῦ 1881 θά ἦταν ἡ μέρα πού ἀπελευθερώθηκε ἡ Λάρισα. Ἡ χαρά καί ἡ συγκίνηση τοῦ πλήθους πού παραληροῦσε ἦταν μεγάλη! Χριστιανοί καί Ἑβραῖοι βρέθηκαν ἐνωμένοι σέ αὐτή τή σπουδαία νίκη τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Τουρκοκρατία εἶχε καταφέρει βαριά πλήγματα σέ ὄλους καί αὐτή ἡ μέρα σήμαινε γιά ὄλους τήν ἀπαρχή μιᾶς καινούργιας ζωῆς. Μέ τί βοήθεια τοῦ Θεοῦ, μέ τόν σκληρό ἀπελευθερωτικό στρατιωτικό ἀγῶνα καί μέ τίς μακροχρόνιες διπλωματικές ἐνέργειες καί διαβουλεύσεις τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου, τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, πρώην πρωθυπουργοῦ Θεοδώρου Δελγιάννη, καί τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ, ἦρθε ἡ ἐλευθερία!

Ὁ ἀπελευθερωτικός στρατός, μέ ἐπικεφαλῆς τόν στρατηγό Σκαρλάτο Σουτσο, κατέβηκε τό βουνό Ὁρθρυς, ὅπου ἦταν τότε τά Ἑλληνοτουρκικά σύνορα, καί μέσῳ Τρικάλων μπῆκε στή Λάρισα ἀπό τήν Πύλη Τρικάλων τό μεσημέρι τοῦ Σαββάτου 30 Αὐγούστου. Οἱ Ἰσραηλίτες τῆς Λάρισας βρέθηκαν στίς πρώτες γραμμές τοῦ πλήθους, πού κρατῶντας ἑλληνικές σημαίες (ἀλήθεια, πού βρέθηκαν ξαφνικά ἐκεῖνη τή μέρα τόσες σημαίες!) παραληροῦσε ὑποδεχόμενο τούς ἀπελευθερωτές. Οἱ πατέρες καί τά μέλη τῆς κοινότητας ἀκολουθώντας τόν θρησκευτικό τους ἡγέτη Ἀρχιραβίνο Συμεών Πέσσαχ κρατώντας στό ἓνα χέρι τά ἱερά βιβλία καί στό ἄλλο ἀναμμένες λαμπάδες καί ἑλληνικές σημαίες συναντήθηκαν μέ τή βασιλική πομπή τοῦ Γεωργίου τοῦ Α΄, πού ἦρθε στήν πόλη, κοντά στή θέση «Κομμένη Γῆ» κι ἐκεῖ ἀκούστηκε τό «ὡς εὔ παρεστης» στήν ἑβραϊκή γλῶσσα. Λίγο ἀργότερα καί μετά τήν ἀποχώρηση τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ ὁ στρατηγός Σουτσοσ παρέλαβε καί τυπικά τήν Διοίκηση τῆς πόλης ἀπό τόν Τούρκο στρατιωτικό Διοικητή Χιλίλ Πασά καί

ἀπό τόν Δήμαρχο Ἐτέμ Ἐφέντη τά κλειδιά τῆς πόλης. Στό Διοικητήριο ὑψώθηκε μεγάλη Ἑλληνική σημαία, καθώς καί σέ σπίτια καί μαγαζιά. Στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου εἶχε στηθεῖ ὑψηλή ἀψίδα μέ κλαδιά δάφνης καί σημαίες. Σέ ἐξέδρα δεξιά τῆς ἀψίδας μαθήτριες στά λευκά ντυμένες κρατοῦσαν μικρές σημαίες καί λουλούδια, ἐνῶ ἀπό τήν ἀριστερή πλευρά σέ ἄλλη ἐξέδρα μαθητές κρατοῦσαν χιαστί στό στήθος τους σημαίες. Κι ὅταν ὁ Μητροπολίτης Νεόφυτος Πετριδῆς καί οἱ προύχοντες Λαρισαῖοι πῆραν τί θέση τους, μέσα ἀπό ζητωκραυγές καί χειροκροτήματα πέρασε ἀπό τήν ἀψίδα ὁ ἀπελευθερωτικός στρατός. Ἐκείνη τί μέρα τόν Ἅγιο Ἀχίλλιο ἐπισκέφτηκε ὁ Βασιλιάς Γεώργιος ὁ Α΄ καί σέ μιά πολύ συμβολική κίνηση ἐπισκέφτηκε καί τήν Συναγωγή Ἰετ Χαγίμ.

Ὁ Μπαρούχ ἦταν ὑπεύθυνος γιά τό στρώσιμο τάπητα στόν δρόμο πού θά περνοῦσε ὁ Βασιλιάς καί γιά τό στίσιμο δάφνης ἀψίδας. Αἰσθανόταν μιά μεγάλη ψυχική ἀνάταση καί μεγάλη συγκίνηση. Τόν Βασιλιά ὑποδέχτηκε στήν εἴσοδο τῆς Συναγωγῆς ὁ Ἀρχιεραβίνος Πέσσαχ. Ἦταν μιά ἐπίσκεψη πού σήμαινε πολλά γιά τούς Ἑβραίους καί γέμισε χαρά καί ὑπερηφάνεια τήν ἐβραϊκή κοινότητα τῆς Λάρισας. Σέ μιά ἀσφυκτικά γεμάτη Συναγωγή ὄλοι θαύμασαν τόν ἐμπνευσμένο πανηγυρικό λόγο, πού ἀναφώνησε στήν Συναγωγή ὁ Ἀρχιεραββίνος Πέσσαχ:

«Ἐνδοξοὶ ἀρχηγοὶ καί ἐλευθερόφρονες στρατιῶτες. Ἡ Ἰσραηλιτική Κοινότητά μου, μιά τῶν ἀρχαιοτέρων καί ἱστορικῶν κοινοτήτων τῶν Βαλκανίων, πού μοῦ ἔδωσε τήν εὐχάριστη ἐντολή νά παραστῶ διερμηνέας τῶν ὁμόθυμων αἰσθημάτων τῆς, χαιρετᾷ σήμερα τήν πανηγυρική ἔλευσίν σας μέ ἐγκάρδια χαρά καί ἐνδόμυχη ἀγαλλίαση καί ἀναγράφει μέ χρυσά γράμματα στά χρονικά τῆς τήν χρυσή αὐτή ἡμέρα, ὡς ἀρχή νέου βίου, συνοδευόμενοι μέ τά ἀγαθά τῆς πλήρους ἐλευθερίας, τῆς εὐνομίας, τῆς ἰσότητος, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς προόδου, τά ὅποια ἢ πάντοτε καί τώρα ἐνδοξη Ἑλλάδα ὄχι μόνο σέ συνταγματικούς ἀνέγραψε χάρτες, ἀλλά διά ἰκανῆς πείρας ἀπέδειξε στήν πράξη ἀλήθεια μεγάλη, ἀλήθεια τήν ὅποια κανεῖς δέν μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ ποτέ. Μέ τήν βοήθεια τοῦ Θεοῦ, ἢ Ἑλλάδα, ἄξια του κλασσικοῦ ὀνόματός τῆς, ἀνεδείχθη ὅτι εἶναι ἢ χώρα τῶν φώτων καί τῆς ἐλευθερίας, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἔθνος στήν Ανατολή, τό ὅποιο πρωταγωνίσθη εἰς τό στάδιον τῆς προόδου.

.....
 Ὑποδεχόμεθα τόν κλεινόν καί ἐλευθερόφρονα στρατόν τοῦ σεβαστοῦ Ἄνακτος ἡδὴ ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Α΄ ὡς σωτήρα καί ρύστην τῶν κακῶν, κομίζοντα τήν λαοπόθητον εἰρήνην, τήν εὐταξίαν καί ἀσφάλειαν. Ὑποδεχόμεστε καί χαι-

ρετίζομεν τὴν ὑπερφάνως ἐρωμένην κυανόλευκον τοῦ ἑλληνισμοῦ σημαίαν, ὡς σύμβολον τῆς φιλότατης ἐλευθερίας καὶ ἰσοπολιτείας καὶ ὑποβάλλομεν ὅλη τῇ ψυχῇ ἄκραν ὑποταγὴν εἰς τὰς ἑλληνικὰς Ἀρχάς, ὑποταγὴν ἣν ἐννοοῦμεν δεδομένην πρεπόντως εἰς τὰ ἀπαράγραπτα δίκαια, δι' ὧν διέπονται καὶ εὐμεροῦσιν αἱ κοινωναὶ καὶ τὰ ἔθνη, συμφώνως μὲ τὸν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου προορισμόν. Εἰς τὴν ἡμέραν λοιπὸν ταύτην τῆς χαρᾶς καὶ ἀγαλλιᾶσεως ἅς παρακαλέσωμεν τὸν Δημιουργὸν τοῦ Παντός, ὅπως χορηγῇ μακροβιότητα καὶ εὐμερίαν εἰς τὸν ἔνδοξον, τὸν σώφρονα καὶ λαοφιλῆ Βασιλέα ἡμῶν Γεώργιον τὸν Α', τὴν Βασίλισσαν Ὑλιαν, τὸν Διάδοχον Κωνσταντῖνον καὶ ἅπασαν τὴν Βασιλικὴν οἰκογένειαν. Ἄς εὐλογήσῃ ὁ Θεὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς σοφοὺς κυβερνήτας αὐτῆς. Ἄς διατηρήσῃ ἀείποτε τὸν ἀστέρα αὐτῆς φαινότερον ἡλίου, ὅπως φωτίζῃ καὶ ζωογονῇ διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ ἀκτίνων ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν Ἀνατολήν».

Ὁ Μπαρούχ ἐκεῖνο τὸ ἀπόγευμα συνόδεψε στὸ σπίτι τὸν Ἀρχιραβῖνο Πέσσαχ. Μόλις ἔφθασαν τὸν βοήθησε νὰ καθίσει στὴν πολυθρόνα του. Ἦταν ἐξαντλημένος ἀπὸ τὴν χαρὰ καὶ τὴν συγκίνηση. Κοίταξε τὸν Μπαρούχ στὰ μάτια. «Εἴμαστε ἐλεύθεροι» τοῦ εἶπε κι ἄρχισε νὰ κλαίει.

Ὁ Μπαρούχ ἔνωσε κι αὐτὸς τὰ μάτια του νὰ πλημυρίζουν ἀπὸ δάκρυα. Τὰ ἄφησε νὰ κυλίσουν ἐλεύθερα. Ἀπὸ τὸ παράθυρο, στὸν γαλάζιο οὐρανὸ εἶδε ἕνα λευκὸ σύννεφο νὰ ταξιδεύει.

Ὁ Μπαρούχ ἔνωθε πράγματι εὐλογημένος!

Ἵστερόγραφο

- Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα τοῦ διηγήματος εἶναι πραγματικά. Μόνον ὁ Μπαρούχ δημιουργήθηκε γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς μυθοπλασίας, ὡς ἕνα πρόσωπο ἀφιερωμένο στὸν σοφὸ εὐεργέτη του, πού παρακολουθεῖ τὰ γεγονότα.

- Ὁ στόχος τοῦ διηγήματος ἦταν νὰ ξετυλιχθοῦν στὸν ἀναγνώστη θέματα ὅπως ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα Λάρισας ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὁ σοφὸς Ἀρχιραβῖνος Συμεὼν Πέσσαχ καὶ ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Λάρισας ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

- Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ὁ Ἀρχιραβῖνος Συμεὼν Πέσσαχ σέ συνεργασία μὲ τὸν Μητροπολίτη Λαρίσης Νεόφυτο ἀνέπτυξαν μεγάλη κοινωνικὴ δράση.

- Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ὁ Ἀρχιραβῖνος Συμεὼν Πέσσαχ διετέλεσε Σύμβουλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Θρησκευμάτων.

- Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση μὲ εἰδικὸ νόμο ΑΙΓ τοῦ 1881 συστάθηκε

καί λειτούργησε τό 8ο Δημοτικό Ἑβραϊκό Σχολεῖο τῆς Λάρισας, ὅπου τά ἑβραϊόπαιδα θά διδάσκονταν, ἐκτός τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων, τήν ἑβραϊκή γλῶσσα, θρησκεία καί ἱστορία.

- Ὁ γιός τοῦ Ἀρχιραβίνου Συμεών Πέσσαχ, ὁ Μωυσεῖς Πέσσαχ, ὄντως ἔγινε ἕνας μέγας θρησκευτικός ἡγέτης καί λειτούργησε στή Λάρισα ἀπό τό 1883 ἕως τό 1892 καί ὡς Ἀρχιραβίνος Βόλου καί Ἑλλάδος ἀπό τό 1892 ἕως τό 1955.

- Ὁ Ἀρχιραβίνος Συμεών Πέσσαχ πέθανε στή Λάρισα τόν Ἰανουάριο τοῦ 1893. Ἡ σορός του ἐκτέθηκε σέ λαϊκό προσκύνημα ἐπί τριήμερο στή Συναγωγή. Στήν κηδεῖα του τόν συνόδευσαν πλῆθος Ἑβραίων καί Χριστιανῶν. Στόν νεκρό ἀπονειμήθηκαν, μέ διαταγές τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης, τιμές Πατριάρχου τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Τήν ἡμέρα τῆς κηδεῖας του ἔκρουαν πένθιμα οἱ καμπάνες τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλης, οἱ σημαῖες κυμάτιζαν μεσίστιες καί τά καταστήματα παρέμειναν κλειστά. Στήν κηδεῖα του παρέστήσαν ἐκπρόσωποι τοῦ Βασιλείου, τῆς Κυβέρνησης καί ὄλων τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν, πολιτικῶν, στρατιωτικῶν Ἀρχῶν, καθῶς καί ἐκπρόσωποι τοῦ Τύπου καί ἀπεσταλμένοι τῶν ἑβραϊκῶν κοινοτήτων καί ὀργανισμῶν ἀπό τήν Ἑλλάδα καί τό ἔξωτερικό. Ὁ Ἀρχιραβίνος Συμεών Πέσσαχ συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν διεθνῶς φήμης καί ἀξίας προσωπικοτήτων καί εἶναι ἕνας ἀπό τοὺς πιό διακεκριμένους σοφοῦς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

- Ἀπό τό Ἱεροσπουδαστήριό τῆς Λάρισας ἀποφοίτησαν σπουδαῖοι ραβῖνοι καί θρησκευτικοί λειτουργοί καί στά κατοπινά χρόνια νέοι τῆς Λάρισας σπούδασαν ραβῖνοι στό ἔξωτερικό καί λειτούργησαν καί λειτουργοῦν σέ Συναγωγές τῆς Ἑλλάδας καί τοῦ ἔξωτερικοῦ.

- Ἡ Ἰσραηλιτική κοινότητα τῆς Λάρισας σήμερα εἶναι μιά μικρή ἀλλά πολύ δυναμική κοινότητα, πού χαίρει ἐκτίμησης. Τά μέλη τῆς ζοῦν μέ ὁμόνοια καί ἀλληλεγγύη, τηρῶντας τά ἥθη τά ἔθιμα καί τίς παραδόσεις τους, τιμῶντας τή διπλή τους ταυτότητα, αὐτή τοῦ Ἑλλήνα πολίτη καί Ἑβραίου στό θρήσκευμα.

Βιβλιογραφία

- *Ἡ Ἑβραϊκή Κοινότητα πρὶν καί μετὰ τό Ὀλοκαύτωμα*, τοῦ Ἑσδρά Μωυσεῖ.
- *Ἰουδαϊσμός, Τό πιστεύω-οἱ πηγές*, τοῦ ραβίνου Λάρισας Ἡλία Σαμπετάι.
- *Ψαλμοί τοῦ Δαβὶδ* σέ μετάφραση τοῦ Νεόφυτου Βάμβα.
- *Λάρισα Μάντρε ντέ Ἰσραέλ*, τοῦ Βάσου Καλογιάννη.

Ο ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΑΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΗΣ ΡΑΨΑΝΗΣ ΣΧΟΛΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΠΥΣΤΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ

*«Οί θυσιασμένοι, οί μάρτυρες, αὐτοί οί τραυματισμένοι φίλοι του Νυμφίου,
οί ὅποιοι δίνονται σάν θέμα στους ἀγγέλους καί τούς ἀνθρώπους,
παριστοῦν τίς βασικές συμφωνίες τῆς ἀπειροῦ ὁδῆς τῆς σωτηρίας...»¹.*

Ένας ἀπό τούς μεγαλύτερους εἰκονογράφους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὁ Ρῶσσοσ Λεωνίδας Ἀλεξάντροβιτς Οὐσπένσκυ (8/8/1902-11/12/1987) στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου του «*Ἡ Θεολογία τῆς Εἰκόνας στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*», ἀναφέρει πρωτίστως ὅτι «...Ἡ εἰκόνα κατέχει σημαντική θέση, κι αὐτό διότι ἡ εἰκόνα δέν εἶναι μία ἀπλή ἀπεικόνιση οὔτε μία διακόσμηση, οὔτε ἀκόμα μία εἰκονογράφηση τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἀλλά εἶναι κάτι περισσότερο: ἰσότημη τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος καί ἓνα λατρευτικό σκεῦοσ πού συμμετέχει ὀλόκληρο στή λειτουργική ζωή. Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ σπουδαιότητα πού ἡ Ἐκκλησία ἀποδίδει στήν ἀπεικόνιση, ὄχι σ' ὅποιαδήποτε ἀναπαράσταση, ἀλλά στήν συγκεκριμένη ἀπεικόνιση, τήν ὅποια σμίλεψε στό πέρασμα τῆς ἱστορίας της κατά τήν πάλιν της ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρίας καί τῶν αἰρέσεων, στήν εἰκόνα πού τό τίμημά της ἦταν τό αἶμα ἑνός μεγάλου ἀριθμοῦ μαρτύρων καί ὁμολογητῶν κατά τή διάρκεια τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου...»².

Ἡ φορητή εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ραψάνης, ἡ ὅποια φυλάσσεται στόν ἑνοριακό ναό τῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου Ραψάνης, χρονολογεῖται τό 1872 καί ἀποτελεῖ ἓνα σχετικά σύγχρονο ἔργο λαϊκῆς τέχνης. Ἐχει ζωγραφιστεῖ πάνω σέ ἓναν μεγάλων διαστάσεων ξύλινο φορέα, ὕψους 80 ἐκ. καί πλάτους 50 ἐκ.

¹ Π. Εὐδοκίμοφ, *Ἡ τέχνη τῆς εἰκόνας-Θεολογία τῆς ὠραιότητος*, Ἐκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2009, σελ 11.

² Λ. Οὐσπένσκυ, *Ἡ Θεολογία τῆς εἰκόνας στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, Ἐκδόσεις Ἀρμός, Ἀθήνα 1993, σελ 13.

Ὁ ζωγράφος εἶναι ἀνώνυμος, καθὼς ἡ εἰκόνα δέν φέρει τὴν ὑπογραφή κάποιου καλλιτέχνη, παρ' ὅλα αὐτὰ πληροφοροῦμαστε βάσει τῆς ἐπιγραφῆς πού ὑπάρχει στὴν εἰκόνα ὅτι εἶναι δωρεὰ τοῦ Κωνσταντίνου Γεωργιάδου. Ὁ ἀγιογράφος ζωγραφίζει σέ ἓνα καθιερωμένο εἰκαστικό ἰδίωμα πού παρατηρεῖται στό Ὅρος Ἄθως καί στὴν Κεντρική καί Δυτική Μακεδονία. Ἡ γραφή σέ κάποια σημεῖα εἶναι κεφαλαιογράμματη καί σέ ἄλλα σημεῖα μικρογράμματη μέ τὴν παρουσία γραμματικῶν λαθῶν καί σολοικισμοῦ, πού ὀφείλονται μᾶλλον στὴν ὑποτυπώδη μόρφωση πού εἶχε ὁ ἀγιογράφος.

Ὁ ζωγράφος, βάσει τοῦ παραλληλόγραμμου σχήματος τοῦ ξύλινου φορέα, δημιουργεῖ ἓνα περιμετρικό πλαίσιο μέ μία ταινία χρυσοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖο συνεχίζει νά χρησιμοποιεῖ καί στὶς τρεῖς ἐσωτερικές ἀνισες κατακόρυφες ζώνες, καθὼς τὸ θέμα πού παρουσιάζεται στό ἐσωτερικό τοῦ περιμετρικοῦ πλαισίου δέν εἶναι ἑνιαῖο. Ἡ κεντρική καί μεγαλύτερη ζώνη, ἀπεικονίζει στό μέσο τῆς ὁλόσωμο τόν Ἅγιο Γεώργιο. Πιο συγκεκριμένα, στὴν ἐπάνω ἀριστερή γωνία τοῦ κεντρικοῦ πλαισίου ὑπάρχει μία ἀγγελική δύναμη πού κατευθύνεται πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ὁ Ἄγγελος αὐτός ἀπεικονίζεται σέ στάση $\frac{3}{4}$, φέρει ἀνοιχτά φτερά, τὸ ἐσωτερικό του ἔνδυμα εἶναι ἀνοικτοῦ μώβ χρώματος καί τὸ ἐξωτερικό του εἶναι ἀνοικτό πράσινο, ἐνῶ βρίσκεται περιτριγυρισμένος ἀπὸ στιβάδες πορφυρῶν νεφελῶν. Τό δεξιό του χέρι στεφανώνει μέ ἓνα ὀλάνθιστο στεφάνι τόν Ἅγιο Γεώργιο, ὑποδηλώνοντας μέ αὐτόν τὸν τρόπο τὴν περίοδο τῆς Ἀνοιξῆς ὁπότε καί μαρτύρησε στὶς 5 Μαρτίου τοῦ 1818, ἀλλὰ καί τὸ προσωνύμιό του «ἀθλητῆς καί μάρτυρας πίστεως». Στὴν ἐπάνω ἀριστερή πλευρά πάνω στὸν γαλάζιο κάμπο τῆς εἰκόνας ὑπάρχει μέ μαῦρα γράμματα ἡ ἐπιγραφή «Γεώργιος σοὶ ὠλοκαυτώθη λόγε. / Καρπὸν πολὺν δούς ἐκ πυρός ξενοτρόπ... / ἔτος , αὼκα: Ὀκτώ Μαρτίου ἤθλησε / Γεώργιος.»³. Ἐκατέρωθεν ἀπὸ τὸ φωτισμένο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὑπάρχει

³ Διπλαδί «Χριστέ, Υἱέ καί Λόγε τοῦ Θεοῦ, ὁ Γεώργιος ἔγινε ὀλοκαύτωμα πρὸς χάριν σου καί πρόσφερε κατὰ τρόπον ὑπερφυσικόν, ἀπ' τῆ φωτιά πού τόν ἔκαψε, πολὺν πνευματικόν καρπόν. Μαρτύρησε ὁ Γεώργιος τὸ ἔτος 1821, στὶς 8 Μαρτίου», Ὁ ἐνταφιασμός καί ἡ ἀνακομιδὴ τοῦ σώματος τοῦ Νεομάρτυρος καί σπὶ συνέχεια, ὁ ἐκ νέου ἐνταφιασμός του στὸν περιβόλο τοῦ ἱεροῦ

ή έπιγραφή «**Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ· ό εκραφανής**» μέ πορφυρά γράμματα. Τά χαρακτηριστικά του Άγίου Γεωργίου φανερώνουν τό νεαρόν της ήλικίας του καθώς μαρτύρησε καί όμολόγησε τό όνομα του Κυρίου ήμων Ήσου Χριστού, σέ ήλικία μόλις 20 έτων. Τό χρώμα του προσώπου του είναι σταρένιο καί φωτίζεται από μεγάλα άμυγδαλωτά μάτια πού έχουν όξύ βλέμμα καί είναι στεφανωμένα μέ μακριά μαύρα φρύδια. Η μύτη του είναι λεπτή καί ίσια, ενώ τό μικρό στόμα του δείχνει έγκράτεια καί σοβαρότητα. Τά μαλλιά του είναι καστανά, ενώ φαίνονται νά είναι καλυμμένα μέ κάποιο μαύρο ύφασμα. Τό έσωτερικό ίμάτιο πού φοράει είναι μαύρου χρώματος καί φέρει κάποια μοτίβα, ό χιτώνας πού φορά είναι βαθύ κόκκινου-πορφυρού χρώματος καί ή κάπα έσωτερικά άποτελείται από γούνα ζώου, ενώ έξωτερικά είναι σκούρου μπλέ χρώματος. Στο δεξιό του χέρι κρατάει έναν μεγάλο σταυρό, ή λαβή του όποιου είναι μαύρου χρώματος, ενώ τό επάνω μέρος άπολήγει σέ έναν ίσο-

σκελή κόκκινο σταυρό στολισμένο, ίσως μέ πολύτιμους λίθους ή μαργαριτάρια. Ο σταυρός πού κρατά ό Άγιος Γεώργιος δηλώνει ότι είναι όσιομάρτυρας. Επίσης, φοράει μαύρα παπούτσια, πατώντας πάνω στην πέτρινη καμαρόσχημη γέφυρα του Τυρνάβου, εκεί όπου διακρίνονται μερικές λευκές μορφές ανθρώπων μέ σκούρο περιγράμμα, οι όποιες μοιάζουν ως επί τό πλείστον μέ γυναίκες καί παιδικές μορφές, συμβολίζοντας τίς ψυχές των ανθρώπων πού βρήκαν μαρτυρικό θάνατο από τούς Όθωμανούς στό συγκεκριμένο σημείο, ενώ ή γέφυρα είναι περιτριγυρισμένη από τό φυσικό τοπίο της περιοχής του Τιταρησίου ποταμού. Στην κάτω άριστερή πλευρά της εικόνας υπάρχουν μέ κόκκινα γράμματα ή έπιγραφή «**Δι' έξόδων έγεινε υπό του ταπεινού Κωνσταντί Γεωργιάδου**» καί ή ήμερομηνία πού δημιουργήθηκε ή εικόνα μέ λευκά γράμματα «**1872 απρου, 28**».

Οι άλλες δύο μικρότερες ζώνες πού βρίσκονται έκατέρωθεν της κεντρικής ζώνης πού άναπαρίσταται ό Άγιος Γεώργιος, χωρίζονται σέ έξι μικρότερα πλαίσια, τρία καί τρία αντίστοιχα, όπου μέσα σέ αυτά έξιστορούνται τά μαρτύρια του Άγίου Γεωργίου από τί στιγμή της σύλληψής του από τούς Όθωμανούς Άξιωματικούς έως καί τήν έκταφή του από τό σημείο πλησίον της

Ναού της Κομίσσεως της Θεοτόκου Ραψάνης έγινε στις 8 Μαρτίου 1818. Έτσι έξηγεΐται καί αυτή ή έπιγραφή στην εικόνα, Άρχμ. Ήνατίου Θ. Μαδενλίδη, Ίεροκήρυκος, «*Ο νεομάρτυς Γεώργιος ό Ραψανιώτης (1818)*», Άδελφότης Θεολόγων «Ο Σωτήρ», Άθήνα – Μάιος 2000, σσ 42, 53.

γέφυρας του Τυρνάβου όπου είχε γίνει ο ένταφιασμός του από τους Τούρκους.

Στὴν πρώτη ἀριστερή ζώνη, καὶ εἰδικότερα στὸ πρῶτο πλαίσιο (Εἰκ. 1), παρουσιάζεται ἡ σκηνὴ στὴν ὁποία ὁ Ἅγιος Γεώργιος μεταφέρεται ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς στρατιωτικοὺς ἀπὸ τὴ Ραφάνη στὸν Τύρναβο, καὶ πρὸ συγκεκριμένα ὁδηγεῖται σὲ κάποιον διοικητικὸ κτήριο⁴. Ἐνῶ πρὸ πρὸς φαίνεται τὸ παλάτι, πρὸ γνωστὸ μὲ τὴν τουρκικὴ ὀνομασίαν σαράι, τοῦ διορισμένου τότε διοικητῆ Βελῆ Πασσᾶ, υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, μὲ τὴν κατηγορία τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ Μουσουλμάνου μαθητῆ τοῦ ἀπὸ τὴν κωμόπολη Δερελί, σημερινοὶ Γόννοι⁵. Στὸν γαλάζιο κάμπο ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «...**ρυσῶ ἀργυρῶ οὐδέ τῆ κτίσει πρὸ του (..) / στός οὐδ' ὅλως σέβας νέμω**»⁶, ἡ ὁποία δὲν σώζεται ὁλόκληρη λόγω τῆς ἀπώλειας ἑνὸς μεγάλου τμήματος τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς τοῦ ξύλινου φορέα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ἅγιος Γεώργιος βρίσκεται ὄρθιος μπροστὰ στὸν διοικητὴ μετὰ τῆς συνοδείας μερικῶν στρατιωτικῶν, οἱ ὁποῖοι φοροῦν στὸ κεφάλι κόκκινο φέσι μὲ μακριὰ μαύρη φούντα, ἔχουν καστανὰ κοντὰ μαλλιά καὶ μουστάκι, φοροῦν πολὺπτυχη λευκὴ φούστα, λευκὸ πουκάμισο, ἐνῶ πάνω ἀπὸ αὐτὸ ἕνα κόκκινο ἔνδυμα καὶ ἕνα πράσινο γιλέκο. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος παρουσιάζεται φορῶντας τὰ ἴδια ροῦχα πού ἀναφέρθηκαν στὴν κεντρικὴ ζώνη, πρῶτος στὴν ὄψη, ἔχοντας λυγισμένον τὸ δεξιὸ χεῖρ του, μὲ τὴν ἀνοικτὴ ὀρθὴ παλάμη σὲ στάση ἀντίστασης. Ἡ συγκεκριμένη στάση τοῦ χεριοῦ στὴν ἀγιογραφία δηλώνει τὴν ἄρνηση στὶς ἄδικες κατηγορίες πού τοῦ προσάπτουν «ἀπόπειρα ἐκχριστιανισμοῦ μουσουλμάνου», στάση μὲ τὴν ὁποία ἀπεικονίζονται οἱ περισσότεροι μάρτυρες τῆς ἐκκλησίας μας. Ὁ ἀνώτερος διοικητὴς ἀπεικονίζεται καθισμένος μὲ λυγισμένα πόδια σὲ στάση ὀκλαδὸν πάνω σὲ πράσινο ντιβάνι μὲ κόκκινο μπακλαδωτό⁷ μοτίβο μπροστὰ

Εἰκ. 1.

⁴ Βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 39.

⁵ π. Εὐστ. Βαμβακάς, *Βίος, Ἀκολουθία, Παρακλητικὸς Κανὼν, Χαριτισμοί, Οἶκοι καὶ Ἐγκώμια, εἰς τὸν ἔνδοξον Νεομάρτυρα Γεώργιο, τὸν διδάσκαλον τὸν ἐκ Ραφάνης*, Ραφάνη 2008, σσ. 10-11.

⁶ Τὸ νόημα: «Μπροστὰ στὸν Χριστό, πού βαθιὰ σέβωμαι καὶ λατρεύω, δὲν ὑπολογίζω γιὰ τίποτε οὔτε τὸν χρυσό, οὔτε τὸ ἀσήμι», βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 51.

⁷ Μ. Σ. Θεοχάρη, *Εκκλησιαστικὰ Χρυσοκέντητα, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλά-*

ἀπό τούς δύο Τούρκους ἀκόλουθούς του, ὅπως συνήθιζαν νά κάνουν οἱ Ὄθω-
μανοί. Ὁ διοικητής, παρουσιάζεται εὐσωμος, μέ μακριά μαύρη γενειάδα, εἶναι
στραμμένος πρὸς τό μέρος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἔχοντας τό δεξιό του χέρι σικω-
μένο μέ τόν δείκτη πρὸς τό μέρος τοῦ Ἁγίου, ἐξαγγέλλοντας τοῦ τί θανατική
ποινή μέ μαρτυρικό τρόπο. Ὁ διοικητής φορᾷ ἓνα ἱμάτιο ἀνοικτοῦ κόκκινου
χρώματος, ἐξωτερικά μία κάπα σάν καί αὐτή πού φορᾷ ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ριγ-
μένη στόν ἀριστερό του ὄμο, ἐνῶ στό κεφάλι φορᾷ ἓνα μαῦρο φέσι, τό ὁποῖο
ἀποτελεῖ τύπο καλύμματος τῆς κεφαλῆς μέ κυλινδρικό σχῆμα, ἐπίπεδη κορυ-
φή, χωρίς γείσο, ὅπου περιμετρικά φέρει ἓνα πράσινο ὕφασμα, καλύπτοντάς
τό ¼ ἀπό τό φέσι. Μέ παρόμοια ἐνδυμασία ἀπεικονίζονται καί οἱ ἀκόλουθοί
του, ἀπλῶς τά δικά τους ἐνδύματα εἶναι διαφορετικοῦ χρώματος. Στό βάθος
παρουσιάζονται κάποια κτίρια πού πιθανόν ἀπό τίν ἀρχιτεκτονική τους ὄψη
δηλώνουν ὅτι εἶναι τό σαρᾷ. Τό σαρᾷ βρισκόταν στή νότια ἄκρη τοῦ Τυρνά-
βου, στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Τιταρσιόου, κοντά στήν ἐκεῖ γέφυρα.
Ἀπαρτιζόταν ἀπό δύο ξεχωριστά μέρη: α) ἓνα περιφερειακό, χαμηλό μέ 1 ἢ 2
ὀρόφους μόνο, χαλαρῆς σύνθεσης καί β) ἓνα κεντρικό ἐνιαῖο καί τριώροφο, τό
κυριῶς ἀνάκτορο (κόκκινου χρώματος). Τά κτίσματα τῆς ἀκραίας πτέρυγας
ἦταν ὀθωμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί, ὅπως γράφει ὁ Ἰ. Λεονάρδος, «στολισμέ-
να κατά κάλλιστον Ἀσιατικό Στύλον», ἐνῶ ἀντίθετά το κεντρικό τμήμα τοῦ
σαραγιῶ ἦταν χτισμένο κατά τόν ὠραῖον Εὐρωπαϊκὸν τρόπον τῆς νέας Τεκτο-
νικῆς, σύμφωνα μέ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰ. Λεονάρδου⁸.

Στό ἐπόμενο μεσαῖο πλαίσιο (Εἰκ. 2) παρουσιάζεται μία ἀπό τίς πρώτες
σκηνές τῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἀρχικά στό ἐπάνω μέρος τοῦ
πλασιῶ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «**Λουτροῦ ἔσω Δημητρίου λόγην νιάνθη./**
Λουτροῦ ἔσω καυτός Τύραννι ἀθλήσω.»⁹. Ἡ σκηνή πού διαδραματίζεται
ἐδῶ εἶναι ἐντός τοῦ λουτροῦ-χαμάμ τοῦ Τυρνάβου καί αὐτό τό μαρτυρεῖ ὁ
ἐσωτερικός θόλος τοῦ ἀρχιτεκτονήματος. Ὁ ζωγράφος ἔχει ἐπιλέξει νά ἀπο-
δώσει μέ κόκκινους τόνους τούς τοίχους καί τό δάπεδο τοῦ κτιρίου, ἐνῶ στό
βάθος τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου πύρινες φλόγες ἀγγίζουν σχεδόν τίν ὀροφή τοῦ
κτιρίου, ἀποδίδοντας μέ αὐτόν τόν τρόπο τίς ὑψηλές θερμοκρασίες πού

δος, Ἀθήνα 1986, σ. 46.

⁸ <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%B5%CF%81%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/item/166630.html>, Νίκ. Ἀθ. Παπαθεοδώρου, <https://www.eleftheria.gr/>, 28 Ἰουν 2017.

⁹ Φέρεται, λοιπόν ὁ Νεομάρτυρας νά λέγη στόν δικαστή του: «Τύραννε, ὁ ἅγιος μεγαλομάρτυς Δημήτριος μέσα σέ λουτρό δέχθηκε θανάσιμο χτύπημα λόγην στό σπῆθος, κι ἐγώ μέσα σέ λουτρό θά μαρτυρήσω», βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 52.

υπήρχαν κατά τή διάρκεια τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου. Στό σημεῖο αὐτό ὁ Νεομάρτυρας παρουσιάζεται ἡμιλιπόθυμος, μέ ὑψωμένο τό βλέμμα στό κενό, μέ ἓνα λαμπρό φωτιστέφανο νά ἀγκαλιάζει τό κεφάλι του, μέσα στά χέρια τῶν βασανιστῶν. Καί οἱ τέσσερις παρουσιάζονται ὁλόσωμοι. Οἱ τρεῖς ἀπό αὐτούς φοροῦν τήν ἴδια ἐνδυμασία μέ τήν ὁποία ἀπεικονίζονται καί στό προηγούμενο πλαίσιο, μέ τή μόνη διαφορά ὅτι φαίνονται οἱ κάλτσες πράσινου καί κόκκινου χρώματος πού φοροῦν στά πόδια τους. Πάνω ἀπό αὐτές διακρίνεται ἓνα φαρδύ λουρί λευκοῦ καί κόκκινου χρώματος ἀντίστοιχα, ἐνῶ στά πόδια τους φοροῦν μπότες. Ὁ ἓνας ἀπό τούς βασανιστές κρατᾶ μέ τό δεξιό του χέρι τό χέρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐνῶ στό ἀριστερό κρατᾶ ἓνα ξίφος, τοῦ ὁποίου ἡ μισή ὄψη εἶναι κόκκινη, πιθανότατα ἀπό τό αἷμα τοῦ Ἁγίου. Ὁ τέταρτος ἄνδρας πού παρουσιάζεται στή δεξιά ἄκρη κρατάει καί αὐτός ἓνα ξίφος, φοράει μαῦρο χιτῶνα πού φτάνει λίγο πῶ πάνω ἀπό τά γόνατα, ἐνῶ στά πόδια φορᾶ κόκκινες κάλτσες, πάνω ἀπό αὐτές ἓνα λευκό λουρί καί σκουρόχρωμες μπότες.

Εἰκ. 2.

Στό τρίτο πλαίσιο (3) τῆς ἀριστερῆς στήλης ἀρχικά, ὑπάρχει μέ μαῦρα γράμματα ἡ ἐπιγραφή «**Στέφος σιδηροῦν σάρκα ὦ τιμωρῆτε. / Στέφει ἀκηράτω ἐμίν κάραν στέφει.**»¹⁰. Πιθανόν καί αὐτά τά βασανιστήρια προβάλλονται στό ἐσωτερικό κάποιου κτιρίου, καθώς ὑπάρχει ψηλά ἓνα παράθυρο ἀπό τό ὁποῖο διακρίνεται ἓνα φυσικό τοπίο μέ μερικά δέντρα καί τό μπλέ του οὐρανοῦ ὡς φόντο, ἐνῶ διαφοροποιεῖται τό δάπεδο ἀπό αὐτό τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου. Ἴσως τό κτίριο αὐτό νά ἦταν τμήμα ἀπό τό σαράι, καθώς ἡ ἀρχιτεκτονική θυμίζει τά κτίρια πού παρουσιάστηκαν προηγουμένως, ἐνῶ μποροῦμε νά υποθέσουμε ὅτι ἦταν κάτι σάν μπουντρούμι ἢ χῶρος ἀντίστοιχων βασανιστηρίων, καθώς διακρίνεται στό βάθος ἓνας σκοτεινός χῶρος μέ μία καγκελόσχημη θύρα. Ὁ Ἅγιος παρουσιάζεται στό κέντρο τοῦ πλαισίου, ἐξαντλημένος ἀπό τά βασανιστήρια, μέ τό βλέμμα χαμηλά. Στό σημεῖο αὐτό παρουσιάζεται γυμνός μέ καλυμμένα μόνο τα ἐπίμαχα σημεῖα τοῦ κορμοῦ του μέ ἓναν λευκό μανδύα.

¹⁰ Δηλαδή: «Ἐσεῖς τιμωρεῖτε τήν σάρκα μου μέ σιδηρένιο (καυτό) στεφάνι· καί (ὁ Θεός) στεφανώνει τό κεφάλι μου μέ ἀκίρατο (πεντακάθαρο) στεφάνι», βλ. *Μαδενλιδης*, ὁ.π., σ. 52.

Εικ. 3.

Στό κεφάλι του πέρα από τό φωτοστέφανο φοράει ένα πυρακτωμένο σιδερένιο στεφάνι, ενώ δύο από τούς τέσσερις βασανιστές του περνούν ένα δεύτερο μεταλλικό στεφάνι στό ύψος του στήθους. Ὁ τρίτος από τά ἀριστερά του κρατᾶ τά χέρια πίσω, ενώ ὁ ἄλλος από τά δεξιά κρατᾶ ἕνα κόκκινο μακρῦ καί αἰχμηρῦ ἀντικείμενο. Ἡ στάση τοῦ σώματος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μέ τίν ὁποία τόν ἀπεικονίζει ὁ ζωγράφος στή συγκεκριμένη σκηνή θυμίζει ἀρκετά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀπεικονίζεται καί ὁ Χριστός στόν Σταυρό, ενώ τό βλέμμα, τά πόδια ἄλλα καί τό ἔνδυμα περιμετρικά τῶν μηρῶν του θυμίζει ἐκεῖνο τό εἰκονογραφικό πρότυπο, μέ τί μόνη διαφορά ὅτι τά χέρια του δέν εἶναι στή θέση τῶν δύο κεραιῶν πού ἔχει τό σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Οἱ ἄνδρες πού τοῦ προξενούν τά βασανιστήρια βρίσκονται ἐκατέρωθεν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, σέ ἀμφιθεατρικές θέσεις καί σέ στάση ¾.

Στή δεξιά στήλη καί πύο συγκεκριμένα στό πρῶτο πλαίσιο (Εἰκ. 4) ἀναγράφεται μέ μαῦρα γράμματα ἡ ἐπιγραφή «**Στρεβλοῦτε ἐξαρθοῦτε σάρκα πᾶν μέλος. / Χριστόν ὄλωσ οὐκ ἐξομοῦμαι τόν κτίστιν.**»¹¹. Ἡ σκηνή διαδραματίζεται ἔξω ἀπό τίν πόλη τοῦ Τυρνάβου καί σέ ἐξωτερικό χῶρο, καί αὐτό τό φανερόνουν τά κτίρια πού φαίνονται στό βάθος ἀπό τίν ἀναπαράσταση τοῦ ἐδάφους μέ καταπράσινο χορτάρι. Πάλι οἱ ἄνδρες πού τόν βασανίζουν βρίσκονται περιμετρικά τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καί εἶναι τέσσερις καί σέ αὐτή τή σκηνή. Ὁ ἕνας ἀπό τά ἀριστερά φορᾶ κόκκινο φέσι στό κεφάλι, ἕναν ἀνοικτοῦ κόκκινου χρώματος χιτῶνα, λευκές κάλτσες, κόκκινο λουρί πάνω ἀπό αὐτές, ενώ τά ὑποδήματά του εἶναι χαμπλά καί δέν διακρίνονται. Οἱ ἄλλοι τρεῖς ἄνδρες ἀπεικονίζονται πάλι μέ τίν ἴδια ἔνδυση ὅπως καί σίς προηγούμενες σκηνές, προκαλώντας κακώσεις μέσω τῆς ἐξαρθρώσεως τῶν μελῶν τοῦ Ἁγίου, ενώ ὁ ἕνας κρατᾶ πάλι ἕνα κόκκινο μακρῦ ἀντικείμενο πού ἐπιτείνει τά βασανιστήρια τοῦ Ἁγίου. Ὁ Νεομάρτυρας παρουσιάζεται χαμπλά στό κέντρο τοῦ πλαισίου μέ τό βλέμμα στραμμένο πρὸς τόν οὐρανό, τά χέρια καί τό σῶμα

¹¹ Δπλαδί: «Στρεβλώστε, ἐξαρθρώστε τίν σάρκα μου καί τά μέλη της. Ἐγὼ δέν πρόκειται νά ἀπαρνηθῶ σέ καμμιά περίπτωση τόν Χριστό μου, τόν Δημιουργό μου.», βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 52.

του είναι σέ σχῆμα σταυροῦ, ἐνῶ καί ἐδῶ φοράει μόνο τόν λευκό χιτῶνα γύρω ἀπό τί μέση του. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε πῶς ἴσως ἀπεικονίζεται ἔτσι γιά δύο λόγους. Πρῶτον, λόγῳ τοῦ ὅτι ἀναφέρεται στόν Χριστό, ὅπως φάνηκε στήν ἐπιγραφή πού προηγήθηκε καί, δεύτερον λόγῳ πάλι τῆς στάσης τοῦ σώματός του πού προσομοιάζει μέ αὐτή τοῦ Ἐσταυρωμένου Χριστοῦ πού ἀπευθύνεται στόν Θεό καί Πατέρα ὄλων μας.

Στό δεύτερο πλαίσιο (Εἰκ. 5) τῆς δεξιᾶς στίλης ὑπάρχει πάνω στόν γαλάζιο κάμπο τῆς εἰκόνας μέ μαύρα γράμματα ἡ ἐπιγραφή «**Οὐχ εἶματ' κιδύομαι ἀλλά τόν πάλαι ὅς φθειρεται Ἀδάμ ἐν τῇ ἀμαρτία./ Ὁ πούς τό σῶμα φλεχθίτω τέ πᾶν / μέλος ἀθλοφόροις ὅπως συγκιρε / τῷ Ἀγίοις.**»¹². Ἡ σκηνή λαμβάνει χώρα πάλι σέ ἐξωτερικό μέρος. Ἡ γῆ καί τά δέντρα πίσω ἀπό τό μέρος πού βρίσκεται ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἶναι βαμμένη μέ κόκκινο χρῶμα καί τά δένδρα φαίνονται ξερά σάν νά θέλει ὁ ζωγράφος νά δείξει ὅτι ὑπάρχει γύρω μόνο καμένη γῆ καί μόνο ἐκεῖ πού βρίσκεται ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἶναι ἀκόμα χλωρή. Ἐδῶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος βιώνει τό τελευταῖο μαρτύριό του, δεμένος πάνω σέ ἕναν ξύλινο πάσσαλο. Τόν περιλούζουν στό κεφάλι καί σέ ὄλο του τό σῶμα μέ καυστικά-οἶνοπνευματώδη ὑγρά, ἐνῶ τοῦ βάζουν φωτιά κάτω ἀπό τά πόδια. Γύρω ἀπό τό κεφάλι του ὑπάρχει τό χρυσοστόφανο, πάνω στά μαλλιά του τρέχει τό ὑγρό, τό πρόσωπό του εἶναι γυρτό πρὸς τί μία πλευρά καί ἔχει τά μάτια κλειστά, καθὼς ἔχει παραδοθεῖ στό μαρτύριό του. Τό χρῶμα τοῦ σώματός του ἔχει ἀποδοθεῖ μέ σκοῦρο καφέ χρῶμα, τό περιγράμμα σχη-

Εἰκ. 4.

Εἰκ. 5.

¹² Τό πιθανό νόημα εἶναι: «Δέ πετάω ἀπό πάνω μου ροῦχα συνήθη, ἀλλά τόν φθειρόμενο μέ τίς ἀμαρτίες παλαιόν Ἀδάμ. Ἄς καοῦν λοιπόν καί τό πόδι μου καί τό σῶμα μου καί κάθε μέλος τοῦ κορμοῦ μου, προκειμένου ἐγὼ νά γίνω ὁμόσκηπος μέ τούς Ἁγίους», βλ. *Μαδενλί-δης*, ὁ.π., σ. 53.

ματίζεται με μία μαύρη γραμμή, λόγω της καμένης σάρκας, ενώ τον περιτυλίγουν οι φλόγες. Έδω οι άνδρες που ύλοποιοῦν τὰ μαρτύρια τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἶναι τρεῖς. Ὁ ἕνας πάνω ἀριστερά παρουσιάζεται ὁλόσωμος, φορᾶ μαῦρο καπέλο με γείσο, σκουῖρο μπλέ χιτῶνα με κόκκινες ἀπολήξεις, χρυσὴ πόρπη στή ζώνη του καὶ σκουῖρο μπλέ παντελόνι, ἐνῶ στὰ χέρια του κρατᾶ δύο κόκκινες φιάλες, ὅπου περιέχονται οἱ ὑγρές οὐσίες. Ὁ δεύτερος ἄνδρας ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ πλευρᾶ εἶναι γονατισμένος, φορᾶει κόκκινο φέσι, κόκκινο γιλέκο, λευκὸ πουκάμισο καὶ φουστανέλα. Κοιτάζει τὸν Ἅγιο πού καίγεται, ἐνῶ τὰ χέρια του ἀσχολοῦνται με τὴν ἔνταση τῆς φωτιάς. Ὁ τρίτος ἄνδρας πού βρίσκεται στή δεξιᾶ πλευρᾶ κρατᾶ με τὰ δύο του χέρια ἕνα σκουρόχρωμο ἀντικείμενο, φορᾶ κόκκινο φέσι, κόκκινο μακρὸ χιτῶνα, πράσινες κάλτσες καὶ ἀπὸ πάνω μαῦρο ὑφασμάτινο λουρί.

Στὸ τρίτο καὶ τελευταῖο πλαίσιο (Εἰκ. 6) τῆς δεξιᾶς ζώνης τῆς εἰκόνας πάνω στὸν κάμπο με μαῦρα γράμματα ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «**Κεύθη Γεωργίου βραχεία γῆ δέμας. / Ἔχει δέ ἄνω οὐρανός ψυχὴν / θεῖαν.**»¹³. Στή σκηνὴ αὐτὴ γίνεται ἡ ἀποκαθίλωση τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀπὸ τὸν πάσσαλο με σκούπο τὸν ἐνταφιασμό του. Ἡ σκηνὴ διαδραματίζεται στὸν ἴδιο ἐξωτερικὸ χῶρο με τὴν προηγουμένη σκηνή, πάλι ὑπάρχει ἡ ἀναπαράσταση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ὁ ὁποῖος δηλώνεται με τὴν παρουσία τοῦ φυτικοῦ διακόσμου. Ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ ἐκ νέου τὸν Ἅγιο στὸ κέντρο τοῦ πλαισίου, κοντὰ στὸν στύλο πού ὑπέστη τὸ τελευταῖο μαρτύριο, στήν ἀγκαλιὰ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς βασανιστὲς του. Ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου του ἀποτυπώνει τὴν ὁλοκληρωτικὴ παράδοση τῆς ψυχῆς του. Γύρω ἀπὸ τὸ κεφάλι του ὑπάρχει τὸ χρυσοῦ φωτοστέφανο καὶ ἡ σάρκα τοῦ κορμοῦ του συνεχίζει νὰ ἀπεικονίζεται με σκουῖρο χρῶμα. Πιο συγκεκριμένα, ὁ Ἅγιος βρίσκεται ἀνάμεσα στους δύο ἐντεταλμένους τοῦ Βελῆ Πασσᾶ, οἱ ὁποῖοι φέρουν κόκκινο φέσι στὸ κεφάλι καὶ εἶναι ἐνδεδυμένοι με μπλέ καὶ κόκκινο χιτῶνα, γκριζοῦ χρώματος παντελόνι καὶ μαύρου χρώματος παπούτσια. Ἐξ

Εἰκ. 6.

¹³ Αὐτὰ σημαίνουν: «Σύντομα κάπκε τὸ σῶμα τοῦ Γεωργίου. Ὅμως τί θεῖα ψυχὴ του τὴν ἔχει ἐπάνω ὁ οὐρανός», βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σελ 53.

ἀριστερῶν διακρίνεται ἕνας κληρικός ἐνδεδυμένος μέ καλυμμαύχι, ἐξώρασο καί ἕνα χρυσοῦ ἐπιτραχήλιο, τό ἀριστερό του χέρι εἶναι ἐφαπτόμενο στό σημεῖο τῆς καρδιάς του δηλώνοντας τόν σεβασμό του στόν Ἅγιο, ἐνῶ στό δεξιό του χέρι κρατᾷ ἕνα θυμιατό μέ τό ὅποιο θυμιάζει τό ἄψυχο σῶμα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ ὁποίου ἡ θέση πού ἔχει τοποθετήσει ὁ ζωγράφος ἀποτυπώνει κίνηση καί παραστατικότητα. Σύμφωνα μέ κάποιες πηγές, ὁ προσκληθείς ἱερέας γιά νά τελέσει τήν ταφή τοῦ Ἁγίου ὀνομαζόταν Δημήτριος¹⁴. Ἀνάμεσα ἀπό τόν ἱερέα καί τόν Ἅγιο, ὁ ζωγράφος ἐπέλεξε νά τοποθετήσει καί σέ αὐτό τό σημεῖο τίς ψυχές πού ὑπέστησαν φρικτά βασανιστήρια ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς καί ἡ ἐκεῖ ἀπεικόνισή τους ὑποδηλώνει τήν προσμονή γιά τόν ἐρχομό τῆς ψυχῆς τοῦ Ἁγίου στήν προπαραδείσια κατάσταση.

Παρατηρῶντας τήν ἀποτύπωση τοῦ Ἁγίου, τόσο στόν κεντρικό χῶρο τῆς εἰκόνας, ὅσο καί στά ἔξι πλαίσια διακρίνουμε μία τριπλή πύρινη δέσμη φωτός, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ τή φανέρωση καί τήν ὑπαρξη τοῦ Ἁγίου Τριαδικοῦ Θεοῦ πού ἐνδυναμώνει τόν Ἅγιο στόν ἀγῶνα τοῦ μαρτυρίου πού δίδει, ἐνισχύοντάς τον στήν προσπάθειά του νά μὴν ὑποταχθεῖ στό βέβηλα σχέδια τῶν Ὀθωμανῶν. Ἡ φωτοφάνεια αὐτή εἶχε καί ἐνεργό παρουσία ἐπί δύο συνεχόμενες μέρες ἀπό τήν ταφή τοῦ Ἁγίου, ὑποδηλώνοντας τήν θαυματουργική καί σωστική χάρι τοῦ ἐνταφιασμένου σικνώματός του, γεγονός πού ὀδήγησε τόσο τοὺς Ὀθωμανούς φρουρούς, ὅσο καί τόν Βελῆ Πασσά νά σπεύσουν στήν ἄμεση ἐκταφή του δίδοντας τό νεκρό σῶμα του στοὺς Ραφανιώτες συγγενεῖς του.

Ἐπιπλέον μία σημαντική λεπτομέρεια, ἡ ὁποία εἶναι ἐμφανής σέ πολλά πρόσωπα τῆς εἰκόνας, εἶναι ἡ φθορά καί ἡ βεβίλωση πού ἔχουν ὑποστει. Δύο λόγοι μπορεῖ νά ἔχουν ὀδηγήσει σ' αὐτή τήν κατάσταση. Ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι οἱ Ὀθωμανοί ἀναχώρησαν ἀπό τήν περιοχὴ τῆς θεσσαλικῆς πρωτεύουσας τό 1881, ἐπομένως, ἀφοῦ ἡ εἰκόνα χρονολογεῖται τό 1872, εἶναι πολύ πιθανό νά ἔχει ὑποστει τίς συγκεκριμένες φθορές ἀπό τά χέρια τῶν ἀπίστων ραγιαδῶν, οἱ ὁποιοὶ ὅμως δέν πείραξαν καθόλου τό πρόσωπο τοῦ Ἁγίου καί τοῦ Ἀγγέλου, παρά μόνο τοῦ Ἱερέως. Ὁ δεύτερος λόγος πού μπορεῖ νά σταθεῖ καί εἶναι ὁ πιό πιθανός εἶναι ὅτι ἐνδέχεται τά πρόσωπα τῶν Ὀθωμανῶν τῆς εἰκόνας νά ἔχουν βεβίλωθει ἀπό τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς ὡς ἀντεκδίκηση γιά τήν ἤδη βεβίλωση τοῦ προσώπου τοῦ σεβασμίου ἱερέως, τοῦ πτόκλιν Δημητρίου, πού ἀπεικονίζεται στό τελευταῖο πλαίσιο, κάτω δεξιά τῆς εἰκόνας, καί εἶχε προσκληθεῖ νά συμμετάσχει στόν ἐνταφιασμό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

¹⁴ Βλ. *Μαδενλίδης*, ὁ.π., σ. 3.

«Η ὀρθόδοξη Ἐκκλησία πάλεψε πάντοτε γιά τήν υπεράσπιση τῆς λειτουργικῆς τῆς τέχνης, ἐνάντια στήν ἐκκοσμίκευση. Μέ τί φωνή τῶν συνόδων τῆς, τῶν ἱεραρχῶν τῆς, τῶν πιστῶν τῆς, ἀγωνιζόταν γιά τήν ἀγνότητα τῆς λειτουργικῆς τέχνης, καθῶς καί ἐναντίον τῶν ξένων στοιχείων τῆς κοσμικῆς τέχνης. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε πῶς καί ἡ σκέψη στό χῶρο τῆς θρησκείας δέν ἦταν πάντα κάποιου θεολογικοῦ ἐπιπέδου, ὅπως καί ἡ καλλιτεχνική δημιουργία δέν ἦταν στό ὕψος τῆς αὐθεντικῆς εἰκονογραφίας. Ἔτσι, δέν μπορούμε νά θεωροῦμε κάθε εἰκόνα, ἀκόμα κι ἂν εἶναι παλαιά καί ὠραία, σάν ἀλάθητη αὐθεντία, καί μάλιστα πολύ περισσότερο ἂν αὐτή ἔχει γίνει σέ περίοδο παρακμῆς, ὅπως ἡ δική μας. Μιά τέτοια εἰκόνα μπορεῖ νά συμφωνεῖ μέ τήν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ἢ ὄχι, μπορεῖ νά παραπλανᾷ ἀντί νά διδάσκει. Διπλαδὴ ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας μπορεῖ νά ἀλλοιώνεται ἀπό τήν εἰκόνα τό ἴδιο ὅπως καί μέ τόν λόγο. Γι' αὐτό καί ἡ Ἐκκλησία πάλεψε πάντοτε, ὄχι γιά τήν καλλιτεχνική ποιότητα τῆς τέχνης ἀλλά γιά τήν αὐθεντικότητά τῆς, ὄχι γιά τήν ὠραιότητά τῆς ἀλλά γιά τήν ἀλήθειά τῆς»¹⁵.

¹⁵ Λ. Οὐσπένσκυ, *Ἡ Θεολογία τῆς εἰκόνας στήν Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία*, Ἐκδόσεις Ἀρμός, Ἀθήνα 1993, σ. 14.

Ι. Ν. ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ (ΠΑΝΑΓΙΑ) Ίστορική διαδρομή

Ή συνοικία Ἀμπελοκήπων (Ταμπάκικα)

Ὁ ἱερός ναός τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς βρίσκεται στή συνοικία Ἀμπελοκήπων τῆς Λάρισας. Ἡ παλαιότερη ὀνομασία τῆς συνοικίας αὐτῆς ἐπί Τουρκοκρατίας ἦταν Tabagli, καί γιά τοὺς χριστιανοὺς Ταμπάκικα, ὀνομασίες πού ὑποδηλώνουν συνοικία τῶν βυρσοδευείων. Ἡ συνοικία ὀριοθετεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ μιά μεγάλη καμπύλη τῆς μαιανδρικήσ πορείας τοῦ Πηνειοῦ ποταμοῦ, ἡ ὁποία νότια συμπληρώνεται ἀπὸ τὴν ὁδὸ Γεωργιάδου. Ἡ συνοικία αὐτὴ ἐντοπίζεται ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὡς μουσουλμανικὴ κοινότητα (1454 καί 1506), ἐνῶ ἀναφορὰ γιά τὴν παρουσία χριστιανῶν ὑπάρχει ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα (1750 περίπου) σέ κατάστιχα τῶν Μετεωρίτικων μονῶν¹.

Ἀνέγερση τοῦ Ἱ. Ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς

Ἄν καί πρόκειται περὶ σχετικὰ νέου γιά τὴν πόλη ναοῦ², ὁ τρόπος ἀνέγερσῆς του περιβάλλεται ἀπὸ νεφελώδεις πληροφορίες πού ὑπάρχουν γύρω ἀπὸ τὴν ἀνεύρεση τῆς θαυματουργοῦ εἰκόνας τοῦ ναοῦ. Σύμφωνα μέ τὴν προφορικὴ παράδοση πού εἶναι διάχυτη ἀπὸ πολλὰ χρόνια ὄχι μόνο στή συνοικία ἀλλὰ καί σέ ὁλόκληρη τὴν πόλη, τὸ 1876 ὁ ἰδιοκτίτης τοῦ χώρου ὅπου σήμερα ὑπάρχει ὁ ναός τῆς Παναγίας θέλησε νά κτίσει ἕναν ταμπαχανέ, δηλ. βυρσοδεφεῖο. Εἶναι γνωστό, ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ διέθετε κατὰ τὰ τελευταῖα

¹ Παλιούγκας Θεόδωρος, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν Τουρκοκρατία (1423-1881)*, τόμ. Α' (Λάρισα) 1996 σ. 130.

² Τῆς Ζωοδόχου πηγῆς, ἐκτός τοῦ Ἁγ. Ἀγγιλίου φυσικά, προϋπήρξαν κατὰ σειράν οἱ Ἁγ. Νικόλαος (1857), Τεσσαράκοντα Μάρτυρες (1863), Ἁγ. Ἀθανάσιος (ὀλοκληρώθηκε 1869).

χρόνια της τουρκοκρατίας και πολλά άλλα βυρσοδεψεία, λόγω της θέσεώς της ακριβώς δίπλα από το ποτάμι της πόλης, τόν Πηνειό, καθώς η έπεξεργασία των δερμάτων απαιτούσε μεγάλες ποσότητες ύδατος. Κατά την έκσκαφή για την κατασκευή των θεμελίων του ταμπαχανέ, οι εργάτες κάποια στιγμή έφθασαν σέ σημείο όπου το έδαφος ήταν υγρό και όσο η έκσκαφή προχωρούσε άρχισε νά αναβλύζει νερό, μέσα από τό όποιο φανερώθηκε ξαφνικά ένα εικόνισμα της Παναγίας. Μετά τόν καθαρισμό της φάνηκε ότι παρίστανε τί Θεοτόκο μέ τόν μικρό Ίησοϋ, στήν απεικόνιση πού εἶναι γνωστή ως «Ρόδον τό Άμάραντον», και όχι ως Ζωοδόχος Πηγή όπως αφήνει συνειρμικά νά έννοηθεί τό όνομα τοϋ ναοϋ. Αμέσως μεταφέρθηκε στόν μητροπολιτικό Ναό τοϋ Αγ. Αχιλλίου για προσκύνηση από τούς πιστούς, όπου έμεινε μέχρι την κατασκευή τοϋ παρεκκλησίου της Φανερωμένης.

Η Θαυματουργή εικόνα της Παναγίας, χωρίς τό άσπμνίο υποκάμισο.

Ο παλαιός έφημέριος τοϋ ναοϋ της Ζωοδόχου Πηγής πρωτοπρεσβύτερος Σκόρδας Ήλιος σέ βιβλίο του³, καταθέτει τί μαρτυρία της υπέργνηρης κόρης τοϋ πρώτου νεωκόρου τοϋ ναοϋ, η οποία αναφέρει ότι κατά την περίοδο εκείνη (1875-76), δίπλα από ένα μικρό εικονοστάσι πού υπήρχε κοντά σέ πηγάδι, στό κέντρο περίπου της περιοχής Ταμπάκινα, ζούσε η μοναχή Θεοφάνια. Κάποια στιγμή έφανίσθηκε «κατ' όναρ» η Θεοτόκος, η οποία της υπέδειξε ότι στόν πυθμένα τοϋ γειτονικοϋ πηγαδιοϋ βρισκόταν επί χρόνια θαμμένη η εικόνα της. Έπειτα από πολλές προσπάθειες έγινε πιστευτή η διήγηση της μοναχής και τελικά μέ έντατικές εργασίες κατορθώθηκε τελικά νά άνευρεθεί. Τό γεγονός αυτό θεωρήθηκε ως θαϋμα και οι πιστοί της συνοικίας έκτισαν ακριβώς στή θέση αυτή ένα μικρό παρεκκλήσιο άφερωμένο στή Ζωοδόχο Πηγή.

Μιά άλλη έκδοχή αναφέρει επίσης ότι από αιώνες πριν υπήρχε στό σημείο αυτό νεκροταφείο και δίπλα του εικονοστάσι μέ πηγάδι, μέσα στό

³ Πρωτοπρεσβύτερος Σκόρδας Ήλιος. «Η Ζωοδόχος Πηγή», Λάρισα (2001), σσ. 18-20.

Ἡ συνοικία Ταμπάκινα,
μέ τόν Ἰ. Ν. τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς,
φωτογραφημένη ἀπό τόν Λόφο τοῦ Φρουρίου.
Προπολεμική φωτογραφία.

Ἡ ἴδια ἄποψη σέ σχέδιο
τοῦ Ἀγίνορα Ἀστεριάδη. 1934.

ὁποιοῦ ἔκρυβαν τήν εἰκόνα γιά τόν φόβο τῶν εἰκονομάχων. Εἶναι μιᾶ ἐκδοχή παλαιότατη, ἀλλά πρέπει νά εἶναι ἀφύσικη, ἀφοῦ εἶναι βεβαιωμένο ἀφ' ἑνός ὅτι δέν ὑπῆρχε στό σημεῖο ἐκεῖνο νεκροταφεῖο⁴ καί ἀφ' ἑτέρου ἡ παρουσία πηγαδιοῦ γιά πόσιμο νερό (ἀγίασμα) μέσα σέ κοιμητηριακό χῶρο δέν συμβιβάζεται.

Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά ἀναφέρουμε καί τήν μαρτυρία τοῦ μοναχοῦ Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμέντη ἀπό τόν Ἅγιο Λαυρέντιο τοῦ Πηλίου, ὁ ὁποῖος τό 1891 ἀναφέρει σέ δημοσίευσμά του στό μηνιαῖο περιοδικό τοῦ Βόλου «Προμηθεύς», τοῦ ὁποῦ ἦταν ὁ ἴδιος ἐκδότης, ὅτι ὑπῆρχε αὐτόπτης μάρτυρας τῶν γεγονότων τῆς ἀνεύρεσης τῆς εἰκόνας, γιατί φρόντισε νά βρεθῆι στή Λάρισα ὅταν ἄκουσε τίς διαδόσεις οἱ ὁποῖες κυκλοφοροῦσαν γιά τήν ὑπαρξή της. Σέ κάποιον σημεῖο μάλιστα ἀναφέρει ὅτι: «τῇ 16ῃ Μαρτίου [1876] διεδόθη ὅτι ἡ ποθουμένη εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἀνεκαλύφθη παραδόξως πῶς» καί πιοῦ κάτω τονίζει μέ ἔμφαση ὅτι «Ὁ τοποτηρητής τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης ἅγιος Γαρδικίων κύριος Ἱερόθεος⁵ ἔφυγεν ἐπίτηδες

⁴ Γρηγορίου Ἀλέξανδρος, *Τό Α' Δημοτικό Νεκροταφεῖο τῆς Λαρίσης (1899-1993). Ἱστορική διαδρομή. Ταφικά μνημεῖα. Ὁ ἱερός Ναός τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν*, Θεσσαλονίκη (2013), σσ. 16-21.

⁵ Μητροπολίτης Λαρίσης ἦταν τότε ὁ Νεόφυτος, ὁ ὁποῖος μόλις εἶχε μετατεθεῖ στή Λάρισα (ἐκλογή 7 Αὐγούστου 1875) ἀπό τήν μητρόπολη Σερρών. Φαίνεται ὅτι μέχρι τίς 16 Μαρτίου τοῦ 1876 πού ἀναφέρει ὁ μοναχός Ζωσιμᾶς ὅτι βρέθηκε ἡ εἰκόνα, ὁ Νεόφυτος δέν εἶχε ἐνθρονισθεῖ, γι' αὐτό καί ἦταν τοποτηρητής ὁ ἐπίσκοπος Γαρδικίου Ἱερόθεος. Ὁ τελευταῖος εἶναι ὁ ἴδιος ἱεράρχης ὁ ὁποῖος σέ συνεργασία μέ ἐπίλεκτα μέλη τῆς Λαρισαϊκῆς κοινωνίας ἀντιτάχθηκε τό 1870 σπιν ἐνθρόνισι τοῦ Δωροθέου Σχολάριου ὡς μητροπολίτη Λαρίσης. Βλ. Παπαθεοδώρου Νικόλαος,.

εις Τύρναβον καί διέταξε τόν κληρονόνον μὴ μὴ εἶναι εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας...»⁶. Τὸ κείμενον τοῦ μοναχοῦ στό περιοδικό, τὸ ὁποῖο ἄς ἀναφερθῆι ὅτι ἐγράφη 14 χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς εἰκόνας, καταχωρίζεται ὡς ὑποσημείωσις στό περιοδικό καί, ἀναπαράγεται ὁλόκληρον στό Παράρτημα πού ἀκολουθεῖ στό τέλος τοῦ κεμένου μας.

Στό σημεῖο ὅπου ἀνευρέθηκε ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας, οἱ πιστοὶ τῆς συνοικίας ἐκτίσαν τό 1877 ἕνα ταπεινὸ ἐκκλησάκι, τὸ ὁποῖο, ὅπως ἀναφέρει

Ἡ δυτικὴ ὄψη τοῦ προπολεμικοῦ Ἱ. Ναοῦ. 1939.

ὁ Θεόδωρος Παλιούγκας πού μελέτησε τόν κώδικα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (1810-1881)⁷, ἀναφέρεται ὡς «Παρεκκλήσιον Φανερωμένης» ἢ ὡς «Παρεκκλήσιον Ταμβάκικα». Ἐπειτα ἀπὸ τρία χρόνια (1880), στή θέσιν τοῦ παρεκκλησίου ἄρχισε ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ γνωστοῦ προπολεμικοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Μάλιστα ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος Πετριδῆς ἀπνύθηνε στό ποίμνιον τῆς Μητροπόλεως του παραινετικὴ ἐπιστολή, μὲ τὴν ὁποία προέτρπε τούς πιστούς νά συμβάλλουν οἰκονομικά στήν ταχύτερη ἀποπεράτωση τοῦ ναοῦ⁸. Ὅλοι οἱ πιστοὶ, καί κυρίως οἱ

«Δωρόθεος ὁ Σχολάριος. Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης πού δὲν γνώρισε τὸ ποίμνιό του». *Ἰχνηλατώντας τὴν παλιὰ Λάρισα Β΄ - 2015*, Λάρισα (2018), σσ. 187-190.

⁶ Μοναχὸς Ζωσιμᾶς Ἐσφιγεμένης, «Περὶ τοῦ νομοῦ Λαρίσης», περ. *Προμηθεύς*, ἔτος Γ', τεύχ. ΔΕ', Βόλος (Νοέμβριος 1891), σσ. 280-281. Τὸ δημοσίευμα αὐτὸ τοῦ Ζωσιμᾶ, πού ἐκτός ἀπὸ αὐτόπτης μάρτυρας ἦταν καὶ μοναχὸς, δηλαδὴ ἄνθρωπος τῆς ἐκκλησίας, ἀφίνει πολλὰ ὑπονοούμενα, τὰ ὁποῖα ὁμως δὲν ἐπιβεβαιώθηκαν στή συνέχεια ἀπὸ τὰ γεγονότα.

⁷ «Ἡ Λάρισα τῆς περιόδου 1810-1881. Στοιχεῖα ἀπὸ τὸν Κώδικα τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου». *Πρακτικὰ τῆς ἡμερίδας τοῦ Ὁμίλου Φίλων τῆς Θεσσαλικῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Λαρίσης, ἐν ἔτει 1988, Δεκεμβρίου 13. Λάρισα*, ἐκδόσεις «Θετταλός» (1994), σ. 200.

⁸ Τὴν ἐπιστολή αὐτὴ μᾶς διέσωσε ὁ ἱστορικός τῆς Λαρίσης Ἐπαμεινώνδας Φαρμακίδης στό βιβλίον του *Ἡ Λάρισα. Ἀπὸ τῶν Μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα (1881)*, Βόλος 1926, σ. 261. Ὅπως ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς, τὴν ἐπιστολή αὐτὴ τὴν ἐνόησε στοὺς συμβολαιογράφους τῆς Λαρίσης Παναγιώτη Σκαμβούερα καὶ Ἀγαθάγγελον Ἰωαννίδην. Γιὰ τούς τελευταίους πρέπει νά προσθέσουμε ὅτι ἦταν ἀπὸ τούς πρώτους συμβολαιογράφους τῆς ἐλευθέρου Λαρίσης καὶ ὅτι ὁ μὲν Παναγιώτης Σκαμβούερας ἦταν πεθερὸς τοῦ δικηγόρου καὶ ἐπὶ σειρά ἐτῶν προέδρου τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Λαρίσης Τάκη Ἰατροῦ, ὁ δὲ Ἀγαθάγγελος Ἰωαννίδης ἦταν παππούς τοῦ ἀλευροβιομήχανου Ἀγγελου Παππά. Πόσο μικρὴ ἦταν ἡ Λάρισα τότε...

Ἡ δυτική ὄψη τοῦ Ἱ. Ναοῦ.
Σχέδιο τοῦ Ἀγνίνορα Ἀστεριάδη. 1940.

σῆς τῆς Λάρισας ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἐπειδὴ ἀργοῦσε ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ ναοῦ λόγω οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, ἔγινε περιφορὰ τῆς εἰκόνας καὶ στίς ὄμορες ἐπισκοπές τῆς μπροσπόλεως Λαρίσης. Στὴν παραινεντική ἐπιστολή τοῦ Λαρίσης Νεοφύτου, προστέθηκαν καὶ ἀντίστοιχες τοῦ μπροσπολίτου Δημητριάδος καὶ τῶν ἐπισκόπων Γαρδικίου καὶ Πλαταμῶνος. Πρῶτη περιοδεία τῆς εἰκόνας ἔγινε στὴ μπρόσπολη Δημητριάδος μὲ ἄδεια τοῦ οἰκείου μπροσπολίτου Γρηγορίου, στίς 22 Ἰανουαρίου 1881. Ἐν συνεχείᾳ μεταφέρθηκε στίς 8 Ὀκτωβρίου 1882 στὴν ἐπισκοπή Γαρδικίου, πού εἶχε ἔδρα τὸ Ζάγκο, ἔπειτα ἀπὸ παραινενση τοῦ ἐπισκόπου Γρηγορίου, καί, τέλος, ἔπειτα ἀπὸ ἑπτὰ χρόνια (29 Νοεμβρίου 1889) ἡ εἰκόνα ταξίδεψε μέχρι τὰ Ἀμπελάκια, ἔπειτα ἀπὸ ἔγκριση τοῦ ἐπισκόπου Πλαταμῶνος Ἀμβροσίου Κασσάρα⁹. Τὰ ἐκπληκτικὰ στὴν ὅλη προσπάθεια συγκέντρωσης χρημάτων ἀπετέλεσε καὶ ἡ περίπτωση τοῦ μουσουλμάνου αἰρετοῦ πρώτου δημάρχου τῆς Λαρίσης Χασάν Ἐτέμ, ὁ ὁποῖος δώρισε ἓνα σημαντικό ποσὸ γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ.

κάτοικοι τῆς συνοικίας, ἀνταποκρίθηκαν πρόθυμα στὸ κάλεσμα γιὰ τὴν ἀνέγερση ὄχι μόνον οἰκονομικά, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν προσφορά ἐθελοντικῆς ἐργασίας. Ἀρωγοὶ στὴν προσπάθεια αὐτὴ ἦλθαν καὶ οἱ συντεχνίες τῶν βυρσοδεψῶν, τῶν σαμαράδων, τῶν τσαρουχάδων καὶ σανδαλοποιῶν πού εἶχαν τὰ ἐργαστήριά τους στὴ συνοικία.

Ἐν τῷ μεταξύ ἦλθε ἡ στιγμή τῆς ἀπελευθέρω-

⁹ Ὁλόκληρο τὸ κείμενο τῆς παραινεντικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λαρίσης Νεοφύτου καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων παρατίθεται αὐτοῦσιο ὡς Παράρτημα στὸ τέλος τοῦ κειμένου.

Ίστορική διαδρομή

Ὁ ναός ολοκληρώθηκε σταδιακά, ἐνῶ ἡ λειτουργία του ἄρχισε τὸ 1881. Μέχρι τότε οἱ κάτοικοι τῆς συνοικίας αὐτῆς ἐκκλησιάζονταν στὸν ναὸ τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου καὶ ὅταν αὐτὸς δὲν λειτουργοῦσε, βάνιζαν μέχρι τὸν οἰκισμό Καλύβια στὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγ. Μαρίνας, ἡ ὁποία ὑπάρχει μέχρι καὶ σήμερα «ἐκ βάθρων ἀνακαινισμένη».

Ἡ τελικὴ μορφή τοῦ ναοῦ τοῦ 1881 ἀποτυπώνεται σὲ παλιές φωτογραφίες καὶ σχέδια πού ἔχουν διασωθεῖ καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα βγάζουμε σημαντικὰ συμπεράσματα. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ κομψή τρίκλιτη βασιλικὴ μὲ δίκλινη στέγη. Ὅμως ἡ ἰδιαίτεροτητα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σύνθεσης ἐπικεντρωνόταν στὴ μορφή τῆς δυτικῆς πρόσοψης τοῦ ναοῦ. Στὸ κατώτερο τμήμα ὑπῆρχαν τρία τοξωτὰ ἀνοίγματα, τὰ ὁποῖα ὀδηγοῦσαν στὸ ἐσωτερικὸ πρὸς τὰ ἀντίστοιχα κλίτη, ἐνῶ στὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς, πάνω ἀπὸ τὴν ἀετωματικὴ ἀπόληξη τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὑψωνόταν τὸ κωδωνοστάσιο σὲ μιὰ ἀσυνήθιστη θέση, ἡ ὁποία ἦταν ἀποτέλεσμα μιᾶς εὐφυοῦς σύλληψης τοῦ ἀρχιτέκτονα. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ δύο συστοιχίες κιόνων, ἀνά ἕξι σὲ κάθε πλευρά, χωρίζαν τὸν κυρίως ναὸ σὲ τρία κλίτη. Ἡ ἀγιογράφηση ἦταν ἐπιλεκτικὴ. Στὴ μέση τῆς ὀροφῆς τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἀπεικονιζόταν ὁ Παντοκράτορας, ἐνῶ πάνω ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῶν κιόνων ὑπῆρχαν οἱ μορφές τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων σὲ μετάλλια, ἀνά ἕξι σὲ κάθε πλευρά. Στους πλάγιους τοίχους ὑπῆρχαν ἀνηρτημένες διάφορες εἰκόνες, συνήθως τάματα πιστῶν.

Τὸ τέμπλο τοῦ ναοῦ ἦταν ξυλόγλυπτο ἀπὸ χαμηλά στὰ θωράκια καὶ γύρω ἀπὸ τίς δεσποτικὲς εἰκόνες, μέχρι τὸ Δωδεκάορτο καὶ τὸν Σταυρὸ μὲ τὰ Λυπηρά. Ἦταν χρωματισμένο λευκὸ καὶ ἡ σύνθεσή του περιεῖχε στοιχεῖα μίμησης νεοκλασικῶν μορφῶν.

Σὲ ὑπόγειο χῶρο στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ ναοῦ καὶ στὸ σημεῖο ὅπου ἀνευρέθηκε ἡ εἰκόνα, ὑπῆρχε τὸ ἀγίασμα, τὸ ὁποῖο ἔχει ἐπιτελέσει στὰ 144 χρόνια παρουσίας τοῦ πλεῖστα ὅσα θαύματα. Εἶναι μιὰ μικρὴ τετράγωνη αἴθουσα, ἡ ὁποία στὴν ἀνατολικὴ πλευρά τῆς ἔχει ἐντοιχισμένη μεγάλη λεκάνη καὶ τὸν μηχανισμό ἀντλησης τοῦ ἀγιάσματος ἀπὸ τὸν βυθὸ τοῦ πηγαδιοῦ. Οἱ τοῖχοι ἦταν κατάφορτοι ἀπὸ εἰκόνες καὶ διατηρεῖται μέχρι καὶ σήμερα στὸ ἴδιο σημεῖο. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δομὴ τοῦ νέου Ναοῦ σχεδιάσθηκε μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ μὴ θιγῆι ὁ χῶρος τοῦ ἀγιάσματος.

Ὁ ναός τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς διατηρήθηκε στὴν κατάστασι αὐτὴ ἀναλ-

λοιώτος μέχρι τόν σεισμό τῆς 1ης Μαρτίου τοῦ 1941. Τότε ἦταν, πού καταστράφηκε ἡ δυτική πλευρά μέ τήν κατάρρευση τοῦ κωδωνοστασίου, ἐνῶ σέ ὀλόκληρη τήν τοιχοποιία ὑπῆρχαν κάθετες ρωγμές. Μετά τόν πόλεμο ἐπιδιορθώθηκαν οἱ βλάβες μέ ἀπλό τρόπο ὥστε νά μπορέσει νά καταστεῖ ὁ ναός λειτουργικός. Τό 1950 νοτιοδυτικά του ναοῦ ἀνεγέρθηκε τετραώροφο κωδωνοστάσιο. Ἀργότερα (δεκαετία τοῦ 1950) ὁ ναός ἐπεκτάθηκε ἐπιπλέον τόσο στή βόρεια, ὅσο καί στή νότια πλευρά, γιά νά διευκολύνει τίς λατρευτικές ἀνάγκες τῆς συνοικίας, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας εἶχαν ἐν τῷ μεταξύ αὐξηθεῖ κατά πολύ, ὁ δέ ὁ ναός εἶχε φθάσει στό σημεῖο ἐσωτερικά νά ἔχει τέτοιο μέγεθος ὥστε νά δίνει ἀρχιτεκτονικά τήν ἐντύπωση πεντάκλιτης βασιλικῆς.

Ὁ νέος Ἱερός Ναός

Ὁ ἐπισκευασμένος αὐτός ναός διατηρήθηκε μέχρι τόν Ἰούνιο τοῦ 1990. Τή χρονολογία αὐτή κατεδαφίστηκε ὀλόκληρος γιά νά ἀνεγερθεῖ πάνω στό ἴδιο σημεῖο ὁ σημερινός μεγαλοπρεπής ναός. Ἡ τελετή τῶν θεμελίων ἔγινε ἐπίσημα στίς 28 Ἰουνίου τοῦ ἴδιου ἔτους ἀπό τόν τότε μητροπολίτη Λαρίσης Δημήτριο Δ΄ Μπεκιάρη, μέ προϊστάμενο τοῦ ναοῦ τόν Πρωτ. Νικόλαο Μαυρογιάννη, ὁ ὁποῖος ἔδωσε ὅλο του τόν ἑαυτό στήν προσπάθεια ἀνοικοδόμησης. Ὁ ὑπόγειος ναός τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἀποπερατώθηκε σύντομα καί τά θυρανοῖξια ἔγιναν στίς 31 Μαρτίου 1991. Κοσμήθηκε μέ τίς εἰκόνες τοῦ προπολεμικοῦ ναοῦ, οἱ ὁποῖες ἐσχάτως ἔχουν συντηρηθεῖ καί ἀποκαταστάθηκαν τόσο στό νέο τέμπλο του, ὅσο καί στά εἰκονοστάσια. Στίς 2 Μαΐου 1997 ἔγιναν τά ἐγκαίνια τοῦ κάτω ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἀπό τόν μακαριστό μητροπολίτη Ἰγνάτιο.

Ὁ ἐπάνω ναός τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ὀλοκληρώθηκε τό 2001 καί τήν 1η Αὐγούστου τοῦ ἴδιου ἔτους ἔγιναν τά θυρανοῖξια ἀπό τόν μητροπολίτη Ἰγνάτιο, ἐνῶ τά ἐγκαίνια ἔγιναν μέ μεγαλοπρέπεια τήν 20ή Ἀπριλίου 2004. Ἐξωτερικά ἔχει τόν τύπο τοῦ σταυροειδοῦς ναοῦ μέ τρούλο καί φέρει ἄλλους τέσσερες μικρότερους καί χαμηλότερους τρούλους. Τό ὕψος τοῦ φθάνει περίπου τά 38 μέτρα καί ἐπιπλέον ἔχουν κατασκευασθεῖ δύο ψηλά κωδωνοστάσια τοποθετημένα στή δυτική πλευρά τοῦ ναοῦ. Ἔχει διακοσμηθεῖ ὀλόκληρη μέ νέες εἰκόνες καί τοιχογραφίες ἀπό τόν ἀγιογράφο Εὐάγγελο Καραβασίλη καί τούς συνεργάτες του¹⁰.

¹⁰ Ἱερά Μητρόπολις Λαρίσης. *Ἐνοριακός Ἱερός Ναός Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης. 1877-2012, 135 χρόνια διακονίας. 2002-2012, δέκα χρόνια ἀπό τά ἐγκαίνια τοῦ νέου Ἱεροῦ Ναοῦ*. Λά-

Ἡ θαυματουργή εἰκόνα ἡ ὁποία βρέθηκε τό 1877 ὀνομάστηκε ἀπό τόν μπροπολίτη Νεόφυτο ὡς Ζωοδόχος Πηγί, ἀπό τόν τρόπο ἀνευρέσεώς της, ἄν καί ἡ ἀπεικόνισι τῆς Θεοτόκου μέ τόν Ἰησοῦ εἶναι διαφορετική, ὅπως ἀναφέρθηκε. Αὐτή ἡ ἑξομοίωσι τῆς εἰκόνας ὡς Ζωοδόχος Πηγί ἴσως συμβαδίζει κατὰ τόν μπροπολίτη Νεόφυτο μέ τήν ἱστορία τῆς Μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς στό Μπαλουκλί τῆς Κωνσταντινούπολης.

ΛΑΡΙΣΑ Ἐπιτομία Πηγίου

Ἐκδοσις Γ. Δημητρακοπούλου

Ἡ συνοικία Ταμπάκικα μέ τόν Ἰ. Ν. τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καί τόν Μύλο τοῦ Παππαῦ στό βάθος, φωτογραφισμένα ἀπό τό Ἄλκαζάρ. Ἐπιστολικό δελτάριο τοῦ Γ. Δημητρακοπούλου. 1935 περίπτου.

Πάντως οἱ ἐνορίτες καί οἱ πιστοί τῆς Λάρισας στίς καθημερινές τους συζητήσεις προσφωνοῦν τόν ναό ὡς *Παναγία*. Σήμερα ἡ θαυματουργή αὐτή εἰκόνα συντηρήθηκε καί βρίσκεται ἐντός τοῦ ναοῦ, τοποθετημένη ἐπάνω σε ἐπιβλητικό θρόνο. Ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι ἐπενδεδυμένη μέ ἀσημένιο πουκάμισο, φέρει σκαλισμένη τήν ἐπιγραφή ΖΩΔΧ ΠΓΗ, δηλ. Ζωοδόχος Πηγί καί ἀποτελεῖ τόν θησαυρό τοῦ εὐκτήριου αὐτοῦ οἴκου.

Περὶσσότερα δὲν θά ἀναφέρουμε γιὰ τόν νέο μεγαλοπρεπῆ ναό τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἀφοῦ οἱ πιστοί πολὺ συχνά τόν ἐπισκέπτονται καί βιώνουν τήν κατάνυξι τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν ποὺ τελοῦνται σ' αὐτόν καί ραίνονται ἀπὸ τό θαυματουργό ἁγίασμα.

Παλιές Εἰκόνες τοῦ Ναοῦ

Ὁ προηγούμενος προϊστάμενος τοῦ Ἱ. Ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Ἀρχιμ. Κωνσταντῖνος Δελιχρῆστος στό εἰσαγωγικό του σημείωμα σέ ὀγκώδη τόμο ποὺ ἐκδόθηκε τό 2014 ἀπὸ τό Ἐκκλησιαστικό Συμβούλιο μέ τόν τίτλο «Δελτίο καταγραφῆς ἐκκλησιαστικῶν κεμηλιῶν τοῦ Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης», ἀναφέρει ἐπὶ λέξει: «Δὲν περιμένα ὅτι θά εὑρίσκα τόσα πολλὰ κεμήλια, πλέον τῶν ἑκατό, εἰκόνες ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον. Πολλές ἀπ' αὐτές ἦταν τοποθετημέ-

νες στό τέμπλο του κάτω ναού και στά προσκυνητάρια, άλλες στοιβαγμένες σέ κάποιον χώρο και αρκετές πεταμένες σέ μιά αποθήκη. Δυστυχώς, πολλές απ' αυτές είχαν χαλάσει ανεπανόρθωτα. Ἀποφάσισα νά τίς μαζέψω σέ ἕναν χώρο-μουσεῖο, νά τίς φωτογραφίσω και νά τίς καταγράψω μία πρὸς μία. Προσπαθήσαμε νά τίς συντηρήσουμε, ἀλλά τά ἔξοδα ἦταν πολλά και συντηρήσαμε μόνο 15 (δεκαπέντε). Ἐνας νεαρός φοιτητής ἀπό τὴν Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστική Ἀκαδημία Θεσσαλονίκης (Α.Ε.Α.Θ.) με τὴν ομάδα του ἦλθε στίς 17 Σεπτεμβρίου 2014 και ἔκανε καταγραφή ὄλων τῶν εἰκόνων και κειμηλίων του Ναοῦ. Τά φωτογράρισαν, πήραν τίς διαστάσεις τους και τά κατέγραψαν λεπτομερῶς». Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ἐκτύπωση του ὀγκώδους τόμου πού ἀναφέρθηκε πιό πάνω.

Τό σημερινό Ἐκκλησιαστικό Συμβούλιο με προϊστάμενο τόν π. Ἀνθιμο ἔχει συντηρήσει τίς Δεσποτικές εἰκόνες του παλαιοῦ προπολεμικοῦ Ναοῦ και τίς ἔχει τοποθετήσει στό τέμπλο του κάτω ναοῦ, ἐνῶ συγχρόνως προσπαθεῖ νά ὀλοκληρώσει και τί συντήρηση τῶν ὀλίγων εἰκόνων πού ἔχουν ἀπομείνει ἀσυντήρητες.

Μέ βάση τά δεδομένα πού ὑπάρχουν στὴν καταγραφή αὐτή, θά γίνει μιά πρώτη ἐκτίμηση τῶν στοιχείων κάθε εἰκόνας, μελετώντας ὅ,τι ἐπιγραφή, ὑπογραφή, χρονολογία ἢ ἀφιέρωση ὑπάρχει πάνω σ' αὐτές, χωρὶς ὅμως νά γίνεται ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐκτίμηση, ἢ ὅποια εἶναι φυσικά ἔργο εἰδικοῦ.

— Ὅσον ἀφορᾷ τίς ἐπιγραφές, σέ ὅλες τίς εἰκόνες ὁ ἀγιογράφος ἀναγράφει στό ἐπάνω μέρος τόν ἀπεικονιζόμενο ἅγιο ἢ ἀγίους ἢ τὴν παράσταση (Δεσποτική ἢ Θεομτορική).

— Χρονολογίες ἀνευρίσκουμε σέ 18 ἀπὸ τίς ἑκατὸ περίπου εἰκόνες. Οἱ παλαιότερες, πρὸ τῆς δημιουργίας του ναοῦ εἰκόνες, εἶναι τρεῖς. Μία του αωθ' (=1809) Ὀκτωβρίου ιβ' (Παναγία ἢ Παντοκρατόρισα), ἡ δεύτερη του 1837 (Τρεῖς Ἱεράρχαι) και ἡ τρίτη του 1874 με ρωσική ἐπιγραφή (Ἡ Θεοτόκος με τόν Ἰησοῦ εὐλογοῦντα = Ρόδον τό Ἀμάραντον;). Ἀκολουθοῦν ἀρκετές με χρονολογίες μεταξύ 1879-1900, δηλαδή κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνέγερσης του πρώτου ναοῦ και μιά σειρά εἰκόνων ὑπάρχει ἀπὸ τό 1936-1964.

— Οἱ περισσότερες εἰκόνες δέν φέρουν ὑπογραφή του ἀγιογράφου. Ἐχουν ἐντοπισθεῖ δέκα οἱ ὅποῖες φέρουν τὴν ὑπογραφή του Νικολάου Ἀργυροπούλου¹¹ ἀπὸ τό Νεμπεγλέρ (Νίκαια) Λάρισας με διάφορες παραλλαγές, ὅπως Ν. Ἀργυροπούλου, Γ. Ν. Ἀργυροπούλου και βέβαια Ν. Ἀργυ-

¹¹ Παπαθεοδώρου Νικόλαος, «Νικόλαος Ἀργυρόπουλος - Ἀγγελικὴ Σκόδρα. Ἐνα ἄγνωστο ζευγάρι», ἐφ. *Larissanet*, (Λάρισα) φύλλο τῆς 15ης Ἰουλίου 2016.

ροπούλου-Κωσταβάρα εκ Νεμπεγλέρ και αντίστοιχούν στις εικόνες της περιόδου 1879-1900. Έξι είναι του Άγιογραφικού Οίκου Χρυσστόμου Παπαμερκουρίου και Παντελή Γκίνη της Λάρισας και είναι της περιόδου 1936-1964. Τρεις είναι υπογεγραμμένες και άλλες τρεις αποδίδονται στους ίδιους ως εκ της τεχνοτροπίας των. Μία εικόνα έχει άγιογραφήσει τό 1887 ο ζωγράφος-φωτογράφος Ιωάννης Παντοστόπουλος και μία μās ήλθε από τή Θεσσαλονίκη τό 1884 και είναι των Μητάκου και Σταματίου.

Τέλος, 14 εικόνες έχουν αφιερωτικές επιγραφές ενός ή περισσότερων πιστών. Οι αφιερωτές προέρχονται όχι μόνον από τήν ένορία, αλλά και από τή Λάρισα και τήν ευρύτερη περιοχή¹².

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Άριθ. 1

Περιγραφή ως αυτόπτη μάρτυρα της άνευρέσεως της ιερās εικόνας της Παναγίας από τόν μοναχό Ζωσιμά Έσφιγμενίτη¹³ από τόν Βόλο, ή όποία δημοσιεύθηκε τό 1891, 14 όλόκληρα χρόνια μετά τήν αποκάλυψή της, στό περιοδικό του Βόλου «Προμηθεύς», στό τεύχος Νοεμβρίου 1891, τόμ. Δ΄, σ. 280-281, ύποσημ. β.

«Ούτος ό ναός έκτίσθη διά τόν έξής λόγον. Τό 1875 διέδωκαν τινές ότι ώνειρεύθησαν ύπό τόν τόπον, έν φ̄ σήμερον είναι ό ναός, ότι ύπάρχει εικόν της Θεοτόκου. Τοῦτο έπραξαν όπως τιμίσωσι τήν συνοικίαν ταύτην οὔσαν πρότερον δύσφημον διά τά έν αυτῇ τελούμενα όργια. Αμέσως δέ διεδόθη ή φήμη αυτη της εύρέσεως της εικόνας. Ήρξαντο δέ αί ανασκαφαί κατά τόν Νοέμβριον του 1875 και διήρκεσαν μέχρι τέλους Μαρτίου του έπομένου

¹² Θά ήθελα νά ευχαριστήσω θερμά τόν αρχιμανδρίτη π. Άνθιμο Ράτς, Προϊστάμενο του Ίεροῦ Ναοῦ της Ζωοδόχου Πηγῆς, καθώς και όλο τό Έκκλησιαστικό Συμβούλιο, γιά τήν άμέριστη βοήθεια και τήν παρομοιώδη προθυμία τους. Ή χάρις της Θεοτόκου άς είναι μαζί τους.

¹³ Ο Ζωσιμάς Έσφιγμενίτης (1835-1802) ήταν λόγιος μοναχός από τό χωριό του Πηλίου Άγιος Λαυρέντιος, μέ πλούσιο έρευνητικό και ιστοριοδιφικό έργο. Έκάρι μοναχός στί Μονή Έσφιγμένου του Άγ. Όρους και άργότερα έγκατέλειπε τή Μονή του και έγκαταστάθηκε στόν Βόλο, διατηρώντας τό σχήμα του. Έξέδωσε τά ιστορικά περιοδικά «Η Φήμη» (1886-1888) έπίσιο και «Ο Προμηθεύς» (1889-1901) μηνιαίο, και όρισμένα μικρά βιβλία θρησκευτικού και ιστορικού περιεχομένου. Περιηγήθηκε όλη τή Θεσσαλία, συνέλεξε πλούσιο υλικό σχετικά μέ τήν τοπική ιστορία και τόν πολιτισμό κάθε περιοχής και συγκέντρωσε πολλούς κώδικες και σπάνια βιβλία. Μετά τόν θάνατο του τό 1902, μεγάλο μέρος της βιβλιοθήκης του περιήλθε στόν σύλλογο του Βόλου «Οί Τρεις Ίεράρχαι», ή όποία αποτέλεσε τόν πυρήνα της σημερινῆς σημαντικής βιβλιοθήκης της. Στήν κοινωνία του Βόλου συμπεριφερόταν έριστικά, ιδιαίτερα σέ μι συμπαθή σέ αυτόν άτομα, και στοιχεία του ιστορικού του έργου έχουν άμφισβητηθεί.

έτους. Τοῦτο ἀκούσας καί ἐγώ ὦν τότε ἐν τῇ πατρίδι μου ἔνεκα τοῦ χειμῶνος, τή 3η Φεβρουαρίου 1876 μετέβην εἰς Λάρισα, ὅπως ἰδίως ὁμμασιν ἴδω τήν ἀνακαλυφθησομένην εἰκόνα. Τάς ἀνασκαφάς δις τῆς ἡμέρας ἐπισκεπτόμην. Τή 16η Μαρτίου διεδόθη ὅτι ἡ ποθουμένη εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἀνεκαλύφθη παραδόξως πῶς. Τότε συνεσωρεύθησαν ἅπαντες οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως χριστιανοί, τοῦρκοι καί ἰσραηλίται, μικροί τε καί μεγάλοι, ἐκτός τοῦ κλήρου, διότι ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσθη ἡ φήμη αὕτη ὁ τοποτηρητής τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσσης ἅγιος Γαρδικίων κύριος Ἱερόθεος ἔφυγεν αἰφνιδίως εἰς Τύρναβον καί διέταξε τόν κληρὸν ἵνα μηδεὶς ὑπάγῃ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας καί ἂν αἱ τοπικαὶ ἀρχαὶ ἐξήτουν αὐτούς. Ἐγώ δέ μὴ ὑπαγόμενος εἰς τήν δικαιοδοσίαν τοῦ Λαρίσσης καί μὴ ὦν ἱερεύς, ἀναμειχθεὶς μετὰ τοῦ πλήθους ἴδον ὅλα καθαρῶτατα καί τὰς πράξεις τῶν ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου ἀπεσταλμένων. Καί γινώσκω πλείονα τῶν ἄλλων περὶ τῆς εἰκόνας, ἀλλά δέν γράφω τίποτε, διότι θά νομισθῶ ὑπὸ τῶν δεισιθῶν αἰρετικός καί ἄθεος καί τήν τοιαύτην λέξιν δέν τήν ἀνέχεται ἡ ψυχὴ μου, ὡς καί ὁ Ἀββᾶς Ἀγάθων δέν εὐχαριστεῖτο νά ὀνομάζηται αἰρετικός».

Ἄριθ. 2

Ἡ παραινετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτη Λαρίσσης Νεόφυτου πρὸς τοὺς πιστοὺς τῆς περιοχῆς του μαζί μέ τίς ἐπικυρώσεις τῶν κατά τόπους ἀρχιερέων, γιά τήν οἰκονομική συνδρομή τους στήν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, κατά τή διάρκειά τῆς περιφορᾶς τῆς ἀνευρεθείσας εἰκόνας. Ἀντιγραφὴ ἀπὸ τό βιβλίον τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Λαρίσσης Ἐπαμεινώνδα Φαρμακίδη, *Ἡ Λάρισα*. Ἀπὸ τῶν *Μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τήν Ἑλλάδα (1881)*, Βόλος 1926, σ. 261.

«Εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, Τίμιοι δημογέροντες, προεστῶτες, πρόκριτοι καί λοιποὶ εὐλογημένοι χριστιανοί, κάτοικοι τῆς καθ' ἡμᾶς Θεοσώστου Ἐπαρχίας, χάρις εἶπ ὑμῖν καί Εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ, παρ' ἡμῶν δέ εὐχή, εὐλογία καί συγχώρησις. Γνωστόν τυγχάνει τοῖς πᾶσιν ὅτι πρὸ τριῶν ἐτῶν περίπου ἐφανερῶθη Θεία χάριτι ἐν Λαρίσσει κατὰ τήν συνοικίαν Ταμπάκκα ἡ σεβασμία εἰκὼν τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου. Ἐπειδὴ πρὸς τιμὴν καί προσκύνησιν αὐτῆς ἐγείρεται ἐκ θεμελίων Ναός εἰς τό αὐτό μέρος εἰς ὃ ἐφανερῶθη, διά συνδρομῆς τῶν εὐλογημένων χριστιανῶν, διά ταῦτα ἐξαποστελλεται ἐκ μέρους τῶν Ἐπιτρόπων ὁ φέρων τήν παροῦσαν ἡμῶν ἄδειαν περιοδείας αἰδεσιμώτατος ἐν ἱερεῦσι Παπᾶ Δημήτριος Σακελλάριος μετὰ τῆς φανερωθείσης ἁγίας εἰκόνας, ἵνα περιέλθῃ τήν Ἐπαρχίαν καί ψάλλῃ ἁγιασμούς εἰς τοὺς εὐλογημένους ὑμῶν

οἴκους καί ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν καί τὴν βοήθειαν ὑμῶν. Τοῦτον οὖν συνιστῶντες ὑμῖν, προτρεπόμεθα πάντας πατρικῶς ὅπως ἀποδεξάμενοι αὐτὸν εὐμενῶς, προσφέρῃ αὐτῷ ἕκαστος τὴν προαιρετικὴν συνδρομὴν ὑπὲρ τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ ἱεροῦ τούτου καταγωγίου, ἐγγράφων συνάμα ἕκαστος τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν τῷ βιβλίῳ ὅπερ φέρει μεθ' ἑαυτοῦ, ἵνα μνημονεύηται εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ πρεσβειῶν τῆς Παναχαράντου Αὐτοῦ Μητροῦς, θέλει εὐλογίσει τοὺς καρπούς τῶν πόνων ὑμῶν καὶ ἀποδώσει ἑκάστῳ ἑκατονταπλασίονα τὸν μισθὸν αὐτοῦ ἐν τε τῇ παρουσίᾳ καὶ τῇ μελλούσῃ ζωῇ, οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον αὐτοῦ ἔλεος μεθ' ἡμῶν.

Ἐν Λαρίσῃ τῇ 12 Ἰουλίου 1880
Ὁ Λαρίσσης Νεόφυτος
Ἐν Χῶ [Χριστῷ] εὐχέτης»

«Ἐπιτρέπεται τῷ εἰρημένῳ Ἱερεὶ ἵνα περιέλθῃ εἰς τὰ χωρία τῆς καθ' ἡμᾶς Θεοσώστου Ἐπαρχίας.

Ἐν Βόλῳ τῇ 22 Ἰανουαρίου 1881
Ὁ Δημητριάδος Γρηγόριος»

«Ἐπιτρέπεται τῷ εἰρημένῳ Ἱερεὶ ἵνα περιέλθῃ εἰς τὰ χωρία τῆς καθ' ἡμᾶς Θεοσώστου Ἐπαρχίας

Ἐν Ζάρκῳ 1882 8/βρίου 8
Ὁ Γαρδικίου Γρηγόριος
Ἐδόθη δωρεάν»

«Ἐπιτρέπομεν καὶ ἡμεῖς τῶν ὀπισθεν διαλαμβανομένων ἵνα περιέλθῃ τὰ χωρία τῆς ταπεινῆς ἡμῶν παροικίας, χάριν τοῦ οὐτινος προτίθεται ἱεροῦ σκοποῦ.

Ἐν Ἀμπελακίοις τῇ 29 9/βρίου 1889
Ὁ Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος»

Ἄριθ. 3

Κείμενο τοῦ δημοσιογράφου τῆς Λάρισας μέ τό ψευδώνυμο «Ὀλύμπιος» (πραγματικό Κώστας Περραιβός¹⁴), τό ὅποιο δημοσιεύθηκε στήν ἑβδομαδιαία ἐφημερίδα «Λάρισα», στό φύλλο τῆς 14ης Αὐγούστου 1978, μέ τίτλο: «Πῶς βρέθηκε ἡ εἰκόνα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς»:

«Αὔριο θά πανηγυρίσει ὁ ναός τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς πού βρίσκεται στή συνοικία τῶν Ἀμπελοκίπων. Δέν ξέρω πόσοι ἀπό τοῦς παλιούς γνωρίζουν τήν ἱστορία τῆς δομίσεώς του στή θέση πού βρίσκεται. Γιά τοῦς νέους συμπολίτες δέν μοῦ μένει ἀμφιβολία ὅτι ἔχουν ἄγνοια. Γι' αὐτό θεώρησα σκόπιμο τό σημερινό χρονικό νά τό ἀφιερῶσω στόν ναό πού γιορτάζει αὔριο.

Κατά τήν παράδοση, ὁ χῶρος πού καλύπτει σήμερα τό κτίσμα τῆς ἐκκλησίας ἦταν χέρσος τόπος καί ὁ κάτοχος θέλησε νά κτίσει ἕναν ταμπακχανέ, δηλαδή βυρσοδεψεῖο. Οὔτε τά γραπτά κείμενα, οὔτε ὅσοι ἐπέζησαν ὡς τά νεώτερα χρόνια ἦταν σέ θέση νά ἀναφέρουν τό ὄνοματεπώνυμό του. Τό μόνο πού ἀφηγοῦνταν ἦταν ὅτι κατά τήν ἐκσκαφή τῶν θεμελιῶν ἔγινε κάτι πού οἱ χριστιανοί τό ἀπέδωσαν σέ θαῦμα. Καθώς ἡ σκαπάνη τῶν ἐργατῶν χώνονταν στό σκληρό χῶμα καί τά ὀρύγματα προχωροῦσαν πρὸς τό βάθος, κάποια μέρα ἔφθασε σέ ὑγρή γῆ, ἀπό τήν ὁποία ἀνέβλυσε νερό. Καί μέσα ἀπό τό θολό νερό ξεπήδησε ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας. Οἱ ἐργάτες ἔμειναν ἐμβρόντητοι, διέκοψαν τίς ἀνασκαφές, ἀνέσυραν τήν εἰκόνα, τήν τοποθέτησαν πάνω στό σωρό τῶν χωμάτων καί κατασυγκινημένοι γονάτισαν, σταυροκοπήθηκαν καί τήν ἀσπιάσθηκαν μέ εὐλάβεια καί δέος. Ὑστερα ὅλοι μαζί ἄρχισαν νά ὑψώνουν τά χέρια τους καί νά φωνάζουν:

— Τρέξτε Χριστιανοί. Ἐγινε μεγάλο θαῦμα. Φανερώθηκε ἡ Παναγία. Ἐλάτε νά προσκυνήσετε τήν ἅγια εἰκόνα Της.

¹⁴ Περραιβός Κώστας (1907-1983). Ἕνας ἀπό τοῦς δημοσιογράφους πού ἄφησε ἐποχή στή Λάρισα. Ξεκίνησε ὡς συντάκτης στίς ἐφημερίδες «Κῆρυξ» καί ἐν συνεχείᾳ τῆς «Ελευθερίας». Ἀργότερα ἔγινε διευθυντής τῆς ἐφημερίδας «Κῆρυξ» καί ἀπό τό 1945 ἐργαζόταν στήν «Ελευθερία» ἐπί πολ-λά χρόνια ὡς διευθυντής μέχρι τήν συντάξιοδότισή του. Τό 1964 ἐξελέγη βουλευτής μέ τήν Ἐνωσι Κέντρου, ὑπῆρξε συνεργάτης πολλῶν ἐφημερίδων καί περιοδικῶν καί ἀνταποκριτής ἐφημερίδων τῶν Ἀθηνῶν καί τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπί 13 περίπου χρόνια διατηροῦσε στήν ἑβδομαδιαία ἐφημερίδα «Λάρισα» τήν ἱστορική στήλη «Ἡ Λάρισα πού χάθηκε». Ὡς ἱστορικός ἦταν προσεκτικός, ἡ ἔρευνά του στηριζόταν ὡς ἐπί τό πλεῖστον στίς διαπρωσωπικές σχέσεις πού εἶχε μέ μεγαλύτερους του, ἡ ἀφήγησή του εἶχε διαλεκτικό χαρακτῆρα, ἀπέφευγε τίς χρονολογίες, ὅμως δέν εἶχε τί δυνατότητα ἢ τόν χρόνο γιά νά διασταυρῶνει τά γεγονότα. Γιά τόν λόγο αὐτό καί δέν ἔχει ἀποφύγει τά λάθη. Παρ' ὅλα αὐτά ὅμως, μᾶς ἄφησε ἕναν μεγάλο θησαυρό ἱστορικῶν γνώσεων γύρω ἀπό τήν πόλη ὅπου δραστηριοποιήθηκε.

Τό τί ἀκολούθησε δέν περιγράφεται. Οἱ πρῶτοι πού ἄκουσαν τίς φωνές τούς ἦταν οἱ ἐργάτες πού δούλευαν στους ταμπακχανέδες (βυρσοδεψεία). Περίεργοι νά παρακολουθήσουν τί συνέβαινε, διέκοψαν τίς ἐργασίες τους καί ἔτρεξαν νά ἀντικρύσουν τήν εἰκόνα. Ὅλοι γονάτιζαν, τήν ἀσπάζονταν καί ἔλεγαν:

— Μεγάλη ἡ χάρη Σου Παναγίτσα.

Ἐνας ἀπ' αὐτούς συγκλονιζόταν ἀπό ρίγη. Τό πρόσωπό του ἦταν πυρωμένο ἀπό τίς θέρμες πού τόν ἔλιωναν. Γιά νά δροσιθεῖ καί νά καλυμáρει τόν πυρετό τοῦ κατέβηκε στό ὄρυγμα, πῆρε μιά χούφτα νερό ἀπό τό σημεῖο πού εἶχε ἀναβλύσει καί τό ἔριξε στό πρόσωπό του. Ἀμέσως ἔνοιωσε τόν πυρετό νά ὑποχωρεῖ, νά τονώνεται ὁ ὀργανισμός του καί νά ἀποχτάει ἀπίθανες δυνάμεις. Δέν εἶπε τίποτα καί συνέχισε νά ρίχνει νερό στό πρόσωπό του. Ὅταν καρδάμωσε καλά ἔδωσε ἕνα σάλτο, βγήκε ἀπό τό ὄρυγμα καί ἄρχισε νά φωνάζει ἐνθουσιασμένος:

— Μ' ἔφυγε ἡ θερμομασιά. Ἐγίνα καλά.

Ἐν τῷ μεταξύ κόσμος πολὺς ἀπό ὄλη τή συνοικία πού λεγόταν Ταμπάκικα ἄρχισε νά φθάνει καί τό προσκύνημα συνεχιζόταν. Πολλοί πού εἶχαν διάφορους σωματικούς πόνους ἐσωτερικούς καί ἐξωτερικούς, πλένονταν μέ τό νερό πού ἀνέβλυζε συνέχεια ἢ καί ἔπιναν ἀπό αὐτό καί ἔλεγαν ὅτι ἀνακουφίζονταν. Τό γεγονός πῆρε διαστάσεις καί ἀπό τήν ἄλλη ἡμέρα χιλιάδες χριστιανοί ἀπό τίς ἄλλες συνοικίες καί ἀπό τά γύρω χωριά ἔρχονταν καί προσκυνοῦσαν τήν εἰκόνα, καί ἔκαναν διάφορα ἀφιερῶματα. Ἀκόμη καί οἱ Τοῦρκοι ξεκίνησαν καί πῆγαν νά δοῦν τί γίνεται. Τόσο δέ ἐντυπωσιάσθηκαν ἀπό τίς ἐκδηλώσεις τῶν χριστιανῶν, ὥστε ἀρκετοί ἀπό αὐτούς πού προέρχονταν ἀπό ἐξισλαμισμένες οἰκογένειες, ἔκαναν κρυφά ἀφιερῶματα.

Ἐν τῷ μεταξύ ἀμέσως ἀπό τήν ἐπόμενη ἡμέρα ὁ τότε μητροπολίτης Νεόφυτος ἔστειλε ἐπιτροπή ἀπό κληρικούς μέ ἐπικεφαλῆς τόν πρωτοσύγκελλο, ἡ ὁποία ἀφοῦ ἔκανε τίς διαπιστώσεις, συνέστησε στους κατοίκους τῆς συνοικίας νά ἀνεγείρουν ναό στή θέση ὅπου βρέθηκε ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας. Οἱ Ταμπακιδῶτες ἀνταποκρίθηκαν μέ σεβασμό καί ἐνθουσιασμό καί πρῶτος ὁ οἰκοπεδοῦχος δῆλωσε ὅτι δωρίζει τόν οἰκοπεδικό χῶρο. Ταυτόχρονα τά χρυσά καί ἀργυρᾶ νομίσματα ἄρχισαν νά πέφτουν βροχή σέ μιά μαντίλα πού ἀπλώθηκε μπροστά ἀπό τό εἰκόνισμα. Μέσα σέ λίγες ἡμέρες κοντά στό ὄρυγμα κτίσθηκε ἕνα εἰκονοστάσι καί σ' αὐτό τοποθετήθηκε ἡ εἰκόνα, ἐνῶ στήν πηγὴ τοποθετήθηκε ἀπό πάνω ἕνα ἀτρακτοειδές ἰκρίωμα γιά νά γίνεται εὐκόλη ἡ ἀντληση τοῦ νεροῦ, πού οἱ περισσότεροι τό ἔπαιρναν

σέ στάμνες καί μπακράτσια, λαγαρό καί ἀμόλυντο. Τό λαϊκό προσκύνημα συνεχίζόταν ἀκατάπανστα μῆνες καί μῆνες καί τά χρήματα πού συγκεντρώθηκαν ἦταν τόσα ὥστε ἀγοράσθηκαν τά περισσότερα ὑλικά καί ἡ δόμηση ἄρχισε. Σ' αὐτή βοήθησαν πολύ μέ σημαντικές συνεισφορές, οἱ Συντεχνίες τῶν Ταμπάκηδων, τῶν Τσαρουχάδων, Σαμαράδων καί Σανδαλοποιῶν. Καί οἱ οἰκοδόμοι ἀφιέρωσαν μιὰ ἡμέρα κατά τὴν ὁποία ἐργάζονταν δωρεάν. Οἱ λαριστινοὶ χριστιανοὶ ὁμως δέν ἦταν τόσοι ὥστε νά μπορέσουν νά καλύψουν ὅλη τὴ δαπάνη τῆς κατασκευῆς τῆς ἐκκλησίας καί ἡ ἐπιτροπὴ πού συγκροτήθηκε ἀπὸ Ταμπακιῶτες ἀπευθύνθηκε στὸν Δεσπότη καί τὸν παρακάλεσε νά ἐπιτρέψει τὴν περιφορὰ τῆς εἰκόνας γιὰ προσκύνημα καί στίς γειτονικὲς περιφέρειες.

Τό διάβημα ἔγινε ἓνα μῆνα πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας. Οἱ χριστιανοὶ ἀνέπνεαν ἀέρα ἐλευθερίας καί δέν φοβοῦνταν νά παρεξηγηθοῦν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ μητροπολίτης ἦταν βέβαιος ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴ Βερολίνειο Συνθήκη δέν θά ἀργοῦσε ἡ ἀπελευθέρωση καί ἀμέσως ἀνταποκρίθηκε στὸ αἶτημα τῶν Ταμπακιωτῶν. Καί δέν ἀρκέσθηκε μόνο σ' αὐτό, ἀλλὰ ἀπευθύνθηκε καί στοὺς μητροπολίτες Δημητριάδος (Βόλου), Γαρδικίου καί Πλαταμῶνος καί τοὺς παρακάλεσε νά βοηθήσουν στὸν ἔρανο γιὰ τὴν γρηγορότερη περάτωση τοῦ ἱεροῦ ναοῦ πού πῆρε τὸ ὄνομα «Ζωοδόχος Πηγὴ» καί στίς 12 Ἰουλίου 1880 ἐξέδωσε τὴν παρακάτω παραινετικὴ ἐπιστολή: «Εὐλαβέστατοι ἱερεῖς...»

[Υπάρχει πιο πάνω ξεχωριστά, ὡς Παράρτημα αρ. 2].

Τό ἔγγραφο αὐτό τὸ ἀνακάλυψε ὁ Ἐπαμεινώνδας Φαρμακίδης, συγγραφέας τῆς ἱστορίας τῆς Λαρίσης καί ὑποσημειώνει: «Ἐξ ἀντιγραφῆς ἐκ τοῦ πρωτοτύπου του κατατεθειμένου παρὰ τοῖς Συμβολαιογράφοις Λαρίσης Π. Σκαμβούγερα καί Ἀ. Ἰωαννίδη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 7272 τῆς 13ης Μαρτίου 1887 πράξεως των». Οἱ Συμβολαιογράφοι πού ἀναφέρονται παραπάνω εἶναι, ὁ μὲν πρῶτος θεῖος τοῦ ἐπιτίμου προέδρου τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου κ. Τάκη Ἰατροῦ, ὁ δὲ Ἀγαθάγγελος Ἰωαννίδης παππούς τοῦ ἀλευροβιομηχάνου Ἄγγελου Παππᾶ.

Ἔτσι ἀνεγέρθηκε ἡ ἐκκλησία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὅπου ὑπάρχει πάντοτε ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας καί τὸ νερὸ (ἀγίασμα) ἐξακολουθεῖ νά ἀναβλύζει, παρ' ὅλον πού ἀπὸ τότε πού «ἐφανερώθησαν» πέρασαν ἑκατὸ χρόνια. Καί αὐριο μάξες προσκυνητῶν θά πορευθοῦν γιὰ νά ἀσπασθοῦν τὴν εἰκόνα.

Ἰόλυμπιος

Θέματα Ὁρθόδοξης Θεολογίας καί Παράδοσης

* * *

Δρ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ERFURT, ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

Ο ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΑΝΤΙΔΥΤΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΗΜΕΡΑ: ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΕΝΑ ΠΟΛΥΠΤΥΧΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ*

Εισαγωγή

Οἱ ἱστορικές σχέσεις τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανισμοῦ μέ τόν Δυτικό Χριστιανισμό καί τή Δυτική Εὐρώπη γενικότερα δέν ἦταν ποτέ ὁμαλές καί εὐκόλες. Ἀντιθέτως, χαρακτηρίζονταν πάντοτε ἀπό ἐμφανείς, ἀλλά καί λανθάνουσες ἐντάσεις, ἀντιπαραθέσεις καί συγκρούσεις, οἱ ὁποῖες ἄφησαν τό στίγμα τους ἀνεξίτηλα καί διαχρονικά. Οἱ θεολογικές καί ἄλλες διαφορές μεταξύ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σέ Ἀνατολή καί Δύση, οἱ πολλές, διαρκεῖς καί μακροχρόνιες ἐντάσεις μεταξύ Ρώμης καί Κωνσταντινούπολης, καθῶς καί τό ὀριστικό σχίσμα μεταξύ τους τό 1054 παγίωσαν μιά κατάσταση, ἡ ὁποία χαρακτηριζόταν μέν στήν Ἀνατολή ἀπό μιά σαφῆ καί γενικευμένη ἀντιδυτική στάση, στή δέ Δύση ἀπό μιά ἐχθρότητα καί ἀρνητική διάθεση ἀπέναντι στήν Ἀνατολή. Τά προβλήματα αὐτά ἀναφέρονται κυρίως στίς γενικότερα ἐπικρατοῦσες τάσεις ἱστορικά καί δέν ἀποκλείουν φυσικά τίς ποικίλες δημιουργικές καί θετικές συσχετίσεις μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ἐκκλησιῶν καί κόσμων, οἱ ὁποῖες μποροῦν νά ἐντοπισθοῦν παντοῦ καί πάντοτε, ἀκόμη δέ καί σέ περιόδους μεγάλων ἐντάσεων καί συγκρούσεων¹. Αὐτό πού χρειάζεται νά τονισθεῖ ἐδῶ

* Τό παρόν ἄρθρο ἐκπονήθηκε στό πλαίσιο τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος «The Challenge of Worldliness to Contemporary Christianity: Orthodox Christian Perspectives in Dialogue with Western Christianity» στό University of Erfurt, Germany.

¹ Βλ. σχετικά Denis Searby (ἐπιμ.), *Never the Twain Shall Meet? Latins and Greeks Learning from Each Other in Byzantium*, Berlin/Boston 2017.

εἶναι ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀντιπαράθεση δέν ἦταν μόνο ἐκκλησιαστικῆς καί θεολογικῆς ὕφης. Στὴν οὐσία ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα πολὺ εὐρύτερο καί πολυδιάστατο φαινόμενο, στὸ ὁποῖο ἔπαιζαν παράλληλα πολιτικοί, κοινωνικοί, πολιτισμικοί, οικονομικοί καί ἄλλοι παράγοντες σημαντικό ρόλο. Ἐπρόκειτο λοιπόν γιὰ μιὰ σταδιακῶς ὄλο καί βαθύτερη ἀπομάκρυνση τῶν δύο κόσμων σέ Ἀνατολί καί Δύση στὸ πλαίσιο τῆς ὕστερης ἐξέλιξης τῆς πάλαι ποτέ ἐνιαίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία τελικὰ ὁδήγησε στὴν οὐσιαστικὴ ἀποξένωση καί ἐχθρότητα ἀναμεταξύ τους². Γιὰ παράδειγμα, τοιοῦτοτρόπως δημιουργήθηκε καί ἓνα γλωσσικὸ χάσμα μεταξύ τῆς ἑλληνόφωνης Ἀνατολῆς καί τῆς λατινόφωνης Δύσης, οἱ ὁποῖες δέν μποροῦσαν πλέον νά ἐπικοινωνήσουν μεταξύ τους καί φυσικὰ νά ἀλληλοκατανοηθοῦν. Ἐπιπλέον, τὰ προβλήματα μετατέθηκαν καί σέ ἄλλες περιοχές πέραν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (τοῦ λεγομένου «Βυζαντίου»), ὅπως στὴν εὐρύτερη Ἀνατολική καί Νοτιοανατολική Εὐρώπη διὰ μέσου τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν διαφόρων σλαβικῶν λαῶν. Δέν εἶναι λοιπόν παράδοξο ὅτι παρατηροῦμε τὴν ὑπαρξὴ ἐνός Ὁρθοδόξου καί γενικότερου ἀντιδυτικισμοῦ μὲ πολλὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ καθόλη τὴν ἱστορία τῆς Ρωσίας μέχρι καί σήμερα³.

Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ, τὸ ὁποῖο μᾶς ἐνδιαφέρει πρωτίστως στὴν παρούσα συνάφεια, ἀξιωματιμῶν εἶναι πάντως ὅτι οἱ διαστάσεις του ἐκτείνονται πολὺ πέραν τοῦ εὐρέως Ὁρθοδόξου χώρου. Ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἀντιπαράθεση μεταξύ Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Εὐρώπης δημιουργήθηκε σπὴ συνέχεια μιὰ γενικότερη ἀποστροφή πρὸς τὴ Δύση καί πρὸς ὅ,τι αὐτὴ περιελάμβανε ἢ παρήγε. Αὐτὸ συνέβη ἐξ αἰτίας τῆς ραγδαίας ἐξάπλωσης τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καί τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ πρῶτους Νέους Χρόνους καί ἀργότερα σέ ὀλόκληρο σχεδόν τὸν ὑπόλοιπο κόσμο διὰ μέσου τῶν γεωγραφικῶν ἀνακαλύψεων καί τῆς ἀποικιοκρατίας. Ἐπρόκειτο, ἄλλωστε, γιὰ τὸν μοναδικὸ πολιτισμὸ σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο, ὁ ὁποῖος πέτυχε κάτι τέτοιο σέ μεγάλο βαθμὸ⁴. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ καί μέχρι σήμερα, ὁ ὅρος «Δύση» ἀπέκτησε

² Βλ. ἐνδεικτικὰ Walter Pohl / Clemens Gartner / Richard Payne (ἐπιμ.), *Visions of Community in the Post-Roman World: The West, Byzantium and the Islamic World, 300-1100*, Farnham 2012. J. H. W. G. Liebeschuetz, *East and West in Late Antiquity: Invasion, Settlement, Ethnogenesis and Conflicts of Religion*, Leiden/Boston 2015.

³ Βλ. ἐνδεικτικὰ Thomas Bremer, *Der "Westen" als Feindbild im theologisch-philosophischen Diskurs der Orthodoxie*, Europäische Geschichte Online (EGO), ἔκδοσι τοῦ Leibniz-Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz, 13. März 2012, URL: <http://www.ieg-ego.eu/bremert-2012-de>

⁴ Βλ. ἀναλυτικὰ John Roberts, *The Triumph of the West: The Origin, Rise, and Legacy of Western Civilization*, London 1985. Jonathan Daly, *The Rise of Western Power: A Comparative History of*

ευρύτερες διαστάσεις πολύ πέραν της Δυτικής Ευρώπης, έπεκτάθηκε γεωγραφικά (συμπεριλαμβάνοντας, για παράδειγμα, τις ΗΠΑ) και απέβη καταλυτικής σημασίας για ποικίλες παγκόσμιες εξελίξεις συνολικά. Αυτό όφειλόταν κυρίως στην υπεροχή, στην έλκυστικότητα και στη δύναμη έπιβολής που έδειξε ο Δυτικός πολιτισμός, στοιχεία στα όποια δέν μπόρεσαν νά αντισταθούν οί διάφορες γηγενείς κοινωνίες. Δέν είναι λοιπόν τυχαίο ότι για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα (και έν μέρει ακόμη μέχρι σήμερα) ο έκσυγχρονισμός μιας κοινωνίας ή ενός κράτους είχε ταυτισθεί με τόν εκδυτικισμό τους⁵. Βεβαίως, στό πλαίσιο της προϊούσας παγκοσμιοποίησης, ο όρος «Δύση» έχει άπολέσει σέ μεγάλο βαθμό τήν αρχική του σημασία και έχει άποκτήσει άλλες διαστάσεις. Άλλά αυτό δέν συνεπάγεται σέ καμία περίπτωση ότι είναι πλέον άχρηστος ή ότι δέν έχει καμία πλέον σημασία, ιδίως δέ αν προσεγγίσει κανείς τό όλο θέμα από ιστορική σκοπιά⁶.

Τό χαρακτηριστικότερο και πλέον ένδιαφέρον έν προκειμένω είναι ότι ή παγκόσμια αυτή έξάπλωση της Δύσης και του Δυτικού πολιτισμού οδήγησε στην εμφάνιση πολλών και ποικίλων αντιδράσεων με τί μορφή του αντιδυτικισμού, τόσο στό παρελθόν όσο και στη σύγχρονη εποχή, οί όποίες άσκησαν πολύπλευρη κριτική στη Δύση από διάφορες πτυχές και σκοποθεσίες πέραν του θρησκευτικού χώρου. Έπομένως, δέν υπάρχει μόνο ο αντιδυτικισμός που άρθρώθηκε ιστορικά σέ Όρθόδοξες Έκκλησίες και κοινωνίες, αλλά ένα πλήθος από ανάλογα φαινόμενα, τά όποια παρατηρούνται με διάφορες εκφάνσεις σέ ισλαμικές, ασιατικές, αφρικανικές και λατινοαμερικανικές κοινωνίες⁷. Έπρόκειτο έν πολλοίς για μεταγενέστερες μεταμορφώσεις του αρχικού αντιδυτικισμού, ο όποιος τοιουτοτρόπως μπορούσε νά λάβει τί μορφή ενός αντι-άμερικανισμού, ενός αντι-ευρωπαϊσμού ή μιας αντι-παγκοσμιοποίησης⁸. Πέραν τούτων, ακόμη και μέσα στις ίδιες τις Δυτικές κοινωνίες ανα-

Western Civilization, London/New York 2014.

⁵ Βλ. ένδεικτικά Jon Thares Davidann, *The Limits of Westernization: American and East Asian Intellectuals Create Modernity, 1860-1960*, London/New York 2019.

⁶ Βλ. γενικά Alastair Bonnett, *The Idea of the West: Culture, Politics, and History*, Basingstoke, Hampshire/New York 2004.

⁷ Για μία συνοπτική συγκριτική ανάλυση, βλ. Ian Buruma / Avishai Margalit, *Occidentalism: The West in the Eyes of its Enemies*, New York 2004.

⁸ Για όρισμένα παραδείγματα, βλ. Klaus Buchenau, «Anti-Europeanism in the Balkans, Anti-Americanism in Latin America: A Comparison», *Religion, State & Society* 40 (2012) 379-394. Alexander Stephan (έπιμ.), *The Americanization of Europe: Culture, Diplomacy and Anti-Americanism after 1945*, New York/Oxford 2005. Chiara Oldani / Jan Wouters (έπιμ.), *The G7, Anti-globalism*

πτύχθηκαν συχνά ρεύματα και ιδέες κριτικές προς τή Δύση, τīs ἐπιλογές, τὰ λάθη και τὰ πολλά της ἐλλείμματα, ὅπως ἀπό τόν Friedrich Nietzsche, τόν Arnold J. Toynbee, τή Σχολή τῆς Φραγκφούρτης και τόν Michel Foucault⁹. Ἄς μνημονευθεῖ ἐδῶ ἐπιπλέον τό ἔργο τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Oswald Spengler γιά τήν παρακμή τῆς Δύσης (*Der Untergang des Abendlandes*, τόμος 1, Βιέννη 1918, και τόμος 2, Μόναχο 1922), τό ὁποῖο εἶχε μεγάλη ἀπίχηση στήν Εὐρώπη, μεταξύ ἄλλων δέ και στήν Ἑλλάδα¹⁰. Οἱ ἐσωτερικές αὐτές διεργασίες μέσα στήν ἴδια τή Δύση τόνισαν τήν ἀνάγκη τῆς αὐτοκριτικῆς της και ἑνός θετικοῦ ἀνοιγματος της πρὸς τόν ὑπόλοιπο κόσμο, ἐνίοτε δέ μέ τή βοήθεια διαφόρων ἐξωγενῶν παραδόσεων και στοιχείων· γιά παράδειγμα, ἀπό τīs ὀλισκότερες κοσμοθεωρήσεις τῶν θρησκευτικῶν και πολιτισμικῶν παραδόσεων τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖες τοιουτοτρόπως ἔγιναν ιδιαίτερα ἐλκυστικές και δημοφιλεῖς στήν ἐκκοσμηκευμένη Δύση¹¹. Ἐπιπλέον, ἡ προσέγγιση, συνάρτηση ἢ και ἄμεση συνεργασία πολλῶν τέτοιων μορφῶν ἀντιδυτικισμοῦ κατέστησαν συχνά τελειῶς ἐφικτές στό πλαίσιο αὐτό, ὅπως αὐτό μπορεῖ νά παρατηρηθεῖ κάλλιστα σέ πολλές συνάψεις ἀνά τήν ἱστορία μεταξύ τοῦ Ὁρθοδόξου και τοῦ Ἰσλαμικοῦ ἀντιδυτικισμοῦ¹². Ἄλλωστε, οἱ δύο αὐτοῖ κόσμοι ἀντιμετώπισαν ἱστορικά σοβαρά προβλήματα μέ τή Δύση, τήν ἐξάπλωσή της και τή διαμορφωτική ἐπίδραση τοῦ κυρίαρχου ἀφήγηματός της¹³, ὅπως αὐτό ἔδειξε μέ πειστικό τρόπο ὁ Edward Said σχετικά μέ τόν «Ὁριενταλισμό» ὡς Δυτική ἰδεολογία¹⁴.

Οἱ συζητήσεις γιά τὰ θέματα αὐτά σημείωσαν σημαντική καμπή κατά τīs τελευταῖες δεκαετίες, ἰδίως στό πλαίσιο τῶν κριτικῶν ρευμάτων τῆς μετανεω-

and the Governance of Globalization, London/New York 2019.

⁹ Βλ. ἐκτενῶς Arthur Herman, *The Idea of Decline in Western History*, New York 1997.

¹⁰ Γιά τό θέμα αὐτό, βλ. Zaur Gasimov / Carl Antonius Lemke Duque (ἐπιμ.), *Oswald Spengler als europäisches Phänomen. Der Transfer der Kultur- und Geschichtsmorphologie im Europa der Zwischenkriegszeit 1919–1939*, Göttingen 2013.

¹¹ Βλ. ἀναλυτικά Colin Campbell, *The Easternization of the West: A Thematic Account of Cultural Change in the Modern Era*, Boulder, CO 2007.

¹² Βλ. σχετικά Daniel Payne, «Orthodoxy, Islam and the “Problem” of the West: A Comparison of the Liberation Theologies of Christos Yannaras and Sayyid Qutb», *Religion, State & Society* 36 (2008) 435–450. Andrew Sharp, *Orthodox Christians and Islam in the Postmodern Age*, Leiden 2012.

¹³ Βλ. γενικά Bernard Lewis, *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford 2002. Βλ. ἐπίσης πρωτοστρ. Θεμιστοκλῆς Μουρτζανός, «Τό Ἰσλάμ και ἡ “διεφθαρμένη” Δύση», *Ἀχιλλίου Πόλις* 4 (Νοέμβριος 2020) 79–96.

¹⁴ Βλ. Edward W. Said, *Orientalism*, London 1978 (μεταγενέστερη ἔκδοση μέ νέο πρόλογο και ἐπίλογο: London 2003).

τερικότητας (postmodernity) και των μετα-άποικιακών σπουδών (postcolonial studies). Συγκεκριμένα, καταβλήθηκε προσπάθεια να αποδομηθεί από τή μιά πλευρά τό Δυτικό αφήγημα γιά όλους τούς μή Δυτικούς λαούς, τς κοινωνίες και τούς πολιτισμούς τους, είτε αυτοί είχαν αποτελέσει επίσημα Δυτικές αποικίες, είτε είχαν δεχθεί άπλως αποσπασματικά τήν επίδραση όρισμένων μεμωμένων Δυτικών στοιχείων¹⁵. Από τήν άλλη πλευρά όμως, έγινε προσπάθεια να αποδομηθούν οι αντιλήψεις και εικόνες, τς όποιες είχαν διαμορφώσει οι μή Δυτικοί λαοί γιά τήν ίδια τή Δύση, οι όποιες ήταν επίσης παραμορφωτικές¹⁶. Μέ τόν τρόπο αυτό, ή όλη συζήτηση όδηγήθηκε στήν κριτική θεώρηση και αποδόμηση του όρου «Δύση» αυτού καθ' έαυτόν¹⁷, ό όποιος είχε καταλήξει να περιλαμβάνει τελείως έτερόκλητα πράγματα και να όρίζεται έν πολλοίς αυθαίρετα¹⁸. Οι άνωτέρω εξέλιξεις άφορούν όχι μόνο σε διανοητικές άλλαγές μέσα στον έπιστημονικό χώρο, αλλά και σε γενικότερες προσεγγίσεις γιά τόν καθορισμό τής σύγχρονης Δυτικής ταυτότητας και του μή Δυτικού «άλλου». Χαρακτηριστικό δέ είναι, όπως θά δοΰμε στή συνέχεια, ότι οι άνωτέρω εξέλιξεις άναφορικά μέ τήν κατανόηση τής Δύσης έχουν επηρεάσει και τόν Όρθόδοξο χώρο και τόν παραδοσιακό αντιδυτικισμό του, ό όποιος τυγχάνει πλέον οΰσιαστικής κριτικής σήμερα από πολλές πλευρές, παρότι παραμένει άκόμη έντονος σε πλείστα επίπεδα και άσκει εύρύτερες επιδράσεις.

Ό έλληνορθόδοξος αντιδυτικισμός σήμερα: Παρελθόν και παρόν, τάσεις και άντιστάσεις

Πώς τίθεται όμως τό όλο θέμα σήμερα, και δή στό πλαίσιο τής Ελλάδας, μās χώρας ή όποία δοκιμάσθηκε έντονα από τό 2009 και μετά από μιά βαθεία οικονομική, αλλά και γενικότερη κρίση, ή όποία από τήν πλευρά τς

¹⁵ Βλ. σχετικά Sebastian Conrad / Shalini Randeria (έπιμ.), *Jenseits des Eurozentrismus. Postkoloniale Perspektiven in den Geschichts- und Kulturwissenschaften*, Frankfurt am Main 2002.

¹⁶ Βλ. άναλυτικά James G. Carrier (έπιμ.), *Occidentalism: Images of the West*, Oxford 1995. Ehsan Bakshandeh, *Occidentalism in Iran: Representations of the West in the Iranian Media*, London 2015.

¹⁷ Βλ. Riccardo Bavaj, «The West»: A Conceptual Exploration, European History Online (EHO), έκδοση του Institute of European History (IEG), Mainz, 21. November 2011, URL: <http://www.ieg-ego.eu/bavajr-2011-en>

¹⁸ Βλ. Jürgen Osterhammel, «Was war und ist “der Westen”? Zur Mehrdeutigkeit eines Konfrontationsbegriffs», στό: του ίδιου, *Die Flughöhe der Adler. Historische Essays zur globalen Gegenwart*, München 2017, σσ. 101–114.

πυροδότησε πολλές αντιδράσεις ενάντια στή Δυτική Ευρώπη και στή Δύση γενικότερα¹⁹; Ποιές εξελίξεις, αλλαγές ή αναπροσαρμογές στο παρόν θέμα μπορούν να επισημανθούν; Αναμφίβολα, η όλη θεματική εκτείνεται πέραν της ανωτέρω οικονομικής κρίσης, η οποία ούτως ή άλλως δεν είχε πρωτεύοντα θρησκευτικό χαρακτήρα ή αιτίες. Όπως προαναφέρθηκε, τό πρόβλημα Άνατολή-Δύση είναι χρονολογικά σαφώς πολύ παλαιότερο και παρουσιάζει πληθώρα εκφάνσεων. Είναι γνωστό, γιά παράδειγμα, ότι ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός έπαιξε καταλυτικό ρόλο στήν άνοδο και έντυπωσιακή ανέλιξη της Δύσης κατά τούς Νέους Χρόνους²⁰. Άλλά έδω έπρόκειτο βασικά γιά μιá συγκεκριμένη νεωτερική πρόσληψη της αρχαίας Έλλάδας από τί Δυτική Ευρώπη, η οποία θεώρησε τόν έαυτό της ως άποκλειστικό, άξιο και νόμιμο κληρονόμο και άναγεωπή της. Άλλά η διαδικασία αυτή δεν συνέβαλε σέ κάποια θετικότερη σχέση μεταξύ της Δύσης και του Νέου Έλληνισμού κατά τήν περίοδο αυτή, αλλά αντίθέτως σέ μιá περισσότερο περιφρονητική στάση της πρώτης άπέναντι στόν δεύτερο, ό οποίος –και έξ αιτίας της Όρθόδοξης παράδοσης– είχε μάλιστα θεωρηθεί άνάξιος συνεχιστής της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς. Έδω πρόκειται γιά τό θέμα της διαχρονικής συνέχειας του έλληνικού πολιτισμού συνολικά, τό όποιο έχει από τήν πλευρά του πυροδοτήσει διάφορες συζητήσεις και διαφωνίες²¹.

Αυτές και άλλες διαφορές μέ τί Δύση έγιναν φανερές στόν έλληνικό χώρο κατά τήν περίοδο της Τουρκοκρατίας, έφανίσθηκαν δέ πιό έντονα πρίν από τήν Έπανάσταση του 1821 και στό πλαίσιο του λεγομένου «Νεοελληνικού Διαφωτισμού». Έπρόκειτο γιά μιá περίοδο αύξημένων έπαφών μέ τί Δυτική Ευρώπη διά μέσου των εκεί Έλλήνων λογίων, εμπόρων και φοιτητών, οι όποιες προκάλεσαν διάφορες αντιδυτικές αντιδράσεις από τήν πλευρά του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, καθώς και διαφόρων άλλων έκκλησιαστικών ή παραδοσιαρχικών κύκλων²². Χαρακτηριστική είναι

¹⁹ Βλ. ένδεικτικά Iannis Konstantinidis, «Anti-Europeanism on the Rise: The Case of Greece», στό: Patrick Moreau / Birte Wassenberg (έπιμ.), *European Integration and New Anti-Europeanism II: The 2014 European Election and New Anti-European Forces in Southern, Northern and Eastern Europe*, Stuttgart 2016, σσ. 41-53.

²⁰ Βλ. Bruce S. Thornton, *Greek Ways: How the Greeks Created Western Civilization*, San Francisco 2002.

²¹ Βλ. σχετικά Christos Yannaras, *Wem gehört die griechische Antike?* (Erfurter Vorträge zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, 8), Erfurt 2009.

²² Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «The Enlightenment in the Greek Orthodox East: Appropriation, Dilemmas, Ambiguities», στό: Paschalis M. Kitromilides (έπιμ.), *Enlightenment and Religion in the Orthodox World*, Oxford 2016, σσ. 17-37.

ἐδῶ ἡ περίπτωση τοῦ ἱερομονάχου Ἀθανασίου Παρίου (1721-1813) καί τῆς ἀντιδυτικῆς ρητορικῆς του, ὁ ὁποῖος μάλιστα ταύτιζε τή «Δύση» μέ τήν «Εὐρώπη»²³. Πολύ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης ἡ συχνά ἐπιχειρηθεῖσα Ὁρθόδοξη νομομοιοποίηση τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας μέσα σέ ἓνα ἀκραφνῶς ἀντιδυτικό πλαίσιο ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας καί σχεδίου δράσης. Χαρακτηριστικό ἦταν ἐδῶ το κείμενο *Πατρική Διδασκαλία* (Κωνσταντινούπολη 1798), κατά τό ὁποῖο ἡ ἄνοδος τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας συνέβη ἀπόλυτα σύμφωνα μέ τό σχέδιο τοῦ Θεοῦ. Τό τελευταῖο προέβλεπε τήν ὑποδούλωση τῶν Ὁρθόδοξων στούς Ὁθωμανούς γιά νά ἐμποδίσει τοιουτοτρόπως μιά πιθανή ἔνωσή τους μέ τή Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία, καθῶς καί τήν ἐπακόλουθη ὑποταγή τους στήν παπική ἐξουσία²⁴. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὑπῆρχαν ἀρκετοί καί δῆ σημαντικοί Ὁρθόδοξοι κληρικοί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀναπτύξει μιά δημιουργικότερη σχέση μέ τή Δύση σέ διάφορα ἐπίπεδα, ἀσχέτως ἂν ἀσκούσαν ταυτόχρονα κριτική σέ ὀρισμένες ἐξελίξεις της (π.χ. στήν ἄνοδο τῆς ἀθεΐας)²⁵. Ἡ περίπτωση τοῦ λογίου ἀρχιεπισκόπου Εὐγενίου Βούλγαρη (1716-1806) εἶναι πολύ χαρακτηριστική στό σημεῖο αὐτό²⁶ καί διαχωρίζεται σαφῶς ἀπό τό ἀντιδυτικό ἀφήγημα πολλῶν ἄλλων Ὁρθόδοξων τῆς ἐποχῆς του, τό ὁποῖο ἦταν βασικά στεῖρο, πολωτικό καί διχαστικό.

Τά ἀνωτέρω προβλήματα παρουσιάσθηκαν ἐντονότερα καί μετά τήν ἴδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους τό 1830 κατά τόν 19ο αἰῶνα, ἰδίως λόγω τῆς διαρκούς καί ποικιλόμορφης ἐξάρτησής του ἀπό τίς Δυτικές δυνάμεις²⁷, οἱ ὁποῖες οὕτως

²³ Βλ. εἰδικά Vasilios N. Makrides, *Griechisch-orthodoxe antiwestliche und antieuropäische Kritik um die Wende zum 19. Jahrhundert*, Themenportal Europäische Geschichte, 2013, URL: <http://www.europa.clío-online.de/2013/Article=631>

²⁴ Βλ. σχετικά Richard Clogg, «The “Dhidhaskalia Patriki” (1798): An Orthodox Reaction to French Revolutionary Propaganda», *Middle Eastern Studies* 5 (1969) 87–115. Heinz Ohme, «“Gottes Zügel für das Abendland” – “Gottes Gesandter zu unserer Rettung”: Das Osmanische Reich in der Sicht des Ökumenischen Patriarchates im Kampf gegen Aufklärung und Freiheitspropaganda am Vorabend der griechischen Revolution», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 122 (2011) 82–99.

²⁵ Βλ. ἀναλυτικά Βασίλειος Ν. Μακρίδης, «Υπάρχει ἀνάγκη καί δυνατότητα θετικής ἀξιολόγησης τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀπό Ὁρθόδοξη σκοπιά; Κριτικές παρατηρήσεις καί προτάσεις», στό: Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Εἰδική Συνοδική Ἐπιτροπή Πολιτιστικῆς Ταυτότητος (ἐπιμ.), *Ἑλληνικός καί Εὐρωπαϊκός Διαφωτισμός. Πρακτικά Δ΄ Συνεδρίου*, Ἀθήνα 2016, σσ. 239–284.

²⁶ Βλ. ἐκτενῶς Iannis C. Carras, «Understanding God and tolerating humankind: Orthodoxy and the Enlightenment in Eugenios Voulgaris (1716-1806) and Platon Levshin (1737-1812)», στό: Paschalis Kitromilides (ἐπιμ.), *Enlightenment and Religion in the Orthodox World*, Oxford 2016, σσ. 73–140.

²⁷ Βλ. σχετικά Ἑλλη Σκοπετέα, *Τό «Πρότυπο Βασίλειο» καί ἡ Μεγάλη Ἰδέα. Ὀψεις τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος στήν Ἑλλάδα (1830-1880)*, Ἀθήνα 1988.

ἢ ἄλλως εἶχαν συμβάλει ἀποφασιστικά στή δημιουργία καί ἀνεξαρτησία του. Ὑπό μία ἔννοια, πρόκειται γιά ἕνα σημαντικώτατο δίλημμα, τό ὁποῖο ἔχει ταλανίσει ὅλες τίς νεοελληνικές ἐξελίξεις μέχρι τίς μέρες μας καί ἀποτελεῖ κύριο τμήμα τοῦ «πολιτιστικοῦ διυλισμοῦ» τῆς χώρας, ἡ ὁποία συνεχίζει νά παλινδρομεῖ ἀνάμεσα στούς δύο αὐτούς πόλους, μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης. Τό θέμα αὐτό ἔχει ἤδη ἐξετασθεῖ καί σχολιασθεῖ ἐκτενῶς καί ποικιλοτρόπως²⁸. Μέ ἄλλα λόγια, ὑπάρχουν διάφοροι φορεῖς (π.χ. πολιτικοί, οἰκονομικοί, πνευματικοί), τόσο σέ θεσμικό ὅσο καί σέ ἀτομικό ἐπίπεδο, οἱ ὁποῖοι στρέφονται περισσότερο πρός τή Δύση καί τονίζουν τή σημασία της γιά τή σύγχρονη Ἑλλάδα καί τό μέλλον της. Παράλληλα ὁμως, ὑπῆρχαν καί ὑπάρχουν ἄλλοι φορεῖς, οἱ ὁποῖες βλέπουν τόν Ἑλληνισμό περισσότερο σέ σχέση μέ τήν Ἀνατολή ἢ τουλάχιστον στό πλαίσιο τῆς μακρόχρονης παράδοσης τοῦ ἑλληνορθόδοξου ἀντιδυτικισμοῦ. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί ἡ κουλτούρα της γενικότερα ἐντάσσονται κυρίως στή δεύτερη κατηγορία καί συμβάλλουν ἀποφασιστικά στήν ἀντιδυτική αὐτή παράδοση μέ ποικίλους τρόπους. Εὐνόητο εἶναι ὅτι ὑπάρχουν πολλές ἐπικαλύψεις καί «γκρίζες ζῶνες» ἀνάμεσα στά δύο αὐτά πεδία προσανατολισμοῦ, τά ὁποῖα περιγράφηκαν παραπάνω μέ ἀρκετά σχηματικό τρόπο. Γενικῶς, δέν θά πρέπει νά λησμονεῖται ὅτι ὁ ἑλληνικός ἀντιδυτικισμός εἶναι εὐρύτερο καί πολυεπίπεδο φαινόμενο, τό ὁποῖο δέν περιορίζεται μόνο στόν Ὁρθόδοξο χῶρο. Ἀπό τήν ἴδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους μέχρι καί σήμερα ἐκδηλώθηκαν λοιπόν πλείστες ὅσες μορφές ἀντιδυτικισμοῦ (π.χ. κοινωνικοῦ, πολιτικοῦ, οἰκονομικοῦ, πολιτιστικοῦ) γιά διαφορετικές αἰτίες²⁹. Σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, οἱ ἀντιδυτικισμοί αὐτοί σχετίσθηκαν καί μέ τήν Ὁρθοδοξία καί ὑπῆρξαν ἀντίστοιχες ἐπικαλύψεις, πέρα ἀπό τίς ἀδιαμφισβήτητες διαφορές τους (π.χ. συσχετίσεις μεταξύ τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ τῆς Ὁρθοδοξίας καί ἐκείνου πού προέρχεται ἀπό τόν χῶρο τῆς Ἀριστερᾶς γενικότερα). Ἀλλά σέ πολλές περιπτώσεις τέτοιοι ἀντιδυτικισμοί κινήθηκαν καί ἀναπτύχθηκαν αὐτόνομα, χωρίς οὐσιαστικές ἐπαφές μέ τήν Ὁρθόδοξη παράδοση. Τό γεγονός αὐτό καί μόνο ἀρκεῖ ὥστε νά μὴν ἀποδίδονται οἱ ἀντιδυτικές τάσεις στήν Ἑλλάδα συλλήβδην καί ἀδιάκριτα στή δῆθεν ἀποκλειστική ἐπίδραση τῆς Ὁρθοδοξίας.

²⁸ Βλ. γενικά Patrick Leigh Fermor, *Roumeli: Travels in Northern Greece*, London 1966. Michael Herzfeld, *Anthropology through the Looking-Glass: Critical Ethnography in the Margins of Europe*, Cambridge 1987. Nikiforos P. Diamandouros, *Cultural Dualism and Political Change in Postauthoritarian Greece* (Estudios / Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales, 50), Madrid 1994.

²⁹ Βλ. τή χρήσιμη ἐπισκόπηση καί ἀνάλυση τοῦ Βασίλη Γούναρη, «Ἡ Ἑλλάς ἀνίκει εἰς τήν Δύση: Ἀποτιμώντας τόν ἑλληνικό ἀντιδυτικισμό κατά τόν 20ό αἰώνα», στό: Γιάννης Βούλγαρης / Κώστας Κωστής / Σωτήρης Ριζᾶς (ἐπιμ.), *Ὁ μεγάλος μετασχηματισμός: Κράτος καί πολιτική στήν Ἑλλάδα τοῦ 20οῦ αἰώνα*, Ἀθήνα 2020, σσ. 595–621.

Η περίπτωση της Ελλάδας παρουσιάζει βεβαίως πολλές ιδιαιτερότητες, αλλά δέν θά πρέπει νά θεωρηθί τρόπον τινά μοναδική καί άνεπανάληπτη. Ὑπάρχουν καί άλλες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες καί αντίστοιχα πολιτισμικά σύνολα, ὅπου παρουσιάζονται *mutatis mutandis* ανάλογες ιδιαιτερότητες στό ἐκάστοτε ἱστορικό-κοινωνικό τους περιβάλλον³⁰. Κλασικό παράδειγμα ἀποτελεῖ ἀρχικά ἡ Ρωσική Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στή μετακομμουνιστική περίοδο, ἡ ὁποία ἀσκεῖ σαφῆ κριτική στό Δυτικό μοντέλο νεωτερικότητας³¹ καί φυσικά ἐπιηρεάζεται ἀπό διάφορα ἐναλλακτικά γεωπολιτικά μοντέλα, τά ὁποῖα εὐδοκμοῦν στή ρωσική παράδοση λόγω τῆς ἰδιαίτερης γεωγραφικῆς θέσεως τῆς χώρας μεταξύ Εὐρώπης καί Ἀσίας. Συγκεκριμένα, πρόκειται γιά τήν γεωπολιτική ἰδεολογία τοῦ Εὐρασιατισμοῦ, ἡ ὁποία εἶχε ἀρχικά ἐμφανισθεῖ κατά τή δεκαετία τοῦ 1920 καί ἐπιβιώνει σήμερα μέ μιά νέα μορφή, ὑποστηρίζοντας τή θεμελιώδη πολιτισμική ἰδιαιτερότητα τῆς Ρωσίας καί ἀκολούθως τή διαφοροποίησή της ἀπό τό Δυτικό μοντέλο ταυτότητας καί ἀνάπτυξης³². Ἐνα ἄλλο παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ Ρουμανική Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἀναπτύχθηκε σέ μιά περιοχί, στήν ὁποία συνυπῆρχαν πολλές Δυτικές χριστιανικές Ἐκκλησίες καί στήν ὁποία ὑπῆρχε ἀνεκαθεν μιά γηγενής λατινική παράδοση (πρβλ. καί τήν ὑφή τῆς ρουμανικῆς γλώσσας). Τό ἀποτέλεσμα εἶναι νά ὑπάρχει ἐδῶ γενικά μιά σαφῶς διαφοροποιημένη ἀξιολόγηση καί ἀντιμετώπιση τῆς Δύσης ἀπό ὅ,τι σέ άλλες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, παρ' ὅλη τήν παράλληλη ὑπαρξη ἐνός εἰδικότερου ρουμανικοῦ Ὁρθοδόξου ἀντιδυτικισμοῦ³³.

Ἐπιπλέον, δέν θά πρέπει νά ἀγνοήσει κανεῖς τή συνεχῶς αὐξανόμενη καί ἰσχυρότερη πρόσδεση τῆς Ελλάδας στόν Δυτικό κόσμο ἀπό τήν περίοδο τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου καί μετά, ὅπως γιά παράδειγμα τήν ἔνταξί της στή Βορειοατ-

³⁰ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides / Dirk Uffelman, «Studying Eastern Orthodox Anti-Westernism: The Need for a Comparative Research Agenda», στό: Jonathan Sutton / Wil van den Bercken (ἐπιμ.), *Orthodox Christianity and Contemporary Europe*, Leuven 2003, σσ. 87-120.

³¹ Βλ. γενικά Christopher Selbach, «The Orthodox Church in Post-Communist Russia and Her Perception of the West: A Search for a Self in the Face of an Other», *Zeitschrift für Religionswissenschaft* 10 (2002) 131-173.

³² Βλ. ἀναλυτικά Mark Bassin, «Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space» *Slavic Review* 50 (1991) 1-17. Mark J. Sedgwick, «Neo-Eurasianism in Russia», στό: τοῦ ἴδιου, *Against the Modern World: Traditionalism and the Secret Intellectual History of the Twentieth Century*, Oxford 2004, σ. 221-240. Stefan Wiederkehr, *Die eurasische Bewegung. Wissenschaft und Politik in der russischen Emigration der Zwischenkriegszeit und im postsowjetischen Russland*, Köln 2007.

³³ Βλ. σχετικά Nicolai Staab, *Rumänische Kultur, Orthodoxie und der Westen. Der Diskurs um die nationale Identität in Rumänien aus der Zwischenkriegszeit*, Frankfurt am Main 2011.

λαντική Συμμαχία (NATO) τό 1952 καί αὐτήν στήν Εὐρωπαϊκί Οἰκονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) τό 1981. Τό διαδεδομένο ἰδεολογικό σύνθημα «ἀνήκομεν εἰς τήν Δύσιν» μπορεῖ μέν νά λειτούργησε θετικά ὡς ἓνα βαθμό, ἰδίως ἐξ αἰτίας τοῦ θεωρουμένου κομμουνιστικοῦ κινδύνου ἐξ Ἀνατολῶν, καί νά συμπεριέλαβε στούς κόλπους του καί τήν Ἐκκλησία γιά τόν ἴδιο λόγο, παρά τά ἰσχυρά παραδοσιακά ἀντιδυτικά στοιχεῖα τῆς τελευταίας. Ἐν τούτοις, δέν μπόρεσε νά κατευνάσει σέ καμία περίπτωση τόν συνεχῶς αὐξανόμενο εὐρύτερο ἀντιδυτικισμό στή χώρα, ὁ ὁποῖος στό πλαίσιο αὐτό ἔλαβε τή μορφή ἑνός ἀντι-ἀμερικανισμοῦ ἢ καί ἑνός ἀντι-εὐρωπαϊσμοῦ³⁴. Οἱ ἀντιδράσεις αὐτές ἔγιναν πολύ ἐντονότερες μετά τό τέλος τῆς δικτατορίας τῶν συνταγματαρχῶν κατά τήν πρώτη περίοδο τῆς μεταπολίτευσης (1974-1981), ἡ ὁποία ὀδήγησε στήν ἄνοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν ἐξουσία τό 1981, ἑνός νέου πολιτικοῦ μορφώματος, τό ὁποῖο ἀπό τήν πλευρά του ἐκμεταλλεύθηκε ἰδανικά τίς ἀντιδυτικές τάσεις τῆς ἐποχῆς μέ λαϊκιστικό τρόπο γιά νά αὐξήσει τή δύναμη καί ἐπιρροή του. Παρά τήν ἐντονη ἀντιδυτική ρητορική του κατά τήν πρώτη περίοδο τῆς ἐξουσίας του (1981-1989), τό ΠΑΣΟΚ κατέφυγε στήν πράξη στούς ἀναγκαίους συμβιβασμούς, ἀκροβατώντας μεταξύ ρητορικῶν ἀντιδυτικῶν ἀκροτήτων καί μιᾶς οὐσιαστικά Realpolitik σέ στενή συνάφεια μέ τή Δύση³⁵.

Τό ἐνδιαφέρον ὅμως ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὁ πολιτικός καί κοινωνικός αὐτός ἀντιδυτικός προσανατολισμός εἶχε ἀντίκτυπο καί βρῆκε ὑποστηρικτές καί στόν Ὁρθόδοξο χῶρο, ἄν καί ὄχι στούς κόλπους τῆς ἐπίσημης ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σεραφεῖμ (1974-1998) ἀκολουθοῦσε τότε μιᾶ περισσότερο συνετή, πραγματιστική καί μετριοπαθῆ στρατηγική. Τό ΠΑΣΟΚ βεβαίως εἶχε δρομολογήσει μιᾶ σχετικῶς συγκρατημένη ἐκκοσμηκευτική πολιτική μέ νέα νομοθετήματα (π.χ. γιά τόν πολιτικό γάμο, τήν ἀποποινικοποίηση τῆς μοιχείας), τά ὁποῖα εἶχαν δημιουργήσει ἐντάσεις μέ τήν Ἐκκλησία. Μιά ἐντονότερη σύγκρουση μέ τήν Ἐκκλησία συνέβη τό 1987 σχετικᾶ μέ τό θέμα τῆς κρατικοποίησης τῆς ἐκκλησιαστικῆς καί μοναστηριακῆς περιουσίας³⁶. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ πρώτη ἄνοδος τῶν σοσιαλιστῶν στήν ἐξουσία

³⁴ Βλ. ἀναλυτικά Ioannis Stefanidis, *Stirring the Greek Nation: Political Culture, Irredentism and Anti-Americanism in Post-War Greece, 1945-1967*, London 2007. Ζηνοβία Λιαλιούνη, *Ὁ ἀντιαμερικανισμός στήν Ελλάδα, 1947-1989*, Ἀθήνα 2016.

³⁵ Βλ. Ilias Pappas / Georgia Dimari, «The Transition of Panhellenic Socialist Movement (PASOK) from a Eurosceptic Party into European Social-Democratic Party between 1974 and 1987», *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities* 7/3 (2108) 26-35.

³⁶ Βλ. σχετικᾶ Ἰωάννης Μ. Κονιδάκης, *Ὁ νόμος 1700/1987 καί ἡ πρόσφατη κρίση στίς σχέσεις*

καί ἡ ἐπακόλουθη ἀλλαγὴ τοῦ δημοσίου ἀφηγήματος στή χώρα παρουσιάσθηκαν ἀρκετά ἔλκυστικές γιά τόν παραδοσιακό ἀντιδυτικισμό πολλῶν Ὁρθοδόξων. Τό ἴδιο συνέβη καί μέ τόν ἀντιδυτικισμό τῆς Ἀριστερᾶς, ἀπό τόν χῶρο τῆς ὁποίας διάφοροι ἔδειξαν μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιά τήν Ὁρθοδοξία καί τήν παράδοσή της. Ἡ ἐξέλιξη αὐτή δέν ἦταν ἀναμενόμενη, δεδομένου ὅτι ἐπρόκειτο γιά οὐσιαστικά ἑτερόκλητους καί ἐν πολλοῖς ἐχθρικά διακείμενους ἀναμεταξύ τους χώρους λόγῳ τοῦ προσφάτου παρελθόντος καί συγκεκριμένα τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου (1946-1949). Ἄλλωστε, ἡ Ἐκκλησία ἀποτελοῦσε βασικό πυλῶνα τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ στή χώρα μετά τόν Ἐμφύλιο πόλεμο καί κατά τή δικτατορία. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ προσέγγιση αὐτή μεταξύ Ἀριστερᾶς καί Χριστιανισμοῦ γενικότερα δέν ἀποτελοῦσε ἐξαίρεση σέ εὐρύτερη κλίμακα. Ἄς σημειωθοῦν ἀρχικά οἱ σχετικές ἐξελίξεις στή Δυτική Εὐρώπη, καθώς καί στή Λατινική Ἀμερική, ἐκεῖ δέ ἰδίως στό πλαίσιο τῆς «θεολογίας τῆς ἀπελευθέρωσης»³⁷. Σέ μιά παλαιότερη περίπτωση, ὁ ἀντιδυτικισμός τῆς Ρωσικῆς Ὁρθοδοξίας εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τή Σοβιετική Ἐνωση μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στήν ἀντιπαράθεσή της μέ τή Δύση, παρά τόν ἀθεϊστικό καί ἀντιθρησκευτικό χαρακτήρα τοῦ σοβιετικοῦ καθεστώτος καί παρά τήν προηγουμένη συστηματική καταδίωξη τῆς θρησκείας γενικά (ἰδίως κατά τήν δεκαετία τοῦ 1930)³⁸.

Στήν Ἑλλάδα ἡ προσέγγιση Ὁρθοδοξίας καί Ἀριστερᾶς μέ σαφείς ἀντιδυτικές τάσεις συνέβη κυρίως στό πλαίσιο τοῦ λεγομένου «Νεοορθόδοξου ρεύματος»³⁹, μιάς μί συμπαγοῦς καί μί ὀργανωμένης κίνησης ὀρισμένων διανοουμένων καί καλλιτεχνῶν, οἱ ὁποῖοι ξεκίνησαν τρόπον τινά μιά κοινὴ ἀναζήτησι

Ἐκκλησίας καί Πολιτείας (ἀνατύπωση μέ συμπλήρωμα), Ἀθήνα 1991. Isabelle Dépret, «Tradition orthodoxe et symboles religieux en Grèce. La loi sur le patrimoine ecclésiastique», *Archives de sciences sociales des religions* 149 (2010), 129–150.

³⁷ Βλ. σχετικά Christopher Rowland (ἐπιμ.), *The Cambridge Companion to Liberation Theology*, Cambridge 2007.

³⁸ Βλ. ἐνδεικτικά William B. Stroyen, *Communist Russia and the Russian Orthodox Church, 1943-1962*, Washington, D.C. 1967. Michail W. Schkarowskij, «Die russisch-orthodoxe Kirche und der Sowjetstaat in den Jahren 1940 bis 1950», στό: Peter Koslowski / Elisabeth Michels, (ἐπιμ.), *Religionspolitik zwischen Cäsaropapismus und Atheismus: Staat und Kirche in Russland von 1825 bis zum Ende der Sowjetunion*, München 1999, σσ. 77–92.

³⁹ Βλ. σχετικά Βασίλειος Ν. Μακρίδης, «Νεορθόδοξοι», στό: Βασίλης Βαμβακάς / Παναγῆς Παναγιωτόπουλος (ἐπιμ.), *Ἡ Ἑλλάδα στή Δεκαετία τοῦ '80. Κοινωνικό, πολιτικό καί πολιτισμικό λεξικό*, Ἀθήνα 2014, σ. 360–363. Sotiris Mitralaxis, «“A Luscious Anarchism in All of This”: Revisiting the 1980s and 1990s Greek “Neo-Orthodox” Current of Ideas», *Journal of Modern Greek Studies* 37 (2019) 295–326.

έντοπισμού τῶν ἰδιαζόντων χαρακτηριστικῶν τοῦ ἑλληνορθοδόξου τρόπου θέασης τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀντίστοιχου τρόπου ζωῆς, πέρα ἀπό τίς ἐξωγενεῖς καί παραμορφωτικές Δυτικές ἐπιδράσεις κατά τούς Νέους Χρόνους, οἱ ὁποῖες θεωροῦνταν ὅτι εἶχαν οὐσιαστικά ἀποξενώσει τόν Ἑλληνισμό καί τήν Ὁρθοδοξία ἀπό τίς κοινές καί γνήσιες ρίζες τους. Ἡ ἀνακάλυψη λοιπόν τῆς ἰδιοπροσωπίας τῆς «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς» σέ πλήρη ἀντιδιαστολή πρὸς τή Δύση ἀποτέλεσε κύριο στόχο τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν, οἱ ὁποῖες ὅμως δέν ἔγιναν μέ συστηματικότερο τρόπο καί δέν θεσμοποιήθηκαν ἀνάλογα. Βεβαίως, κάτι τέτοιο εἶχε ἐπιχειρηθεῖ ἤδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1960 ἀπό μιά νέα γενιά Ὁρθοδόξων στοχαστῶν μέ πρωταγωνιστή τόν θεολόγο καί φιλόσοφο Χρῆστο Γιανναρά, ἡ ὁποία εἶχε τότε ἐπικρίνει τόν κατά τή γνώμη τους ἐπικίνδυνο ἐκδυτικισμό τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καί θεολογίας, εἶχε δέ συμβάλει ἀποφασιστικά στήν ἄρθρωση τοῦ ἑλληνορθοδόξου ἀντιδυτικοῦ ἀφηγήματος τίς τελευταῖες δεκαετίες⁴⁰. Τό χαρακτηριστικό ὅμως εἶναι ὅτι κατά τήν δεκαετία τοῦ 1980 ἔνα ἀνάλογο ἐνδιαφέρον γιά τήν Ὁρθοδοξία καί τήν ἐνδεχόμενη συμβολή της στή νεοελληνική ταυτότητα εἶχε ἐπιδειχθεῖ δημόσια ἀπό μεμονωμένους Ἀριστερούς στοχαστές καί καλλιτέχνες (π.χ. τόν Κωστή Μοσκόφ, τόν Κώστα Ζουράρι, τόν Διονύσι Σαββόπουλο), οἱ ὁποῖοι εἶχαν ζήσει καί σπουδάσει στή Δύση (π.χ. στή Γαλλία) γιά μακρό διάστημα. Βεβαίως, οἱ ἐνδεχόμενες ποικίλες αἰτίες καί καταβολές (τόσο ἐγγενεῖς ὅσο καί ἐξωγενεῖς) τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ τους πρέπει νά διερευνηθοῦν περαιτέρω. Σημαντικό πάντως εἶναι ὅτι αὐτοί δέν εἶχαν κάποια στήριξη ἀπό τά πολιτικά κόμματα καί ρεύματα, στά ὁποῖα ἀνήκαν ἢ μέ τά ὁποῖα σχετίζονταν ἰδεολογικά. Ἀλλά τό ἴδιο ἴσχυσε καί γιά τούς ἐκπροσώπους τῆς Ὁρθόδοξης πλευρᾶς στό ὅλο ρεῦμα (π.χ. τόν Παναγιώτη Νέλλα, ἰδρυτή τοῦ θεολογικοῦ περιοδικοῦ «Σύναξη» τό 1982, τό ὁποῖο εἶχε καί ἔχει εὐρεία κυκλοφορία πέραν τοῦ στενοῦ θρησκευτικοῦ χώρου), οἱ ὁποῖοι δέν εἶχαν στήριξη οὔτε ἀπό τήν ἐπίσημη Ἐκκλησία, οὔτε ἀπό τήν ἀκαδημαϊκή θεολογία. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός αὐτό, ἡ παραπάνω περίπτωση τῆς «Νεορθοδοξίας» ἀποκαλύπτει τή δυναμική τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ στόν ἑλληνικό χῶρο, τίς πολλές του διασυνδέσεις, ἀναπροσαρμογές καί μεταλλάξεις, καθώς καί τίς δυνατότητες συνεργασίας πολλῶν καί δῆ ἑτεροκλήτων φορέων μεταξύ τους, τούς ὁποῖους οὐσιαστικά ἐνώνει ὁ ἀντιδυτικός αὐτός προσανατολισμός γενικά.

Οἱ ἀνωτέρω ἐξελίξεις συνέβησαν βεβαίως μετά τήν ἐπίσημη ἔνταξη τῆς

⁴⁰ Βλ. ἐνδεικτικά Χρῆστος Γιανναράς, *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε ἀπό τό «Σχίσμα»*, Ἀθήνα 2015.

χώρας στήν ΕΟΚ τό 1981, κάτι τό όποιο εἶχε ἐπικριθεῖ ἀπό διαφόρους φορεῖς στή χώρα, μεταξύ ἄλλων δέ καί ἀπό μέλη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, ἀπό μοναστικούς κύκλους, ἀπό Ὁρθόδοξους στοχαστές, καθώς καί ἀπό διάφορες Ὁρθόδοξες κινήσεις, ἰδίως δέ ἀπό αὐτές πού ἐντάσσονται στόν εὐρύτερο χώρο τοῦ Ὁρθόδοξου σκληροπυρηνισμοῦ (rigorism/fundamentalism)⁴¹. Ἀπόψεις κατά τῆς ἔνταξης τῆς Ἑλλάδας στήν ΕΟΚ καί στίς καταστροφικές συνέπειές τῆς εἶχαν ἐκφράσει καί πολλοί Ὁρθόδοξοι σέ ἕνα ἔντονο ἀποκαλυπτικό καί συνωμοσιολογικό πλαίσιο, βασισμένο κυρίως σέ συγκεκριμένες ἔρμηνειες τῆς *Ἀποκάλυψης τοῦ Ἰωάννου* καί τῆς ἀναμενόμενης ἔλευσης τοῦ Ἀντιχρίστου⁴². Βεβαίως, ἡ σύνδεση τῆς Ὁρθόδοξης ἀποκαλυπτικῆς γραμματείας μέ τίς ἐκάστοτε πολιτικές ἐξελίξεις –καί δῆ μέ σαφῆ ἀντιδυτική στόχευση καί ποικίλα σενάρια συνωμοσίας καί ἐπερχόμενης μεγάλης καταστροφῆς– ἀποτελεῖ παλαιότερο φαινόμενο, τό όποιο εὐδοκίμησε ἰδιαίτερα στόν Ὁρθόδοξο χώρο⁴³. Αὐτό πού χρειάζεται νά τονισθεῖ εἶναι πάντως ἡ διάσταση μεταξύ τῆς συνήθους ἀντιδυτικῆς ρητορικῆς καί τῶν ἐκάστοτε πραγματιστικῶν ἀποφάσεων τῶν ἐν λόγω φορέων. Γιά παράδειγμα, στή μοναστική κοινότητα τοῦ Ἁγίου Ὁρους εὐδοκμοῦσαν ἀνεκάθεν ἀντιδυτικές τάσεις ποικίλης ὕψῆς, καί αὐτό παρατηρήθηκε ἐν πολλοῖς καί μετά τήν εἴσοδο τῆς Ἑλλάδας στήν ΕΟΚ. Ἀλλά στό πλαίσιο αὐτό τό Ἅγιον Ὄρος ἄρχισε νά λαμβάνει σημαντική χρηματική βοήθεια γιά τήν ἀνασπίλωση καί συντήρηση τῶν μοναστηριακῶν του συγκροτημάτων, τίν όποια καί δέχθηκε ἀσμένως, γεγονός πού μακροχρόνια ἄλλαξε ριζικά τόν παραδοσιακό του χαρακτήρα μέ τήν εἰσβολή ἐκεῖ πολλῶν μορφῶν τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ⁴⁴. Εὐνόητο εἶναι λοιπόν ὅτι στήν πράξη ὁ Ὁρθόδοξος ἀντιδυτικισμός ἔχει ὅρια, περιορισμούς καί συμβιβασμούς, ὅπως καί κάθε ἄλλη ἀπόλυτη ἰδεολογία.

Οἱ ἀντιδυτικές αὐτές τάσεις σημαδεύθηκαν ἐπίσης χαρακτηριστικά ἀπό

⁴¹ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Orthodox Christian Rigorism: Attempting to Delineate a Multifaceted Phenomenon», *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society* 3 (2016) 216-252. Aristotle Papanikolaou / George E. Demacopoulos (ἐπιμ.), *Fundamentalism or Tradition: Christianity after Secularism*, New York 2020.

⁴² Βλ. Vasilios N. Makrides, «Problemfall (West-)Europa aus griechisch-orthodoxer Sicht», *Religion und Gesellschaft in Ost und West (RGOW)* 40/1 (2012) 17-19.

⁴³ Βλ. ἐκτενῶς Astérios Argyriou, *Les exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque, 1453-1821. Esquisse d'une histoire des courants idéologiques au sein du peuple grec asservi*, Thessalonique 1982.

⁴⁴ Βλ. ἐκτενῶς Łukasz Fajfer *Modernisierung im orthodox-christlichen Kontext. Der Heilige Berg Athos und die Herausforderung der Modernisierungsprozesse seit 1988*, Frankfurt am Main 2013.

τίς ριζικές εξελίξεις μεταξύ των ετών 1989 και 1991, οι οποίες προήλθαν από την κατάρρευση των καθεστώτων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού», στις περιοχές του οποίου υπήρχε ιστορικά μεγάλος αριθμός Ὁρθοδόξων πληθυσμῶν. Σέ συνδυασμό λοιπόν μέ τό τέλος τῆς ἀντιθρησκευτικῆς πολιτικῆς τῶν κομμουνιστικῶν καθεστώτων, στίς περιοχές αὐτές παρατηρήθηκε μιᾶ ἀναβίωση τῶν θρησκευτῶν σέ μεγάλο βαθμό, καί φυσικά τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία στήν περίπτωση αὐτή ἀκολούθησε ἐν πολλοῖς ἀντιδυτικές κατευθύνσεις⁴⁵. Τοῦτο ὀφειλόταν σέ πολλούς καί συνυφασμένους μεταξύ τους λόγους: Κατ' ἀρχάς, ἡ κατάρρευση τῶν κομμουνιστικῶν καθεστώτων θεωρήθηκε ἀπό πολλούς ὡς νίκη καί ὀριστική ἐπικράτηση τῆς Δύσης καί τοῦ ἀντίστοιχου τρόπου ζωῆς, ὄχι μόνο στίς πρῶν κομμουνιστικές χῶρες, ἀλλά καί σέ παγκόσμια κλίμακα. Ἐπρόκειτο γιά τί νέα τάξη πραγμάτων, ἡ ὁποία πυροδότησε πολλές συζητήσεις σχετικά μέ τά εἰδικότερα γνωρίσματά της καί τίς ἐπιπτώσεις της. Γνωστή εἶναι ἄλλωστε ἡ θεωρία τοῦ Francis Fukuyama σχετικά μέ τό «τέλος τῆς ἱστορίας» μετά τήν πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ καί τήν ἐπικράτηση τῶν φιλελεύθερων ἰδανικῶν καί τῆς ἐλευθερῆς ἀγορᾶς σέ ὁλόκληρο τόν κόσμον⁴⁶. Ἐπιπλέον, τό κρατικά ἐλεγχόμενο καί καταπιεζόμενο θρησκευτικό πεδίο στίς πρῶν κομμουνιστικές χῶρες ἔπρεπε πλέον νά ἀπελευθερωθεῖ πλήρως καί νά καταστῆ προσιτό στίς ἐπιθυμίες κάθε θρησκείας νά ἐξαπλωθεῖ ἐκεῖ κατά τί βούλησί της – αὐτό ἦταν τουλάχιστον τό αἷτημα πολλῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καί κοινοτήτων τῆς Δύσης. Ἡ νέα αὐτή κατάσταση πυροδότησε ἄμεσα πολλές ἀντιδράσεις ἰδίως ἀπό τήν πλευρά τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, οἱ ὁποῖες πρῖν ἀπό τόν κομμουνισμό ἀπολάμβαναν κρατική προστασία καί ἰδιαίτερα προνόμια στήν κοινωνία καί οἱ ὁποῖες ἤθελαν φυσικά νά ἐλέγξουν μέ ἀποκλειστικό τρόπο τίς θρησκευτικές ἐξελίξεις συνολικά στή μετακομμουνιστική ἐποχή. Κλασικό παράδειγμα τῶν συγκρούσεων αὐτῶν ἀποτελεῖ ἡ Ρωσία, ἡ ὁποία πέρασε ἀπό τό μεταβατικό αὐτό στάδιο διά μέσου τῆς ἀνωτέρω στρατηγικῆς καί τῆς ὁποίας ἡ Ἐκκλησία ἔδειξε ἰδιαίτερα ἀντιδυτικές στάσεις στήν προσπάθεια νά ἀνακτήσει πάλι τήν προνομίονα σχέση της μέ τό κράτος. Εἶναι χαρακτηριστικό δέ ὅτι ἕνας πρῶμος καί φιλελεύθερος νόμος γιά τίς θρησκευτικές ὁργανώσεις καί τίς θρησκευτική ἐλευθερία τοῦ 1990 ἐκεῖ ἀντικαταστάθηκε μέ ἕναν σαφῶς συντηρητικότερο τό 1997, ὁ ὁποῖος ἰσχύει

⁴⁵ Βλ. πολλά παραδείγματα στό ταξιδιωτικό ἀφιγήμα γιά τήν Ὁρθόδοξη Ἀνατολική καί Νοτιοανατολική Εὐρώπη τῆς Victoria Clark, *Why Angels Fall: A Journey through Orthodox Europe from Byzantium to Kosovo*, London 2000.

⁴⁶ Βλ. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York 1992.

μέχρι σήμερα και ό όποιος εύνοει τίς «παραδοσιακές θρησκείες» στή ρωσική επικράτεια, ιδίως δέ τήν Όρθόδοξη Έκκλησία⁴⁷.

Οί ριζικές αυτές αλλαγές είχαν άμεσα και σημαντικό αντίκτυπο στήν Έλλάδα, κυρίως δέ μέ τήν έννοια ότι κατά τί δεκαετία του 1990 ύπήρξε έντονη αναβίωση τής Όρθοδοξίας, ή όποία θεωρήθηκε από όλες τίς πλευρές (π.χ. εκκλησιαστικές, πολιτικές, πολιτισμικές, οικονομικές) ως παράγοντας αποφασιστικής σημασίας για τί διεύδυση στήν Άνατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη και φυσικά για τίς επαφές μέ τούς εκεί όμοδόξους λαούς. Παράλληλα, ύπήρξαν προσπάθειες πανορθόδοξου συντονισμού και συνεργασίας σέ θέματα κοινού ενδιαφέροντος και μελλοντικών επιδιώξεων, οί όποίες ενισχύθηκαν από τόν πολιτικό κόσμο τής χώρας και φυσικά δέν περιορίζονταν μόνο στό πεδίο τής Όρθοδοξίας⁴⁸. Τό σημαντικότερο όμως για τό θέμα μας είναι ότι οί προσπάθειες αυτές έλαβαν σχεδόν άμέσως άμυντικό χαρακτήρα και αντιδυτική διάσταση, δεδομένου ότι σκόπευαν στή δημιουργία μιάς ελληνικής και Όρθόδοξης ταυτότητας πέρα από Δυτικές επιδράσεις, ίκανής νά επιβιώσει στό νέο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Αυτό όφειλόταν αρχικά στό γεγονός ότι ή Όρθοδοξία στό πλαίσιο τής νέας τάξης πραγμάτων προσεγγίσθηκε κριτικά και έν πολλοίς άρνητικά από πλειάδα Δυτικών πολιτικών, αναλυτών και έρευνητών. Για παράδειγμα, ή έν πολλοίς επικρατούσα στά πρώην κομμουνιστικά καθεστώτα Όρθοδοξία θεωρήθηκε ότι δέν συνέβαλλε στήν πρόοδο και στήν ανάπτυξη, όπως ό Δυτικός Χριστιανισμός, και ότι άποτελούσε παράγοντα καθυστέρησης και στασιμότητας των έν λόγω κοινωνιών. Παράλληλα, ή Όρθοδοξία θεωρήθηκε ότι σχετιζόταν μέ πολλές προβληματικές καταστάσεις, όπως τόν έθνικισμό, τόν άνορθολογισμό και τόν ολοκληρωτισμό, μάλιστα δέ και ότι έτσι είχε συμβάλει από τήν πλευρά της στήν επικράτηση του κομμουνισμού ή ότι είχε στηρίξει τί μακρά του διάρκεια στήν έξουσία, παρά τό γεγονός ότι ή ίδια είχε ύποφέρει σέ τεράστιο βαθμό από τά έν λόγω καθεστώτα. Έπρόκειτο πάλι για άπόψεις πού διαδόθηκαν πολύ από τά μέσα μαζικής ενημέρωσης και άπηχούσαν τί βεβαιότητα μιάς γενικής άνωτερότητας τής Δύσης άπέναντι στήν ύποδεέστερη Άνατολή, μεταξύ άλλων δέ και στό θρησκευτικό επίπεδο. Η πιο χαρακτηριστική σχετική περίπτωση ήταν αυτή του πολιτειολόγου

⁴⁷ Βλ. Derek H. Davis, «Russia's New Law on Religion: Progress or Regress?», *Journal of Church and State* 39 (1997) 645–655.

⁴⁸ Βλ. αναλυτικά Vasilios N. Makrides «Orthodoxe Kirche, Kultur und Politik in Griechenland in Folge der Wende von 1989», στό: Alojz Ivanišević (έπιμ.), *Re-Sakralisierung des öffentlichen Raums in Südosteuropa nach der Wende 1989*, Frankfurt am Main 2012, σσ. 179–200.

Samuel P. Huntington, τοῦ ὁποῖοῦ τό γεωπολιτικό σενάριο γιά τί μελλοντική «σύγκρουση τῶν πολιτισμῶν» (καί τῶν θρησκείων ὡς βασικοῦ συστατικοῦ τους) μετά τό τέλος τῶν μεγάλων ιδεολογιῶν καί τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου⁴⁹ προκάλεσε πληθώρα συζητήσεων, μεταξύ δέ ἄλλων καί διάφορες ἀντιδυτικές ἀντιδράσεις στόν ἑλληνικό χῶρο⁵⁰.

Τό ὄλο ἀντιδυτικό κλίμα τῆς περιόδου αὐτῆς ἐπιδεινώθηκε ἀκόμη περισσότερο σέ εὐρύτερο ἐπίπεδο ἐξ αἰτίας τῆς ἐνεργοῦς ἀνάμιξης τῆς Δύσης στίς πολιτικές ἐξελίξεις στήν Ἀνατολή καί ἰδίως στό πλαίσιο τῆς ἀποσύνθεσης τῆς Γιουγκοσλαβίας ἀπό τό 1991 καί μετά διά μέσου πολλαπλῶν πολεμικῶν συγκρούσεων μέχρι τί Νατοϊκή ἐπέμβαση στό Κόσοβο τό 1999. Ἡ γεωγραφική γειτνίαση τῆς Ἑλλάδας μέ τήν ὅλη περιοχή ἔδωσε στό συγκεκριμένο θέμα μεγάλες καί δραματικές διαστάσεις, ἰδίως δέ ἐξ αἰτίας τῶν βίαιων καί ἔντονων πολεμικῶν συρράξεων στήν περιοχή. Τό γεγονός δέ ὅτι ἡ Δυτική καί διεθνής σκηνή στοχοποίησε κυρίως τοῦς Ὀρθοδόξους Σέρβους ὡς τοῦς κυρίως ὑπαίτιους τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων⁵¹ δημιούργησε ἄμεσα τήν ἐντύπωση γιά τήν ὑπαρξη ἑνός διεθνοῦς μετώπου ἐνάντια στήν Ὀρθοδοξία, τό ὁποῖο ὑποστήριζε ἀπερίφραστα τοῦς μί Ὀρθόδοξους λαούς τῆς πρώην Γιουγκοσλαβίας. Ἀποτέλεσμα τούτου ἦταν ἡ μαζική ὑποστήριξη τῆς σερβικῆς πλευρᾶς ἀπό τήν πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μέ γνώμονα τήν κοινή Ὀρθόδοξη παράδοση, ἀκόμη δέ καί ἀπό ἕνα κομμάτι τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, τό ὁποῖο δέν θά χαρακτήριζε τόν ἑαυτό του ὡς θρησκευόμενο, καί δὴ πιστό Ὀρθόδοξο Χριστιανό. Μέ ἄλλα λόγια, ἐπρόκειτο γιά μιά μί ἔλλογη διάχυση ἀντιδυτικῶν αἰσθημάτων πέραν τοῦ στενοῦ θρησκευτικοῦ χώρου καί μιά ἀντιδυτική συλλογικότητα μέ τόν ὁμόδοξο σερβικό λαό, ἡ ὁποία δέν βασιζόταν ὁμως σέ μιά ἀκραιφνῶς ἐπιστημονική ἢ οὐδέτερη ἀνάλυση τῆς ὅλης κατάστασης. Ἡ μαζική αὐτή ἀντίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ στή μεταχείριση τῶν Σέρβων ἀπό τί Δύση δημιούργησε τότε μάλιστα προβλήματα στήν πολιτική ἡγεσία τῆς χώρας, ἡ ὁποία προσπάθησε νά ἰσορροπήσει ἀνάμεσα στά ἔντονα καί διάχυτα λαϊκά ἀντιδυτικά αἰσθήματα καί στίς διεθνεῖς βορειοατλαντικές καί εὐρωπαϊκές

⁴⁹ Βλ. σχετικά Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York 1996.

⁵⁰ Βλ. τόν συλλογικό τόμο *Ἡ σύγκρουση Ἀνατολῆς-Δύσης καί ἡ πρόκληση Χάντινγκτον*. Συγγραφεῖς: Χρήστος Γιανναράς, Κώστας Ζουράρις, Samuel Huntington, Θέμος Στοφορόπουλος, William McNeill. Εἰσαγωγή: Γιώργος Καραμπελιάς, Ἐναλλακτικές Ἐκδόσεις, Ἀθήνα 1998, 2001.

⁵¹ Βλ. Srdjan Vrcan, «A Christian Confession Possessed by Nationalistic Paroxysm: The Case of Serbian Orthodoxy», *Religion* 25 (1995) 357–370.

δεσμεύσεις και υποχρεώσεις της⁵². Η περίπτωση αυτή έδειξε φανερά τόν ύπαρχοντα δυϊσμό μεταξύ φιλοδυτικών και αντιδυτικών τάσεων και μετώπων στή χώρα και άφησε νωπές μνήμες για μία Δύση τοποθετημένη ενάντια στήν Όρθοδοξία και στήν Ελλάδα.

Άξιοσημείωτες είναι εν προκειμένω οι μεταμορφώσεις που έλαβε ό παραδοσιακός αντιδυτικισμός στό πλαίσιο αυτό, δηλαδή ενάντια στήν Εύρώπη, στήν Άμερική και στήν παγκοσμιοποίηση. Όλες οι τάσεις αυτές ευδοκίμησαν ιδιαίτερα κατά τήν περίοδο αυτή, είτε μεμονωμένα, είτε σέ συνδυασμό μεταξύ τους, και έκφράστηκαν από ποικίλους κύκλους. Για τούς Όρθοδόξους σκληροπυρηνικούς μόν, οι εξέλιξεις αυτές, ιδίως εκείνες τής προϊούσας παγκοσμιοποίησης, έρμηνεύονταν σέ ένα έντονα άποκαλυπτικό και συνομοσιολογικό πλαίσιο και ήταν ένδειξεις του έπερχομένου τέλους του κόσμου. Για διαφόρους στοχαστές δέ, τά παραπάνω ήταν μία άφορμή για έναλλακτικά μοντέλα μελλοντικής εξέλιξης πέραν των Δυτικών σχεδίων για τήν παγκόσμια νέα τάξη πραγμάτων. Γνωστή είναι εν προκειμένω ή γεωπολιτική θεωρία του ιστορικού και διεθνολόγου Δημήτρη Κιτσίκη σχετικά μέ τήν «ένδιάμεση περιοχή» μεταξύ Άνατολής και Δύσης, στήν όποία άνήκει και ό έλληνικός χώρος. Πρόκειται για μία θεωρία, ή όποία έχει έντονα αντιδυτικά στοιχεία, και μάλιστα άντλημένα εν πολλοίς από τήν Όρθόδοξη παράδοση, τήν όποία ό Κιτσίκης θεώρησε από θετική σκοπιά ως βασικό έμπόδιο στόν έπιχειρηθέντα έκδυτικισμό τής Άνατολής και του ύπολοιπου κόσμου⁵³. Χαρακτηριστική είναι έδω ή έκτίμηση που έτρεφε ό ίδιος προς τό έργο του θεολόγου π. Ιωάννη Ρωμανίδη *Ρωμοσύνη – Ρωμανία – Ρούμελη* (Θεσσαλονίκη 1975), γνωστου για τί συστηματική του κριτική απέναντι στή Φραγκική Δύση, στήν εξέλιξη της και στά διαχρονικώς κακόβουλα σχέδιά της για τήν Όρθόδοξη Άνατολή⁵⁴. Παράλληλα, ό Κιτσίκης έδειξε συμπάθειες και προς τό κίνημα των Όρθοδόξων Παλαιομερολογιτών, τό όποιο είχε πάλι τά δικά του έντονα αντιδυτικά χαρακτηριστικά⁵⁵. Μία άλλη

⁵² Βλ. σχετικά Takis Michas, *Unholy Alliance: Greece and Milošević's Serbia*, College Station, TX 2010.

⁵³ Βλ. Dimitri Kitsikis, «Une vision géopolitique: La Région intermédiaire», *Relations internationales* 109 (2002) 99–116, 129–130. Βλ. επίσης Ησαΐας Κωνσταντινίδης, *Δημήτρης Κιτσίκης. Γεωπολιτική βιογραφία*, Άθήνα 2013.

⁵⁴ Βλ. σχετικά Δημήτρης Κιτσίκης, «Ιωάννης Ρωμανίδης: Η επάνοδος τής όρθόδοξης θεολογίας στήν πλανητική της διάσταση», *Τό Τρίτο Μάτι* 159 (Φεβρουάριος 2008) 24–32.

⁵⁵ Βλ. σχετικά Dimitri Kitsikis, «Les anciens calendaristes depuis 1923 et la montée de l'intégrisme en Grèce», *CEMOTI. Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien* 17 (1994) 17–51.

ένδιαφέρουσα περίπτωση αποτελεί ο συγγραφέας και διανοούμενος Γιώργος Καραμπελιάς, προερχόμενος από τον χώρο της ευρύτερης Αριστεράς και των αυτόνομων εναλλακτικών κινήσεων. Χαρακτηριστική δέ είναι στο έργο του η θετική αντιμετώπιση της κριτικής στάσης της Ορθοδοξίας απέναντι στη Δύση και στην παγκοσμιοποίηση και η σημασία της για την κατανόηση της ταυτότητας του Νέου Έλληνισμού και της εθνικής του διάστασης, η οποία είχε παραμεληθεί από πολλούς στη νεώτερη Ελλάδα, κυρίως από τον χώρο της Αριστεράς, για ιδεολογικούς και άλλους λόγους⁵⁶.

Οι αντιδυτικές αυτές εκφάνσεις γιγαντώθηκαν και εκφράστηκαν ποικιλόμορφα στη συνέχεια. Τοιουτοτρόπως, όταν ο Πάπας Ιωάννης-Παύλος Β΄ πραγματοποίησε σύντομη επίσκεψη στην Αθήνα τον Μάιο του 2001, υπήρξαν μαζικές αντιδράσεις και διαδηλώσεις εναντίον του από διάφορους Ορθοδόξους φορείς και οργανώσεις μέσα σε ένα έντονα αντιδυτικό και αποκαλυπτικό κλίμα. Ο Πάπας ενσάρκωνε τρόπον τινά τον κατ' έσοχόν ιστορικό έχθρό της Ορθοδοξίας, έφ' όσον προερχόταν από την πεπτωκυία Δύση, οι δέ αντιδράσεις εναντίον του ήταν μιά έκρηξη των συσσωρευμένων Ορθοδόξων αντιδυτικών αισθημάτων πολλών αιώνων⁵⁷. Αλλά παρόμοιες αντιδυτικές αντιδράσεις και δηλώσεις εμφανίσθηκαν και για θέματα που δεν αφορούσαν άμεσα στην Ορθοδοξία. Για παράδειγμα, οι ισλαμικές επιθέσεις στις ΗΠΑ στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 θεωρήθηκαν εν πολλοίς «δικαιολογημένες» από την ελληνική κοινή γνώμη και ότι αποτελούσαν μιά τιμωρία για τους Αμερικανούς και τό τίμημα που αυτοί έπρεπε να πληρώσουν για όσα είχαν πράξει στο παρελθόν τόσο απέναντι στο Ίσλαμ όσο και απέναντι στον υπόλοιπο κόσμο γενικά⁵⁸. Στο σημείο αυτό βλέπουμε πάλι τις ευρύτερες διαστάσεις που λαμβάνει ο αντιδυτικισμός στον ελληνικό χώρο.

Στό καθαρά εκκλησιαστικό επίπεδο, αξιομνημόνευτη είναι εδώ η περίοδος του αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου (1998-2008), κατά τί διάρκεια της οποίας παρατηρήθηκαν πολλές σχετικές εντάσεις. Κατ' αρχάς, ως σημειωθεί ότι ο

⁵⁶ Βλ. σχετικά Γιώργος Καραμπελιάς, *Στά μονοπάτια της ουτοπίας. Για τίν υπέρβαση του δυτικού παραδείγματος*, Αθήνα 1995. Τοϋ Ίδιου, *1204 - 1922. Η διαμόρφωση του Νεώτερου Έλληνισμού*, τόμος Α΄: *1204: Η γένεση*, και τόμος Β΄: *1821: Η παλιγγενεσία*, επιμέλεια: Χριστίνα Σταματοπούλου, Αθήνα 2011 και 2015.

⁵⁷ Βλ. πρωτοπρ. Θεόδωρος Ζήσης, *Μετά τίν επίσκεψη του πάπα. Διαπιστώσεις και εκτιμήσεις*, Θεσσαλονίκη 2001.

⁵⁸ Βλ. Μανώλης Βασιλάκης, *Καλά νά πάθουν! Η ελληνική κοινή γνώμη μετά τίν 11η Σεπτεμβρίου*, Αθήνα 2002.

ἀρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος γενικά ἔδινε τὴν ἐντύπωση ἑνὸς σύγχρονου θρησκευτικοῦ ἡγέτη μὲ διπλωματικές ἰκανότητες, κοινωνικές εὐαισθησίες, γνώση καὶ χρήση τῶν νέων μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἀνοικτούς ὁρίζοντες, ἔτοιμου νὰ συζητήσει γιὰ ὅλα τὰ πράγματα καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἐμπλεκόμενους φορεῖς. Τὸ πρόβλημα παρουσιάσθηκε κυρίως ἀπὸ τὸ συνολικὸ δημόσιό του ἀφίγημα, τὸ ὁποῖο δημιούργησε πολλές πολώσεις, ἰδίως ἀπέναντι στοὺς ἰδεολογικούς του ἀντιπάλους. Βεβαίως, ὁ ἴδιος παρουσιαζόταν ἀνοικτός πρὸς τὴ Δύση, τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσὴ καὶ τὴν παγκοσμιοποίησιν, καθὼς καὶ πρὸς τὶς ποικίλες προκλήσεις τους. Ἀλλὰ παράλληλα καταδίκασε φραστικά διάφορες ἐξελίξεις, οἱ ὁποῖες εἶχαν συμβεῖ στὰ πλαίσιά τους ἱστορικά καὶ τὶς ὁποῖες θεωροῦσε τελείως ἀνοικτεῖς γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία (π.χ. τὸν χωρισμὸ μεταξὺ ἐκκλησιῶν καὶ κράτους, τὴν ἐκκοσμίκευσιν, τὴ φιλελεύθερην ἰδεολογία). Τοιοῦτοτρόπως, δημιούργησε ἕνα πλῆθος τόσο ἀπὸ δεδηλωμένους ἀντιπάλους ὅσο καὶ ἀπὸ πιστοὺς ὑποστηρικτές του, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπάρχει δυνατότητα οὐσιαστικῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἀλληλοκατανόησης μεταξὺ τῶν δύο πλευρῶν⁵⁹. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ὀδήγησε συχνὰ σὲ ὀξύτατες ἐπιθέσεις ἐναντίον του⁶⁰, οἱ ὁποῖες ἦταν σίγουρα ὑπερβολικὲς καὶ ἄδικες. Τὸ ἴδιο συνέβη μὲ τὴν τότε κυβέρνησιν τῶν σοσιαλιστῶν ὑπὸ τὸν Κώστα Σημίτη, μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἐκκλησία ἦλθε σὲ ἔντονη σύγκρουσιν τὸ 2000 ἐξ αἰτίας τοῦ θέματος τῶν νέων ταυτοτήτων γιὰ τοὺς πολίτες τῆς Ἑλλάδας, οἱ ὁποῖες δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀναφέρουν ἀνοικτὰ τὸ θρησκευμὰ τους⁶¹. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ θεωρήθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο ὅτι προσέβαλλε τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα καὶ τὴν ταυτότητα τῶν Νεοελλήνων, καθὼς καὶ τὴν ἐπικρατοῦσα καὶ πρωτεύουσα Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν στὴ χώρα. Ἡ Ἐκκλησία θεωρήθηκε ἐπίσης ὅτι ἀποτελοῦσε τὴν κιβωτὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, χωρὶς τὴν ὁποία αὐτὸ δὲν θὰ εἶχε ἐπιβιώσει ἱστορικά. Ἐπιπλέον δέ, ἡ ἀνωτέρω ἀλλαγὴ ἐκτιμήθηκε ὅτι ὑπάκουε σὲ εὐρωπαϊκὲς προτάσεις, οἱ ὁποῖες –σύμφωνα μὲ τὴν παράδοσιν τῆς νεωτερικῆς καὶ ἐκκοσμηκευμένης Δύσης– θεωροῦσαν τὴ θρησκείαν ὡς αὐστηρὰ ἰδιωτικὴ ὑπόθεσιν, κάτι φυσικὰ ποὺ δὲν ἀνταναικλοῦσε τὴν Ὁρθόδοξην ἀποψη καὶ πρακτικὴν στό ὅλο

⁵⁹ Βλ. Dimitris Oulis / Gerasimos Makris / Sotiris Roussos, «The Orthodox Church of Greece: Policies and Challenges under Archbishop Christodoulos of Athens (1998-2008)», *International Journal for the Study of the Christian Church* 10 (2010) 192-210.

⁶⁰ Βλ. σχετικὰ Μανώλης Βασιλάκης, *Ἡ μάστιγα τοῦ θεοῦ*, Ἀθῆνα 2006.

⁶¹ Βλ. Lina Molokotos-Liederman, «Identity Crisis: Greece, Orthodoxy, and the European Union», *Journal of Contemporary Religion* 18 (2003) 291-316. Isabelle Dépret, *Religion, nation, citoyenneté en Grèce. L'Église orthodoxe et le conflit des cartes d'identité*, Paris 2012.

θέμα. Ευνόητο είναι ότι αυτή, αλλά και πολλές άλλες περιπτώσεις (π.χ. σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα) πυροδότησαν τήν αντιδυτική κριτική του αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου, τήν όποία βεβαίως συµμερίζονταν και διάφοροι άλλοι κύκλοι στην Ελλάδα, τόσο από τόν θρησκευτικό χώρο όσο και εκτός αυτού.

Από τήν άλλη πλευρά, ό νυν αρχιεπίσκοπος Ίερώνυμος Β΄ (από τό 2008) ακολούθησε σαφώς µιά διαφορετική στρατηγική και απέφυγε τήν πολωτική ρητορική απέναντι στό κράτος, τούς αντίπαλους τής Έκκλησίας και τί Δύση. Παράλληλα, έδωσε έµφραση στην πνευματική διάσταση τής Έκκλησίας και στην εύρεία κοινωνική της δράση. Η στάση του αυτή έτυχε αρχικά θετικής και επαινετικής αξιολόγησης από τόν πολιτικό κόσµο τής χώρας, αλλά και από άλλους φορείς, οί όποιοι τόνισαν τόν σηµαντικότατο ρόλο τής Έκκλησίας στή διατήρηση του κοινωνικού ίστού τής χώρας διά μέσου του πολύπτυχου κοινωνικού της έργου⁶². Από τήν άλλη πλευρά, διάφοροι συντηρητικοί Όρθόδοξοι κύκλοι επέκριναν τόν αρχιεπίσκοπο Ίερώνυμο για επικίνδυνους συµβιβασµούς µε τήν πολιτική ήγεσία και για τήν απουσία του κριτικού και προφητικού λόγου τής Έκκλησίας στά δηµόσια πράγµατα και στις έκαστοτε εξέλιξεις. Σέ µερικές περιπτώσεις, βεβαίως, ό αρχιεπίσκοπος Ίερώνυμος έδειξε υπό κριτική διάθεση και τοποθετήθηκε επίσηµα µε σχετικό τρόπο. Αλλά αναµφιβόλα ό δηµόσιος λόγος του –συνολικά θεωρούµενος– δέν θά µπορούσε νά τοποθετηθεί στην κατηγορία του αντιδυτικισµού, δεδοµένου ότι παρουσιάζει εύθως έξ αρχής βασικά διαλλακτικά χαρακτηριστικά.

Τό σηµαντικότερο έν προκειµένω είναι ότι ή περίοδος του αρχιεπισκόπου Ίερωνύμου συνέπεσε µε διάφορες βαθιές κρίσεις στή χώρα, κατ΄ αρχάς µε τήν οικονοµική κρίση (από τό 2009 και στή συνέχεια) και αργότερα µε τήν προσφυγική και τί µεταναστατευτική κρίση (κυρίως από τό 2015 και µετά), οί όποίες επηρέασαν σέ τεράστιο βαθµό τίς εξέλιξεις στή χώρα συνολικά, µεταξύ δέ άλλων και τήν Έκκλησία. Η τελευταία από τήν πλευρά της επιδόθηκε σέ µιά τεράστια προσπάθεια κοινωνικής ανακούφισης τής καθηµαγµένης έλληνικής κοινωνίας, γεγονός που εκτιμήθηκε και επαινήθηκε από τόν πολιτικό και λοιπό κόσµο τής χώρας⁶³. Στο πλαίσιο αυτό, διατυπώθηκε ξανά πληθώρα

⁶² Βλ. Konstantinos Papastathis, «From Mobilization to a Controlled Compromise: The Shift of Ecclesiastical Strategy under Archbishop Hieronymus», στό: Trine Stauning Willert / Lina Molokotos-Liederman (έπιµ.), *Innovation in the Orthodox Christian Tradition? The Question of Change in Greek Orthodox Thought and Practice*, Farnham 2012, σσ. 207-227.

⁶³ Βλ. αναλυτικά Gerasimos Makris / Dimitris Bekridakis, «The Greek Orthodox Church and the Economic Crisis since 2009», *International Journal for the Study of the Christian Church* 13 (2013)

από αντιδυτικές, αντιευρωπαϊκές και άλλες απόψεις σχετικά με την ανεπιτυχή αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης, την υποκριτική στάση πολλών Δυτικών κρατών, την έλλειψη ουσιαστικού όραματος για το μέλλον της Ευρώπης και την πρόταξη οικονομικών μεγεθών και συμφερόντων σε βάρος όλων των υπολοίπων. Οί απόψεις αυτές κυκλοφόρησαν ευρύτατα σε διάφορες περιστάσεις και από ποικίλους φορείς⁶⁴. Πάντως, η επίσημη Έκκλησία δεν προέβη σε έναν άκρικο αντιδυτικισμό και αντιευρωπαϊσμό, αλλά στά επίσημα κείμενά της για την οικονομική κρίση προσπάθησε να την παρουσιάσει πιο ολιστικά και να ασκήσει παράλληλα αυτοκριτική. Έν τούτοις, σε διάφορες περιπτώσεις και ο ίδιος ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος εξέφρασε ευρωσκεπτικιστικές απόψεις, κάνοντας λόγο για μιά σημερινή Ευρώπη, στην οποία εκμεταλλεύεται ο ένας τον άλλο, γεγονός που απέχει πολύ από μιά Ευρώπη της αλληλεγγύης μεταξύ των λαών της⁶⁵. Δέν πρέπει να λησμονείται επίσης ότι αντιδυτικές απόψεις στον έλληνορθόδοξο χώρο εμφανίζονται εν πολλοίς και στους κόλπους της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και ασκούν σχετικές πιέσεις προς όλες τις πλευρές. Έπομένως, δέν είναι εύκολο να ισορροπήσει κανείς τις έτερόκλητες τάσεις μέσα στον ευρύτερο εκκλησιαστικό χώρο, και δή να ικανοποιήσει όλες τις πλευρές. Πιο πρόσφατα, η εξελισσόμενη πανδημία εξ αιτίας του κορωνοϊού έδειξε τις διαφορετικές τάσεις και αξιολογήσεις των σχετικών εξελίξεων στους κόλπους της Έκκλησίας, καθώς και τις εντάσεις που ένδέχεται να προκληθούν στις σχέσεις της με τους κρατικούς και άλλους φορείς⁶⁶. Τοιουτοτρόπως, καθίσταται σαφές ότι δέν είναι δυνατή ή απόλυτη αποφυγή τέτοιων εντάσεων με αντιδυτική χροιά στον έν λόγω χώρο, ασχέτως του εάν ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος σίγουρα δέν μπορεί να τοποθετηθεί στην κατηγορία της παραδοσιακά αντιδυτικής Όρθοδοξίας.

111–132. Lina Molokotos-Liederman, «The Impact of the Crisis on the Orthodox Church of Greece: A Moment of Challenge and Opportunity?», *Religion, State & Society* 44 (2016) 1–19. Gerasimos Makris / Vasilios Meichanetsidis, «The Church of Greece in Critical Times: Reflections through Philanthropy», *Journal of Contemporary Religion* 33 (2018) 247–260.

⁶⁴ Βλ. Efstathios Kessareas, «The Greek Debt Crisis as Theodicy: Religious Fundamentalism and Socio-political Conservatism», *The Sociological Review* 66 (2018) 122–137.

⁶⁵ Βλ. σχετικά URL: <https://www.protothema.gr/greece/article/677546/ieronumos-simera-eimai-euro-skeptikistis/>

⁶⁶ Βλ. γενικά Νικόλαος Άσπρούλης / Nathaniel Wood (έπιμ.), *Καιρός του ποιΐσαι: Η Όρθοδοξία ένώπιον της πανδημίας του κορωνοϊού*, Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου, Βόλος 2020. Petros Vassiliadis (έπιμ.), *The Church in a Period of Pandemic: Can the Present Pandemic Crisis Become a Meaningful Storm for Renewal in Our Churches?*, CEMES Publications, Thessaloniki 2020.

Εὐνόητο εἶναι δέ ὅτι τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα δέν εἶναι μεμονωμένα, ἀλλά ἐντάσσονται στό πλαίσιο εὐρύτερων ἐξελίξεων, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν στόν Δυτικό κόσμο σήμερα, στίς συνεχεῖς μετεξελίξεις του καί στήν ποικίλη δράση του καί οἱ ὁποῖες προκαλοῦν ἀπό τήν πλευρά τους πολλές ἀντιδυτικές ἀντιδράσεις. Τά αὐξανόμενα προβλήματα μεταξύ Δύσης καί Ρωσίας στή μετακομμουνιστική ἐποχή εἶναι, γιά παράδειγμα, ἀρκούντως γνωστά, παρουσιάσθηκαν δέ ἐντονότερα μετά τήν κρίση τοῦ «Εὐρωμαϊντάν» στήν Οὐκρανία (2013-2014), στήν ὁποία οἱ ἐντάσεις μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης συνεχίζονται νά παραμένουν ἐκδηλές καί ἐντονες, οἱ ὁποῖες ἀπό τήν πλευρά τους ἐπιηρεάζουν καί τίς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες στήν περιοχή⁶⁷. Ἐν πολλοῖς, οἱ Δυτικές αὐτές ἐπικρίσεις στράφηκαν ἰδιαίτερα ἐναντίον τοῦ τρόπου ἄσκησης πολιτικῆς ἀπό τόν Vladimir Putin καί τῆς υπεράσπισης τῶν ρωσικῶν παραδόσεων καί συμφερόντων πέρα ἀπό τὰ ὅρια τῆς Ρωσικῆς Ὁμοσπονδίας. Ἀπό Δυτική σκοπιά, ὁ τελευταῖος ἐμφανίζεται λοιπόν νά ἔχει ἐπιηρεασθεῖ ἀπό τή Ρωσική Ὁρθοδοξία, ἡ ὁποία σέ τελική ἀνάλυση θεωρεῖται ὅτι εὐθύνεται γιά τό γεγονός ὅτι ἡ Ρωσία δέν μπορεῖ ἀκόμη νά συμβιβασθεῖ μέ τή Δύση στόν τομέα τῶν ἀξιῶν καί ἄλλων ἐξελίξεων καί ἀκολουθεῖ τόν δικό της ἰδιαίχοντα καί ἐντονα ἀντιδυτικό δρόμο. Γιά παράδειγμα, τό 2014, ὁ τότε ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Σουηδίας Carl Bildt εἶχε ἀναφέρει σέ ἕνα tweet του, τό ὁποῖο σχολιάσθηκε εὐρύτερα, ὅτι ἡ βασική γραμμὴ ἀντίδρασης τοῦ Putin ἀπέναντι στή Δύση ὡς ἑνός παρακμακοῦ πολιτισμοῦ προέρχεται ἀπό βαθειά ριζωμένες συντηρητικές ἀπόψεις τῆς Ὁρθοδοξίας⁶⁸. Βεβαίως, ὑπάρχουν τέτοιες συσχετίσεις στό ὅλο θέμα, ἐνῶ ἡ ἄνοδος ἑνός γενικότερου ρωσικοῦ ἀντιδυτικοῦ συντηρητικοῦ ρεύματος, στό ὁποῖο παίζει καί ἡ Ὁρθοδοξία γενικά ἕναν ρόλο, δέν εἶναι ἀμελεπτά⁶⁹. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὅμως, τέτοιες σύντομες, γενικευτικές καί κατηγορηματικές ἀξιολογήσεις εἶναι προβληματικές, παρεξηγοῦνται εὐκόλα καί δημιουργοῦν πολλές καί διάφορες ἀντιδράσεις, διότι ἀναπαράγουν ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες ἀντανακλοῦν τήν παραδοσιακὴ ὑπεροχὴ τῆς Δύσης ὡς προτύπου πρὸς μίμηση γιά ὅλο τόν υπόλοιπο κόσμο. Τέτοιες καί παρόμοιες ἀπόψεις «πολιτισμικοῦ δυϊσμοῦ» μεταξύ τῆς Ὁρθοδοξίας καί τῆς Δύσης ἔχουν ἐκφρασθεῖ καί στή σύγχρονη Ἑλλάδα, ἰδίως δέ ἀπό τή φιλοδυτικὴ πλευρά, ἡ ὁποία ἀνέκαθεν

⁶⁷ Βλ. Thomas Bremer / Andrii Krawchuk (ἐπιμ.), *Churches in the Ukrainian Crisis*, New York 2016.

⁶⁸ Βλ. σχετικά URL: <https://twitter.com/carlbildt/statuses/448069450437513216>

⁶⁹ Βλ. Alexander Agadjanian, «Tradition, Morality and Community: Elaborating Orthodox Identity in Putin's Russia», *Religion, State & Society* 45 (2017) 1-22. Mikhail Suslov / Dmitry Uzmaner (ἐπιμ.), *Contemporary Russian Conservatism: Problems, Paradoxes, and Perspectives*, Leiden/Boston 2020.

προσπαθοῦσε νά ἐντάξει τή χώρα πλήρως στόν Δυτικό κόσμο, παρά τίς πολλές ἐγγενεῖς δυσχέρειες καί ἀγκυλώσεις⁷⁰. Πρόκειται γιά ἕνα χάσμα, τό ὁποῖο ὑπῆρχε ἀνέκαθεν καί συνεχίζει νά ὑφίσταται μέ διάφορες μορφές μέχρι τίς μέρες μας. Δέν εἶναι λοιπόν τυχαῖο ὅτι ὁ προαναφερθεῖς Huntington δέν θεωροῦσε τήν Ἑλλάδα Δυτική χώρα μέ τήν στενή σημασία τοῦ ὄρου, τήν χαρακτήρισε δέ ὡς «ἀνωμαλία» καί ὡς «ξένο σῶμα» μέσα στό Δυτικό σύστημα ὀργανισμῶν (an anomaly, the Orthodox outsider in Western organizations) ἐξ αἰτίας τῶν ἐνίοτε ἀντιδυτικῶν ἐπιλογῶν της⁷¹.

Πέραν τούτων, αὐτό ποῦ χρειάζεται νά ἐπισημανθεῖ εἶναι ὅτι γίνονται ἐπίσης ἀρκετές προσπάθειες γιά τήν ὑπέρβαση αὐτοῦ τοῦ διπόλου Ἀνατολή-Δύση καί γιά περισσότερο δημιουργικές προσεγγίσεις τῆς ὅλης θεματικῆς. Ἀναφορικά μέ τόν Ὁρθόδοξο ἀντιδυτικισμό, ἔχει ἀναδυθεῖ στήν Ἑλλάδα καί διεθνῶς τά τελευταῖα εἴκοσι χρόνια κυρίως μιά νέα γενιά Ὁρθοδόξων θεολόγων, στοχαστῶν καί ἐρευνητῶν, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἐπιδοθεῖ σέ μιά ἀποδόμηση τοῦ παραδοσιακοῦ Ὁρθοδόξου ἀντιδυτικοῦ ἀφηγήματος καί ἔχουν καταδείξει τίς πολλές του ἀντινομίες καί ἀνακολουθίες (π.χ. σχετικά μέ τό τί εἶναι καί τί δέν εἶναι «Δυτικό» καί μέ τό πῶς ἔχουν διαμορφωθεῖ ἀνάλογα οἱ ἐνδεχόμενες Δυτικές ἐπιδράσεις ἢ οἱ ἐκάστοτε Ὁρθόδοξες ἀπαντήσεις)⁷². Οἱ προσπάθειες αὐτές ἔχουν γίνει μέ βάση διαφορετικά κριτήρια καί θεωρητικές ἀφετηρίες (π.χ. τίς μετα-ἀποικιακές σπουδές)⁷³. Ἐπίσης, ἔχει καταδειχθεῖ ὅτι ὁ Ὁρθόδοξος ἀντιδυτικισμός δέν παρέμεινε ὁ ἴδιος καί ἀπαράλλακτος στήν πορεία τῆς ἱστορίας, ἀλλά ὅτι παρουσιάζει πληθώρα ἐκφάνσεων, οἱ ὁποῖες εἶναι ἐν πολλοῖς ἀντιφατικές καί δυσχεραίνουν τίς ἀπόλυτες κατηγοριοποιήσεις του. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, καθίσταται σαφές ὅτι οἱ σχέσεις τῶν Ὁρθοδόξων μέ τή Δύση ποικίλλουν σέ μεγάλο βαθμό καί περιλαμβάνουν πληθώρα θετικῶν συναντή-

⁷⁰ Βλ. Sotirios Mitral Alexis, «Studying Contemporary Greek Neo-Orientalism: The Case of the “Underdog Culture” Narrative», *Horizonty Polityki / Horizons of Politics* 8, ἀρ. 25 (2017) 125–149.

⁷¹ Huntington, *The Clash of Civilizations*, 162.

⁷² Βλ. σχετικά Παντελής Καλαϊτζίδης, *Ἑλληνικότητα καί Ἀντιδυτικισμός στή «Θεολογία τοῦ '60»*, Διδακτορική Διατριβή, Θεολογική Σχολή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2008. Παντελής Καλαϊτζίδης / Θανάσης Ν. Παπαθανασίου / Θεόφιλος Ἀμπατζίδης (ἐπιμ.), *Ἀναταράξεις στή Μεταπολεμική Θεολογία. Ἡ «Θεολογία τοῦ '60»*, Ἀθήνα 2009.

⁷³ Βλ. ἐνδεικτικά Vasilios N. Makrides, «“The Barbarian West”: A Form of Orthodox Christian Anti-Western Critique», στό: Andrii Krawchuk / Thomas Bremer (ἐπιμ.), *Eastern Orthodox Encounters of Identity and Otherness: Values, Self-Reflection, Dialogue*, New York 2014, σ. 141–158. George Demacopoulos, «“Traditional Orthodoxy” as a Postcolonial Movement», *The Journal of Religion* 97 (2017) 475–499.

σεων και αξιολογήσεων (π.χ. σχετικά με τή θετική πρόσληψη του Θωμά Ἀκινάτη στην Ὁρθόδοξη Ἀνατολή)⁷⁴. Ὅλα τὰ παραπάνω ἐντάσσονται ἐπίσης στό γενικότερο πλαίσιο μιᾶς νέας και πύο δημιουργικῆς ἀνταλλαγῆς και συσχέτισης μεταξύ Ἀνατολῆς και Δύσης, ἡ ὁποία δέν θεωρεῖται πλέον a priori και κατηγορηματικά με ἀρνητικό τρόπο ὅτι δῆθεν ἀποτελεῖ μέγιστο κίνδυνο γιά τήν Ὁρθοδοξία. Διαπιστώνεται ἐπίσης ὅτι κατά τή διαδικασία αὐτή ἑνός νέου διαλόγου μεταξύ Ἀνατολῆς και Δύσης μπορεῖ νά ὑπάρξει ἀμοιβαῖο ὄφελος και γιά τίς δύο πλευρές και μιᾶ νέα προσέγγιση πολλῶν παλαιότερα παρεξηγημένων θεμάτων. Εἰδικότερα γιά τήν Ὁρθόδοξη πλευρά, ἐπισημαίνεται ἡ ἀνάγκη νά ἔλθει αὐτή σε μιᾶ κριτική μέν, ἀλλά ταυτόχρονα δημιουργική συνάντηση με τή Δυτική νεωτερικότητα συνολικά (π.χ. με τήν παράδοση τοῦ Διαφωτισμοῦ) και ὅ,τι αὐτή συνεπάγεται, ἡ ὁποία εἶχε καταλυτικές ἐπιδράσεις ὄχι μόνο στή Δύση, ἀλλά και σέ παγκόσμια κλίμακα. Παρά τὰ πολλά και σοβαρά προβλήματα πού εἶχε με τή νεωτερικότητα, ὁ Δυτικός Χριστιανισμός συνολικά κατάφερε νά ἔλθει σέ μιᾶ πύο παραγωγική σχέση μαζί της, νά ἐξελιχθεῖ και ἔτσι νά ἀποκτήσει ἕνα νέο πρόσωπο σήμερα (ιδίως ὁ Ρωμαιοκαθολικισμός μετά τή Δεύτερη Βατικάνειο Σύνοδο, 1962-1965). Ἐξ αἰτίας ὅμως διαφόρων ἱστορικῶν και ἄλλων συνθηκῶν, ἡ Ὁρθόδοξη Ἀνατολή δέν κατάφερε ποτέ νά ἔλθει σέ μιᾶ πύο οὐσιαστική ἐπαφή με τή νεωτερικότητα, γεγονός πού ἀποτυπώνεται σέ διάφορες καταστάσεις πού παρατηροῦνται ἀκόμη σέ πλειοψηφικά Ὁρθόδοξα χωρες σήμερα (π.χ. ἀναφορικά με τίς στενές σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους). Ὑπάρχει διάχυτη λοιπόν ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία θά μπορούσε νά ἐπωφεληθεῖ κριτικά ἀπό τή Δυτική ἐμπειρία με τή νεωτερικότητα⁷⁵. Ἐπομένως, στό παραπάνω πλαίσιο δέν ἀσκεῖται μόνο κριτική στόν Ὁρθόδοξο ἀντιδυτικισμό, ἀλλά γίνεται μιᾶ συνολικότερη προσπάθεια νά θεωρηθοῦν ὁ Δυτικός Χριστιανισμός, κόσμος και πολιτισμός γενικά ἀπό Ὁρθόδοξη σκοπιά με θετικότερο και δημιουργικότερο τρόπο, πάντοτε ὅμως κριτικά⁷⁶.

Ἡ γενική αὐτή τάση ἐκφράζεται, γιά παράδειγμα, ἀπό διάφορες πρωτοβουλίες στήν Ἑλλάδα, ὅπως ἀπό αὐτές τοῦ Ἰδρύματος Βιβλικῶν Σπουδῶν

⁷⁴ Βλ. σχετικά Marcus Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, Oxford 2012.

⁷⁵ Βλ. Vasilios N. Makrides, «Der konstruktive Umgang mit der Moderne – oder was die Orthodoxie vom Katholizismus zu lernen vermag», στό: Dietmar Schon (ἐπιμ.), *Identität und Authentizität von Kirchen im „globalen Dorf“*. *Annäherung von Ost und West durch gemeinsame Ziele?*, Regensburg 2019, σ. 103-127.

⁷⁶ Βλ. Trine Stauning Willert, *New Voices in Greek Orthodox Thought: Untying the Bond between Nation and Religion*, Farnham 2014.

«Άρτος Ζωής»⁷⁷, τοῦ θεολογικοῦ περιοδικοῦ *Σύναξη*⁷⁸, τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου⁷⁹ καί τοῦ Κέντρου Οἰκουμενικῶν, Ἱεραποστολικῶν καί Περιβαλλοντικῶν Μελετῶν «Μητροπολίτης Παντελεΐμων Παπαγεωργίου» (Θεσσαλονίκη)⁸⁰. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει ἐπίσης καί σέ διεθνές ἐπίπεδο ἄν λάβει κανεῖς ὑπ' ὄψιν του τή Διεθνή Ὁρθόδοξη Θεολογική Ἐνωσι (International Orthodox Theological Association/IOTA)⁸¹, καθὼς καί τό Κέντρο Ὁρθόδοξων Χριστιανικῶν Σπουδῶν (Orthodox Christian Studies Center) τοῦ Fordham University (New York)⁸². Αναφορικά μέ τό τελευταῖο, εἰδικότερη ἀναφορά μπορεῖ νά γίνει ἐδῶ σέ ἕναν συλλογικό τόμο πού ἐξέδωσαν οἱ δύο διευθυντές του σχετικά μέ τίς ποικίλες κατασκευές τῆς Δύσης ἀπό τοὺς Ὁρθοδόξους⁸³. Σέ ἕναν δέ παλαιότερο συλλογικό τόμο τῶν ἰδίων συζητήθηκαν κριτικά οἱ ποικίλες Ὁρθόδοξες ἀξιολογήσεις τοῦ Αὐγουστίνου καί τοῦ ἔργου του, οἱ ὁποῖες δέν εἶναι αὐτόχρομα ἀρνητικές, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς ἀπόψεις διαφόρων Ὁρθοδόξων ἀνά τοὺς αἰῶνες⁸⁴. Οἱ δύο αὐτές περιπτώσεις ἀποκαλύπτουν καθαρά τή σχετικότητα τῶν διαφορῶν Ὁρθοδόξων κριτηρίων κατὰ τὴν ἀρνητική θεώρηση καί ἀποτίμηση τῆς Δύσης καί τίς ποικίλες ἰδεολογικές ἀφετηρίες τῶν στοχαστῶν καί ἐρευνητῶν πού πρεσβεύουν καί διαδίδουν τέτοιες ἀπόψεις ἀντίστοιχα.

Ἀνάλογες προσπάθειες, ἔστω καί διαφορετικῆς ὕφης, γίνονται καί σέ ἄλλα ἐπίπεδα ἀπό ποικίλους στοχαστές καί ἐρευνητές. Στὴν Ἑλλάδα χαρακτηριστική εἶναι ἕν προκεκμένῳ ἢ περίπτωσι τοῦ γνωστοῦ, πολυδιαβασμένου ἀλλὰ καί ἀμφιλεγόμενου φιλοσόφου Στέλιου Ράμφου, τοῦ ὁποῖου ἡ διανοητική πορεία πέρασε ἀπὸ πολλὰ ἐξελικτικά στάδια μετὰ ἀπὸ τὴν ἀρχική του μαρξιστική ἔνταξη. Γιά ἕνα διάστημα ὁ Ράμφος εἶχε ἐπιστρέψει ἰδεολογικά στὴν ἑλληνική παράδοση καί στὴν Ὁρθοδοξία, τίς ὁποῖες εἶχε συνδέσει καί ἐρμηνεύσει μέ τὸν δικό του ἰδιάζοντα τρόπο, συνδέοντας τὴν ἀρχαιότητα μέ

⁷⁷ Βλ. URL: <https://www.artozois.gr/>

⁷⁸ Βλ. URL: <https://www.synaxi.gr/index.php>

⁷⁹ Βλ. URL: <https://acadimia.org/>

⁸⁰ Βλ. URL: <https://cemes.weebly.com/>

⁸¹ Βλ. URL: <https://iota-web.org/>

⁸² Βλ. URL: https://www.fordham.edu/info/23001/orthodox_christian_studies_center

⁸³ Βλ. George Demacopoulos / Aristotle Papanikolaou (ἐπιμ.). *Orthodox Constructions of the West*, New York 2013.

⁸⁴ Βλ. George Demacopoulos / Aristotle Papanikolaou (ἐπιμ.). *Orthodox Readings of Augustine*, Crestwood, NY 2008.

τό Βυζάντιο και τον Νέο Έλληνισμό. Τό γεγονός αυτό τον είχε οδηγήσει και σε αντιδυτική κριτική, ιδίως αναφορικά με τις διαφορές μεταξύ της έλληνορθόδοξης Ανατολικής και Δυτικής θέασης και κατανόησης του κόσμου και τις επιπτώσεις τους αντίστοιχα. Αργότερα όμως, ο ίδιος έκανε σημαντική στροφή και πέρασε σαφώς σε μιá διαφορετική φάση, προσπαθώντας να ανακαλύψει τις θρησκευτικές ρίζες του έλληνορθόδοξου πολιτισμού και των πολλών ψυχολογικών και άλλων άγκυλώσεων του, οι οποίες συνέβαλαν στην καθυστερημένη εξέλιξη της Όρθόδοξης Ανατολής σε αντιδιαστολή με τί Δυτική Ευρώπη. Στο πλαίσιο αυτό εντόπισε διάφορα στοιχεία και μορφώματα, όπως για παράδειγμα την ουσιαστική έλλειψη μιáς ιστορικότητας και έξατομίκευσης στην Ανατολή, ή οποία εντοπίζεται ήδη από την εποχή του ύστερου Βυζαντίου και στην εμφάνιση της οποίας είχε παίξει –κατά τί γνώμη του, μεταξύ άλλων– σημαντικό ρόλο και ή Όρθόδοξη παράδοση. Οι παραπάνω έπισημάνσεις του, χωρίς βεβαίως να εκφράζουν κάποια ιδεολογική επίθεση ή πολεμική κατά της Όρθοδοξίας, έγιναν πάντοτε σε αντιδιαστολή με τις παράλληλες εξελίξεις στην Δυτική Ευρώπη και τις εκεί χριστιανικές παραδόσεις, όπου τά παραπάνω στοιχεία έπαιξαν καθοριστικότερο και άποφασιστικότερο ρόλο και οδήγησαν μέσα από ποικίλες διαδικασίες στην εμφάνιση της Δυτικής νεωτερικότητας⁸⁵. Άξιομνημόνευτο είναι δέ ότι ο Ράμφος συνέδεσε την έλλειψη των στοιχείων αυτών στον έλληνικό χώρο αιτιωδώς και με την πρόσφατη οικονομική κρίση στην χώρα, στο πλαίσιο της οποίας ο ίδιος αναδείχθηκε σε ένα είδος «δημοσίου διανοουμένου» και προκάλεσε πολλές συζητήσεις⁸⁶. Πέραν όμως από την όρθότητα ή μη των ερμηνειών και υποθέσεων του, οι οποίες μπορούν να επικριθούν εν πολλοίς και ως «νεο-όριενταλιστικές»⁸⁷, χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω ή συνολική ιδεολογική πορεία του Ράμφου και ή διαφορετική κατά καιρούς στάση του απέναντι στην Δύση και στον πολιτισμό της.

Οί εν λόγω διαφορές στην θεώρηση, αξιολόγηση και αντιμετώπιση της

⁸⁵ Βλ. αναλυτικά Isabella Schwaderer, *Platonisches Erbe, Byzanz, Orthodoxie und die Modernisierung Griechenlands. Schwerpunkte des kulturphilosophischen Werks von Stelios Ramfos*, Frankfurt am Main 2018.

⁸⁶ Βλ. ένδεικτικά Στέλιος Ράμφος, *Η λογική της παράνοιας*, Αθήνα 2011. Του ίδιου, *Time Out. Η έλληνική αίσθηση του χρόνου*, Αθήνα 2012. Του ίδιου, *Η Ελλάδα των όνειρων. Σπουδή στο συλλογικό μας φανταστικό*, Αθήνα 2020.

⁸⁷ Βλ. σχετικά Sotiris Mitralaxis, *Can the Underdogs Speak? Contemporary Greece's "Subaltern" Political Theories through the Lens of Critical Geopolitics and Post-secularism*, Διδακτορική Διατριβή, University of the Peloponnese, Faculty of Social and Political Sciences, Department of Political Science and International Relations, 2018.

Δύσης συνολικά από Όρθόδοξη σκοπιά παρουσιάζουν και άλλες ευρύτερες πτυχές και εμφανίζονται σε πιο επίσημο επίπεδο, δεδομένου ότι οι σχετικές θέσεις των Όρθοδόξων Εκκλησιών, αλλά και των ήγετων τους επίσης διαφέρουν εν πολλοίς σημαντικά. Προηγουμένως έγινε αναφορά στις διαφορετικές στάσεις μεταξύ των αρχιεπισκόπων Χριστοδούλου και Ίερωνύμου Β' πάνω στο όλο θέμα. Μιά άλλη περίπτωση αφορά στις σχετικές διαφορές μεταξύ των Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως και Μόσχας σήμερα, ιδίως αναφορικά με την αξιολόγηση της νεωτερικότητας. Συγκεκριμένα, στή μετακομμουνιστική περίοδο η Ρωσική Όρθόδοξη Εκκλησία έχει αναδειχθεί σε έναν διεθνή φορέα, ο οποίος καταβάλλει προσπάθεια να συσπειρώσει διάφορες θρησκείες και παραδόσεις σε μία συντηρητικής ύψης συνεργασία και συμμαχία με σκοπό να προβληθούν εναλλακτικές προτάσεις απέναντι στο Δυτικό νεωτερικό μοντέλο. Βασικός σκοπός της είναι η πρόταξη, υποστήριξη και διάδοση των λεγομένων «παραδοσιακών αξιών», οι οποίες βρίσκονται σε κίνδυνο λόγω της εξάπλωσης της Δυτικής νεωτερικότητας και της παγκοσμιοποίησης⁸⁸. Αυτό αφορά σε ένα πλήθος θεμάτων, ιδίως δέ στην κατανόηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τό 2008 μάλιστα, η Ρωσική Εκκλησία δημοσιοποίησε επίσημα τη δική της άποψη για τό θέμα, η οποία περιελάμβανε επίσης μία Όρθόδοξη κριτική στην επικρατούσα Δυτική κατανόηση των ατομικών δικαιωμάτων του ανθρώπου με βάση ηθικά και κανονιστικά κριτήρια, προερχόμενα από την Όρθόδοξη κοσμοθεωρία και ανθρωπολογία⁸⁹. Αν όμως στρέψει κανείς την προσοχή του στις αντίστοιχες θέσεις του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου, θά διαπιστώσει ουσιαστικές, αν μη βαθιές, διαφορές. Σε μία ομιλία του στο Βερολίνο τό 2017 για την Όρθοδοξία και τά ανθρωπίνια δικαιώματα, ο πατριάρχης Βαρθολομαίος παρουσίασε τοιοιτοτρόπως μία άλλη εικόνα για τό όλο θέμα, προσπαθώντας να συνδέσει τά ανθρωπίνια δικαιώματα με τί Βιβλική, τί Χριστιανική και δί την Όρθόδοξη παράδοση, ενώ παράλληλα έκανε κριτικές αναφορές σε εκείνους τούς Όρθοδόξους, οι οποίοι τά επικρίνουν έντονα ή τά άπορρίπτουν συλλήβδην. Έπρόκειτο για μία σαφώς πιο θετική και δημιουργ-

⁸⁸ Βλ. διάφορα άρθρα των Kristina Stoeckl, Andrey Shishkov, Boris Knorre, Vasilios N. Makrides, Regina Elsner, Jennifer Wasmuth και Will Cohen στο περιοδικό *Religion & Gesellschaft in Ost und West (RGOW)* 46/10 (2018) 5–27, στο πλαίσιο ενός αφιερώματος με θέμα «Ökumene 2.0 – zwischen Ökumene und Anti-Ökumene».

⁸⁹ Βλ. αναλυτικά Alexander Agadjanian, *Russian Orthodox Vision of Human Rights* (Erfurter Vorträge zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, 7), Erfurt 2008. Vasilios N. Makrides / Jennifer Wasmuth / Stefan Kube (έπιμ.), *Christentum und Menschenrechte in Europa. Perspektiven und Debatten in Ost und West*, Frankfurt am Main 2016.

γική συνάντηση με τις σύγχρονες διαστάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και με τή Δυτική νεωτερικότητα γενικά, από τήν οποία όμως δέν ἔλειπαν καί στοιχεῖα νηφάλιας κριτικῆς ἀπέναντί τους ἀπό Ὁρθόδοξη σκοπιά⁹⁰. Τίς ἴδιες διαφορές μπορεῖ νά ἐπισημάνει κανεῖς ἂν συγκρίνει τήν κοινωνική διδασκαλία τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας τοῦ 2000 καί τοῦ προσφάτου (2020) κειμένου γιά τό Ὁρθόδοξο κοινωνικό ἦθος ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τό μὲν πρῶτο κείμενο ἐπικρίνει πιά ἔντονα τίς Δυτικές ἐξελίξεις τῆς νεωτερικότητας, ἐνῶ τό δεύτερο προσπαθεῖ νά ἀνοίξει νέους δρόμους γιά τήν ἀνανέωση καί ἀνάπτυξη τῆς Ὁρθοδοξίας στόν σύγχρονο κόσμο σέ στενή σχέση μέ τίς νεωτερικές ἐξελίξεις⁹¹. Ἀναμφίβολα, ὑπάρχουν καί σημαντικότερες διαφορές μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ἐκκλησιῶν, οἱ ὁποῖες ὀδήγησαν τελικά στήν ὀριστική διακοπή τῶν μεταξύ τους σχέσεων τό 2019 ἐξαιτίας τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Οὐκρανικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Ἀλλά καί μόνο οἱ ἀνωτέρω ἀποκλίσεις τους σέ βασικά θέματα καταδεικνύουν τίς ποικίλες στάσεις τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἀπέναντι στή Δύση, οἱ ὁποῖες δέν εἶναι καθόλου ὁμοιόμορφες καί ὁμοιογενεῖς.

Ἐπιλεγόμενα

Οἱ προαναφερθεῖσες περιπτώσεις ἀπόστασης ἀπό ἡ κριτικῆς στόν Ὁρθόδοξο ἀντιδυτικισμό δέν πρέπει πάντως νά ὑπερτιμηθοῦν καί νά θεωρηθεῖ ἐσφαλμένα τό ὅλο θέμα ὡς λῆξαν. Στήν οὐσία, οἱ περιπτώσεις αὐτές ἀνήκουν ἀκόμη στή μειοψηφία, ἰδιαίτερα δέ ἂν συγκριθοῦν μέ τό πολύπτυχο φαινόμενο τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ, τό ὁποῖο ἔχει βαθιεῖς ρίζες στήν ἱστορία καί ἀποτελεῖ φυσικά σημαντικό μοντέλο προσανατολισμοῦ καί δράσης γιά πλῆθος Ὁρθοδόξων, τόσο στήν Ἑλλάδα ὅσο καί σέ ἄλλες Ὁρθόδοξες χώρες. Τό ὅλο θέμα περιπλέκεται ἀκόμη περισσότερο, δοθέντος ὅτι ὁ ἀντιδυτικισμός αὐτός ἐκφράζεται καί ἀπό πολλούς ἄλλους φορεῖς, οἱ ὁποῖοι δέν ἔχουν ἄμεση σχέση

⁹⁰ Βλ. εἰδικά Ökumenischer Patriarch Bartholomaios I., «Orthodoxie und Menschenrechte», *Evangelische Verantwortung* 9-10 (2017) 3-8. Βλ. ἐπίσης Vasilios N. Makrides, «Orthodox Christianity and Modern Human Rights: Theorising their Nexus and Addressing Orthodox Specificities», στό: Giuseppe Giordan / Siniša Zrinščak (ἐπιμ.), *Global Eastern Orthodoxy: Politics, Religion, and Human Rights*, Cham 2020, σσ. 13-39.

⁹¹ Βλ. David Bentley Hart / John Chryssavgis (ἐπιμ.), *For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church*, Brookline, MA 2020. Βλ. ἐπίσης Vasilios N. Makrides, «Le nouveau document social de l'Église orthodoxe. Son orientation, son élaboration, son contexte et son importance», *Istina* 65 (2020) 387-413.

μέ την Ὁρθοδοξία καί οἱ ὅποιοι ἔχουν τούς ἐκάστοτε δικούς τους λόγους γιά νά ἀσκίσουν ἀντιδυτική κριτική. Οἱ σχέσεις, ἀλλά καί οἱ εὐκαιριακές ἢ πύο συστηματικές συνεργασίες μεταξύ τῶν διαφόρων αὐτῶν μορφῶν ἀντιδυτικισμοῦ εἶναι ἐν πολλοῖς ἀναπόφευκτες καί συμβάλλουν στήν περαιτέρω ἐδραῖωσή του. Ὁ ἀντιδυτικισμός παρουσιάζει ἐπίσης πολλές δυνατότητες μετασχηματισμοῦ, μετεξέλιξης καί ἀναπροσαρμογῆς, γεγονός πού καθιστᾶ τήν ἐπίδρασή του ἰδιαίτερα διάχυτη καί ἰσχυρή σέ εὐρύ πλαίσιο. Καθίσταται λοιπόν σαφές ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἓνα ἰδιαίτερα πολύπτυχο καί παγιωμένο φαινόμενο ὄχι μόνο στόν Ὁρθόδοξο χῶρο, ἀλλά καί πέραν αὐτοῦ, τό ὅποιο φυσικά δέν θά ἐκλείψει αὐτόματα, οὔτε θά μειωθεῖ μέσα σέ σύντομο χρονικό διάστημα. Τέλος, ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ παρούσα παγκόσμια πανδημία ἐξ αἰτίας τοῦ κορωνοϊοῦ προκάλεσε καί πάλι ἀντιδυτικές ἀντιδράσεις μέ ποικίλες μορφές, συχνά συνυφασμένες μέ θεωρίες συνωμοσίας, καθῶς καί ἀνορθολογικές ἀπόψεις καί ἀναζητήσεις, στίς ὁποῖες ἀναμίχθηκαν καί Ὁρθόδοξοι κύκλοι, μεταξύ ἄλλων δέ καί στήν Ἑλλάδα⁹².

Τίς Ὁρθόδοξες καί γενικότερες ἀντιδυτικές αὐτές τάσεις στήν Ἀνατολική Εὐρώπη καταδεικνύουν ἄλλωστε καί διάφορες στατιστικές ἔρευνες, ὅπως αὐτή μέ τόν τίτλο «Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe» τοῦ Pew Research Center (Μάιος 2017)⁹³. Μέ βάση δέ μιά ἄλλη ἔρευνα, βασισμένη στήν ἀξιολόγηση πολλῶν στατιστικῶν στοιχείων ἀπό διάφορες ἐμπειρικές ἔρευνες, οἱ Ὁρθόδοξες ἀντιλήψεις καί παραδόσεις φαίνονται ἐπίσης νά σχετίζονται περισσότερο μέ «ἀριστερές» ἰδεολογικές κατευθύνσεις καί μέ ἀντι-καπιταλιστικά χαρακτηριστικά⁹⁴ – δύο στοιχεία, τά ὁποῖα συνδέονται ἐπίσης ἄμεσα μέ τό φαινόμενο τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ. Ἀναμφίβολα, τά δεδομένα ἀπό τέτοιες ἔρευνες δέν πρέπει νά ἐρμηνεύονται μέ ἀπόλυτο καί ἄκαμπτο τρόπο καί δέν ἀποκλείουν τήν ὑπαρξη ἄλλων δυνατοτήτων ἐξέλιξης σέ Ὁρθόδοξες χῶρες καί πολιτισμούς. Ἀπλῶς, ἀποκαλύπτουν ὀρισμένες πλει-

⁹² Βλ. σχετικά Nikos Kosmidis, «A Search for a Theology of Life: The Challenge of COVID-19 for Orthodox Ecclesiology and Religious Practices», *The Ecumenical Review* 72 (2020) 624–635. Rev. Dr. Anastasios Brandon Gallaher / Fr. Richard Rene, «Orthodox Apocalypse: Judgment and Hope for Orthodoxy in the Time of Coronavirus», *Public Orthodoxy*, 2 June 2020, URL: <https://publicorthodoxy.org/2020/06/02/orthodox-apocalypse-coronavirus/>

⁹³ Βλ. σχετικά URL: <http://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>

⁹⁴ Βλ. Simeon Djankov / Elena Nikolova, *Communism as the Unhappy Coming*, 3 April 2018 (Policy Research Working Paper, no. 8399), Washington, D.C.: World Bank, URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/303241522775925061/Communism-as-the-unhappy-coming>

οψηφικά επικρατούσες τάσεις και κατευθύνσεις, οι οποίες παίζουν σίγουρα σημαντικό ρόλο στα έκαστοτε πλαίσια και οι οποίες φυσικά δεν πρέπει να αγνοηθούν ή να παραμεληθούν.

Πάντως, αυτό που δεν πρέπει επίσης να λησμονηθεί είναι ότι ο Όρθόδοξος και λοιπός αντιδυτικισμός αποτελεί μόνο τή μία όψη του νομίσματος. Η άλλη όψη του αφορά στην ίδια τή Δύση και στην ιστορικά προβληματική της στάση απέναντι στην Όρθόδοξη Ανατολή και στον υπόλοιπο κόσμο, ή οποία και προκάλεσε σε πρώτο βαθμό τις σχετικές αντιδυτικές αντιδράσεις. Τό ίδιο συνέβη και μέ τις παραμορφωτικές θεωρήσεις του μή Δυτικού «άλλου» από τή Δύση διά μέσου τής δημιουργίας στερεοτύπων και σχετικων ιδεολογημάτων, τά οποία έχουν διαδοθεί και επιβιώνουν μέχρι σήμερα μέ ποικίλες μορφές. Βεβαίως, ή σημερινή Δύση, ιδίως στην εποχή τής μετανεωτερικότητας, δεν είναι ή ίδια όπως στο παρελθόν, δεδομένου ότι άσκει τίν αυτοκριτική της και αναγνωρίζει εν πολλοίς τά σφάλματα που διέπραξε. Επίσης, δεν θεωρεί αναγκαστικά πλέον τόν έαυτό της ως πρότυπο προς μίμηση, αλλά παρουσιάζεται υπό αυτοκριτική και δεκτική απέναντι σε άλλες, μή Δυτικές μορφές νεωτερικότητας στην εποχή τής παγκοσμιοποίησης⁹⁵. Παρά τις σημαντικές αυτές αλλαγές, πολλά προβλήματα στις σχέσεις τής Δύσης μέ τόν υπόλοιπο κόσμο συνεχίζουν να παραμένουν και να δημιουργούν αντιδυτικές αντιδράσεις ποικίλης ύφης σε παγκόσμια κλίμακα. Τό ίδιο δέ συμβαίνει και στην Ελλάδα, ή οποία συνεχίζει άκομη και σήμερα να διχάζεται ανάμεσα σε αντιδυτικές και φιλοδυτικές τάσεις, διαδικασίες στις οποίες αναπόφευκτα αναμιγνύεται και ο Όρθόδοξος χώρος. Βασικά, οι δυσκολίες και οι εντάσεις αυτές δεν πρόκειται να εξαλειφθούν άμεσα. Άπλως, χρειάζεται να επέλθει μεγαλύτερη ισορροπία στις αντικρουόμενες τάσεις και να μειωθούν οι διχαστικές τους συνέπειες. Στην προσπάθεια αυτή μπορεί σίγουρα να συμβάλλει και ή Όρθόδοξη Έκκλησία, αναπτύσσοντας μία κριτικά θετική και δημιουργική σχέση μέ τόν Δυτικό Χριστιανισμό σε πολλά επίπεδα και αποφεύγοντας παράλληλα τις άχρηαστες πολώσεις και τις διχαστικές λογικές του παρελθόντος.

⁹⁵ Βλ. Bo Stråth / Peter Wagner, *European Modernity: A Global Approach*, London/Oxford 2017.

ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ–ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΟΣ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ ΕΝΩΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ

Μέ την πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Νέας Ρώμης, τῆς ἑλληνικῆς καί χριστιανικῆς πρωτεύουσας τῆς Ρωμανίας¹ στούς Ὀθωμανούς Τούρκους, τόν τραγικό Μάιο τῆς ἀποφράδας Τρίτης τοῦ 1453, ἀρχίζει μία κρίσιμη περίοδος τῆς ἑλληνικῆς Ἱστορίας, σκοτεινή, μαρτυρική, ἀλλά καί ἔνδοξη.

Σκοτεινή, ἐπειδή ἐπεκράτησε δυσβάστακτη μαύρη σκλαβιά, μαρτυρική, ἐπειδή ἀνέδειξε νέφος Νεομαρτύρων, ξαναζωντανεύοντας, μέσα στή δουλεία, τήν ἀρχαία χριστιανική παράδοση τοῦ μαρτυρίου. Ὁ μέγας ὑμνητής τους, ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης, τοὺς ὀνόμασε «ἀνακαινισμὸν ὅλης τῆς ὀρθοδόξου πίστεως»². Καί ἔνδοξη, ἐπειδή τό Γένος διατήρησε ἀκμαία τήν ἡσυχαστική του Παράδοση, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πεμπτοσύνη τῆς Ὀρθοδοξίας.

Ἡ Ἄλωση θρηνήθηκε στήν Ἀνατολή καί στή Δύση καί προκάλεσε φρίκη. Ὁ ἔμμετρος θρῆνος τῆς Ἀλώσεως στοχαστικότητα ἐπισημαίνει:

«Μάν, πανώρια εἶδες τό φῶς.
Μάν καί τοῦ θανάτου τό σκοτάδι,
ὄταν χωρίς ἐλπίδα Ἀνάστασης
τήν κάθοδο ἔζησες στόν Ἄδη»³.

¹ Ἰ. Ρωμανίδης, *Ρωμοσύνη-Ρωμανία-Ρούμελη*, Θεσσαλονίκη 1975, ὅπου καί βιβλιογραφία. Ἀρχιμ. Ἱερόθεος Βλάχος, *Ρωμιοί σέ Ἀνατολή καί Δύση*, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου Πελαγίας 1993. Δ. Ζακυθινός, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324-1071*, ἐν Ἀθήναις 1877, σσ. 10-18. Ἐλ. Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, *Γιατί τό Βυζάντιο*, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2009, σσ. 15-24. π. Γεώργιος Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1989², σσ. 25-34.

² Ἁγ. Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Βενετία 1974.

³ Ἑλένη Ἀρβελέρ, *Ἀμίλητη Ἱστορία*, ἐκδ. Ogdoo Music Group 2015.

Ἡ πτώση τῆς Πόλης δέν ὑπῆρξε «κεραυνός ἐν αἰθρία», οὔτε μέ αὐτὴν ἄρχισε ἡ Τουρκοκρατία⁴. Ἦδη, ἡ ἐδαφικὴ συρρίκνωση τῆς αὐτοκρατορίας εἶχε προχωρήσει πρὸ πολλοῦ, καθ' ὅσον, ἐκτός ἀπὸ τὸν ἀλλόθρησκο καὶ ἀλλόφυλο κατακτητὴ, τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς ζοῦσε κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν Βενετῶν καὶ ἄλλων Λατίνων⁵.

Ἀπὸ τὸ φραγκικὸ πλῆγμα τοῦ 1204, ἡ Πόλη ἦταν καταδικασμένη νά χαθεῖ⁶. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔχει γραφεῖ, «Τὸ 1204 τὸ πρῶν Βυζάντιο ψυχορράγησε καὶ τὸ 1453 ἐξέπνευσε»⁷, παρασύροντας ὅλες μαζί τίς προφτεῖες καὶ τοὺς θρύλους γιὰ τὴν αἰωνιότητά του⁸.

Ὅμως ἡ Πόλη, παρ' ὅλα τὰ παθήματά της, ἔμεινε πάντα ἀναφορὰ αἴγλης καὶ μεγαλείου, προσφέροντας ὡς κληρονομία τὴν παγκοσμιότητα στοὺς νέους τῆς κυρίου. Ἄσχετα τώρα πιά ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα, ἀπὸ τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴ θρησκεία του. Ὅποιος κατεῖχε τὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν ὁ αὐτοκράτορας⁹.

Ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς Ρωμιοὺς ἦταν ἡ συνισταμένη τῶν ἐλπίδων τους, ἔτρεφε τὴν αὐτοπεποίθησή τους καὶ συντηροῦσε τὸν ψυχισμό τους¹⁰. Γι' αὐτοὺς «εἰ ἐάλω, ἡ Πόλις οὐκ ἐάλω». Συνέχισε νά ζεῖ ἡ Πόλη καὶ ὁ Ρωμαῖκος πολιτισμὸς, μέ ἕναν τρόπο ἐξίσου δημιουργικὸ καὶ ρωμαλέο. Ὁ μόνος θεσμὸς τῆς βυζαντινῆς παράδοσης, ὁ ὁποῖος ἔμεινε σχεδὸν ἄθικτος, ἦταν ἡ Ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ ἡ μόνη ἠθικὴ δύναμη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ ὁποία ἐκπροσωποῦσε τὸν διαρκῆ παράγοντα τῆς πνευματικῆς καὶ ἐθνικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων¹¹.

⁴ Βλ. *Μεταλλνός*, ὁ.π., σ. 36.

⁵ G. Podskalsky (μετ. π. Γ. Μεταλλνός), *Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1831*, Ἀθήνα 2008², σσ. 32-41. Γ. Φίνλεϋ, *Ἱστορία τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἑνετοκρατίας σπὴν Ἑλλάδα*, ἐκδ. Πυξίδα, Ἀθήνα 1958. Ν. Ζαχαρόπουλος, *Ἡ Ἐκκλησία σπὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν Φραγκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1981. Γεω. Κονιδάρης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, ἐν Ἀθίνας 1970, σσ. 130-170. Κάρ Ντίλ, *Βενετία*, Ἀθίνα 1947, σ. 53.

⁶ Ἐλ. Γλύκατζη-Ἀρβελέρ (μετ. Τούλα Δρακοπούλου), *Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας*, Ἀθίνα 1977, σ. 113.

⁷ Βλ. *Γιατί τὸ Βυζάντιο*, ὁ.π., σ. 252.

⁸ Κοσμάς Ἰνδικοπλεῦστης (6ος αἰ. μ.Χ.): «Τὸ κράτος τῶν Ρωμαίων οὐ καταλυθήσεται, θά μείνη ἀλώβητον ἀνά τοὺς αἰῶνας, ὡς πρῶτον πιστεῦσαν εἰς τὸν Δεσπότην Χριστόν». Ἀνεκπλήρωτη καὶ ἡ προσευχὴ-εὐχὴ τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου.

⁹ Βλ. Ἀρβελέρ, ὁ.π., σ. 253.

¹⁰ Βλ. *Μεταλλνός*, ὁ.π., σ. 47.

¹¹ Βλ. Γ. Κονιδάρης, ὁ.π., σ. 172.

Ίσως τό Βυζάντιο, προσπαθώντας νά σώσει τίν οίκουμενικότητα τῆς πίστεως του, θυσίασε τίν παγκοσμιοότητα τῆς ἐξουσίας του. Αὐτή ἡ χριστιανική οίκουμενικότητα εἶναι καί ἡ βάση τῆς αἰωνιότητος τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία, κατά τή ρήση τοῦ ταπεινοῦ μοναχοῦ Κοσμά τοῦ Ἰνδικοπλεύστη, θά μείνει «ἀλώβητη ἀνά τούς αἰῶνας», λόγω τῆς πίστεως στόν Δεσπότη Χριστό.

Ἡ Ἐκκλησία σφράγιζε τή ζωή τῶν Ἑλλήνων, συντηροῦσε τή συνείδηση τῆς ἰδιαιτερότητάς τους καί καλλιεργοῦσε τό δεύτερο ἰσχυρό στοιχεῖο τῆς Παράδοσης, τίν ἑλληνική γλῶσσα.

Ὁ Ἰησοῦίτης ἱστορικός G. Podskalsky ὁμιλεῖ γιά ἓνα «θαῦμα», ἰσχυρίζομενος ὅτι ἡ Ἐκκλησία καί γενικά ἡ Χριστιανοσύνη κατόρθωσαν νά παραμείνουν, λίγο-πολύ, ἀλώβητες. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίν Ὁρθόδοξη Θεολογία, ἡ ὁποία συνιστᾶ τίν ἐντελέχεια τῆς ἑλληνορθόδοξης Ρωμανίας¹².

Τό πολιτικό καί θρησκευτικό κέντρο, ἡ Κωνσταντινούπολη, ἐν μέσῳ κλονισμῶν, ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί ἡ Θεολογία ἀκλόνητη νά συνεχίζει τόν δρόμο της. Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες πρὶν ἀπό τίν Ἄλωση (11ος, 14ος α.) χαρακτηρίζονται ὡς μία χρονική περίοδος ἀκιφῆς γιά τή Θεολογία καί γιά τά πνευματικά πράγματα. Βέβαια, τό Σχίσμα τοῦ 1054 πρόσθεσε στοὺς ἐχθρούς τῆς αὐτοκρατορίας ὅλους τούς λαούς τῆς Δύσης¹³.

Μέ τίς βιαιοπραγίες τῶν Σταυροφόρων, τό 1204, τό χάσμα Δύσης καί Ἀνατολῆς ἔγινε ἀγεφύρωτο¹⁴. Μέχρις ἐνός βαθμοῦ ἰσχύει, ἐν προκειμένῳ, ἡ θέση ὅτι ὑπῆρχε πάντα διαπλοκή θεολογικοῦ καί πολιτικοῦ παραγόντα¹⁵. Ὡστόσο, ἡ καταστροφή αὐτή ἀποτελεῖ τίν κύρια αἰτία συσπείρωσης τοῦ Γένους καί τῶν ὁμοδόξων κατά τῶν Λατίνων, ἡ ὁποία ἀρχίζει τώρα ὡς εὐρύτερη ἀλληλεγγύη τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας, γιά νά ἀνδρωθεῖ κυρίως τό 1453 ὡς Βυζάντιο μετά τό Βυζάντιο¹⁶. Ἡ Κωνσταντινούπολη γίνεται πλέον ἡ Ἄντι-Ρώμη, ἡ πόλη τῆς ὁποίας ἡ ἱστορία ταυτίζεται μέ τίν αἰωνιότητα (Aeterna Urbs).

Ἡ Ἐκκλησία δέχεται ἰσχυρές δυτικές ἐπιδράσεις, ἀλλά ὡς Ἐθναρχία ἔμεινε σταθερή στίν ὀρθόδοξη Παράδοση, ἀπέφυγε τούς κινδύνους τῆς

¹² Βλ. G. Podskalsky, ὀ.π., σσ. 15, 18.

¹³ Π. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, Θεσσαλονίκη 1981, τ. 1, σσ. 236, 228.

¹⁴ Βλ. Δ. Ζακυθινός, ὀ.π., σσ. 504, 511.

¹⁵ Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Ἀθήνα 1959, σ. 344.

¹⁶ Βλ. *Ἀρβελέρ*, ὀ.π., σ. 63.

σχολαστικοποίησης, κράτησε άκμαίες τίς ψυχικές καί πνευματικές της δυνάμεις καί διεδραμάτισε τόν θεραπευτικό της ρόλο, γιά τίς ψυχές τών ανθρώπων. Ήταν τό πνευματικό θεραπευτήριο.

Τό ιδανικό του Ρωμοῦ θά εἶναι ἡ θέωση, πρότυπό του ὁ ἅγιος. Αὐτός ἦταν ὁ στόχος τῆς ζωῆς του καί αὐτό νοοῦμε ὅταν λέμε ὅτι στό Βυζάντιο ὄλοι θεολογοῦσαν¹⁷.

Ἡ ἀναβίωση τοῦ Ἑσυχασμοῦ, ἡ ὁποία προηγήθηκε τῆς Τουρκοκρατίας, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά εισέλθει τό Γένος στή δουλεία μέ ἀκμαία τήν ὀρθόδοξη Παράδοσή του. Καί τί ἀποτελεῖ τήν Παράδοση; Κατά τόν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης, ἀδελφό του Μ. Βασιλείου, «ἄνδρα μετά τόν ἀδελφόν δεύτερον ἐν τε λόγοις καί τρόποις» κατά τόν χαρακτηρισμό τῆς Γ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, «τό περιεχόμενον τῆς πίστεως ἀποτελεῖ τήν παράδοσιν, ἡ ὁποία μεταβιβάζεται «πατρῶθεν» ὡς κληρὸς κατά διαδοχὴν ἀπό τούς Ἀποστόλους, διά τών πατέρων, εἰς τὰς ἐκάστοτε νεωτέρας γενεάς»¹⁸.

Ἡ ὀρθόδοξη Θεολογία, ἐκφραζόμενη μέ τόν Ἑσυχασμό καί τόν Μοναχισμό, διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στή σωτηρία τοῦ Γένους. Ἡ Θεολογία τών πατέρων δέν εἶναι μόνο θεωρία καί λόγος, ἀλλά ταυτόχρονα ζωή καί πράξη· δέν εἶναι μόνο ἐρμηνευτικός ὑπομνηματισμός ἐνός ἔργου, ἀλλά ταυτόχρονα χάρισμα καί ἐνέργεια πού προάγει μεταμορφωτικά. Ἡ Θεολογία, ὡς ἐμπειρία καί ζωή, ἔφτανε τὰ ἀκρότατα ὄρια ἀνάπτυξης γενόμενη Θεοπτία¹⁹.

Πρός αὐτή τήν κατεύθυνση βίωσης τῆς Θεολογίας, ὡς θεωρίας καί πράξης, σημαντικό διδάσκαλο ἀποτελεῖ ὁ ἁγιορείτης μοναχός Νικηφόρος ὁ Ἰταλός, ὁ ὁποῖος ἀσκούμενος στήν ἐστία τῆς ἀρετῆς, στό μεθόριο κόσμου καί ὑπερκοσμίων, στό Ἅγιον Ὅρος, συνέταξε τήν πραγματεία του «Περὶ νήψεως καί φυλακῆς καρδίας»²⁰, ὅπου ἐκτίθεται ἡ ψυχοσωματική μέθοδος τῆς προσευχῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ²¹, μέ στήριξη τοῦ πώγω-

¹⁷ Βλ. *Μεταλλινός*, ὁ.π., σ. 32.

¹⁸ Γρ. Νύσσης, *Κατ' Εὐνομίον* 3, 2, 98, 2, 84ε.

¹⁹ Ν. Μαρτσούκας, «Ἡ Θεολογία ὡς κριτικὴ αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ ὀρθόδοξη ἄποψη», *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, 66 (1983), σσ. 205-214.

²⁰ *Φιλοκαλία τών ἱερῶν Νηπτικῶν*, Ἐνετίησιν 1782, σ. 869-876 καί *P.G.* 147, στ. 915-966 καί *Φιλοκαλία*, ἐκδ. Ἀσπίρ 1976, τ. 4, σσ. 16-28.

²¹ *Patinoῦ*, «Νικηφόρος Ὅσιος», *ΘΗΕ*, 9, στ. 483-484. Βασ. Τατάκης, «Νικηφόρος μοναχός Ἑσυχαστής», στό *Μελέτες Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας*, Ἐκδόσεις τών Φίλων, Ἀθήνα 1980,

νος ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ συγκέντρωση τοῦ νοῦ ἀπὸ τὰ ἐξωτερικά στὰ ἔσω. Τὴ μέθοδο αὐτὴ ἀκολουθοῦσε μία μερίδα μοναχῶν μὲ σημαντικὴ περαιτέρω ἐπίπτωση στὴν Ὁρθόδοξη Νηπτικὴ Θεολογία. Ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς κατέδειξε τὰ θεολογικὰ θεμέλια τῆς μεθόδου αὐτῆς.

Τὰ τοῦ βίου του μᾶς εἶναι γνωστά μόνο ἀπὸ ἓνα χωρίο ἐνός ἔργου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου²². Ὁ Ἱερός Συναξαριστὴς τὸν ἀποκαλεῖ ἄλλο Βεσελεὶλ, βιβλικὸ πρόσωπο διδαχθέν ἄνωθεν, ὁ ὁποῖος καλλώπισε τὴ Σκηνὴ τοῦ Μαρτυρίου, «παρασκευάσας πάντα τὰ ἐν αὐτῇ σκεύη» (Ἐξ 31, 2).

Τὴν ἴδια ἐποχὴ κυκλοφοροῦσαν ἔργα τοῦ Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, καθοριστικὰ στὴν ἐπανάληψη τοῦ Ἠσυχασμοῦ καὶ στὴν ἀνανέωση τοῦ Μοναχισμοῦ.

Ὁ Συμεῶν (ΙΑ΄ αἰ.) ὑπῆρξε ὁ μέγας ἐκπρόσωπος τῆς ἡσυχαστικῆς Παράδοσης καὶ ὁ μέγας προφήτης τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὡς ζώσης ἐμπειρίας καὶ ὡς ὁράσεως τοῦ Θεοῦ²³. Θεολόγησε περὶ τοῦ φωτός τοῦ Θεοῦ, τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ κοινωνίας. Ἐννοεῖται ἡ Θεολογία του ὡς ἐμπειρία τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀναστροφῆς²⁴, βίωμα, τρόπος ζωῆς, μέθεξι τῆς Θεότητος καὶ κατὰ χάριθ θεώση. Ὁ ἴδιος περιέγραψε τίς μυστικὲς του ἐμπειρίες θεωρῶν τὸν Χριστὸ ὡς θαυμάσιο φῶς²⁵. Τὸ ἔργο του ἀποτελεῖ σταθμὸ τῆς μυστικῆς καὶ ἀσκητικῆς Γραμματείας τῶν μέσων χρόνων²⁶. Ὑπῆρξε ἡ πρώτη καὶ ἡ κορυφαία μορφή τῆς ἐποχῆς του²⁷. Ὁ θεολόγος τοῦ φωτός²⁸.

Κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα, ὁ Ἠσυχασμὸς, ὁ ὁποῖος γνώρισε μεγάλη ἀνθησιὸν στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ σέ ὅλον τὸν βυζαντινὸ χῶρο, δέχθηκε τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ, πού ἤρθε ἀπὸ τὴ Νότια Ἰταλία καὶ ἀμφισβητοῦσε τόσο τὴν ψυχοσωματικὴν μέθοδο προσευχῆς, ὅσο καὶ τὴ βεβαιότητα τῶν Ἠσυχαστῶν, ὅτι «ἔβλεπαν τὸν Θεό», μὲ τὴ μέθεξι βέβαια τῶν

σ. 157-172. Εὐαγγελία Πασχίδη - Φύκα, *Ἡ συνέχεια τοῦ Ἠσυχασμοῦ στὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο μέχρι τὸν 18ο αἰῶνα*, διδ. διατριβή, Ἀθήνα 2018, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

²² Ὑπὲρ τῶν ἡσυχάζοντων, ἐκδ. Meyendorf. 1, Λουβαῖν 1959, σσ. 329-383 καὶ P.G. 150. Στ. 835.

²³ Ἰ. Μέγεντορφ, «Ἠσυχασμὸς», *ΘΗΕ*, 6, στ. 86.

²⁴ Π. Χρίστου, «Θεολογία», *ΘΗΕ*, 6, στ. 263.

²⁵ Γ. Κονιδάρης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 156, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

²⁶ Βλ. *Ζακυθινός*, ὁ.π., σ. 461.

²⁷ Ν. Ματσούκας, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 444.

²⁸ Π. Χρίστου, «Ἅγιος Συμεὼν ὁ Θεολόγος τοῦ φωτός», *Σύναξι*, 10 (1984) σ. 9.

ἄκτιστων ἐνεργειῶν του καί ὄχι τίν οὐσία του. Στίς ἐπιθέσεις τοῦ Βαβλααίμ ἀπάντησε ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ὁ θεατής, ὁ θεολόγος καί ὁ κήρυκας τοῦ Ἀκτίστου Φωτός, τονίζοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλασμένος ἀπό τόν «ὑπερφαί καί ἀρχίφωτον Θεόν», γιά νά πληροῦται «νοεροῦ φωτός», ὡς «λογική φύσις ἐπιτηδεύς πρὸς κατάλληλον φωτοληψίαν ἔχουσα»²⁹.

Γιά τόν Βαβλααίμ, τό βλεπόμενο φῶς ἀπό τούς μοναχοὺς ἦταν ἡ κτιστό ἢ φυσικό φῶς τοῦ νοῦ³⁰. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀπέδειξε ὅτι ὁ καθαρὸς καί ἀπαθὴς ἄνθρωπος μπορεῖ νά δεῖ τό φῶς τοῦ Θεοῦ, διότι τό φῶς αὐτό εἶναι ἐνέργεια τῆς θείας οὐσίας. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀμέθεκτη στόν ἄνθρωπο, ἀλλά οἱ ἐνέργειές Του, οἱ ὁποῖες εἶναι ἐξίσου ἄκτιστες καί θεῖες ὅπως ἡ οὐσία Του, εἶναι μεθεκτές, προσιτές καί κοινωνητές ἀπό τόν ἄνθρωπο³¹.

Ἡ παράδοση αὐτή τῆς Θεολογίας, ἡ ὁποία προϋποθέτει τή θεογνωσία, ὡς κοινωνία μέ τόν ζῶντα Θεό καί τήν ἐμπειρία αὐτῆς τῆς κοινωνίας, ἀρχίζει ἀπό τίς πρῶτες στιγμές τῆς θείας Ἀποκαλύψεως³². Ἀπό τούς πρωτοπλάστους, οἱ ὁποῖοι συνομιλοῦν μέ τόν Θεό, τούς Δικαίους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, «οἱ προφηῆται ὀρῶσι» καί τούς Ἀποστόλους, οἱ ὁποῖοι θεολογοῦσαν γι' αὐτά πού εἶδαν, ἤκουσαν καί ἐπηλάφησαν (Α΄ Ἰω. 1, 1-2). Αὐτή ἡ μαρτυρία εἶναι μοναδική καί σφραγίζεται μέ τό αἷμα τους καί τόν φρικτό θάνατό τους.

Τήν ἀληθῆ Θεολογία διδάσκουν δύο χοροὶ ἀνδρῶν, ὅπως εὐστοχότατα τονίζει ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας³³. «Δύο γάρ χορῶν τίν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεολογίαν ἀνθρώποις παραδεδωκότων, ὁ μὲν προφηθᾶσας χορός ἦν ὁ προφητικός, ὁ δέ δεύτερος ἐπεληθὼν ὁ τῶν ἀποστόλων καί μαθητῶν τοῦ Κυρίου». Γι' αὐτό ἐνίστε γίνεται λόγος περὶ παλαιᾶς καί καινῆς Θεολογίας. Θεολογία πού βασίζεται στά διανοήματα τοῦ ἀνθρώπου καί ὄχι στήν ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ εἶναι εἰκοτολογία, τεχνολογία καί φιλοσοφία καί δέν πληροφορεῖ, οὔτε ἀναπαύει τίς καρδιές, διότι εἶναι ἔργο ἀνθρώ-

²⁹ Γρηγόριος Παλαμᾶς, *Υἱὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, 1, 3 ΕΠΕ Θεσσαλονίκη 1982, τ. 2. Σ. 154, στ. 7, 8, 9.

³⁰ Π. Χρίστου, «Βαβλααίμ ὁ Καλαβρός», *ΘΗΕ*, 3, στ. 624-627, ὅπου καί βιβλιογραφία. Θεόκλητος Διονυσιάτης, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, Θεσσαλονίκη 1876, σ. 142.

³¹ Ἀρχιμ. Γεώργιος (Καψάνης), *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς διδάσκαλος τῆς θεώσεως*, Ἰ. Μονὴ Ὁσίου Γρηγορίου, Ἁγίον Ὄρος 2006, σ. 17.

³² Βλ. *Καψάνης*, ὁ.π., σ. 52.

³³ Εὐσέβιος Καισαρείας, «Μαρτυρία», *P.G. 22 Ψαλμ.* 67, 5-26, σ. 105.

πινο καί ὄχι θεανθρώπινο³⁴. Μετά τό σχίσμα (1054), ἡ Θεολογία τῆς Δύσης ἐξέπεσε σέ σχολαστική καί διαλεκτική Θεολογία.

Γιά τόν ἅγιο Γρηγόριο ὑπάρχουν τριῶν εἰδῶν Θεολογίες:

α) Ἡ ἀσφαλής³⁵ καί μυστική τῶν θεοπτῶν θεολόγων, οἱ ὅποιοι ὀμιλοῦν ἀπό προσωπική ἐμπειρία καί κοινωνία μέ τόν Ζῶντα Θεό.

β) Ἡ φιλόσοφος Θεολογία, καί

γ) Ἡ καινή Θεολογία τῶν θρασέων θεολόγων, οἱ ὅποιοι ἀπορρίπτουν τίς ἐμπειρίες τῶν ἁγίων καί θεολογοῦν διαλεκτικῶς κατά τίς δικές τους φιλοσοφικές ἀρχές.

Ὁ ἅγιος, μάλιστα, ἀναφέρει καί τούς συγχρόνους του μεγάλους ἡσυχαστές, στούς ὁποίους καί ὁ ἴδιος μαθήτευσε, καί οἱ ὅποιοι ἀξιώθηκαν τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος. Πρόκειται γιά τόν ἅγιο Θεόληπτο³⁶ Φιλαδελφίας, τόν ἅγιο Ἀθανάσιο Κωνσταντινουπόλεως³⁷, τόν Νεῖλο τόν ἐξ Ἰταλῶν³⁸, τούς Σελιώτη καί Ἠλία καί τούς Γαβριήλ καί Ἀθανάσιο.

Ποιές, ὅμως, εἶναι οἱ προϋποθέσεις κάθε ἀληθινῆς ἐμπειρίας καί Θεολογίας; Πρώτη προϋπόθεση εἶναι ἡ σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ὁ Χριστός «συνανακιρνεῖ ἑαυτόν μέ τούς πιστούς διά τῆς τοῦ ἁγίου σώματος αὐτοῦ μεταλήψεως, καί σύσσωμος ἡμῖν γίνεται καί ναόν τῆς ὅλης θεότητος ἡμᾶς ἀπεργάζεται».

Ἄλλη βασική προϋπόθεση εἶναι ἡ διάκριση οὐσίας καί ἐνέργειας στόν ἄκτιστο Θεό. Οἱ θεῖες ἐνέργειες εἶναι ἄκτιστες, γι' αὐτό καί θεοποιοί· χωρίς αὐτή τή διάκριση εἶναι ἀδύνατη κάθε πραγματική ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ.

Τρίτη βασική προϋπόθεση εἶναι, ὅτι καμία ἐμπειρία καί Θεολογία δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀσφαλής καί γνήσια, ὡς ἀτομική ἐμπειρία ἄν δεν κατοχυρώνεται μέσα στην καθολική ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ἐκτός τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας ἀτομικές ἐμπειρίες κινδυνεύουν νά εἶναι ψυχολογικές ἢ δαυμονικές, ὅσοι ἐπιζητοῦν τέτοιες ἐμπειρίες χωρίς μυστηριακή ζωή, χωρίς ἀκραφνῆ ὀρθόδοξη πίστη καί χωρίς ὑπακοή σέ ἀπλανῆ πνευματικό διατρέχουν αὐτόν τόν κίνδυνο.

³⁴ Κ. Σκουτέρης, *Ἡ ἔννοια τῶν ὄρων «Θεολογία», «Θεολογεῖν», «Θεολόγος», ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν Ἑλλήνων πατέρων καί ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων μέχρι τῶν Καππαδοκῶν*, Ἀθῆναι 1972, σσ. 164-165.

³⁵ *Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἔργα*, ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη 1981-1983, τ. 1, σ. 186, 5.

³⁶ V. Laurent, «Θεόληπτος», *ΘΗΕ*, 6, στ. 249-250.

³⁷ Τ. Γριτσόπουλος, «Ἀθανάσιος Α΄, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», *ΘΗΕ*, 1, στ. 317-318.

³⁸ Ἀμαλία Σκουρλάκου, «Νεῖλος», *ΘΗΕ*, 9, στ. 337-340.

Τέτοιες λανθασμένες εμπειρίες και θεολογίες αναπτύχθηκαν στή Δύση, μέ μορφή, μάλιστα, θεολογικῶν κινήματων, ὅπως ὁ γνωστός Pietismus, πού δέν ἄφησε ἀνεπηρέαστους καί δικούς μας κύκλους. Ἡ γνήσια εμπειρία τοῦ Θεοῦ ἀφορᾷ τόν ὅλο ἄνθρωπο ὡς ψυχοσωματική ἐνότητα³⁹. Ὅπως στήν πτώση καί στήν ἁμαρτία συμμετέχει ὁ ὅλος ἄνθρωπος, ἔτσι καί στή μετάνοια καί στή θέωση. Ἡ προσευχή τοῦ Ἰησοῦ δέν εἶναι μόνο νοερά, ἀλλά καί καρδιακή καί συμμετέχει καί τό σῶμα (εἰσπνοή-ἐκπνοή), ἐκφώνηση εὐχῆς στά πρῶτα στάδια, μετάνοιες, σταυροκοπήματα, κατανυκτικά δάκρυα⁴⁰. Τή θέωση ἐνεργεῖ ὁ Θεός καί πάσχει ὁ ἄνθρωπος, ὄχι παθητικά, ἀλλά μέ ἀγῶνα γιά τήρηση τῶν ἐντολῶν, κάθαρση ἀπό τά πάθη, ἀσκηση καί ἡσυχαστική προσευχή. Ἡ θέα τοῦ Ἀκτίστου Φωτός εἶναι ἡ ὑψιστή ἐπί γῆς εμπειρία τοῦ Θεοῦ, θεοπτία καί θεογνωσία. Τό δέ φῶς, τό ὁποῖο βλέπουν ἐντός αὐτῶν οἱ Θεοῦμενοι, εἶναι «τό τῆς θεώσεως αὐτῶν ἔνδυμα»⁴¹. Τό παθητικό τῆς ψυχῆς δέν νεκρώνεται, ἀλλά μεταμορφώνεται καί ἀγιαζεται. Στά σώματα αὐτῶν πού προκόπτουν κατά Θεόν «ἐνσημαίνονται», ἀποτυπώνονται πνευματικές καταστάσεις, οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπό τά χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πού ἔχουν στήν ψυχή τους.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος, στήν ἀναμέτρηση του μέ τούς σχολαστικούς, ἔφερε στό προσκίνιο τή διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν στόν Θεό, τόν ἀκρογωνιαῖο αὐτό λίθο τοῦ δογματικοῦ οἰκοδομήματος τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας, τήν ὁποία ὑπερασπίσθηκε μέ πάθος, στηριζόμενος σέ μία χορεία προγενέστερων πατέρων⁴². Ἡ θεοπτία ἀναφέρεται καί στήν Παλαιά Διαθήκη. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης⁴³, προκειμένου νά ἀναφερθεῖ στή θέωση καί στήν κατ' ἀρετή τελειότητα τοῦ

³⁹ Γρηγόριος Παλαμᾶς, «Προσωποποιία». *P.G.* 150, σ. 1361, BC.

⁴⁰ Βλ. *Καυάνης*, ὁ.π., σ. 62.

⁴¹ Βλ. *Καυάνης*, ὁ.π., σ. 65. Λίγοι σέ κάθε γενεά ἀξιῶνται αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας.

⁴² Μ. Ἀθανασίου «Περί ἐνανθρωπίσεως τοῦ Λόγου», 17 *P.G.* 25, 125 AB. Μ. Βασιλείου, «Κατ' Εὐνομίου», 2, 12, *P.G.* 29, 540A καί ἐπιστολή 234, 1 *P.G.* 32, 869 AB. Γρηγορίου Θεολόγου, «Θεολογικός Δεύτερος», 19 *P.G.* 36, 52B. Γρηγορίου Νύσσης, «Πρός Εὐνόμιον», 1 *P.G.* 45, 384D καί 12 *P.G.* 45, 1108D. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, «Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως» 1, 8 *P.G.* 94, 812B. Γρηγορίου Θεολόγου, «Λόγος Α΄, εἰς τό Ἅγιον Πάσχα», *P.G.* 35, 397C-400A. Τοῦ Ἰδίου, «Ἐπιστολή ΡΟΗ, Εὐδοξίῳ ρήτορι», *P.G.* 37, 293A, καί «Ὑμνος Ἐσπερινός», *P.G.* 37, 512.

⁴³ Γρηγορίου Νύσσης, «Περί τοῦ βίου τοῦ Μωυσέως ἡ περὶ τῆς κατ' ἀρετήν τελειότητος», *P.G.* 44, στ. 297 κ. ἐ.

άνθρώπου αναφέρθηκε στον βίο του Μωυσή, όπου αποκαλύπτεται ή χωρίς όρια κυριαρχία του Θεού στην κτίση και στην ιστορία και συνάμα ή ποικιλία των χαρισμάτων με τά όποια προικίζονται οί έκάστοτε φορείς για νά συναντήσουν τόν Θεό.

Ή διδασκαλία του Παλαμά άπηχει τήν άγιορείτικη Παράδοση. Στόν άγώνα του κατά του Βαρλαάμ είχε ένα δυνατό όπλο, τόν «Άγιορείτικο τόμο ύπέρ των ιερως ήσυχάζόντων», μία εύσύνοπτη όμολογία πίστεως τήν όποία συνέγραψε ό ίδιος και υπέγραψαν οί σημαντικότερες προσωπικότητες του Άγίου Όρους. Άποτελεί δέ μία περιλήψη τής Ήσυχαστικής και Παλαμικής Θεολογίας. Ό ίδιος διευκρινίζει ότι ακολουθεί τόν Διονύσιο τόν Άρεοπαγίτη⁴⁴, τόν άγιο Μάξιμο τόν Όμολογητή⁴⁵ και τόν Μακάριο τόν Αιγύπτιο⁴⁶.

Τονίζει ότι ή θεία Χάρις είναι άκτιστη, υπερφυής έλλαμψη και θεία έέργεια, ή όποία «όράται άοράτως» από τούς άξιους και «νοείται άπειρηνόπως». Όμιλεί περί καρδιακής προσευχής, περί τής ουσίας του νοϋ, που είναι στην καρδιά, περί άκτίστου, αιώνιου, άχρονου, άπρόσιτου φωτός⁴⁷. Ή Θεολογία του άγίου είχε πάντοτε ποιμαντικό σκοπό και ή ποιμαντική του ήταν θεολογικά θεμελιωμένη.

Ό Παλαμάς δέν ταυτίστηκε με καμία πολιτική μερίδα, άν και έκτιμούσε τόν Καντακουζηνό. Πονούσε για τόν εμφύλιο και κατέβαλε κάθε προσπάθεια για τήν ειρήνευση των άλληλομαχομένων⁴⁸.

Ός Άγιορείτης μοναχός και έπιστίμων τής μετανοίας «στιλογραφεί τήν ζωήν τής μετανοίας» (Κανών μγ' ΣΤ' Οικουμενικής Συνόδου) και θεολογεί όρθόδοξα τήν πατρώα εύσέβεια.

Ή μοναχική ζωή υπήρξε πολύ σημαντικό μέγεθος για τί ζωή τής Έκκλησίας, τί Θεολογία, τήν πνευματικότητα, τήν κοινωνία, τήν οικονομία και τήν πολιτική ζωή του Βυζαντίου, «δώρο του Θεού στον άνθρωπο», κατά τήν έκφραση σύγχρονου Άγιορείτη πνευματικού. Δώρο του Θε-

⁴⁴ Γρηγορίου Παλαμά, *Άγιορείτικός Τόμος*, Φιλοκαλία, έκδ. Αστήρ, Άθήναι 1976, τ. 4, σ. 188, στ. 4.

⁴⁵ Βλ. *Γρηγόριος Παλαμάς*, ό.π., στ. 15.

⁴⁶ Βλ. *Γρηγόριος Παλαμάς*, ό.π., στ. 20.

⁴⁷ Βλ. *Καράνης*, ό.π., σ. 105.

⁴⁸ Γερώνυμος Μητροπολίτης Λαρίσης, «Ό διάλογος του άγίου Γρηγορίου του Παλαμά με τούς Χιόνες. Συμβολή στί μελέτη τής εξέλιξεως του διαθηρσκευαϊκού διαλόγου και των σχέσεων Όρθοδοξίας και Ίσλαμ», *Άχιλλίου Πόλις*, 4 (Νοέμβριος 2020) σσ. 37-71.

οὔ στὸν κόσμον εἶναι καὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος, τοῦ ὁποῖου τὴν ὀρθόδοξη Παράδοση ἐξέφραζε καὶ ἀπηχοῦσε ὁ Παλαμᾶς.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι, ἐκτός τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, πολλοὶ Ἄγιορεῖτες καλοῦνταν σὲ μεγάλες συνόδους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου γιὰ νὰ δώσουν μαρτυρία ὀρθόδοξης πίστεως. Μάλιστα, στὴν ἐποχὴ πού ἀναφερόμαστε πολλοὶ Ἄγιορεῖτες πατριάρχισαν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μετέδωσαν τὸ πνεῦμα τοῦ ὀρθόδοξου Ἠσυχασμοῦ, ὅπως οἱ: Ἀθανάσιος Α΄ (1289-1293, 1303-1310)⁴⁹, Νήφων Α΄ (1311-1315)⁵⁰ καὶ Ἡσαΐας (1323-1334). Κατὰ δὲ τὴν ἑκατονταετία, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου μέχρι τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰώνα, ἐπὶ 10 πατριαρχῶν οἱ 7 ἦταν Ἄγιορεῖτες: ὁ Ἰσίδωρος Α΄ (1347-1350)⁵¹, Κάλλιστος Α΄ (1350-1353, 1354-1363)⁵², Φιλόθεος (1353-1354, 1364-1367)⁵³, Νεῖλος Α΄ (1377-1388), Ἀντώνιος Δ΄ (1389-1390, 1391-1397), Ματθαῖος Α΄ (1397-1410), Ἰωσήφ Β΄ (1416-1439)⁵⁴.

Ὅλοι τους ἀσκοῦσαν τὴ «νοερὰ ἐργασία» καὶ τὴν «αὐστηρὴ ἐγκράτεια»⁵⁵ καὶ ὀρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας μας. Χαριτωμένοι Ἄγιορεῖτες πατέρες ἀποτελοῦν πόλους ἔλξης, ἐμπνευσης καὶ ἐνότιπας ὄλων τῶν Ὀρθοδόξων. Τὸ ἔργο τοῦ μοναχοῦ εἶναι πολὺ σημαντικό, διότι συνδέεται μὲ τὸ θεῖο σχέδιο γιὰ τὴν θέωση τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Σέρβος μητροπολίτης τοῦ Μαυροβουνίου Ἀμφιλόχιος Ράντοβιτς,

⁴⁹ Donald Nikol, *Βιογραφικὸ Λεξικὸ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, ἐκδ. Ἑλληνικὴ Εὐρωκεδοτικὴ, Ἀθήνα 1993, σσ. 37-38. Μωυσῆς Μοναχὸς ἁγιορείτης, *Οἱ ἅγιοι τοῦ Ἁγίου Ὅρους*, ἐκδ. Μυθονία 2008. Steven Runciman, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία*, ἐκδ. Δόμος 2005.

⁵⁰ Δημ. Ἀγορίτσας, «Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Νήφων Α΄ (1310-1314)», *ΕΕΒΣ*, 53 (Ἀθήνα 2007-2009), σσ. 233-264. Κ. Χαραλαμπίδης, «Ἡ προσωπικότητα τοῦ πατριάρχη Νήφωνα Α΄ ὡς χορηγοῦ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης», *Βυζαντινά*, 19 (1998), σσ. 293-287.

⁵¹ Βλ. *Μωυσῆς Μοναχὸς ἁγιορείτης*, ὁ.π., σσ. 261-262.

⁵² Βλ. *Μωυσῆς Μοναχὸς ἁγιορείτης*, ὁ.π., σ. 277. Ἀρ. Πανώτης, *Τὸ Συνοδικὸν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Σταμούλη 2002, 333. Δ. Γόννης, *Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλίστου Α΄*, Ἀθήνα 1980. Κ. Παῖδας, *Ἐπτὰ ἀνέκδοτοι ἐπιστολές-ὁμιλίες τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου Α΄*, ἐκδ. Κανάκη, Ἀθήνα 2011. Ὁ ἴδιος, *Οἱ κατὰ Γρηγορᾶ ὁμιλίες τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου Α΄*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2013.

⁵³ Ἰωάννης Μέγντορφ, *Ὁ πατριάρχης Φιλόθεος καὶ ἡ Ρωσία (1364-1367)*, Ὁ ἴδιος (μετ. Ν. Φωκᾶς), *Βυζάντιο καὶ Ρωσία. Μελέτη τῶν Βυζαντινο-ρωσικῶν σχέσεων κατὰ τὸν 14ο αἰώνα*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1988, σσ. 232-265. Βλ. καὶ *Μωυσῆς Μοναχὸς ἁγιορείτης*, ὁ.π., σσ. 285-286, Ἀρ. Πανώτης, ὁ.π., σ. 233.

⁵⁴ Cyril Mango, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου*, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 2006. Τάσος Γριτσόπουλος, «Ἰωσήφ», *ΘΗΕ*, 7, στ. 116-117.

⁵⁵ Π. Χρήστου, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, Ἀθήνα 1987, σ. 164.

ἀξιολογώντας τὴν ἀγιορείτικη ἡσυχαστικὴ κίνησι, ὑπογραμμίζει: Μόνο ἓνα κίνημα τέτοιου εἴδους, ὅπως ὁ ἡσυχασμός, ἐξ ὀλοκλήρου βασισμένο στὴν πίστι καὶ ἐσχατολογικὰ προσανατολισμένο, ὅλο δοσμένο στὴν ἀναζήτησι τοῦ Αἰώνιου, ἀλλὰ ταυτόχρονα βαθιὰ πεπεισμένο γιὰ τὴν πραγματικὴ Του παρουσία μέσα στὸν χρόνον, ἦταν σέ θέσι νὰ ἐμπνεύσει νέα ζωὴ καὶ νὰ διασφαλίσαι ἱστορικὴ συνέχεια σέ μίαν κοινωνία, τῆς ὁποίας οἱ δομές ἐκ θεμελίων εἶχαν σαλευθεῖ καὶ βρισκόνταν σέ κρίσι καὶ διάλυσι, λόγῳ ἐξωτερικῶν πληγμάτων καὶ ἐσωτερικῶν ἀναταραχῶν...»⁵⁶.

Τὴ σημασία τοῦ Ἠσυχασμοῦ, αὐτὴ τὴν «ἡσυχαστικὴ διεθνή» κατὰ τὸν Alexandre Elia, γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους λαοὺς τῶν Βαλκανίων, τονίζει ὁ Ρῶσος ἱστορικὸς Dimitri Obolensky: «Τὸ ἡσυχαστικὸ κίνημα διαδόθηκε μὲ ἀφετηρία τὸν Ἄθω καὶ τὴν Κωνσταντινούπολι καὶ ἔγινε πνευματικὴ κληρονομία ὅλων τῶν ὀρθόδοξων λαῶν, προσέφερε μίαν βιώσιμη ἐναλλακτικὴ λύσι στὸν ἀρτιγέννητο ἐθνικισμό: ὁ νέος δεσμός πού σφυρηλατήθηκε τότε ἀνάμεσα στὸν ἑλληνικόν, στὸν σλαβικόν καὶ στὸν ρουμάνικον πληθυσμό τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἐπέζησε καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βυζαντίου καὶ ὑπάρχει μέχρι σήμερον»⁵⁷.

Τὴ χρονικὴ περίοδο μετὰ τὸ Σχίσμα (1054) καταβάλλεται προσπάθεια κατανόησι καὶ προσέγγισι, μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάπτυξιν διαχρονικὰ ἀντιρρητικῆς Γραμματείας, ἐνίοτε μὲ ὑψηλὰ ἐπίπεδα θεολογικῶν διατυπώσεων. Καὶ ἄλλοι μὲν προσπαθοῦσαν νὰ δώσουν στή Φιλοσοφίαν θεολογικὸν χρῶμα, ἄλλοι δὲ νὰ δώσουν στή Θεολογίαν φιλοσοφικόν ἔνδυμα⁵⁸. Ἡ θεολογικὴ κίνησι ἦταν ζωηρότερη κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν, οἱ ὅποιοι, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἐκτιμοῦσαν τὴ Θεολογίαν⁵⁹. Ὡστόσο, ἡ καταδίκη τοῦ Ἰωάννη Ἰταλοῦ (1025-1090)⁶⁰, καθηγητῆ τῆς Φιλοσοφίας στὴν Κωνσταντινούπολι, ἀποθάρρυνε τοὺς θεο-

⁵⁶ Βλ. *Καράνης*, ὅ.π., σσ. 62-63.

⁵⁷ Dimitri Obolensky, *Ταυτότητα καὶ συνείδησι στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη, Οἱ Εὐρωπαῖοι*, ἐκδ. Σαββάλας 2009, σ. 281.

⁵⁸ Βλ. *Χρήστου*, ὅ.π., σ. 230.

⁵⁹ Ἀλέξ. Βασιλιεφ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (324-1453)*, ἐκδ. Μπρεγαδῆ 1954. St Runciman, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία*, ἐκδ. Δόμος 2005, σ. 109. Κ. Βαζζός, *Ἡ Γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, ΚΒΣ, Θεσσαλονίκη 1984. Βασ. Κατσαρός, «Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν Κομνηνῶν», *Βυζαντινά*, 3 (1983). Alex Kazhdan, *The Oxford*, ὅ.π.

⁶⁰ Στυλ. Παπαδόπουλος, «Ἰωάννης ὁ Ἰταλός», *ΘΗΕ*, 7, στ. 6-9, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ *Αναστασίου*, ὅ.π., σσ. 59-60.

λόγους από τή φιλοσοφική μεθοδολογία. Ἄλλωστε, ἴσχυε σιωπηρά ὁ κανόνας «ἡ Φιλοσοφία μόνον διά τήν Φιλοσοφίαν καί δι' ἀπλήν προσπάθειαν εἰς τήν Θεολογίαν». Οἱ αὐτοκράτορες παρότρυναν τοὺς λογίους γιά κάτι νέο στή Θεολογία, χωρίς ὅμως ἀνταπόκριση, ἀφοῦ ἡ προσπάθειά τους περιορίσθηκε σέ ἐρασιστικά ἔργα, ὅπως Θησαυρός, Πανοπλία κ.ἄ. Σημαντικὴ ἦταν, κατὰ τόν ΙΒ΄ αἰώνα, ἡ ἐπίδοση στό Κανονικό Δίκαο. Μέ τήν ἐρμηνεία τῶν κανόνων ἀσχολήθηκαν τρεῖς διάσημοι ἐρμηνευτές: ὁ Ἀλέξιος Ἀριστινός⁶¹, ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς⁶² καί ὁ Θεόδωρος ὁ Βαλσαμών⁶³.

Στή συγγραφὴ ἀντιλατινικῶν ἔργων διακρίθηκαν ὁ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος (1055-1107)⁶⁴, ἐρμηνευτής πολλῶν ἔργων τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὁ Εὐθύμιος Ζιγαβινός (1050-1118)⁶⁵, μέ πρωτότυπο θεολογικό ἔργο στά θέματα τῶν συγχρόνων του αἰρέσεων, ὁ Νεῖλος (1298-1363) καί ὁ Νικόλαος Καβάσιλας (1322-1391). Ἀπό τοὺς δύο τελευταίους ὁ πρῶτος⁶⁶ διακρίθηκε γιά τὰ συγγραφικά ἔργα κατὰ τῶν Λατίνων καί ὁ δεῦτερος⁶⁷ ὑπῆρξε σημαντικός μυστικός θεολόγος, ὁ ὁποῖος ἀκολούθησε τόν Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη. Κορυφαῖα ἔργα του ἦταν τό «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς», καί «Ἐρμηνεία κεφαλαϊώδης εἰς τήν Θεῖαν Λειτουργίαν». Ξεχώρισε ἀκόμη καί ὁ Φιλόθεος Κόκκινος (1300-1379)⁶⁸, φίλος τῶν Ἡσυχαστῶν καί βιογράφος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ.

Ἡ προσπάθεια κατανόησης τῶν δογμάτων, μέ ὀρθολογιστικό καί σχολαστικό πνεῦμα, προκάλεσε προβλήματα, τά ὁποῖα ἐκδηλώθηκαν ὡς θεολογικές ἔριδες. Στίς ἔριδες αὐτές συμμετεῖχαν καί αὐτοκράτορες, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν νά κατευθύνουν τά ἐκκλησιαστικά πράγματα. Τέτοια ἔριδα προκλήθηκε ἀπό τήν ἐσφαλμένη διδασκαλία τοῦ μητροπολίτη τῆς Νί-

⁶¹ *ΘΗΕ*, τ. 3, στ. 137-138 λήμμα «Ἀριστινός Ἀλέξιος».

⁶² Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, *Λεξικό τῆς Ἀρχαιολογίας*, Ἀθῆναι 1888, τ. 1, σ. 332. *ΘΗΕ*, τ. 5, στ. 1241-1242, λήμμα «Ζωναρᾶς Ἰωάννης».

⁶³ Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος, *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς*, ὁ.π.

⁶⁴ Βλ. *Ἀναστασίου*, ὁ.π., σσ. 89-93 καί *P.G.* 123-126.

⁶⁵ *P.G.*, 128-131. Κάρολος Κρουμβάχερ (μετ. Γ. Σωτηριάδης), *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, ἐκδ. Πάπυρος, τ. 1, σ. 78.

⁶⁶ Ἀμαλία Σικουρλάκου, «Νεῖλος», *ΘΗΕ*, τ. 9, στ. 337-340, ὅπου καί βιβλιογραφία.

⁶⁷ Βλ. *Δημητρακόπουλος*, ὁ.π. καί *Ἀναστασίου*, ὁ.π., σσ. 65, 92.

⁶⁸ Βλ. *Μέγεντορφ*, ὁ.π., σσ. 232-265 καί *Μωυσῆς Μοναχός Ἀγορείτης*, ὁ.π., σσ. 285-286.

καιας Εύστρατίου⁶⁹ για τίν ανθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Εὐστράτιος καταδικάσθηκε ἀπό τή Σύνοδο τοῦ 1117, κατά τίν ὁποία καί ἀναθεματίσθηκαν οἱ ἰδέες του.

Ἐπί Μανουίλ Κομνηνοῦ παρουσιάσθηκαν δύο ἔριδες. Ἡ μία τοῦ Σωτηρίχου Παντεύγενου⁷⁰, ὁ ὁποῖος ἀστόχησε στήν ἐρμηνεία τῆς φράσεως «Σύ εἶ ὁ προσφέρων καί προσφερόμενος» τῆς Θείας Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου καί καταδικάσθηκε ἀπό τή Σύνοδο τοῦ 1156. Ἡ ἄλλη, ἡ ὁποία προκάλεσε καί περισσότερους κραδασμούς, ἦταν τοῦ Δημητρίου⁷¹ ἀπό τή Λάμπη, πάνω στόν λόγο τοῦ Χριστοῦ «ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστί» (Ἰωάν. 14, 28). Σύνοδος τοῦ 1166 καταδίκασε τόν Δημήτριο καί ὁ αὐτοκράτορας μέ νόμο τιμώρησε σκληρά τούς ἀντιφρονούντες μέ δήμευση τῶν περιουσιῶν, ἔξοριες, καθαιρέσεις κληρικῶν καί καθιέρωση τῆς θανατικῆς ποινῆς.

Τό 1199, ἡ Σύνοδος ἐπί Ἰσαακίου Γ' Ἀγγέλου καταδίκασε τόν μοναχό Μιχαήλ Γλυκά Σικυδίτη⁷², ὁ ὁποῖος δίδασκε ἐσφαλμένα περὶ φθαρτῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ κατά τή Θεία Κοινωνία. Ὑπῆρξε ἰδιόρρυθμος θεολόγος καί περιέργος χρονογράφος.

Ἰσχυρούς κοινωνικούς κραδασμούς προκάλεσε, στό δεύτερο μισό του 13ου αἰ., τό λεγόμενο Σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν⁷³.

Χαρακτηριστική εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ μοναχοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδη (1197-1272)⁷⁴, ὁ ὁποῖος διέπρεψε σέ πολλούς ἐπιστημονικούς τομείς καί στή Θεολογία, χωρίς βεβαίως σημαντικό ἔργο. Μαθητής του ὑπῆρξε ὁ χαρισματικός καί στοχαστής ἡγεμόνας Θεόδωρος Β' Λάσκαρης (1221-1258)⁷⁵, ὁ ποιητής τοῦ Μεγάλου Παρακλητικοῦ Κανόνα, ἡ εὐγενέστερη ἴσως, ἀλλά καί ἡ τραγικότερη φυσιογνωμία τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ὁ πρόωρος θάνατός του σταμάτησε τή μεγαλεπήβολη προσπάθειά

⁶⁹ Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Ἀθήνα 1959, σ. 424. Βλ καί *Ἀναστασίου*, ὅ.π., τ. 2, σ. 57.

⁷⁰ Βλ. *Ἀναστασίου*, ὅ.π., σ. 58.

⁷¹ Βλ. *Ἀναστασίου*, ὅ.π., σ. 58.

⁷² Ἀθ. Κομίνης, «Μιχαήλ Γλυκάς», *ΘΗΕ*, τ. 4, στ. 568.

⁷³ Βλ. *Ἀναστασίου*, ὅ.π., σ. 61-62. Χ. Πατρινέλης, «Ἀρσένιος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», *ΘΗΕ*, τ. 3, στ. 234-236 καί 237-240.

⁷⁴ St. Runciman (μετ. Λάμπρος Καμπερίδης), *Ἡ τελευταία βυζαντινή ἀναγέννηση*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2005, σ. 70-71. Βλ. *Χρήστου*, ὅ.π., σσ. 237-238.

⁷⁵ Βλ. *Φίνλεϋ*, ὅ.π., τ. 2, σ. 411. καί *Runciman*, ὅ.π., σ. 28.

του να οργανώσει θεολογικά συστήματα, όπως οι λατινικές *summae*.

Στό πλαίσιο των ένωτικων προσπαθειών, εκ μέρους του Βυζαντίου, τοποθετείται και η Σύνοδος της Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439)⁷⁶. Ήταν, πραγματικά, η σημαντικότερη και περισσότερο ώριμη ένωτική προσπάθεια, αφού για πρώτη φορά έγιναν διεξοδικές συζητήσεις σέ καθαρα θεολογικό επίπεδο⁷⁷. Τρεις παράγοντες διαδραμάτισαν βασικό ρόλο στην προσπάθεια αυτή: οι πάπες, οι αυτοκράτορες και η Ανατολική Έκκλησία. Τό θέμα της ένωσης είχε καταστεί κίνητρο διπλωματίας στην προσπάθεια των αυτοκρατόρων να βρουν εξείσιμα για τίν απόκρουση των Όθωμανών Τούρκων⁷⁸. Καί ό πάπας ήθελε τίν ένωση, για να αναστήσει τό πεσμένο γόντρο του, ύστερα από τίς συζητήσεις πού είχαν γίνει στίς Συνόδους της Πίζας (1409), της Κωνσταντίας (1414) και της Βασιλείας (1431), για τί θέση του πάπα και τόν συνοδικό θεσμό⁷⁹. Βέβαια, οί Λατίνοι πίστευαν ότι ένωση σήμαινε διοικητική ύποταγή στην Παπική Έκκλησία και απόδοχή της διδασκαλίας της. Τίν ένωση αυτή τίν απέστεργαν οί Έλληνορθόδοξοι⁸⁰.

Στή Σύνοδο αυτή, στην όποία όλες οί προετοιμασίες και ό καθαρισμός της αντιπροσωπείας (100 αντιπρόσωποι) έδειχναν ότι επρόκειτο περί οικουμενικής συνόδου, εκφράστηκαν από τίν πλευρά των Έλληνορθόδοξων τρία ρεύματα:

Τό πρώτο από τόν Βησσαρίωνα της Νίκαιας, ό όποιος ήθελε τίν ένωση μέ τί Δύση για να σωθεί ή αυτοκρατορία⁸¹. Ό Βησσαρίων στιγματίστηκε ως αποστάτης, έγινε καρδινάλιος και Λατίνος πατριάρχης της Κωνσταντινουπόλεως, Άνεκαθεν υπήρξε αντιλεγόμενο σημείο, για ιστορικούς και θεολόγους.

Τό δεύτερο από τόν Γεώργιο Γεμιστό ή Πλήθωνα⁸², θιασώτη του

⁷⁶ Βασ. Σταυρίδης, «Σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας», *ΘΗΕ*, τ. 11, στ. 1017.

⁷⁷ π. Γ. Μεταλλινός, «Ένωτικές προσπάθειες μετά τό Σχίσμα», *Έκκλησία Online*, σ. 3.

⁷⁸ Βλ. *Φειδᾶς*, ό.π., σ. 582.

⁷⁹ Βλ. *Αναστασίου*, ό.π., σσ. 172-175, 196-198.

⁸⁰ Βλ. Podskalsky, ό.π., σσ. 60-61.

⁸¹ Βλ. *Podskalsky*, ό.π., σ. 129, όπου και βιβλιογραφία. Άκόμη Χ. Πατρινέλης, «Βησσαρίων», *ΘΗΕ*, τ. 3, στ. 847-851. Βησσαρίων Νικαίας, «Τά εύρισκόμενα», *P.G.* 161, στ. 1-731. Ήλιος Γιαρένης - Άν. Μαράς - Χ. Μπαλόγλου, *Βησσαρίων εκ Τραπεζούντος του Πόντου. Λόγιος του βυζαντινού και άναγεννησιακού 15ου αι.*, έκδ. Βυζαντινός Δόμος, 2017.

⁸² Ν. Τομαδάκης, «Πλήθων Γεμιστός», *ΘΗΕ*, τ. 10, στ. 436-441. Legrande, *Bibliographie hel-*

Πλάτωνα, ο οποίος πρότεινε τή σύνδεση τῆς αὐτοκρατορίας μέ τήν ἀρχαία ἑλληνική Παράδοση. Ὁ Πλήθων «ἀνευφημήθη ὡς Ἑλλήνων σοφός, ἀνιστῶν τήν πλατωνικήν θεωρίαν εἰς τήν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα, καθ' ὃν χρόνον πρό πολλοῦ εἶχε σιγήσει ὑπό τήν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν (...), εἶχε ψυχράν καρδίαν ὡς ἡ χιών τοῦ Ταυγέτου νά μή συλλαμβάνη τόν Χριστιανισμόν ὡς αἴσθημα, ἀγωνίαν καί λύτρωσιν»⁸³.

Τό τρίτο ρεῦμα ἐκφράσθηκε ἀπό τόν μητροπολίτη τῆς Ἐφέσου Μᾶρκο τόν Εὐγενικό⁸⁴, ὁ ὁποῖος ἀναδείχθηκε ἔξαρχος τῆς Συνόδου, στυλός τῆς Ὁρθοδοξίας καί «θεοειδῆς τήν τε ψυχὴν καί προαίρεσιν», ἀλλά καί τιμηθεὶς ὡς ἅγιος ὑπό τῶν Ὁρθοδόξων λίγο μετὰ τόν θάνατό του. Τό ἔτος 1456, μέ συνοδική ἀπόφαση, ὁ πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος ὄρισε νά ἐορτάζεται ἡ μνήμη του στίς 19 Ἰανουαρίου. Ὁ Μᾶρκος ἐπέμενε ὅτι τό Γένος ἔπρεπε νά στηριχθεῖ στίς δικές του δυνάμεις καί στήν ἑλληνορθόδοξη Παράδοση, πράγμα τό ὁποῖο ἦταν καί ἡ πιό ρεαλιστική πρόταση, ἡ ὁποία δικαϊώθηκε ἀπό τήν Ἱστορία.

Ὡς θέματα συζητήσεως ὀρίσθηκαν τό πρωτεῖο τοῦ πάπα, τό καθαρτήριο πῦρ, ἡ προσθήκη «καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ» καί ἄλλα. Οἱ συζητήσεις ἔλαβαν χώρα ἐν μέσῳ ποικίλων καί ἀφόρητων πιέσεων, ἀλλά καί οικονομικῶν δυσχερειῶν, καθὼς οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἄρχισαν νά πουλοῦν τά ἄμφιά τους γιά νά ἐπιβιώσουν.

Τήν 5η Ἰουλίου 1439 ὑπεγράφη ὁ ὄρος τῆς Συνόδου «εἰς αἰδῖον τοῦ πράγματος μνήμην». Ἦδη, ἀπό τόν προηγούμενο Μάρτιο εἶχε ἀρχίσει νά ἐκτυλίσσεται τό δράμα τῆς ὑποχώρησης τῶν Ἑλλήνων ἀντιπροσώπων καί γι' αὐτό ὁ αὐτοκράτορας εἶχε προτείνει τήν παύση τῶν ἐπίσημων συνομιλιῶν. Ὁ Μᾶρκος ὑπῆρξε ὁ μόνος συνεπής μέ τόν ἑαυτό του.

Δέν ὑπέγραψε τόν ἀπαράδεκτο ἑνωτικό ὄρο τῆς «ἀργυραμοιβικῆς» καί «σμωνιακῆς» συνόδου⁸⁵. Ἡ κοινή ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστική συνείδη-

Ienique XV/XVI, II, 233-234 (ἐπιστολή 1 στον Πλήθωνα). Μ. Γεδεών, *Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαί εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς (1454-1830)*, Κωνσταντινούπολη 1883, σ. 30-35. Γεώργιος Γεμιστός ἢ Πλήθων, *P.G.* 160, στ. 773-980.

⁸³ Βλ. *Τωμαδάκης*, ὁ.π., στ. 441.

⁸⁴ Ἰ. Καρμύνης, «Μᾶρκος», *ΘΗΕ*, 8, στ. 760-763, ὅπου καί βιβλιογραφία. Μᾶρκος Εὐγενικός μητρ. Ἐφέσου, *P.G.* 160, στ. 1071-1201. G. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 71-74, 123-127, 195-197, 216, 243, 270, 337, 348, 447.

⁸⁵ Ν. Τωμαδάκης. «Ἀμρουτζῆς Γ.», *ΘΗΕ*, τ. 2, στ. 357.

ση δέν ἐπέτρεπε κάτι τέτοιο, γεγονός τό ὅποιο ἀνάγκασε τόν πάπα Εὐγένιο Δ΄ νά ἀναφωνήσῃ περιλύτως τό «Ἐποιίσαμεν λοιπόν οὐδέν». Ἐπιστρέφοντας στήν Κωνσταντινούπολη ὁ Μᾶρκος ἔγινε δεκτός ἀπό τόν λαό ὡς Μωυσῆς καί Ἀαρών, ὅπως μαρτυρεῖ καί αὐτός ἀκόμη ὁ ἀντίπαλός του Ἰωσήφ Μεθώνης (1429-1500)⁸⁶.

Τό 1443, ἡ Σύνοδος τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀποκίρυσε τήν ψευδοένωση. Στίς 12 Δεκεμβρίου 1452, ἐπί αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄ (ἢ ΙΒ΄), ὁ πρῶν Μόσχας Ἰσίδωρος τέλεσε στήν Ἁγία-Σοφία κοινή λειτουργία Ἑλλήνων καί Λατίνων, ὅπου μνημονεύθηκε τό ὄνομα τοῦ πάπα καί ἀναγνώσθηκε ὁ ὅρος τῆς Συνόδου. Τήν 29η Μαΐου 1453, ἡ Κωνσταντινούπολη κυριεύθηκε ἀπό τούς Ὀθωμανούς.

Οἱ τελευταῖες δραματικές δεκαετίες τῆς Βασιλεύουσας συνεκτυλίσσονται μέ τί ζωή τοῦ πρῶτου ταγοῦ καί λογίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου (1403-1472). Ἀνῆκε στήν ὁμάδα τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ. Ἦταν ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Μάρκου καί γι' αὐτό τόν ἐξέλεξε, λίγο πρὶν πεθάνει, ὡς συνεχιστή τῶν ἀγώνων του⁸⁷. Ἀποτελεῖ «μέγιστον καί ἀνεκτίμητον ἐθνικόν κεφάλαιον μί τόσον εὐκόλως ἀναλώσιμον»⁸⁸, παιδαγωγό καί ἐθνάρχη τοῦ νεότερου Ἑλληνισμοῦ. Μεγάλη προφητική φυσιογνωμία πού ὡς ἄλλος Μωυσῆς ἀνέλαβε νά ὀδηγήσῃ τό Γένος στήν ἔξοδο ἀπό τήν πικρή δουλεία τοῦ νέου Φαραώ⁸⁹.

Ὁ πολυγραφότατος μοναχός καί πατριάρχης διαδραμάτισε σπουδαῖο ρόλο, σέ διάφορα πεδία, τόσο στίς θρησκευτικές συζητήσεις μέ τόν σουλτάνο Μεχμέτ Β΄, πού γιά αἰῶνες ἔμειναν ἀδιάπτωτα ἐπίκαιρες⁹⁰, ὅσο καί στίς θεολογικές του κρίσεις καί πραγματείες, οἱ ὁποῖες χρησίμευσαν ὡς

⁸⁶ Βλ. *Podskalsky*, ὁ.π., σσ. 126-127. Ἀκόμη Β. Λαούρδας, *Κρητικά Παλαιογραφικά*, 12. Ἰωάννης Πλουσιαδινός, «Υποθήκαι πρὸς τούς ἱερεῖς τῆς Κρήτης», *Κρητικά Χρονικά*, 5 (1951) σσ. 252-262. Ἰωσήφ ἐπίσκοπος Μεθώνης, «Ἀπολογία εἰς τό γραμματίον τοῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου, ἐν ᾧ ἐκτίθεται τήν ἑαυτοῦ δόξαν, ἦν εἶχε περὶ τῆς ἐν Φλωρεντία ἁγίας καί ἱερᾶς συνόδου, ἐν εἶδει διαλόγου», *P.G.* 159, στ. 1024.

⁸⁷ Βλ. *Podskalsky*, ὁ.π., σ. 123. Θ. Ζήσης, *Ἡ ἄλωσις τῆς Πόλης κατὰ τόν Γεννάδιο Σχολάριο*, www.imprantokratoros.gr, σ. 3.

⁸⁸ Ν. Τομαδάκης, «Γεώργιος ὁ Σχολάριος καί αἱ πολιτικά του ἀντιλήψεις», *Ἐκκλησία*, 31 (1954) σσ. 257-261, 292-295. Θεόφ. Νικολάου, «Γεννάδιος Σχολάριος ὁ σοφώτατος», *Κιβωτός*, 2 (1953) σσ. 214-216.

⁸⁹ Χ. Πατρινέλης, *Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανός πρὸς τόν Θεοφάνη Μπδεῖας καί οἱ ἀνεκδοτοὶ λόγοι του*, Ἀθήνα 1966, σ. 98. Κ. Μπόνης, «Γεννάδιος ὁ Β΄ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», *ΘΗΕ*, τ. 4, στ. 274-189.

⁹⁰ Βλ. *Podskalsky*, ὁ.π., σ. 124.

θεμελιώδη τεκμήρια στίς αντιπαραθέσεις, τόσο στους κύκλους τῆς Ὁρθοδόξιας, ὅσο καί μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν⁹¹.

Μετά τόν θάνατό του δέχθηκε κακοποίηση καί σύγχυση τῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν, μέχρι καί νόθευση τῶν συγγραμμάτων του, προκειμένου νά πληγεῖ ἡ ὑστεροφημία του⁹².

Ὁ Γεννάδιος, ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος⁹³ καί ὁ Μᾶρκος Εὐγενικός συνεχίζουν, ἔναντι τῆς Δύσης, τί στάση τοῦ Μ. Φωτίου καί τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ⁹⁴.

Στό ἐξῆς καί σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας ἡ Ἐκκλησία, ὡς Ἐθναρχία, θεολογεῖ ποιμαίνουσα καί ποιμαίνει θεολογοῦσα, πιστή στήν ὀρθόδοξη Παράδοση, τόν «μεγαλομάρτυρα» ἑλληνικό λαό, ὁ ὁποῖος, γιά ἄλλη μία φορά, ἀναδεικνύει μέσα ἀπό τά σπλάχνα του τούς Νεομάρτυρες καί τούς φωτισμένους τῆς ἐρήμου ἀλεῖπτες, τούς θεουμένους ἁγίους καί ὁσίους τῶν ἀσκητηριῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτέλεσαν τούς προμαχῶνες μπροστά στά κύματα τοῦ Ἰσλαμισμού.

Ἡ Ρωμανία-Βυζάντιο συνεχίσθηκε μέσα στήν ἐκκλησιαστική ζωή καί ἰδιαίτερα στή λατρεία. Κριτήριο μέτρησης τῆς ἀκμῆς της ἦταν ἡ «πνευματικότητα» της, μέ τά κριτήρια βέβαια τῆς Ἀνατολῆς καί ὄχι τῆς Δύσης. Ἦταν φῶς γιά τούς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἀγωνίζονταν μέσα στό χάος τῶν εὐρωπαϊκῶν γεγονότων καί στό σκοτάδι τῆς Τουρκοκρατίας.

⁹¹ Δ. Γκίνης, «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας», *Ἑρανιστής*, 1 (1963), σσ. 33-40, ἀρ. 14, 24, III γιά τά κύρια σημεῖα τῆς Θεολογίας τοῦ Γενναδίου.

⁹² Γ. Βαλέτας, «Νεόφυτος Ροδινός», *Κυπριακή Δημοτική Πεζογραφία*, Ἀθῆναι 1979, σσ. 154-155.

⁹³ Ν. Θωμαδάκης, «Βρυέννιος Ἰωσήφ», *ΘΗΕ*, τ. 3, στ. 1049-1050.

⁹⁴ Θ. Ζήσης, *Γεννάδιος Β' Σχολάριος. Βίος -Συγγράμματα-Διδασκαλία*, Θεσσαλονίκη 1988 (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 30).

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αναντίρρητα τόν τελευταίο καιρό, πολύ λόγος γίνεται για τό μεταναστευτικό πρόβλημα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μέσα ἀπό τήν καθημερινή εἰδησεογραφία πληροφοροῦμαστε τήν ὀλοένα καί αὐξανόμενη εἰσροή μεταναστών καί προσφύγων στή χώρα μας. Ἰδιαίτερος στίς ἀκριτικές περιοχές τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ὅπως στά νησιά τοῦ Αἰγαίου (Χίος, Μυτιλήνη, κ.ἄ) καί στήν Βόρεια Ἑλλάδα (Ἐβρος, Κιλκίς, κ.ἄ) ὁ ἀριθμός τῶν μεταναστών καί τῶν προσφύγων δέν εἶναι καθόλου ἀμελητέος. Τά ποσοστά τους ἀγγίζουν ἀριθμούς πού προκαλοῦν ἀγωνία καί καλοῦν συγχρόνως σέ μί ἐφησυχασμό ὡς πρὸς τήν ἀντιμετώπισή τους. Γι' αὐτό τό λόγο καί ἀπό τό 2016 στή χώρα μας ἰδρύθηκε γιά πρώτη φορά τό «Υπουργεῖο Μεταναστευτικῆς Πολιτικῆς», τό ὁποῖο τό 2020 μετονομάστηκε σέ «Υπουργεῖο Μετανάστευσης καί Ἀσύλου». Ἐπιβεβαιώνεται λοιπόν ἡ κρισιμότητα τοῦ μεταναστευτικοῦ προβλήματος ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἐκάστοτε κυβέρνηση συνυπολογίζει αὐτό ἀνάμεσα στά φλέγοντα πολιτικά προβλήματα τῆς χώρας.

Ἐξάλλου κάθε μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσης, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς Ἑλλάδας, ἔχει τήν ὑποχρέωση σύμφωνα μέ τά ἄρθρα 79 & 80 τῆς Συνθήκης Λειτουργίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσης (ΣΛΕΕ)¹, νά ἐφαρμόζει τήν μεταναστευτική πολιτική στά πλαίσια τῆς ἀλληλεγγύης καί τῆς προσφοράς βοήθειας πρὸς ὑπηκόους ἀπό τρίτες χώρες. Μάλιστα ἡ Ε.Ε. στηρίζει τήν πολιτική

¹ Γιά περισσότερες πληροφορίες σχετικά μέ τούς ὅρους καί τίς προϋποθέσεις ἐφαρμογῆς τῆς μεταναστευτικῆς πολιτικῆς σέ κάθε χώρα τῆς Ε.Ε., βλέπε: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/152>.

αυτή, όταν τά κράτη μέλη της τά ενισχύει οικονομικά, ώστε νά μπορούν νά ανταπεξέλθουν στίς διάφορες «μεταναστευτικές ανάγκες». Χαρακτηριστικό εἶναι τό πρόσφατο παράδειγμα οικονομικῆς βοήθειας τῆς χώρας μας ἀπό τήν Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή. Ἡ ἴδια ἡ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς, Οὐρσουλα Φόν Ντέρ Λάιεν, ἀνακοίνωσε τήν ἔκτακτη ἐνίσχυση τῆς Ἑλλάδας μέ 700 ἑκατομμύρια εὐρώ, ἕνα πολύ σημαντικό ποσό γιά τή διαχείριση τοῦ προβλήματος². Ἀναγνώρισε ἐπίσης ὅτι τό πρόβλημα δέν ἀγγίζει μόνο τα ἑλληνικά ὄρια, ἀλλά ἀφορᾶ ὅλη τήν Εὐρώπη. Ἐπομένως γίνεται ἀντιληπτό ὅτι τό μεταναστευτικό ζήτημα εἶναι ἕνα πολυδιάστατο καί «πανευρωπαϊκό» ζήτημα, πού χρειάζεται μιᾶ συντονισμένη πολιτική γιά τήν ἀντιμετώπισή του.

Ὡς ἕνα ὑπαρκτό καί ἴσως καθημερινό φαινόμενο σέ κάποιες ἑλληνικές περιοχές, καλεῖται νά τό ἀντιμετωπίσει καί ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἀφοῦ ἡ ὅλη πορεία της εἶναι συνυφασμένη μέ τήν προσφορά της πρὸς τόν πλησίον, ἀνεξαρτήτου χρώματος, φυλῆς καί ταυτότητας. Μέσα στά πολλά ποιμαντικά της προβλήματα προστίθεται καί τό μεταναστευτικό, ὅταν τήν πόρτα της τήν χτυποῦν καί μετανάστες ἀλλά καί πρόσφυγες. Ἄραγε ἡ ποιμαίνουσα Ἐκκλησία καί ἐπιπρόσθετα ἡ ἐνοριακή κοινότητα πῶς δύναται νά ἀντιμετωπίσει τό φαινόμενο αὐτό; Μένει ἀμέτοχη λόγω τῆς ξεχωριστῆς θρησκευτικῆς ταυτότητας τῶν μεταναστῶν ἢ ἀπεναντίας προχωράει στήν «μετάγχιση τοῦ αἵματος» τῆς ἀγάπης καί σέ αὐτές τίς «εἰκόνες τοῦ Θεοῦ»; Ὡς ἐκ τούτου στή μελέτη αὐτή, ἀφοῦ διατρέξουμε ἀκροθιγῶς τήν μεταναστευτική προβληματική, θά ἐξετάσουμε τό πρόβλημα σέ σχέση μέ τήν Ἐκκλησία ὑπό τήν στενή ἔννοια τοῦ ὄρου, δηλαδή τήν ἐνορία. Διότι ἡ Ἐκκλησία μπορεί νά εἶναι Θεανθρώπινος ὀργανισμός, δέν παύει ὁμως νά κινεῖται στόν κόσμο καί νά ἐνδιαφέρεται ἐμπράκτως γιά τά ποικίλα προβλήματά του.

ΤΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Ὡς ὄρος καταρχάς ἡ μετανάστευση ὑποδηλώνει «τὴν ὁμαδική ἢ ἀτομική μετακίνηση ἀπὸ τὴν πατρίδα σέ ἄλλη πόλη ἢ χώρα»³ μέ σκοπὸ τὴν ἐξεύρεση καλύ-

² Βλ. εἰδικότερα καί στόν διαδικτυακὸ ἰστότοπο: <https://www.huffingtonpost.gr/entry/ee-voetheia-700-ekat-sten-ellada-yia-to-metanasteetiko.gr>.

³ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ Γ., Λεξικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας, ἐκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Ἀθήνα 2002, σ. 1084.

τερων συνθηκών διαβίωσης⁴. Αναγκάζεται δηλαδή κάποιος και εγκαταλείπει την πατρίδα του, προκειμένου να επιβιώσει διότι οί εκεί συνθήκες δέν του τό επιτρέπουν. Μπορεί ή Άλλεινη εργασίας στή χώρα του νά τόν όδήγησαν στήν εγκατάστασί του σέ Άλλη. Μπορεί τό χαμηλό βιοτικό επίπεδο του τόπου του νά τόν ώθησαν νά μεταναστεύσει σέ Άνα εύρωστο κράτος. Μπορεί οί κακές συνθήκες διαβίωσης, άπόρροια συνήθως μιάς εμπόλεμης κατάστασης, νά τόν προσανατόλισαν σέ μιά χώρα πού απολαμβάνει τά αγαθά τής ελευθερίας και τής οικονομίας. Έάν πραγματικά επικεντρωθεί κανείς στίς αιτίες⁵ πού προκάλεσαν τήν μετανάστευση, θά διαπιστώσει τήν σημαντικότητά τους γιά τόν Άνθρωπο.

Ό μετανάστης θεωρεί τήν χώρα πού εγκαθίσταται ώς τί «γñ τής επαγγελίας». Σέ αυτή αγωνίζεται γιά τήν έξασφάλιση τής εργασίας του και γενικά των αναγκαίων πόρων γιά τήν επιβίωσή του. Έντάσσεται, και μετά άπό πολυετή διαβίωση ενσωματώνεται στό πληθυσμιακό δυναμικό τής χώρας αυτής. Βελτιώνεται κατά πολύ τό μορφωτικό του επίπεδο και ή οικογένειά του σπριζεται ποικιλοτρόπως στήν ευημερία τής, άποκτā δημοκρατική συνείδηση⁶, δημιουργεί παρoικίες και παλεύει νά ύποστηρίξει, έστω και άπό μακριά, τά εθνικά συμφέροντα τής πατρίδας του, έχει τήν ελευθερία σέ Άνα εκσυγχρονισμένο και φιλελεύθερο ξένο κράτος, παράλληλα μέ τήν κοινωνικοοικονομική του βελτίωση, νά πετύχει και τήν προάσπιση τών εθνικών ιδεωδών του. Πολλά λοιπόν τά όφέλη πού πηγάζουν άπό τήν μετανάστευσή του σέ μιά πύο προηγμένη χώρα, τί στιγμή πού ό τόπος του μαστίζεται άπό μιά

⁴ Ό καθ. Άπόστολος Νικολαΐδης διατείνεται επ' αυτού: «Η μετανάστευση είναι Άνα διαχρονικό φαινόμενο πού εντάχθηκε κυρίως στή σύγχρονη εποχή λόγω πολλαπλών πιέσεων πού ασκούνται σέ συγκεκριμένες κατηγορίες πληθυσμού. Οί πιέσεις διακρίνονται κυρίως σέ κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές, είναι δέ άνάλογες προς τί μορφή τής μετανάστευσης, άν δηλαδή πρόκειται γιά έσωτερική (άπό τήν ύπαιθρο στίς μεγαλουπόλεις και άντίστροφα) ή έξωτερική (άπό χώρα σέ χώρα). Βασικό κίνητρο είναι ή βελτίωση τών συνθηκών διαβίωσης, ένίστε δέ και τής επιβίωσης». Βλ. και ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠ., *Κοινωνική Ηθική*, έκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2009, σ. 174.

⁵ Οί βασικές αιτίες τής μετανάστευσης δύνανται νά συνοψισθούν στίς έξής: α) *στίς φυσικές αντίξοες συνθήκες φυσικής και βιολογικής επιβίωσης*, όπως ξηρασία, πλημμύρες και Άλλες θεομνίες, β) *σέ οικονομικούς λόγους* όπως άνεργία, χαμηλά εισοδήματα, επαγγελματικές ύποχρεώσεις, γ) *σέ κοινωνικούς λόγους* όπως διωγμοί πάσης φύσεως, κοινωνικές διακρίσεις και άποκλεισμοί, άναζήτηση καλύτερων συνθηκών κοινωνικής καταξίωσης και δ) *σέ ψυχολογικούς λόγους* όπως ή τάση γιά φυγή και Άλλαγή περιβάλλοντος, ξеноμανία, άπομίμηση, έλπίδα γιά Άνα καλύτερο μέλλον. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠ., *Εύσύνoπτη Κοινωνιολογία*, έκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008, σ. 128.

⁶ ΧΑΤΖΗΘΩΜΑ Φ. και ΑΛΕΦΑΝΤΟΥ Π., *Λεξικό άνεπτυγμένων έννοιων*, τόμος 2ος, έκδ. «ΦΙΛΗΠΠΟΣ», Θεσσαλονίκη 1995³, σ. 356.

σωρεία προβλημάτων (οικονομικών, εργασιακών, κοινωνικών κ.ά.).

Ἐκτός τῶν ὠφελειῶν ὅμως τό μεταναστευτικό ζήτημα ἐπισύρει καί ἀρνητικά ἀποτελέσματα. Ἀφενός ἓνα μεγάλο πλῆθος ἀνθρώπων συσσωρεύεται σέ ἓναν τόπο, ἀφετέρου ἐλαττώνεται ὁ πληθυσμός στίς περιοχές ἀπ' ὅπου προήλθε. Ἐξάλλου τό φαινόμενο τῆς ἀστυφιλίας δέν εἶναι μιά ἐσωτερική μετανάστευση; Ἐρημώνεται ἡ ὕπαιθρος καί ὁ κόσμος μαζεύεται στά μεγάλα ἀστικά κέντρα, μέ συνέπεια τήν οικονομική δυσπραγία καί τήν κοινωνική ἀποτελεμάτωση τῶν χωριῶν καί τῶν διαφόρων οἰκισμῶν⁷. Τό ἴδιο ἀντίστοιχα συμβαίνει καί μέ τά κράτη ὅπου οἱ γηγενεῖς τους ἀναγκάζονται ἐξαιτίας τό χαμηλοῦ βιοτικού ἐπιπέδου νά μεταναστεύσουν σέ ἄλλα κράτη γιά τήν καλύτερη διαβίωσή τους. Τό πρόβλημα γίνεται κυρίως αἰσθητό στούς νέους, ὅταν αὐτοί γιά λόγους ἐργασιακούς ἐγκαταλείπουν τήν πατρογονική τους ἐστία καί ἐγκαθίστανται σέ χώρες μέ πολλές ἐργασιακές εὐκαιρίες. Αὐτό βίωσε καί ἡ χώρα μας, ὅταν στή μεταπολεμική περίοδο (1945 καί ἔπειτα) πολλοί ἦταν ἐκεῖνοι πού μετανάστευσαν εἴτε στήν Ἀμερική εἴτε στήν Αὐστραλία, μέ σκοπό τήν ἀνεύρεση καλύτερων συνθηκῶν ζωῆς. Ὅ,τι δέν μποροῦσαν νά βροῦν στήν ἀποδεκατισμένη ἀπό τοὺς πολέμους Ἑλλάδα, τό ἀναζητοῦσαν πλέον στό ἐξωτερικό. Καί μόνο νά σκεφθεῖ κανεῖς ὅτι στίς Η.Π.Α. μεταξύ τοῦ 1946 καί τοῦ 1982 μετανάστευσαν ἀπό τήν Ἑλλάδα περίπου 211.000 Ἕλληνες⁸.

Γενικότερα, κάθε μετανάστευση δημιουργεῖ προβλήματα «πρακτικῆς» καί ποιτικῆς φύσης, τόσο γιά τοὺς ἴδιους τοὺς μετανάστες, ὅσο καί γιά τίς χώρες πού τοὺς ὑποδέχονται⁹. Καταρχάς, ἀνακύπτουν θέματα σχετιζόμενα μέ τήν κοινωνική ἔνταξή τους. Ἐπιβαρύνονται οἱ κοινωνικές ὑπηρεσίες τοῦ κράτους (νοσοκομεῖα, παιδικοὶ σταθμοί, σχολεῖα) μέ ὅλο αὐτό τόν ὄγκο τῶν μεταναστῶν. Δημιουργοῦνται ἐπίσης προβλήματα γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας μεταξύ γηγενῶν καί μεταναστῶν, καθιστώντας δυσχερέστατη τήν συμβίωσή τους σέ

⁷ «Ὁ ξεριζωμός εἶναι μέρος τοῦ εὐρύτερου καί ἴσως ἀναπόφευκτου φαινομένου τῆς ἀστικοποίησης, πού ἀναπτύσσεται σταθερά ἀπό τήν ἑναρξη τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης. Τήν τεχνολογική πρόοδο, τήν αὐτοματοποίηση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς καί τή συγκέντρωση τῶν βιομηχανιῶν σέ λίγα ἀστικά καί ἐμπορικά κέντρα, συνόδευε μιά τάση τοῦ πληθυσμοῦ νά ἐγκαταλείπει τίς μικρές πόλεις καί τά χωριά καί νά στρέφεται πρὸς τίς θορυβώδεις καί πυκνοκατοικημένες μεγαλουπόλεις»... Βλ. καί ΚΟΥΛΟΥΜΠΗ Θ., *Διεθνεῖς Σχέσεις (Ἐξουσία καί Δικαιοσύνη)*, ἐκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, σ. 535-536.

⁸ Βλ. <https://el.wikipedia.org/wiki/Ελληνοαμερικάνοι>.

⁹ *ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης-Τό φιλανθρωπικό καί κοινωνικό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς ἐπικοινωνιακῆς καί μορφωτικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 2001, σ. 71.

έναν κοινό τόπο. Έλλοχεύει ο κίνδυνος της γκεττοποίησης από μέρους τους, κάτι πού πρέπει να αποφευχθεί με τήν άρμονική συνύπαρξη και τήν καλλιέργεια του άλληλοσεβασμού. Ώς εκ τούτου ή μη έλεγχόμενη και οργανωμένη μετανάστευση δύναται να διαλύσει τόν τοπικό κοινωνικό ιστό.

Όμως και ή Ελλάδα ήρθε άντιμέτωπη με τό μεταναστευτικό ζήτημα, όταν κλήθηκε να ύποδεχθεί πολλούς μετανάστες από τό 1990 μέχρι τό 2011 και από τό 2015 μέχρι σήμερα. Είναι γνωστό ότι ή πτώση των σοσιαλιστικών καθεστώτων στην Άνατολική Εύρώπη (1989) είχε ως αποτέλεσμα τήν οικονομική μετανάστευση και προς τή χώρα μας. Από τίς γείτονες χώρες, Άλβανία, Ρουμανία και Βουλγαρία αρκετοί ήταν εκείνοι πού έφθασαν στην Ελλάδα για ένα καλύτερο «αύριο». Βέβαια, με τήν πάροδο των έτων, σε αυτούς τους οικονομικούς μετανάστες προστέθηκαν οι Άσιάτες και οι Άφρικοί. Σύμφωνα με στατιστική έρευνα τό 2010 τό 7% του πληθυσμού της χώρας αποτελούνταν από μετανάστες κρατών μη μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁰. Τό ποσοστό και μόνο του 7% προδίδει τήν αύξητική τάση του μεταναστευτικού ζητήματος στή χώρα μας μέσα σε μιά εικοσαετία.

Παρότι ή Ελλάδα πέρασε μιά τεράστια οικονομική κρίση, έντούτοις οι αριθμοί των μεταναστών δέν μειώθηκαν. Ήδη από τά τέλη του 2014-άρχες του 2015 ξεκίνησε μιά συστηματική είσοδος ανθρώπων από τά παράλια της Τουρκίας στην Ελλάδα. Οι διάφορες πολεμικές συρράξεις στή Μέση Άνατολή και οι απάνθρωπες συνθήκες ζωής εκεί, όδήγησαν πολλούς στο έλλαδικό έδαφος. Η εύκολη προσβασιμότητα μέσω Τουρκίας και σαφώς τό καλύτερο βιοτικό επίπεδο της χώρας μας προσέλκυσαν τό ενδιαφέρον των ανθρώπων αυτών για τήν πατρίδα μας. Αυτό αποδεικνύεται περίτρανα, εάν κανείς συγκρίνει τό πόσο αύξήθηκαν οι αιτήσεις άσύλου στην Ελλάδα μεταξύ των έτων 2015 και 2016. Η διαφορά τους ύπολογίζεται κατά 37.800 αιτήσεις περισσότερες τό 2016, όταν τά προηγούμενα χρόνια ή διαφορά κατά έτος δέν ξεπερνούσε τίς 10.000 αιτήσεις¹¹. Βέβαια στους λόγους προτίμησης της Ελλάδας, εκτός της προνομακής γεωγραφικής θέσης της (σταυροδρόμι τριών Ήπειρων), έρχεται να προστεθεί και αυτός του κλεισίματος των συνόρων από άλλες ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. Άγγλία, Γερμανία). Άρα, δικαιολογείται ή σημερινή ραγδαία αύξηση

¹⁰ Για περισσότερες πληροφορίες και στον ιστότοπο: https://el.wikipedia.org/wiki/Μεταναστευτικό_ζήτημα_στην_Ελλάδα.

¹¹ Για περισσότερα στατιστικά στοιχεία επ' αυτού βλ. στην επίσημη ιστοσελίδα του Υπουργείου Μετανάστευσης και Άσύλου: http://asylo.gov.gr/?page_id=143.

του μεταναστευτικού ζητήματος και η προκύψασα προβληματική επίλυσή του.

Θά αποτελούσε σημαντική παράλειψη νά μίν γίνει διάκριση μεταξύ τῶν ὄρων «μετανάστης» καί «πρόσφυγας». Ἐκ προοιμίου ἔγινε λόγος γιά τίν εἴσοδο στή χώρα μας ὄχι ἀποκλειστικά καί μόνο μεταναστῶν, ἀλλά καί προσφύγων. Ἄν καί οἱ δύο αὐτοί ὄροι συγγέονται καί ταυτίζονται ἀπό τίν κοινή γνώμη, ἐντούτοις διαφοροποιοῦνται. Σύμφωνα μέ τίν Σύμβαση τῆς Γενεύης (28/7/1951) πρόσφυγας εἶναι «*κάθε πρόσωπο, τό ὁποῖο, ἐπειδή ἔχει δικαιολογημένο φόβο διωγμοῦ λόγω φυλῆς, θρησκείας, ἐθνικῆς προέλευσης, πολιτικῶν πεποιθήσεων ἢ συμμετοχῆς σέ ὀρισμένη κοινωνική ομάδα, βρίσκεται ἔξω ἀπό τή χώρα τῆς ὑπικουότητάς του καί δέν μπορεῖ, ἢ ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ φόβου, δέν θέλει νά προσφύγει στήν προστασία τῆς χώρας αὐτῆς*»¹². Ὁ μετανάστης (νόμιμος ἢ παράνομος) καταφεύγει σέ ἄλλη χώρα ὄχι γιατί ἀπειλεῖται ἢ ἀκεραιότητά του, ἀλλά γιά νά βελτιώσει τό ἐπίπεδο τῆς ζωῆς του. Ἀντίθετα, ὁ πρόσφυγας διαφεύγει σέ ἄλλο τόπο μέ ἀποκλειστικό στόχο τίν προστασία τῆς ὑπαρξῆς του¹³. Ὅμως καί οἱ δύο κατηγορίες «ξένων»¹⁴ ἀντιμετωπίζουν κοινά προβλήματα μέ τόν ἐρχομό τους σέ μιά ξένη χώρα, ὅπως γιά παράδειγμα στεροῦνται τούς βασικούς τους πόρους, δυσκολεύονται ὡς πρός τίν ἐπικοινωνία ἐξαιτίας τῶν γλωσσικῶν καί πολιτισμικῶν διαφορῶν κ.ἄ. Ἐπομένως, μπορεῖ μέν νά ὑπάρχει διαφορά ὡς πρός τίν αἰτία ἔλευσῆς τους, δέν συμβαίνει ὅμως αὐτό ὡς πρός τίς δυσκολίες καί τίς ἀνάγκες τους.

Τό μεταναστευτικό ζήτημα συνδεόμενο ἄρρηκτα καί μέ τό προσφυγικό, ἀποτελεῖ ἓνα ἀκανθῶδες θέμα γιά τό ὁποῖο ἀπαιτεῖται ἀπό τίν ἐκάστοτε κυβέρνησι μιά ξεχωριστή πολιτική. Μπροστά σέ αὐτή τίν πληθυσμιακή εἰσροή καλεῖται νά εἶναι προετομασμένη γιά κάθε ἐπιπρόσθετο πρόβλημα. Καλεῖται νά εἶναι ἔτοιμη ὥστε νά παράσχει τίς καλύτερες δυνατές συνθηκες διαβίωσης, ὡς μιά ἐμπρακτική κίνησι προσφορᾶς καί ἀλληλεγγύης ἀπέναντι στόν ἐμπερίστατο συνάνθρωπο. Ὅφείλει νά ἔχει τή δυνατότητα ἀφομοίωσης

¹² Βλ. περισσότερα καί στόν ἰστότοπο: <http://www.gcr.gr/node/24>.

¹³ «*Πρόσφυγας εἶναι τό πρόσωπο πού ἐξαναγκάζεται σέ φυγή ἀπό τόν μόνιμο τόπο ἐγκατάστασῆς του ἢ τίν πατρίδα του, κυρίως γιά νά ἀποφύγει διωγμούς ἀπό τίν ἐπίσημη ἐξουσία*». ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ Γ., *Λεξικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, ἐκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Ἀθήνα 2002, σ. 1498.

¹⁴ Ἡ ἐπιστιμή τῆς κοινωνιολογίας ὀρίζει τόν «ξένο» ὡς αὐτόν πού ζεῖ σέ μιά κοινωνική ομάδα χωρίς νά ἀνήκει σέ αὐτή. Καί οἱ μετανάστες ἀντίστοιχα ἐγκαθίστανται μέσα σέ μιά ξένη χώρα χωρίς νά ἀποτελοῦν μέλη τῆς. Βλ. καί ΝΙΚΟΛΑΙΔΗ ΑΠ., *Εὐσύνοπτη Κοινωνιολογία*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2008, σ. 168.

καί οὐσιαστικῆς συμπαράστασης τῶν μεταναστῶν¹⁵, καθὼς καί τὴν ἰκανότητα ἀπάλειψης ἢ καί πρόληψης ξενοφοβικῶν καί ρατσιστικῶν συμπεριφορῶν ἀπὸ μέρους τῆς κοινωνίας ὑποδοχῆς. Ἔχει χρέος ἐπιπλέον νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἐτοιμότητα καί τὴ βούληση γιὰ τὴν παροχὴ «πολιτικοῦ ἀσύλου»¹⁶ στοὺς μετανάστες, ἓνα θεμελιῶδες ἀνθρώπινο δικαίωμα. Γενικά, ἡ «μεταναστευτικὴ πολιτικὴ» πρέπει νὰ ἀποτελεῖ κυβερνητικὴ προτεραιότητα, προϋποθέτοντας «γνώση τῆς πραγματικότητας, αἴσθησις τῆς δικαιοσύνης, εὐλικρίνεια προθέσεων, πολιτικὴ φαντασία καί ἰκανότητα γιὰ πρόληψη τοῦ μέλλοντος»¹⁷.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ & ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Τὸ μεταναστευτικὸ ζήτημα ἀπασχολεῖ ὄχι μόνον τὴν ἐκάστοτε κυβερνητικὴ πολιτικὴ, ἀλλὰ βρίσκεται καί μεταξὺ των ἐνδιαφερόντων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ὑπακούοντας στὸν ἀφεγάδιαστο λόγο τοῦ Θεοῦ: «ξένος ἦμιν καί συνηγάγέτε με» (Ματθ. 25,35), ἡ Ἐκκλησία ἔρχεται καί ἀποδεικνύει ἐμπράκτως τὸ μέλημά της καί γιὰ τοὺς «ξένους». Ἐξάλλου, ἡ ἔννοια τοῦ ξενιτεμένου δὲν εἶναι ἀνοίκεια στὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις. Ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη μέχρι καί τὴν Καινὴ Διαθήκη ἀρκετές φορές φανερώνεται ἡ ἔννοια καί ἡ σημασία τοῦ «ξενιτεμοῦ» στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως χαρακτηριστικά μᾶς πληροφορεῖ τὸ βιβλίον τῆς *Γενέσεως*, ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς προστάζει τὸν πατριάρχη Ἀβραάμ νὰ ἐγκαταλείψει τὰ προσφιλῆ του πρόσωπα καί τὸ οἶκεο περιβάλλον του καί νὰ μεταναστεύσει στὸ τόπο πού τοῦ ὑπέδειξε¹⁸. Ἀλλὰ καί ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς βιώνει τὴν ξενιτιά, ὅταν ὡς βρέφος ἀναγκάζεται μαζί μέ τὴν οἰκογένειά του νὰ ξενιτευτεῖ στὴν Αἴγυπτο, ἀποφεύγοντας τὸ

¹⁵ Βλ. καί ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠ., *Κοινωνικὴ Ἠθικὴ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2009, σ. 174.

¹⁶ Τὸ πολιτικὸ ἄσυλο δὲν εἶναι παρὰ ἡ προστασία πού προσφέρει τὸ κράτος στὰ ἄτομα ἐκεῖνα πού φεύγουν ἀπὸ τὴν χώρα τους γιὰ καλύτερες συνθηκῆς διαβίωσης (μετανάστες) ἢ ἐξαιτίας τοῦ φόβου τοῦ διωγμοῦ τους ἀπὸ ἓνα καθεστῶς (πρόσφυγες). Περισσότερες ὁμως πληροφορίες σχετικὰ μέ τοὺς ὅρους καί τίς προϋποθέσεις πού πρέπει νὰ συντρέχουν γιὰ τὴν χορήγηση τοῦ πολιτικοῦ ἀσύλου βλ. http://asylum.gov.gr/?page_id=414.

¹⁷ Βλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠ., *Κοινωνικὴ Ἠθικὴ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2009, σ. 174.

¹⁸ «Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καί ἐκ τῆς συγγενείας σου καί ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου...» (Γέν. 12,1).

μένος του βασιλέως Ἡρώδη. Ὁ Χριστός, ὡς ἄλλος πρόσφυγας, διαρκῶς ζεῖ τὸν διωγμὸ, ἀπὸ τὴν στιγμή τῆς σάρκωσής Του μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς Σταυρώσεως Του στὸν Γολγοθά¹⁹. Οἱ ἴδιοι οἱ συμπατριῶτες Του τὸν ἀντιμετωπίζουν σάν ξένο, ὅταν διαρκῶς τὸν συκοφαντοῦν καὶ τὸν μισοῦν, ἀγνοῶντας τὴν πραγματικὴ Του ταυτότητα. Ὁ Χριστός ὀλοκληρῶνει τὸ ἐπίγειο ἔργο Του, χωρὶς νὰ ἔχει «ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖνα» (Ματθ. 8,20). Ἐπομένως, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ταυτίζεται μὲ τὸν ξένο καὶ κατ' ἐπέκτασιν δίνει μὰ πῶ πνευματικὴ διάστασιν στό βίωμα τῆς ξενιτιάς.

Οἱ πρῶτοι χριστιανοί, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Κυρίου, διαρκῶς ἔχουν τὴν αἴσθησιν τῆς ἀποδημίας. Δέν εἶναι τυχαῖο πού ὁ Ἀπόστολος Παῦλος τονίζει στὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολή του ὅτι οἱ χριστιανοί εἶναι «ξένοι καὶ παρεπίδημοι» (Εβρ. 11,13). Ἀντιμετωπίζει τὴν ἐδῶ πολιτεία ὡς παροδική, ἀφοῦ σκοπὸς τοῦ χριστιανοῦ εἶναι ἡ κατάκτησιν τῆς αἰώνιας πολιτείας, τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Πάντοτε τὸ χριστιανικὸ ἰδεῶδες εἶναι συναρτημένο μὲ τὸ πνεῦμα τῆς φυγῆς καὶ ὄχι τῆς παραμονῆς στὰ πρόσκαιρα. Ἀνεκὰθεν καὶ κυρίως στὰ χρόνια των μαρτύρων γίνεται ἀντιληπτός ὁ πόθος τους ὄχι γιὰ τὸ ἐπίγειο, ἀλλὰ γιὰ τὸ ἐπουράνιο πολίτευμα²⁰. Κίνητρο τοῦ μαρτυρικοῦ τους ἀγῶνα ἀποτελεῖ καὶ ἡ «μετοίκισή» τους ἀπὸ τὰ γῆνα καὶ κίβδηλα στὰ ἐπουράνια καὶ ἀληθινά. Ἄρα ἡ «ξενιτιά» εἶναι σύμφυτη μὲ τὴν πνευματικὴ ζωή, ὅταν καλεῖται κάποιος νὰ ἐγκαταλείψει τὸν παλαιὸ ἀνθρώπο καὶ νὰ γίνῃ μέλος τῆς «ἐν Χριστῷ καινῆς κτίσης»

Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία βρίθῃ παραδειγμάτων προσφορᾶς πρὸς τοὺς ξένους. Ὁ ἱστορικὸς Παλλάδιος διασώζει περιπτώσεις ξένων οἱ ὅποιοι φιλοξενούνταν ἀπὸ τίς κατὰ τόπους Ἐκκλησίες. Τὸ ὅτι βρισκόνταν τὴν βυζαντινὴν περίοδο ξενοδοχεῖα δίπλα σε ναοὺς, δεῖχνει τὸ ἀμέριστο ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας πρὸς κάθε ἀναξιοπαθοῦντα, ἀκόμη καὶ πρὸς τοὺς «ξένους». Ἡ ἐνορία ἔδινε τὸ διακόνημα τῆς διακονίας τῶν «ξένων» σέ

¹⁹ Ὁ Χρ. Σταμούλης γράφει ἐπ' αὐτοῦ: «Ὁ Θεὸς Λόγος σαρκούμενος προσέλαβε τὸ ξένο, τὸ ἄλλο, τὸ ἐντελῶς διαφορητικὸ. Βγήκε ἀπὸ τὸν ἑαυτό Του, παραμένοντας ταυτόχρονα ὁ ἑαυτός Του, προκειμένου ἡ ἀγάπη Του, πού χωρᾶ τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα, νὰ κατορθώσει τὸ ἀκατόρθωτο, νὰ ἀντλήσει ὕδωρ ἐκ τῆς πέτρας. Προσέλαβε τὴν διαβρωμένη ἀπὸ τὴν ἁμαρτία ἀνθρώπινη φύσιν, προσέλαβε τὸν ἐκδιωγμένο ἀπὸ τὸν Παράδεισο Ἀδάμ, γιὰ νὰ τὸν γατρῆναι ἀπὸ τὴν ἀσθενεία του. Καὶ ἀκόμη περισσότερο, ἔγινε ὁ ἴδιος Ξένος, ἔτσι ὥστε διὰ τῆς συμπάθειας καὶ τῆς οικειότητας νὰ φανερώσει τὸ μυστήριον τῆς ἀγάπης πού φτάνει μέχρι τὸ Σταυρὸς» ΣΤΑΜΟΥΛΗ ΧΡ., Ὡσπερ ξένος καὶ ἀλίτης ἡ Σάρκωσις-ἡ μετανάστευσις τῆς ἀγάπης, ἐκδ. Ακρίτας, Ἀθήνα 2010, σ. 22.

²⁰ ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης-Τὸ φιλανθρωπικὸ καὶ κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς ἐπικοινωνιακῆς καὶ μορφωτικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2001, σ. 73.

κάποιους ένοριτες. Αυτοί αναλάμβαναν αρχικά τὰ τῆς συντηρήσεως τῶν ξένων καί μετέπειτα τούς ένσωμάτωναν στήν ένοριακή ζωή, παρέχοντάς τους καί κάποιο διακόνημα (στόν κῆπο ἢ στό ἀρτοποιεῖο ἢ στό μαγειρεῖο). Ἄν μάλιστα ἀνάμεσα στούς «ξένους» ὑπῆρχε κάποιος έγγράμματος, τόν ἔστελναν στήν βιβλιοθήκη γιά κάποια μελέτη²¹. Μέ αὐτή τήν βοήθειά τους οἱ ἐκκλησιαστικές καί μάλιστα οἱ πρῶτες ένοριακές κοινότητες ἐφάρμοζαν στό ἀκέραιο τό λόγο τοῦ *Λευιτικοῦ* τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης: «Ἄν κάποιος ξένος ἔρθει νά μείνει μαζί σας στή χώρα σας, μὴν τόν ἐκμεταλλευτεῖτε. Νά τοῦ φέρεστε ὅπως σ' ἕναν συμπατριώτη σας, νά τόν ἀγαπάτε σάν τόν ἑαυτό σας, γιατί κι ἐσεῖς ξένοι ἦσα-σαν στήν Αἴγυπτο» (*Λευιτ.* 19,33).

Ἡ φιλοξενία τῶν «ξένων» δέν ἀποτελοῦσε μόνο γνῶρισμα τῶν πρωτοχριστιανικῶν καί βυζαντινῶν χρόνων, ἀλλά εἶναι ἕνα διαχρονικό καί φλέγον θέμα. Οἱ κοινωνίες ἐθνοτήτων ἔχουν πλέον μεταβληθεῖ σέ πολυπολιτισμικές κοινωνίες, ἀλλάζοντας τήν κοινωνική διαστρωμάτωση τοῦ κάθε τόπου. Ἀπαρτίζονται ἀπό ἀνθρώπους μέ διαφορετικές ἐθνικές παραδόσεις καί θρησκευτικές καί πολιτιστικές παραστάσεις. Φυσικό καί ἐπόμενο εἶναι ὅτι μέ αὐτή τήν πρόκληση τῆς πολυπολιτισμικότητας ἀντιμέτωπη ἔρχεται καί ἡ Ἐκκλησία. Ἐνώπιόν της παρουσιάζεται ὁ «ἄλλος», ὁ «ξένος», τόν ὁποῖον δέν μπορεῖ νά τόν ἀποκλείσει, παρά νά τόν διακονήσει. Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἰλίου κ. Ἀθηναγόρας ὑπογραμμίζει σέ σχετική του εἰσήγηση πρὸς τήν Ἱεραρχία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (7/10/2015): «Γιά τήν Ἐκκλησία ὁ «ἄλλος», ὁ ὁποῖοσδήποτε «ἄλλος», δέν εἶναι οὔτε ἐχθρός, οὔτε ἀπρόσωπη μονάδα, ἀλλά οὔτε ἡ κόλασί μου, ὅπως ὑποστήριξε μερίδα τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας. Ἀντίθετα ὁ «ἄλλος», ἀκόμη καί στήν τραγική στιγμή τῆς ὑπαρξῆς του καί ἰδίως τότε, παραμένει μιὰ μοναδική καί ἀνεπανάληπτη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὁ τόπος ὅπου τελικά μποροῦμε νά συναντήσουμε τόν ἴδιο τόν Κύριό μας»²².

Πράγματι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος φανερώνει μέσα ἀπό μιὰ σειρά δράσεων τήν προσίλωσή της ἔναντί του «ἄλλου». Σέ κάθε τόπο ἀλλά καί στίς παραμεθόριες περιοχές, στάθηκε κοντά στούς μετανάστες καί στούς πρόσφυγες προσφέροντας ὕλη, ψυχολογική καί νομική συμπαράσταση καί θαλπωρή. Δέν εἶναι λίγες οἱ φορές πού ὅταν χρειάστηκε, ἡ Ἱερά Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν στίς χιλιάδες μερίδες φαγητῶν πρὸς ἀπόρους συμπεριέλαβε καί τούς

²¹ ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης-Τό φιλο-ανθρωπικό καί κοινωνικό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς ἐπι-κοινωνιακῆς καί μορφωτικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 2001, σ. 73.

²² Βλ. γιά περισσότερες πληροφορίες: <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/eisigiseis.htm>.

«ξένους»²³. Τό ἴδιο καί οἱ κατά τόπους Ἱερές Μητροπόλεις φιλοξένησαν ποικιλοτρόπως καί ἐπί μακρόν πολλούς μετανάστες. Ἀλλά καί κάποιες ἱερές μονές, ὅταν ὑπῆρξε ἀνάγκη, πρόταξαν τό συμφέρον τῆς ἐπιβίωσης τῶν μεταναστῶν καί τῶν προσφύγων. Ὅλοι λοιπόν αὐτοί οἱ ἐκκλησιαστικοί φορεῖς ἐφαρμόζουν μέχρι σήμερα στήν πράξη τόν εὐαγγελικό λόγο: «ἐφ’ ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε» (Ματθ. 25,40).

Ἡ ἑλληνική ἐκκλησιαστική παρέμβαση γιά τήν ἀνακούφιση τῶν μεταναστῶν καί τῶν προσφύγων, θά μπορούσε νά συνομισθεῖ στά ἑξῆς:

- Συνεργασία μέ ὄλους τους ἐμπλεκόμενους φορεῖς τοῦ Κράτους (ὑπουργεῖα, δημόσιες ὑπηρεσίες κ.ἄ.) καί μέ τίς τοπικές κοινωνίες γιά τήν ἀπό κοινοῦ διαχείριση τοῦ μεταναστευτικοῦ ζητήματος.

- Συμμετοχή τῆς στήν σίτιση, στήν διανομή ἱατροφαρμακευτικοῦ ὕλικου καί εἰδῶν πρῶτης ἀνάγκης σέ αὐτή τήν ἐμπειρίστατη ομάδα ἀνθρώπων (προσφύγων καί μεταναστῶν).

- Παροχή κοινωνικῆς στήριξης καί νομικῆς βοήθειας προκειμένου, σέ κάποιες περιπτώσεις, νά ὀλοκληρωθοῦν ἐπιτυχῶς οἱ διαδικασίες αἴτησης ἀσύλου.

- Ἀνοιχτή καί συνεχὴ ἐπικοινωνία μέ ἐκκλησιαστικές ὀργανώσεις καί εὐρωπαϊκοὺς ὀργανισμούς (Ἐπιτροπὴ Μεταναστῶν τοῦ Συμβουλίου Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν κ.ἄ.), μέ στόχο ἀφενὸς τήν ἐνίσχυση τῶν προσπαθειῶν τῆς καί ἀφετέρου τήν ἐνημέρωση καί εὐαισθητοποίηση τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινῆς γνώμης γιά τό προσφυγικό ζήτημα.

- Τέλος, ἐνίσχυση τῆς συνεργασίας τῆς μέ τόν Διεθνή Ἐρυθρὸ Σταυρό, ἀλλά καί τήν Ὑπατὴ Ἀρμοστεία τοῦ Ο.Η.Ε. γιά τοὺς πρόσφυγες, συμμετέχοντας σέ διάφορα προγράμματα καί δράσεις.

Ἐξίσου σημαντικὴ εἶναι καί ἡ συμβολὴ τοῦ «Κέντρου Συμπαραστάσεως Παλιννοστούντων καί Μεταναστῶν-Οἰκουμενικοῦ Προγράμματος Προσφύγων». Πρόκειται γιά μιὰ μὴ κερδοσκοπικὴ ἐταιρεία πού ἰδρύθηκε τό 2012 καί ἔχει ὡς στόχο τήν παροχὴ ὑποστηρικτικῶν ὑπηρεσιῶν σέ παλιννοστοῦντες μετανάστες, καθὼς καί σέ πρόσφυγες. Δέν εἶναι παρὰ μιὰ μετεξέλιξη τοῦ «Κέντρου Συμπαραστάσεως Παλιννοστούντων Μεταναστῶν» πού εἶχε συστα-

²³ Βλ. σχετικὸ παράδειγμα: ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης-Τὸ φιλανθρωπικὸ καί κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς ἐπικοινωνιακῆς καί μορφωτικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 2001, σ. 74.

θει τό 1978 ως ξεχωριστή ύπηρεσία τής Ίεράς Συνόδου τής Έκκλησίας τής Έλλάδος²⁴. Συγκεκριμένα τό Κέντρο αυτό έρχεται καί προσφέρει έξειδικευμένες ύπηρεσίες ύποδοχής, κοινωνικής συμβουλευτικής καί προσανατολισμοϋ, νομικής ύποστήριξης τών αιτούντων, προσωρινής περιθάλψης καί στέγασης τών ξεριζωμένων, καθώς καί φιλοξενία γυναικων πού βρίσκονται σέ κίνδυνο έκμετάλλευσης ή βίας, χωρίς καμία διάκριση έθνικότητας, θρησκείας ή άλλης μορφής διαφορετικότητας. Οί δράσεις αυτές επίσης περιλαμβάνουν τί δικτύωση καί συνεργασία μέ κοινωνικούς φορείς καί έθνικές καί διεθνείς Μή Κυβερνητικές Όργανώσεις. Έπιπλέον αυτός ό εκκλησιαστικός φορέας ενδιαφέρεται νά ευαίσθητοποιήσει τόν πληθυσμό γιά θέματα ασύλου, προσφύγων, ασυνόδευτων ανηλίκων, κράτησης καί καταπολέμησης τοϋ ρατσισμού καί τής ξενοφοβίας. Ός εκ τούτου αυτή ή οργανωμένη προσπάθεια τής Έκκλησίας αποτελεί ένα ισχυρό «ράπισμα» έναντι όλων όσων αποδίδουν στήν Έκκλησία ξενοφοβικές καί ρατσιστικές συμπεριφορές.

Η Έκκλησία τής Έλλάδος από τίν πρώτη κιόλας στιγμή έδειξε ενδιαφέρον γιά τίν καλύτερη επίλυση τοϋ μεταναστευτικοϋ καί προσφυγικοϋ ζητήματος²⁵. Ποτέ δέν τό εξέτασε μέ θρησκευτικές παρωπίδες, αλλά τό άνιχνεύει από τίν όπτική γωνία τής αγάπης καί τής προσφοράς πρός τόν «άλλο». Πολύ εύστοχα ό Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ίλιου κ. Άθηναγόρας θά αιτιολογήσει αυτό τό ξεχωριστό εκκλησιαστικό ενδιαφέρον ως έξης: «Τό ζήτημα δέν είναι νά δαιμονοποιούμε καταστάσεις, νά άρθρώνουμε ίερεμιάδες γιά τά δεινά πού μās βρῆκαν καί νά έξορκίζουμε τό “κακό”, αλλά νά μπορέσουμε νά κατανοήσουμε όλες τίς διαστάσεις τής νέας πραγματικότητας πού έχουμε μπροστά μας. Κάτι τέτοιο συνιστά όπωσδήποτε μία γόνιμη πρόκληση γιά τόν θεολογικό μας λόγο, αλλά καί τίν ποιμαντική μας πράξη, καθώς δοκιμάζει τά κριτήριά μας καί θέτει επιτακτικά το θέμα τής αξιολόγησης καί τής στάσης μας έναντι τοϋ κάθε

²⁴ ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Η μαρτυρία τής αγάπης-Τό φιλανθρωπικό καί κοινωνικό έργο τής Έκκλησίας τής Έλλάδος*, έκδ. Κλάδου Έκδόσεων τής επικοινωνιακής καί μορφωτικής ύπηρεσίας τής Έκκλησίας τής Έλλάδος, Αθήνα 2001, σ. 75.

²⁵ Θά αποτελούσε επίσης παράλειψη νά μίν αναφερθεί ότι από τό 2006 στήν Ίερά Σύνοδο τής Έκκλησίας τής Έλλάδος λειτουργεί «Ειδική Συνοδική Έπιτροπή Μεταναστών, Προσφύγων καί Παλιννοστούντων», μά άλλη απόδειξη τοϋ άμέριστου ενδιαφέροντος τής Έκκλησίας πρός αυτές τίς εύπαθείς κοινωνικές ομάδες. Αυτή συστάθηκε μέ σκοπό τίν έρευνα τών κοινωνικών, πολιτισμικών καί θρησκευτικών επιπτώσεων από τίν μετανάστευση, τίν αντιμετώπιση τών ποιμαντικών προβλημάτων καί τίν όμαλή ένταξη τών άλλοδαπών στό κοινωνικό σύνολο. Γιά τίν λειτουργία καί τίν διοικητική όργάνωση αυτής τής ειδικής συνοδικής έπιτροπής βλ. καί <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/metanastes/metanastes.htm>.

λογής “άλλου”»²⁶. Άρα από τὰ ὅσα παρατέθηκαν, κατανοεῖται πὼς ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δέν ἀδιαφορεῖ, ἀλλά μέσα στό φιλανθρωπικό ἔργο της ἐντάσσει καί τό μεταναστευτικό-προσφυγικό ζήτημα.

ΕΝΟΡΙΑ & ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Τὴν βασική ἐντολή τῆς ἀγάπης πρὸς τό πλησίον, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πεμπτοσύνη τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, ἐφαρμόζει καί ἡ κάθε ἐνοριακὴ κοινότητα. Ἐκτός της λατρευτικῆς καί μυστηριακῆς ζωῆς της, διακρίνεται καί γιὰ τὴν πλοῦσια φιλανθρωπική της διακονία. Ὡς πρώτησιτη ἀνάγκη θέτει τὴν πνευματικὴ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων διαμέσου τῶν ἱερῶν μυστηρίων, χωρὶς ὅμως νὰ ὑποβιβάζει τίς σωματικές ἀνάγκες τους²⁷. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς προσλαμβάνει καί σώζει τὸν «ὄλο ἄνθρωπο», ὡς ψυχοσωματικὴ ὁλότητα. Δέν τὸν διαρεῖ καί δέν τὸν κομματιάζει, ἀντιθέτως τὸν ἀντιμετωπίζει ἐνιαία. Γι’ αὐτό καί ἡ διακονία τῆς Ἐκκλησίας δέν διαφοροποιεῖται, ἀλλά προσφέρεται σέ ὁλόκληρο τὸν ἄνθρωπο.

Ἡ Ἐκκλησία καί ἡ ἐνορία δέν περιορίζεται μόνο στὴν πνευματικὴ διακονία, ἀλλά προχωρεῖ καί στὴ «σωματικὴ-ὕλική» διακονία²⁸. Ὡς κοινωνία ἀγάπης, ἡ ἐνοριακὴ κοινότητα ὀργανώνει τὴ μέριμνά της γιὰ ὅσους πάσχουν καί ἀδυνατοῦν νὰ ἐπιβιώσουν. Ἀγωνιᾷ καί συγχρόνως ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ πόνου, τῆς θλίψης, τῆς φτώχειας, τῆς ἀνεργίας καί ὄλων τῶν προβλημάτων πού ταλανίζουν τὸν ἄνθρωπο. Τό ποικιλοτρόπο ἔργο της συνδέεται ἄρρηκτα μέ τὴν ἀνακούφιση τῶν εὐπαθῶν κοινωνικῶν ομάδων. Ὅπως προσφυῶς σημειώνει ὁ μακαριστὸς π. Γεώργιος Μεταλληνός, αὐτὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διακονία, δηλαδὴ ἡ διακονία ὄλων τῶν ἀναξιοπαθούντων, «ἀποτελεῖ τὴν ἄλλη ὄψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογήσεως»²⁹. Ἐξάλλου ὁ ἐρχομὸς τοῦ Μεσσία ἐπάνω στὴ γῆ σηματοδοτεῖ τὴ λύτρωση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τὸν θάνατο, τίς θλίψεις καί τίς ἀσθένειες. Ἔτσι καί ἡ κάθε ἐνοριακὴ κοινότητα

²⁶ Βλ. καί: <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/eisigiseis.htm>.

²⁷ «Στο χωρὸ τῆς Ἐκκλησίας δέν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἓνας δυαλισμὸς μεταξύ πνευματικοῦ καί ὕλικου, ψυχικοῦ καί σωματικοῦ. Κάθε δὲ προσπάθεια ὑπερτονισμοῦ τῆς μῆς πλευρᾶς τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου σέ βάρος τῆς ἄλλης ἐνέχει τὸν κίνδυνο νὰ μᾶς ὀδηγήσει σέ τραγικὲς παρεκκλίσεις ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς καί τῆς ὑπαρξῆς μας» Βλ. ΠΑΤΡΩΝΟΥ Γ., *Θεολογία-Κοινωνία*, ἔκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2007, σ. 232.

²⁸ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. (Πρωτοπρ.), *Ἡ Ἐκκλησία μέσα στὸν κόσμo*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1988, σ. 26.

²⁹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. (Πρωτοπρ.), *ΕΝΟΡΙΑ: Ὁ Χριστὸς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1990, σ. 134.

εἶναι ἡ προέκταση τοῦ σωστικοῦ ἔργου τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ.

Κατεχοχὴν ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἄρτια διεκπεραίωση αὐτῆς τῆς διακονίας εἶναι ἕκαστος ἐφημέριος. Μαζὶ μὲ τοὺς πολύτιμους συνεργάτες τοῦ συμπαραστέκεται καὶ συνδράμει τοὺς πάσχοντες. Πλησιάζει τοὺς δοκιμαζόμενους ἀνθρώπους μὲ στόχο τὴν ἀπελευθέρωσή τους ἀπὸ τίς πάσης φύσεως δυσκολίες. Ὁ ἱερέας εἶναι ἐκεῖνος πού βρίσκεται δίπλα στοὺς ἀσθενεῖς, στοὺς λυπημένους ἀπὸ ἕναν πρόωρο χαμὸ συγγενικοῦ τους προσώπου, στοὺς ὑπερήλικες, στοὺς ἀστέγους, στοὺς πτωχοὺς, στίς χῆρες, στὰ ὄρφανά, στοὺς ἀνέργους, στοὺς φυλακισμένους, στοὺς ναρκομανεῖς καὶ γιατί ὄχι, καὶ δίπλα στοὺς μετανάστες καὶ στοὺς πρόσφυγες. Αὐτός, ἐντὸς τῆς ἐνοριακῆς κοινότητας, ἀγκαλιάζει ὅλες τίς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καὶ τίς παραμέτρους τῆς ζωῆς, πού ἀναφέρονται εἴτε στὸν κοινωνικὸ καὶ βιολογικὸ του κύκλο, εἴτε στίς ὑπαρξιακές καὶ πνευματικὲς του ἀναζητήσεις καὶ ἀνησυχίες. Ἐτσι ἀποδεικνύεται πόσο πολυσίμαντη καὶ πολυδιάστατη εἶναι ἡ «ἱερατικὴ λειτουργία» σήμερα.

Ἴσως ὅμως ἀναφύεται ὁ προβληματισμὸς ὅτι οἱ ἐνοριακὲς ποιμαντικὲς ἀνάγκες εἶναι αὐξημένες καὶ τὸ ἔργο τοῦ κληρικοῦ δυσχεραίνεται. Μὲ ποῖο τομέα διακονίας νά πρωτοασχοληθῆ; Μὲ ὅλους εἶναι ἀνέφικτο, τῆ στιγμῆ πού εἶναι ἐπιφορτισμένος καὶ μὲ τὸ λειτουργικὸ κομμάτι τῆς κοινότητας. Γι' αὐτὸ ἀπαιτεῖται ἡ βοήθεια διαφορῶν συνεργατῶν, κάτι πού γίνεται στίς ἐνορίες τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων. Γιὰ παράδειγμα ὑπάρχουν ἐνορίες τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν πού καθημερινὰ ἐτοιμάζουν ἑκατοντάδες μερίδες φαγητοῦ γιὰ ἐνδεεῖς συνανθρώπους. Χωρὶς τὴν θυσιαστικὴ προσφορὰ λαϊκῶν συνεργατῶν ἡ διακονία αὐτὴ θά φάνταζε ἕνα ἀνεκπλήρωτο ἐνοριακὸ «ὄνειρο». Ἀντίστοιχα συμβαίνει μὲ τὴν διακονία ὀρισμένων ἐνοριῶν σὲ κάποια σωφρονιστικὰ καταστήματα. Χωρὶς τὴν ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ συμπαράσταση κάποιων ἐθελοντῶν πρὸς τοὺς φυλακισμένους, ἡ διακονία αὐτὴ θά ἦταν μιὰ ἀνέφικτη σκέψη. Ἐπομένως οἱ συνεργάτες στοῦ ἐνοριακοῦ ἔργου εἶναι οἱ «ὀφθαλμοὶ καὶ οἱ χεῖρες»³⁰ τοῦ ἱερέως στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ποικίλων κοινωνικῶν προβλημάτων.

Γιὰ τὸν κάθε χριστιανό, ἡ ἐθελοντικὴ προσφορὰ πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἐκχύλισμα ἀγάπης καὶ ἐσωτερικῆς καλλιέργειας, πού βιώνονται μέσα στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα, τὴν ἐνορία. Ἡ προσφορὰ αὐτὴ στηρίζεται στὴ χριστιανικὴ πίστη καὶ ἔχει ποιότητα, καθολικότητα καὶ διάρκεια. Δὲν ἐπιβάλλεται, οὔτε ἀπαιτεῖται. Ἡ κοινωνικὴ προσφορὰ ἐμπνέεται. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν ἱερέα

³⁰ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. (Πρωτοπρ.), *ΕΝΟΡΙΑ: Ὁ Χριστὸς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1990, σ. 135.

της ένορίας και διακλαδίζεται κατόπιν στό ποιμνιο. Ό ιερέας θυσιάζεται νυχθημερόν για τόν πλησίον και αυτόν τόν ακολουθοῦν ὅσοι ἐπιθυμοῦν τήν ἀπάλυνση τοῦ πόνου και τήν θεραπεία τῆς ἀρρώστιας τῶν «ἄλλων». Ἡ ένορία λοιπόν, ὡς τό κατεχογίν κύτταρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἐντός τῆς κοινω- νίας, δύναται νά ἀναδειχθεῖ σέ μιá ἐστία ἀνάπτυξης τοῦ ἐθελοντισμοῦ και τῆς θυσιαστικῆς διακονίας τοῦ ἔχοντος ἀνάγκη.

Στό πλαίσιο τῆς ένοριακῆς χριστιανικῆς ἀλληλεγγῆς και προσφορᾶς μπο- ρεῖ νά συμπεριληφθεῖ και ἡ διακονία «τῶν μεταναστῶν και τῶν προσφύγων». Ἡ Ἐκκλησία ἔρχεται και τούς δέχεται, τούς ψωμίζει, τούς ἐνδύει και τούς περιβάλλει μέ στοργή, διότι στά πρόσωπά τους βλέπει τόν ἴδιο τό Χριστό. Ἡ Ἐκκλησία δέν λειτουργεῖ ὡς γκέτο, ἀλλά ἡ μαρτυρία της στό σύγχρονο μετα- βαλλόμενο κόσμο εἶναι μιá μαρτυρία ἀγαπητικῆς συνύπαρξης μέ ὅλους τούς ἀνθρώπους, ἀνεξαρτήτου χρώματος, φυλῆς, και ταυτότητας. Ὁ Χριστός δέν ἀποκλείει ἀπό τήν κοινωρία Του κανένα. Κι ἂν ὑπάρχουν περιπτώσεις ἀπο- κλεισμοῦ, ὀφείλονται στόν ἐγωκεντρισμό και στήν παθολογική φοβία τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε ἀγῶνας για ἀλήθεια, εἰρήνη, δικαιοσύνη, ἀδελφσύνη και ἰσότητα εἶναι χριστιανικός³¹. Κατά συνέπεια και ἡ φιλανθρωπική διακονία τῆς ένορίας ἔχει θεία προέλευση και ἀποτελεῖ ὕψιστο καθῆκον.

Ἀναμφισβήτητα, ἡ ένορία διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στήν ἐξυπηρέτη- ση τόσο τῶν προσωπικῶν, ὅσο και τῶν ὁμαδικῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν. Ἀνά- μεσα στίς κοινωνικές ὁμάδες πού μπορεῖ νά σταθεῖ ἀρωγός στόν ἀγῶνα τῆς ἐπιβίωσῆς τους, εἶναι και οἱ ὁμάδες τῶν μεταναστῶν και τῶν προσφύγων. Σεβόμενη αὐτούς, ὡς αὐθύπαρκα πρόσωπα, δύναται νά τούς προσφέρει τήν πολυποίκλη ὑποστήριξή της σέ κρίσιμες και δύσκολες στιγμές τῆς ζωῆς τους. Συγκεκριμένα ἡ ένοριακή διακονία πρὸς τούς «ξένους», ὀφείλει νά κινηθεῖ πάνω σε τρεῖς βασικές ἀρχές³²:

1. Πρώτη βασική ἀρχή εἶναι ἡ **ἀρχή τῆς κατανόησης**. Συνίσταται στήν ὀρθή ἀντίληψη τοῦ ὑποκειμένου κόσμου τοῦ «ἄλλου». Ἡ ένορία και οἱ ἐπι- φορτισμένοι ἐθελοντές μέ τή διακονία τῶν «ξένων», ὀφείλουν νά κατανοήσουν αὐτούς σάν νά ἦταν στή θέση τους. Ἐπιβάλλεται νά ἀφοργκραστοῦν τόν πόνο τοῦ «ἄλλου», ὅπως τόν αἰσθάνεται ἢ νά νοιώσουν τήν εὐχαρίστησή του, ὅπως αὐτός τή νοιώθει.

³¹ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. (Πρωτοπρ.), *Ἡ Ἐκκλησία μέσα στόν κόσμο*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1988, σ. 219-220.

³² ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ., *Στιγμιότυπα και περιπλανήσεις σέ δρόμους ποιμαντικῆς διακο- νίας* 3, Ἀθήνα 1985, σ. 44-46.

2. Δεύτερη σπουδαία αρχή είναι **η αρχή του σεβασμού**. Η ένορία πρέπει εμπράκτως να δείχνει πώς σέβεται τον «άλλο». Νά δείχνει ότι τον συμμερίζεται σέ αυτή τήν δύσκολη φάση του βίου του. Δέν είναι σωστό νά κυριαρχούν ρατσιστικές αντιλήψεις, αλλά νά επικρατεί ή αναγνώριση τής μοναδικότητας του προσώπου του «ξένου». Ήξάλλου, ό κάθε άνθρωπος έχει τήν δική του «πνευματική άξία», τήν όποία όφείλει ό καθένας νά σέβεται.

3. Καί τρίτη σημαντική αρχή είναι **η αρχή τής παραδοχής**. Συνίσταται στήν παραδοχή του «άλλου» στό σύνολό του, όπως αυτός ύπάρχει έδω καί τώρα. Η ένορία όφείλει νά παραδέχεται τόν «ξένο» στήν καθολικότητά του, νά τόν αποδέχεται μέ τίς παροντικές ανάγκες του. Προσπάθειά της νά είναι ή ανακούφισή του από τήν δίηη τών προβλημάτων πού έχει περιέλθει.

Οί προαναφερθεΐσες αρχές ύποδηλώνουν τήν στάση φιλοξενίας πού καλείται νά καλλιεργεί ή ένορία πρός τούς «ξένους». Πρόκειται γιά αρχές πού έδραιώνονται στή θεώρηση του ανθρώπου ως προσώπου καί όχι ως μιάς άσημαντης μονάδας. Αυτές βοηθοΐν ώστε νά αποβάλλονται όλα εκείνα τά διακριτικά στοιχεία, τά όποια έγκλωβίζουν καί περιχαρακώνουν λαούς καί έθνη στίς έθνικές καί πολιτιστικές τους ιδιαιτερότητες³³. Συνδράμουν ώστε νά καλλιεργείται ή ενότητα καί ή άλληλεγγύη μεταξύ των «εικών του Θεού», παρέχοντας παράλληλα καί μιά σωτηριολογική προοπτική γιά τά μί ένοριακά μέλη. Η ύποδοχή τους ως «πλησίον» μπορεί νά οδηγήσει στήν ολοκληρωτική ένσωμάτωσή τους στήν έκκλησιαστική κοινότητα.

Πολλές είναι καί οι δράσεις³⁴ πού μπορούν νά οργανωθοΐν από τήν ένορία γιά τούς μετανάστες καί τούς πρόσφυγες. Ένδεικτικά μπορούν νά αναφερθοΐν οι έξής:

- Συμμετοχή αυτών στό ένοριακό συσσίτιο, ώστε νά καλύπτεται ή ανάγκη τής αυτοσυντήρησής τους. Ή, εάν δέν διαθέτει συσσίτιο ή ένορία, νά συνεργασθει μέ τούς τοπικούς φορείς (δήμους, συλλόγους κ.λπ.) γιά τήν σίτιση τών «ξένων».
- Δωρεάν παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης καί φροντίδας πρός αυτούς διαμέσου έδελοντών ιατρών καί φαρμακοποιών τής ένορίας.

³³ ΠΑΤΡΩΝΟΥ Γ., *Θεολογία-Κοινωνία*, έκδ. Άποστολική Διακονία τής Έκκλησίας τής Έλλάδος, Άθήνα 2007, σ.376.

³⁴ Βλ. καί ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Η μαρτυρία τής αγάπης-Τό φιλανθρωπικό καί κοινωνικό έργο τής Έκκλησίας τής Ελλάδος*, έκδ. Κλάδου Έκδόσεων τής επικοινωνιακής καί μορφωτικής ύπηρεσίας τής Έκκλησίας τής Ελλάδος, Άθήνα 2001, σ. 75-76.

- Παροχή προσωρινής στέγης σέ αυτούς μέχρι τί μόνιμη ἐγκατάστασή τους κάποιου. Ίσως ἡ ἐνορία νά ἔχει στή διάθεσή της κάποιους ξενῶνες γιά ἔκτατες ἀνάγκες. Αὐτούς μπορεῖ νά τούς ἀξιοποιήσει γιά αὐτό τό σκοπό.

- Διενέργεια κάποιων μαθημάτων ἑλληνικῆς γλώσσας σέ αὐτούς ἀπό ἐθελοντές ἐκπαιδευτικούς μέ στόχο τήν καλύτερη κοινωνική τους ἔνταξη.

- Βοήθεια στήν ἀναζήτηση ἐργασίας, στήν πρόσβαση σέ ὑπηρεσίες υγείας, ἀλλά καί στήν ἔνταξη τῶν παιδιῶν τους στό σχολεῖο.

- Συμβουλευτική προσανατολισμοῦ καί κοινωνικό-ψυχολογική ὑποστήριξη αὐτῶν μέσω ἐδικῶν ἐπιστημόνων πού ἐπιστρατεύει ἡ ἐνορία.

- Νομική βοήθεια πρὸς αὐτούς ὥστε νά ἐπιταχυνθοῦν οἱ διαδικασίες νομιμοποίησής τους (π.χ. παροχή ἀσύλου), ἀλλά καί νομική συμβουλευτική πρὸς ἐκεῖνα τά ἄτομα πού ἀντιμετωπίζουν τόν κίνδυνο τῆς κράτησης ἢ τῆς ἀπέλασης.

- Τή σύνταξη, ἐκτίπωση καί κυκλοφορία ἑνός ἐνοριακοῦ φυλλαδίου γιά τήν εὐαισθητοποίηση τῶν ἐνοριτῶν σέ θέματα πού ἀφοροῦν τοὺς πρόσφυγες καί τοὺς μετανάστες, ὅπως οἱ συνθῆκες πού ἐπικρατοῦν στίς χῶρες καταγωγῆς τους, οἱ ἄμεσες βιοτικές τους ἀνάγκες κ.λπ.

Ἡ ἐνοριακή κοινότητα μέ αὐτές τίς δράσεις της ἀποδεικνύει στήν πράξη ὅτι δέν παραθεωρεῖ τίς «μεταναστευτικές καί προσφυγικές ἀνάγκες», ἀντιθέτως μερμνᾷ γιά τήν ἱκανοποίησή τους. Μέ αὐτόν τόν τρόπο φανερώνει ἐμφαντικά τόν οἰκουμενικό χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας μέσα στήν σύγχρονη παγκοσμιοσύνη, ἀφοῦ σύμφωνα μέ τόν Ἀπόστολο Παῦλο: «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδέ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδέ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καί θῆλυ· πάντες γάρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. 3,28).

Βέβαια ἡ ὅλη αὐτή ἐνοριακή στάση σέ καμία περίπτωση δέν μπορεῖ νά ὑπερβεῖ τά ὅρια τῆς πίστεως, ὀδηγώντας σέ μιά τυχοῦσα καθολική σύμπλευση. Ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη ὁ Θεός προστάζει τό λαό Του: «μή μεταίρε ὅρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ Πατέρες σου» (Παροιμ. 22,28). Δέν μπορεῖ στά ὄνομα τῆς ἀγαπητικῆς συμπόρευσης μέ τόν «ξένο» νά καταλύονται τά ὅρια τῆς πίστεως. Τίς περισσότερες φορές πρόκειται γιά ἀλλόθρησκους, τοὺς ὁποίους ἡ ἐνορία ὀφείλει νά τούς διαχειριστῆ μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε οὔτε αὐτοὶ ὑλικά νά ζημιώνονται, ἀλλά οὔτε καί ἡ ἐνοριακή κοινότητα νά προβαίνει σέ ἐκπτώσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης. Ὁ σεβασμὸς ἀπαιτεῖται καί ἀπό τήν πλευρά τῶν «ξένων» Ἡ κατανόηση γιά τί ξεχωριστή θρησκευτική ταυτότητα τῆς κοινότητος πρέπει νά ὑπάρχει καί ἀπό μέρους τῶν «μεταναστῶν καί τῶν προσφύγων». Ἡ παραδοχὴ ἐπιβάλλεται νά διακρίνεται καί ἀπό τοὺς φιλοξενούμενους, ὅταν αὐτοὶ καλοῦνται νά παραδεχθοῦν τήν αὐθυπαρξία τῆς χριστιανικῆς κοινότη-

τας. Ἐξάλλου καί ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν θά ὑπογραμμίσει πῶς: «εἰ δέ τίς τῶν ἰδίων καί μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τήν πίστιν ἤρηνται καί ἐστὶν ἄπιστου χεῖρων» (Α΄ Τιμ. 5,8). Προτεραιότητα τῆς ἐνορίας πρέπει νά ἀποτελεῖ τό ποιμνίό της καί μετέπειτα οἱ ἄλλες φροντίδες. Διότι μὴν λησμονιέται πῶς ἐνοριακός στόχος εἶναι ἡ ψυχοσωματική σωτηρία καί ὄχι μόνο ἡ ὕλική προσφορά.

Ἡ ἐνορία, ὡς ὀργανωμένο καί δυναμικό κύτταρο «πνευματικό ζῶης» μπορεῖ νά γίνεῖ πόλος ἔλξης ἀκόμη καί τῶν μεταναστῶν. Δέν εἶναι λίγα τα παραδείγματα πού ἡ προσφορά μιᾶς «βοήθειας» στάθηκε ἡ ἀφορμὴ τοῦ ἀσπασμοῦ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀπὸ μέρους ἄλλοθρήσκων. Πόσες βαπτίσεις μεταναστῶν ἀπὸ τὴν Ἀλβανία ἔχουν πραγματοποιηθεῖ μέχρι σήμερα, τρανὴ ἀπόδειξη τῆς προσέλκυσης μεταναστῶν σπὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα; Πόσοι πιστοὶ ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους ἀνατολικούς λαούς, ἐρχόμενοι σπὴν πατρίδα μας γιὰ καλύτερους ὅρους διαβίωσης, βρῆκαν θαλπωρὴ καί ἀπάγκιο σέ μιὰ ἐνορία; Πολλὰ ἴσως μποροῦν νά ἀναφερθοῦν, τεκμηριώνοντάς το ὅτι ἡ ἐνοριακὴ κοινότητα δέν ἀρνεῖται τὴ διακονία τῶν ξένων, ἀλλὰ καί δέν παραχαράσσει τὴν ὀρθόδοξη ἀλήθειά της, ὅταν αὐτὴ δύναται νά θεραπεύσει καί τοὺς «ἄλλους».

Συμπερασματικά, ὁ «ξένος» γιὰ τὴν Ἐκκλησία καί τὴν ἐνοριακὴ κοινότητα δέν εἶναι μιὰ ἀπειλή γιὰ τὴν αὐτοσυνειδησία καί τὴν ταυτότητά της. Ὁ «ἄλλος» εἶναι ὁ συνάνθρωπος, ὁ ὁποῖος τείνει τὸ χεῖρι του γιὰ ἐμπρακτὴ βοήθεια. Ἐνστάσεις περὶ παραγάρραξης τῆς πατρῴας ὀρθόδοξης παράδοσης ἀπὸ μέρους ὀρισμένων, εἶναι ἀπότοκες μισαλλόδοξων συμπεριφορῶν καί στάσεων. Ἀγνόηση τοῦ «ξένου» ἰσοδυναμεῖ μέ κατακρήμνιση τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης καί τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας. Ἐάν παρατηροῦνται σήμερα τέτοιες ρατσιστικὲς στάσεις, ὀφείλονται σέ ἕναν ἄτεγκτο πρωτογονισμό καί πνευματικὸ ἀναλφαβητισμό. Ὅταν τὸ Γερροντικό διαρκῶς ὑπομνηματίζει: «Εἶδες τὸν ἀδελφόν σου, εἶδες τὸν Κύριόν σου», διαδηλώνει καί τὴν ἄνευ φυλετικῶν καί θρησκευτικῶν διακρίσεων ἀγάπη, μιὰ ἀγάπη πού πρέπει νά βρῖσκεται σπὴν πυρρίνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινοτικῆς ζωῆς.

Ἀναντίρρητα ἡ φιλοξενία συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν βασικῶν ποιμαντικῶν ὑποχρεώσεων κάθε ἱερέως, τοῦ καί προϋσταμένου τῆς ἐνοριακῆς κοινότητας. Μέ γνώμονα τὸ «ὅποιος φιλοξενεῖ τὸν πλησίον, αὐτός φιλοξενεῖ τὸν ἴδιο τὸν Χριστό», ὀφείλει νά λειτουργεῖ σπὴν ἐνοριακῇ ζωῇ. Διότι ὁ Θεάνθρωπος Κύριος, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, ταυτίζεται μέ τοὺς ἐλαχίστους, τοὺς μικροὺς καί τοὺς ἀδυνάτους. Στὰ πρόσωπα τῶν μεταναστῶν καί τῶν προσφύγων ὀφείλει νά βλέπει τὸν ἴδιο τὸν Θεό καί ὡς «ὑπὴρέτης Θεοῦ» νά τοὺς

διακονεί στά διάφορα βιοτικά τους προβλήματα. Βεβαίως αναγκαία σέ αυτό τό ποιμαντικό του έργο κρίνεται καί ή συνδρομή κάποιων έθελοντών-συνεργατών. Δέν πρόκειται γιά μιá διακονία χωρίς δυσκολίες καί πειρασμούς, έπομένως «τόν Σταυρό» τών ξεριζωμένων από τίς πατρίδες τους ό ποιμένας χρειάζεται νά τόν άρει μαζί μέ κατάλληλα βοηθητικά πρόσωπα-μέλη τής ένορίας.

Στήν πράξη καί όχι μόνο μέ αίολα λόγια, ή ένορία δύναται νά αποδείξει στους μετανάστες ό τι τούς κατανοεί, τούς σέβεται καί, προσάπαντων, τούς παραδέχεται. Κίνητρό της γι' αὐτήν τήν διακονία πρέπει νά εἶναι ή απροϋπόθετη αγάπη. Ἔτσι μέσα από μιá σειρά δράσεων πού παρατέθηκαν, ή ένορία μπορεῖ νά γίνει μιá μικρή έστία πνευματικῆς καί βιοτικῆς ανάπαυλας γιά όλους αὐτούς τούς άναξιοπαθόντες, προσφέροντάς τους συνάμα καί μιá προοπτική ζωῆς έντός τῆς κοινότητας. Βέβαια, ή ένταξη καί ή προσαρμογή αὐτῶν στά νέα κοινωνικά δεδομένα προϋποθέτει καί τήν από μέρους τους άποδοχή. Ἡ ένορία θά εκτελέσει στό άκέραιο τό αγαπητικό τῆς καθήκον, αλλά καί οἱ «ξένοι» όφείλουν νά αναγνωρίσουν αὐτή τήν εὐθυνοφόρο εκκλησιαστική διακονία.

Γενικότερα, τό μεταναστευτικό ζήτημα δέν πρέπει νά προκαλεῖ φόβο, ούτε νά άντιμετωπίζεται μέ προκατάληψη από μερικούς εκκλησιαστικούς ταγούς. Αντιθέτως ή διαχείρισή του επιβάλλει τήν διάκριση καί τόν άπόλυτο σεβασμό πρὸς κάθε δημιούργημα τοῦ Θεοῦ. Χαρακτηριστικά ἐπ' αὐτοῦ θά γράψει ό π. Θεμιστοκλῆς Μουρτζάνος: «Στηριγμένοι στά πατροπαράδοτά μας, χωρίς φοβία, θά τούς δεῖξουμε ό τι μποροῦμε νά τούς δεχτοῦμε, άκριβῶς γιατί εἴμαστε ό,τι ή παράδοσή μας διδάσκει: άνθρωποι πού αγαποῦμε γιατί πιστεύουμε στό Χριστό καί ζοῦμε τόν τρόπο τῶν άγίων μας πού βλέπουν στό πρόσωπο τοῦ συνανθρώπου Κύριον τόν Θεόν. Δέν εἶναι προϋπόθεση άποδοχῆς τῶν προσφύγων νά αφήσουν τί θρησκεία τους. Δέν πρέπει όμως κι εμεῖς νά κρύψουμε τί δική μας!»³⁵.

Καταληκτικά, ή μετανάστευση δέν βρίσκεται εκτός τῶν ενδιαφερόντων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Καί αὐτό διαπιστώνεται όταν μέ τούς μετανάστες καί τούς πρόσφυγες ασχολοῦνται τόσο ή κεντρική διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Ιερά Σύνοδος-μέσω τῆς ειδικῆς συνοδικῆς επιτροπῆς), όσο καί οἱ κατά τόπους ιερές μητροπόλεις μαζί μέ τίς διάφορες ένοριακές κοινότητες. Τό έλπιδοφόρο καί επιπρόσθετα τό άξιέπαινο εἶναι ό τι πλέον δίνεται προτεραιότητα μέσω προγραμμάτων (συνεργασίας Ἐκκλησίας καί Πολιτείας) στήν κοι-

³⁵ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΥ ΘΕΜ. (Πρωτ.), *Μέ τόν καιρό νά εἶναι κόντρα- Γιά νέους καί γονεῖς πού ελπίζουν*, έκδ. Ἀρχονταρίκι, Ἀθήνα 2016, σ. 220.

νωνική προσαρμογή τους. Για άλλη μιά φορά η Έκκλησία αποκαλύπτει τίν εὐρεία ποιμαντική της μέριμνα, στὴν ὁποία δὲν μπορεῖ νά μὴν συμπεριλάβει κι αὐτὲς τίς ξεχωριστὲς «εἰκόνες τοῦ Θεοῦ». Σκοπὸς εἶναι αὐτὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ φροντίδα νά συνεχιστεῖ, ἀφενὸς ἐφαρμόζοντας τὸ χρέος της ἔναντι τοῦ πλησίον, ἀφετέρου ἀποτελώντας ἕναν πολὺτιμο ἀρωγὸ της κρατικῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἡ μετανάστευση δὲν εἶναι πρόκληση, εἶναι πρόσκληση στό μυστήριό τῆς «ἐν Χριστῷ ἀγάπης».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης-Τὸ φιλανθρωπικὸ καὶ κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἔκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς ἐπικοινωνιακῆς καὶ μορφωτικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθίνα 2001.

ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ Β. (Πρωτοπρ.), *Ἐθελοντισμὸς καὶ κοινωνικὴ εὐθύνη*, ἔκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2002.

ΚΟΥΛΟΥΜΠΗ Θ., *Διεθνεῖς Σχέσεις (Ἐξουσία καὶ Δικαιοσύνη)*, ἔκδ. Παπαζήση, Ἀθίνα 1995.

ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. (Πρωτοπρ.), *ΕΝΟΡΙΑ: Ὁ Χριστὸς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθίνα 1990.

Τοῦ ἰδίου, *Ἡ Ἐκκλησία μέσα στὸν κόσμο*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθίνα 1988.

ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΥ ΘΕΜ. (Πρωτ.), *Μέ τὸν καιρὸ νά εἶναι κόντρα- Γιά νέους καὶ γονεῖς ποὺ ἐλπίζουν*, ἔκδ. Ἀρχονταρῆ, Ἀθίνα 2016.

ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ Γ., *Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, ἔκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Ἀθίνα 2002.

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΑΠ., *Εὐσύνοπτη Κοινωνιολογία*, ἔκδ. Γρηγόρη, Ἀθίνα 2008.

Τὸ ἴδιου, *Κοινωνικὴ Ἠθικὴ*, ἔκδ. Γρηγόρη, Ἀθίνα 2009.

ΠΑΤΡΩΝΟΥ Γ., *Θεολογία-Κοινωνία*, ἔκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθίνα 2007.

ΣΤΑΜΟΥΛΗ ΧΡ., *Ὡσπερ ξένος καὶ ἀλλήτης ἡ Σάρκωση-ἡ μετανάστευση τῆς ἀγάπης*, ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθίνα 2010.

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛ., *Στιγμιότυπα καὶ περιπλανήσεις σὲ δρόμους ποιμαντικῆς διακονίας 3*, Ἀθίνα 1985.

ΧΑΤΖΗΘΩΜΑ Φ. καὶ ΑΛΕΦΑΝΤΟΥ Π., *Λεξικὸ ἀνεπτυγμένων ἐννοιῶν*, τόμος 2ος, ἔκδ. «ΦΙΛΙΠΠΙΟΣ», Θεσσαλονίκη 19955.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

http://asylo.gov.gr/?page_id=143.

<https://el.wikipedia.org/wiki/Ἑλληνοαμερικάνοι>.

https://el.wikipedia.org/wiki/Μεταναστευτικὸ_ζήτημα_στὴν_Ἑλλάδα.

<http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/metanastes/metanastes.htm>.
<http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/eisigiseis.htm>.
<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/152>.
<http://www.gcr.gr/node/24>.
<https://www.huffingtonpost.gr/entry/ee-voetheia-700-ekat-sten-ellada-via-to-metana-steetiko.gr>.

Λαρίσης καί Λαρισαίων μνημές

* * *

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ - ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΛΑΡΙΣΑΣ,
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ - ΛΑΟΓΡΑΦΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ: ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΛΑΪΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ, 18ος-20ός αι.» ΔΙΑΡΚΕΙΑ: 14/12/2019 ΕΩΣ 15/04/2021

Στις 14 Δεκεμβρίου 2019 ἐγκαινιάστηκε στό Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας-ΛΙΜΛ ή περιοδική έκθεση μέ θέμα «Εκκλησία: Τέχνη καί Λαϊκή λατρεία, 18ος-20ός αι.» μέ ἀφορμή τά 97 χρόνια ἀπό τήν ίδρυση τῆς τοπικῆς Ἐφημερίδας *Ἐλευθερία*. Ἡ περιοδική έκθεση ἀποτελέσασε μιά τιμητική σύμπραξη τοῦ Μουσείου μέ τήν Ἱερά Μητρόπολη Λαρίσης καί Τυρνάβου καί τόν Δ.Ο. *Ἐλευθερία*.

Ἰδιαίτερα θερμές εὐχαριστίες ὀφείλουμε στόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Λαρίσης καί Τυρνάβου κ.κ. Ἱερώνυμο, γιά τήν πολύτιμη καθοδήγηση καί συμβολή του στήν ὁργάνωση καί τήν πραγματοποίηση τῆς τόσο σπουδαίας έκθεσης, καθώς καί γιά τήν ἐμπιστοσύνη του στό ἔργο τοῦ ΛΙΜΛ. Ἐπίσης, στόν Πανοσιολογιώτατο Πρωτοσύγκελλο τῆς Ι.Μ. Λαρίσης καί Τυρνάβου πατέρα Ἱγνάτιο Μουρτζανό καί τόν Διευθύνοντα Σύμβουλο τοῦ Δ.Ο. *Ἐλευθερία* κ. Γιώργο Μιχαλόπουλο.

Τό σύνολο τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀντικειμένων πού γιά πρώτη φορά παρουσιάστηκαν ὡς μουσειακά ἐκθέματα, ἀποτελοῦνταν ἀπό τοιχογραφίες, φορητές εἰκόνες, ἄμφια, ἱερά σκεύη καί ἱερά κεμίλια ἀπό ναούς τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἐπιπλέον, ἀντικείμενα παραδοσιακῶν τεχνικῶν μέ σταυροειδή, φυλακτικά καί ἀποτροπαικά σύμβολα. Τό ἀφήγημα τῆς έκθεσης εἶχε ὡς κεντρικό ἄξονα τήν Ἐκκλησία, ἀναδεικνύοντας τόν κεντρικό ρόλο πού διαδραμάτιζε στό πλαίσιο τῆς παραδοσιακῆς κοινότητας, ὡς

τόπος λατρείας καί τέλεσης τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τῶν μελῶν της.

Πιο συγκεκριμένα, ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ τόν πυρῆνα στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου τῆς παράδοσης, χαρακτηριστικό τοῦ ὁποῦ εἶναι ἡ βαθιά θρησκευτικότητα καί πίστη. Ἐπίσης, συνδέεται ἄρρηκτα μέ τόν κύκλο τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καί μέ γεγονότα-σταθμούς πού σηματοδοτοῦν καθοριστικές μεταβάσεις του, ὅπως εἶναι ἡ γέννηση, ἡ βάπτισμα, ὁ γάμος, ὁ θάνατος. Γιορτές τοῦ ἐθνικοῦ κύκλου (Δωδεκαήμερο) γιορτάζονται σ' αὐτή μέ θρησκευτικές τελετουργίες καί ἄλλες ἐκδηλώσεις (Θεοφάνια-ἁγιασμός τῶν ὑδάτων). Σέ συγκεκριμένες ἡμερομηνίες γίνονται πανηγύρια ἐνῶ ἀρκετά ἔθιμα τοῦ κύκλου τῶν καθημερινῶν ἐργασιῶν σχετίζονται μ' αὐτή. Ἐνδεικτικά, οἱ ἀγρότες πηγαίνουν στόν ναό σπόρους γιά νά εὐλογηθοῦν καί νά ἀποβεῖ ἀποδοτική ἡ καλλιέργεια, ἐνῶ μέ τό πρῶτο ἀλωνισμένο στάρι ζυμῶνουν πρόσφορο.

Ὅταν ὁ ἀνθρώπος τῆς παράδοσης βιώνει δύσκολες στιγμές, κάνει τάματα καί σπεύδει στήν Ἐκκλησία γιά νά τά πραγματοποιήσει. Προσφέρει ἀφιερῶματα κάθε τύπου, ὅπως λαμπάδες, ψωμιά, πίτες, εἰκόνες, κοσμήματα κ.ἄ., ἐκδηλώνοντας μέ αὐτόν τόν τρόπο τήν εὐγνωμοσύνη του καί ἐκπληρώνοντας τό καθήκον του ἀπέναντι στόν Ἅγιο πού τόν βοήθησε.

Ἡ Ἐκκλησία, ἐπίσης, ὡς ἀξία, θεσμός, ἀλλά καί ὡς τόπος λατρείας ἀντικατοπτρίζει ὅλες τίς ἀλλαγές πού συντελέστηκαν κατά καιρούς στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου σέ ἐθνικό, κοινωνικό, οἰκονομικό καί πνευματικό ἐπίπεδο. Εἰδικότερα, ἀπό τόν 16ο αἰ. παρατηρεῖται μιᾶ ἀξιοσημεῖωτη ἀλλαγὴ στόν τρόπο καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης γενικότερα, γεγονός πού καθίσταται ἐμφανές καί στά ἀντικείμενα τῆς ἐκκλησιαστικῆς χρήσης καί λατρείας. Ὁ ἀπλός λαϊκός τεχνίτης στήν ἡδὴ ὑπάρχουσα ἀρχαιοελληνική καί βυζαντινὴ παράδοση, βάζει τή δική του σφραγίδα προσθαφαιρῶντας ἢ παραλλάσσοντας στοιχεῖα. Ἔτσι, στίς μεταβυζαντινές ἐκκλησίες, ἂν καί συνεχίζεται ἀκόμη ἡ βυζαντινὴ παράδοση, ὥστόσο τό λαϊκὸ στοιχεῖο σέ συνδυασμό, σέ κάποιες περιπτώσεις, μέ ἐπιρροές ἀπό τήν ἀνατολική καί κυρίως τή δυτικὴ τέχνη, διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο. Ἡ νέα αὐτὴ δημιουργικὴ πνοὴ συνετέλεσε στήν ἀνθησι τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης κατά τόν 18ο αἰ. κυρίως αἰῶνα, πού παρά τήν τουρκικὴ κατοχὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀξιόλογα δημιουργήματα, τόσο σέ κοσμικά ὅσο καί σέ ἐκκλησιαστικά εἶδη.

Αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ στροφὴ ἀντανακλοῦν καί τά ἀντικείμενα τῆς ἔκθεσης «Ἐκκλησία: Τέχνη καί Λαϊκὴ λατρεία, 18ος-20ός αἰ.», πού βγῆκαν γιά πρώτη φορὰ στό φῶς ἀπὸ τὰ κειμηλιοφυλάκια τῶν ἱερῶν ναῶν καί μπῆκαν στίς προθῆκες ἑνὸς μουσεῖου μέ στόχο νά ἀναδειξοῦν τόν σπουδαῖο ρόλο τῆς Ὁρθοδοξίας καί τῆς Ἐκκλησίας στό πλαίσιο τῆς ἑλληνικῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας ἀλλά καί

πέρα από αυτήν, στο πεδίο της ανάγνωσης και έρμηνείας του παρελθόντος. Όλα τα εκθέματα, ως μουσειακά πλέον αντικείμενα που υπαινίσσονται κοσμοθεωρίες, διακοσμητικές τάσεις, τεχνικές, αποτελούν δείγματα του υλικού και άυλου πολιτισμού των προηγούμενων γενεών και συνιστούν ένα αδιαμφισβήτητης και αυταπόδεικτης αξίας τιμήμα της νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Τά εκθέματα στο σύνολό τους προέρχονταν κυρίως από τον Μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αχιλλίου, καθώς και από τους Ίερούς Ναούς: Αγίου Νικολάου, Ζωοδόχου Πηγής, Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων στη Λάρισα, Αγίου Ιωάννη Προδρόμου Τυρνάβου, Αγίου Αθανασίου Κραννώνος, Παμμεγίστων Ταξιαρχών Κρανιάς Όλύμπου και φυσικά από τις πλούσιες συλλογές του Μουσείου.

Πέρα από τη σπανιότητα του υλικού, η πρωτοτυπία της έκθεσης βασίστηκε στις νέες τεχνολογίες, που αναβάρημιζαν τη μουσειακή εμπειρία των επισκεπτών. Συγκεκριμένα, ο Κώδικας του Αγίου Αχιλλίου, ένα σώμα εγγράφων από το 1810-1881 που ανήκει στις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη, παραχωρήθηκε στο ΛΙΜΑ, ψηφιοποιήθηκε και παρουσιάστηκε ως ολόγραμμα. Επίσης, η ένότητα της λαϊκής λατρείας στη Θεσσαλία προβλήθηκε με αντίστοιχο τρόπο ζωντανεύοντας αρχαϊκό υλικό και ήθη και έθιμα της περιοχής.

Από τον Δεκέμβριο του 2019 έως και τον Μάρτιο του 2020 η έκθεση υποδέχτηκε πλήθος επισκεπτών, οι οποίοι γνώρισαν τά εκθέματα μέσα από οργανωμένες ξεναγήσεις και ειδικά σχεδιασμένες έπιμορφωτικές δράσεις. Η εκπαιδευτική διάσταση της έκθεσης πραγματοποιήθηκε μέσα από τό ειδικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Γνωρίζω και Μαθαίνω για τήν εκκλησιαστική τέχνη». Για τρεις μήνες, μαθητές της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Έκπαίδευσης συμμετείχαν καθημερινά στο πρόγραμμα, κατά τή διάρκεια του οποίου μέ τρόπο βιωματικό γνώριζαν μοναδικά εκκλησιαστικά αντικείμενα και μάθαιναν για τίς διάφορες τεχνικές και τεχνοτροπίες μέ τίς οποίες αυτά κατασκευάστηκαν και φιλοτεχνήθηκαν.

Στίς 13 Μαρτίου του 2020 μέ επίσημη ανακοίνωση του ΥΠΠΟΑ τά μουσεια ανέστειλαν τή λειτουργία τους και έκλεισαν τίς πύλες τους για τό κοινό λόγω της εξάπλωσης της πανδημίας του covid 19. Τό ΛΙΜΑ, θέλοντας νά κρατήσει έπαφή μέ τά άκρατήριά του, όργάνωσε πλήθος διαδικτυακών δράσεων. Μιά από τίς προτεραιότητές του ήταν ή διάχυση και έπικοινωνία της περιοδικής έκθεσης «Εκκλησία: Τέχνη και Λαϊκή λατρεία, 18ος-20ός αι.». Μέ τό σκεπτικό αυτό, όψεις της περιοδικής έκθεσης και πολλά από τά εκθέματα περιλήφθηκαν σέ μία εικονική περιήγηση, μέ σκοπό νά έχουν πρόσβαση σέ αυτά όλοι οι διαδικτυακοί επισκέπτες του Μουσείου. Η εικονική περιήγηση είναι διαθέσιμη στήν ιστοσελίδα του ΛΙΜΑ (www.liml.gr).

Τούς καλοκαιρινούς μήνες και μέχρι τό φθινόπωρο τοῦ 2020 πού ἤρθησαν τά μέτρα τῆς ἀπαγόρευσης ἡ ἔκθεση κατέστη και πάλι ἐπισκέψιμη ἀπό μεμονωμένους ἐπισκέπτες, καθώς και ἀπό μικρότερες ομάδες σύμφωνα μέ τά ὑγειονομικά πρωτόκολλα.

Μετά τίν ἐπιβολή τῆς δεύτερης ἀπαγόρευσης ἐπισκέψεων στά μουσεῖα ἡ Ἱερά Μητρόπολι Λαρίσης και Τυρνάβου και τό Λαογραφικό Ἱστορικό Μουσείο Λάρισας διοργάνωσαν ζωντανή εἰκονική ξενάγηση και σεμινάριο μέ θέμα «Ἐκκλησιαστική τέχνη τοῦ 18ου-20οῦ αἰῶνα και προληπτική συντήρηση τῶν ἱερῶν κεμπλιῶν». Ἡ δράση πραγματοποιήθηκε δύο φορές διαδικτυακά σέ πραγματικό χρόνο και ἦταν πρωτοποριακή σέ πανελλήνιο ἐπίπεδο, καθώς τό ΛΙΜΑ ἦταν τό πρῶτο μουσεῖο στήν Ἑλλάδα πού ἔκανε live streaming ξενάγηση. Τίν πρώτη φορά πραγματοποιήθηκε γιά ἐκπαιδευτικούς Α/βάθμιας και Β/βάθμιας Ἐκπαίδευσης και τί δεύτερη ἦταν ἀνοιχτή γιά τό εὐρύ κοινό. Κατά τίν εἰκονική ξενάγηση πού πραγματοποιήθηκε στό πρῶτο μέρος ἡ ἐμφυχώτρια κινούνταν ἐλεύθερα στήν ἔκθεση τοῦ μουσεῖου περιγράφοντας τά ἐκθέματα και οἱ συμμετέχοντες μποροῦσαν νά βλέπουν τούς χώρους, νά περιηγούνται ζωντανά και νά ἀκοῦν ζωντανά τίς πληροφορίες. Κατά τί διάρκεια τοῦ σεμιναρίου οἱ συμμετέχοντες ἦταν σέ θέση σέ real time μετάδοση μέσα ἀπό τό μουσεῖο νά ἀλληλεπιδροῦν μέ τούς συμμετέχοντες στό σεμινάριο συζητώντας και ἀπαντώντας σέ ἐρωτήσεις on line.

Παράλληλα, κατά τό διάστημα πού τά σχολεῖα ἦταν κλειστά το Μουσείο πραγματοποίησε διαδικτυακά ἐκπαιδευτικά προγράμματα μέ θέμα τίν μεταβυζαντινή Ἐκκλησιαστική Τέχνη γιά σχολικές ομάδες Α/βάθμιας και Β/βάθμιας Ἐκπαίδευσης.

Τό τελικό ἐγχείρημα μέ σκοπό τίν ἀνάδειξη τῆς περιοδικῆς ἔκθεσης «Ἐκκλησία: Τέχνη και Λαϊκή λατρεία, 18ος-20ός αἰ.» εἶναι ἡ συγγραφή καταλόγου-λευκώματος πού θά περιλαμβάνει εἰδικά κείμενα και ἐπιλογή ἐκθεμάτων μέ σχετική τεκμηρίωση. Σκοπός εἶναι ὁ κατάλογος νά ἀποτελέσει ἕνα ἐπιστημονικό ἐγχειρίδιο πολύτιμο γιά εἰδικούς ἐρευνητές, ἀλλά και νά δώσει τό ἐρέθισμα σέ ἀνθρώπους μέ ἐνδιαφέροντα και πνευματικές ἀναζητήσεις νά μάθουν γιά τίν ἐκκλησιαστική Τέχνη τοῦ 18ου-20οῦ αἰ. και τίν ἐξέλιξή της.

Εὐχαριστίες γιά τίν ὑποστήριξή τους στήν ἔκθεση τό Λαογραφικό Ἱστορικό Μουσείο Λάρισας ὀφείλει στόν Περιφερειάρχη Θεσσαλίας κ. Κώστα Ἀγοραστό, στόν Δήμαρχο Λαρισαίων κ. Ἀπόστολο Καλογιάννη, στόν Ἀντιδήμαρχο Πολιτισμοῦ και Ἐπιστημῶν κ. Πάνο Σάπκα και στήν Πρόεδρο τοῦ Συλλόγου τοῦ Μουσείου κ. Εὐη Παπαχατζοπούλου. Ἐπίσης, στους ἱερούς ναούς και τούς σεβαστούς πατέρες πού συνέδραμαν στήν προσπάθεια συγκέντρωσης

τῶν ἀντικειμένων καί στήν Συντηρήτρια Ἀρχαιοτήτων καί Ἔργων Τέχνης κ. Σταυρούλα Νάκου, πού συνέβαλε στήν πραγματοποιοίηση τῶν διαδικτυακῶν σεμναρίων.

ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ ΕΧΕΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ

Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Λάρισας είναι 75 χρονών! Μέ την ιδιότητα της Διευθύντριας ξεκινά μαζί με τους Λαρισαίους αυτό τό «ταξίδι» στό παρελθόν, βάζοντας ένα λιθαράκι στό μέλλον!

Όλα ξεκίνησαν από τόν Όκτάβιο Μερλιέ. Μιά μεγάλη μορφή φιλέλληνα του 20ού αιώνα πού μετέτρεψε τό Γαλλικό Ίνστιτούτο σέ μιά όαση τέχνης, πολιτισμού αλλά και έλευθερης έκφρασης σέ έποχές πολύ άγριες και πολύ δύσκολες. Το Γαλλικό Ίνστιτούτο επί Όκτάβιου Μερλιέ προϋπήρχε ως τμήμα εκμάθησης της γαλλικής γλώσσας πού λειτουργούσε υπό τί σκέπη της Ecole Francaise d' Athenes, ενός από τά αρχαιότερα επιστημονικά ιδρύματα της Γαλλίας στό έξωτερικό και από τά πρώτα επιστημονικά ιδρύματα της μικρής Αθήνας. Για τί λογοτεχνική, πολιτιστική και επιστημονική Ίστορία της Αθήνας, τό κεφάλαιο «Γαλλικό Ίνστιτούτο» είναι ιδιαίτερος σημαντικό. Και μέσα σ' αυτό, ή θέση του Όκτάβιου Μερλιέ είναι πρωταγωνιστική. Ό Μερλιέ ήρθε στην Αθήνα στις 5 Ιανουαρίου 1925. Ήταν τότε 27 έτών, είχε διδάξει δύο χρόνια στό Λύκειο της Χάβρης και ήταν γεννημένος καθηγητής. Στη Σορβόννη είχε παρακολουθήσει τά μαθήματα νέων έλληνικών του Υμπέρ Περνό κι είχε προσανατολιστεί, από τόν καθηγητή του, προς μιά διατριβή γλωσσολογικού χαρακτήρα για τί γλώσσα στό Κατά Ιωάννην Εύαγγέλιο. Στα μαθήματα του Περνό γνώρισε και τί γυναίκα του, τίν Έλληνίδα Μέλω Λογοθέτη, γεννημένη στην Ξάνθη και μεγαλωμένη στην Κωνσταντινούπολη, πιανίστρια, πού έτοιμάζε μιά μουσικολογική διατριβή για τό έλληνικό δημοτικό τραγούδι. Παντρεύτηκαν στό Παρίσι στις 17 Νοεμβρίου 1923.

Άπό τό 1925 ως τό 1961, όποτε παραιτήθηκε μετά τί σύγκρουσή του με τίν κεντρική γαλλική διοίκηση, ό Όκτάβιος Μερλιέ δούλεψε για τό «Ίνστιτούτο του», δίνοντάς του τίς διαστάσεις ενός μεγάλου ιδρύματος.

Στις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου τό Ίνστιτούτο, πού είχε τό

1933, 600 μαθητές, έφτασε νά έχει 2.000, μέ 34 καθηγητές καί πρόγραμμα 447 ώρων διδασκαλίας τήν έβδομάδα σέ 37 παραρτήματα (28 στήν περιοχή τών Αθηνών καί τά υπόλοιπα στή Χαλκίδα, στή Λιβαδειά, στήν Έλευσίνα, στά Μέγαρα, στήν Τρίπολη, στή Σπάρτη, στή Θήβα, στή Λαμία καί στόν Βόλο). Πέρα από τήν αυτονόμη διδασκαλία τής γαλλικῆς γλώσσας (έπί Μερλιέ κυκλοφόρησε ή πρώτη επιστημονική μέθοδος προφορᾶς τών γαλλικῶν πρός χρῆσιν τών Έλλήνων μαθητῶν), τό Ίνστιτούτο εξέλιχθηκε σέ κέντρο ανταλλαγῶν καί πνευματικῶν κοσμοπολιτισμοῦ, ιδιαίτερα στίς μαῦρες περιόδους τής δικτατορίας τοῦ Μεταξᾶ καί τοῦ Έμφυλίου Πολέμου. Ὁπαδός τῆς Έλευθερῆς Γαλλίας, ό Μερλιέ στό διάστημα 1941-45 τιμωρήθηκε μέ κατ' οἶκον ἐγκλεισμό στό Ὅριγιᾶκ από τό καθεστῶς τοῦ Βισύ. Ἀλλά στήν Ἀθήνα τό ἔργο του συνεχίστηκε από τόν φίλο του καί ἐμπιστό του Ροζέ Μιλιέξ. Ὁ Μερλιέ επέστρεψε στήν Ἀθήνα στίς 6 Ἰουλίου τοῦ 1945 καί μερικές ἡμέρες ἀργότερα γιορτάστηκε στό Πεδίον τοῦ Ἄρεως ή πρώτη ἐλεύθερη 14η Ἰουλίου μέ τή συμμετοχή τῆς Ἑλληνογαλλικῆς Ἐνώσης Νέων, ἐκεῖ ὅπου ό Ρίτσος ἀπήγγειλε τό περίφημο «ἀγαπημένη ἀδελφή μας Γαλλία».

ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΛΑΡΙΣΑΣ

Ἐνα από τά δημιουργήματα τοῦ Ὀκτάβιου Μερλιέ εἶναι καί τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Λάρισας. Ἰδρύθηκε τό 1945, ἀμέσως μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καί σέ μερικά χρόνια κατάφερε νά συγκεντρώσει τήν ἐλίτ τῆς πόλης. Ἦταν ή περίοδος πού τό κεντρικό σταμάτησε νά εἶναι παράρτημα τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καί ἔγινε ἕνα αὐτόνομο ἴδρυμα μαζί μέ τά παραρτήματα τῆς Ἀθῆνας καί τῆς ἐπαρχίας.

Τό 1945, οἱ Μαρία καί Ἀγλαΐα Λίτου πῆραν τήν πρωτοβουλία νά μεταφέρουν τούς δικούς τους μαθητές στό νεοϊδρυθέν παράρτημα τῆς Λάρισας. Ἐκεῖνη τήν περίοδο βέβαια, τό ἴνστιτούτο στεγαζόταν στήν ὁδό Παπακυριαζῆ. Ἀλλά από τή στιγμή πού αὐξάνονταν οἱ μαθητές τό Γαλλικό Κράτος, διά τοῦ ἀντιπροσώπου του Ὀκτάβιου Μερλιέ, ἀγόρασε από τόν ζωέμπορο Ἀνάργυρο Μ. Κατσαρό το κτίριο τῆς ὁδοῦ Κούμα 28, τό παράρτημα μεταφέρθηκε καί ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ. Τό 1952 ἄνοιξε τίς πόρτες του μέ αἰθουσες στό ἰσόγειο, τήν αἴθουσα ἐκδηλώσεων καί τά διαμερίσματα τῆς διευθύντριας στόν β΄ ὄροφο.

Στή δεκαετία τοῦ '80 ή πλειοψηφία τών μαθητῶν τῆς Λάρισας παρακολουθοῦσε τά μαθήματα τῆς γαλλικῆς γλώσσας. Τό 1983, τό παράρτημα τῆς

Λάρισα είχε περίπου 1.063 μαθητές. Κάτω από τή διεύθυνση τής Μαριάνθης Κάρπου, τό παράρτημα γνώρισε μεγάλη άνοδο καί αύξηση του δυναμικού καί οί ύπηρεσίες μοιράστηκαν μέ άπόφαση του Ό. Μερλιέ στήν κ. Κάρπου-Διοίκηση, καί στήν κ. Γεωργία Μπακράτση-Λογιστήριο. Ή κ. Μπακράτση έμεινε στό πόστο αυτό μέχρι τό 1977 καί μετά τοποθετήθηκε στή Διοίκηση του παραρτήματος τής Άθήνας, στήν όδό Μασσαλίας. Ή διοίκηση μετά τή Μαριάνθη Κάρπου πέρασε στήν Έριφύλη Γιαγλάρα καί μετά στόν Τζίνο Πολέζε, μέχρι τό 2006 όπότε το πόστο ανατέθηκε στή Χρύσα Βουλγαράκη.

Σήμερα τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Έλλάδος καί τό παράρτημα τής Λάρισα είναι ή Ύπηρεσία Συνεργασίας καί Μορφωτικής Δράσης τής Γαλλικής Πρεσβείας στήν Έλλάδα.

Ύπό τήν έποπτεία του Πρέσβη, είναι άρμόδια γιά θέματα συνεργασίας άνάμεσα στή Γαλλία καί τήν Έλλάδα στούς τομείς τής έπιστήμης, τής τεχνολογίας, τής εκπαίδευσης καί του πολιτισμού.

Ό σύμβουλος πολιτιστικών θεμάτων καί συνεργασίας καί διευθυντής του Γαλλικού Ίνστιτούτου τής Άθήνας, καθώς καί οί διευθυντές των παραρτημάτων καλύπτουν όλες τίς πτυχές τής πολιτιστικής δράσης, συμπεριλαμβανομένης τής διαχείρισης. Ύποστηρίζονται άπό εξειδικευμένα στελέχη γιά τήν εκπαίδευση, τήν καλλιτεχνική δράση, τά όπτικοακουστικά μέσα καί τήν πανεπιστημιακή, έπιστημονική καί τεχνική συνεργασία. Ύπό τήν ιδιότητα αυτή, καταρτίζουν καί πραγματοποιούν ένα έπίσιο πρόγραμμα συνεργασίας μέ σκοπό τήν άνάπτυξη τής γαλλικής έπιρροής στήν Έλλάδα καί τή δημιουργία ενός δικτύου σχέσεων καί επαφών άνάμεσα στίς δύο χώρες.

Γιά τούς σκοπούς αυτούς, χορηγεί ύποτροφίες, όργανώνει άποστολές Γάλλων έμπειρογνομόνων, προσκαλεί έλληνικές προσωπικότητες, διοργανώνει πολιτιστικές καί έπιστημονικές εκδηλώσεις, συνέδρια καί σεμινάρια, καθώς καί πανεπιστημιακά προγράμματα.

Ένας χώρος πολιτιστικού καί διανοητικού αναβρασμού, ελεύθερης σκέψης, άμοιβαιότητας, άνταλλαγών, καινοτομίας καί συνεργασίας.

Σήμερα τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Έλλάδος στή Λάρισα εξελίσσεται, συνεχίζοντας ταυτόχρονα τίς τρεις βασικές άποστολές του: τή διδασκαλία γαλλικών καί τήν όργάνωση των έξετάσεων, τήν όργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων (διαλέξεις/συζητήσεις, εκθέσεις, κινηματογράφος, παρουσίαση βιβλίων κ.ά.) καί τήν παροχή πληροφοριών γιά τή σύγχρονη Γαλλία, τήν προετοιμασία καί έγγραφή των νέων ύποψηφίων φοιτητών στή Γαλλία, καθώς καί τή μεσολά-

βηση σέ συνέργειες μεταξύ τῶν δύο χωρῶν σέ θέματα ἐπιχειρηματικοῦ, πανεπιστημιακοῦ καί δημοσιονομικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ἡ ὁδός Κούμα συνεχίζει νά ταυτίζει τό ὄνομά της μέ τή Γαλλικό κράτος καί νά τό ἐμπλέκει στήν καθημερινότητα τῆς Λάρισας καί νά ἀποτελεῖ ἕνα φάρο πολιτισμοῦ πού στέλνει πάντα τό ἠχηρό μήνυμα «Ἑλλάς-Γαλλία = Συμμαχία».

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ–ΣΤΑΘΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

1902: Τό Γαλλικό κράτος δίνει τήν ἔγκρισί του στό ἄνοιγμα ἑνός σχολείου ἐκμάθησης γαλλικῆς.

1904: Ἀγορά τοῦ οἰκοπέδου στήν ὁδό Σίνα 31 στήν Ἀθήνα.

1906: Ἀρχή κατασκευῆς τοῦ κτιρίου.

1907: Δημιουργία τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν ὑπό τήν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Τό Γαλλικό Ὑπουργεῖο Παιδείας ἐπιτρέπει τή λειτουργία δημοτικοῦ σχολείου.

1911: Στό δημοτικό σχολεῖο γίνονται πλέον δεκτά καί κορίτσια.

1915: Τό σχολεῖο μετατρέπεται σέ «Ἰνστιτούτο Γαλλικῶν Σπουδῶν».

1918-1930: Ταχεία ἀνάπτυξη τοῦ Ἰνστιτούτου, ὁ κύκλος σπουδῶν αὐξάνεται ἀπό τρία σέ ἑπτά ἔτη καί Γάλλοι καθηγητές στέλνονται ἀπό τό Γαλλικό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν γιά νά διδάξουν μέ «πανεπιστημιακή ἀποστολή».

1933: Οἱ «Alliances Francaises» τίθενται ὑπό τήν παιδαγωγική καθοδήγηση τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου.

1936: Τό Γαλλικό Ἰνστιτούτο ἀνεξαρτητοποιεῖται ἀπό τή Γαλλική Ἀρχαιολογική Σχολή.

1938: Διμερεῖς συμφωνίες Ἑλλάδος καί Γαλλίας:

- Ἄρθρο VII: «αἱ κυβερνήσεις Ἑλλάδος καί Γαλλίας θά εὐνοοῦν τήν διοργάνωση κονσέρτων, ἐκθέσεων τέχνης, θεατρικῶν παραστάσεων καί τήν προβολή ταινιῶν τῆς ἄλλης χώρας».

- Ἄρθρο IX: « θά διευκολύνονται τά καθ' ὁμάδας ταξίδια φοιτητῶν ἢ καί μαθητῶν καί οἱ ὑπότροφοι οἱ ὁποῖοι θά μεταβαίνουν εἰς τήν ἄλλην χώρα διά σπουδᾶς, θά τυγχάνουν τῶν μεγαλύτερων διευκολύνσεων».

- Ἄρθρο X: «αἱ δύο κυβερνήσεις θά εὐνοήσουν, διά παντός μέσου, τήν διάδοσιν τῶν βιβλίων καί περιοδικῶν τῆς ἄλλης χώρας».

1940-1945: Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο σταματά τά μαθήματα άλλα διοργανώνει πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Μετά τό **1950**, τό Γαλλικό Ίνστιτούτο, γιά νά ανταποκριθεί στίς ύποχρεώσεις πού έχει σύμφωνα μέ τίς διμερείς συμφωνίες τοῦ 1938, θά διοργανώνει ἀπό τοῦδε καί στό ἐξῆς τακτικά πολιτιστικές εκδηλώσεις, θά ἐνθαρρύνει τίς ἀνταλλαγές φοιτητῶν καί θά χορηγεῖ ύποτροφίες παιδαγωγικῶν σπουδῶν. Ἐνα τυπογραφεῖο λειτουργεῖ ἐπίσης ἐντός τοῦ χώρου ἀπό τό 1949.

1946: Ἰδρυση Γαλλικοῦ Ίνστιτούτου Λάρισα.

1952: Ἀγορά τοῦ κτιρίου ἀπό τόν Ὀκτάβιο Μερλιέ ἐπί τῆς ὁδοῦ Κούμα 28 καί ἐγκατάσταση ὑπηρεσιῶν.

1955: Ἐπέκταση τῶν κτηριακῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ Γαλλικοῦ Ίνστιτούτου Ἀθηνῶν.

1955: Μεγάλος σεισμός στή Θεσσαλία καί συνέχιση τῶν μαθημάτων τοῦ Γαλλικοῦ Ίνστιτούτου Λάρισα ὑπαίθρια.

1981: Χτίζεται καί ἀρχίζει νά λειτουργεῖ τό Ἑλληνογαλλικό Λύκειο Ἁγίας Παρασκευῆς σέ οἰκόπεδο πού παραχωρήθηκε ἀπό τό ἑλληνικό κράτος.

1983: Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο διαθέτει ἕνα δίκτυο μέ 13 παραρτήματα στήν Ἀθήνα καί 17 στήν ἐπαρχία.

1997: Ἀρχίζουν νά κλείουν τά παραρτήματα σύμφωνα μέ ἀπόφαση τοῦ γαλλικοῦ κράτους καί ἀλλαγί δομῆς τοῦ ὑπουργείου.

2002: Ἀπό τότε τό Γαλλικό Ίνστιτούτο ἀποτελεῖται ἀπό τό κεντρικό στήν ὁδό Σίνα, καί ἀπό 2 παραρτήματα: Λάρισα καί Πάτρα.

2003: Ἐναρξη ἐφαρμογῆς ἑνός στρατηγικοῦ σχεδίου ἀνόρθωσης τοῦ Γαλλικοῦ Ίνστιτούτου.

Ἰούνιος 2004: «Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο ζωντανεύει πάλι τί φλόγα!», ἀλλάζει καί ἐκμοντερνίζεται γιά νά ανταποκριθεῖ στίς νέες ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς.

Νοέμβριος 2004: Ἐνταξη τῆς Ἑλλάδας στή Διεθνή Ὁργάνωση τῆς Γαλλοφωνίας (O.I.F.).

Δεκέμβριος 2004: Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο Ἀθηνῶν.

2007: 100 χρόνια Γαλλικό Ίνστιτούτο.

2009: Ὑπηρεσία Συνεργασίας καί Μορφωτικῆς Δράσης τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας στήν Ἑλλάδα.

ΠΡΩΤΟΠ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ Ι. ΝΑΟΥ ΑΓ. ΠΕΤΡΟΥ ΚΑΙ ΠΑΥΛΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΖΑΧΟΣ (1910-2000)

Στίς 7 Ἀπριλίου τοῦ 2000 ἄφησε τήν ματαιότητα αὐτοῦ τοῦ κόσμου καί τήν τελευταία του πνοή ὁ ἀείμνηστος π. Δημήτριος Ζάχος ὑπηρετῶντας στήν Ἱερά Μητρόπολι Λαρίσης καί Τυρνάβου καί συγκεκριμένα στήν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἀπ' ὅπου καί συνταξιοδοτήθηκε. Ἡ θριαμβεύουσα Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ χαίρουν πού στούς κόλπους της δεχόταν ἕνα ἐκλεκτό μέλος, ἕναν καλό ἐργάτη τοῦ Εὐαγγελίου, ἕναν ἐνάρετο κληρικό πού πράγματι ὅσοι γνώρισαν τόν μακαριστό πατέρα Δημήτριο ὄλο καί κάτι εἶχαν νά ποῦν. Ἦταν ὑπερβολικά ἀπλός καί ταπεινός, σεμνός καί Ἱεροπρεπής καί δέν ἦσαν λίγοι ἐκεῖνοι πού ἀναπαύονταν κοντά του. Στήν θεία Λειτουργία του πάντα ἀφοσιωμένος καί σιωπηλός, χωρίς τήν παραμικρή βιασύνη, ζοῦσε πράγματι αὐτήν τήν Ἱερή στιγμή τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ὅποιος θά μπορούσε νά σκιαγραφήσει τήν προσωπικότητα αὐτοῦ τοῦ ἀξίου Λειτουργοῦ τοῦ Ὑψίστου θά ἦσαν λίγοι νά τά συμπεριλάβει στίς γραμμές πού θά ἀκολουθήσουν. Ἀλλά ἄς δοῦμε τό ξεκίνημά του ἀπό τίς πρῶτες στιγμές τῆς ζωῆς του.

Γενέτειρά του, ἕνα μικρό ὄρεινό καί ὁμορφο χωριό τῆς Καρδίτσας στούς πρόποδες τῶν Ἀγραφῶν. Μέχρι τά ἔντεκά του χρόνια μεγάλωσε μέ τήν μητέρα τοῦ Ἀγορίτσα τί Μάρκαινα, ἀφοῦ ὁ πατέρας του Μάρκος μετανάστευσε λίγο πρῖν γεννηθεῖ ὁ Δημήτριος στήν Ἀμερική γιά ἐργασία. Οἱ γραμματικές του γνώ-

σεις περιορίστηκαν μόνο στο Δημοτικό και στο Σχολαρχείο. Ἡ τέχνη τοῦ μαραγκοῦ ἦταν ἀπό τό πρῶτο μέλημά του καί μ' αὐτό ἐργάσθηκε στο Μουζάκι Καρδίτσας, καθώς καί στά δύο χωριά τῆς Ἀργιθέας. Παράλληλα μέ τήν ἐργασία τοῦ μαραγκοῦ, ὅταν ἔβρισκε χρόνο μέ τό ἄλογό του ἔκανε καί δευτερο ἐπάγγελμα, αὐτό τοῦ ἀγωγιάνη, πολύ δύσκολη δουλειά, πού τήν γνωρίζουν μόνον ἐκεῖνοι πού ἔτυχε νά συναναστραφεῖ στά δύσβατα αὐτά μέρη τῆς πατρίδας μας. Μέ τό μέσον αὐτό ἐξυπηρετοῦνταν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ γύρω χωριοῦ μέχρι τό μοναστήρι τῆς Παναγίας τῆς Σπηλιώτισσας. Ἐφθάσε στήν ἡλικία τῶν 25 ἐτῶν καί παντρεύτηκε ἕνα φτωχό καί ὄρφανό κορίτσι τοῦ χωριοῦ, τήν μετέπειτα πρεσβυτέρα Γλυκερία, μέ τήν ὁποία ἀπέκτησε τρία κορίτσια καί ἕνα ἀγόρι.

Οἱ δυσκολίες τῆς ἐποχῆς ὅπως ἡ φτώχεια καί ὁ πόλεμος τόν ἀνάγκασαν νά κατεβεῖ στά πεδινά, καί συγκεκριμένα στόν οἰκισμό Κάμπος Κραννῶνος, ὅπου ἔφτιαξε μιὰ καλύβα νά στεγάσει τήν οἰκογένειά του καί νά ἐργασθεῖ σέ ἀγροτικές ἐργασίες.

Χρόνια δύσκολα μετά τόν πόλεμο μέ μεγάλη φτώχεια.

Ἡ ζωή του δύσκολη, ὅπως καί τῆς οἰκογενείας του, ἀλλά ἤρεμη καί Χριστιανική.

Τό ἔτος 1944 ἀποφάσισε νά ἐγγραφεῖ καί νά σπουδάσει στήν Ἱερατική σχολή τῆς Λαμίας. Ἀναλογιζόμενος τίς δυσκολίες τῆς οἰκογενείας του σκέφθηκε νά διακόψει, ἀλλά οἱ καλοί του δάσκαλοι, πού ἐκτίμησαν τό ἦθος, τήν ἀξιοπρέπεια καί τήν ἀγάπη του γιά τήν Ἐκκλησία, τόν ἐμπόδισαν, βοηθώντας ταυτόχρονα μέ διάφορους τρόπους τήν οἰκογένειά του.

Τό ἔτος 1946 χειροτονεῖται στήν Ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου Λαρίσης ἐπί Μητροπολίτου Δωροθέου, ὁ ὁποῖος τοῦ δωρίζει τό πρῶτο πετραχίλι, τό ὁποῖο κρατάει κειμήλιο ὁ γιός του Γρηγόρης μέχρι σήμερα. Στήν συνέχεια, τοποθετεῖται στο χωριό Κραννῶνας Λαρίσης μέ τήν δέσμευση νά ἐξυπηρετεῖ καί τά γύρω χωριά μέχρι τό Μαυροβούνι καί Λουτρό. Στήν Κοιλιάδα ὅπου ἐγκαθίσταται, ἀναλαμβάνει ἐκτός ἀπό τό χωριό αὐτό καί τή γύρω περιοχή. Ἡ μετακίνησή του γίνεται μέ πολλές δυσκολίες ἀπό χωριό σέ χωριό μέ τό μόνο μέσο πού διέθετε, τό ἄλογό του, ἀφοῦ οὔτε δρόμοι οὔτε συγκοινωνίες ὑπῆρχαν.

Τήν Κοιλιάδα ἐξυπηρετεῖ μέχρι τό 1953, πού οἱ παλαιοί τόν θυμοῦνται σάν ὁ «παππούς μας».

Τό 1953 τοποθετήθηκε στο χωριό τοῦ Ἀρμενίου, ὅπου οἱ κάτοικοι τόν ἀγκάλιασαν καί τόν βοήθησαν καί τόν ἴδιο καί τήν οἰκογένειά του, ἡ ὁποία μέ

πολλές ταλαιπωρίες περνούσε πολύ φτωχικά και δύσκολα.

Τό 1957 μέ τούς σεισμούς, έπεσε ή έκκλησία του Άγ. Άθανασίου αλλά και ή Έκκλησία τής Παναγίας τής Άρμενιωτίσσης ύπέστη πολλές ζημιές.

Γιά μεγάλο χρονικό διάστημα ή Θεία Λειτουργία γινόταν σέ μιá παράγκα πρόχειρη, αλλά μέ τίν βοήθεια του Θεού και τή μεγάλη συμμετοχή και προσπάθεια τών κατοίκων του χωριού κατάφερε νά θεμελιώσει τήν καινούργια Έκκλησία του χωριού, τόν Άγιο Άθανάσιο, αλλά και μερίμνησε γιά τήν έπισκευή τής Έκκλησίας τής Άρμενιωτίσσης. Γιά τόν λόγο αυτό αγάπησε πολύ τους ένοριτες του, αλλά και οί κάτοικοι του Άρμενίου και τόν ίδιο δέν τόν ξεχνούν όπως και τήν οικογένειά του.

Έτσι εκτιμήθηκε και τό έργο του και τό ήθος του. Λόγω τών πολλών αναγκών τής οικογένειάς του μετακινήθηκε στήν Ένορία του Άγ. Άθανασίου Λαρίσης, όπου παρέμεινε μέχρι τής ήμέρας τής εκδημίας του. Στήν Ένορία αυτή είχε μιá ξεχωριστή εύλογία νά έχει συλλειτουργό στό Ίερό θυσιαστήριο τόν π. Εύκλείδη Κωστούλα.

Έδω εργάσθηκε πολύ σκληρά προσπαθώντας γιά τόν καινούργιο Ί. Ναό, αγωνίσθηκε αγοράζοντας οικόπεδο επί τής όδοϋ Καραθάνου, αλλά δέν τά κατάφερε νά πάρει τήν άδεια και τελικά ό Ί. Ναός κτίσθηκε στόν χώρο πού βρισκόταν ή παλαιά Έκκλησία.

Στήν ένορία αυτή πού εποίμανε γιά πολλά χρόνια επιδόθηκε σέ ένα πλούσιο Λατρευτικό και κοινωνικό Ίεραποστολικό έργο. Δέν έμεινε άδιάφορος στά αίτήματα τών καλών ένοριτών του και δέν αρνήθηκε σέ κανέναν ό,τι και άν ζητούσε.

Ός πνευματικός πατέρας δέν μπορούσε νά πει ποτέ «όχι». Μέσα στήν πατρική του καρδιά χωρούσαν όλοι. Όποια διακονία και άν πρόσφερε μέσα στήν ένορία και άλλου όπου χρειάστηκε τό έκανε μέ πολλή προθυμία και καλή διάθεση, πράγμα πού αυτό μαρτυρούσε και τό μεγαλείο της ψυχής του. Παρ' όλο τό προχωρημένο τής ήλικίας του, ήταν πάντα όρθιος και πάντα μέ νεανικό ζήλο και παλμό.

Πάντα και παντού πρόσφερε ανιδιοτελή αγάπη και ή συνεργασία με τους εκάστοτε στενούς συνεργάτες του επιτρόπους, ιεροψάλτες και νεωκόρους του Ίερου Ναού ήταν άφογη, παράδειγμα προς μίμηση για όλους τους Ίερείς της εποχής του αλλά και των δικών μας ημερών. Η συνεργασία του με τον π. Ευκλείδη ήταν υποδειγματική, όλοι τους θαύμαζαν, έχοντας και τους δύο πρότυπο αρετής και δημιουργικής πορείας στην επίγεια ζωή τους.

Τό 1994 σέ ηλικία 84 ετών συνταξιοδοτήθηκε, αλλά συνέχιζε να βοηθάει τους αδερφούς κληρικούς όπου και όταν χρειαζόταν. Η κάθε ένορία πού επισκεπτόταν αποτελούσε για τον ίδιο χώρο λατρευτικό σωματικά και ψυχικά ξεκούραστο. Ζηλευτή και συγκινητική ή παρουσία του, ζητούσαν όλοι να πάρουν τήν ευχή και τήν εύλογία του όταν τον αντίκριζαν. Έτσι περνούσε ό καιρός και κυλούσαν τά χρόνια ώσπου τον Άπρίλιο του 2000, σέ ηλικία 90 ετών, έγκατέλειπε τή ματαιότητα αυτού του κόσμου, αφήνοντας πίσω μία υπέροχη και αξιοζήλευτη, καταξιωμένη οικογένεια. Εύγνώμονες όλοι έμεις πού προσωπικά γνωρίζαμε τον άξιο Λευίτη του Ευαγγελίου του Χριστού, μέσα στον Άμπελωνα του κλείνουμε τό γόνυ στην αιώνια μνήμη του και δεόμαστε με όλη μας τήν ψυχή «Δέσποτα Χριστέ, όν μετέστησας έξ ήμωv εν ταίς των άγιων σου κατάταξον σκηναίς, τό πνεύμα του σου δούλου».

Θά ήτο παράλειψη αν από τίς στήλες του έγκριτου περιοδικού της καθ' ήμάς Ίερας Μητροπόλεως «ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ» δέν απευθύναμε τάς όλοψύχους ευχάς και ευχαριστίας στην κ. Νίκη Ζάχου-Άγγελασοπούλου, θυγατέρα του μακαριστού π. Δημητρίου, ή όποία συγκέντρωσε και μας παρέδωσε όλα αυτά τά στοιχεία πού μας βοήθησαν να σταχυολογήσουμε και να άγγίξουμε με πολύ σεβασμό και υϊκή αγάπη βήμα προς βήμα τήν πορεία της επίγειας ζωής του.

Εύχου και δι' ήμάς, π. Δημήτριά!

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΚΩΣΤΟΥΛΗΣ

Πολύς ό λόγος τόν τελευταίο καιρό για τίν εκπαίδευση και για τόν νέο τρόπο πού αναγκαστίκαμε, λόγω τού κορωνοϊού, νά εφαρμόσουμε μία πρωτόγνωρη σέ όλους μας τηλεεκπαίδευση. Πολλά τά έρωτήματα, πολλές οί ένστάσεις, πολλές οί δυσκολίες. Άς δοϋμε, όμως, πώς γινόταν ή εκπαίδευση τά παλαιότερα χρόνια γενικότερα, αλλά και ειδικότερα στή βυζαντινή μουσική.

Τά χρόνια εκείνα πού δέν ύπήρχανε βιβλία, λόγω έλλειψης τού χαρτιού κυρίως, ή σχέση μαθητή και δασκάλου ήταν πολύ ισχυρή, ιδιαίτερη και μοναδική. Πώς νά μίν ήταν άλλωστε; Ό μαθητής θά έπρεπε νά κρέμεται κυριολεκτικά από τά χείλη τού δασκάλου, ώστε νά άφομοιώσει και νά άποστηθίσει τή γνώση, τίν όποία τού παρείχε. Η συνεχής και ή επιμονή επανάληψη ήταν τό χαρακτηριστικό της διδασκαλίας και μέ αυτό τόν τρόπο ό μαθητής εκπαιδευόταν είτε στά γράμματα, είτε στή μουσική επιστήμη, είτε όπουδήποτε άλλοϋ.

Στή βυζαντινή μουσική, γινόταν κάτι άνάλογο. Ό δάσκαλος προφορικά έψαλλε, ξανά και ξανά, τούς ίδιους ύμνους μέ κάθε λεπτομέρεια και μέ τέτοιο τρόπο, ώστε ό εκπαιδευόμενος νά άποστηθίσει τούς ύμνους. Πράγμα άρκετά δύσκολο, πού χρειαζόταν πολύ μεράκι και πολλή αγάπη, για νά επιφέρει τά επιθυμητά άποτελέσματα.

Άργότερα, μέ τή συγγραφή τών βιβλίων, αλλά και τή συστηματική εκπαίδευση τών διδασκάλων σέ πανεπιστημιακό επίπεδο, ή εκμάθηση πήρε άλλη μορφή, πού συνεχώς εξέλισσόταν. Μετέπειτα μπήκε στή ζωή μας τό

Ύστερον καί ἔτσι, γενικότερα, ἡ πληροφορία ἦταν πῶς εὐκόλῃ καί προσβάσιμῃ ἀπὸ ὅλους.

Σκεπτόμενος ὅλα τα παραπάνω, ἀναρωτήθῃκα προσωπικὰ πῶς διδάχτηκα ἐγὼ τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ. Σίγουρα πάντως ὄχι διαδιδυκακὰ, ἀλλὰ διὰ ζώσης. Μέσα ἀπὸ τὰ μουσικὰ βιβλία καὶ ἀφουγκραζόμενος μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ τοὺς καλλίφωνους δασκάλους μου, ὥστε νὰ «ρουφήξω» τὴν κάθε λεπτομέρεια. Μέσα σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια τῆς ἐκπαιδευσῆς μου στὴ μουσικὴ ὑπῆρξε καὶ κάτι τὸ μοναδικό. Ἕνας ἰδιαίτερος, ἴσως, τρόπος διδασκαλίας τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, καὶ δὲν ξέρω ἂν ὑπῆρξε, ὑπάρχει ἢ θὰ ὑπάρξει κάτι ἀνάλογο. Τὸ μυαλό μου, λοιπόν, ἀδυνατεῖ νὰ τὸ ἐξηγήσει καὶ προσπαθεῖ νὰ καταλάβει, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μαθαίνεις βυζαντινὴ μουσικὴ μέσα ἀπὸ σφυρίγματα. Μπορεῖ νὰ ἀκούγεται ἀστείο ἢ παράξενο, ἀλλὰ εἶναι γεγονός. Ὑπῆρξε ἕνας μέγας δάσκαλος, ὁ ὁποῖος, λόγω ἐδικῶν συνθηκῶν, δίδασκε τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ μέσα ἀπὸ τὰ σφυρίγματα. Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ: Κωνσταντῖνος Κωστούλης. Ἀρχικὰ ἄς μιλήσουμε λίγο γιὰ τὴν ζωὴ του.

Ὁ Κωνσταντῖνος Κωστούλης, λοιπόν, γεννήθηκε στῆς 11 Ἰανουαρίου τὸ 1940. Οἱ γονεῖς του, Δημήτριος καὶ Τριανταφυλλιά, γεωργοὶ στὸ ἐπάγγελμα, ἔστρεψαν τὰ 5 παιδιά τους πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ γενέτειρά του, ἡ Χάλκη τοῦ Δήμου Κιλελέρ τῆς Λάρισας, εἶχε ἰδιαίτερη ἀγάπη πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ

καί πρὸς τή μουσική. Γι' αὐτό καί τὰ μουσικά ἐρεθίσματα, τόσο τοῦ Κωνσταντίνου Κωστούλη, ὅσο καί τοῦ ἀδερφοῦ του Πολυδώρου, ἦταν ἔντονα καί σύντομα ἔδειξαν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τή βυζαντινὴ μουσική.

Πρῶτοι δάσκαλοι, ἀλλά καί πρότυπα μουσικά γιά τόν Κωνσταντῖνο, ἦταν ὁ Βλάσις Μαστρογιάννης καί ὁ Τρύφωνας Γερόπουλος, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἔμαθαν τή μουσικὴ τέχνη στὸν Βόλο. Γρήγορα ἀναγνώρισαν τὸ μουσικὸ του ταλέντο, τὴν ἀγάπη του γιά τή μουσική ἀλλά καί μία ἰδιαίτερη φωνὴ τενόρου. Τὸ 1960 ὁ Κωνσταντῖνος Κωστούλης τελειώνει τή γυμνασιακὴ του μόρφωση καί κατατάσσεται στὸν στρατό, γιά νὰ ἐκπληρώσει τὶς στρατιωτικὲς του ὑποχρεώσεις.

Τὸ κύριο ἐπάγγελμα του ἦταν λογιστής, καί μάλιστα ἦταν ἰδιαίτερα ἀγαπητὸς στὸν κλάδο του, ἀφοῦ διετέλεσε καί πρόεδρος τῶν Λογιστῶν Λάρισας.

Τὰ ἐπόμενα χρόνια, παντρεύεται τὴν Χρυσούλα Ἀντωνίου καί ἀποκτοῦν δύο παιδιὰ, τὴν Τριανταφυλλιά καί τόν Γεώργιο. Ἡ σύζυγός του στέκεται ἄξια στό πλευρὸ του καί εἶναι ἡ συμπαραστάτριά του σέ ὅλες τὶς δράσεις του. Θυμᾶται, πολλές φορές –ἡ ἴδια μᾶς ἔλεγε– ὅτι στό σπίτι τους ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια του ἔγγαμου βίου, περισσότερο ἀκούγονται οἱ ψαλμωδίες, παρά ἡ φωνὴ τοῦ Κωνσταντίνου. Παντοῦ συναντοῦσες ἀμέτρητα βιβλία βυζαντινῆς μουσικῆς, σημειώσεις καί χειρόγραφα μουσικά κείμενα, ὅπως καί κασέτες ἤχου.

Ἡ μουσική, ὁμως, ἦτανε τρόπος ζωῆς καί ἀνάσα πνοῆς γιά αὐτὸν τόν ἀνίσχυο ἄνθρωπο. Ἐξελίσσοντας τὶς γνώσεις του, ἀνέλαβε γιά πρώτη φορά τὴ θέση τοῦ ἱεροψάλτη στὸν Ἱερό Ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Τυρνάβου.

Αργότερα ανέλαβε Πρωτοψάλτης στον Ίερό Ναό Ἁγίας Τριάδος Λάρισας. Από τό 1982, ὅμως, τά πρῶτα προβλήματα ὑγείας παρουσιάζονται. Μετά ἀπό τρεῖς ἀποτυχημένες χειρουργικές ἐπεμβάσεις στίς φωνητικές χορδές, τελικά, κατά τίς ἀρχές τοῦ 1985, δημιουργεῖται ἕνα μόνιμο πρόβλημα ἐκεῖ, τό ὁποῖο δέν τοῦ ἐπιτρέπει πιά νά ψάλλει καί παραιτεῖται ἀπό τόν ἐν λόγῳ Ίερό Ναό.

Μέ πολλά ὀράματα, πολλή ἐργασία ἀλλά καί περίσσιο ζῆλο, ὁ Κωνσταντῖνος Κωστούλης πρωτοστατεῖ στή δημιουργία τοῦ Σωματείου Ίεροψαλτῶν «Κοσμάς ὁ Μελωδός», μέ πρῶτο πρόεδρο τόν Ἀθανάσιο Φῶτο, στίς 11 Ἀπριλίου τοῦ 1978. Ὁ ἴδιος ἐκλέγεται ταμίας τοῦ συλλόγου. Ἡ δράση του ἐπεκτείνεται καί στό Πανελλήνιο Σωματεῖο Ίεροψαλτῶν, ὅταν ὁ ἴδιος ἀναλαμβάνει πρόεδρος τοῦ Σωματείου. Ἀποκτᾶ γνωριμίες καί ἐπαφές μέ τά μεγαλύτερα μουσικά ὀνόματα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς καί ἔτσι ἡ Λάρισα γίνεται γνωστή στό πανελλήνιο, ἀναπτύσσοντας μεγάλη δράση. Μέ συνοδοιπόρους τούς Κυριαζῆ Δασκαλοῦδη, Θεοδόση Διαμάντη, Ἀθανάσιο Κουφοδήμο, Ἄγγελο Μαργαρίτη καί μία σειρά ἀξιόλογων ἱεροψαλτῶν τῆς ἐποχῆς, δημιούργησαν ἕνα μουσικό περιβάλλον, τό ὁποῖο ὀδήγησε τί βυζαντινή μουσική σέ μεγάλη ἀκμή, στήν πόλη μας. Παράλληλα, τό Σωματεῖο δημιουργεῖ καί μία ἄτυπη «Σχολή» Βυζαντινῆς Μουσικῆς. Σέ συνεννόηση μέ τόν τότε Μητροπολίτη Λαρίσης Σεραφεῖμ Ὁρφανό, τό 1981, ἡ ἄτυπη ἐκείνη Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς τέθηκε ὑπό τήν αἰγίδα τῆς Μητροπόλεως. Ἐκείνη τήν ἐποχή, ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος ἔχει μεταφερθεῖ στόν καινούργιο Ίερό Ναό καί τό ὑπόγειο αὐτοῦ φαντάζει ὡς ἕνας

ιδανικός χώρος για μαθήματα. Κάποιο απόγευμα πῆγε νά συναντήσει τόν Πρωτοψάλτη τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, Κυριαζῆ Δασκαλοῦδη, στόν Ἱερό Ναό. Στό υπόγειο τοῦ ναοῦ ὁ Κυριαζῆς, σέ μία μικρή αἴθουσα, μέ ἕνα τραπέζι καί τέσσερις καρέκλες, ἔκανε μαθήματα βυζαντινῆς μουσικῆς σέ κάποιους μαθητές. Ἐκεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Κωστούλης θεώρησε ὅτι βρῆκε τόν ιδανικό χώρο, γιά νά στεγαστεῖ αὐτό τό ὄραμα πού εἶχε, ὥστε νά δημιουργηθεῖ ἕνα σύγχρονο διδασκῆριο μουσικῆς.

Μέ τή βοήθεια, λοιπόν, τῆς Μητροπόλεως ἐξοπλίστηκαν καί διαμορφώθηκαν οἱ αἴθουσες καί ὡς πρῶτος διευθυντής τῆς Σχολῆς ἀνέλαβε ὁ Χρῦσανθος Θεοδοσόπουλος. Στὴν συνέχεια ἀνέλαβε διευθυντής ὁ Ζάχος Νικολέρης, ἀπό τόν Βόλο, καί ὁ Κωνσταντῖνος Κωστούλης ἐκτελεῖ χρέη ὑποδιευθυντή. Σέ αὐτή τή σχολή ὁ δάσκαλος ἔδωσε ὅλη τὴν ἐνέργειά του, ἀλλὰ καί τὴν ἀγάπη του. Ὅπως προαναφέραμε, εἶχαν ἐμφανιστεῖ τὰ πρῶτα προβλήματα ὑγείας του, καί ἔτσι ἔψαχνε τρόπους νά διοχετεῖ ὅλη του τὴν ἐνέργεια. Μέσα σέ λίγα χρόνια ἡ σχολή ἀποκτᾶ μεγάλο ἀριθμὸ μαθητῶν, σύγχρονο ἐξοπλισμὸ, ἐμφανίζεται σέ πολλές ἐκδηλώσεις καί δημιουργεῖ ὅλες αὐτές τίς συνθῆκες, ὥστε, τό 1987, μέ τίς ἐνέργειες τόσο του τότε Ἐπισκόπου Σεραφεῖμ, τῶν καθηγητῶν, ἀλλὰ καί τοῦ ἴδιου τοῦ Κωνσταντῖνου Κωστούλη, μετὰ ἀπὸ ἀλλεπάλληλες ἐπαφές μέ τὴν τότε Ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ Μελίνα Μερκούρη, ἡ Σχολή νά ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ τό κράτος καί, ὑπαγόμενη στό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, νά εἶναι ἕνας ἐπίσημος φορέας διδασκαλίας τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς.

Κάπου ἐκεῖ, στά τέλη τοῦ 1986, συνάντησα τόν δάσκαλο Κωνσταντῖνο Κωστούλη. Ἦμουν μικρὸ παιδί, μόλις 7 ἐτῶν καί πρωτοετῆς στή Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς «Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος». Μοῦ ἔκανε ἐντύπωση ἡ πολὺ εὐγενεὴ φυσιογνωμία του. Στὴ συνέχεια ἀνακάλυψα ὅτι ἦταν ἕνας ἄνθρωπος δοτικὸς, χαμογελαστός, ἔξυπνος καί εἶχε ἕνα μοναδικὸ τρόπο στό νά πλησιάζει τὰ μικρὰ παιδιά. Γινόταν κι αὐτὸς παιδί. Μιλοῦσε μέ ἕναν παράξενο τρόπο, χαμηλόφωνα καί μέ μία παράξενη χροιά. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μαθήματος, δέν ἔψελνε μέ δυνατὴ φωνή, ὅπως εἶχαμε συνηθίσει μέ τοὺς ἄλλους δασκάλους, ἀλλὰ μέ σφυρίγματα. Μοῦ εἶχε κάνει τεράστια ἐντύπωση καί πῆρε λίγο καιρὸ γιά νά τό συνηθίσω. Ὡς μικρὸ παιδί, δέν μποροῦσα νά

καταλάβω τί ακριβώς γινόταν. Αυτός ο τρόπος διδασκαλίας όμως, έγινε ιδιαίτερος αγαπητός και αποδεκτός. Ίσως, τότε τό έβλεπα και ώς ένα παιχνίδι. Αυτή, λοιπόν, ήταν ή πρώτη μου επαφή μαζί του.

Τά χρόνια περνούσαν, ή σχολή συνέχιζε τίν άνοδική της πορεία και οι συναυλίες, οι ήχογραφήσεις κασετών και συμμετοχές σε φεστιβάλ και έκδηλώσεις ήταν συνεχείς. Ο δάσκαλος ώς μαέστρος μās καθοδηγούσε και μās δίδασκε. Κάπου εκεί όμως, ο Κωνσταντίνος Κωστούλης συνειδητοποιήσε ότι θά έπρεπε νά δημιουργηθεί και ένας άλλος φορέας βυζαντινής και δημοτικής μουσικής, ώστε οι μαθητές που αποφοιτούν από τή σχολή νά μίν διακόπτουν κάθε επαφή με τό αντικείμενο, αλλά νά συνεχίζουν τή μουσική τους δράση μέσα από έναν σύλλογο. Έτσι, μαζί με τούς έπιστήθιους φίλους του Θεοδόση Διαμάντη, Αθανάσιο Κουφοδήμο και Γεώργιο Μωραϊτη, δημιουργούν, στις 2 Φεβρουαρίου 1994 τόν Σύλλογο Φίλων Βυζαντινής και Δημοτικής Μουσικής, ένα μη κερδοσκοπικό σωματείο, τό οποίο δραστηριοποιούνταν με έπιτυχία στά πολιτιστικά δρώμενα τής περιοχής. Άμέτρητες συναυλίες, τηλεοπτικές εμφανίσεις, ήχογραφήσεις και συμμετοχές σε Φεστιβάλ.

Η κατάσταση τής υγείας του, όμως, χειρότερει και έτσι, προς τά τέλη του 1994, μεταβαίνει έσπευσμένα στή Γερμανία για χειρουργική επέμβαση. Η χειρουργική επέμβαση ήταν έπιτυχής και έτσι επιστρέφει με πολλές έλπίδες στή Λάρισα, θεωρώντας ότι αυτό τό πρόβλημα υγείας είναι όριστικά παρελθόν. Όμως, κατά τίν περίοδο τής ανάρρωσής του, ή επάρατος νόσος ύποτροπιάζει και σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, στις 16 Φεβρουαρίου του 1995, φεύγει από αυτή τή ζωή.

Είναι πολλές οι στιγμές, αλλά και έντονες οι εικόνες που έχω από αυτόν. Θυμάμαι, χαρακτηριστικά, ένα φθινοπωρινό απόγευμα του 1992. Είχε έρθει στό σπίτι μου και συνάντησε τούς γονείς μου. Χαμηλόφωνα τούς λέει: «Θά έρχομαι κάθε Κυριακή πρωί, με τό αυτοκίνητό μου, θά παραλαμβάνω τόν μικρό Γιώργο από τό σπίτι σας και θά τόν πηγαίνω στήν εκκλησία, στόν Ίερό Ναό Αναλήψεως του Σωτήρος. Έκει ψάλλει ο έξαιρετος ίεροψάλτης Θεοδόσιος Διαμάντης. Θά κάνουμε μία χορωδία στό αναλόγιο και θά του μάθουμε πολλά πράγματα. Δέν θέλω χρήματα και θέλω νά με έμπιστευθείτε. Τό δικό μου μεράκι είναι ή μουσική, και άφοϋ δέν μπορώ εγώ νά ψάλλω, τίς γνώσεις μου θά τίς μεταλαμπαδεύω σε κάποια παιδιά που επέλεξα». Έτσι και έγινε. Κάθε Κυριακή πρωί, πριν αρχίσει ή Άκολουθία, περνούσε από τά σπίτια μας, έπαιρνε τόν Βασίλη, τόν Στέφανο και έμένα και μās πήγαινε στόν Ίερό Ναό Αναλήψεως του Σωτήρος στήν συνοικία Άβέρωφ τής Λάρισας,

δημιουργώντας μία μικρή, παιδική χορωδία. Έτυχε νά στέκομαι δίπλα του. Έφερνε ένα κασετόφωνο και ήχογραφοῦσε τὴν κάθε ἀκολουθία, καί, μεσοβδόμαδα, μᾶς συγκέντρωνε στὸ λογιστικὸ του γραφεῖο καί μᾶς ἔκανε δωρεάν μαθήματα. Κατὰ τὴν καλοκαιρινή περίοδο δέ, οἱ συναντήσεις μας ἦταν καθημερινές. Ἐκεῖ διδασχτικάμε τὰ μαθήματα τοῦ Χρυσάνθου Θεοδοσόπουλου, ἀργές δοξολογίες καί ἀμέτρητα μαθήματα ἰδιατέρων ἀπαιτήσεων. Ἐχῶ ἔντονες ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ μεγάλο πάθος του γιὰ τὴ μουσική, τὴ χαρὰ του γιὰ τὴν πρόοδό μας, τὴν ὑπομονή του, ἀλλὰ καί τὴ συγκίνησή του, ὅταν ὀλοκληρώνουμε ἕνα μάθημα. Κρατοῦσε τὴ χρονικὴ ἀγωγή χτυπώντας τὰ κλειδιά τοῦ αὐτοκινήτου καί ζοῦσε πολὺ ἔντονα τὴν κάθε στιγμή.

Ἡ διδασκαλία του, φυσικά, ἐξακολουθοῦσε νά γίνεται μέσω σφυριγμάτων! Καί, ἴσως, αὐτὸ θά πρέπει νά τὸ ἐξηγήσω πιὸ διεξοδικά. Εἶχε καλλιιεργήσει ἕνα μοναδικὸ τρόπο, πού μέσα ἀπὸ σφυρίγματα, τὰ ὅποια ἐκτείνονταν σέ ὄλο τὸ μουσικὸ φάσμα καί ἐκτελώντας ὄλες τίς χρονικές καί μουσικές ἀγωγές, ἐρμίνευε τὰ μουσικά κείμενα. Τώρα πού τὸ σκέφτομαι, θεωρῶ ὅτι εἶχαμε ἀναπτύξει, χωρὶς νά τὸ γνωρίζουμε, ἕναν πρωτότυπο μουσικὸ κώδικα ἐπικοινωνίας. Σέ συζητήσεις πού εἶχα, εἶτε μέ πανεπιστημιακούς καθηγητές, εἶτε μέ γιαιτρούς ὠτορινολαρυγγολόγους, μοῦ ἔλεγαν ὅτι δέν εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατὸ νά συμβεῖ κάτι τέτοιο! Ἐγώ, ὁμως, τὸ εἶδα νά γίνεται καί τὸ ἔζησα!

Ἡ μουσική μας παρέα στὸν Ἱερό Ναὸ τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτήρος ὄλο καί μεγάλωνε καί συνεχῶς, ὄλο καί περισσότερα νεαρά παιδιά, σπουδαστές τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, πλαισίωναν τὸ ἀναλόγιο. Ὁ Κωνσταντῖνος Κωστούλης γιὰ ἐμᾶς ἦταν ἐκτός ἀπὸ μουσικός καί πατέρας μας, ἀφοῦ μᾶς ἔδινε συμβουλές γιὰ τὴν προσωπική μας ζωὴ καί γιὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ μας μόρφωση καί ἦταν συνεχῶς δίπλα μας ὄλα αὐτὰ τὰ χρόνια, πού τὸν εἶχαμε δάσκαλό μας.

Θυμᾶμαι κάποιο ἀπόγευμα, καθὼς γυρνοῦσαμε ἀπὸ τὴν τέλεση ἑνὸς γάμου. Στὸ αὐτοκίνητο, ἐκτός ἀπὸ τὸν ἴδιο, ἦμασταν ὁ Γιάννης, ὁ Βασίλης καί ἐγώ. Σταματᾶει τὸ αὐτοκίνητο, ἀνοίγει τὸ ντουλαπάκι καί βάζει στὸ κασετόφωνο μία κασέτα. Ἀκοῦμε μία ἄγνωστη, γιὰ ἐμᾶς, φωνή, ἰδιαίτερα ὑψίφωνη, νά ἐκτελεῖ ἀπίστευτους λαρυγγισμούς καί μέ πατριαρχικὸ ὕφος. Μείναμε ἄφωνοι. «Δάσκαλε, ποιὸς ψάλλει;» τὸν ρωτήσαμε. «Σας προκαλῶ νά μαντέψετε», μᾶς ἀπάντησε. Προσπαθήσαμε, λέγοντας διάφορα ὀνόματα, γνωστῶν ἐκτελεστῶν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Δέν μᾶς ἀπαντοῦσε. Τότε ἄρχισαν δάκρυα νά κυλοῦν στὸ πρόσωπό του. Καταλάβαμε ὅτι ἦταν ὁ ἴδιος. Ἦταν μία ἀπὸ τίς μοναδικές φορές πού τὸν ἀκούσαμε νά ψάλλει χωρὶς τὰ σφυρίγματα.

Θυμάμαι, τότε πού πήγε στή Γερμανία για έγχειρηση, μās εἶχε ὑποσχεθεῖ ὅτι θά γυρίσει μέ «καινούργια» φωνή. Καί ἐμεῖς, μέ λαχτάρα, προσμέναμε νά τόν ἀκούσουμε, γιά νά θαυμάσουμε τό γεγονός. Δυστυχῶς, ὅμως, πολύ σύντομα τόν χάσαμε καί ἡ θλίψη, ἰδιαίτερος γιά ἐμās πού ἤμασταν στήν ἐφηβική ἡλικία, ὑπῆρξε τεράστια.

Θά μπορούσα νά γράφω ἀμέτρητα περιστατικά πού ἔζησα μέ τόν δάσκαλο. Τόσο ἀπό προσωπικές ἐμπειρίες, ὅσο καί ἀπό ἱστορίες τίς ὁποῖες μοῦ ἔχουν διηγηθεῖ συνάδελφοι ἱεροψάλτες, πού τόν ἔζησαν ἔντονα καί ἀπό πολύ κοντά. Ἦταν ἕνας ἄνθρωπος ἰδιαίτερα ἀγαπητός, ἄνθρωπος τῆς παρέας, τοῦ γλεντιοῦ, τοῦ κεφιοῦ, ὁ ὁποῖος πάντα προσπαθοῦσε νά βοηθήσει καί θεωροῦσε ὅτι ὅλα τα προβλήματα τοῦ κόσμου ἦταν καί δικά του προβλήματα καί ἀγωνίζοταν γιά τήν ἐπίλυσή τους. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι, τήν ἡμέρα τῆς ἐξοδίου του ἀκολουθίας στόν Ἱερό Ναό τοῦ Προφήτη Ἡλία τῆς Λάρισας, τό πλῆθος τοῦ κόσμου, τό ὁποῖο τόν ἀποχαιρέτησε, ἦταν ἀμέτρητο καί μέ συνεχή ροή, ἀπό τίς 10:30 τό πρωί μέχρι τίς 3:00 τό μεσημέρι. Ἦρθαν νά τόν ἀποχαιρετήσουν καί σπουδαῖοι ἱεροψάλτες ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα. Ἄφησε πίσω του πληθώρα μαθητῶν, συνεχιστῶν τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἐπιμόρφωσε σημαντικό ἀριθμό ἱεροψαλτῶν, μās κληροδότησε ἕνα πλούσιο συγγραφικό, ἀνέκδοτο ἔργο καί οἱ καρποί τῆς ἐργασίας του τόσο στήν Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς «Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος,» ὅσο καί στόν Σύλλογο Φίλων Βυζαντινῆς καί Δημοτικῆς Μουσικῆς, ἐκτιμῶνται καί ἀναγνωρίζονται μέχρι καί σήμερα.

Σέ ὅσες ἱστορίες ἔχω ἀκούσει, ὅλα αὐτά τά χρόνια, δέν βρέθηκε οὔτε ἕνας γνωστός, συνεργάτης ἢ φίλος του νά μοῦ πεῖ κάτι ἀρνητικό γιά τόν ἄνθρωπο καί διδάσκαλο Κωνσταντῖνο Κωστούλη. Ὅλοι ἀναπολοῦν τίς ὁμορφες στιγμές, πού ἔζησαν μαζί του, ἀναγνωρίζουν τίς ἄριστες γνώσεις του στή βυζαντινή μουσική, τόν ξεχωριστό του, καλόκαρδο καί ἀγαπητό χαρακτήρα, τόν ἄφογο οἰκογενειάρχην, τόν μοναδικό δάσκαλο, τόν ἀληθινό φίλο. Θεωρῶ ὅτι ὅλα τα παραπάνω σκιαγραφοῦν μέ ἀδρές γραμμές τήν μοναδική προσωπικότητα αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Δάσκαλε, σέ εὐχαριστοῦμε πολύ γιά ὅσα μās πρόσφερες καί γιά τήν ἀγάπη σου πού μās ἔδειξες καί ὑποσχόμαστε ὅτι ἐμεῖς, οἱ μαθητές σου, θά συνεχίσουμε τήν παράδοσή σου, ὅσο ζοῦμε! Ἄς εἶναι αἰωνία ἡ μνήμη σου, δάσκαλε Κωνσταντῖνε Κωστούλη!

ΜΕΡΟΣ Ε΄
Ἑορτολόγιο

* * *

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΜΗΝΥΜΑ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Λάρισα, Ἅγιο Πάσχα 2021

Πρός
Τόν Ἱερό Κλῆρο καί τόν Εὐσεβῆ Λαό
τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἀγαπητοί μου,

Καί νά πού πάλι ἀξιωνόμαστε νά πανηγυρίσουμε τό μοναδικό γεγονός τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου μας. Καί μάλιστα μέ τόν ὑπέροχο τρόπο πού ἡ Ἐκκλησία γνωρίζει, ὥστε νά ἀναδεικνύονται ἡ λαμπρότητα καί ἡ φωτεινότητα τῆς νίκης τῆς αἰώνιας ζωῆς ἐπί τοῦ προσωρινοῦ θανάτου. Ὁ Χριστός μας ὡς ὁ ἀπόλυτος θριαμβευτής, προβάλλει πανηγυρικά ἀπό τό ἄδειο μνήμα, τραβώντας κυριαρχικά τόν προπάτορα Ἀδάμ καί μαζί του ὄλην τήν ἀνθρώπινη φύση, ἀνεβάζοντάς μας μοναδικά σέ ὕψη δυσθεώρητα, ἀφάνταστα, ἀπόλυτα!

Κι εἶναι ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ὄχι κάτι πού ἀφορᾷ σέ Αὐτόν ἀποκλειστικά καί μόνον, ἀλλά ἀντανακλᾷ σέ ὄλους μας καί ἀποτελεῖ τήν βέβαιη, τήν ὑποστασιοποιημένη ἐλπίδα μας ὅτι τελικά, ἀκόμη κι ἂν συμβοῦν πολλά καί δύσκολα, τραγικά καί ἀποκαρδιωτικά, φορτικά καί παράλογα, τελικά ὁ Χριστός καί ἡ Ἐκκλησία Του θά παραμένουν νικητές εἰς τόν αἰῶνα, νά διασαλπίζουν τό σωστικό μήνυμα τῆς νέας ζωῆς πού ἀνέτειλε ἀπό τόν ἄδειο τάφο.

Ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστοῦ εἶναι θρίαμβος τῆς Ἐκκλησίας Του, χάριν τῆς ὁποίας ἐνήργησε τά πάντα. Τό ἀναφαίρετο μεγαλεῖο Της δέν στηρίζεται σέ ἀνθρώπινες ἐνέργειες ἢ τήν ικανότητά μας νά τό κατανοήσουμε. Εἶναι κεφάλαιο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί ἐν χρόνῳ Σάρκωσις τοῦ Αἰωνίου. Εἶναι αὐτό πού προσδιορίζει ὁ Πρωτοκορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων Πέτρος ὡς «ἄφθαρτον καί ἀμίαντον καί ἀμάραντον (...) τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς» κληρονομιά μας (Α΄ Πέτρ. 1, 4)!

Κι όταν μιλάμε για τήν κληρονομιά αυτή, στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, δέν ἐννοοῦμε τά πολιτιστικά μεγέθη πού στό διάβα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας παρήχθησαν. Οἱ Ἐκκλησιαστικές Τέχνες, ὅσο κι ἄν διασώζουν ἕνα ἀνυπέρβλητο μεγαλεῖο, δέν εἶναι τό περιεχόμενο τῆς κληρονομιάς μας. Κληρονομιά μας εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, ὅπως μᾶς Τόν δίδαξαν οἱ Ἀπόστολοι καί οἱ Θεοφόροι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, ὅπως Τόν δογματίσαν οἱ Ἅγιες Ἑπτά Οἰκουμενικές Σύνοδοι, ὅπως Τόν ἀναδεικνύουν καί Τόν προβάλλουν βιωματικά τά ἀπαράμιλλα μνημεῖα τῆς Θείας Λατρείας. Εἶναι ἐπιπλέον τό ὑπόδειγμα βίου πού διαχρονικά μᾶς παρέδωκαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ, ὡς καθαρότητα διδασκαλίας καί ἀγνότητα ζωῆς. Εἶναι ἡ λάμψη τῆς ἀλήθειας καί ἡ εὐωδία τῆς Ἀγιότητας. Εἶναι τό Σύμβολο τῆς Πίστεως ὑποστασιοποιούμενο στήν καθημερινή ζωή. Εἶναι τό πνεῦμα τῆς θυσίας καί τῆς αὐταπαρνήσεως καί, τέλος, ἡ διακονία τῆς πρώτης καί μεγάλης ἐντολῆς, τῆς διπλῆς ἀγάπης πρὸς τόν Θεό καί τόν ἄνθρωπο. Αὐτὴν τήν κληρονομιά διασφαλίζει γιά τήν Ἐκκλησία Του ὁ Ἀναστημένος Χριστός μας! Μᾶς προσφέρει τό πολυτιμότερο, τό μεγαλύτερο, τό σπουδαιότερο πού μπορούμε νά ἀποκτήσουμε, τήν ιδιότητα τοῦ μέλους τῆς Ἐκκλησίας Του, μέ ὅλα τά προνόμια τῆς ἀτελεύτητης Βασιλείας Του καί ζητᾶ νά ἀνταποκριθοῦμε.

Ἀπλάδι, τί ζητᾶ νά κάνουμε; Νά Τόν ἀντιγράψουμε κι ὄχι νά Τόν προσαρμόσουμε στά δικά μας ἀνθρώπινα πάθη. Εἶναι, δυστυχῶς, πολλοί ἐκεῖνοι πού στενεύουν τήν εὐρύτητα τοῦ πνεύματος τῆς Ὁρθοδοξίας στά περιορισμένα ὄρια τῶν στενῶν τους ἀντιλήψεων, καταδυναστεύοντας τήν ἄνετη Ὁρθόδοξη σκέψη καί σμικρύνοντάς την στή μικρόλογη διάνοιά τους. Εἶναι ἐπίσης πολλοί ὅσοι προδίδουν τόν πλοῦτο τῆς Ὁρθόδοξης καρδιάς γιά νά τόν ἐγκλωβίσουν στά ὄρια τῆς μικροφυχίας τους, ἐγκαταλείποντας κάθε καρπὸ τοῦ Πνεύματος, τήν ἀγάπη, τήν εἰρήνη, τί χαρά, τί μακροθυμία, τήν ἀγαθωσύνη, τήν πραότητα, τήν ταπεινοφροσύνη, τήν εὐσπλαχνία, τήν ἐνότητα.

Ὅμως, παρά ταῦτα, ἡ Ἀλήθεια καί ἡ Ἀγιότητα πού ἀνέβλυσαν ἀπὸ τόν ἄδειο τάφο καί στερεώθηκαν στό γεγονός τῆς Ἀναστάσεως, δέν καταβάλλονται. Ἐξακολουθεῖ νά ἐπαναλαμβάνεται καί νά ἰσχύει ἡ διαβεβαίωση τοῦ Ἀναστημένου Σωτῆρα μας: «πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει» (Ιω. 1, 51). Εὐχομαι τό φῶς τῆς Ἀναστάσεως νά φωτίσει τόν νοῦ καί τήν καρδιά τοῦ καθενός μας, ὥστε νά ἀνοίξουν, νά μεγαλώσουν καί νά πλατύνουν, γιά νά χωροῦν μέσα τήν πλησιμονή τῆς ἀγάπης τοῦ νικητῆ τοῦ θανάτου.

Μέ ἀναστάσιμους ἀσπασμούς.
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗΝ ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΩΝ ΜΥΡΟΦΟΡΩΝ

1. Θέμα τῆς ἑορτῆς

«**Ο**ἱ τὰ πάντα καλῶς διαταξάμενοι θεῖοι πατέρες» ὄρισαν ὥστε τὴν τρίτη Κυριακὴ ἀπὸ τοῦ Πάσχα νὰ τιμᾶμε δύο ομάδες προσώπων: α) τίς Μυροφόρες γυναῖκες καὶ β) τοὺς δικαίους Ἰωσήφ, τὸν ἀπὸ Ἀρμαθαίας, καὶ Νικόδημο. Ὡστόσο, ἡ γυναικεῖα χορεία εἶναι ἐκείνη ποὺ κυριαρχεῖ καὶ δίνει καὶ τὸ ὄνομα στὴν ἡμέρα: Κυριακὴ τῶν Μυροφόρων.

Ἐπειδὴ δὲν εἶχαν ἀποδοθεῖ στὸν Διδάσκαλο πλήρως οἱ πρέπουσες τιμές κατὰ τὸν ἐνταφιασμό Του τὸ ἀπόγευμα τῆς (Μεγάλης) Παρασκευῆς, λόγω τῆς σπουδῆς γιὰ τὴν ἐπερχόμενη ἑορτὴ τοῦ Πάσχα, οἱ Μυροφόρες (=μύρα+φέρω) ἀγόρασαν ἀρώματα, προκεκμένου νὰ ἀλείψουν μὲ αὐτὰ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ. Βασικὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ τους, νὰ φθάσουν «λίαν πρωῖ» τῆς (σπερρινῆς) ἡμέρας τῆς Κυριακῆς στό μνημεῖο, ἦταν ὁ μέγας λίθος στὴ θύρα τοῦ μνημείου. Κατάπληκτες ὅμως βρῆκαν τὸν λίθο ἀποκεκλισμένο καὶ τὸν τάφο κενό, ἐνῶ ὁ ἐκεῖ παριστάμενος ἄγγελος τοὺς διαμίνυσε τὴ χαρμόσυνη εἶδηση τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Τὰ Εὐαγγέλια (βλ. *Μάρκου* 15,43-16,8 καὶ παράλληλα *χωρία Ἰωάννου* 20,1-18) καὶ ἡ Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας διέσωσαν τὰ ὀνόματα τῶν Μυροφόρων, μεταξύ τῶν ὁποίων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου, Σαλόμη καὶ Ἰωάννα.

Ὁ Ἰωσήφ (ἐκ τῶν κηδευσάντων ἀνδρῶν) ἦταν μέλος τοῦ Μεγάλου Συνεδρίου τῶν Ἱεροσολύμων, ἀποδεχόμενος τὸ εὐαγγέλιο τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, διαφώνησε δὲ στὴν καταδίκη τοῦ Ἰησοῦ. Μετὰ τὸ «τετέλεσται», προσῆλθε στὸν Πιλάτο ζητώντας τὸ σῶμα τοῦ Διδασκάλου γιὰ ἐνταφιασμό, ἔχοντας ὡς συνεργό τὸν φαρισαῖο Νικόδημο. Ὁ τελευταῖος θεωρεῖται στὰ Εὐαγγέλια νυκτερινὸς μαθητὴς τοῦ Κυρίου, ὑπῆρξε δὲ καὶ αὐτὸς μέλος τοῦ Μεγάλου Συνεδρίου, ἐνῶ εἶχε προσπαθήσει νὰ ὑπερασπισθῆι τὸν Ἰησοῦ.

Οί δύο άνδρες έσπευσαν νά κηδεύσουν τό σῶμα τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ, προκειμένου αὐτό νά μί ριφθεῖ στήν κοινή τάφρο, μαζί μέ τίς σορούς τῶν ἄλλων ἐκτελεσθέντων ἀπό τούς Ρωμαίους.

2. Σταυροαναστάσιμος χαρακτήρας τῆς ἑορτῆς

Ὅπως δύο εἶναι οἱ ομάδες τῶν τιμωμένων προσώπων κατά τήν ἑορτή, διττός θά λέγαμε ὅτι εἶναι καί ὁ χαρακτήρας τῆς. Μολονότι παραμένουμε στό κλίμα τῆς πασχάλιας χαρᾶς, ἔντονη εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ πάθους, ὁ σταυρώσιμος χαρακτήρας. Ἡ ἡμέρα σαφῶς παραπέμπει στή Μεγάλη Παρασκευή, θυμίζοντάς μας τό πάθος καί τήν ταφή. Πολλοί ὕμνοι τῆς ἡμέρας ψάλλονται καί τί Μεγάλη Παρασκευή, μάλιστα δέ κατά τήν Ἀποκαθίλωσι (βλ. τά Ἀπολυτικά «Ὁ εὐσχήμων Ἰωσήφ» καί «Ταῖς Μυροφόροις γυναίξι», τά Δοξαστικά «Σέ τόν ἀναβαλλόμενον τό φῶς» καί «Ἠτήσατο Ἰωσήφ τό σῶμα τοῦ Ἰησοῦ» κ.λπ.).

Ἔτσι, οἱ μέν Ἰωσήφ καί Νικόδημος γίνονται «ἀψευδεῖς» μάρτυρες τῆς ταφῆς τοῦ Ἰησοῦ, καί κατ' ἐπέκτασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς Του, οἱ δέ Μυροφόρες «ἀψευδεῖς» μάρτυρες τῆς Ἀναστάσεως καί τῆς θείας ἐξουσίας Του. Σταυρός καί Ἀνάστασις ἀποτελοῦν ἀρραγῆ ἐνότητα, ὁ Ἀναστάς δέ εἶναι ὁ προηγουμένως Σταυρωθεῖς.

3. Μοναδική τιμή στή γυναῖκα

Ἡ Κυριακή αὐτή εἶναι συνάμα ἡμέρα τιμῆς τῆς γυναῖκας. Ἄν θέλουμε μάλιστα νά ἔχουμε μία γιορτή γιά τί γυναῖκα, ἡ ἑορτή τῶν Μυροφόρων εἶναι ἡ πλέον κατάλληλη.

Οἱ Μυροφόρες ἔτυχαν μιᾶς μοναδικῆς θείας ἐμπειρίας: *«Αἱ γυναῖκες αὐται, πρῶται τήν Ἀνάστασιν εἶδον, καί τοῖς μαθηταῖς ταύτην εὐγγελίσαντο»* (Συναξάριο). Ἔγιναν πρῶτες μάρτυρες τοῦ χαρμοσύνου μηνύματος τῆς Ἀναστάσεως: *«Μή ἐκθαμβεῖσθε Ἰησοῦν ζητεῖτε τόν Ναζαρηνόν τόν ἐσταυρωμένον ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε ἶδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν»* (Μάρκου 16,6).

Τοῦτο ἀποκτᾶ μεγαλύτερη σπουδαιότητα, καθῶς ἀναφερόμαστε σέ μία ἐποχή, κατά τήν ὅποια ἡ γυναῖκα τόσο στόν Ἰουδαϊσμό ὅσο καί γενικότερα στόν ἑλληνορωμαϊκό κόσμο δέν ἔχαρε τῆς τιμῆς πού τῆς ἄξιζε. Μάλιστα γιά τούς Ἰουδαίους δέν μποροῦσε νά εἶναι μαθήτρια, ὡς ἀνεπίδεκτη μαθήσεως, ἢ μάρτυρας στά δικαστήρια.

Καί ὁμως, ὁ Χριστός ὄχι μόνον ἔχει γυναῖκες μαθήτριες, πού Τόν ἀκολουθοῦν,

ἀλλά καί σέ αὐτές δίνει πρῶτα τό μήνυμα τῆς Ἀναστάσεως. Τί μεγαλύτερη τιμή γιά τί γυναικεῖα φύση; Σημειώνει χαρακτηριστικά τό Συναξάριο τῆς ἡμέρας: «*Ἐχρῖν καί γάρ τό πρῶτον πεσόν φύλον ὑπό τίν ἀμαρτίαν, καί τίν ἀράν κληρωσάμενον, αὐτό τοῦτο πρῶτον καί τίν Ἀνάστασιν κατιδεῖν*».

Ἄρκετοί Πατέρες καί μέρος τῆς Παραδόσεως θέλουν τίν Παναγία νά εἶναι μεταξύ τῶν Μυροφόρων, πρώτη δέ αὐτή νά λαμβάνει τό μήνυμα τῆς Ἀναστάσεως (πρβλ. τόν ὕμνο «*Ὁ ἄγγελος ἐβόα...*»).

4. Τόλμη, πίστη καί ἀγάπη

Οἱ δύο τιμώμενες, κατά τίν Κυριακή τῶν Μυροφόρων, ομάδες προσώπων ἔχουν ἓνα κοινό γνώρισμα νά ἐπιδείξουν: τίν τόλμη καί τό θάρρος. «*Τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς Πιλᾶτον καί ἠτήσατο τό σῶμα τοῦ Ἰησοῦ*», τονίζει μέ ἔμφαση ὁ Εὐαγγελιστής *Μάρκος* (15,43) γιά τόν Ἰωσήφ. Ὅμως, ἡ τόλμη, τό θάρρος καί ἡ ἀνδρεία χαρακτηρίζουν ὅλα τά τιμώμενα πρόσωπα τῆς ἡμέρας. Οἱ μὲν δύο ἄνδρες ἀπήφησαν τίν κοινωνική θέση, τά ἀξιώματα καί τό κύρος τους, οἱ δέ γυναῖκες ἀγνόησαν τίς ἀντιλήψεις γιά τί γυναικεῖα φύση καί τίς σχετικές προκαταλήψεις. Ὅλες καί ὅλοι τους παραθεώρησαν τόν κίνδυνο γιά τίν ἴδια τους τή ζωή καί ἔπραξαν τό πρέπον: νά κηδεύσουν καί νά ἐνταφιάσουν τόν νεκρό Ἰησοῦ καί νά Τοῦ ἀποδώσουν τά ὀφειλόμενα κατά τίν ἰουδαϊκή παράδοση καί νά τηρήσουν τά ἱερά ἔθιμα, ἀφοῦ ὅλοι οἱ νεκροί τῆς γῆς ἀξίζουν τίς οἰκειές τιμές. Καί τοῦτο τό ἔπραξαν κατά τή στιγμή πού οἱ Μαθητές ὅλοι, μέ ἐξαίρεση τόν Εὐαγγελιστή Ἰωάννη, εἶχαν ἐγκαταλείψει τόν Διδάσκαλο καί εἶχαν κρυβεῖ «*διά τόν φόβον τῶν Ἰουδαίων*», ὁ δέ Πέτρος τόν εἶχε ἀρνηθεῖ τρίς.

Τί ὅμως τροφοδότησε αὐτή τίν τόλμη καί τοῦτο τό θάρρος; «*Τούτου χάριν αὐται, ἀγάπην διαπύρως ἔχουσαι πρὸς Χριστόν, ὡς μαθήτριάι*» (Συναξάριο): ἔχοντας στήν καρδιά βαθιά ἀγάπη, προέβησαν σέ αὐτή τίν ἐνέργεια. Γιατί «*φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τόν φόβον*» (Α' Ἰωάννου 4, 18).

Ἡ ἀκολουθία τοῦ Χριστοῦ καί ἡ πνευματική ζωή γενικότερα ἀπαιτοῦν θάρρος καί τόλμη. Γιατί θέλει πάντοτε τόλμη ἢ πίστη, πολύ περισσότερο στόν ἀδιάφορο γιά τόν Θεό καί τίν πίστη γενικότερα κόσμῳ μας. Θέλει τόλμη, ὄχι μόνον γιά νά πιστεῦει κανεῖς, ἀλλά καί γιά νά πιστεῦει ἀληθινά, ἀνυπόκριτα καί μέ ταπεινώση. Ἀπαιτεῖ τόλμη γενικότερα τό νά ὑπερασπίζεται κανεῖς τό δίκαιο καί τίν ἀλήθεια, νά μὴν παρασύρεται ἀπό τίν ἀγέλη καί νά μὴν προδίδει

τίς ἀρχές καί τίς ἀξίες του, ὑπεραισπιζόμενος τόν ἀδύνατο, τόν κατατρεγμένο, τόν «ξένο» κ.ο.κ., στοιχεῖα πού ἀποτελοῦν βασικά γνωρίσματα τοῦ χριστιανοῦ.

5. Ὁ Τάφος, «πηγή τῆς ἡμῶν Ἀναστάσεως»

Ὁ Διδάσκαλος Ἰησοῦς πράγματι ἐσταυρώθη καί ἐτάφη, μάρτυρες δέ τούτων ἦσαν οἱ δίκαιοι Ἰωσήφ καί Νικόδημος. Ὅμως, ἐν τέλει, ὅλα τά περιλούζει τό φῶς τῆς Ἀναστάσεως· ὅλα ἐκεῖ καταλήγουν. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει κληθεῖ Ἐκκλησία τῆς Ἀναστάσεως. Τοῦ πάθους, τοῦ Σταυροῦ καί τοῦ Τάφου ἔπεται ἡ Ἀνάσταση, ὁ δέ θάνατος, πού ἐπῆλθε μέ τήν ἐπίγεια τοῦ διαβόλου, δέν ὀδηγεῖ πιά στό μηδέν, ἀλλ' ἀποτελεῖ μετάβαση στήν αἰωνιότητα. Μπροστά μας ἀνοίγεται πλέον ἡ ἐλπίδα ἡ ἐσχατολογική. Ὅλοι μποροῦμε νά γευθοῦμε μᾶς «*ἄλλης βιοτῆς, τῆς αἰωνίου, ἀπαρχῆς*» (βλ. Ὑμνολογία τοῦ Πάσχα).

Ὁ Τάφος, ἀντί γιά μνήμα γυμῶν ὀστέων, καθίσταται «*ἡ πηγή τῆς ἡμῶν ἀναστάσεως*». Οἱ Μυροφόρες τοῦ κενοῦ μνημείου μεταμορφώνονται σέ εὐαγγελίστριες ὄχι μόνον τῶν Ἀποστόλων, ἀλλά καί ὅλης τῆς οἰκουμένης, διαλαλῶντας ὅτι *Ἀληθῶς Ἀνέστη ὁ Κύριος* καί σκορπίζοντας τό φῶς, τή χαρά καί τό ἔλεος.

Σέ τελική ἀνάλυση, «*ἡ ἀνάστασις τοῦ Κυρίου εἶναι ἀνανέωσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, εἶναι ἀναζώωσις καί ἀνάπλασις καί ἐπάνοδος πρὸς τὴν ἀθάνατη ζωὴ τοῦ πρώτου Ἀδάμ πού καταβροχθίσθηκε ἀπὸ τὸν θάνατο λόγω τῆς ἁμαρτίας καί διὰ τοῦ θανάτου ἐπαλινδρόμησε πρὸς τὴν γῆ ἀπὸ τὴν ὁποία ἐπλάσθηκε*» (Γρηγόριος Παλαμᾶς). Γι' αὐτό καί ὁ ὕμνογράφος τοῦ Πάσχα μᾶς καλεῖ ὅλους καί ὄλες: «*Ὁρθηρίσωμεν ὄρθρου βαθέος, καί ἀντί μύρου τόν ὕμνον προσοίσομεν τῷ Δεσπότη, καί Χριστὸν ὀνόμεθα, δικαιοσύνης Ἦλιον, πᾶσι ζωὴν ἀνατέλλοντα*», καί μάλιστα ζωὴν αἰώνιον, προκειμένου νά συμβασιλεύσουμε μέ τόν βασιλέα τῶν βασιλευόντων καί τόν κύριο τῶν κυριευόντων.

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΧΑΙΡΕ ΒΑΚΤΗΡΙΑ ΠΙΣΤΩΝ Η ΑΚΛΟΝΗΤΟΣ ΟΜΙΛΙΑ ΣΤΟΝ ΜΕΘΕΟΡΤΟ ΕΣΠΕΡΙΝΟ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΑΧΙΛΛΙΟ ΚΥΡΙΑΚΗ 17 ΜΑΪΟΥ 2020

Ατενίζω ἔνδακρυς τό ἱερό λείψανο τοῦ προστάτου τοῦ τόπου μας, ἐν Ἁγίοις Πατέρος ἡμῶν Ἀχιλλίου τοῦ Μυροβλύτου, Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματουργοῦ, καί ἀναρωτιέμαι: πῶς κατεστάθη ἅγιος; Πῶς κατεστάθη πρωτοστάτης ὄλων ἡμῶν ἐνώπιον τοῦ Θρόνου τοῦ Θεοῦ; Πῶς αὐτός ὁ ὁποῖος, καίτοι κεκοιμημένος, παραμένει ζῶν στίς καρδιές καί σπίν πορεία τῆς ζωῆς μας;

Στόν νοῦ μου ἔρχεται αὐτή τίν ὥρα ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ: «ἅγιοι γίνεσθε ὅτι ἐγώ ἅγιος εἰμί». Καί βλέπω τόν σκοπό τῆς ὑπαρξῆς μας. Νά ἀγιάσουμε! Δρόμος δύσκολος, σταυρικός. Δρόμος πού φαντάζει πολύ μακρινός καί γιά τίν ἐποχή μας καί γιά τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας καί γιά τόν καθέναν ἀπό ἐμᾶς.

Ἡ ἐποχή μας δέν ἔχει ὡς πρότυπά της τούς Ἁγίους. Δέν ἀσχολεῖται μέ τούς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ, μέ τούς ὁδοιπόρους πού προσπαθοῦν νά κατανοήσουν, νά ἀποδεχτοῦν, νά ἐφαρμόσουν τό Εὐαγγέλιο, νά δοῦνε τούς συνανθρώπους τους μέσα ἀπό αὐτό, νά δοῦνε τό ἄν ἡ ζωή τους ἔχει νόημα καί συνέχεια αἰωνιότητας μέσα ἀπό αὐτό. Γιά τόν κόσμο μας, ἰδίως σήμερα, ἐποχή σπίν ὅποια ὁ πολιτισμός μας τείνει νά διαγράψει ἀπό τό προσκίνιο τῆς ζωῆς τόν Θεό ἢ νά τόν ιδιωτικοποιήσει, ὁ ἅγιος φαίνεται μία φιγούρα τοῦ χτές, κατάλληλη γιά τίς δυσκολίες τῆς ζωῆς, κυρίως γιά τίν ὑγεία πού μπορεῖ νά δώσει στούς ἀνθρώπους καί ὄχι πάντοτε, ἀλλά πού ἡ ζωή του ἀπέχει πολύ ἀπό τόν ὄρισμό τῆς εὐτυχίας.

Ποιά σχέση μπορεῖ νά ἔχει ὁ ἅγιος πού παρατεῖται μέ τίν θέλησή του ἀπό τίν πληθώρα τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, μέ τόν σύγχρονο ἄνθρωπο πού ἀπλώνει στό τραπέζι του ποικιλίες ἀπό τό κάθε εἶδος καί πού θεωρεῖ τόν ἑαυτό του δυστυχισμένο ὅταν καλεῖται νά στερηθεῖ τόν πλοῦτο καί τίν ἄνεση; Ποιά σχέση μπορεῖ νά ἔχει ὁ ἅγιος πού διακηρύττει τίν ἀλήθεια πού εἶναι ὁ Χριστός,

μέ τις ἀλήθειες τοῦ καθημερινοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος νομίζει πῶς μέ τόν πλοῦτο τῶν πληροφοριῶν πού λαμβάνει, τά ἔχει μάθει ὅλα καί ἔχει καταστήσει τόν ἑαυτό του ἕναν μικρό θεό; Ποιά σχέση μπορεί νά ἔχει ὁ ἅγιος πού ἐπισκέπτεται τόν κάθε ἀνίμπορο, πού κάνει τό πρόβλημα τοῦ καθενός δικό του πρόβλημα, πού νιώθει ὅτι εἶναι ἀνεπαρκής καί ἐμπιστεύεται μέ τήν προσευχή του τόν Θεό στό νά φωτίσει τόν ἴδιο καί τούς συνανθρώπους του καί νά καλύψει τά κενά καί τίς ἀδυναμίες, μέ τόν σύγχρονο ἄνθρωπο πού ἔχει κλείσει τήν καρδιά του στά θεάματα, πού χρησιμοποιεῖ τόν πλησίον πρὸς ὄφελός του καί μόνο, πού ἀνέχεται ἢ συνεργεῖ σέ ἀδικίες καί τό κακό; Ποιά σχέση μπορεί νά ἔχει ὁ ἅγιος πού νιώθει ὅτι «οὐκ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλά τήν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν», μέ τόν σύγχρονο ἄνθρωπο πού νομίζει ὅτι ἔχει ξεγελάσει τόν θάνατο, πού ζεῖ σάν νά μὴν πρόκειται ποτέ νά πεθάνει, πού ἡ καρδιά του πιστεύει μόνο στήν ἐπιστήμη καί τίς δυνάμεις της, ἀρνούμενος τό μυστήριο, τήν χάρι τοῦ Θεοῦ, τήν αἰωνιότητα καί τήν Ἀνάσταση;

Ἀλλά καί στή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας οἱ ἅγιοι εἶναι πρότυπα πού ἔχουν ἀνεβάσει ψηλά τόν πῆχυ. Οἱ ἅγιοι δέν ἦταν διανοητές, ἄνθρωποι πού ἤθελαν νά διακριθοῦν γιά τόν ἑαυτό τους, νά δοξαστοῦν. Ἦταν μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, μέλη τῆς Ἐκκλησίας καί ὅ,τι ἔκαναν γιά τήν Ἐκκλησία τό ἔκαναν. Ὅπως ἔζησαν, γιά τήν Ἐκκλησία ἔζησαν. Κριτήριό τους ἦταν καί εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεως. Νά εἶναι ἀκέραια καί ἀκαινοτόμητα. Νά δείχνουν μέσω τῆς Ἐκκλησίας τόν Χριστό ὡς τόν Υἱό καί Λόγο τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος «σάρξ ἐγένετο». Δέν πίστεψαν σέ ἕναν Χριστό ἀπλῶς διδάσκαλο ἢ φιλόσοφο ἢ θαυματοποιό. Δέν πίστεψαν σέ ἕναν ἄνθρωπο πού ξεχώρισε γιά τά τάλαντά του καί πού εἶχε σκοπό νά μιλήσει γιά τόν Θεό. Πίστεψαν στόν Θεό πού ἔγινε ἄνθρωπος «ἵνα θεοποιήσῃ πάντας ἡμᾶς». Πίστεψαν στόν Θεό πού συμπεριέλαβε στό πρόσωπό Του σύμπασα τήν ἀνθρωπότητα, δηλαδή ὅλους ἐμᾶς, γιά νά τήν ἀποσπάσει ἀπό τήν ἁμαρτία, τή φθορά καί τόν ἔσχατο ἐχθρό του ἀνθρώπου, τόν θάνατο. Πίστεψαν στόν Θεάνθρωπο πού προνοεῖ καί γιά τήν τελευταία ἀνάγκη μας, ἀλλά κυρίως «θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καί εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν».

Καί δέν ἔβαλαν τήν δική τους σκέψη πάνω ἀπό τόν Χριστό, τί δική τους λογική πάνω ἀπό τήν πίστη. Ἔθεσαν τόν ἑαυτό τους στή διάθεση τῆς Ἐκκλησίας, «ἦν ἐκτίσω ὁ Χριστός τῷ τιμῷ αὐτοῦ αἵματι». Δέν εἶπαν ὅτι ἡ γνώμη τους ἦταν ἡ γνώμη τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά δοκίμασαν αὐτήν τήν γνώμη πρῶτα στήν κοινωνία τῆς θείας εὐχαριστίας πού ὁδηγεῖ στήν ἐνότητα τῶν πάντων καί, στήν συνέχεια, στήν κοινωνία τοῦ λόγου. Κατέθεσαν τήν ἀποψή τους καί

κυρίως τίν ἔμπειρία τους, τί γνώση τους, τόν φωτισμό τους καί κατεστάθησαν Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή ἔμπειροι τῆς ἀλήθειας καί γεννίτορες ὄλων μας σ' αὐτήν, δηλαδή στόν Χριστό, πού εἶναι ἡ ὁδός καί ἡ ἀλήθεια καί ἡ ζωή. Καί μᾶς δείχνουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι ἡ ἀτομική μας ἀλήθεια ἢ ἡ καπιλεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλά ἡ συνάντηση τῶν προσώπων, ἡ μετοχή μας ὡς σύσσωμων καί σύναιμων στό Σῶμα καί τό Αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἀπόφασί μας «νά ζοῦμε οὐκέτι ἔμεις, ἀλλά ὁ Χριστός ἐν ἡμῖν». Κι αὐτός ὁ δρόμος εἶναι δύσκολος γιά ὅσους πιστεύουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι θρησκεία, φιλοσοφία ἢ μία παράδοση γιά τό καλό της ζωῆς μας καί δέν τίν βλέπουν ὡς συνάντηση μέ τόν Χριστό καί τόν συνάνθρωπο πού διά τῆς ἀγάπης γίνεται ἐνότητα καί συμπόρευση στήν ἀλήθεια πού σώζει!

Ἀλλά καί γιά τόν ἑαυτό μας οἱ ἅγιοι δέν γίνονται πρότυπά μας. Δέν πιστεύουμε ὅτι εἶναι γιά μᾶς τά ἔργα τους καί ἡ ἀφιέρωσή τους στόν Χριστό. Εἶναι πρόσωπα τά ὅποια ἔχουν ἀνεβεῖ στήν κορυφή τῆς πνευματικότητας. Ἔζησαν τόν τρόπο πού μᾶς δίδαξε ὁ Χριστός, ἀλλά ἴστανται μακριά μας. Τούς βάζουμε τόσο ψηλά, ὥστε νά ἔχουμε δικαιολογία πού δέν μποροῦμε νά τούς ἔχουμε πρότυπα. Ἦταν ἄνθρωποι ὅπως κι ἔμεις, «σάρκα φοροῦντες καί τόν κόσμον οἰκοῦντες». Πέρασαν καί περνοῦν τούς πειρασμούς πού περνοῦμε κι ἔμεις. Ἔζησαν τί μοναξιά στήν καθημερινότητά τους ἐπειδή θέλυσαν νά θέλουν ὅ,τι θέλει ὁ Θεός. Ἔζησαν τόν φόβο μήπως ὁ κόσμος χάσει τίν ἀλήθεια, τί λύπη γιά τούς λογισμούς τους, ἀλλά καί τά ἔργα τῶν ἀνθρώπων, τό ἄγχος ὅτι ὁ χρόνος δέν τούς φτάνει γιά νά μετανοήσουν καθῶς δέν ἔβλεπαν τόν ἑαυτό τους σέ σχέση μέ τόν συνάνθρωπό τους γιά νά δικαιωθοῦν φαρισαϊκά, ἀλλά ἔβλεπαν τόν ἑαυτό τους σέ σχέση μέ τίς δωρεές τοῦ Θεοῦ, μέ τίν παρουσία Του στήν ζωή τους κι αἰσθάνονταν τίν ἀναξιοτήτά τους. Ἐμεῖς ὅμως ἐπιμένουμε νά τούς παρουσιάσουμε ὡς ἐξωπραγματικές ὑπάρξεις. Κι ἂν ἦταν γιά νά ταπεινωθοῦμε, καλά θά ἦταν. Εἶναι γιά νά ποῦμε ὅτι δέν μποροῦμε νά γίνουμε ἅγιοι καί ἐπομένως ἄς ὑπάρχουν αὐτοί γιά μᾶς κι ἔμεις ἄς συνεχίζουμε τί ζωή μας ὅπως θέλουμε καί ὅπως μᾶς ἀρέσει.

Καί ἀναρωτιέμαι, φέροντας στόν νοῦ μου ἓνα στίχο ἀπό τούς Χαριτισμούς τοῦ Ἁγίου μας Ἀχιλλίου: «χαῖρε, βακτηρία πιστῶν ἢ ἀκλόνητη», «Χαῖρε σύ πού εἶσαι τό ἀκλόνητο στήριγμα τῶν πιστῶν», πού μοιάξεις μέ τό μπασιουνάκι πού ὁ ἄνθρωπος πού νιώθει νά κλονίζεται ἀπό τόν χρόνο, τίν καταβολή τῶν δυνάμεων, τούς πειρασμούς τῆς ζωῆς, τόν φόβο καί τό ἄγχος τοῦ θανάτου, τίς ἐπιθέσεις τοῦ κόσμου καί τῶν ἄλλων, τίν ἐπίδραση τοῦ πονηροῦ, χρησιμοποιοῖ γιά νά ἀντέξει, νά μῖν σωριαστεῖ ἀπό τό βάρος, ἀλλά νά πορευ-

τει όπως μπορεί. Άραγε, νιώθουμε τόν Άγιο μας Άχίλλιο, όπως και όλους τους αγίους της πίστης μας, ως τις βακτηρίες στις όποιες μπορούμε να στηριχτούμε; Έκείνοι στηρίζαν τόν λαό από τόν όποιο και προήλθαν και έζησαν ανάμεσά του. Έμεις αισθανόμαστε τίν ανάγκη να ζητήσουμε τίν παρουσία τους στην ζωή μας, για να γνωρίζουμε προς τά ποῦ πηγαίνουμε;

Άλλοι, όπως ο άγιός μας, υπήρξαν πατέρες πνευματικοί. Άφοσιώθηκαν με αγάπη στόν Θεό και στόν άνθρωπο. Μερίμνησαν για τις ανάγκες του. Δέν αρκέστηκαν όμως στά υλικά. Προχώρησαν και στά πνευματικά. Έδειξαν ότι ο Χριστός είναι ή αρχή και τό τέλος της ζωής όχι μόνο της δικής τους, αλλά και τών ανθρώπων. Και τίν ίδια στιγμή, πάλεψαν για τίν Έκκλησία. Δέν κρυφθηκαν στά δύσκολα, αλλά όμολόγησαν τίν αλήθεια ενώπιον τών αρχών και τών έξουσιών, ενώπιον εκείνων που έκαναν θόρυβο και που έβαζαν τή δύναμη του μυαλού να φαίνεται άνωτερη από τίν πίστη στό μυστήριο, στό υπέρλογο, στην αγάπη που κάνει τόν Θεό Πατέρα και Γεννήτορα του Συναράχου Υίου. Και με πνεῦμα και ήθος ταπεινώσεως αγωνίστηκαν σε ένα ποιμνιο που πρώτη μερίμνά του είχε τίν επιβίωση. Πού κάποτε έβαζε τό συμφέρον πύ πάνω από τίν αλήθεια. Πάλεψαν να του δείξουν τίν αγάπη και να τό οδηγήσουν στην αλήθεια της Ανάστασης. Και εξακολουθούν να στηρίζουν με τις μεσιτείες τους και μετά τίν έξοδό τους από τόν βίο, κοντά στόν Θεό και από τό ουράνιο θυσιαστήριο τόν λαό τους, που παραμένει στόν ίδιο τόπο, αλλά ανανεώνεται στά πρόσωπα με τίν πάροδο του χρόνου.

Άλλοι υπήρξαν μάρτυρες της πίστεως. Παρατιήθηκαν από τή ζωή τους, για να δείξουν στους ανθρώπους της εποχής τους και κάθε εποχής ότι «ό δίκαιος εν Κυρίω, κών αποθάνη ζήσεται!» Και άκόμη κι αν στά μάτια τών αφρόνων ανθρώπων φάνηκαν ότι πέθαναν, «ή έλπίς αυτών ήν πλήρης άθανασίας». Και συναντήθηκαν με τους Πατέρες της Έκκλησίας, οι όποιοι μπορεί να μίν έδωσαν τό αίμα τους υπέρ της αληθείας, έδωσαν όμως τίν συνειδησή τους, σε ένα μαρτύριο αγάπης και προσφορής που κατέστησε τους πάντες βακτηρίες που μάς βοηθούν να βρούμε κι έμεις τόν Χριστό, τίν Έκκλησία, τίν όντως ζωή.

Άς παρακαλούμε σε κάθε θεία λειτουργία και με κάθε ευκαιρία τόν Άγιο Άχίλλιο να μεσιτεύει για έμας ώστε να επιλέξουμε τίν δική του όδό, τίν όδό της αγιότητας ως τόν προορισμό της ζωής μας. Να παραμένουμε πιστοί στην Έκκλησία. Να μί βάζουμε τό έγώ μάς πάνω από τό σώμα του Χριστού. Να παραμένουμε αυτοί που φυλάττουμε τίν αλήθεια της πίστης, τό Ευαγγέλιο, στους ποικίλους πειρασμούς που γεννά ή αλαζονεία της εποχής μας. Να αντι-

στεκόμαστε στήν ἀμφισβήτηση τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ καί τῆς θεανθρώπινης φύσεώς Του. Νά μὴν ἐπιτρέψουμε τήν μετατροπή τῆς ἀλήθειας τῆς Ἐκκλησίας σέ θρησκεία. Νά μὴν ἀποδεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχουμε μόνο ὡς μία παράδοση πού δέν σώζει στήν αἰωνιότητα ἀλλά πού διατηρεῖ ἥθη καί ἔθιμα γιά τόν κόσμο τοῦτο. Νά συνεχίσουμε νά δείχνουμε στόν κόσμο τό μυστήριο τοῦ λογικῶς ἀνέφικτου, ἀλλά κατὰ τήν πίστη κατὰ πάντα δυνατοῦ. Νά βγάξουμε ἔλαιον ἐκ πέτρας, ἀπό τό ἄκαμπτο καί τό σκληροκάρδιο δηλαδή εὐσπλαχνία καί ἀγάπη! Καί νά δίνουμε μαζί σας μαρτυρία Χριστοῦ, κάνοντας τόν προστάτη καί πολιοῦχο τοῦ τόπου μας Ἅγιο Ἀχίλλιο τόν Μυροβλύτη νά ἀναφωνεῖ ἐνώπιόν του θρόνου τοῦ Θεοῦ: «Ἴδού ἐγώ καί τά παιδιά ἃ μοί ἔδωκας, ὁ Θεός» Ἀμίν! Χριστός Ἀνέστη!

«ΥΔΕΙΝ ΕΟΙΚΕ ΤΗΝ ΦΥΣΙΖΩΝ ΚΟΡΗΝ» Η ΘΕΟΤΟΚΟΣ ΣΤΟ ΥΠΕΡΩΝ

«**Π**αράδοξα... εἶδον τὰ ἔθνη πάντα» στήν Ἁγία Πόλη τῆς Ἱερουσαλὴμ βιώνουν οἱ πιστοὶ συνεχῶς στήν Ἐκκλησία, τή διαιώνιση τῆς «μεγάλης» καί «ἐπιφανοῦς» ἡμέρας τοῦ Κυρίου. Ἐκεῖ ὁ Παράκλητος τελεσιουργεῖ τήν σωτηρία σύμπαντος κόσμου, ὡς «Φῶς καί φωτὸς χορηγός» ἐκφαίνοντας τή δωρικὴ μεγαλοπρέπεια τῆς ἀένανς καί πληθωρικῆς παρουσίας Του· ὑπτηχώντας ταπεινά τήν εὐλαλή σωπὴ τῆς «βιαίας πνοῆς» Του.

«*Νῦν τὸ Παράκλητον Πνεῦμα ἐπὶ πᾶσαν σάρκα ἐκκέχυται. Ἀποστόλων γὰρ χορείας ἀρξάμενον, ἐξ αὐτῶν κατὰ μέθεξιν τοῖς πιστοῖς τὴν Χάριν ἐφήπλωσε, καὶ πιστοῦται αὐτοῦ τὴν κραταιὰν ἐπιφοίτησιν, ἐν πυρίνῳ τῷ εἶδει τοῖς Μαθηταῖς διανέμον τὰς γλώσσας, εἰς ὑμνωδίαν καὶ δόξαν Θεοῦ*» – ὅπως ψάλλουμε στὰ Ἀπόστιχα τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας μέ τό ἀρρενωπό καί δυναμικό ἦθος τοῦ τρίτου ἤχου.

Μία ὀλότελα «καινή» πραγματικότητα διανοίγεται γιά ὀλόκληρη τὴν Οἰκουμένη ἀπὸ τὴν Πεντηκοστή καί στό ἐξῆς: ἡ προοπτικὴ τῆς ἐνότητας Θεοῦ, ἀνθρώπου καί κόσμου εἶναι δυνάμει παρούσα καί ἐνεργεῖται ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι «ἀπὸ τοῦ νῦν καί ἕως τοῦ αἰῶνος» στήν Ἐκκλησία μέ τὴν αἰσθητὴ πρόγευση τῆς περιλάμπρης δόξας πού προσιδιάζει στὰ «τέκνα τοῦ Θεοῦ»¹ κατὰ τὴν φανέρωσή Της στὸν κόσμο, στή Θεία Λειτουργία. Ἀντιδωρίζεται ὁ Χριστός, «τό πλήρωμα τοῦ Νόμου καί τῶν Προφητῶν»² ὡς μένουσα «βρωῶσις καί πόσις»³ στήν Εὐχαριστιακὴ Σύναξη. Γίνεται μεθεκτός «κατὰ τὴν χάριν τὴν

¹ Πρβλ. Ρωμ. 8, 21.

² Εὐχὴ ἐν τῷ συστειλαί τὰ Ἁγία Θ. Λειτουργίας Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Βλ. *Ματθ.* 5, 17.

³ Βλ. ὕμνο «Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία», πού ψάλλεται στή Θ. Λειτουργία Μ. Βασιλείου τό Μέγα Σάββατο ἀντὶ Χερουβεκοῦ.

δοθεισαν ἡμῖν» ὡς πλησμονή Ἀγάπης καί Ἐλευθερίας, ὡς πλήρωμα χαρᾶς καί εὐφροσύνης.

Τονίζει ἐκφραστικώτατα καί περιληπτικά ὁ π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν πῶς «γιά τόν Χριστιανό ἡ ἐορτή τῆς Πεντηκοστῆς εἶναι ἡ ὀλοκλήρωση ὅλων ὅσα ἔπραξε ὁ Χριστός. Ὁ Χριστός δίδαξε γιά τή Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν καί νά την, ἐδώ εἶναι, ἄνοιξε τώρα! Ὁ Χριστός ὑποσχέθηκε πῶς τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ θά ἀποκαλύψει τήν ἀλήθεια καί αὐτό τώρα ἐκπληρώθηκε. Ὁ κόσμος, ἡ ἱστορία, ἡ ζωή, ὁ χρόνος, ὅλα τώρα φωτίζονται μέ τό τελικό, ὑπερβατικό φῶς. Ὅλα πληρώνονται μέ καινούργιο νόημα. Ἡ τελευταία καί μεγάλη ἡμέρα τοῦ Κυρίου ἄρχισε»⁴.

«Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντός ἡμῶν ἐστί»⁵. Εἶναι ἀνάμεσά μας, σαρκωμένος ὁ Χριστός. Καταδέχτηκε νά σαρκωθεί «Πνεύματος Θείου ἐπελεύσει καί εὐδοκία Πατρός ἀϊδίου» «ἐκ τῶν ἀγνῶν καί παρθενικῶν αἱμάτων» τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου⁶ καί νά γιαιτρέψει τήν θνητότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης μας μέ τό Πάθος καί τήν Ἀνάστασή Του, θεώνοντας μάλιστα τό «πρόσλημμα» καί κάνοντας τήν ἀνθρωπότητα «συγκάθεδρον τῆς Θεότητος» μέ τήν Ἀνάληψή Του.

Παρ' ὄλο πού «ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς»⁷, ὁ Χριστός παραμένει «ἀδιάστατος» καί, κατά τήν ἀρευδιῆ ὑπόσχεσή Του τήν ἴδια ἐκείνη μέρα τῆς Ἀναλήψεως, δέν μᾶς ἄφησε ὀρφανούς. Ἔστειλε «ἄλλον Παράκλητον»⁸, ἱκανοποιῶντας τήν προσδοκία τῶν «προσκαρτεροῦντων τῇ προσευχῇ καί τῇ δεήσει»⁹ στό μεταξύ Μαθητῶν. Κόρεσε τήν πνευματική τους δίψα, στέλλοντας τό «ὔδωρ τῶ ζῶν», τό «ἀλλόμενον εἰς ζωὴν αἰώνιον»¹⁰ καί μέ Αὐτό ξεδιψᾷ λυσιτελῶς κάθε ἀναζητητή τῆς Ἀλήθειας στήν ἀπαρακλήτη ἔρημο τῆς ἐγκόσμιας ἀγωνίας.

Ἀλήθεια, παράδοξα πράγματα, ἀχώρητα σέ ἀνθρώπου νοῦ!

Τό Πανάγιον Πνεῦμα διαωνίζει τήν προαιώνια βουλή τοῦ Θεοῦ Πατέρα: νά μετέχει ὁ Ἀδάμ στήν παραδείσια εὐφροσύνη τοῦ Βασιλέως τῶν αἰώνων, τοῦ ἀφθάρτου, ἀοράτου καί μόνου σοφοῦ Θεοῦ.

⁴ π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν, *Εορτολόγιο. Ἐπίσιος ἐκκλησιαστικός κύκλος. Βίωση τῆς Πίστεως*, τ. Β΄, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1997, σ. 196.

⁵ Πρβλ. *Λουκ.* 17,21.

⁶ Πρβλ. *Εὐχὴ π' Ἀκολουθίας Θείας Μεταλήψεως*, ποίημα Ὁσίου Συμεῶν Μεταφραστοῦ.

⁷ *Εὐχὴ Ἀναφορᾶς Θ. Λειτουργίας Μεγάλου Βασιλείου.*

⁸ *Ἰω.* 14,16.

⁹ *Πράξ.* 1,14.

¹⁰ *Βλ. Ἰω.* 4,10 καί 14.

Συνεχίζει το πανσωστικό έργο της «εὐδοκίας τοῦ Θεοῦ»¹¹, τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀδίδου Ἰοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ ποῦ ἔγινε, σάν ἔφρασε τό κατάλληλο «πλήρωμα τοῦ χρόνου»¹², καὶ «Υἱός τῆς Παρθένου», ὅπως «ἄνωθεν οἱ Προφῆται προκατήγγειλαν»¹³.

Θά ἦταν ἄδικο, λοιπόν, μιά τέτοια πανεπίσημη ἡμέρα σάν αὐτή τῆς Πεντηκοστῆς νά μὴν βρεῖ ἡ λαμπροφορεμένη Ἐκκλησία μας δυό λόγια ἐγκωμιαστικά γιά τὴν «αἰτία τῆς τῶν πάντων θεώσεως» τώρα ποῦ –κατὰ τό ὑπεσχιμένο– ἔχει πλέον ἀνακτήσει μέχρι κι ὁ τελευταῖος ἀπόγονος τοῦ Ἀδάμ, ὡς τίς ἀπώτατες ἀπορροές τῆς Ἱστορίας, τί δυνατότητα κατὰ Χάριν νά θεωθεῖ.

Εὐάριθμοι, εὐκόλα μετριῆσιμοι, εἶναι οἱ ὕμνοι τῆς κατ' ἐξοχίαν ἀφιερωμένης στό Πανάγιο Πνεῦμα ἑορτῆς ποῦ ἀναφέρονται στὴν Θεοτόκο. Κι ὅμως, ξεχειλίζουν ἀπὸ εὐγνωμοσύνη γιά «τὴν Θεοτόκον καὶ Μητέρα τοῦ Φωτός». Στὴ διαποροῦσα γλῶσσα τῶν πιστῶν, ποῦ σφόδρα ποθεῖ νά ἐγκωμιάσει ἐπάξια τὴν Ἀπειρογάμη Κόρη τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὴν ὁποία «δύναμις τοῦ Ὑγίστου» εἶχε «πρὸς σύλληψιν» ἐπισκιάσει, δανεῖζει ρήματα ὁ ἱερός ὑμνογράφος τῶν δύο κανόνων τοῦ Ὁρθροῦ τῆς μεγάλης ἑορτῆς. Ἐκφράζοντας τό φρόνημα σύνολης τῆς Ἐκκλησίας, κανοναρχεῖ στὴν ἐνάτη (θ') ᾠδή, τὴν ἀφιερωμένη στὴν Θεοτόκο:

«Μὴ τῆς φθορᾶς διαπεῖρα κυφορήσασα, καὶ παντεχνήμονι Λόγω σάρκα δανείσασα, Μητὲρ ἀπείρανδρε, Παρθένε Θεοτόκε, δοχεῖον τοῦ ἀστέκτου, χωρίον τοῦ ἀπείρου πλαστουργοῦ σου, σὲ μεγαλύνομεν».

Δηλαδή:

«Δοξάζομε τά μεγαλεῖα σου, Παρθένε Θεοτόκε, ἀφοῦ κυφορήσες χωρὶς τὸν φυσικὸ τρόπο τῆς φθορᾶς καὶ δάνεισες σάρκα, δίχως νά γνωρίσεις ἄνδρα, στὸν Τεχνίτη καὶ Δημιουργὸ τοῦ παντός κι ἔγινες ἔτσι δοχεῖο τοῦ ἀνέγγιχτου Θεοῦ καὶ τόπος ποῦ χάρεσε τὸν Πλάστη σου τὸν ἄπειρο, ποῦ κανεῖς νά ἐννοήσει δὲν μπορεῖ».

¹¹ Εὐχὴ Ἀναφορᾶς Θ. Λειτουργίας Μ. Βασιλείου καὶ ἀπολυτικίαι ἑορτῆς Εἰσοδίων Θεοτόκου. Βλ. καὶ τὴν φωνὴ τοῦ Θεοῦ Πατρός κατὰ τὴν Βάπτισι τοῦ Κυρίου στὸ Μάρκ. 1,11.

¹² Γαλ. 4,4.

¹³ Οἱ πρώτες λέξεις τροπαρίου, ποῦ μελοποιήθηκε τὸν 12^ο αἰ., ἀποδίδεται στὸν Ὅσιο Ἰωάννη τὸν Κουκουζέλη καὶ ψάλλεται σὲ πανηγύρεις κατὰ τὴν ἐνδυση τοῦ Ἀρχιερέως ἐπίσημα ἐκτός τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Ἀποτελεῖ καὶ γνωστὸ εἰκονογραφικὸ θέμα πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου, στὸ ὁποῖο ἐμφανίζονται οἱ Προφῆτες νά κρατοῦν ἀντικείμενα ποῦ προτυπῶνου τὴν Θεοτόκο: «στάμνον, ράβδον, πλάκα, κιβωτόν, λυχνίαν, τράπεζαν, ὄρος ἀλατόμπτου, χρυσοῦν θυματήριον καὶ σκηνίν, πύλιν ἀδιόδεντον, παλάτιον καὶ κλίμακα καὶ θρόνον τοῦ βασιλέως».

*«Υδριν ἔοικε τὴν φυσίζων Κόρην·
Μόνη γὰρ ἐν δίνησι κεκρύφει Λόγον,
Νοσοῦσαν ἀλθαίνοντα τὴν βροτῶν φύσιν·
Ὅς δεξιῶς κλισμοῖσι νῦν ἰδρυμένος
Πατρός, πέπομφε τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος».*

Μέ ἄλλα λόγια:

«Νά μεγαλύνουμε πρέπει τὴν Κόρη πού γέννησε τὴν ὄντως Ζωή, τόν Χριστό. Διότι μόνο αὐτὴ ἔκρυψε στὰ σπλάγχνα της τόν Θεό Λόγο, ὁ Ὅποιος θεράπευσε τὴ φύση τῶν ἀνθρώπων, πού εἶχε ἀρρωστήσει. Αὐτός, ἐγκατεστημένος στὰ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ Πατέρα (ἐνν. τόσο μετὰ τὴν Ἀνάληψη, ὅσο καί πάντοτε, ἀφοῦ δέν ἀποχωρίσθηκε ποτέ τόν Θρόνο τοῦ Θεοῦ), ἔχει στείλει τὴν Χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».

Κάθε τιμῆς ἄξια, λοιπόν, ἡ Θεοτόκος. Ἐγινε ἡ «σκάλα», μέσφ τῆς ὁποίας «ὁ ὑψηλός Θεός δι' ἡμᾶς ἐφάνη καθ' ἡμᾶς ἀνθρώπος, βουλόμενος ἐλκύσαι πρὸς τὸ ὕψος» τοὺς ἀνθρώπους¹⁴. Ἐφερε στὸν κόσμο Ἐκεῖνον πού θεράπευσε τὸ πάθος τοῦ Ἀδάμ, γενόμενος ὁ ἴδιος Νέος Ἀδάμ καί τελικά, στέλνοντας τόν Παράκλητο τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, ἔδωσε τὴ δυνατότητα τῆς σωτηρίας σέ ὁλόκληρο τὸ ἀδამαιῖο γένος.

Ἄς μᾶς συγχωρεθεῖ ἡ προσωπικὴ ἀναφορά, ὅμως ὁ γράφων μεγάλωσε καί ἤδη διακονεῖ σ' ἓνα νησί, τὴν Λευκάδα ἢ Ἁγία Μαύρα τῶν προηγούμενων αἰώνων, ὅπου ἡ δεσποτικὴ ἐορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μέ τὴν τιμὴ τῆς Θεοτόκου. Ἡ πολιοῦχος τοῦ νησιοῦ, Παναγία ἢ (Πε)Φανερωμένη ἐορτάζεται μέ κάθε λαμπρότητα τὴν Δευτέρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, φέρνοντας σέ ἀμηχανία τοὺς κήρυκες τοῦ Θείου Λόγου τὴν

¹⁴ ΚΑ΄ Οἶκοι Ἀκαθίστου Ὑμνου πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο, οἶκος Ξ.

ήμέρα της πανηγύρεως καί σκανδαλίζοντας πιθανόν όσους αδυνατούν νά αιτιολογήσουν τί σύνδεση της θεομπτορικῆς έορτῆς μέ τί «σύναξη» τοῦ κεντρικοῦ προσώπου της προηγηθείσης δεσποτικῆς, τοῦ Παναγίου Πνεύματος.

Παλαιότερα απέδιδαν τί σύνδεση τῶν δύο έορτῶν στήν ἄφιξη της νέας εικόνας της Φανερωμένης στό νησί της τί Δευτέρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τοῦ 1887 ἀπό τό Ἅγιον Ὅρος, ὅπου ἱστορήθηκε. Πρόκειται ὡστόσο γιά λίψη τοῦ αἰτουμένου. Ἦδη τό 1845 μαρτυρεῖται ὅτι ὁ νέος Ἐπαρχος τοῦ νησιοῦ Μιχαήλ Σικελιανός ἀνέλαβε τά καθήκοντά του τί «Δευτέρα της Φανερωμένης». Τό τοπικό ἀπολυτικό της Θεοτόκου, γραμμένο ἀπό τόν Ἐπίσκοπο πρώην Βονδίτης Δανυίλ, «*Πρωτεύοντα ἐν τῇ Ἱερῇ Μονῇ Φανερωμένης*» (+1854) προσομοιάζει σ' ἐκεῖνο της Πεντηκοστῆς¹⁵. Ἀκόμη, ἐκκλησάκι δέ φερώνυμο της Πεντηκοστῆς χωριό Κάβαλος τῶν Σφακιωτῶν ἀπαντᾶται σέ πηγὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18^{ου} αἰῶνα ὡς «*Παναγία της Πεντηκοστῆς*» καί πανηγυρίζει τί Δευτέρα.

Στόν πανηγυρικό λόγο πού συνοδεύει τήν ἀκολουθία της Θεομήτορος ἀναφέρεται πῶς ἡ Φανερωμένη ἐτιμᾶτο τό Σάββατο τοῦ Ἀκαθίστου καί μετατέθηκε στή Δευτέρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, προκειμένου οἱ καιρικῆς συνθήκες νά εἶναι εὐνοϊκές γιά τούς προσκυνητές της σεπτῆς Μορφῆς της.

Ἄν αὐτός πράγματι ἦταν ὁ λόγος, γιατί νά μὴν συνδεόταν μέ τήν Κοίμησι της Θεοτόκου (15/8) ἢ τήν ἀπόδοσή της (23/8), τά καταθέσια της Τιμίας Ἐσθῆτος ἐν Βλαχέρνας (2/7) ἢ της Τιμίας Ζώνης ἐν τοῖς Χαλκοπρατείσι (31/8) ἢ ἀκόμη καί μέ τό Γενέσιο της Παναγίας (8/9);

Καί πῶς ἐξηγεῖται ὅτι οἱ ναοί της Φανερωμένης στήν περιοχὴ τοῦ Ξηρομέρου (δυτικῆς Ἀκαρνανίας) καί της Ἄρτας πανηγυρίζουν καί αὐτοί τήν ἴδια ἡμέρα; Ὅσο κι ἂν ἀπό τήν κατάκτηση της Λευκάδας ἀπό τούς Ἐνετούς (1684) οἱ τύχες της συνδέθηκαν μ' ἐκείνες τῶν ὑπολοίπων νησιῶν τοῦ Ἰονίου, νωρίτερα, στά χρόνια τοῦ Δεσποτάτου της Ἠπείρου καί της Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας γιά τί Λευκάδα (1479-1684), τό νησί της Φανερωμένης ἀποτελέσε ἐνιαία πολιτική ἐπικράτεια μέ τήν ἀπέναντι Στεριά, διαθέτοντας ταυτότητα ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων καί καλλιτεχνικῶν ἐπιδράσεων, ἀλλά καί κοινή –ἄμεση καί ἀκόλυπη– ἐκκλησιολογική ἀναφορὰ στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.

Μιά ἀκόμη ἀξιοσημείωτη παρατήρηση: στίς περισσότερες ἀπό τίς εἰκόνας της Πεντηκοστῆς πού ἀποθησαυρίστηκαν στούς ναούς καί τά μοναστήρια της Λευκάδος ἀπό τόν 18^ο αἰῶνα τουλάχιστον καί ἐξῆς, ἀνάμεσα στούς Ἁγίους Ἀποστόλους, ἀπεικονίσθηκε καί ἡ σεπτὴ μορφὴ της Θεομήτορος νά ἀπεκδέ-

¹⁵ Βλ. Διάκ. Ἰωαννίκιος Ζαμπέλης (ἐπιμ.), *Λεμονάριον Λευκάδος καί Ἱθάκης*, Λευκάδα 2011, σ. 15-16.

χεται τήν κάθοδο τοῦ Παναγίου Πνεύματος «ἐν εἶδει πυρίνων γλωσσῶν».

Πρόκειται γιά ἕναν ἀπό τούς δύο εἰκονογραφικούς τύπους τῆς εἰκόνας τῆς Πεντηκοστῆς, ὁ ὁποῖος «κατά κανόνα ἐπικρατεῖ μέχρι τήν ἐποχή τῆς Εἰκονομαχίας, χαρακτηριστικό τοῦ ὁποῖου ἀποτελεῖ ἡ μικρογραφία πού σώζεται στό *Εὐαγγέλιο τοῦ Rabbula* (6ος αἰ.). Βλέπουμε τούς Ἀποστόλους νά στέκονται ὄρθιοι, δεξιά καί ἀριστερά τῆς Παναγίας, πού δεσπόζει στό κέντρο τῆς συνθέσεως, σέ δύο ὀριζόντιες σειρές. Ζωγραφίζονται μέ φωτοστέφανα καί πύρινες γλώσσες στά κεφάλια τους. Ἡ πύρινη γλώσσα ἐπάνω στήν κεφαλή τῆς Θεοτόκου εἶναι πιά μεγάλη ἀπό τίς ἄλλες καί συνδέεται ἄμεσα μέ τήν κατερχόμενη περιστέρα. Αὐτή ἡ παρουσία τῆς Θεοτόκου στόν εἰκονογραφικό τύπο τῆς Πεντηκοστῆς εἶναι δεδομένη μέχρι καί τήν Εἰκονομαχία. Ὅμως, μετά τόν 9ο αἰ., ἔνεκα τῶν θεολογικῶν συζητήσεων καί τῶν σχετικῶν ἀμφιβολιῶν, ἐπιβάλλεται στήν εἰκονογραφία τῆς Πεντηκοστῆς ὁ ἄλλος τύπος, στόν ὁποῖο συνήθως ἀπουσιάζει ἡ Θεοτόκος»¹⁶.

Ἀντίστοιχη παράσταση τῆς Παναγίας ἀπαντᾶται μάλιστα καί σέ εἰκόνες τῆς ρωσικῆς παράδοσης, ἀλλά καί σέ γνωστό πίνακα τοῦ Κρητικῆς ζωγράφου Δομίνικου Θεοτοκόπουλου (El Greco) μέ τήν χαρακτηριστική του μαγιέρα.

Ἡ Θεοτόκος ἱστορήθηκε, λοιπόν, στό Ὑπερῶν τῆς Ἁγίας Σιών εἴτε μέ τούς κανόνες τῆς παραδοσιακῆς Ὁρθόδοξης ἀγιογραφίας, ὅπως προσαρμόσθηκε στίς μεταβυζαντινές καλλιτεχνικές ἀναγκαιότητες, εἴτε μέ τίς ἐπιλογές τῶν δυτικότερων ζωγράφων. Ἀρκεῖ ὅμως ὡς ἐξήγηση ἡ ἀναφορά τοῦ ἱεροῦ συγγραφέα τῶν «Πράξεων» ὅτι μετά τήν Ἀνάληψη οἱ ἔνδεκα Μαθητές «πάντες ἦσαν προσκαρτε-

¹⁶ Ἀρχμ. Φιλάρτος, Γ. Μ. Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων, «Ἑρμηνεία καί Θεολογία στήν εἰκόνα τῆς Πεντηκοστῆς», Πemptousia: <https://www.pemptousia.gr/2020/06/erminia-ke-theologia-stin-ikona-tis-pentikostis/>. Τελευταία προσπέλαση: 3.4.2021.

ροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρία τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ»¹⁷;

Ἡ ἐπιλογή τόσο νά τιμᾶται ἡ Θεοτόκος τῆ δεύτερη ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς μαζί μέ τό Πανάγιο Πνεῦμα ὅσο καί νά ἀπεικονίζεται, κατά κανόνα, κυριολεκτικά «ἐν μέσῳ τῶν Μαθητῶν» στό νησί τῆς Λευκάδας καί σέ ἄλλες περιοχές ὅπου διατηρήθηκε ἡ ἀρχαία, προεικονομαχική ἀγιογραφική παράδοση θά πρέπει νά αἰτιολογηθεῖ μᾶλλον μέ βάση τήν θεολογική προῖκα τῆς Ἐκκλησίας μας.

Στή συνείδηση τῶν Ὀρθοδόξων ἡ Παρθένης Μαρία εἶναι αὐτό πού ὁμολογεῖ ἡ συμφωνία τῶν Πατέρων, ὅπως τό διετύπωσε ὁ κορυφαῖος τῶν δογματολόγων Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, μελούργησε ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας, ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης καί, ἀποδεχόμενος, συμπεριέλαβε στό «Θεοτοκάριον» τοῦ Ὁσίου Νικόδημου ὁ Ἄγιορείτης: «μετὰ Θεὸν ἢ Θεός, τὰ δευτερεῖα τῆς Τριάδος ἢ ἔχουσα»¹⁸.

Δέν εἶναι ἀνάρμοστο ἄρα νά τιμᾶται στήν κανονική γιορτή τῆς Ἁγίας Τριάδος, τῆ Δευτέρᾳ, μεταθέτοντας μάλιστα στήν ἐπόμενη μέρα τήν λατρεία τῆς Τριαδικῆς Θεότητος στούς φερώνυμους ναούς. Γιά τῆ Λευκάδα, λοιπόν, παράδοξως ἡ Δευτέρα εἶναι τῆς Φανερωμένης καί ἡ Τρίτη τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Μέ ἀνάλογο φρόνημα πιθανόν ἡ τοπική Ἐκκλησία τῆς Λευκάδας ἀνέχθηκε, ἂν μί καί ἀποδέχθηκε, νά κοσμεῖ τήν οὐρανία τοῦ Ἱεροῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας ἀντίγραφο ἔργο τοῦ κορυφαίου Ἰσπανοῦ μπαρόκ ζωγράφου Ντιάγκο Βελάσκεθ (1643), διὰ χειρός Σπυριδῶνος Γαζῆ (ἀρχές 20^{ου} αἰ.), μέ τίτλο «Ἡ Στέψη τῆς Παρθένης»¹⁹. Τήν ἴδια παράσταση συναντᾶμε σέ φορητή εἰκόνα τοῦ 18^{ου} αἰ. στόν Ἱ. Ναό τοῦ Ἁγίου Νικίτα στό ὁμώνυμο χωριό, ἀλλά καί σέ καταπέτασμα τῆς Ὁραίας Πύλης ἀπό τό Καθολικό τῆς Ἱ. Μονῆς Φανερωμένης Λευκάδος πού σήμερα ἐκτίθεται στό Μουσεῖο της καί ἀνάγεται στόν 19^ο αἰ.

Ἦδη στούς δύο ὕμνους πού παραπάνω παρατέθηκαν, εἶδαμε νά ἐξαίρεται ἡ συμβολή τῆς Ἀειπαρθένου στήν φανέρωση «τοῦ ἀπ' αἰῶνος μυστηρίου» τῆς Θείας Οἰκονομίας, τήν ἐκδίπλωση τοῦ σχεδίου τοῦ Φιλανθρώπου Θεοῦ. Τό κατ' ἐξοχίαν σκεῦος ἐκλογῆς τοῦ Θεοῦ, γίνεται ναός ἔμψυχος τῆς Θεότητος «ἐπελεύσει Πνεύματος τοῦ Παναγίου»²⁰. Τράπεζα, στήν ὁποία παρατίθεται εἰς «εὐωχίαν πνευματικήν» «ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τήν ἁμαρτίαν τοῦ

¹⁷ Πράξ. 1,14.

¹⁸ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἄγιορείτου, *Θεοτοκάριον*, Προσόμοια Κυριακῆς ἡχου πλ. Α΄.

¹⁹ Βλ. Θανάσης Κουκόπουλος, «Γαξίδια», Καθημερινή, 22.05.2020, διαδικτυακή ἔκδοση.

²⁰ Κοντάκιον προεόρτιον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου (24^{ης} Μαρτίου).

κόσμου»²¹. ὁ «ἐνιαύσιος Ἀμνός ὁ εὐλογούμενος ἡμῖν»²². «ὁ μόσχος ὁ ἄμωμος ὁ μὴ δεχόμενος ἁμαρτίας ζυγὸν καὶ τυθεὶς δι' ἡμᾶς ἐκὼν»²³.

Τιμᾶται ὁμοῦς ἡ Θεοτόκος καὶ ὡς μορφή καὶ εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ φωτίζεται ἀπὸ τοὺς προβολεῖς τῆς λαμπρῆς ἐορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἀναπάντεχα ἀπεικονίζεται στὸ Ὑπερῶον, ἐκεῖ πού φανερώθηκε στὸν κόσμον ἡ Ἐκκλησία· ἐκεῖ πού ἀπευθύνθηκε ἡ πρόσκληση τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ «συνδιαγωνίζεσθαι»²⁴ μέ τὸν Θεὸ σ' ὅλα τὰ μίκη καὶ τὰ πλάτη τῆς ὑπ' Οὐρανὸν καὶ σ' ὅλες τὶς διαστάσεις τῆς ἀνθρώπινης Ἱστορίας.

Ὡς εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας συναντήσαμε τὴν Θεοτόκο λίγες μέρες πρὶν, στὴν εἰκόνα τῆς Ἀναλήψεως²⁵. Παρὰ τὴν σχετικὴ σιγὴ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἡ ἰσόκυρη ἄγραφη Ἱερά Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας μας συμπληρῶνει τὴν πληροφορία. Ἡ εἰκόνα χωρίζεται σέ δύο ζῶνες· ἡ κατώτερη ἀναφέρεται στὴν Ἐκκλησία καὶ ἡ ἀνώτερη στὴν Ἀνάληψη. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς εἰκόνας καταλαμβάνουν ἡ Παναγία καὶ οἱ Ἀπόστολοι, δηλαδή τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἓνα μικρὸ μέρος ψηλά, ὁ ἀναλαμβάνόμενος Χριστός. Ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Θεοτόκος ἡ μορφή της καὶ οἱ Ἀπόστολοι τὰ θεμέλιά της. Μέ τὴν ἔνδειξη, λοιπὸν, μᾶς συνεχοῦς εὐλογίας οἱ Ἀπόστολοι ἀναλαμβάνουν τὸ ἔργον τῆς ἐκκλησιαστικῆς σῆραξης. Τὴν Παναγία περιβάλλουν οἱ Ἀπόστολοι. Ἡ ἡρεμὴ μορφή της ἐκφράζει τὴν ἀναλλοίωτη Ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας, πού δέχεται ἀπὸ τὸν Χριστὸ τὴν ὑπόσχεση τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ ὁποῖο θὰ τὴν ζωοποιήσει καὶ θὰ τὴν κιντοποιήσει «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς»²⁶.

Ἡ Θεοτόκος κυοφορεῖ καὶ ἀποτίκει στὸν κόσμον τὴν ἐνυπόστατη καὶ σαρκακωμένη Ἀλήθεια, τὸν Ἰησοῦ Χριστό, τὸν Ὅποῖον λιτανεῦει ἀνάως στὸν κόσμον ἡ Ἐκκλησία. Περιχωρεῖται σ' Αὐτὴν ὁ «ἀχώρητος παντί», ὅπως στὴν Ἐκκλησία Του. Γίνεται ὁ «τόπος» συνάντησης τῆς Θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος· «ὁ ναὸς ὁ ἅγιος, τὸ τῆς Θεότητος δοχεῖον, τὸ παρθενικὸν ὄργανον, ὁ βασιλικὸς θάλαμος, ἐν ᾧ τὸ παράδοξον τῆς ἀπορρήτου ἐνώσεως τῶν συνελθουσῶν ἐπὶ Χριστοῦ φύσεων ἐτελεσιουργήθη μυστήριον»²⁷. Δέχεται καὶ σκορ-

²¹ Ἰω. 1,29.

²² Τροπάριον δ' ᾠδῆς κανόνος Κυριακῆς τοῦ Πάσχα.

²³ Ὅπισθιάμβωνος Εὐχὴ Θ. Λειτουργίας Μεγάλου Βασιλείου.

²⁴ Α' Ἐωθινὸν δοξαστικὸν Αἰνῶν. Βλ. καὶ *Ματθ.* 28,20.

²⁵ Γεώργιος Β. Μαυρομάτης, *Ἡ γιορτὴ τῆς Ἀνάληψης*, ἐκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1985, σσ. 82-83.

²⁶ *Πράξ.* 1,8.

²⁷ Δοξαστικὸ Ἀποστίχων ἐορτῆς Γενεσίου Θεοτόκου (8 Σεπτεμβρίου).

πίζει στὸν κόσμον διὰ τοῦ Υἱοῦ Τῆς, ὅπως καὶ ἡ Ἐκκλησία, τὸ πλήρωμα τῶ χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος.

Ἐρουργεῖ τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας ἱεροκρυφίως καὶ μέσα στὸ ταπεινὸ μεγαλεῖο τῆς σωπῆς, φέροντας τὸν ὄνειδισμό τῶν πολλῶν, ὅπως ἔχει ταχθεῖ νὰ πολιτευέται μέσα στὴν ἐνώδυνη περιπέτεια τοῦ παραλογιζόμενου «κόσμου» ἡ Ἐκκλησία.

Ἡ ἀπεικόνισις τῆς Θεοτόκου στὴν παράστασις τῆς Πεντηκοστῆς ἐπικρίνεται ἡ ὡς μὴ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ὑποδήλωσις τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ –ὅπως ὑποστηρίζεται²⁸– μέ τὴν παρουσίαν τῶν Ἀποστόλων καὶ δὴ τῶν ἐκ τῶν Ἐβομίκοντα Παύλου, Λουκᾶ καὶ Μάρκου δηλώνεται ἐπαρκῶς ὅλο τὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ καὶ ὁ Χριστός, μπορεῖ νὰ μὴν εἰκονίζεται, εἶναι ὅμως ἀοράτως παρῶν ὡς Κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Μὴν λησμονεῖτε, ὥστόσο, ὅτι ἡ Θεοτόκος τιμᾶται ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν μας ὡς «Πρῶτη τῶν Ἀποστόλων», ἀλλὰ καὶ ὡς «Πρῶτη τῆς Ἐκκλησίας»²⁹. Ἀξιώθηκε –κατὰ τὴ γνωστὴ ἀγιορειτικὴ παράδοσιν– νὰ λάβει καὶ ἐκείνη τὸν «κλῆρον» καὶ νὰ ἀσκίσει ἔργον ἀποστολικόν, «ἔργον εὐαγγελιστοῦ»³⁰, σπὴ χειρσόνισο τοῦ Ἁθῶνα. Αὐτὸ τὸ ἀποστολικὸ πρωτεῖο τῆς Μητέρας τοῦ Διδασκάλου καὶ Κυρίου τοὺς ἀναγῶρισαν καὶ τίμησαν «ἐκ περάτων συναθροισθέντες» «αἰθερίως» στὴν Ἁγία Πόλιν γιὰ τὴν ἐξόδιον προπομπὴ τῆς Θεοτόκου οἱ, «κοσμικῶς διεσπαρμένοι» μετὰ τὴν Πεντηκοστήν, Ἅγιοι Ἀπόστολοι, μεταβάλλοντες τὴν ἐξοδὸν Τῆς ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτο σὲ πανεπίσημον καὶ περιδόξον κατ' ἐξοχὴν ἐκκλησιαστικὸ γεγονός.

Εἶναι, τέλος, ἐορτὴ τοῦ Θεοῦ Φωτός, τοῦ «γλωσσοπυρσεύτως» φανέντος

²⁸ «Ἡ εἰκόνα ὅμως τῆς Πεντηκοστῆς δὲν εἶναι ἡ εἰκονογραφία τοῦ κειμένου. Συγκρίνει ὅλα τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν, χαράσσει μία ἀπέραντη προοπτικὴ, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τὰ ὄρια ἐνός τμήματος τῆς Ἱστορίας καὶ ἐκφράζει τὸν ἐσωτερικὸ σκοπὸ καὶ αἰτία τῶν γεγονότων. Μέσα στὸ ὑπερῶον βλέπομε τὸν Παῦλον, τὸν Μᾶρκο καὶ τὸν Λουκᾶ. Ἡ παρουσία τοὺς μιλᾷ εὐγλωττα γιὰ τὸν συμβολισμό πού κρύβουν. Αὐξάνουν τὸν Ἀποστολικὸν σύλλογον τῶν δώδεκα καὶ περιλαμβάνει πλέον καὶ τοὺς ἑβδομῆκοντα καὶ ὅλο τὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ ἡ Παρθένος Μαρία, πού εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας, ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν εἰκόνα. Ἡ Θεοτόκος ἦταν παρούσα στὴν Ἀνάληψιν καὶ ἔπαιρνε τὴν εὐλογία τοῦ Χριστοῦ μέ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς Πεντηκοστῆς. Τὴν ἡμέρα ὅμως τῆς Πεντηκοστῆς ἡ Ἐκκλησία παίρνει τὰ δῶρα μέ τὴ μορφή τῶν γλωσσῶν πού δίδονται προσωπικὰ σὲ κάθε Ἀπόστολο. Ἡ Παρθένος δὲν ἔχει λόγον νὰ διπλασιάσει τὴ μορφή τῆς Ἐκκλησίας, πού παρουσιάζεται ἐδῶ μέ τὸ σῶμα τῶν Ἀποστόλων». Βλ. Γεώργιος Β. Μαυρομάτης, *Ἡ γιορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς*, ἐκδ. Τέρπος, Κατερίνη 1987, σ. 128.

²⁹ Εὐθύμιος Κ. Στύλιος, Μητροπολίτης Ἀχελώου, *Ἡ Πρῶτη. Θεομυθικὸ ἡμερολόγιον*, ἐκδ. Γρηγόρη, σσ. 259-260.

³⁰ Β' Τιμ. 4,5.

στόν κόσμο Παναγίου Πνεύματος ή Πεντηκοστή. Ἦρθε τό ἀληθινό Φῶς, ὁ Χριστός, ἡ Ἀλήθεια, στόν κόσμο καί παραμένει διά τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διαλύοντας τά σκοτάδια τῆς ἀγνωσίας τά χτεσινά, τά σημερινά καί ὅσα θά ῥθουν ἀπειλητικά γιά τίς διάνοιες τῶν ἀνθρώπων.

Φανερώθηκε ἀχειροποιήτως στό σανίδι τοῦ ἀγιογράφου ἱερομονάχου Καλλίστου ἡ βασιλική θέα τῆς Παντοβασίλισσας, ἀλλά –τό σπουδαιότερο- φανερώνει συνεχῶς τόν Φωτισμό στή ζωή μας. Γι' αὐτό πιθανόν ὑπῆρχε ὡς τόν 19^ο αἰ. παλαιά παράδοση στή Λευκάδα νά ἀνάβουν φαναράκια τί νύχτα τῆς Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς, ξημερώνοντας Δευτέρα τῆς Φανερωμένης καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, κατά μήκος τοῦ δρόμου πού ἀνέβαζε μέσα ἀπό ἀλλεπάλληλες «βόλτες» (στροφές) στό μοναστήρι τῆς Κυρα-Φανερωμένης.

Πεντηκοστή.

Πνεύματος ἐπιδημία καί φανέρωση στόν κόσμο. Φωτισμός τοῦ κόσμου. Φανέρωση τῆς Ἀλήθειας «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» καί «εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰῶνων».

Ἡ Θεοτόκος, «*Μήτηρ τοῦ Φωτός*». Παροῦσα πιθανόν στό Ὑπερῶν τῆς αἰσθητῆς Σιών τίν ἱστορική ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς. Παροῦσα ἀναμφίβολα στή νοτιή Σιών, στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας μας, ὡς «*Πρώτη*» καί «*τῶν Ἀποστόλων ἐξάρχουσα*».

Γι' αὐτά ὅλα, «*ὄδεν ἔοικεν (καί) τὴν φυσίζων Κόρην*».

ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΑΝΑΡΓΥΡΟΙ

Από τὰ πρῶτα χριστιανικά χρόνια ἡ Ἐκκλησία ἐνέταξε στό ἑορτολόγιό της τοὺς μάρτυρες καί ὁμολογητές τῆς πίστεως, μέ σκοπό νά ἐμπνεύσει τό χριστοκεντρικό πνεῦμα τῶν ἁγίων στοὺς πιστούς¹. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός στό ἔργο του *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* ἀναφέρεται σπίν «Περί τῆς τῶν Ἁγίων καί τῶν λειψάνων αὐτῶν τιμῆς»². Ἐπικαλούμενος τὰ λόγια τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου «ὄσοι δέ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι»³, ἐπισημαίνει ὅτι πρέπει νά τιμᾶμε τοὺς ἁγίους «ὡς φίλους Χριστοῦ, ὡς τέκνα καί κληρονόμους Θεοῦ». Οἱ ἅγιοι, κατὰ τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Δαμασκινό, ἀποτελοῦν ταμεῖα Θεοῦ, καθαρὰ καταγῶγια⁴, ἔμψυχους ναοὺς τοῦ Θεοῦ, ἔμψυχα τοῦ Θεοῦ σκηνώματα. «Ὁ Δεσπότης Χριστός μᾶς χάρισε τὰ λείψανα τῶν ἁγίων σάν πηγές σωτηρίας, ἐπειδὴ παρέχουν τίς εὐεργεσίες μέ πολλοὺς τρόπους καί ἀναβλύζουν εὐωδιαστό μύρο». Μέσω αὐτῶν «τά δαμῶνια φυγαδεύονται, οἱ ἀσθενεῖς θεραπεύονται, οἱ τυφλοὶ βλέπουν, οἱ λεπροὶ καθαρίζονται, οἱ πειρασμοὶ καί οἱ θλίψεις ἐξαφανίζονται, καί μέσω αὐτῶν κάθε καλή δωρεά κατέρχεται ἀπὸ τόν Πατέρα τῶν φώτων σ' αὐτούς πού μέ ἀκλόνητη πίστη τὴν ζητοῦν»⁵.

Στό πέρασμα τῶν εἴκοσι καί πλέον αἰῶνων ἀπὸ τὴν γέννηση τοῦ Χριστοῦ ὑπῆρξαν ἀναρίθμητοι ἅγιοι οἱ ὁποῖοι ἦταν διακεκριμένοι ἐπιστήμονες. Πολλοὶ δέ

¹ Παναγιώτη Ἰ. Σκαλιτσῆ, «Ὁ λειτουργικός χαρακτήρας τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων». URL: http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/liturgical/timi_agion.pdf (Ἀνακτίθηκε 15-3-2021), σ. 1.

² Ἰωάννου Δαμασκινού, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, PG 94, 1164ABCD-1165AB.

³ Ἰω. 1,12.

⁴ «καθαρὰ καταγῶγια»: κατοικητήρια, καταλύματα (μτφ. Ἀρχιμ. Δωρόθεος Πάπαρης). URL: <http://www.imgap.gr/file1/AG-Pateres/Pateres/Ekdosis%20akrivis.htm> (Ἀνακτίθηκε 15-2-2021).

⁵ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκινού. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*. Κείμενο-Μετάφραση Ἀρχιμ. Δωρόθεος Πάπαρης. URL: http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/iwannhs_damaskhnos_ekdosis_akribhs.htm (Ἀνακτίθηκε 15-3-2021).

από αυτούς ἦταν διακεκριμένοι «κατ' ἐπιστήμην ἰατροί». Αὐτοὶ ἀσκοῦσαν τὴν ἰατρικὴ ἐπιστήμην προσφέροντας τὴν ἐμπειρία καὶ τὴς γνώσεις τους, εἶχαν ὅμως, παράλληλα, θερμὴ πίστιν πρὸς τὸν Θεὸ καὶ ὁμολογοῦσαν τὴν πίστιν τους στὸν Χριστὸ «ἐνάντια στὰ ὑλιστικά, πολυθεϊστικά ἢ ἀθεϊστικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς τους»⁶.

Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἴδρυσης τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ἰατρικὴ ἀποκτᾶ μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας χαρακτηριστὰ διακονίας, καὶ δὴ ἔκφραση τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο, οἱ δὲ ἰατροὶ ἦταν ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι συνδέθηκαν περισσότερο μὲ τὴς ἀρετὲς τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς φιλευσπλαχίας καὶ τῆς προσφορᾶς πρὸς τὸν συνάνθρωπο⁷. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔθεσε τὰ θεμέλια γιὰ μιά νέα χριστιανικὴ ἀλληλεγγύη σὲ μίαν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι βίωναν ἔντονα τὸ χάος καὶ τὴν ἀνασφάλεια πού ἐπικρατοῦσαν στὰ ἀστικά κέντρα⁸. Ἦδη μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ σχέση μεταξύ Ἰατρικῆς καὶ Ἐκκλησίας γίνεται στενὴ, καὶ μάλιστα ἐμφανίζονται χριστιανοὶ ἰατροὶ οἱ ὅποιοι θεράπευαν χωρὶς ἀμοιβὴ καὶ γι' αὐτὸ ὀνομάζονται «Ἀνάργυροι»⁹.

Αὐτοὶ οἱ «ἀνάργυροι» ἰατροὶ, ἀκολουθῶντας τὴν προτροπὴ τοῦ Κυρίου «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου... ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν»¹⁰, ἀγάπησαν τὸν Κύριο μὲ πάθος ἱερό, ἔδωσαν τὰ πάντα στοὺς συνανθρώπους καὶ στοὺς ἀσθενεῖς τους, τὴν ἴδια δὲ τὴ ζωὴ τους στὸν Θεό. Ἐφαρμόζοντας τὴν ἐντολή τοῦ Κυρίου «ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπρούς καθαρίζετε, νεκρούς ἐγείρετε, δαυμόνια ἐκβάλλετε· δωρεάν ἐλάβετε, δωρεάν δότε. Μὴ κτήσιπθε χρυσόν μηδὲ ἄργυρον μηδὲ χαλκόν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν»¹¹, θεράπευαν θαυματουργικὰ χρησιμοποιοῦντας τὰ θεραπευ-

⁶ Στέφανου Γερουλάνου, «Ἰατροὶ καὶ Ἰάτραινες πού ἀγίασαν». URL:<https://fdathanasiou.wordpress.com/2011/10/31/i%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%BF%CE%AF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%AC%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1%CF%83%CE%B1%CE%BD/> (Ἀνακτήθηκε 15-3-2021).

⁷ Γεωργίου Διακάκη, «Συνάντηση Θεολογίας καὶ Ἰατρικῆς μέσα ἀπὸ τὸ βίο καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ καὶ τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ ἰατροῦ, Ἀρχιεπισκόπου Συμφερουπόλεως καὶ Κρημαίας». Διπλωματικὴ διατριβή. Μ.Π.Σ. Σπουδὲς στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία, ΕΑΠ, 2019, σ. 7-8.

⁸ Guenter B. Risse, «Ἡ Ἱστορία τῶν νοσοκομείων, Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα». Ἀρχιπέλαγος, Ἀθήνα, 2009, σ. 107.

⁹ Γεωργίου Διακάκη, ὁ.π., σ. 8.

¹⁰ *Μαρκ.* 12,30-31.

¹¹ *Ματθ.* 10,8-9.

τικά μέσα και τις μεθόδους τις εποχής τους, χωρίς, όπως προαναφέρθηκε, τήν υποχρέωση άμοιβής από τούς άσθενείς τους, σέ αντίθεση μέ τούς θεούς και ήρωες θεραπευτές τής αρχαιότητας, οί όποιοι λάμβαναν άμοιβή για τις θεραπευεις που προσέφεραν^{12, 13}. «Εΐναι σημαντικό ότι μόνο άποκλειστικά εκπαιδευμένοι ιατροί, οί όποιοι έχουν εκπαιδευτεί νά θεραπεύουν, νά έπουλώνουν και νά χορηγοϋν φάρμακα, θεωροϋνται ως Άγιοι Θεραπευτές, μέ τήν προϋπόθεση νά υπάρχουν και άλλα κριτήρια αγιότητας»¹⁴. Η σύνδεση δέ τής ιατρικής γνώσης μέ τούς άγιους, τούς όποιους επικαλοϋνταν οί πιστοί για θεραπεία, δηλώνει έναν ιδιαίτερο συγκερασμό μεταξύ πίστης και έπιστήμης¹⁵.

Στήν χορεία αυτών των ιατρών που μέ τις πράξεις ή τό μαρτύριό τους αγίασαν συγκαταλέγονται οί άγιοι Άναργυροι, οί όποιοι όχι μόνο διέθεταν όλες τις προϋποθέσεις του ίκανού ιατροϋ, σύμφωνα μέ τον Ίπποκράτη, αλλά και τις υπερέβαιναν. Ένώ ο Ίπποκράτης κάνει λόγο για «άφιλαργυρία», οί άγιοί μας δέν δέχονταν καθόλου χρήματα κατά τήν άσκηση τής ιατρικής τους, γι αυτό και τούς δόθηκε τό προσωνύμο «άναργυροι». «Η πίστη τους συνέβαλε στό νά βλέπουν καθαρά ποιός εΐναι ο άνθρωπος και ποιά ή άξία του. Διακρίνονταν

¹² Παρασκευής Κιζιρίδου, *Τό αίτημα τής ίασης των άσθενών στη λαϊκή θρησκευτικότητα*, Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Θεολογίας, ΑΠΘ, 2014, σ. 65, 282.

¹³ Στήν αρχαιότητα τόσο οί γιατροί όσο και οί θεοί και οί ήρωες θεραπευτές λάμβαναν από τούς άσθενείς άμοιβή για τις υπηρεσίες και τις θεραπείες που πρόσφεραν. Παράδειγμα άμβίβομενου θεοϋ-θεραπευτή άποτελεί ο Άσκληπιός, ή χρηματική άμοιβή του όποιου, τά «ΐατρα» όπως ονομάζονταν, μετά τό πέρας τής θεραπείας ήταν υποχρεωτική και διαφοροποιούνταν ανάλογα μέ τήν οικονομική κατάσταση του άσθενούς. Οί σωζόμενες δέ επιγραφές των Ιαμάτων μαρτυροϋν ότι ή μη άπόδοση τής άμοιβής επέφερε τήν τιμωρία από τον Θεό. Ο Ίπποκράτης στό έργο του «Περί εϋσχημοσύνης» αναφέρει ότι ανάμεσα στα πολλά γνωρίσματα που πρέπει νά έχει ο ιατρός εΐναι και ή άφιλαργυρία. Κατά τον Ίπποκράτη ή ιατρική τέχνη συσχετίζεται μέ τή φιλοσοφία υπό τήν έννοια ότι τά στοιχεία τής φιλοσοφίας βρίσκονται στήν ιατρική. Ο ιατρός – φιλόσοφος χαρακτηρίζεται ισόθεος, γιατί ή φιλοσοφική του ένασχόληση τον κάνει νά εΐναι άφιλάργυρος, σεμνός, σοφός, ήρεμος, έτοιμόλογος, καθαρός, νά έχει εϋθυκρία και νά εΐναι ελεύθερος από δεισιδαιμονίες. «Διό δει άναλαμβάνοντα τούτων των προειρημένων έκαστα, μετάγειν τήν σοφίν εν τήν ιητρικήν και τήν ιητρικήν εν τήν σοφίν. Ίητρος γάρ φιλόσοφος ισόθεος· ου πολλή γάρ διαφορή επί τά έτερα· και γάρ εν τα προς σοφίν εν ιητρική πάντα, άφιλαργυρία, έντροπή, ενθρήσις, καταστολή, δόξα, κρίσις, ησυχία, άπάντησις, καθαριότης, γνωμολογία, είδησις των προς βίου χρηστών και άναγκαίων, άκαθαρήσις άπεμπόλησις, άδεισιδαιμονία, ύπεροχή θεία». (Ίπποκράτης, *Περί Εϋσχημοσύνης*, 5).

¹⁴ Α.Φ. Μεντή, Έ. Καρραζίου, «Η διαλεκτική μεταξύ Ίατρικής και θανάτων στήν Άνατολική Χριστιανική Ρωμαϊκή Αϋτοκρατορία», *Άρχαία Έλληνική Ιατρική*, 2011, 28 (4), σ. 562.

¹⁵ Παρασκευής Κιζιρίδου, ό.π., σ. 281. Κιζιρίδου άναφ. σέ Παναγιώτη Σκαλτσή, «Η Θεοτόκος στη λαϊκή λειτουργική εϋσέβεια», *Πρακτικά Θεολογικού συνεδρίου εις τιμήν τής Υπεραγίας Θεοτόκου και Αειπαρθένου Μαρίας (15-17 Νοεμβρίου 1989)*, Ίερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 376-377.

ἀκόμη γιά τήν ἐσωτερική ήσυχία, ἀφοῦ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ εἶχε ἀλλοιώσει πνευματικά τήν καρδιά τους. Δέν ἦταν δεισιδαίμονες, ὅπως τούς κατηγοροῦσαν, ἀλλά μέ βαθιά πίστη στόν Θεό καί ἀνιδιοτελεῖ ἀγάπη στούς ἀσθενεῖς θεράπευαν τίς ἀρρώστειες τους»¹⁶.

Ἀπό τήν ἐπισκόπηση τῶν συναξαριῶν τῆς Ἐκκλησίας μας διαπιστώνουμε ὅτι ἡ χορεία τῶν ἁγίων Ἀναργύρων ἀνέρχεται σέ εἴκοσι μέλη. Σύμφωνα μέ τόν Συναξαριστή, ὑπάρχουν τρία διαφορετικά ζεύγη ἁγίων Ἀναργύρων μέ τό ὄνομα Κοσμάς καί Δαμιανός, σύνοψη τοῦ βίου καί τῶν θαυμάτων τῶν ὁποίων θά παρουσιάσουμε στήν παροῦσα ἐργασία. Ἦτοι:

Κοσμάς καί Δαμιανός ἀπό τήν Ἀσία¹⁷ (μνήμη τήν 1η Νοεμβρίου), Κοσμάς καί Δαμιανός ἀπό τή Ρώμη¹⁸ (μνήμη τήν 1η Ἰουλίου), Κοσμάς καί Δαμιανός ἀπό τήν Ἀραβία¹⁹ (μνήμη τήν 17η Ὀκτωβρίου μαζί μέ τήν μνήμη τῶν ἀδερφῶν τους Εὐπρεπίου (ἢ Εὐτρόπιου)²⁰, Ἀνθίμου καί Λεοντίου. Στήν χορεία τῶν ἁγίων Ἀναργύρων ἀναφέρονται ἐπίσης ὁ Κῦρος καί Ἰωάννης (μνήμη τήν 31η Ἰανουαρίου), Παντελεῖμων (μνήμη τήν 28η Ἰουλίου) καί Ἐρμόλαος (μνήμη τήν 26η Ἰουλίου), Σαμψών (μνήμη τήν 27η Ἰουνίου) καί Διομίδης (μνήμη τήν 16η Αὐγούστου), Μώκιος (μνήμη τήν 11η Μαΐου), Ἀνίκητος (μνήμη τήν 12 Αὐγούστου), Ἰουλιανός (μνήμη τήν 6η Φεβρουαρίου), Θαλλελαῖος (μνήμη τήν 20η Μαΐου) καί Τρύφων (μνήμη τήν 1 Φεβρουαρίου). Οἱ περισσότεροι βασιανίσθηκαν καί μαρτύρησαν. Κάποιοι ἀπ' αὐτούς τελείωσαν τήν ἐπίγεια πορεία τους, εἰρηνικά. Ὅρισμένοι δέ ἀνήκαν στήν ἱερατική οικογένεια. Στήν ἐκκλησιαστική

¹⁶ π. Βασιλείου Καλλιακιάνη. «Οἱ Ἅγιοι Ἀναργυροὶ καί ἡ Ἰατρική», 2012. URL: https://e-theologia.blogspot.com/2012/07/blog-post_07.html (Ἀνακτίθθηκε 18-3-2021).

¹⁷ Νικοδήμου Ἀγορείτου, «Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ». Τόμος Α΄. Ἐκδόσεις Δόμος, 2005. «Ὅτι οἱ δύο Ἀναργυροὶ, εἶναι ἡ πρώτη ἀπό τὰς τρεῖς συζυγίας τῶν Ἀναργύρων, τῶν ὀνομαζομένων μέ τό ὄνομα τοῦ Κοσμά καί Δαμιανοῦ». Στό Σπουδαστίριο Νέου Ἑλληνισμοῦ. URL: <http://www.snhell.gr/references/synaxaristis/search.asp> (Ἀνακτίθθηκε 18-3-2021).

¹⁸ Νικοδήμου Ἀγορείτου, «Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ». Τόμος Γ΄. Ἐκδόσεις Δόμος, 2005. «Ὅτι δέ εἶναι τρεῖς συζυγίαι τῶν Ἀναργύρων, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται μέ τό ὄνομα Κοσμά καί Δαμιανοῦ, ἀπό τὰς ὁποίας ἡ δευτέρα συζυγία εἶναι οὗτοι οἱ σήμερον ἐορταζόμενοι». Στό Σπουδαστίριο Νέου Ἑλληνισμοῦ. URL: <http://www.snhell.gr/references/synaxaristis/search.asp> (Ἀνακτίθθηκε 18-3-2021).

¹⁹ Νικοδήμου Ἀγορείτου, ὁ.π., Τόμος Α΄. «Ἡ δέ τρίτη συζυγία τοῦ Κοσμά καί Δαμιανοῦ, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη γίνεται σήμερον, ἦτον ἀπό τήν Ἀραβίαν». Στό Σπουδαστίριο Νέου Ἑλληνισμοῦ. URL: <http://www.snhell.gr/references/synaxaristis/search.asp> (Ἀνακτίθθηκε 18-3-2021).

²⁰ Ἀναφορά στό ὄνομα «Εὐτρόπιος» ἀντί «Εὐπρέπιος» γίνεται στό Σπουδαστίριο Νέου Ἑλληνισμοῦ μέ τήν ἐπισήμανση ὅτι «ἐν δέ τῷ τετυπωμένῳ Συναξαριστῇ γράφεται Εὐτρόπιος». URL: <http://www.snhell.gr/references/synaxaristis/search.asp> (Ἀνακτίθθηκε 18-3-2021).

τάξη τιμώνται με τήν ἑβδομη κατά σειρά μερίδα κατά τήν Ἀκολουθία τῆς Προσκομιδῆς.

Οἱ προερχόμενοι ἀπό τήν Ἀσία ἅγιοι Κοσμάς καί Δαμιανός (3ος αἰ.) ἀνατράφηκαν ἀπό γονεῖς φιλάρετους καί εὐσεβεῖς. Ἦταν φιλομαθεῖς, σπούδασαν καί «κάθε ἄλλην ἐπιστήμην» ὥστόσο ἀγάπησαν τήν Ἱατρική καί μέ αὐτή θεράπευαν κάθε πολύχρονη ἢ ὀλιγόχρονη ἀσθένεια. Θεράπευαν ἐπίσης καί ζῶα. Ἡ ὀνομασία τους Ἀνάργυροι ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι «δέν ἐπῆραν ποτέ ἀπό τινα ἀσθενῆ ἀργύριον, διά μισθόν καί πληρωμῆν τῆς ἱατρείας των»²¹. Πλήθος μαρτυριῶν σέ ἀγιολογικά κείμενα ἀναφέρουν ὅτι θεράπευαν ἀσθένειες ὅπως ὁ καρκίνος, κατάγματα, διαφόρων εἰδῶν τραύματα, ἀποστήματα, αἱμοπτύσεις, αἱμορραγίες, οὐρολογικά προβλήματα, γυναικολογικά προβλήματα καί κωφάλαλους. Ἡ συλλογή τῶν Θαυμάτων τῶν ἁγίων Ἀναργύρων Κοσμά καί Δαμιανοῦ ἀναφέρει πολλά τέτοια περιστατικά, τά ὁποῖα ἔλαβαν χώρα στόν ναό «Κοσμίδιον» τῶν Ἁγίων στή συνοικία τῶν Βλαχερνῶν στήν Κωνσταντινούπολη²². Ἡ πύο σημαντική, ὥστόσο, θεραπευτική μέθοδος πού ἐφάρμοζαν μέ σχετικά μεγάλη συχνότητα εἶναι οἱ ἐγχειρήσεις κατά τή διάρκεια τῆς ἐγκοίμησης. Οἱ ἅγιοι ἐπισκέπτονται ἀρρώστους κατά τή διάρκεια τοῦ ὕπνου. Ἐπιθέτουν τά χέρια τους καί ψηλαφίζουν τά πονεμένα μέλη ἢ ὑποδεικνύουν θεραπευτική ἀγωγή, χειρουργοῦν, παραπέμπουν τοὺς ἀσθενεῖς σέ γιατροὺς ὑποδεικνύοντας θεραπευτική ἀγωγή ἢ τρόπο χειρουργικῆς ἐπέμβασης. Ἄλλες φορές ἐφαρμόζουν μεθόδους πού ὁ ἀσθενής ἀρχικά δέν ἀποδέχεται ἀλλά τελικά τῆς κάνει ἀποδεκτές, συστήνουν ἀλλαγὴ θεραπευτικῆς ἢ φαρμακευτικῆς ἀγωγῆς, προτείνουν συγκεκριμένη δίαιτα ἢ ἐξάσκηση παραλυμένου μέλους ἢ ἱαματικά λουτρά²³. Ἡ θεραπευτική δύναμη τῶν ἁγίων προσφέρεται σέ ὅλους τους ἀνθρώπους ἀνεξαίρετως. Θά πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι κυρίαρχο ρόλο στή θερα-

²¹ Νικοδήμου Ἀγορείτου, ὁ.π., Τόμος Α΄.

²² Παρασκευῆς Κιζιρίδου, ὁ.π. σ. 283. Ὡς συγγραφέας μιᾶς ομάδας θαυμάτων τῆς συλλογῆς (θαύματα 39-47) ἀναφέρεται ὁ διάκονος Μάξιμος, ὁ ὁποῖος τὰ συνέγραψε γύρω στό 1300 μ.Χ. (Κιζιρίδου ἀναφ. σέ Ἀριάνθη Σαραντουλάκου, *Ἡ θεραπευτική τῶν ἁγίων σέ ἀγιολογικές διηγήσεις μέχρι τοῦ 8ου αἰῶνα*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα, 2013). Ὡστόσο ὁ συγγραφέας ἐνός μεγάλου μέρους τῆς συλλογῆς εἶναι ἄγνωστος καί ἡ ἡμερομηνία συγγραφῆς δέν μπορεῖ νά προσδιοριστεῖ μέ ἀκρίβεια. Πιθανόν νά γράφτηκε μεταξύ τέταρτου καί ἑκτου αἰῶνα (Κιζιρίδου ἀναφ. σέ Mary Hamilton, *Incubation or The cure of disease in pagan temples and Christian churches*, ἐκδ. W. C. Henderson and Son- University Press, St. Andrews, London 1906, σ. 120.)

²³ Ἀριάνθης Σαραντουλάκου, «*Πρακτικές ἀσκήσεως θεραπευτικοῦ ἔργου σέ ἀγιολογικές διηγήσεις μέχρι τόν 8ο αἰῶνα*», 2013, σ. 478. URL:<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/SOCTHEOL221/Sarantoulakou%202011%20%CE%95%CE%95%CE%98%CE%A3%CE%A0%CE%91.pdf> (Ἀνακτήθηκε 23-3-2021).

πεία έχει ή πίστη. Μέ πίστη προσέρχονται οί ασθενείς στους άγιους, ένω οί ίδιοι οί άγιοι κατά τό παράδειγμα του Χριστου άπευθύνονται στους θεραπευμένους, λέγοντας: «ή πίστις σου ή προς τον κύριον ήμων Ίησούν Χριστόν σέσωκέ σε»²⁴. Έκτός από τήν πίστη, ή ύπομονή και ή πρόθεση των ασθενών αποτελούν προ-ύποθέσεις που εκτιμώνταν από τους άγιους, ώστόσο δέν άρνούνταν τί βοήθειά τους σέ όσους δέν τίς διαθέτουν. Αντιμετώπιζαν μέ φιλανθρωπία και άνεξικακία άκόμα και ασθενείς που άρνούνταν νά άκολουθήσουν τίς θεραπευτικές οδηγίες τους. Μέ συμπάθεια οί άγιοι φρόντιζαν για τί θεραπεία άκόμα και αυτών που δέν ζητούν τί βοήθειά τους. Θεράπευαν άκόμα και ειδωλολάτρεις. Μέ αγαθότητα και άνεξικακία θεράπευαν άκόμα και αίρετικούς, χωρίς νά άπαιτούν από αυτούς τήν εκ των προτέρων προσχώρησή τους στην όρθόδοξη πίστη. Οί άγιοι φρόντιζαν μέν για τί θεραπεία των σωματικών ασθενειών αλλά παράλληλα ένδιαφέρονταν για τήν κάθαρση και τί σωτηρία τής ψυχής: «τήν σωτηριάν έδωρήσαντο, ου μόνον τά του σώματος αλλά και τά τής ψυχής θεράπευσαντες έλικη»²⁵. Οί ίδιοι δέν ένδιαφέρονταν για χρηματικές άπολαβές παρά μόνο για τήν πίστη των ιαθέντων στον Χριστό. Αυτή είναι και ή μοναδική άμοιβή που ζητούσαν²⁶. Οί έξ Ασίας άγιοι Ανάργυροι κοιμήθηκαν έν ειρήνη. «Τά δέ τίμα αυτών λείψανα ένταφιάσθησαν εις ένα τόπον, όνομαζόμενον Φερεμιάν»²⁷.

Η δεύτερη δυάδα των αδελφών Αγίων Κοσμά και Δαμιανού έζησε στά τέλη του τρίτου αιώνα μ.Χ. στη Ρώμη. Ήταν οί δημοφιλέστεροι σέ όλη τήν Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, ένω ναοί που τιμώνται στό όνομά τους ύπάρχουν σέ όλες τίς περιοχές από τί Συρία μέχρι τήν Ίσπανία. Ήταν ιατροί στό επάγγελμα και παρείχαν χωρίς άμοιβή τίς ύπηρεσίες τους, θεραπεύοντας άνθρώπους και κτήνη, ένω πούλησαν τά κτήματα που κληρονόμησαν από τους προγόνους τους για νά βοηθήσουν τους φτωχούς²⁸.

Όντας «γιατροί, έλαβαν τήν τέχνη μέ τί χάρη του Θεου και όντας συνεργάτες του θεου σέ όλα, ...δέν θα μπορούσαν νά επιβάλουν τί θεραπεία χωρίς νά είναι κοντά τους ό Ίησους, ό όποιος χαρίζει στους άρρώστους τί σωτηρία»²⁹.

²⁴ Παρασκευής Κιζιρίδου, ό.π., σ. 288.

²⁵ Παρασκευής Κιζιρίδου, ό.π., σσ. 291-292.

²⁶ Παρασκευής Κιζιρίδου, ό.π., σσ. 288-293.

²⁷ Νικοδήμου Αγιορείτου, ό.π., Τόμος Α΄.

²⁸ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, *Βυζαντινά Αγιολογικά Κείμενα. Βίος και θαύματα άγιων Αναργύρων*. Τόμος Ι, Τρίκαλα 2018, σ. 23.

²⁹ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ό.π., σ. 281.

Ἡ μόνη ἀπαιτήσι τους ἦταν ἡ ὁμολογία καί ἡ πίστη ὧσων θεράπευαν στόν Ἰησοῦ Χριστό. Σέ ὄσους ἀπευθύνονταν σέ αὐτούς, γιά νά λάβουν θεραπεία μέ ἀόρατη δύναμη, ἔλεγαν: «Ἐμεῖς δέν τοποθετοῦμε τά χέρια μόνο, οὔτε μποροῦμε μέ τή δική μας δύναμη νά κάνουμε (τή θεραπεία) ἄν δέν εἶναι παρῶν ἐκεῖνος, στόν ὁποῖον καί πρόκειται νά πιστέψετε, γι' αὐτό καί ἐμεῖς ἐπιτελοῦμε αὐτές τίς θεραπείες πού γίνονται καί βλέπετε»³⁰. Ὅμως ἄνθρωποι ζηλόφθονες διέβαλαν καί συκοφάντησαν τούς ἀγίους στόν αὐτοκράτορα Καρίνο, ὅτι ὄχι στό ὄνομα τῶν θεῶν ἀλλά «ἐπί ἀλλοτρίῳ τινί ὀνόματι μαγικήν τέχνην ποιῶντες ἐξαπατῶσι τούς προσιόντας αὐτοῖς»³¹. Ὁ δέ αὐτοκράτορας, σκεφτόμενος ὅπως οἱ συκοφάντες, διέταξε νά τούς φέρουν μπροστά του σάν νά εἶναι καταραμένοι, κακοῦργοι καί διαφθορεῖς τῆς περιοχῆς. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ βασιλιά ἀναζήτησαν τούς ἀγίους καί μί μπορῶντας νά τούς ἐντοπίσουν, διότι εὐλαβεῖς κάτοικοι τῆς περιοχῆς «ἤρπασαν τούς ὀσίους καί ἀπέκρυψαν ἐν σπηλαίῳ τινί ἀποκρύφῳ»³² συνέλαβαν ἀντί τῶν ἁγίων ἄνδρες καί γυναῖκες, τούς ἔβαλαν δεσμά καί τούς ὀδήγησαν στόν βασιλιά. Ὅταν πληροφορήθηκαν οἱ ἅγιοι ὅτι ὀδηγοῦνταν ἄλλοι γιά χάρη τους στόν βασιλιά, παρέδωσαν οἱ ἴδιοι τούς ἑαυτούς τους. Μπροστά στόν βασιλιά, οἱ ἅγιοι ἀρνήθηκαν τίς κατηγορίες περὶ ἐφαρμογῆς μαγείας στή θεραπεία λέγοντας ὅτι μέ τή δύναμη τοῦ Σωτήρα θεραπεύουν τά πάθη τῶν ἀσθενῶν χωρίς ἀμοιβή. Παρά τίς ἀπειλές τοῦ βασιλιά γιά βασανιστήρια, ὄχι μόνο ἀρνήθηκαν νά ἐκτελέσουν τήν διαταγή του νά θυσιάσουν στούς εἰδωλολατρικούς θεούς ἀλλά τόν ἀπάλλαξαν ἀπό τήν δυσσέβειά του καί τόν θεράπευσαν. Διότι τήν ὥρα πού ο βασιλιάς Καρίνος τούς διέταξε νά ἀρνηθοῦν τήν πίστη τους, νά θυσιάσουν στά εἰδῶλα καί τούς ἀπειλοῦσε μέ βασανιστήρια, στράβωσε ὁ λαμός του καί τό πρόσωπό του ἀλλαγμένο γύρισε στήν πλάτη του. Οἱ ἅγιοι τόν θεράπευσαν. Αὐτό τό γεγονός ἐγένε ἡ αἰτία τόσο οἱ παρευρισκόμενοι ὅσο καί ὁ βασιλιάς μέ τούς οἰκείους του νά πιστέψουν στόν Χριστό, τούς δέ ἀγίους ἄφησε νά ἐπιστρέψουν στό σπίτι τους. Μετά ἀπό λίγο καιρό ἄλλος ἐπίβουλος καί μοχθηρός ἐργάτης τοῦ διαβόλου, ὁ ἐπιστάτης τῆς ἱατρικῆς τους τέχνης, μέ τό πρόσχημα τῆς συγκομιδῆς βοτάνων πού χρειάζονταν ὀδήγησε τούς ἀγίους σέ ἕνα βουνό. Ἐκεῖ τούς φόνεψε μέ λιθοβολισμό καί ἔπειτα πῆρε κρυφά τα σώματά τους καί «εἰς τόν ἐν τῷ τόπῳ παρακεῖμενον ἀγωγόν» ἔκρυψε³³.

³⁰ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σσ. 281, 283.

³¹ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 284.

³² Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 284.

³³ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 298.

Ἡ τρίτη δυάδα ἁγίων Ἀναργύρων μέ τό ὄνομα Κοσμάς καί Λαμμανός κατάγονταν ἀπό τήν Ἀραβία. Μαζί μέ τά ἀδέρφια τούς Λεόντιο, Ἄνθιμο καί Εὐπρέπιο, ἐμπνεόμενοι ἀπό τόν ἴδιο θεῖο ζῆλο καί κινούμενοι ἀπό φιλόφιλανθρωπα αἰσθήματα, ἐπισκέπτονταν κάθε πόλη καί χώρα ὅπου ἀσκοῦσαν τήν ἰατρική τέχνη χωρίς ἀμοιβή θεραπεύοντας ἀσθενεῖς ἐνῶ ἐπιτελοῦσαν καί πολλές ἀγαθοεργίες. Ἐξῆσαν στά χρόνια τῆς ὑπατείας τῶν Διοκλητιανοῦ καί Μαξιμιανοῦ οἱ ὅποιοι κίρῶσαν μεγάλο διωγμό κατά τῶν χριστιανῶν. Τοπικοί ἄρχοντες καί ἡγεμόνες ἀποδείχθηκαν πολύ σκληρότεροι τῶν αὐτοκρατόρων, ἐξαπολύοντας ἀπηνεῖς διωγμούς κατά τῶν χριστιανῶν. Ἀνάμεσά σε αὐτούς συγκαταλέγεται καί ὁ Λυσίας, ἡγεμόνας μιᾶς πόλης τῆς Λυκίας πού ὀνομάζονταν Αἰγαῖς. Σέ αὐτή τήν πόλη ἔφτασαν οἱ ἐξ Ἀραβίας ἅγιοι συνεχίζοντας τό ὑψηλό τους ἔργο. Καταγγέληκαν ὅμως ὅτι εἶναι χριστιανοί καί συνελήφθησαν ἀπό τόν Λυσία. Ἡ ὁμολογία τῆς χριστιανικῆς τῆς πίστεως καί ἡ ἄρνησή τους νά προσκυνήσουν τά εἰδῶλα ἐξόργισε τόν Λυσία, ὁ ὁποῖος διέταξε οἱ ἅγιοι νά ὑποστοῦν βασανιστήρια. «Διέταξε νά ἐξοντώσουν τούς ἁγίους καί νά στρεβλώσουν τόσο πολύ τα χέρια τους, ὥστε ἀπό τά δάκτυλά τους νά τρέχει αἷμα ἀπό τήν ὑπερβολή τοῦ βασανιστηρίου»³⁴. Ὑπέφεραν τίς τιμωρίες κάθε φορά μέ ὑπομονή. Στή συνέχεια ζήτησε νά τούς κρεμάσουν σέ ξύλα καί νά γδάρουν τά πλευρά τους μέ σιδερένια νύχια. Οἱ μάρτυρες ὑπομένουν τό μαρτύριο, προσεύχονται καί ζητοῦν τήν βοήθεια τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεός ἀκούει τίς προσευχές τους καί «θεῖα δυνάμει τῶν δεσμῶν ἀπελύθησαν καί ὑγιωθέντες τῷ τυράνῳ παρέστησαν»³⁵, δηλαδή μέ δύναμη θεϊκή ἐλευθερώθηκαν ἀπό τά δεσμά καί ἔγιναν ὑγιεῖς. Ἐπειτα ἀπό αὐτό ὁ ἡγεμόνας ζήτησε νά τούς πετάξουν στόν βυθό τῆς θάλασσας. Ὁ Θεός ἀκούει τίς προσευχές τους καί «ἄγγελον εἰς βοήθειαν αὐτῶν ἐξαπέστειλε, καί ἀθιγεῖς κακῶν τῇ ξηρᾷ παρεδόθησαν»³⁶, ἴτοι διασώθηκαν μέ θεῖα παρέμβαση καί βασταζόμενοι ἀπό τά κύματα βρέθηκαν στήν ξηρά. Ὄταν ὁ ἡγεμόνας ἄκουσε ὅτι ξεβράστηκαν ἀπό τήν θάλασσα «τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»³⁷, ἐξοργίστηκε ἀκόμη περισσότερο, βλασφήμησε κατά τοῦ Ἰησοῦ καί αὐτοστιγμῆ ἔπαθε βλάβη τό μυαλό του καί ἔπεσε σέ ἀσθένεια τρέλας, ἐνῶ ἦταν συγχυσμένος καί παράφορος. Οἱ μάρτυρες, νώθοντας γιά αὐτόν οἶκτο, μόνο μέ τήν προσευχή ἀποκατέστησαν τήν ὑγεία του. Παρ

³⁴ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 315.

³⁵ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 316.

³⁶ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 316.

³⁷ Σωτηρίου Μπαλατσούκα, ὁ.π., σ. 318.

όλα αυτά, ο ήγεμόνας διέταξε να κλείσουν τούς μάρτυρες στή φυλακή και, αρκετές μέρες αργότερα, διατάζει να τούς ρίξουν σέ πύρινη κάμνο «τῆς Χαλδαϊκῆς παραπλησίαν»³⁸, ἀλλά καί πάλι μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ δέν ἔπαθαν τίποτα. Τό μαρτύριο ὁμως τῶν ἁγίων συνεχίζεται. Τούτη τή φορά διατάζει νά λιθοβολήσουν καί ἔπειτα νά τούς χτυπήσουν μέ τόξα καί «ὦ τοῦ μεγίστου θαύματος»³⁹ τά βέλη ἐπέστρεφαν πρὸς τά πίσω καί μπήγονταν στίς καρδιές αὐτῶν πού τά ἔριχναν. Ντροπιασμένος καί ἠττημένος ὁ Λυσίας διακίρυξε νά ὑποστοῦν θάνατο διά ξίφους. Οἱ μάρτυρες προσευχήθηκαν καί πρῶτος ὁ Κοσμάς ἔσκυψε τόν αὐχένα, ἔπειτα ἀκολούθησαν οἱ ὑπόλοιποι. Τούς ἀποκεφάλισαν στίς 17 τοῦ μήνα Ὀκτωβρίου «εἰς δόξαν Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν»⁴⁰.

Στό πρόσωπο ὄλων των Ἁγίων Ἀναργύρων βρῆκαν ἐφαρμογή ἀφενός τά λόγια τοῦ Κυρίου «δωρεάν ἐλάβετε, δωρεάν δότε» καί ἀφετέρου οἱ ἀρχές τῆς ἰατρικῆς ἠθικῆς. Ἐπιτέλεσαν σημαντικό θεραπευτικό ἀλλά καί ἱεραποστολικό ἔργο ὄχι μόνο στόν τόπο διαμονῆς τούς ἀλλά καί σέ ἄλλες περιοχές. Μαζί μέ τό θεραπευτικό τους ἔργο, ἔχοντας ἔντονο ἀποστολικό ζῆλο, φρόντιζαν γιά τήν διάδοσι τοῦ Εὐαγγελίου. Μιλοῦσαν γιά τόν Σωτήρα Χριστό, βοηθοῦσαν τούς ἀνθρώπους νά γνωρίσουν τί διωκόμενη τότε πίστη γιά νά σώσουν τήν ἀθάνατη ψυχή τους. Ἄς μιμηθοῦμε καί ἐμεῖς τήν ἁγία ζωή τους, τήν πίστη τους, τήν ἀφυλαργυρία τους, τήν μέχρι θανάτου ὑπομονή τους, γιά νά γίνουμε καί ἐμεῖς κληρονόμοι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. ΑΜΗΝ.

Βιβλιογραφία

Γερουλάνος, Σ. «*Ἴατροί καί Ἱάτραινες πού ἁγίασαν*». *Θησαυρός γνώσεων καί εὐσεβείας-Πνευματικά θησαυρίσματα*, 2011.

Διακάκης, Γ. *Συνάντησι Θεολογίας καί Ἰατρικῆς μέσα ἀπό τό βίο καί τό ἔργο τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καί Εὐαγγελιστή Λουκᾶ καί τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ ἱατροῦ, Ἀρχιεπισκόπου Συμφερουπόλεως καί Κριμαίας*, Διπλωματική διατριβή. Μ.Π.Σ. Σπουδές στήν Ὀρθόδοξη Θεολογία, ΕΑΠ, Πάτρα, 2019.

Ἰωάννης Δαμασκινός, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, PG 94, 1164ABCD-1165AB.

Καλλιμακίανης Β. *Οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι καί ἡ Ἰατρική, Ἡ Θεολογία μεσοπέλαγα*, 2012. (Ἀναδημοσίευσσι ἀπό Μακεδονία τῆς Κυριακῆς).

³⁸ *Σωτηρίου Μπαλατσούκα*, ὁ.π., σ. 320.

³⁹ *Σωτηρίου Μπαλατσούκα*, ὁ.π., σ. 322.

⁴⁰ *Σωτηρίου Μπαλατσούκα*, ὁ.π., σ. 325.

Κιζιρίδου, Π. Τό αίτημα τῆς ἴασης τῶν ἀσθενῶν στή λαϊκή θρησκευτικότητα, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Θεολογίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2014.

Μεντίς Ἀ.Φ.-Καραρίζου Ἐ. Ἡ διαλεκτική μεταξύ Ἱατρικῆς καί θαυμάτων στήν Ἀνατολική Χριστιανική Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία, *Ἀρχαία Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς*, 2011, 28 (4): 562.

Μπαλατσούκας Σ. *Βυζαντινά Ἀγιολογικά, Κείμενα. Βίος καί θαύματα ἀγίων Ἀναγύρων*. Τόμος Ι, Τρίκαλα 2018.

Νικοδήμου Ἀγορείτου, Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἔνιαυτοῦ, Τόμος Α΄, Ἐκδόσεις Δόμος 2005.

Νικοδήμου Ἀγορείτου, Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἔνιαυτοῦ, Τόμος Γ΄, Ἐκδόσεις Δόμος, 2005.

Σαραντουλάκου Ἀ., Πρακτικές ἀσκίσεως θεραπευτικοῦ ἔργου σέ ἀγιολογικές διηγήσεις μέχρι τόν 8ο αἰῶνα, 2013.

Risse G., Ἡ Ἱστορία τῶν νοσοκομείων, Ἀπό τήν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα., Ἀρχιπέλαγος, Ἀθήνα 2009.

Σκαλτσῆς Π., Ὁ λειτουργικός χαρακτήρας τῆς τιμῆς τῶν ἀγίων.

**ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ, ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2020 - ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2021**

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου κ. Ἱερώνυμος:

- **1η Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης γὰ πίν ἑορτή τῆς Συνάξεως τῶν ἐν Λαρίση Ἁγίων, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **1η Νοεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε ἐπιμνημόσυνη δέηση ὑπὲρ ἀναπαύσεως τοῦ ἀδίκως φονευθέντος Κωνσταντίνου Κατσίφα στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **1η Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸ Μυστήριον τοῦ Ἱεροῦ Εὐχέλαιου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **3 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἔσπερινό του κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **7 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἐσπερινό στὸν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **8 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **8 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἐσπερινό στό ἑορτάζον παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **9 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στό πανηγυρίζον παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Νικαίας, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **9 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἔσπερινό του κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **21 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **22 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στό Μητροπολιτικό Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί Εἰρήνης τῆς παρθένου, ἐντὸς τοῦ Ἐπισκοπείου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **24 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἔσπερινό του κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **1 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **5 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Έσπερινό στόν έορτάζοντα Ί. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **6 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν έορτάζοντα Ί. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **8 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **15 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **17 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **20 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **22 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **23 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν άκολουθία τών Βασιλικών Όρῶν στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **24 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Έσπερινό της έορτῆς τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **25 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Μ. Ν. Αγίου Άχιλλίου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **26 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Ν. Αγίων Κωνσταντίνου καί Έλένης Λαρίσης, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **27 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ί. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **29 Δεκεμβρίου πρωί:** Δέχθηκε τόν Διοικητή τῆς 5ης Ύγειονομικῆς Περιφέρειας Θεσσαλίας καί Στερεᾶς Ελλάδας κ. Φώτιο Σερέτη.
- **29 Δεκεμβρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Έσπερινό στόν έορτάζοντα Ί. Ν. Αγίου Γεδεών Τυρνάβου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **30 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν έορτάζοντα Ί. Ν. Αγίου Γεδεών Τυρνάβου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **1 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ίερό Μητροπολιτικό Ναό τοῦ Αγίου Άχιλλίου καί τέλεσε τήν επίσημη δοξολογία γιά τήν είσοδο στό νέο έτος, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.

- **3 Ιανουαρίου πρωί:** Συμπροσευχήθηκε καί κήρυξε τόν θεϊο λόγο στίς ένορίες τής πόλεως Λαρίσης Άγιο Άθανάσιο, Άγία Αίκατερίνη, Άγιο Χαράλαμπο καί Άγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων.
- **4 Ιανουαρίου μεσημέρι:** Δέχθηκε τόν Άντιπεριφερειάρχη Λαρίσης κ. Χρήστο Καλομπάτσιο.
- **4 Ιανουαρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία του Όρθρου καί τών Μεγάλων Όρων στόν Ι. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **5 Ιανουαρίου πρωί:** Εύλόγησε τά ύδατα του Πηνειού ποταμού.
- **5 Ιανουαρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Έσπερινό τής έορτής τών Θεοφανείων στόν Ι. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **6 Ιανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στόν Ι. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου, άνήμερα τής Δεσποτικής έορτής τών Θεοφανείων, καί τέλεσε τήν ακολουθία του Μεγάλου Άγιασμού, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **6 Ιανουαρίου μεσημέρι:** Μετέβη στό Προσκύνημα τής Άγίας Παρασκευής Τεμπών καί τέλεσε τήν ακολουθία του Άγιασμού τών ύδάτων από τήν κρεμαστή γέφυρα.
- **10 Ιανουαρίου πρωί:** Συμπροσευχήθηκε καί κήρυξε τόν θεϊο λόγο στίς ένορίες τής αρχιερατικής περιφέρειας Τυρνάβου καί Άμπελώνος, τηρουμένων τών ύγειονομικών μέτρων.
- **11 Ιανουαρίου μεσημέρι:** Εύλόγησε τί βασιλόπιτα τής Διοικήσεως του Γενικού Νοσοκομείου Λαρίσης.
- **12 Ιανουαρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ι. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **14 Ιανουαρίου πρωί:** Εύλόγησε τί βασιλόπιτα τών Βρεφονηπιακών σταθμών του Δήμου Λαρισαίων.
- **19 Ιανουαρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ι. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **22 Ιανουαρίου πρωί:** Μετέβη στήν Καρδίτσα καί ευχήθηκε στόν έορτάζοντα Μητροπολίτη Θεσσαλιώτιδος καί Φαναριοφερσάλων κ. Τιμόθεο.
- **22 Ιανουαρίου μεσημέρι:** Μετέβη στά Τρίκαλα καί τέλεσε τρισάγιο επί του τάφου στόν μακαριστό Γέροντα Μητροπολίτη πρώην Τρίκκης καί Σταγών κυρό Άλέξιο.
- **22 Ιανουαρίου απόγευμα:** Τέλεσε τήν έξόδιο ακολουθία του μακαριστού πρεσβυτέρου Βασιλείου Ζγούρη.

- **23 Ιανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στὸν Ἰ. Ν. Μεταμορφώσεως Σωτῆρος Στεφανοβικείου καὶ τέλεσε τὴν εἰς Διάκονο χειροτονία τοῦ κ. Νικολάου Μαρτυτσούδη, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **23 Ιανουαρίου μεσημέρι:** Μετέβη στὴ Λίμνη Κάρλα καὶ ἐνημερώθηκε γὰρ τὰ ἔργα ἀνασυστάσεώς της ἀπὸ τὴν Περιφέρεια Θεσσαλίας.
- **24 Ιανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στὸν Ἰ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **25 Ιανουαρίου πρωί:** Μετέβη στὴ Διοίκηση Ἀγωγῶν Καυσιμίου καὶ εὐλόγησε τὴ βασιλόπιτα τῆς Μονάδος.
- **26 Ιανουαρίου πρωί:** Εὐλόγησε τὴ βασιλόπιτα τῶν Συσσιτίων τοῦ Δήμου Λαρισαίων.
- **26 Ιανουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἑσπερινὸ τοῦ κίρυγμα στὸν Ἰ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **27 Ιανουαρίου ἀπόγευμα:** Συμμετεῖχε στὴν ἡμέρα μνήμης τοῦ ὀλοκαυτώματος τῶν Ἑβραίων ἀδελφῶν μας.
- **28 Ιανουαρίου ἀπόγευμα:** Εὐλόγησε τὴ βασιλόπιτα τοῦ Ἐπιμελητηρίου Λαρίσης.
- **29 Ιανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στὸν Ἰ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου καὶ τέλεσε τὴ Δοξολογία γὰρ τὴν μνήμη τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **30 Ιανουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ ἑσπερινὸ πρὸς τιμὴν τῶν θεολόγων ἐκπαιδευτικῶν της πόλεώς μας στὸν Ἰ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **31 Ιανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στὸν Ἰ. Ν. Ἁγίας Τριάδος Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **31 Ιανουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ ἑσπερινὸ στὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.

- **2 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στὸν Ἰ. Ν. Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **2 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἑσπερινὸ τοῦ κίρυγμα στὸν Ἰ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **3 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ ἑσπερινὸ πρὸς τιμὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν τῶν βρεφονηπιακῶν σταθμῶν τοῦ Δήμου Λαρισαίων στὸν Ἰ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **4 Φεβρουαρίου πρωί:** Μετέβη στὴν Ἀθήνα καὶ συναντήθηκε μέ τὸν Θεσ-

- σαλό Υπουργό Ένεργειας καί Περιβάλλοντος κ. Κωνσταντίνο Σκρέκα.
- **7 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στον Ί. Ν. Αγίου Ιωάννου Προδρομού επί τῆς λεωφόρου Βουλιαγμένης Ἀθηνῶν.
 - **9 Φεβρουαρίου πρωί:** Συνεκάλεσε τό νέο συμβούλιο τῆς Γεροντίας τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.
 - **9 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στον πανηγυρικό ἔσπερινό στον Ί. Ν. Αγίου Χαραλάμπους Δασοχωρίου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **10 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στον πανηγυρίζοντα Ί. Ν. Αγίου Χαραλάμπους Νικαίας, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **11 Φεβρουαρίου πρωί:** Δέχθηκε τόν νέο Διοικητή Πυροσβεστικῶν Ὑπηρεσιῶν Θεσσαλίας κ. Εὐάγγελο Φαλάρα.
 - **11 Φεβρουαρίου μεσημέρι:** Προήδρευσε τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Γενικοῦ Φιλοπτώχου Ταμείου τῆς Μητροπόλεώς μας.
 - **13 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στον πανηγυρικό ἔσπερινό στό ἑορτάζον Μητροπολιτικό Παρεκκλήσιο τοῦ Αγίου Δαμιανοῦ Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **14 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στον Ί. Μ. Ν. Αγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **14 Φεβρουαρίου μεσημέρι:** Εὐλόγησε τή βασιλόπιτα τῶν κατηχητικῶν συνάξεων τῆς Χριστιανικῆς Ἐστίας Λαρίσης στον Ί. Ν. Αγίου Νικολαίου Λαρίσης.
 - **16 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἔσπερινό του κήρυγμα στον Ί. Μ. Ν. Αγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
 - **18 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
 - **20 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς Κυριακῆς Τελώνου καί Φαρισαίου στον Ί. Ν. Αγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **20 Φεβρουαρίου βράδυ:** Μίλησε στό διαδικτυακό συνέδριο τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς Μητροπόλεώς μας.
 - **21 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στον Ί. Ν. Αγίου Γεωργίου Μεγαλομάρτυρος Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
 - **23 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἔσπερινό του κήρυγμα στον Ί. Μ. Ν. Αγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
 - **27 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στον Ί. Ν. Αγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Φαλάνης καί τέλεσε ὁμοῦ μετά τοῦ Μητροπολίτου Διδυμοτείχου, Ὁρесьτιάδος καί Σουφλίου κ. Δαμιασκηνοῦ τό τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ πρεσβυτέρου Βασιλείου Ζγούρη, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.

- **27 Φεβρουαρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία του έσπερινού της Κυριακῆς του Άσώτου στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **27 Φεβρουαρίου βράδυ:** Μίλησε ἐπικαίρως στίς κατηχητικές συνάξεις τῆς ΓΕΧΑ Λαρίσης στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **28 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἀναλίμφεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.

- **2 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης ἐπί τῆ μνήμῃ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Πλανᾶ, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **2 Μαρτίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **3 Μαρτίου μεσημέρι:** Μετέβη στίς σεισμόπληκτες περιοχές τοῦ Δήμου Λαρισαίων καί Δήμου Τυρνάβου γιά νά συμπαρασταθεῖ στούς κατοίκους.
- **5 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεδεῶν Τυρνάβου ἐπί τῆ μνήμῃ τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Νεομάρτυρος Γεωργίου τοῦ ἐκ Ραιφάνης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **6 Μαρτίου μεσημέρι:** Μετέβη στίς σεισμόπληκτες περιοχές τῶν κωμοπόλεων Ἀμυγδαλέας καί Μάνδρας.
- **9 Μαρτίου μεσημέρι:** Τέλεσε ἀγιασμό στό Γενικό Νοσοκομεῖο Λαρίσης.
- **10 Μαρτίου απόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **11 Μαρτίου πρωί:** Δέχθηκε τίν ἐπίσκεψη τοῦ Δημάρχου Τεμπῶν κ. Γεωργίου Μανώλη.
- **11 Μαρτίου απόγευμα:** Δέχθηκε τίν ἐπίσκεψη τοῦ Ἀρχηγοῦ ΓΕΕΘΑ κ. Κωνσταντίνου Φλώρου.
- **14 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν προαύλιο χῶρο τοῦ σεισμόπληκτοῦ Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Τυρνάβου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **14 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν κατανυκτικό έσπερινό τῆς Συγχωρήσεως στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **15 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου στόν Ἱ. Ν. Ἁγίας Τριάδος Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **16 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ακολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου καί, ἀκολούθως, πραγματοποίησε τό έσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **17 Μαρτίου απόγευμα:** Τέλεσε τήν προηγιασμένη Θεία Λειτουργία στόν Ί. Ν. τῆς Τοῦ Θεοῦ Σοφίας Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **19 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν σεισμόπληκτο Ί. Ν. Ἁγίου Νικολάου Κουτσοχέρου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **20 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν πανηγυρίζοντα Ί. Ν. Ἁγίων Θεοδώρων Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **21 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ί. Ν. Ἁγίου Γεδεῶν Τυρνάβου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **21 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν κατανοκτικό ἔσπερινό στόν Ί. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **23 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου καί ἀκολουθίας, πραγματοποιοῖσε τό ἔσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **25 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ί. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου καί, ἀκολουθίας, τέλεσε τήν ἐπίσημη Δοξολογία γιά τήν Ἐθνική Παλιγγενεσία, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **25 Μαρτίου πρωί:** Τέλεσε τήν ἐπιμνημόσυνη δέσπη στό Ἡρώο τῆς πόλεως.
- **26 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν σεισμόπληκτο Ί. Ν. Ἁγίου Βησσαρίωνος Ραχοῦλας, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **28 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ί. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Ἀρμενίου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **28 Μαρτίου μεσημέρι:** Τέλεσε τήν ἐπιμνημόσυνη δέσπη στό μνημεῖο πεσόντων ἀγροτῶν τοῦ Κιλελέρ.
- **28 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν κατανοκτικό ἔσπερινό στόν Ί. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἐλένης Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **29 Μαρτίου βράδυ:** Μίλησε στό σεμινάριο τοῦ Ἰδρυάματος Ποιμαντικῆς Ἐπιμορφώσεως τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν.
- **30 Μαρτίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου καί, ἀκολουθίας, πραγματοποιοῖσε τό ἔσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **31 Μαρτίου πρωί:** Δέχθηκε τόν νέο Διοικητή τῆς 1ης Στρατιᾶς κ. Πέτρο Δεμέστιχα.
- **31 Μαρτίου απόγευμα:** Τέλεσε τήν προηγιασμένη Θεία Λειτουργία στόν Ί. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.

- **1 Ἀπριλίου πρωί:** Ἐπισκέφθηκε τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν καὶ τίς σεισμόπληκτες περιοχές μὲ τὰ μέλι τῆς ἐπιτροπῆς Περιβάλλοντος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.
- **2 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὴν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν σεισμόπληκτο Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Πλατανουλίων, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **3 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων, στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου καὶ τέλεσε τὴν εἰς Πρεσβύτερο χειροτονία τοῦ μέχρι τοῦδε Ἀρχιδιακόνου τῆς Μητροπόλεως π. Τιμοθέου Τάσιου, προχειρίζοντας τὸν Ἀρχιμανδρίτη καὶ ἀκολουθῶν, χειροθέτησε νέο Ἀρχιδιάκονο τὸν π. Σπυρίδωνα-Ἀθανάσιο Σάσσαλο.
- **4 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **4 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν κατασκευαστικὸ ἔσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **6 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὴν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου καὶ, ἀκολουθῶν, πραγματοποιοῖσε τὸ ἔσπερινό του κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μὲ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **9 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὴν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν σεισμόπληκτο Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Ἀμυγδαλέας, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **10 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίων Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Λαρίσης καὶ τέλεσε τὴν εἰς Διάκονο χειροτονία τοῦ Μοναχοῦ Βίκτωρος Γκάγκου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **11 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν προαύλιο χῶρο τοῦ σεισμόπληκτοῦ Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Τυρνάβου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **11 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν κατασκευαστικὸ ἔσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **12 Ἀπριλίου πρωί:** Τέλεσε τρισάγιο στό σημεῖο τῆς κοιλάδας τῶν Τεμπῶν, ὅπου ἔχασαν τὴ ζωὴ τους οἱ μαθητὲς τοῦ Λυκείου Μακροχωρίου Ἡμαθίας.
- **12 Ἀπριλίου μεσημέρι:** Τέλεσε ἐπιμνημόσυνη δέηση στό μνημεῖο τοῦ Μαρτίου Ἀντύπα στὸν Πυργετὸ Λαρίσης.
- **13 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὴν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου καὶ, ἀκολουθῶν, πραγματοποιοῖσε τὸ ἔσπερινό του κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μὲ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **14 Ἀπριλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε σπὴν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνος στὸν Ἱ. Ν. Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **15 Ἀπριλίου απόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **16 Ἀπριλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε σπὴν ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου στὸν Ἱ. Ν. Κομίσσεως τῆς Θεοτόκου Ἀμπελώνος, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **18 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίων Ἀναργύρων ὁμωνύμου χωρίου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **18 Ἀπριλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν κατανυκτικὸ ἔσπερινὸ στὸν Ἱ. Ν. Ἀναλίψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **20 Ἀπριλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε σπὴν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου καὶ, ἀκολούθως, πραγματοποιοῖσε τὸ ἔσπερινὸ του κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **21 Ἀπριλίου απόγευμα:** Τέλεσε τὴν προηγουμένη Θεία Λειτουργία στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Μεγαλομάρτυρος Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **24 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Λαζάρου Γόννων, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **25 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Τερψιδέας, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **25 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε σπὴν ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **26 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε σπὴν ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **27 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε σπὴν ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στὸν Ἱ. Ν. Ἀναλίψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **28 Ἀπριλίου απόγευμα:** Τέλεσε τὸ Μυστήριον τοῦ Ἱεροῦ Εὐχέλαιου στὸν Ἱ. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **28 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε σπὴν ἀκολουθία τοῦ Νιπτήρος στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **29 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου ἐξ Ἰωαννίνων Λαρίσης.
- **29 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε σπὴν ἀκολουθία τῶν Ἀχράντων Παθῶν στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.
- **30 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στὸν Ἐσπερινὸ τῆς Ἀποκαθλώσεως

στόν Ι. Μ. Ν. Αγίου Ἀχιλλίου, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.

- **30 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου
στόν Ι. Μ. Ν. Αγίου Ἀχιλλίου Λαρίσις, τηρουμένων τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων.

ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Δύο έννοιες πού στίς μέρες μας φαινομενικά εἶναι σέ μεγάλη ἀπόσταση μεταξύ τους. Ὑπάρχουν ἀπόψεις πού τίς θεωροῦν ἀντικρουόμενες, ὅπως καί διατρανώνουν ὅτι ἐκεῖ πού ὑπάρχει ἐπιστήμη δέν χωρᾶ ἡ πίστι, ἐνῶ ἐκεῖ πού θριαμβεύει ὁ ὀρθός λόγος δέν ἐπιβιώνει ἡ μεταφυσική! Στὴν ἀντίπερα ὄχθη, πολλοὶ πιστεῦν στοῦ νόημα καί τὴν ἀθυπαρξία τῆς ὑπαρξιακῆς μεταφυσικῆς καί ἀντιμετωπίζουν ὡς πολέμιους τοὺς συνανθρώπους πού ἐπιστημονικά δέν μποροῦν παρὰ νά ἀκολουθοῦν τόν δρόμο τους πού καθοδηγεῖται μέ συνεπαγωγές τῶν νόμων καί τῶν θεωριῶν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Πασιφανέστατο ὅτι σέ εὐρύτερο πλαίσιο ἰσχύουν ὅλες αὐτές οἱ ἀπόψεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων τῆς πίστεως καί τῶν ἐπιστημονικῶν κύκλων. Δέν θά ἀναλύσουμε διεξοδικότερα τίς ἀντιθέσεις γιὰ νά ἐξετάσουμε ἂν ὑπάρχει πιθανότητα σύγκλισης μεταξύ τῶν. Φυσικά θά λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι οἱ δύο αὐτές έννοιες ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον ἀναλύονται ἀμφοτέρως σέ κύκλους καί κοινωνίες πού δέν κατέχουν ἢ δέν συμμερίζονται τὴν Χριστιανική Ἀποκάλυψη καί Ἀλήθεια. Δυστυχῶς ἡ εἰσήγηση θά περιορισθεῖ σέ μιά ἄκρως ὑποκειμενική, θεωρητική προσέγγιση μέ κριτήρια κατὰ τό δυνατόν ἀντικειμενικά καί ἐπιστημονική ἰχνηλάτηση ἀπό τόν ὑποφαινόμενο μέ τό ἄλλοθι ὅτι ἔχει κάποια εὐρύτητα στοῦ γνωστικοῦ ἐπιστημονικοῦ πεδίο, καθὼς ἐπίσης καί μιά γνώση γιὰ τίς μεταφυσικές ἀναζητήσεις, ἀνησυχίες τῶν ἀνθρώπων ἄλλων λαῶν, πολιτισμῶν καί κοულτούρας. Ἐάν μὴν παραλειφθεῖ γιὰ πιθανή «σύγκρουση συμφερόντων» νά προσθέσουμε ὅτι οἱ ταπεινές σκέψεις πού θά παρατεθοῦν προέρχονται ἀπό ἓνα ὑποκείμενο πού ἀνῆκει στόν χῶρο τῶν ἐπιστημῶν, καί μάλιστα στόν ἀνθρωποκεντρικό τομέα τῆς Ἰατρικῆς ἐπιστήμης, πού ἐπαίρεται γιὰ τὴν προσκόλλησή της στόν ρεαλισμό καί τὴν κρίση, ἐξαγωγή συμπερασμάτων μέ βάση τὴν ὑπαρξία δεδομένων.

Τί ἐξυπηρετεῖ, ἄραγε, ἡ ἐπιστήμη;

Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἀναζήτηση πού ὀρθώνεται ἀπό τὴν ἀνθρώπινη διανόηση ἐκλύει τὴν βαθύτερη ἀνάγκη τῆς ὑπαρξῆς μας γιὰ ἐξέλιξη, αὐτοπροαγωγή, καθὼς ἐπιθυμεῖ νὰ συλλάβει ἢ ἴδια τὴν ὑπόσταση καὶ τὸν αὐτοπροσδιορισμὸ τῆς μέσα στό περιβάλλον στό ὁποῖο περικλείεται. Ὅρθά καὶ ἀναμενόμενα ὅλες οἱ γνώσεις πού προκύπτουν ἀπό τίς ἐπιστήμες βοηθοῦν, συνεργοῦν, φροντίζουν τὴν ἀνθρώπινη φύση, τὴν ἐξυπηρετοῦν καὶ τὴν ἀναβαθμίζουν. Ὡστόσο, τὸ ἀνθρώπινο εἶδος δὲν σταματᾷ ν' ἀναρωτιέται, νὰ ἀμφισβητεῖ, νὰ θέτει νέα ὅρια καὶ νὰ τὰ ξεπερνᾷ μέ τὴν βοήθεια τῶν ἐπιστημονικῶν πεδίων πού ἀναπτύσσει καθὼς ἐξελίσσεται.

Πιστεύω προσωπικά ὅτι αὐτὴ ἡ ἔμφυτη καὶ ἀέναν στοχαστικὴ διερεύνηση δὲν θὰ τελειώσει ὡς ὁ Σίσυφος μέ τὸ μαρτύριό του, ἐάν δὲν φτάσει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναγνωρίσει τὸν ἴδιο του τὸν Δημιουργὸ μέσα ἀπὸ γεγονότα, δεδομένα καὶ πειράματα πού κατανοεῖ ὁ ἴδιος, τὰ ὁποῖα μέ τὴν σειρὰ τους θὰ τὸν ὀδηγήσουν ἔμπρακτα νὰ φτάσει στό λυτρωτικὸ λιμάνι. Ἄς ἀναλύσουμε, λοιπόν, τίς πρὸ γνωστές καὶ πολὺτιμες θεωρίες πού ὀρισμένοι τίς χρησιμοποίησαν στρεβλά ὥστε νὰ ἐναντιωθοῦν σέ θέματα πίστεως. Ἀξίζει ἐκ προοιμίου νὰ ξεκαθαρίσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ παρατήρηση, τὸ πείραμα καὶ τὰ δεδομένα πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἀπὸ μόνα τους ποτέ δὲν θὰ εἶναι πολέμια καὶ δὲν θὰ ἀντιτάσσονται σέ καμμία πίστη. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι, οἱ λογισμοὶ τους καὶ ἡ προαίρεσή τους πού στρεβλώνουν, ὑποκρύπτουν καὶ ἀπομονώνουν πράγματα κατὰ τὸ δοκοῦν ὥστε νὰ ὑποδείξουν καὶ νὰ ἀναδείξουν ἀναρμόδιους ὅτι οἱ ἰσχυρισμοὶ τους εἶναι ὀρθοί. Ὡς γνωστόν πολλὰς γενιῆς μεγαλώσαμε μέ τὴν θεωρία τοῦ Δαρβίνου, τῆς ἐξέλιξης τῶν εἰδῶν. Κατέχουμε, φυσικά, ὅλα ὅσα διατύπωσε μέ τίς καταγραφές του ὁ ἐπιστημονικὰ παρατηρητικὸς αὐτὸς διανοούμενος καὶ πῶς αὐτὸ ἀλλοιώθηκε γιὰ νὰ βάλει ἕνα τέλος στὴν ἀναζήτηση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν προέλευσή του. Μέ εὐστοχο καὶ ἀριστοουργηματικὸ τρόπο προωθήθηκε ὥστε νὰ δοθεῖ ἕνα τέλος σέ αὐτὴ τὴν ὀμηρικὴ περιπέτεια τοῦ ἐγκεφάλου μας νὰ ἀπαντήσει στὴν ἄυλη φύση τῆς ψυχῆς μας καὶ τὴν ὑπαρξή της. Δὲν ἦταν ὅμως ἱκανὸ αὐτὸ τὸ τόλμημα-ἀφήγημα ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα παρόμοια ἀνά τοὺς αἰῶνες νὰ ἀνακόψουν τὸ πάθος καὶ τὴν μέριμνα τῆς νόησης καὶ τῆς ψυχῆς γιὰ τὴν ΑΛΗΘΕΙΑ.

Τίς τελευταῖες δεκαετίες μέ ραγδαῖο ρυθμὸ καὶ μέ τρόπους ἀσύλληπτους μεγάλα καὶ σπουδαῖα ἐπιστημονικὰ μυστήρια ἐπιλύονται μέσα ἀπὸ τιτάνιες προσπάθειες ὁμάδων καὶ φυσικῶν προσώπων. Μεμονωμένα ὅμως δὲν μποροῦν νὰ γαληνέψουν τὸν ψυχισμό τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Δὲν χρειάζεται

νά αναλύσουμε πολλά παραδείγματα για να αντιληφθούμε τό αυτόνοπτο. Άξίζει όμως στίς μέρες μας καί ώς έπιστήμονες να καταθέσουμε μέ εύρεία προσέγγιση καί μέ καθαρό νοϋ τά τελευταία κορυφαία δεδομένα πού ξεκλειδώνουν καί ψηλαφοϋν τήν άρχή τής Γέννησης τοϋ σύμπαντός μας καί τοϋ χωροχρόνου. Η κοσμοθεωρία τής μεγάλης έκρηξης, αυτό πού μέχρι χθές φοβόντουσαν να φανταστοϋν καί να διατυπώσουν οί έπιστήμονες, έρχεται σήμερα ώς κοινή συνιστώσα να πάρει σάρκα καί όστά μέσα από άλλεπάλληλες συνεπαγωγές φυσικών νόμων καί θεωρητικών σκέψεων να όριστεί ώς άμετάκλητο γεγονός. Έτσι, καταλίγουμε μετά από αιώνες προσπαθειών, αναλυτικής σκέψης καί γνώσης στήν στιγμή τής Γέννησης. Έκείνη τήν στιγμή πού για άγνωστο λόγο καί αίτια κατά τούς ειδικούς όλων των γνωστικών αντικειμένων ήταν ή άπαρχή τής δημιουργίας των όλων. Για τούς άνθρωπος τής πίστewς αυτή ή στιγμή ήταν γνωστή από τά προχριστιανικά χρόνια, χωρίς να χρειάζονται καμία επιστημονική έπιβεβαίωση. Φυσικά, για τήν επιστημονική κοινότητα τά πράγματα όδηγοϋνται σε άδιέξοδο ή επιστημονικά παράδοξο όπως όνομάζεται τήν στιγμή πριν από τήν μεγάλη έκρηξη. Τότε δέν ισχύει κανένας νόμος τής φυσικής, τής χημείας καί των μαθηματικών γιατί δέν μποροϋν να όρίσουν κανένα μέγεθος, συνθήκη καί αίτιατό. Πριν από αυτήν τήν στιγμή τής έκρηξης δέν ύπήρχε χρόνος ούτε χώρος. Μετέωρος καί αιωρούμενος στέκει καί πάλι ό σύγχρονος άνθρωπος μέ αυτά πού έφτασε να γνωρίζει ή πού τοϋ έπετράπησαν να αντιληφθεί, αλλά άκόμη δέν θέλει να τά πιστέψει!

Για ποιό σκοπό μās δόθηκε άραγε ή δυνατότητα να φτάσουμε στο σημείο να γνωρίζουμε τήν Άρχή, καί μάλιστα να τό έχουμε άποδείξει μέ επιστημονικό τρόπο; Δέν θα άπαντηθεί τώρα αυτό τό πολύπαθο ερώτημα, αλλά θα αφήσουμε τίς προηγούμενες σκέψεις πού άποτελοϋσαν μιá άπλοϊκή προσέγγιση τής ένασχόλησης μέ τά νέα μεγάλα έπιτεύγματα τής διανόησης τοϋ 20οϋ-21ου αιώνα. Για τό άπόγειο αυτής τής διανόησης μās άπαντά άπλά, λιτά καί λακωνικά ό Γρηγόριος Νύσης: «έν χαρακτηριστικό γνώρισμα τής σοφίας είναι να συλλαμβάνει μέ τήν διάνοια τήν αλήθεια τοϋ παρόντος ένώ ή προφητεία περικλείει τήν άποκάλυψη των μελλόντων, τότε κανείς δέν δύναται να κατέχει τό τέλει χάρισμα τής σοφίας». Δυστυχώς, λοιπόν, ό άνθρωπος έφτασε σήμερα, να κατέχει γνωστικά τά μέγιστα, άκόμη καί τήν Άρχική στιγμή τής Γέννησης, αλλά ποτέ δέν θα είναι από μόνος του τόσο ικανά σοφός ώστε να άποδεχθεί τήν Άλήθεια.

Θά δρομολογήσουμε άκόμη μιá άναδρομή ώστε να εκμαιεύσουμε κάποιες σκέψεις πού θα μās δώσουν αυτόματα προσωπικά έσωτερικά συμπεράσματα.

Πολλά εκατομμύρια χρόνια πριν από την δημιουργία και ύπαρξη ζωής στον μπλέ πλανήτη όπως περιγράφουν οι ειδικοί, οι συνθήκες –κάτω από τις οποίες σχηματίζονται και παίρνουν μορφή οι πλανήτες– είναι άκραιες. Ξεκινούν ως συσσώρευση αερίων μαζών που συμπυκνώνονται μέσα σε συνθήκες τεραστίων θερμοκρασιών και πιέσεων ενώ σταδιακά τελειώνουν οι «καύσεις», και καθώς πέφτουν οι θερμοκρασίες, σταδιακά παίρνουν μορφή οι πλανήτες. Κανείς βέβαια δεν προσέτρεξε να αναρωτηθεί –καθόλου τυχαίο– απλά και να ανακοινώσει αυτή την άπορία πολλά χρόνια πριν και μετά τον Δαρβίνο, μέσα σε τόσο άπίθανα αποστειρωμένες συνθήκες πίεσης και θερμοκρασίας πώς είναι δυνατόν μεταγενέστερα να μας προκύψουν σπόροι για φυτά και δέντρα και αυτοσωμικά κύτταρα ώστε να προκύψουν πολυκύτταροι οργανισμοί!

Πραγματικά θά χανόμασταν χρονικά αν στεκόμασταν αντικρουόμενοι στα επιστημονικά πεπραγμένα. Για να έμβραπτιστούμε στην ουσία των ζητημάτων αυτών που αναλύουμε, θά προσπαθήσουμε μέσα από έναν άλλο δρόμο προσέγγισης την ζευγοποίηση της πίστης με την επιστήμη. Άρκει μόνο να βρούμε την κοινή ρίζα που τα ενώνει μέσα στην ανθρώπινη σκέψη. Ός ρηξικέλευθοι σκαπανείς θά τοποθετηθούμε βαθιά στα σπλάχνα της ιστορίας και θά αναζητήσουμε την είσοδο και εγκατάσταση της ύπαρξης του θανάτου.

Ό Κάλν σκοτώνει τον Άβελ προσκαλώντας τον θάνατο στην δημιουργία. Έκτοτε ο άνθρωπος κοπιάζει να καταλάβει τα ατέρμονα γιατί και πασχίζει για μιὰ «συνάντηση» που την αναζητά αρχικά μέσα από τί λογική. Αυτή τη διαδρομή για τό ραντεβού με την Άλήθεια φρονούμε ότι θά μας την αποδώσει απλόχερα –και μάλιστα με συνεπαγωγές λογικής– ή ασήμαντη ανάλυσή μας.

Έδω ξεκινά και εμπλέκεται ως ιστός αράχνης ή φιλοσοφική σκέψη περί θανάτου. Τόν όρίζει λοιπόν ο ογκόλιθος της τέχνης αυτής Σωκράτης: «φιλοσοφία δεν είναι παρά ή μελέτη του θανάτου».

Ό φόβος αυτός του θανάτου και ή αντιμετώπισή του μέσα από τις καταστάσεις που τον προκαλούν ή τον προπομπεύουν μέχρι την όριστική έλευση και εγκατάστασή του γεννούν την ιατρική επιστήμη. Διακαώς ο άνθρωπος επιθυμεί σφόδρα να απαλλαγεί ή τουλάχιστον να απομακρυνθεί από αυτόν, αναζητώντας καταφύγιο προστάσις από την μακραίωνη αρχαιότητα σε αυτή την επιστήμη που ουσιαστικά συνυπάρχει και συνυφαίνεται με τό ανθρώπινο είδος.

Μας λέει όμως στην «Απολογία» του ο Σωκράτης πριν πιει τό κώνειο: «και τώρα είναι ώρα να πηγαίνουμε, εγώ μόν για να πεθάνω, σεις δέ για να ζήσετε. Ποιοί όμως από εμάς πηγαίνουν σε καλύτερο πράγμα κανείς δεν τό γνωρίζει. Τοῦτο είναι φανερό μόν στον Θεό». Ποίος μπορεί επιστημονικά να άμφισβη-

τίσει τόν σπερματικό λόγο καί νά ἀντισταθῆί στίς προφητικές του Ἀλήθειες;

Ὅσες φορές ἡ ἐπιστήμη (χειραγωγούμενα ἢ ὄχι) προσέτρεξε ν' ἀνακαλύψει τήν ἀλήθεια, ἔβαλε ἀκόμη ἓνα λιθαράκι στήν Πίστη τῆς Ἀλήθειας ἢ στήν ἀλήθεια τῆς Πίστεώς μας

Στόν Πλατωνικό «Φαίδωνα» τονίζεται ξεκάθαρα ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς καί αὐτούσια ἀποτυπώνουμε τά λόγια: «ὁ Θάνατος εἶναι μόνιμος σύντροφος τῆς ζωῆς ἀλλά μίτε ὁ Θάνατος καταστρέφει τήν ψυχή ἀλλά ἀντίθετα ἀποκαλύπτει ἀνάγλυφα τό εἶναι τῆς». Συγκλίνοντας λοιπόν μετά ἀπό τίς ἄνωθεν παρατηρήσεις, νομίζω ὅτι ἔχουμε τήν δυνατότητα νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι, ἐφόσον θέλουμε νά προσεγγίσουμε τήν ἀπόλυτη Ἀλήθεια, τότε Πίστη καί ἐπιστήμη ἀλληλοσυνδέονται καί ὁμοιοῦν γιά νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἐργαλεῖα ἐπίλυσης στήν ἀνέυρεση τῆς καταγωγῆς μας καί τοῦ ἀπώτερου σκοποῦ πού ἐξυπηρετεῖ αὐτή (ἡ καταγωγή). Καθετί ἐπιστημονικό καταλήγει νά εἶναι πεπερασμένο, κάθε φιλοσοφική θεώρηση ἐξελίσσεται σέ μηδαμινότητα ἀφοῦ τό μόνο πού παρέχουν ἀμφοτέρωτα εἶναι τά ἀπομεινάρια τοῦ μετέωρου ψυχικά καί νοητικά ἀνθρώπου πού χρίζει τελικά τό κάτι παραπάνω γιά νά ἀγκαλιάσει τήν πραγματική Ἀλήθεια καί νά γαλινέψει. Εἶναι τό ἀπλό βῆμα τῆς Πίστεως.

Οἱ ἐπιστήμονες καί τά θετικά πνεύματα τῆς διανοήσεως «ἔτρεξαν» μέ τήν ταχύτητα τοῦ φωτός, διατύπωσαν νοητικές θεωρίες ἄπιαστες ὅπως τῆς σχετικότητας, τῆς μεγάλης ἔκρηξης καί ἔναρξης τοῦ σύμπαντος κόσμου, τήν στρέβλωση τοῦ χωροχρόνου στίς τεράστιες βαρυτικές δυνάμεις τῶν ἀχανῶν μαύρων τρυπῶν τοῦ διαστήματος καί ἄλλες ὀγκώδεις θεωρίες πού λαμπρύνουν τήν ἀνθρώπινη νόηση καί ξεπερνοῦν κάθε προσδοκία.

Τελευταία, ὀδηγηθίκαμε καί στήν σύγχρονη σκέψη πού διατύπωσε τήν θεωρία τῶν παράλληλων κόσμων ἢ διαστάσεων ἀπό εὐφυέστατους ἀστροφυσικούς τοῦ 21ου αἰῶνα, καί ὅμως ἀκόμη ὡς ἀνεμοστρόβιλοι διαγράφουμε κύκλους καί προσπαθοῦμε νά ἀδράξουμε τήν οὐρά μας. Ὁ ἀγώνας τοῦ ἀνθρώπινου γένους ξεκινᾷ ἀπλά ὅταν ὁ θάνατος συνειδητοποιημένα ἐγκαθίσταται ὡς παραστάτης μας στόν βίο μας. Ὁ θάνατος σαφέστατα, ἀπλά, ἀποδίδει λεκτικά τήν φθαρότητά μας, ἡ ὁποία μᾶς δωρίστηκε ἀπό τήν πηγὴ τῆς Ἀλήθειας πού ἀκόμη τήν ἀναζητᾷ ἐπὶ προσωπικοῦ ὁ ἐκάστοτε «Ἀδάμ». Ἀντί ὅμως νά ἀναζητήσουμε τήν ὑπαρκτή λύτρωση ἀπὸ αὐτόν (τόν θάνατο), ἐμεῖς ἐπιμένουμε νά στασιάζουμε ἀπέναντι στήν ψυχή μας πού γνωρίζει τόν τρόπο καί τήν συνείδησή μας πού κατανοεῖ τίς ἀπαντήσεις τῶν ἐρωτημάτων πού τίθενται καί ἐξακολουθοῦμε νά στρουθοκαμπλίζουμε μέ ἄλλες ἐγκόσμιες μέριμνες.

Ἡ διανοήση μᾶς χαρίστηκε γιά νά μπορούμε νά καλύψουμε ὅλα τά κενά,

καί μάλιστα μᾶς βοηθᾷ μέσα ἀπό τὴν ἐπιστήμη ποὺ παράγεται ἀπὸ αὐτή νά δοῦμε μέ εὐκρίνεια ποῦ καταλήγουν ὅλα. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀρωγός στὴν ἀνακάλυψη τῆς θείας Ἀλήθειας, ἀρκεῖ νά ἔχουμε τὰ μάτια τῆς ψυχῆς ὀρθάνοιχτα.

ΜΙΧΑΛΗΣ Π. ΑΝΕΣΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΟΣ

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Ἡ ἱατρικὴ ἐπιστὴμη ἀνέκαθεν θεωρεῖται μίᾳ ἀπὸ τὶς κορυφαῖες τῶν ἐπιστημῶν γιὰ τὸν ἀπλό λόγο ὅτι κυρίως πραγματεύεται τὴν ἐπιμύκνωση τοῦ προσδόκιμου ζωῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴ βελτίωση τῆς ποιότητας ζωῆς τους.

Βέβαια, συντελούμενη καὶ προοδευτικὴ αὔξηση τοῦ προσδόκιμου ζωῆς ποῦ ἐπιτελεῖται μέσω τῆς ἱατρικῆς καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, τείνει νὰ γίνῃ ὁ αὐτοσκοπὸς τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, ὡστόσο, λησμονεῖται τὸ σωτηριολογικὸ ἔργο στό ὁποῖο εἴμαστε ἐντεταλμένοι νὰ συμμετέχουμε ἐνεργά καὶ βιωματικά ὡς χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι, αὐτὸ τῆς μετανοίας, τῆς βίωσης τῶν καρπῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς κατὰ χάριν θέωσης. Δηλαδή, μέ ἄλλα λόγια προσπαθεῖ ὁ ἀνθρώπος νὰ ζήσει ὅσο περισσότερο γίνεται, κάτῃ ἀπολύτως θεμιτό, ἀναβάλλοντας παρ' ὅλα αὐτὰ τὴ μετάνοια καὶ τὴν πραγματικὴ γνωριμία μέ τὸν Χριστό καὶ δι' Αὐτοῦ μέ τὸν συνάνθρωπό του γιὰ τὸ διηνεκές. Ἡ συντελούμενη αὐτὴ πρακτικὴ οὐσιαστικὰ ὑποβαθμίζει καὶ ἀναιρεῖ τὸ δῶρο τῆς ἀπύθμενης καὶ ἀκατάληπτης ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς ἐμᾶς τὸ ὁποῖο εἶναι ἡ «ἐκ τοῦ μηδενός εἰς τὸ εἶναι» δημιουργία μας.

Ἔργο τῆς ἱατρικῆς ἐπιστῆμης εἶναι ἡ προσέγγιση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐνιαίας ψυχοσωματικῆς ὀντότητας ποῦ φέρει φθαρτὸ χοϊκὸ σῶμα καὶ ταυτόχρονα ἀθάνατη ψυχὴ. Γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὴν ὀλιστικὴ αὐτὴ ἀντιμετώπιση ὁ γιατρός, πρέπει νὰ βλέπει τὸν συνάνθρωπό του ὡς εἰκόνα τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ. Ἐξυπακούεται ὅτι ὀφείλει νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν ἄρτια καταρτισμένος πάνω στό γνωστικὸ του ἀντικείμενο, ὅμως ἂν δέν ἀκουμπᾷ πάνω στό πρόβλημα τοῦ ἀσθενοῦς του μέ πραγματικὴ ἐν Χριστῷ ἀγάπη, πάντοτε τὸ ἔργο του θὰ μένει ἡμιτελές γιὰ τὸν ἀπλό λόγο ὅτι ἡ ἐνασχόλησί του θὰ περιορίζεται στό φθαρτὸ σῶμα τοῦ συνανθρώπου του χωρὶς νὰ ἐντρυφεῖ στὴν ἀθάνατη ψυχὴ. Ἡ γεμάτη ταλαιπωρία προσπάθεια τοῦ ἡλικιωμένου νὰ κρατηθεῖ λίγο ἀκόμα στὴ ζωὴ,

ή συγκινητική πάλη του ώριμου ανθρώπου να κερδίσει τόν αγώνα, ό πόθος του ανθρώπου να επανακτήσει τήν υγεία του δέν μπορούν καί δέν πρέπει νά αφήνουν άσυγκίνητο καί άμέτοχο τόν Ιατρό. Άλλωστε τό ίδιο παράδειγμα άκριβώς έδωσε καί ό Ίησους Χριστός, ό όποιος κατά τήν έπί τής γής παρουσία του ύπήρξε Ιατρός σωμάτων, πολύ δέ περισσότερο Ιατρός ψυχών μέσω τής πίστewος, τής ειλικρινούς μέχρι συντριβής τής καρδιάς μετανοίας, του ταπεινού φρονήματος καί πολλών άλλων άρετών που έβλεπε στίς ψυχές τών ανθρώπων, οί όποιοι προσέφευγαν στή βοήθειά Του.

Δέν πρέπει νά λησμονεί κανείς βέβαια ότι τό σώμα άποτελεί τόν ναό μέσα στον όποιο έννοκεί τό Άγιο Πνεύμα καί μέσω του όποιου ενεργούν όλες οί άρετές στον άνθρωπο που δρούν σωτήρια τόσο για τόν ίδιο όσο καί για τους συνανθρώπους του. Άγάπη, χαρά, ειρήνη, χρηστότητα, μακροθυμία, αγαθοσύνη, πραότητα, εγκράτεια, είναι οί καρποί του Άγίου Πνεύματος οί όποιοι μεταμορφώνουν όντολογικά έναν άνθρωπο, τόν ανακαινίζουν καί τόν κάνουν μέτοχο καί πολίτη τής βασιλείας τών ουρανών, πρόγευση τής όποίας είναι ή ίδια ζωή τής Εκκλησίας. Έπομένως ό Ιατρός, θεραπεύοντας τί σωματική άδυναμία του συνανθρώπου του, τιμάει τό φθαρτό αυτό σώμα μέσα στό όποιο βρίσκεται ή άθάνατη ψυχή, κάνοντας τόν άνθρωπο δόκιμο τών δωρεών του Άγίου Πνεύματος.

Η άρωγή του Ιατρού στον πολυεπίπεδο αγώνα του κάθε άσθενούς είναι σημαντικότερη, γιατί ή πραγματική συγκατάβαση καί ή έπιστιμονική του συνδρομή στό πρόβλημά του τόν ένδυναμώνουν σωματικά καί πνευματικά προκειμένου νά συνεχίσει τόν αγώνα του. Ο Ιατρός έρχεται σέ μιά πραγματική κοινωνία μέ τόν πάσχοντα για τόν λόγο ότι στον πόνο καί τήν άσθένεια ό άνθρωπος βιώνει έντονότερα τί μοναξιά καί ταυτόχρονα, αν έχει καλή προαίρεση, γνωρίζει καλύτερα τόν έαυτό του. Έκει έρχεται ό Ιατρός νά εφαρμόσει τήν έντολή του Χριστού «έντολήν καινήν δίδωμι ύμιν ίνα αγαπάτε άλλίλους», δηλώνοντας έμπρακτα στον συνάνθρωπό του ότι θά τόν βοηθήσει στον σταυρό που κουβαλάει καί χωρίς νά γίνεται φορτικός νά υπενθυμίζει στον άσθενή τί συνεχή παρουσία του Θεού πάνω στον ανθρώπινο πόνο. Η συγκατάβαση του Χριστού πάνω στον ανθρώπινο πόνο περιμένει τί συγκατάθεση του ίδιου του άσθενούς, γιατί τό ύψιστο αγαθό που απλόχερα μάς χαρίζει ό Κύριος είναι ή έλευθερία τής βούλησης. Ο Χριστός βαδίζει άργά μακροθυμώντας καί περιμένοντας ύπομονετικά ένα νεύμα από τήν ψυχή του πονεμένου ανθρώπου. Τότε μόνο εισέρχεται ολοκληρωτικά, γίνεται ένα μέ τόν άνθρωπο, τόν ανακαινίζει καί τόν σώζει μέ τόν μοναδικό για κάθε περίπτωση τρόπο που

μόνο Έκείνος ως πραγματικός καρδιογνώστης γνωρίζει. Είναι προτιμότερο, λοιπόν, ο Ιατρός με τον δικό του κατά Χριστόν βίο να αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση για τους ασθενείς του, παρά να αργολογεί προσπαθώντας να τους νουθετήσει με λόγια. Η αυθεντική ένωση με τον Χριστό, με τη συμμετοχή στα ζωογόνα μυστήρια της Εκκλησίας, την καταπολέμηση των παθών και τον συνεχή αγώνα για την καλλιέργεια των αρετών, πάντοτε με τη θεία χάρη αποτελούν τα εφόδια γι' αυτή του την προσπάθεια.

Η σύγχρονη κοινωνία και πραγματικότητα τείνει να θεοποιήσει την επιστήμη και να ξεβελάσει τον Θεό από τη ζωή μας, στο πλαίσιο ενός γενικότερου όρθολογισμού που διέπει την ανθρώπινη σκέψη. Παραγνωρίζεται σαφώς ότι η επιστήμη είναι ένα δώρο του Θεού προς τον άνθρωπο, γιατί μόνο τον άνθρωπο προίκισε ο Θεός με κριτική και λογική σκέψη. Έπομένως η ιατρική επιστήμη είναι ένα τάλαντο που δώρισε ο Θεός στον άνθρωπο, έτσι ώστε εκείνος κοπιάζοντας σωματικά και πνευματικά για να αποκτήσει την επιστημονική κατάρτιση, να την χρησιμοποιήσει προς όφελος των πονεμένων συναθρώπων του. Η σύγχρονη θεοποιημένη επιστήμη θά ἦταν γόνιμο και άπειρως πιο αποτελεσματικό να αλληλοπεριχωρηθεί με τη θεούμενη επιστήμη. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι οἱ τρεῖς μάγοι πού προσκύνησαν τὸ ἱερό βρέφος ἦταν οἱ ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς τους καὶ κατεῖχαν γνώσεις δυσθεώρητες γιὰ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο. Ὡστόσο ἀναζήτησαν ἐναγωνίως μέσω τοῦ θεοδρόμου ἀστέρρα καὶ ἀντικρυσαν τὸν κραταῖο Ἄνακτα, τὴν πηγὴ τῆς αἰώνιας γνώσης, ζωῆς καὶ εὐτυχίας. Δέν θεοποίησαν τὴν ἐπιστημονικὴ τους γνώση, ἀλλὰ με τὴν καλὴ καὶ ταπεινὴ τους προαίρεση ὀδηγήθηκαν με ἕνα τρόπο πού μόνο ὁ Θεὸς γνωρίζει μπροστά στὴν ἴδια τὴν Ἀλήθεια. Ὁ Θεὸς βέβαια δέν ἀνίκη στὸν χῶρο τοῦ ἐπιστητοῦ καί, ἐπομένως, δέν μπορεῖ νὰ ἐρευνηθεῖ με τὰ πεπερασμένα μέσα τῆς ἐπιστήμης. Ὡστόσο με τὴν ἐνανθρώπησὶ του ὁ Θεὸς Λόγος μπῆκε στὴν τροχιά τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας καὶ μᾶς προκαλεῖ εὐγενικά νὰ τὸν ἐρευνήσουμε, νὰ ψηλαφήσουμε τὰ τραύματα καὶ τοὺς δυσθεώρητους πόνους πού βίωσε ἐκούσια σπικώντας πάνω στὸν σταυρὸ Του τὶς ἁμαρτίες ὄλου τοῦ κόσμου καὶ παρέχοντας ὀριστικά καὶ ἀμετάκλητα τὴν ὀλοκληρωτικὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅλης τῆς κτίσης.

Ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη καὶ προσέγγιση ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς πολλαπλοὺς τρόπους πού ἐπιλέγει ὁ Κύριος γιὰ νὰ ὑποδηλώσει τὴ συγκατάβαση καὶ ἐνεργὸ παρουσία του πρὸς τὸν χοϊκὸ ἄνθρωπο. Στὸ πρόσωπο τοῦ ἱατροῦ ὁ ἀσθενὴς βλέπει τὸ σκεῦος ἐκλογῆς πού ἐπέλεξε ὁ Χριστὸς καὶ πού θά ἀποτελέσει ἀρωγὸ, συναγωνιστὴ καὶ στήριγμά του στὸν δρόμο γιὰ τὴν ἐπιβίωση, τὴ μετά-

νοια καί τήν πνευματική του τελείωση. Πλείστα τά ζωντανά παραδείγματα ιατρῶν, οἱ ὅποιοι βιώνουν τήν κατά Χριστόν μαρτυρία ὡς ἐπιστήμονες ἰατροί καί θεραπευτές τῶν ψυχοσωματικῶν ἀσθενειῶν. Οἱ ἴδιοι ἔφτασαν σέ ὑψηλά πνευματικά μέτρα, γιατί εἶχαν κατά νοῦ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη φτάνει ὡς ἓνα ὄριο, ἡ δέ πίστη ὑπερβαίνει μέσω τῶν μυστηρίων καί τῶν θαυμασῶν σημείων τήν ἀνθρώπινη λογική. Ἔχουμε τά ὄρια τοῦ λογικοῦ καί πέραν αὐτοῦ, τό ὑπέρ-λογο, τό ὑπερφυσικό. Ἡ ἰατρική καί ἐν γένει ἡ ἐπιστήμη ἀνακαλύπτει, ὁ Θεός «ἀποκαλύπτει». Πρὸς ἐπίρρωση τῶν προαναφερθέντων τά παραδείγματα τῶν ἁγίων ἰατρῶν Ἀναργύρων καί τοῦ Καθηγητῆ τῆς Ἰατρικῆς καί Ἁγίου, Λουκά τοῦ Ἰατροῦ. Πλείστες ὅσες οἱ μαρτυρίες ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι θεραπεύθηκαν καί καθημερινά θεραπεύονται ἀκόμη καί ἀπό τίς πιό ἀνιάτες ἀσθένειες. Ἐκεῖνο πού δίνει τήν ὄντως ἀληθινή-πραγματική ὑπόσταση στόν ἐπιστήμονα καί ἐν προκειμένῳ ἰατρό εἶναι ὁ συνδυασμός ἀρετῆς πνευματικῆς καί ἐπιστήμης, ὁ ὅποιος ἀπορρέει ἀπό τήν κατά Θεόν πίστη. Καί πίστη σημαίνει ἐμπιστοσύνη σέ Ἐκεῖνον πού μᾶς χάρισε τό δῶρο καί τήν εὐλογία τῆς γνώσης καί τῆς σοφίας.

ΒΑΡΒΑΡΑ Γ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΓΟΝΕΩΝ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΑ

*«Εξετάζοντας τήν ἀσθένεια,
ἀποκτοῦμε γνώση γιά τήν ἀνατομία
καί τί φυσιολογία τῆς ἀσθένειας.
Ἐξετάζοντας τό ἄτομο μέ τήν ἀσθένεια,
ἀποκτοῦμε γνώση γιά τί ζωή»*

Μέ αὐτές τίς δύο ἀπλές προτάσεις, ὁ Βρετανός νευρολόγος καί συγγραφέας Oliver Sacks (1933-2015) ἀποτυπώνει μέ ἀκρίβεια καί σαφήνεια τήν ἀλληλεπιδραστική σχέση προσωπικότητας καί ἀσθένειας, ἀλλά καί τί βιοψυχοκοινωνική προσέγγισί της.

«Προσωπικότητα» καί «ἀσθένεια» ἀποτελοῦν δύο ὄρους γιά τούς ὁποίους ἔχουν γραφεῖ τόσα πολλά, ἔχουν μελετηθεῖ ἀπό πολλές εἰδικότητες καί ἡ χρήση τους στήν καθημερινότητά μας εἶναι τόσο συχνή, ἔχοντας τίς περισσότερες φορές ἔντονη γνωστική καί συναισθηματική φόρτιση. Ἄς δοῦμε ὅμως ἀρχικά, τί δηλώνουν οἱ δύο αὐτές ἔννοιες.

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Ὁ ὄρος «προσωπικότητα», λοιπόν, προέρχεται ἀπό τήν ἑλληνική λέξη «πρόσωπο» (ῥῆμα: «προσόψομαι», πού σημαίνει «πρός» καί «ὄψομαι» δηλ. αὐτό πού βλέπω), ἀλλά σχετίζεται καί μέ τί λατινική λέξη «προσωπεῖο» («persona», πού σημαίνει μάσκα, χαρακτήρας-ρόλος πού ὑποδύεται ἕνας ἠθοποιός καί οἱ δύο ἀποτελοῦν λέξεις πού χρησιμοποιοῦνται ἀπό τούς ἀρχαιότατους χρόνους καί ἰδιαίτερα στίς τραγωδίες. Ἡ χρήση τῆς λέξης «προσωπικότητα» στό εὐρύ κοινό συγγέται πολλές φορές μέ τίς λέξεις «χαρακτήρας», «ἐαυτός», «ἰδιοσυγκρασία», πού ἔχουν ὅμως ξεχωριστές σημασίες. Στό πλαίσιο τῆς μελέ-

της τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, οἱ ὀρισμοί τῆς προσωπικότητας πού ἔχουν δοθεῖ διαφέρουν, ἄν καί ὅλοι προσπαθοῦν, ἀπό τήν ὀπτική γωνία τῆς κάθε θεωρήσεως, νά κατανοηθεῖ πληρέστερα ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητας. Ἀξίζει νά σημειώσουμε ὅτι ἀπό τό 1937 ὁ Floyd Henry Allport, πατέρας τῆς πειραματικῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας, ἀσχολήθηκε ἐνδελεχῶς μέ τήν ἀνεύρεση τοῦ κατάλληλου ὀρισμοῦ τῆς προσωπικότητας. Ὅγδόντα τέσσερα χρόνια μετά, τό ἐρώτημα παραμένει σχεδόν στά ἴδια πλαίσια. Παρ' ὅλα αὐτά, τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ σκοποῦ ἔχει νά σκιαγραφήσει μέ τόν πιό συνθετικό τρόπο ἐννοιολογικά τούς δύο ὅρους καί νά ἀποτυπώσει τή σύνδεσί τους.

Δίνοντας ἔτσι ἕνα γενικό καί πλήρη ὀρισμό, θά μπορούσαμε νά ἀναφέρουμε ὅτι ἡ προσωπικότητα ἀποτελεῖ τό σύνολο τῶν νοητικῶν, σωματικῶν, συναισθηματικῶν, κοινωνικῶν χαρακτηριστικῶν, καθώς καί τῶν συμπεριφορικῶν τρόπων ἑνός ἀτόμου, πού λειτουργοῦν ὡς σταθερά (ἔχι σέ ἀπόλυτες τιμές), συνεκτικά, διαπεριστασιακά καί διαχρονικά πρότυπα τῆς σκέψης καί τῆς συμπεριφορᾶς, σύνολο τό ὁποῖο συμβάλλει τελικά στή διαμόρφωση τῆς μοναδικότητας τοῦ ἀτόμου.

Προσεγγίζοντας ἀπό μιᾶ ἄλλη σκοπιά τόν ὀρισμό τῆς προσωπικότητας, ἐπισημαίνουμε ὅτι ἡ προσωπικότητα ἀποτελεῖ ἕνα δομικό ἐργαλεῖο, τό σκελετό μέ τόν ὁποῖο ἕνα ἄτομο καί μέ μοναδικό τρόπο ἐξωτερικεύει τόν ἐσωτερικό του κόσμο, ἐπιτυγχάνει μέ ἐπάρκεια τούς στόχους πού θέτει, ἐκπληρώνει τίς ἀνάγκες του, ἀλληλεπιδρᾷ μέ τό περιβάλλον, ἐξελίσσει καί ὀλοκληρώνει τό ἀξιακό τοῦ σύστημα, καθώς καί ἀντιλαμβάνεται, ὀργανώνει καί διαχειρίζεται γενικότερα τή ζωή. Γίνεται, ἐπομένως, εὐκόλα ἀντιληπτό ὅτι, μέσω τῆς προσωπικότητας, ἔχουμε τή δυνατότητα νά ἐξετάσουμε τή σταθερή διαδικασία μέ τήν ὁποία τό ἄτομο σκέφτεται, αἰσθάνεται καί συμπεριφέρεται, καθώς καί ὅτι ἡ μελέτη τῆς προσωπικότητας ἀφορᾷ στή συνολική ἐξέταση τῶν ἰδιοσυστατικῶν στοιχείων ἑνός ἀτόμου, ἀλλά καί τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων καί ρόλων πού ἔχει.

Ἐνα ἀπό τά σημαντικά στάδια αὐτῆς τῆς μελέτης ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι οἱ ἐρευνητές μπόρεσαν νά ἀπομονώσουν καί νά τυποποιήσουν τούς παράγοντες πού θεωροῦνται ὑπεύθυνοι γιά τήν ἀνάπτυξη, τή διαμόρφωση καί τήν τροποποίηση τῆς προσωπικότητας, οἱ ὁποῖοι εἶναι οὐσιαστικά ὁ γενετικός-βιολογικός καί ὁ περιβαλλοντικός.

Στούς βιολογικούς παράγοντες περιλαμβάνεται ἡ κληρονομικότητα, τό αὐτόνομο νευρικό σύστημα, τό κεντρικό νευρικό σύστημα, ἡ σωματική δομή, τό φύλο, τό ἐνδοκρινικό σύστημα καί οἱ βιοχημικοί παράγοντες.

1. Ἡ κληρονομικότητα. Εἶναι παραδεκτό ὅτι ἡ κληρονομικότητα ἀποτελεῖ τόν σπουδαιότερο βιολογικό παράγοντα καί διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στήν διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας. Μέ τόν ὄρο *κληρονομικότητα* ἐννοοῦμε τήν βιολογική λειτουργία κατά τήν ὁποία τό σύνολο τῶν φυσικῶν προδιαθέσεων, ἡ φύση καί δομή τοῦ νευρικοῦ συστήματος (στήν οὐσία ἕνα ἀκατέργαστο δυναμικό ὑλικό) μεταβιβάζονται ἀπό τούς προγόνους, καί μεταβάλλονται σέ ἰκανότητες καί δεξιότητες τῆς ζωῆς. Ἐρευνητικά ὁ ρόλος τῆς κληρονομικότητας ἀποδείχθηκε ἀπό μελέτες πολλῶν ψυχολόγων, ὅπως οἱ Shieds, Beloft, Eysenk κ.ἄ., σέ πολλά ζεύγη μονοωογενῶν, διωογενῶν διδύμων πού ἔχουν τήν ἴδια ἡ κληρονομική βάση καί ἔδειξαν ὅτι πολλές πνευματικές ἰκανότητες (π.χ. ἀντιληπτική, χωροχρονική κ.ἄ.) καθορίζονται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τήν κληρονομικότητα.

2. Τό αὐτόνομο κεντρικό σύστημα. Διακρίνεται σέ δύο ἐπιμέρους συστήματα: τό συμπαθητικό καί τό παρασυμπαθητικό. Σέ ὀρισμένα ἄτομα κυριαρχεῖ τό συμπαθητικό καί σέ ἄλλα τό παρασυμπαθητικό. Τά ἄτομα στά ὁποία κυριαρχεῖ τό συμπαθητικό εἶναι εὐσυγκίνητα, εὐερέθιστα, ρέπουν σέ ἀγχώδεις καταστάσεις, ἐνῶ τά ἄτομα στά ὁποία κυριαρχεῖ τό παρασυμπαθητικό διακρίνονται γιά τήν ἡρεμία καί τήν πραότητά τους.

3. Τό κεντρικό νευρικό σύστημα. Ἐδῶ, οἱ μελέτες ἀναφέρονται στό φαινόμενο τῆς διέγερσης καί τῆς ἀναστολῆς καί στό ἠλεκτροεγκεφαλογράφημα. Ὁ Pavlov πρῶτος, μετὰ ἀπό πειράματα πού ἔκανε σέ σκύλους, κατέληξε στή θεωρία τῆς φλοϊκῆς διέγερσης καί ἀναστολῆς καί βάσει αὐτῆς τῆς θεώρησης χώρισε τούς σκύλους σέ δύο τύπους ἰδιοσυγκρασίας, στόν «διεγειρμένο» καί στόν «ἀνεσταλμένο».

Τήν ἰσχύ τοῦ φαινομένου ἀπέδειξε ὁ Eysenk σέ πειράματα πού ἔκανε σέ ἀνθρώπους. Ἔτσι καί στόν ἀνθρώπινο ὄργανισμό, τό κεντρικό νευρικό σύστημα ρυθμίζει τήν ἐπικοινωνία καί τήν προσαρμογή ἑνός ὄργανισμοῦ στό περιβάλλον του, ἐφόσον τά ἐρεθίσματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μεταβιβάζονται στά αἰσθητήρια κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου καί διεγείρουν τά κινητήρια κέντρα τοῦ μυϊκοῦ συστήματος, τό ὁποῖο ἐνεργοποιεῖ τόν ὄργανισμό. Τό ΚΝΣ παίζει βασικό ρόλο στή συμπεριφορά τοῦ ἀνθρώπου καί, ἐπομένως, καί στή διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας.

4. Ἡ σωματική δομή, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ βασικό στοιχεῖο τοῦ αὐτο-συναίσθηματος τοῦ ἀτόμου, ἔχοντας κοινωνικές καί πολιτιστικές ἐπιρροές. Ἡ καλή σωματική διάπλαση δημιουργεῖ ἕνα συναίσθημα ὑπεροχῆς στό ἄτομο, ἐνῶ ἀντίθετα μία κακή σωματική διάπλαση εἶναι πηγή ἔντονου συναίσθηματος μει-

ονεξίας και δυσμενοῦς στάσης ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του.

Μέτρο γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῆς σωματικῆς διάπλασης καὶ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ὡς καλῆς ἢ κακῆς, τὸ ἄτομο χρησιμοποιεῖ τὴ γνώμη τῶν ἄλλων, τὸ μέτρο τῶν ἄλλων, ἢ παρέκκλιση ἀπὸ τὸ πρότυπο αὐτὸ ἐπιδοῦρα δυσμενῶς στὴ διαμόρφωση τῆς ἔννοιας τοῦ ἐγώ.

5. Τὸ φύλο, εἶναι βασικός παράγοντας διαμόρφωσης τῆς προσωπικότητας. Κάθε φύλο ἔχει τὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, τὰ ὁποῖα ἀρμόζουν σέ αὐτὸ καὶ τὰ ὁποῖα τονίζουν καὶ διαμορφώνουν τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνδρα καὶ τῆς γυναίκας. Τὸ ἄτομο προσπαθεῖ νὰ πλησιάσει τὸν ἰδανικὸ τύπο φύλου του καὶ στὴν προσπάθειά του αὐτὴ δίνει μίαν ἀνάλογη κατεύθυνση στὴν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητάς του.

6. Τὸ ἔνδοκρινικό σύστημα. Οἱ ἔνδοκρινεῖς ἀδένες ἀποτελοῦν τὸ ἔνδοκρινικό σύστημα ποῦ συνδέεται ἅμεσα μὲ τὸ νευρικό καὶ τὸ ὁποῖο ρυθμίζει τὴν ἔκκριση τῶν ὁρμονῶν. Ἔχουν γίνει μέχρι τώρα πολλές προσπάθειες νὰ βρεθοῦν σχέσεις ἀνάμεσα στὴν ἔνδοκρινολογικὴ λειτουργία καὶ στὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἀδερφοὶ Yens π.χ. παρατήρησαν πὼς πολλὰ ἄτομα βλέπουν τὰ πράγματα μὲ μίαν ἰδιαίτερη εὐσυγκινησία, φαντάζονται εὐκόλα καὶ ζοῦν μέσα στὸν φανταστικὸ τους κόσμον. Τὰ ἄτομα αὐτὰ διακρίνονται γιὰ τὴν εὐσυγκινησία τους καὶ μίαν ἀντίστοιχη ταχυπαλμία. Ἔχουν μάτια μεγάλα, φωτεινὸ βλέμμα. Αὐτὴ ἡ σωματικὴ δομὴ ἀντιστοιχεῖ (κατὰ τοὺς Yens) σέ κάποια ἀνάλογη ψυχικὴ δομὴ. Τὰ ἄτομα αὐτὰ βλέπουν τὸν κόσμον τρισδιάστατο, εἶναι ὀλοκληρωμένα καὶ ἀπὸ ἐδῶ προέρχεται καὶ ἡ συναισθηματικὴ τους εὐαισθησία, πράγμα ποῦ ἐκδηλώνεται καὶ σέ ὀρισμένα ἐπαγγέλματα ὅπως καλλιτέχνες (ἠθοποιοί, χορευτές, κ.ἄ.). Ἄλλοι ὅμως δὲν παρουσιάζουν τὸ φαινόμενο τοῦτο. Ζοῦν μὲ ψυχραιμία, βλέπουν τὸν κόσμον δισδιάστατο καὶ δὲν εἶναι εὐσυγκίνητοι. Οἱ Yens λοιπὸν διέκριναν ὀλοκληρωμένους συναισθηματικά τύπους, μὲ τὸ ἀπορροφημένο πρὸς τὰ μέσα βλέμμα. Στούς πρῶτους παρουσιάζεται ὑπερέκκριση τοῦ θυροειδοῦς, ἓνας ὑπερθυροειδισμός, ποῦ παρουσιάζει ἐξοφθαλμία καὶ ἐξαιρετικὴ εὐαισθησία. Ἀντίστοιχα ὅλοι οἱ ἔνδοκρινεῖς ἀδένες ἐπιηρεάζουν τὴν προσωπικότητα.

7. Οἱ βιοχημικοὶ παράγοντες. Εἶναι πιά γνωστὸ πὼς κάθε ἄτομο ἀποτελεῖ μίαν μοναδικὴν βιοχημικὴν δομὴ. Ἡ βιοχημικὴ αὐτὴ δομὴ μᾶς δίνει μίαν βιολογικὴν βάση γιὰ κάθε προσωπικότητα. Μέχρι σήμερον, γίνονται ἔρευνες καὶ μελέτες μὲ σκοπὸ νὰ ἀναλυθεῖ ἡ συνάρτηση ἀνάμεσα στὰ βιοχημικὰ καὶ ψυχολογικὰ φαινόμενα. Σημεῖο ἄξιο ἀναφορᾶς, εἶναι ἀπὸ τὴν δεκαετίαν τοῦ 1950, οἱ περισσότεροι ψυχολόγοι ἦταν ἐπιφυλακτικοὶ ἀπέναντί σε αὐτοὺς τοὺς βιοχη-

μικούς παράγοντες και ως προς τόν ρόλο πού πιθανόν νά παίζουν στή διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας.

Τό περιβάλλον εἶναι ἕνας ἄλλος καθοριστικός παράγοντας γιά τήν διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας. Ἡ πολύπλευρη καί πολυποικίλη ἐπίδρασί του ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα. Μποροῦμε νά ξεχωρίσουμε τούς παράγοντες τοῦ περιβάλλοντος σέ δύο κατηγορίες: φυσικούς καί κοινωνικούς.

A) Οἱ φυσικοί παράγοντες εἶναι οἱ ἀσθένειες, τά ἀτυχήματα, ἡ πείνα, ἡ δίψα, οἱ γενικές καταπονήσεις καί οἱ στερήσεις. Ἀσθένειες σοβαρές, μακροχρόνιες, πού καθιλώνουν τό ἄτομο στό κρεβάτι τοῦ πόνου γιά πολύ καιρό, ἐπιηρεάζουν δυσμενῶς τήν διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας. Δυσμενῶς τήν ἐπιηρεάζουν ἀκόμα καί τά ἀτυχήματα καί ἰδιαίτερα ἐκεῖνα πού δημιουργοῦν στό ἄτομο δυσμορφία καί σωματική ἀναπηρία.

Τέλος, ἡ ἔλλειψη ἐπαρκούς τροφῆς ἐπί πολύ χρόνο, οἱ γενικές καταπονήσεις, δημιουργοῦν στό ἄτομο μία ἀσχημη ψυχολογική κατάσταση καί συνασθήματα πίκρας καί ἀπογοήτευσης.

B) Οἱ κοινωνικοί παράγοντες εἶναι:

1. Ἡ οἰκογένεια μέ τό περιβάλλον τῆς. Οἱ γονεῖς μέ τίς αὐταρχικές καί ἐπιθετικές τάσεις τους, ἡ ἀνάλογα μέ τήν ἀγάπη, τή στοργή, τή προστασία, τήν ἀνοχή, τήν ἀδιαφορία πού θά δείξουν, ἡ θέση τοῦ παιδιοῦ μέσα στήν οἰκογένεια κ.λπ.

2. Τό ὄνομα. Ὄνόματα ἢ πατρώνυμα τά ὁποῖα προκαλοῦν εὐχάριστες ἢ δυσάρεστες ἀναμνήσεις καί ἀποδοκιμάζονται ἢ ἐπιδιοκιμάζονται ἐπιδροῦν ἀνάλογα στή διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας.

3. Οἱ συνομιλικοί κυρίως ἀσκοῦν ἐπίδραση στή διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας τοῦ ἐφήβου, τόσο γιά τήν ἀντανάκλαση τῆς αὐτοαντίληψίς του, ὅσο καί γιά τίς κοινωνικές πιέσεις τῆς ὁμάδας του.

4. Οἱ συναναστροφές καί οἱ ὀργανώσεις. Γενικότερα οἱ συναναστροφές καί οἱ ὀργανώσεις στίς ὁποῖες συμμετέχει τό ἄτομο, τό ἐπιηρεάζουν καί τό διαμορφώνουν μέχρι ἑνός βαθμοῦ καί σέ συγκεκριμένα ἐπίπεδα.

5. Τό σχολεῖο. Ἡ ἐμπειρία τῆς ἐπιτυχίας, τῆς ἀποτυχίας, ὁ τύπος τοῦ δασκάλου, ἡ αὐστηρότητα, ἡ ἐπιείκεια, ἡ καινοτομία γνωστικῶν ἐμπειριῶν, τῶν συναισθηματικῶν καταστάσεων, παίζουν ἐξίσου σημαντικότερο ρόλο.

6. Τό πολιτιστικό περιβάλλον. Ἡ πνευματική ἐξέλιξη, ἡ τηλεόραση, ἡ μουσική, ὁ κινηματογράφος, οἱ μορφωτικοί ὄμιλοι κ.ἄ., δίνουν πολλές φορές

κατεύθυνση στην διαμορφούμενη προσωπικότητα. Οί πίο σπουδαίοι παράγοντες είναι ή επίδραση τής γλώσσας, τών κοινωνικών θεσμών, τών ένθαρρυνομένων καί άπαιτούμενων τρόπων κοινωνικής συμπεριφοράς καί τής κοινωνικής τάξης, οί όποιοι καί θά αναλυθοῦν παρακάτω σέ συνδυασμό μέ τήν ασθένεια όπως έχουν δείξει ανάλογες έρευνες.

7. Τό έπάγγελμα. Έπιδρά καί διαμορφώνει τς άπαιτήσεις τοῦ ανθρώπου. Τό κάθε έπάγγελμα, παρέχει διαφορετική κοινωνική προβολή στοῦ άτομο καί τό ικανοποιεί ανάλογα μέ αυτή. Η οικονομική κατάσταση τοῦ ατόμου επίσης επηρεάζει καί έπιδρά στή διαμόρφωση τής προσωπικότητάς του.

8. Οί σκοποί καί τά ιδανικά. Κάθε άτομο, μέ τς γνώσεις καί τς έμπειρίες, άποκτά προοπτική. Δέν βλέπει μόνο το παρόν, αλλά καί προγραμματίζει τό μέλλον του, θέτει σκοπούς, επιδιώξεις καί εργαζόμενο γιά τήν πραγμάτωσή τους τό άτομο, άμεσα επηρεάζει τήν έννοια τοῦ έαυτοῦ καί ανάλογα καί τής προσωπικότητας.

Μιά διεκρίνιση στοῦ σημείο αυτό είναι απαραίτητη, καθώς, ειδικές μελέτες έτών έδειξαν ότι στην ευρεία έννοια τοῦ περιβάλλοντος, υπάγονται, εκτός από τό πολιτιστικό καί κοινωνικό περιβάλλον, καί οί επιδράσεις τοῦ ένδοκυτταρικού (κύτταρα, ένζυματικά συστήματα κ.ά.), τοῦ ένδομυτρίου (επηρεάζεται από ήλικία καί συναισθηματική κατάσταση έγκυου, διατροφή, καταχρήσεις, φάρμακα, ασθένειες, παράγοντα Rhesus κ.ά.), τοῦ φυσικού αλλά καί τοῦ ψυχολογικού περιβάλλοντος, δηλ. τά πρόσωπα, οί ιδέες, οί καταστάσεις, τά πράγματα, γιά τά όποια ένας άνθρωπος ενδιαφέρεται σέ μία δεδομένη στιγμή (Field theory of learning – Lewin).

Ειδικά λοιπόν, πάνω στοῦ θέμα μέ τό ένδομύτριο περιβάλλον καί τί συμβολή τής προγεννητικής ψυχολογίας, όπως τονίζει ό Ζ. Καυκαλίδης, μεταφέρουμε χαρακτηριστικά τήν άποψη τοῦ καθ. Ψυχιατρικής τής Χαϊδελεβέργης Ludwig Janus, σχετικά μέ τήν άπορριπτική καί άποδεκτική μήτρα. «Η άποδεκτική κατάσταση στή μήτρα πληροί τό έμβρυο μέ γαλήνη καί ασφάλεια καί τό όπλίζει μέ ένα συμπτυκνωμένο σύστημα άποδοχής, ένω ή άπορριπτική, μέ τρόπο καί άνασφάλεια καί δημιουργεί ένα συμπτυκνωμένο σύστημα άπορριψης, έτοιμο νά επανενεργοποιηθεί κατά τί διάρκεια τής μετέπειτα ζωής του, από άλλα όμοειδη έσωτερικά ή έξωτερικά έρεθίσματα. Η ποιότητα τής ένδομύτριας ζωής λοιπόν, ως άποδεκτικής ή άπορριπτικής, παίζει καθοριστικό ρόλο στή μετεξέλιξη καί μεταγεννητική του πορεία».

Δέν θά μπορούσαμε νά μίν κάνουμε μία επιγραμματική αναφορά, σέ μία από τς τελευταίες θεωρήσεις πάνω στην μελέτη τής προσωπικότητας, πού

ἤρθε γιά νά καλύψει τά κενά των προηγούμενων θεωριῶν, γνωστή καί ὡς «Μοντέλο τῶν 5 παραγόντων» (Big Five) καί ἡ ὁποία ὑποστηρίζει ὅτι ἡ προσωπικότητα δύναται νά περιγραφεῖ ἀπό τούς ἐξῆς 5 παράγοντες πού ἀξιολογοῦν τήν ποιότητα, ποσότητα, βαθμό, ἀνάγκη, ἔνταση, ἐκτίμηση, ὀργάνωση σέ ὅ,τι ἀφορᾷ: 1. στή νευρωτικότητα ἢ νευρωτισμό (συναισθηματική ἰσορροπία, προσαρμογή, τάση πρὸς ὀρμές, δυσπροσαρμοστικές ἀποκρίσεις κ.ά.), 2. στήν ἐξωστρέφεια (διαπροσωπικές ἀλληλεπιδράσεις, κίνητρα, ἱκανότητα γιά χαρά, ἐνεργητικότητα), 3. στήν πνευματική διαθεσιμότητα ἢ ἀνοικτότητα (δραστηριότητα, νέα ἐμπειρία, ἀνοχή σέ ἄγνωστα δεδομένα), 4. στήν εὐαρέστηση ἢ καλή προαίρεση-συνεργατικότητα (σχέση μέ ἑαυτό, ἄλλους, κόσμος, συνεχές ἀνάμεσα σέ συμπόνοια καί ἀνταγωνισμό) καί 5. στήν εὐσυνειδησία (ἑσωτερικές ἀξίες, κανόνες, ἠθική, ὀργάνωση, σταθερότητα καί κινήτοποίηση πρὸς ἐπίτευξη στόχων). Τό μοντέλο αὐτό, βάσει τῆς δομῆς του καί μέσα ἀπό ἐρωτηματολόγια, δείχνει νά εἶναι ἰδιαίτερα ὠφέλιμο τόσο στίς ψυχικές διαταραχές, ὅσο καί στόν τομέα τοῦ ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ.

Συνοψίζοντας, καταλήγουμε στό ὅτι ἡ προσωπικότητα, ὡς πολλαπλή δυναμική ἐνότητα, ἀναπτύσσεται, ἐξελίσσεται καί διαμορφώνεται σύμφωνα μέ τήν ἀμοιβαία ἐπίδραση τῆς κληρονομικότητας καί τοῦ περιβάλλοντος, χωρίς ποτέ νά παραβλέπουμε τόν παράγοντα τῆς προσωπικῆς βούλησης.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ-ΝΟΣΟΥ

Σέ ἀντίθεση μέ τά βιοτικά γεγονότα, τή γέννηση καί τόν θάνατο, πού συμβαίνουν μία μόνο φορά καί εἶναι ἐκτός «πάσης ἀμφισβητήσεως» ἡ νόσος:

1. Χαρακτηρίζεται ἀπό ἀμφιβολία ἢ ἀσάφεια ὡς πρὸς τήν ὕπαρξη, διάγνωση καί ἐπιβεβαίωσή της

2. Συνοδεύεται ἀπό τό γνῶρισμα τῆς χρονικῆς διάρκειας καί

3. Παρουσιάζεται μέ δυνατότητα ἐπανάληψης· τό ἴδιο ἄτομο μπορεῖ νά νοσήσει δύο ἢ καί περισσότερες φορές ἀπό τήν αὐτή ἢ ἄλλη νόσο στή μονάδα τοῦ χρόνου, ἡμερολογιακό ἔτος ἢ σέ μεγαλύτερη χρονική διάρκεια.

Παλαιότερα ἡ ὑγεία καθοριζόταν ὡς «ἡ ἔλλειψη νόσου». Ὁ ἀρνητικός χαρακτηρισμός τῆς ὑγείας, ἡ ἔλλειψη νόσου δηλ., ἀπαιτεῖ φυσικά τόν ἄμεσο προσδιορισμό τῆς ἐννοίας τῆς ἀσθένειας. Τί εἶναι ὁμως στήν πραγματικότητα νόσος καί ποιά τά σαφῆ ὄρια μεταξύ μιᾶς ἀδιαμφισβήτητης κατάστασης ἀσθένειας καί τῆς ὑγείας, εἶναι ἐπίσης δύσκολο νά καθορισθεῖ. Πολλές φορές ἡ ἀρρώστια ὑπάρχει, ἀλλά εἶναι ἄγνωστη στό ἄτομο καί ἀποκαλύπτεται συνήθως τυχαία μετά ἀπό μία κλινική ἐξέτασή του. Ὑπάρχουν ὁμως καί ἄλλες

δυσχέρειες καθορισμού της νόσου και όταν ακόμα η νοσηρή κατάσταση είναι εμφανής. Τά αίτια αυτή τη φορά προέρχονται από τη διαγνωστική ικανότητα του γιατρού και από την έρμηνεία των αποτελεσμάτων των παρακλινικών εργαστηριακών εξετάσεων. Τέλος, δυσχέρειες αναφύονται και από τη δυνατότητα εκτέλεσης εργαστηριακών εξετάσεων και από την ευαισθησία, αξιοπιστία και εξειδίκευση των εργαστηριακών μεθόδων.

Σύμφωνα με τον κλασικό και σύγχρονο όρισμό του Παγκόσμιου Όργανισμού Υγείας (Π.Ο.Υ.), «υγεία είναι η κατάσταση της πλήρους φυσικής (σωματικής), ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας, και όχι απλώς ή έλλειψη νόσου ή αναπηρίας», είναι δηλαδή ένας θετικός καθορισμός. Το περιεχόμενο του όρισμού είναι ευρύ και θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συναντά τό επιθυμητό ιδεώδες για την υγεία. Εάν μάλιστα ο παραπάνω έννοιολογικός καθορισμός της υγείας χρησιμοποιηθεί με αυστηρότητα, στό σκέλος της κοινωνικής ιδίως ευεξίας, υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος να χαρακτηριστεί πρακτικώς ως «ασθενής» όλος ο πληθυσμός. Οί προηγούμενες προσεγγίσεις της έννοιας της υγείας-ασθένειας προβάλλουν μερικές μόνο από τις δυσχέρειες καθορισμού και, έπομένως, της νοσηρότητας του πληθυσμού.

Σημαντική αλλαγή στον τρόπο που κατανοούσαμε την υγεία αλλά και την αναπηρία, παρουσιάστηκε όταν ο Π.Ο.Υ. υιοθέτησε τό «βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο», μιά προσέγγιση που απέδειξε πώς οί συμπεριφορές, οί σκέψεις, τά συναισθήματα και οί συνήθικες διαβίωσης μπορούν να επηρεάσουν τη φυσική κατάσταση ενός ατόμου. Έτσι, η υγεία ή η ασθένεια ενός ατόμου προσεγγίστηκε ως αποτέλεσμα αλληλεπιδράσεων πολλών παραγόντων της ανθρώπινης λειτουργίας και αξιολογήθηκαν τά επίπεδα : 1. πιθανά δομικά προβλήματα και αλλοιώσεις στή λειτουργικότητα του σώματος, 2. πιθανοί περιορισμοί στή δραστηριότητα και 3. συμμετοχή σε καθημερινές δραστηριότητες. Έχοντας αυτή τη θεώρηση, γίνεται σαφές ότι στήν περίπτωση που ένας άνθρωπος βρεθεί αντιμετώπιος με την πάθηση, τον πόνο, την απώλεια της υγείας, πιθανώς να αισθανθεί άβοήθητος και ότι η υποστήριξη από τούς επαγγελματίες ψυχικής υγείας θα βοηθήσει στήν αναγνώριση και έπεξεργασία αυτού του συναισθήματος, αλλά και στήν αναγνώριση και αξιοποίηση των πηγών που διαθέτει για να μπορέσει να αντιμετωπίσει την όποια δυσκολία του.

Από την άλλη, παρατηρούμε πώς η μετάβαση από την κατάσταση της πλήρους υγείας στήν κατάσταση της άδιαμφισβήτητης ασθένειας περιγράφεται από τέσσερα στάδια μετάπτωσης.

1. Τό άτομο είναι απολύτως υγιές, απαλλαγμένο από κάθε νόσο και αναπηρία.

2. Υπάρχει μία γνωστή αναπηρία, συγγενής ή επίκτητος ανωμαλία, ή όποια όμως δεν προκαλεί, τουλάχιστον για κάποια χρονική περίοδο, ανικανότητα και δεν απαιτεί νοσηλεία (π.χ. μία ορθοπεδική πάθηση του κάτω άκρου).

3. Ασυμπτωματική, λανθάνουσα ή μόνο εργαστηριακώς αποκαλυπτόμενη αρρώστια (π.χ. σακχαρώδης διαβήτης σέ αρχικό στάδιο).

4. Κλινικώς εκδηλωμένη ασθένεια. Τά στοιχεία της στατιστικής της νοσηρότητας προέρχονται κυρίως από τήν αυτή τήν περίπτωση, αλλά έχουν αρχίσει να συλλέγονται στοιχεία και από τή δεύτερη και τρίτη περίπτωση.

Παρ' όλη τή δυσκολία καθορισμού της νόσου, μέ τίς τελευταίες μελέτες πάνω στό θέμα της νόσου, θά έχουμε υπόψη έναν εύρύ όρισμό πώς: «Νόσος ή ασθένεια είναι μία παθολογική κατάσταση ή μία διαταραχή μέ χαρακτηριστικά συμπτώματα και σημεία τά όποια επηρεάζουν τή σωματική και ψυχική κατάσταση του ατόμου».

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΑΣΘΕΝΕΙΑ

Όπως είναι γνωστό, ή προσωπικότητα έχει μελετηθεί διεξοδικά και έχουν γίνει πολλές προσπάθειες για νά καταγραφούν τά δομικά στοιχεία της, ή έκφρασή της (δηλ. ή συμπεριφορά), όπως και ή άμεση ή έμμεση συμμετοχή της σέ φαινόμενα, καταστάσεις του ανθρώπινου οργανισμού, σέ εκδηλώσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς κ.λπ. Κάθε ψυχολογική σχολή, ανάλογα μέ τήν αρχική της θέση, έδωσε και τή δική της αντιμετώπιση στό θέμα «προσωπικότητα και ασθένεια». Αποτελεί όμως αξιοσημείωτο γεγονός ότι ή σχέση προσωπικότητας και ασθένειας είναι αντικείμενο μελέτης από τήν εποχή του Σωκράτη και του Αριστοτέλη ακόμα. Τότε, τό θέμα αντιμετωπιζόταν βάσει του φιλοσοφικού βλέμματος, αλλά αναγνωρίζουμε κάποιες ομοιότητες μέ τήν άποψη π.χ. των ψυχολογικών τύπων ή των ψυχολογικών γνωρισμάτων και στά αρχαία κείμενα βρίσκουμε επίσης αναφορές σέ ανθρώπους που είτε επιδιώκουν, είτε ελαχιστοποιούν, είτε αρνούνται κάποια ασθένειά τους και συνοδεύονται από χαρακτηρισμούς όπως «υπερεντατικός», «ιδιογνωμικός» ή «κυριαρχικός» αντίστοιχα, (χαρακτηρισμοί που θυμίζουν τούς πρωτογενείς παράγοντες του Cattell).

Η σχέση της προσωπικότητας και της ασθένειας παρουσιάζει ενδιαφέρον, λόγω του ότι έχει ένα αξιολογικό θεωρητικό υπόβαθρο, αλλά και μία αξιολογική ερευνητική κάλυψη.

Οί έρευνητές λοιπόν απέδειξαν ότι ή προσωπικότητα του κάθε ανθρώπου παίζει σημαντικό ρόλο στην άσθένεια, αλλά αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι οί έρευνητες έδειξαν ότι ή σχέση προσωπικότητας και άσθeneias δέν είναι μονόδρομη: Η άσθένεια (τό είδος, ή διάρκεια της κ.λπ.) σαφώς και μπορεί να επηρεάσει τήν προσωπικότητα κάποιου ατόμου. Βλέπουμε λοιπόν ότι είναι μία σχέση άλληλεπιδραστική μέ πολλές παραμέτρους και χαρακτηρίζεται από μία άμεση δυναμική φύση.

Γιά παράδειγμα, οί Fredman και Booth Kewley (1987) έδειξαν ότι οί προσωπικότητες ατόμων που περιλαμβάνουν ύψηλά επίπεδα άγχους, κατάθλιψης, ή πίεσης, καθιστούν τά άτομα αυτά επιρρεπή σε άσθενειες γενικά, αλλά ειδικότερα σε καρδιακές παθήσεις. Τέλος, κατέληξαν ότι στην επιρρεπή (για άσθένεια) προσωπικότητα, παίζουν σημαντικό ρόλο οί τρόποι μέ τούς όποιους βιώνουν τά άτομα τό στρές, ή έντύπωση ότι έχουν περισσότερη δουλειά να κάνουν από ό,τι μπορούν να πραγματοποιήσουν ή και κάποια τραγωδία που μπορεί να τούς συμβεί.

Σέ γενικές γραμμές, οί άνθρωποι διαφέρουν στον τρόπο μέ τον όποιο αντιμετωπίζουν καταστάσεις νόσου. Κάποιοι προσεγγίζουν τίς καταστάσεις μέ σχετικά θετικά συναιθήματα. Η γενικότερη αντίληπή τους είναι πιο αισιόδοξη, πιο έλπιδοφόρα και –όπως άποδείχθηκε– τά άτομα αυτά (σε φυσιολογικές καταστάσεις, δηλαδή σε άσθενειες που επιδέχονται θεραπεία ή αντιμετώπιση), εκτός του ότι άρρωσταίνονται πιο δύσκολα, άναρρώνουν πιο γρήγορα και πιο εύκολα. Στή διαπίστωση αυτή κατέληξαν από τό 1985 οί Reker και Wong και πληθώρα έρευνητικών άποτελεσμάτων τό επιβεβαιώνει μέχρι και σήμερα.

Όπως προαναφέρθηκε, ή ίδια ή άσθένεια μπορεί να επηρεάσει τήν προσωπικότητα κάποιου ατόμου. Έτσι, άτομα που πάσχουν από κάποια άσθένεια ή άναπηρία, συχνά βιώνουν αισθήματα άγχους, κατάθλιψης, πίεσης, θυμού και άπαισιοδοξίας, όπως όμως άναφέρουν οί ψυχολόγοι Irwin και Barbara Sarason: «Μία φυσική άσθένεια δέν χρειάζεται άπαραίτητα να έχει καταστροφικές συνέπειες και να φέρει ψυχολογική σύγκρουση στό άτομο. Κάθε άτομο που είχε γρίπη, έξάρθρωση, πονόδοντο, γνωρίζει πόσο ψυχολογική ζημιά αυτά τά μικρά προβλήματα μπορούν να προκαλέσουν. Φυσικά οί σοβαρότερες φυσικές δυσλειτουργίες έχουν μεγαλύτερη επιρροή στις σκέψεις, στά συναιθήματα κάποιου ατόμου. Αυτές οί ψυχολογικές άλλαγές συνθέτουν τό καθοριστικό άποτέλεσμα που μπορεί να έχει σε ένα άτομο ή φυσική του κατάσταση».

Δέν πρέπει, λοιπόν, να ξεχνοῦμε στή μελέτη τής σχέσης, αυτή τήν καθορι-

στική, αλλά και αλληλεπιδραστική, δυναμική σχέση των δύο αυτών όρων που επηρεάζουν άμεσα τί στάση του ατόμου μέσα στην ασθένεια αλλά και πολλές φορές μετά από αυτήν.

ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΚΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΤΥΠΟΥ Α ΚΑΙ ΤΥΠΟΥ Β

Η ανακάλυψη του συμπεριφορικού μοντέλου τύπου Α, έγινε από τους καρδιολόγους Meyer Friedman και Ray Rosenman. Αντικείμενο της έρευνάς τους ήταν οι διατηπτικές διαφορές στην εισερχόμενη χοληστερόλη ανάμεσα σε άντρες-θύματα καρδιακών παθήσεων και στις γυναίκες τους. Οί έρευνητές, μετά από τί δήλωση μᾶς συζύγου, ότι αυτό που εϋθύνεται τελικά και οδηγεί στις καρδιακές παθήσεις είναι τό στρές, άρχισαν νά έρευνούν τίς διαφορές ανάμεσα στους άσθενείς καρδιακών παθήσεων και σε άλλα ύγιη άτομα, έπι-κεντρώνοντας τό ενδιαφέρον τους στό στρές του κάθε ύποκειμένου και σχε-τίζοντας κάποια συμπεριφορικά χαρακτηριστικά. Αυτή ή σύγκριση διέκρινε διαφορές ανάμεσα στόν συμπεριφορικό και στόν συναισθηματικό τρόπο: οί άσθενείς ήταν πιά πιθανό, σε σχέση μέ τους ύγιεις, νά διαμορφώσουν ένα πρότυπο συμπεριφορᾶς, αυτό που σήμερα αποκαλούμε σαν τύπου Α.

Τό συμπεριφορικό μοντέλο τύπου Α σχετίζεται μέ τρία χαρακτηριστικά όπως περιεγράφηκε από τους Chesney, Friedman & Rosenman:

1. Ανταγωνιστική κατεύθυνση έπιτεϋγματος. Τά άτομα που ανήκουν στόν τύπο Α, έχουν τίν τάση νά είναι πολύ αυτοκριτικά και νά αγωνίζονται συνέ-χεια γιά στόχους, χωρίς νά αισθάνονται χαρά τίς προσπάθειες και τίς εκπληρώσεις των στόχων τους.

2. Τό έπειγον του χρόνου. Τά άτομα τύπου Α φαίνονται νά είναι σε ένα διαρκή άγωνα ενάντια στό «τώρα». Συχνά, ένας τύπος Α γίνεται άνυπόμονος μέ τόν μί παραγωγικό χρόνο και τίς λεπτομέρειες, σχεδιάζει – προγραμματίζει τόσο «σφιχτά» τίς ύποχρεώσεις του και προσπαθεί νά κάνει πάνω από ένα πράγμα τίν ίδια στιγμή, όπως νά διαβάσει, νά φάει και νά παρακολουθήσει τηλεόραση.

3. Θυμός / έχθρικότητα. Τά ύποκείμενα του τύπου Α έχουν τίν τάση νά είναι πιά ευερέθιστα στόν θυμό και στην έχθρικότητα, τίν όποια μπορούν νά τίν εκφράσουν ή όχι άνοιχτά.

Αντίθετα, τό συμπεριφορικό μοντέλο τύπου Β χαρακτηρίζεται από χαμηλά επίπεδα ανταγωνιστικότητας, έπειγοντος του χρόνου και έχθρικότητας. Τά άτομα που ανήκουν στόν τύπο Β, τείνουν νά είναι περισσότερο «βολικά»

(όσον αφορά τήν συμπεριφορά) τόσο για τόν έαυτό τους, όσο και για τούς άλλους γύρω τους. Είναι άτομα πού έκτελούν κινήσεις και πράξεις μέ τή σχετική προσοχή, χωρίς νά βιάζονται, είναι πιά «φιλοσοφημένα» απέναντι στή ζωή. Μοιάζουν μέ τούς τύπους πού «σταματάνε και μυρίζουν ένα τριαντάφυλλο» (stop and smell a rose).

ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ ΚΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΑ

Όπως έχει αποδειχθεί από σχετικές έρευνες, άτομα πού βιώνουν τό συμπεριφορικό μοντέλο τύπου Α, αντιδρούν διαφορετικά στό στρές, από ό,τι άτομα τύπου Β. Έτσι, ύποκειμένα τύπου Α αντιδρούν πιά έντονα και πιά γρήγορα στό στρές, γιατί έχουν βιώσει πιέσεις έσωτερικές, όπως απειλές του προσωπικού έλέγχου (αυτοέλεγχος), σύμφωνα μέ τήν έρευνα των Humphreys et all. Όπως έδειξαν οι Suls και Sanders τό 1988, άτομα τύπου Α είναι ανυπόμονα και βιαστικά, έχουν περισσότερα άτυχήματα από ό,τι άτομα τύπου Β, πού χαρακτηρίζονται από ήρεμία και πραότητα. Ο Mathews επισήμανε ότι ή διαφορά μέ τήν όποία βιώνουν τό στρές ύποκειμένα τύπου Α και ύποκειμένα τύπου Β όφείλεται στήν ψυχολογική διαδικασία τής αντίδρασης (= απάντησι στο στρές), όπου στά Α άτομα παρατηρείται σέ ύψηλότερα επίπεδα.

Μελέτες έδειξαν ότι ύποκειμένα τύπου Α ανέφεραν ότι έχουν αναπνευστικά συμπτώματα, όπως κρίσεις άσθματος, χρόνια βήχα και γαστρεντερικά συμπτώματα όπως έλκη στομάχου, δωδεκαδάκτυλου, σπαστική κολίτιδα, ναυτίες, γαστρίτιδες κ.ά., σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι τά ύποκειμένα τύπου Β. Επίσης, αποδείχθηκε ότι, τά άτομα τύπου Α έχουν μεγαλύτερο βαθμό έπικινδυνότητας για στεφανιαίες καρδιακές παθήσεις, αρτηριοσκλήρυνση, καρδιακή προσβολή κ.ά. Τέλος, επισημάνθηκε τό γεγονός ότι τά άτομα τύπου Α έχουν αύξημένη έκκριση κάποιων όρμονων (όπως π.χ. επινεφρίδια, ύπόφυση κ.λπ.), γεγονός πού μπορεί νά προκαλέσει και νά έπιτείνει κάποιες καρδιακές παθήσεις. Επιδείνωσι μπορεί νά προκαλέσει και τό άλκοολ και τό τσιγάρο, πού – όπως έχει αποδειχθεί– ύπάρχει μεγάλη κατανάλωση και χρήση στά άτομα τύπου Α.

Άξίζει επίσης νά αναφέρουμε έδω και μιá ανάλογου τύπου μελέτη, πού είχε κάνει αρκετά χρόνια πριν ή Virginia Satir, προσπαθώντας νά εξηγήσει πώς δημιουργούνται τά ψυχοσωματικά προβλήματα και ή όποία ύποστήριξε πώς, όταν ένα άτομο βιώσει απειλή, αντιδρά μέ έναν από τούς 4 στερεότυπους τύπους, πού δημιουργούν και τούς 4 αντίστοιχους χαρακτηήρες, ως

συστηματική και μονότονη έκφραση των συναισθημάτων τους, ως στάση του σώματος. Έχουμε λοιπόν τους τύπους: Κατήγορος (πού συνήθως υποφέρει από υπέρταση), Άπολογούμενος (πού συνήθως εκδηλώνει ναυτία, τάση προς έμετό, πονοκέφαλο), Κομπιούτερ (πού συνήθως υποφέρει από μυοσκελετικά προβλήματα ή αρθρίτιδα), Άνεύθυνο παιδί (πού συνήθως ταλαιπωρείται από ζάλη).

Τό ότι άνήκει κάποιος βέβαια σέ κάποιον από τούς έκάστοτε τύπους, δέν σημαίνει ότι θά νοσήσει απόλυτα μέ ό,τι έρευνητικά έχει αποδειχθεί, αλλά μπορεί νά λειτουργήσει ως μέσο άφύπνισης γιά νά αλλάξει καταστάσεις πού ύπονομεύουν τί σωματική και ψυχική του ύγεια, συμπληρώνοντας τό «Κάλλιον τό προλαμβάνειν ή τό θεραπεύειν», του Ίπποκράτη.

ΟΙ ΒΑΣΙΚΟΤΕΡΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ-ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ

Άποδεικνύεται, λοιπόν, ότι δέν θά μπορούσε νά άμφισβητήσει κάποιος κανένα δομικό παράγοντα, τόσο τής προσωπικότητας όσο και τής άσθένειας, γιά νά καταγράψει τίς καθοδηγητικές άρχές πού διέπουν αυτή τί σχέση. Μέσα όμως από τί μελέτη και τίν έρευνά τους, οί ειδικοί κατέληξαν σέ μία λίστα 12 παραγόντων πού ίσως παίζουν τόν πιο καθοριστικό ρόλο και είναι τό συνεκτικό πλέγμα των ύπολοίπων στοιχείων τής προσωπικότητας και τής άσθένειας, πού επιδρούν στή σχέση αυτή. Οί παράγοντες αυτοί είναι μέ ιεραρχική σειρά διαμόρφωσης στήν ψυχολογία του άσθενούς, οί έξής:

1. Ή γνώση. Είναι μία νοητική ικανότητα πού περιλαμβάνει τίν αντίληψη, μάθηση, μνήμη, σκέψη, άποτύπωση, διατύπωση, και λύση προβλημάτων. Ή γνώση άποτελεί καθοριστικό παράγοντα, γιατί μέ τίν ύπαρξη της στήν περίπτωση τής άσθένειας, τό άτομο είναι σέ θέση νά ξεχωρίσει τίν ύπαρξη ή όχι συμπτωμάτων κ.λπ. ή νά καθορίσει τί στάση του άπέναντί σέ αυτό πού του συμβαίνει. Ή γνωστική προσέγγιση στόν τομέα τής ύγείας βρήκε έφαρμογή γιά πρώτη φορά τό 1971, όταν έφάρμοσαν κάποιες βασικές λειτουργίες τής γνώσης σέ υπέρτασικά άτομα στή Λυών τής Γαλλίας.

2. Ο έλεγχος των έρεθισμάτων. Από τί στιγμή πού τό άτομο άσθενήσει (ίσως και νοσηλευτεί), δέχεται ένα κατακλυσμό καινούργιων και συνήθως δυσάρεστων συναισθημάτων (π.χ. φόβος, θλίψη), τά όποια πρέπει νά έλέγξει, νά ταξινομήσει και άνάλογα νά άξιολογήσει. Άν δέν ακολουθήσει μία τέτοια διαδικασία, τό άτομο στίς περισσότερες περιπτώσεις, τροποποιεί τί συμπεριφορά του άρνητικά πρós τούς άλλους, αλλά και πρós τόν ίδιο του τον έαυ-

τό. Χρησιμοποιείται και σάν μέθοδος επίθεραπείας σέ άτομα πού πάσχουν από άρρυθμία ή έχουν προβλήματα καρδιακών παλμών, όπως π.χ ταχυπαλμία.

3. Τό συναίσθημα. Είναι ένα υποκειμένο αίσθημα πού επηρεάζει και επηρεάζεται από τίς σκέψεις, συμπεριφορές και στάσεις μας, τί φυσιολογία μας κ.ά. Σχετίζεται μέ τήν άσθένεια μέ τόν εξής τρόπο: άτομα τών οποίων τό συναίσθημα είναι θετικό (π.χ. χαρά) είναι δυνατό νά είναι λιγότερο επιρρεπή σέ άσθένειες ή αναρρώνουν πιο γρήγορα από άλλα άτομα τό συναίσθημα τών οποίων είναι άρνητικό. Παίζει σημαντικό ρόλο επίσης στήν άπόφαση τών άσθενών για τήν αίτηση θεραπείας ή όχι. Άτομα πού φοβούνται τούς γιατρούς π.χ., μπορεί νά άποφύγουν τήν ιατρική περίθαλψη πού χρειάζονται.

4. Κοινωνικοί θεσμοί. Κάθε μορφή κοινωνικού θεσμού επιδρά σέ κάθε άνθρωπο διαφορετικά. Έτσι τό άτομο σέ μία δεδομένη νοσηρή κατάσταση βιώνει πιο έντονα τούς κοινωνικούς θεσμούς πού εμπλέκονται στήν περίπτωση του και άνάλογα μέ τήν κοινωνική του θέση, οικονομικό επίπεδο κ.λπ., αντιδρά στό σύστημα υγείας, στήν κρατική μέριμνα, σέ άσφαλιστικά μέτρα κ.ά.

5. Κίνητρα. Είναι ό όρος πού χρησιμοποιείται για νά εξηγήσει γιατί οί άνθρωποι συμπεριφέρονται άνάλογα. Ένα άτομο πού διαθέτει κίνητρα για νά είναι και νά διατηρηθεί υγιής, διαμορφώνει και τήν αντίστοιχη συμπεριφορά. Στήν περίπτωση τών άσθενών, τά κίνητρα για άνάρρωση άποτελούν πρωταρχικό στοιχείο για τήν βελτίωση τής πορείας τής άσθένειας και πολλές φορές έχουν έντυπωσιακά άποτελέσματα.

6. Λεκτική έκφραση. Η γλώσσα έχει σημαντικό ρόλο σέ όλες τίς έκδηλώσεις τής ανθρώπινης συμπεριφοράς, όμως φαίνεται πως στήν άσθένεια διαμορφώνει πολλές φορές συμπεριφορές, στάσεις, καθορίζει συναισθηματικές εκφράσεις, επεμβαίνει σέ θεραπευτικά πλαίσια κ.ά. Ίδιαίτερα παρατηρείται σέ άσθενείς μέσης και χαμηλής κοινωνικής τάξης, πού αντιμετώπιζουν μία άγνωστη λεκτική επικοινωνία από τό ιατρικό προσωπικό. Η δυσχέρεια κατανόησης και χρήσης κάποιων εξειδικευμένων όρων, όπως και ή «ψυχρή» λεκτική αντιμετώπισή τους από τό προσωπικό τών νοσοκομείων ή τούς θεράποντες ιατρούς, πολλές φορές επιφέρει άρνητικές συνέπειες στήν πορεία τής άσθένειας και, όπως έδειξε, οδηγεί και στή μί συμμόρφωση τών άσθενών λόγω τής μί λεκτικής ένίσχυσης.

7. Ταυτότητα άσθενείας. Τό κάθε άτομο άνάλογα μέ τίς πολιτιστικές, κοινωνικές, οικογενειακές, προσωπικές προσδοκίες και έμπειρίες, βιώνει μέ διαφορετικό τρόπο τήν εικόνα και τήν αντίληψη του για τήν άσθένεια. Υπάρχει ένα κοινό μοντέλο τής άσθένειας πού δομείται από τίς κοινωνικές άναπαραστάσεις

του ατόμου και κρίνει πολιτισμικά (διαπολιτισμικά σέ σχέση μέ ευρύτερες έννοιες, όπως πχ. υγεία και ψυχολογία) και προσωπικά τήν στάση του ατόμου απέναντι στην ασθένεια και στη διαμόρφωση ανάλογα τής συμπεριφοράς του.

8. Ένίσχυση και

9. Βιολογική επιβεβαίωση. Οί δύο αὐτοί ὄροι ἀναφέρονται στόν γενικότερο ρόλο τής ἐνίσχυσης τής προσωπικότητας, τόσο ἀπό ἐξωτερικούς παράγοντες ὅσο καί ἀπό ἐσωτερικούς, δηλαδή βιολογικούς. Ἡ ἐξωτερική ἐνίσχυση μπορεῖ νά προέρχεται, εἴτε ἀπό τήν ἠθική ἱκανοποίηση τής ἐπιτυχημένης τήρησης τής θεραπείας, εἴτε ἀπό τήν ἐπιδοκιμασία τοῦ ἴδιου τοῦ ατόμου γιά τήν ψυχική δύναμη καί ἡρεμία πού ἐπιδεικνύει σέ δύσκολες, νοσογόνες καί νοσηρές καταστάσεις. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά οἱ βιολογικοί ἐνισχυτές ἀναφέρονται περισσότερο στην ἀνταπόκριση τοῦ ὀργανισμοῦ (π.χ. ΚΝΣ, ΑΝΣ, ἐνδοκρινικό σύστημα) στις προσδοκίες τοῦ ἀσθενοῦς, κάτω ἀπό στρεσογόνες κυρίως, καταστάσεις.

10. Αυτόελεγχος

11. Αυτόεκτίμηση και

12. Αυτόπροβολή. Οί τρεῖς αὐτοί ὄροι-ἀρχές, ἄν καί εἶναι τελευταῖοι στην λίστα τῶν βασικῶν ἀρχῶν τής σχέσης προσωπικότητας καί ἀσθένειας, δέν ὑπολείπονται σέ ἀξία ἢ σέ ἱεραρχική δομή. Ἀντίθετα ἀποτελοῦν τήν κατακλείδα τής σχέσης προσωπικότητας καί ἀσθένειας, γιατί μετά ἀπό τίς γνωστικές, συναισθηματικές καί κοινωνικές ἐπιρροές ἐπισφραγίζουν σέ προσωπικό πλέον ἐπίπεδο τήν ἄμεσα ἐκφραζόμενη προσωπικότητα τοῦ ἀσθενοῦς. Τά ὅριά τους εἶναι τουλάχιστον στή συγκεκριμένη περίπτωση συναφῆ. Οἱ ἀναλύσεις πού ἔχουν γίνει πάνω σε αὐτές τίς έννοιες εἶναι περισσότερο παραγοντικές καί ἀφοροῦν στή διαδικασία ἐπισφραγίσής τους σέ κάθε ἀσθένεια πού μελετοῦμε. Ἔτσι, βρέθηκε ὅτι εἶναι διαφορετική ἡ συνεισφορά τους στην περίπτωση τοῦ ἀγγους, τοῦ καρκίνου, τοῦ πονοκεφάλου, τοῦ AIDS, τῶν χρόνιων νοσημάτων κ.λπ.

Συμπερασματικά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι οἱ τρεῖς αὐτοί παράγοντες ὅταν ὑφίστανται στόν ἀσθενῆ, διαθέτουν ἕνα προσοδοφόρο ἔδαφος (τόσο στόν ἴδιο, ὅσο καί στή φύση τής ἀσθένειας, στή θεραπεία ἀλλά καί στό ἱατρικό, νοσηλευτικό προσωπικό) γιά τήν ὁμαλότερη πορεία τής προσωπικότητάς του, ἀλλά καί τής θεραπείας τοῦ τής ἀσθένειάς του γενικότερα. Τό γεγονός αὐτό ἐπιβεβαίωσε ὅτι κάθε ἄνθρωπος βιώνει διαφορετικά τήν ἀσθένειά του καί ὅτι κάθε ἀσθένεια βιώνεται διαφορετικά ἀπό ἀσθενῆ σέ ἀσθενῆ.

Μέ τόν αὐτοέλεγχο, τήν αὐτοεκτίμηση καί τήν αὐτοπροβολή, ὁ ἀσθενής

κατηγοριοποιεί τά διακριτικά χαρακτηριστικά της ασθένειάς του, βάσει των διακριτικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς του. Παράλληλα, αξιολογεί τίς καταστάσεις γύρω του με πλήρη συνείδηση των συνεπειών των αποφάσεων που θά πάρει και τέλος αναδεικνύει τί στάση του ως ασθενής που πέρασε από τά στάδια διαμόρφωσης της συμπεριφοράς του, έχοντας ως βασικό σκοπό του τίν όμαλότερη έκβαση των νοσηρών καταστάσεων και των νοσογόνων συμπτωμάτων.

Η ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ

Μέσα στό πλαίσιο τής ασθένειας, δέν μελετήθηκε μόνο ή προσωπικότητα ως δομικό στοιχείο του άνθρώπινου οργανισμού, αλλά και ή έκδήλωσή της, που δέν είναι άλλη από τίν συμπεριφορά του ατόμου. Οί παρατηρήσεις γιά τί συμπεριφορά του ατόμου μέσα στήν ασθένεια βρήκαν έδαφος μετά από σχετικές έρευνες που ξεκίνησαν από τίν μελέτη συμπεριφορών που προστατεύουν τίν υγεία του ατόμου. Χαρακτηριστική είναι ή έρευνα των Harvis & Gulen, οί όποιοι παραθέτουν έναν πίνακα με τίν ποσοστιαία εμφάνιση σημαντικότητας 30 συμπεριφορών έπιλεγόμενων γιά τίν προστασία τής υγείας τριών ομάδων ανθρώπων. Τούς πάσχοντες από χρόνιες ασθένειες (συνήθως και των έπιρρεπών), των καθηγητών και των σπουδαστών-μαθητών. Η έρευνα αυτή φέρει στίς πρώτες θέσεις τί σωστή διατροφή, τόν επαρκή ύπνο με 66% και στίς τελευταίες τί συζήτηση θεμάτων υγείας με φίλους, συγγενείς με 17,1% και τί χρήση όδοντικών καθαριστικών με 15,9%. Ακολούθησαν πολλές έρευνες με πιο έξειδικευμένο αντικείμενο και προσπάθησαν νά αποδείξουν ότι ή συμπεριφορά ενός ατόμου κατά περιόδους προ, κατά και μετά τί νόσο έχει άμεση σχέση με τίν ασθένεια και αντίστροφα.

Σημαντικό έξίσου γεγονός αποτελεί και ή μελέτη των άλλαγών που επιφέρει ή συμπεριφορά στό άτομο, ανάλογα με τίν κατάσταση τής υγείας του και αντίστροφα. Οί Stanislav Kasl και Sidney Cobb όρισαν τούς τύπους τής συμπεριφοράς και χαρακτηρίζουν τά τρία στάδια στή διαδικασία τής ασθένειας:

1. Η συμπεριφορά υγείας, αναφέρεται σε κάθε ένέργεια που γίνεται από τό άτομο που θέλει νά είναι υγιές, με σκοπό νά αποφυγει τίν ασθένεια ή νά τίν αποσπάσει σε ένα στάδιο χωρίς συμπτωματολογία. Οί δραστηριότητες αυτές μπορεί νά περικλείουν άσκηση, υγιεινή διατροφή, έμβολιασμούς, όδοντιατρική φροντίδα κ.ά.

2. Ή συμπεριφορά ασθένειας, αναφέρεται σέ κάθε δραστηριότητα πού γίνεται από τό άτομο πού αισθάνεται άρρωστο, νά καθορίσει τήν κατάσταση τής υγείας του καί νά ανακαλύψει μιá ανάλογη θεραπεία. Τέτοιες δραστηριότητες μπορεί νά εἶναι τά γενικά παράπονα γιά τά συμπτώματά του, αίτηση βοήθειας από φίλους, συγγενείς καί πρακτικούς ἢ μί ἐξειδικευμένους γιατρούς.

3. Ή συμπεριφορά άρρώστιας, αναφέρεται σέ κάθε δραστηριότητα πού γίνεται από τό άτομο πού θεωρεῖται άρρωστο, μέ σκοπό νά γίνει «καλά». Περιλαμβάνει τήν άποδοχή θεραπείας από τόν κατάλληλο θεραπευτή, τήν συμμόρφωσή του σέ κάποιες οδηγίες κ.ά.

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΑΡΡΩΣΤΟΥ

Πάρα πολλοί έρευνητές έχουν αναπτύξει κάποια καθήκοντα-ύποχρεώσεις πού πρέπει νά αναλάβει τό πρόσωπο πού ενσωματώνει τόν ρόλο άρρώστου. Παρακάτω παραθέτουμε τίς βασικές αυτές ύποχρεώσεις τους κατά Cohen, Lazarus, Moos:

1. Τροποποίηση επιβλαβών περιβαλλοντικών συνθηκών, μέ τρόπο ώστε νά βοηθήσουν στην ανάρρωση. Αυτό περιλαμβάνει συμπεριφορές όπως τήν αλλαγή του τρόπου ζωής, μέ σκοπό τί βοήθεια τής διαδικασίας ανάρρωσης.

2. Άμεση αντιμετώπιση μέ ιατρικό περιβάλλον. Οί άσθενείς συχνά έχουν νά αντιμετωπίσουν ένα ξένο περιβάλλον, μιá «ξένη» γλώσσα, γι' αυτό καί πρέπει νά προσαρμοστούν στον ρόλο αυτό, μέ ιδιαίτερη προσοχή, έτσι ώστε νά μίν χάσουν τό προσωπικό τους έλεγχο.

3. Προσαρμογή σέ άρνητικά γεγονότα καί συνέπειες τής ασθένειας. Αυτό περιλαμβάνει φυσικό πόνο, λειτουργικότητα, άνικανότητα κ.ά.

4. Διατήρηση μιás ικανοποιητικής αυτοεικόνας. Οί πτυχές τής αυτοεικόνας ενός άσθενούς, εἶναι πολλές φορές καθοριστικές γιά τήν πορεία τής ασθένειας. Παράγοντες όπως ἡ αλλαγή τής εμφάνισης, οί οικογενειακοί, εργασιακοί ρόλοι, ὁ συνήθης τρόπος αντίδρασης καί πράξης πρέπει νά αντιμετωπιστούν βασιζόμενες στην καινούργια πραγματικότητα.

5. Διατήρηση μιás λογικής συναισθηματικής ισορροπίας. Ό άσθενής πιθανώς νά γίνει άγχώδης, πανικόβλητος, νά νιώθει πιεσμένος, άβοήθητος, θυμωμένος, άπελπισμένος, ἢ νά αναπτύξει έχθρικά συναισθήματα απέναντι στό ιατρικό προσωπικό, στην οικογένειά του κ.λπ. Μία ήρεμη, αισιόδοξη στάση καί ἡ διατήρηση τών καλών σχέσεων όμως μπορεί νά άποβεί σημαντική γιά τήν άσθένεια καί τήν διαδικασία τής ανάρρωσης.

6. Διατήρηση ικανοποιητικών κοινωνικών σχέσεων. Οί καινούργιοι ρόλοι μπορεί να απαιτούν μεγάλες αλλαγές στους συνήθεις τρόπους με τους οποίους σχετιζόταν ο ασθενής με τους άλλους. Έτσι, μπορεί να ήταν πλήρως ανεξάρτητο άτομο και τώρα να χρειαστεί να ζει με τη βοήθεια των άλλων.

7. Ανάπτυξη επαρκών σχέσεων με τό επαγγελματικό προσωπικό. Μία μεγάλη σύγκρουση του ρόλου των προσδοκιών και των αξιών, πιθανώς να αναφέρεται στη σχέση και στην αντιμετώπιση του προσωπικού υγείας. Μία δυνατή προσωπικότητα μπορεί να αντιδράσει σε ένα περιβάλλον που απαιτεί υπακοή. Μία εξαρτημένη προσωπικότητα μπορεί να βρει τό ιατρικό προσωπικό και τόν τεχνολογικό τους εξοπλισμό, ψυχρό και μί θεραπευτικό, και τέλος,

8. Προετοιμασία για ένα άβεβαιο μέλλον. Τό ίδιο το άτομο και τό περιβάλλον του πρέπει να είναι προετοιμασμένοι για απώλειες της λειτουργικότητας, ή για πιθανό θάνατο.

Η επιτυχία με τίν όποια οί άνθρωποι άντεπεξέρχονται σε αυτές τίς υποχρεώσεις, ποικίλλει. Όλοι γνωρίζουμε και ανθρώπους που έχουν ένα μικρό πρόβλημα αλλά που τελικά πεθαίνουν. Από τίν άλλη, υπάρχουν άλλοι που καταφέρνουν να ζήσουν, έχοντας να αντιμετωπίσουν αθεράπευτες και σοβαρότατες ασθένειες. Ό πιο ουσιαστικός λόγος που μπορεί να δικαιολογήσει τό προαναφερθέν, είναι τό γεγονός ότι κάθε ασθένεια είναι διαφορετική, με ποικίλες μορφές. Υπάρχουν διαφορετικές ασθένειες σε διαφορετικά μέρη, με διαφορετικές συνθήκες εμφάνισης, σε διαφορετικούς ανθρώπους, σε διαφορετικές ηλικίες, ιστορικό και, φυσικά, διαφορετική προσωπικότητα. Κάθε ασθένεια λοιπόν, όπως και κάθε προσωπικότητα, είναι μοναδική σαν ένα δακτυλικό αποτύπωμα.

Εύκολα, λοιπόν, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πώς ή συνολική αξιολόγηση των δύσκολων πτυχών, των πηγών αυτοβοήθειας και των στοιχείων της προσωπικότητας του κάθε ατόμου, του περιβάλλοντος και της νόσου (σωματικής ή ψυχικής), μας δίνει τί δυνατότητα να σχεδιάσουμε συνεργατικά τίς καταλληλότερες παρεμβάσεις, αλλά και να δημιουργήσουμε τίς συνθήκες για ένα καλύτερο σύστημα πρόληψης και υγείας.

Οί ειδικοί ψυχικής υγείας προσφέρουν εργαλεία-τεχνικές, όπως είναι οί: συντελεστικές μέθοδοι, χαλάρωση, ύπνωση, γνωστικός αυτοέλεγχος, βιοανάδραση, κινητοποίηση, μέθοδοι που αποσκοπούν στη δημιουργία άντεξαρτήσεων, ενίσχυση της ψυχικής άνθεκτικότητας, μάθηση κοινωνικών συμπεριφορών κ.λπ, με σκοπό τίν ολοκληρωμένη παρέμβαση στην αποκατάσταση ενός σχήματος υγείας.

Πέραν και πάνω από αυτά, ό ίδιος ό άνθρωπος και σε ό,τι «άνθρωπίνως»

μπορεί να ἐλέγξει καί να ἐπηρεάσει, εἶναι ἡ σπουδαιότερη μεταβλητή στή συνάρτηση προσωπικότητα-ύγεια. Σέ αὐτήν τήν πολυπαραγοντική κατάσταση, βοηθαίει να θυμόμαστε συχνά ὅτι ἡ ἀπαιτητική ζωὴ πού χτίσαμε, χρειάζεται ἐνέργεια καί πηγὴ τῆς εἶναι ἡ χαρὰ, πού συνάμα εἶναι τὸ καλύτερο φάρμακο γιὰ τὴν ἀσθένεια. Ἡ χαρὰ να δίνουμε, να δημιουργοῦμε, να μοιραζόμαστε, να σεβόμαστε, να φροντίζουμε, να ἀγαπᾶμε τοὺς ἄλλους, τὸν ἑαυτό μας, τὴ φύση, να ἀπολαμβάνουμε μικρὲς στιγμές, να δίνουμε νόημα καί χρῶμα σε ὅ,τι ζοῦμε, να μὴν εἶμαστε «οἱ ἀρνητικές μας σκέψεις», να μὴν ἐγκλωβιζόμαστε σέ συναισθηματικά ἀδιέξοδα, να ὑπερασπιζόμαστε τίς ἀξίες μας, να ἀκούμε τίς ἀνάγκες μας, να ἐκπληρώνουμε μικροὺς στόχους κάθε φορὰ, να ἀντέχουμε τὴ συντροφικότητα καί τὴν μοναξιά μας, να δίνουμε καί να μποροῦμε να ζητᾶμε βοήθεια, να μὴν εἶμαστε ἓνα μεγάλο «ἐγώ», να εἶμαστε εὐγνώμονες, να συγχωροῦμε, να προχωρᾶμε... καί πόσα ἄλλα να...

Κλείνοντας, παραθέτουμε τὸ ἰσχυρὸ κίνητρο τῆς θρησκευτικότητας ἑνὸς ἀνθρώπου, τὴν πίστη στὸν Θεὸ ὡς «ἀνώτερο ἰατρό καί σύμβουλο ὄλων», πού μπορεῖ να ἀπαλύνει κάθε πόνο, να κάνει ὑποφερτὴ κάθε ἀσθένεια, να ἐνδυναμώσῃ τὸ ψυχικὸ δυναμικὸ, να μειώσῃ τοὺς γνωστικούς κραδασμούς, να φωτίσῃ τὰ σκοτεινὰ μονοπάτια μιᾶς δυσφορικῆς καθημερινότητας, να κάνει πρὸ διαχειρίσιμα τὰ δυσφορικὰ συναισθήματα καί να καλύψῃ τὰ ὑπαρξιακὰ κενά. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ «Θεραπεία τῆς Προσευχῆς» ἀποτέλεσε ἀνά τὸν κόσμον τίτλο πολλῶν ἄρθρων καί θέμα ἐρευνῶν γιὰ ἓνα προφανές ζήτημα, καί πολλές ἰατρικὲς σχολές ἔχουν ἤδη ἐντάξῃ τμήματα ἐκμάθησης τῶν σπουδαστῶν, πάνω στὴν προσέγγιση τῶν θρησκευτικῶν «πιστεύω» τῶν ἀσθενῶν, γιατί παρ' ὅλες τίς ἀντιδράσεις, εἶναι δύσκολο να ἀμφισβητήσῃ τελικὰ κάποιος τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων στὸν κόσμον πού βρίσκουν ἀνακούφιση καί παρηγοριά γιὰ τὴν ἀσθένειά τους μέσα ἀπὸ τὴ θρησκεία. Ἡ θρησκεία, γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων πού νοσοῦν, εἶναι ἡ πηγὴ κινήσεως, ἐλπίδας, αἰσιοδοξίας, ἡ προστασία ἀπὸ ὑπαρξιακὲς ἀπειλές, ἐκείνη πού καταπραῖνει τὰ στρεσογόνα ἐρεθίσματα, πού λειτουργεῖ προστατευτικά γιὰ μιὰ ἰσορροπημένη ζωὴ, πού λειτουργεῖ ὡς μηχανισμὸς ἀντιμετώπισης καί παρηγορίας, πηγὴ καί ἐνίσχυση τῶν ψυχικῶν μας ἀποθεμάτων, ἀλλὰ καί δάσκαλος τῆς χαρᾶς, τῆς ἀνευ ὄρων ἀποδοχῆς καί τῆς συγχώρησης. Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ θεραπευτήριον καί συμβάλλει στὴ σωματικὴ καί ψυχικὴ ἀποσυμφόρηση, προσφέροντας τὰ μέγιστα γιὰ τὴν πνευματικὴ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου.

Πάντοτε, ἀλλὰ εἰδικὰ σήμερα, σέ μιὰ ἐποχὴ ἔντονης ἀβεβαιότητας, ἀδυναμίας, εὐαλωτότητας, ἀνατροπῶν, κρίσεων, φόβου, ἀνασφάλειας, ἐμεῖς οἱ

«δυνατοί» άνθρωποι καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε μιά πληθώρα ψυχικών και σωματικών προβλημάτων. Είναι επιλογή μας να διαλέξουμε, λοιπόν, ως υγείς ή και ασθενείς, με ποιούς, μονομερείς ή συνεργατικούς τρόπους, θέλουμε να ενισχύσουμε τά άποθέματά μας, να νικήσουμε τόν άρνητισμό, να απολαύσουμε μιά διαχείριση καθημερινότητα, άκομπ και να βιώσουμε θαύματα γιατί «Τά αδύνατα παρ' ανθρώποις δυνατά έστι παρὰ τῷ Θεῷ». Είναι επιλογή μας να υιοθετήσουμε ένα βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο υγείας και να αποδεχτούμε ὅτι ἡ «ἐπίσκεψη» μιάς ασθένειας στή ζωή μας θέλει να μᾶς θυμίσει, να μᾶς διδάξει κάτι, ἔχοντας στόν νοῦ μας, τά λόγια τοῦ Ἰπποκράτη:

«Ένας σοφός άνθρωπος πρέπει να θεωρεῖ ὅτι ἡ υγεία εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀνθρώπινη εὐλογία και να μάθει πῶς μπορεῖ με τίν ἴδια του τί σκέψη να ἀντλεῖ ὄφελος ἀπό τίν ἀσθένειά του».

ΠΗΓΕΣ

Barnes P. & Oates J. et al. (1984), *Personality, Development and Learning. A reader*. G.B: Hodder and Stoughton.

Borrell-Carrio F, Suchman AL, Epstein RM, *The biopsychosocial model 25 years later: principles, practice, and scientific inquiry*. Ann Fam Med 2004,2:576-582.

Γελανίδη Ν. (1985). *Ἡ προσωπικότητα και ὁ χαρακτήρας κάτω ἀπό τό πρίσμα τῆς ἐπιστημονικῆς Ἔρευνας*. Ἀθήνα, Στεφανῆς.

Cervone D., & Pervin, L. (2013), *Θεωρίες Προσωπικότητας - Ἔρευνα και Ἐφαρμογές*. Ἀνδρέας Μπρουζος (Ἐπιμ.) Ἀθήνα, Gutenberg.

Charmaz K, Contrada RJ, Ashmore RD, *From the 'sick role' to stories of self: understanding the self in illness, Self, Social Identity, and Physical Health*, 1999, Oxford University Press (pg. 209-39).

Costa, P.T.j & Mc Crae, R.R . (1985), *The NEO Personality Inventory*. Odessa, FL, Psychological Assessment Resources.

Deary IJ-Weiss A, Batty GD, *Intelligence and Personality as Predictors of Illness and Death: How Researchers in Differential Psychology and Chronic Disease Epidemiology Are Collaborating to Understand and Address Health Inequalities*. Psychol Sci Public Interest. 2010,11(2):53-79. doi:10.1177/1529100610387081

Goubert L., Craig KD, Vervoort T, et al., *Facing others in pain: the effects of empathy*, Pain, 2005, vol. 118 (pg. 285-8).

Endler S. (1976), *Psychology and personality*, New York, Wiley.

Friedman B. (1987), *Personality factors in psychology*, London, The Open University.

Gerssat F. (1989), *Personnalite*, Paris, Presses Universitaires de France.

Gerssat F. (1990), *Psychologie de la personnalite*, Paris, Presses Universitaires de France.

Goldberg L.R., (1990), «An alternative description of personality: The big five factor structure». *Journal of personality and social psychology*, 59, 1216-1229.

- Hall S. (1957), *Theories of personality*, New York, Wiley.
- Higgins ET. «Beyond pleasure and pain», *Am Psychol*, 1997, vol. 52 (pg. 1280-300).
- Καλαντζή-Αζίζι Α. (1999), *Εφαρμοσμένη Κλινική Ψυχολογία στο χώρο της υγείας*. Αθήνα, Έλληνικά Γράμματα.
- Καραδήμιας Ε. (2005), *Ψυχολογία της υγείας, Θεωρία και κλινική πράξη*, Αθήνα, Τυπωθήτω.
- Karplein A. et al. (1989), *Behavioral Medicine. New Edition*. New York, Macmillan.
- Καυκαλίδης Ζέφυρος Α., *Οι πρωτοπόρες έρευνες του Έλληνα ψυχιάτρου Α. Καυκαλίδη στον χώρο της διλωτικής επιστήμης και της προγεννητικής ψυχολογίας και ιατρικής, Ιατρικά Χρονικά Β.Δ. Ελλάδος, Κέρκυρα, εκδόσεις Τυποεκδοτική, τόμ. 2, τεύχ. 2, 2000, σ. 132, 137*
- Κουλάκογλου Κ. (2002), *Ψυχομετρία και Ψυχολογική Αξιολόγηση 2η έκδοση*, Αθήνα, Παπαζήση.
- Κουτσογιανόπουλος Β. (1992), *Έγχειρίδιο κοινωνικής Ιατρικής*. Θεσσαλονίκη, Κυριακίδη.
- Lawrence P. Pervin, Oliver P. John (2001), *Θεωρίες προσωπικότητας, έρευνα και εφαρμογές*, Έκδόσεις Τυπωθήτω.
- Loeser DJ. «The future: Will pain be abolished or just pain management specialists?» *PAIN Clinical Updates 2000*, VIII:1-4.
- Luudin R. (1961), *Personality. A behavioral analysis* Second ed. New York, Macmillan.
- Millon T., Grossman S., Millon C., Meagher S. & Ramnath, R. (2004). *Personality Disorders in Modern Life* (2nd edit.). New Jersey, John Wiley & Sons.
- Morley S., *Psychology of pain*. Br. J. Anaesth. 2008,101(1): 25-31.
- Naville P., *Η ψυχολογία της συμπεριφοράς*. Αθήνα, Κάλβος.
- Ποταμιάνος Γ., & Παπαστάμιου Σ. (2002), «Η μελέτη της προσωπικότητας: Μιά κριτική προσέγγιση». Στο βιβλίο του Γ. Ποταμιάνου & συν. (Επιμ.), *Θεωρίες Προσωπικότητας και Κλινική Πρακτική* (5η έκδ.). Αθήνα, Έλληνικά Γράμματα.
- Παπαδάτου Δ. & Αναγνωστόπουλος Φ. (1995), *Η ψυχολογία στο χώρο της υγείας*, Αθήνα: Έλληνικά Γράμματα.
- Πιντέρης Γ. (1984), *Προσωπικότητα και Υγεία. Βιβλίο Ι*. Αθήνα, Θυμάρι.
- Πιντέρης Γ. (1988), *Προσωπικότητα και Υγεία. Βιβλίο ΙΙ*. Αθήνα, Θυμάρι.
- Plomin R., Bergeman C.S., (1991), «The nature of nature: Genetic influence of environmental measures». *Behavioral and Brain Sciences*, 14, 375-385.
- Sarafino E. (1990), *Health psychology. Bio-psychosocial Interactions*. New York, Wiley.
- Sensakovic M. (1987), *Preventing illness (before and after)*, New Jersey, Rytger.
- Sheridan Ch. & Radmacher S. (1992), *Health psychology. Challenging the biomedical model*. New York, Wiley.
- Susser M. (1973), *Causal thinking in the health sciences*, New York, Oxford Un press.
- Τούντας Γ. (2000), *Κοινωνία και Υγεία*, Αθήνα, Όδυσσεάς – Νέα Υγεία.
- Vollrath M. (2006), *Handbook of Personality and Health*. Chichester, W.S. England, John Wiley & Sons Ltd.
- Χαραλαμπόπουλου Β. (1987), *Η ανάπτυξη της προσωπικότητας*, Αθήνα, Gutenberg.

